ČÍTANKA
PRE POKROČILÉ NEZISKOVÉ ORGANIZÁCIE

CENTRUM PREVENCIE A RIEŠENIA KONFLIKTOV
PARTNERS FOR DEMOCRATIC CHANGE SLOVAKIA

ČÍTANKA PRE POKROČILÉ NEZISKOVÉ ORGANIZÁCIE

Pre všetkých ľudí z neziskových organizácií,
podnikateľských subjektov,
štátnej správy i samosprávy,
ktorí chcú lepšie rozumieť
tretiemu sektoru
a hľadať príležitosti
na spoluprácu

Juraj Barát
Gabriel Bianchi
Ladislav Briestenský
Pavol Demeš
Peter Guštafík
Ján Hrubala
Natália Kušnieriková
Gustav Matijek
Karolína Miková
Dušan Ondrušek
Lester M. Salamon
Boris Strečanský
Filip Vagač
Helena Woleková
Mária Zelenáková
Hana Zemanová
Pavol Žilinčík

Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie

Globálna revolúcia v združovaní	Lester M. Salamon
Filantropia vo svete a na Slovensku	Boris Strečanský
Tradícia spolkovej činnosti na Slovensku	Natália Kušnieriková
Tretí sektor a charitatívne organizácie na Slovensku	Juraj Barát, Mária Zelenáková
Tri sektory spoločnosti: konkurencia či spolupráca	Dušan Ondrušek, Helena Woleková, Mária Zelenáková, Karolína Miková
Tretí sektor a tretí sektor	Dušan Ondrušek, Gustav Matijek
Tretí sektor a biznis	Peter Guštafík, Hana Zemanová, Filip Vagač, Dušan Ondrušek
Tretí sektor a štát	Helena Woleková
Tretí sektor a samospráva	Ladislav Briestenský
Občania a verejné rozhodovanie	Karolína Miková, Gabriel Bianchi
Občianska advokácia	Pavol Demeš
Právne aspekty občianskej aktivizácie	Ján Hrubala, Pavol Žilinčík

Vydalo Centrum prevencie a riešenia konfliktov, Partners for Democratic Change – Slovakia s finančnou podporou Nadácie otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation Bratislava a British Know How Fund Britského veľvyslanectva v Bratislave.

Kolektív autorov: © 2000 Juraj Barát, Gabriel Bianchi, Ladislav Briestenský, Pavol Demeš, Peter Guštafík, Ján Hrubala, Natália Kušnieriková, Gustav Matijek, Karolína Miková, Dušan Ondrušek, Lester M. Salamon, Boris Strečanský, Filip Vagač, Helena Woleková, Mária Zelenáková, Hana Zemanová, Pavol Žilinčík

Vedúci autorského kolektívu: Dušan Ondrušek
Editorka: Mária Zelenáková
Obálka: Calder, Zuzana Číčelová

ISBN 80–968095–3–9

POĎAKOVANIE

Kniha, ktorú *držíte v rukách, je postavená na princípe rozmanitosti a na rôznofarebnom videní tretieho sektora a spoločnosti.*

Každý z tímu spoluautorov je neopakovateľná osobnosť, ktorá svojím videním a poznaním obohacuje toto dielko. Doteraz sa (napriek našim plánom) nepodarilo, aby sa naživo stretlo toto vyše tridsaťčlenné spoločenstvo autorov a prispievateľov a aby spoločne diskutovali zoči-voči. Je radostné vidieť, že sa stretávajú virtuálne, diskutujú a miestami i trochu polemizujú na stránkach tejto knihy.

Väčšina autorov dokončovala kapitoly do tejto publikácie v sparnom lete, v roku 2000, v čase, keď boli na Slovensku zaznamenané najvyššie teplotné rekordy. Nazdávame sa že to nebol jediný dôvod, prečo sa pri tejto práci tak zapotili. Venovali knihe obdivuhodnú energiu, záujem, pozornosť. Patrí im za to úprimná vďaka.

Obdiv a vďačnosť si zaslúžia hlavne zodpovední spoluautori kapitol: Juraj Barát, Gabriel Bianchi, Ladislav Briestenský, Pavol Demeš, Peter Guštafík, Ján Hrubala, Natália Kušnieriková, Gustav Matijek, Kajka Miková, Lester M. Salamon, Boris Strečanský, Filip Vagač, Helena Woleková, Hanka Zemanová a Pavol Žilinčík. Prispievatelia, ktorí svojimi myšlienkami obohatili rámčeky: Ondrej Buzala, Pavol Cimerman, Jaroslav Franek, Milan Gerka, Jozef Hrubý, Juraj Kušnierik, Ladislav Kušnír, Ján Mihálik, Peter Salner a Bohdan Smieška. Vladimír Labáth spestril knižku obrázkami a Zuzka Číčelová navrhla obálku a grafickú úpravu.

Vďaka patrí aj kolegom z PDCS, ktorí rôznou mierou prispeli k vydaniu tejto knižky: Alešovi Bednaříkovi, Monike Červenej, Renáte Ferstlovej, Zuzke Tordovej, Ivane Tóthovej i Mirovi Tóthovi. Ďakujeme za tvorivé pripomienky oponentom: Ľubošovi Hrivňákovi, Jurajovi Mesíkovi, Zore Kalke Pauliniovej i Viliamovi Volkovi. Za pripomienkovanie niektorých častí knihy tiež ďakujeme Zorke Bútorovej, Tomášovi Kamencovi, Ivanovi Klincovi, Slavomírovi Krupovi, Elene Kurincovej, Zuzane Mojžišovej, Danielovi Forgácsovi a spoluautorom iných kapitol knižky.

Špeciálne poďakovanie patrí Univerzite Johnsa Hopkinsa, ktorá popri inšpirácii poskytnutej v množstve publikácií, umožnila použitie prekladu časti textu Lestera M. Salamona z knihy Partners in public service: government – nonprofit relations in the modern welfare state.

Asi netreba zdôrazňovať, že kniha by nevznikla bez podpory manželov, manželiek, detí všetkých autorov i prispievateľov. I keď sa nepodieľali autorsky, nepriamo je to aj ich kniha.

Napokon vďaka patrí všetkým predstaviteľom rôznych sektorov, s ktorými sa stretávame počas svojej práce a ktorí svojimi rozmanitými skúsenosťami napĺňajú „studnicu nápadov" novou energiou a vytvárajú „ostrovčeky" budúcej zmeny.

Dušan Ondrušek a Mária Zelenáková

Kniha vznikla vďaka ľudskej i finančnej podpore Nadácie otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation Bratislava a British Know How Fund Britského veľvyslanectva v Bratislave. Názory obsiahnuté v knihe sú vyjadrením autorov a nemusia byť vyjadrením názorov donorov.

OBSAH

Úvod **7**

Korene filantropie a združovania vo svete a na Slovensku

Globálna revolúcia v zdruzovaní **11**
Vzostup tretieho sektora na svetovej úrovni: rozsah a kontúry 11
Procesy ovplyvňujúce expanziu tretieho sektora 13
Zásadné príčiny: štyri krízy a dve revolúcie 17
Výzvy a dôsledky 20

Filantropia vo svete a na Slovensku **27**
Na ceste za filantropiou, charitou, mecénstvom a sponzorstvom 27
Dejiny, morálna filozofia a filantropia (stručný prehľad súvislostí) 31
Filantropia konca 20. storočia na Slovensku a vo svete 41
Otázka na záver: Filantropia na Slovensku – stále v 19. storočí? 48

Tradícia spolkovej činnosti na Slovensku **51**
Zakladatelia a členovia spolkov 52
Majetok spolkov 54
Štátna moc, politické strany, spolky 56
Ženské spolky 61
Na záver: Storočná vlna vývoja spolkov v číslach 64

Tretí sektor a charitatívne organizácie na Slovensku **67**
Cirkvi a ich organizácie v spektre tretieho sektora 68
Cirkvi a občianska spoločnosť[1] 69
Charitatívna činnosť a sociálne učenie cirkví 70
Legislatívne formy charitatívnych organizácií na Slovensku 72
Cirkevné charitatívne organizácie na Slovensku 74

Spoločnosť a vzťahy s tretím sektorom

Tri sektory v spoločnosti: konkurencia či spolupráca **85**
Trojsektorová optika spoločnosti 85
Občianska spoločnosť a jej nové podoby 87
Tretí sektor v súčinnosti so štátom a podnikateľským sektorom 88
Medzisektorová spolupráca a partnerstvá 90
Doba zmeny či doba nevedomia na Slovensku? 93

Tretí sektor a tretí sektor **95**
Obraz tretieho sektora na Slovensku 95
Typológia neziskových organizácií na Slovensku 96
Ešte raz delenie organizácií (tentoraz neoficiálne) 101
Odkiaľ a kam tretí sektor na Slovensku? 103
Formy spolupráce medzi neziskovými organizáciami 109
Udržateľnosť tretieho sektora na Slovensku 114
Etika a etické štandardy v práci neziskových organizácií 116

Tretí sektor a biznis **125**
Trendy v získavaní zdrojov pre tretí sektor 128
Oslovovanie individuálnych darcov 130
Internet ako médium na získavanie zdrojov 134
Samofinancovanie neziskových organizácií 136
Podnikanie neziskových organizácií 137
Základiny neziskových organizácií 140
Čo oddeľuje biznis a tretí sektor a v čom sú prieniky medzi nimi 144
Partnerstvá medzi podnikmi a neziskovými organizáciami 146
Na záver – výhľady do budúcnosti 149

Tretí sektor a štát **153**
Štát, jeho štruktúra a funkcie 154
Základný rámec vzťahov medzi štátom a tretím sektorom 157
Podpora štátu tretiemu sektoru 159
Možnosti neziskových organizácií na Slovensku získať prostriedky zo štátnych zdrojov 162
Vzťah štátu a tretieho sektora vo svete 165
Partnerstvo medzi štátom a neziskovým sektorom 167

Tretí sektor a samospráva **173**
Zmena v postavení tretieho sektora a samosprávy 173
Samospráva v systéme verejnej moci 175
Prejavy samosprávy 176
Stavba organizmu samosprávy a funkcie jej článkov 178
Najbežnejšie rozhodovacie procesy 180
Samospráva a etika 183
Predpoklady samosprávy na spoluprácu s tretím sektorom 184
Možnosti rozvíjania vzťahov samosprávy s tretím sektorom 186
Tucet odporúčaní na dobrú spoluprácu namiesto záveru 190

Možnosti a aspekty občianskej aktivizácie

Občania a verejné rozhodovanie **193**
Občan, štát a verejné rozhodovanie 194
Občianska participácia 197
Účastníci verejného rozhodovania 199
Občan a moc 201
Motivácia občanov 204
Postoje občanov 208
Formy občianskej participácie 210
Program transformácie verejného rozhodovania 220

Občianska advokácia **225**
Definícia občianskej advokácie 225
Kedy a kde sa rodí občianska advokácia 227
Päť základných oblastí pohľadu na občiansku advokáciu 232
Príprava a plánovanie advokačnej akcie 234
Zostavenie prípadovej štúdie z advokačnej akcie 240

Právne aspekty občianskej aktivizácie **243**
Minikurz práva 244
Niektoré právne inštitúty občianskej aktivizácie 247
„Obrana" občianskej aktivizácie 263

Prílohy

1. Budovanie občianskej spoločnosti 265
2. Hodnotenie udržateľnosti tretieho sektora v postkomunistických krajinách 275
3. Listina práv darcu 277
4. Etický kódex samofinancovania neziskových organizácií 279
5. Zamestnanosť v neziskovom sektore 283
6. Diagnóza komunity 285
7. Občiansky index 289
8. Vzor žaloby na ochranu dobrej povesti a Vzor tlačovej opravy 293

Register **299**

O autoroch **303**

ÚVOD

Kniha Čítanka pre neziskové organizácie, ktorú sme vydali pred dvoma rokmi sa stretla s mimoriadnym záujmom. Rýchlo sa vypredala a množstvo pozitívnych ohlasov signalizuje hlad po tomto type literatúry. Nečudo. Tretí sektor je jednou z najdynamickejšie sa rozvíjajúcich súčastí spoločnosti a má na ňu stále väčší vplyv. Súčasné neziskové organizácie sa veľmi líšia od svojich ponovembrových zárodkov spred desiatich rokov. Ľudia, čo tvoria neziskové organizácie, dozrievajú. Očividne sa zvyšuje vzdelanie a informačné nároky ľudí, čo svoj profesionálny a ľudský záujem stotožnili s tretím sektorom. Predchádzajúca kniha bola jednoznačne orientovaná na prax riadenia v neziskových organizáciách a venovali sme ju hlavne začiatočníkom, ktorí si potrebujú „načítať" čo-to o zakladaní, rozvíjaní a riadení neziskovej organizácie. Tak vzišiel jej názov – čítanka.

Čitatelia sa zmenili a tak sa aj táto kniha odlišuje od predchádzajúcej. Je to čítanka pre pokročilých. Je určená všetkým, čo chcú o treťom sektore vedieť viac, než len to najnutnejšie. Je určená ľuďom čo sú zvedaví, čo radi myslia „svojou hlavou", čo si rovnako cenia otázky ako odpovede.

Toto nie je knižka pre veľmi lenivého čitateľa. Len sem tam poskytuje hotové odpovede. Častejšie, ako nadstavbu nad faktografický prehľad, ponúka otvorené možnosti s výzvou na zamyslenie a občas navyše provokujúce otázky či ukazovatele, kde sa možno dopátrať k ďalším poznatkom a ďalším otázkam. Táto Čítanka tvorí akýsi druhý diel predchádzajúcej publikácie. Zaoberá sa potrebnými, ale trochu komplikovanejšími témami a tomu zodpovedá i obmenená forma a miestami aj trochu zložitejší jazyk. Ešte aj ilustrácie v nej chcú byť skôr provokujúcimi otázkami než hotovými odpoveďami.

Kapitoly tvoria viac-menej uzavreté celky, takže je možno čítať ich aj jednotlivo a v rôznom poradí. Čítanie knihy ako celku má výhodu, že čitateľ môže objaviť súvislosti, ktoré vznikajú „nasvietením" tých istých javov, vždy z iného uhla. Vo väčšine kapitol uvádzame terminologické okienko. Nemáme encyklopedickú ambíciu, ale používanie niektorých pojmov v treťom sektore je zatiaľ natoľko rozmanité, že úvodné terminologické vymedzenia sú pre dorozumenie nevyhnutnosťou. Zoznamy dostupnej odporúčanej literatúry v závere niektorých kapitol sú určené záujemcom o špecifické postupy či poznatky. Podobnú úlohu má aj osem dokumentov s prevažne inštruktážnym zameraním, ktoré uvádzame v prílohe.

Časti textu, ktoré sú venované konkrétnym príkladom, kazuistikám či kľúčovým schémam sme zasadili do rámčekov. Cvičenia provokujúce k diskusii sú v rámčekoch so sivým podkladom. Niekto číta len rámčeky, iný ich preskakuje. Text a rámčeky sú usporiadané tak, aby uspokojili aj nesystematických čitateľov. Naopak – pre systematických čitateľov uvádzame v nasledujúcich odstavcoch prehľad a zdôvodnenie zaradenia jednotlivých kapitol.

Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie pozostáva z troch okruhov. Prvý je skôr analytický a venuje sa koreňom filantropie a združovania vo svete a na Slovensku. V druhom okruhu opisujeme medzisektorové vzťahy a mapujeme vzťah tretieho sektora k štátu, samospráve, biznisu a sebe samému. Tretí tematický okruh je skôr návodový, objasňuje, ako môže občan vstupovať do verejného rozhodovania, obhajovať verejný záujem a ako mu v tom môže byť znalosť práva nápomocná.

Úvodná kapitola **Globálna revolúcia v združovaní** vysvetľuje, čo sa deje s tretím sektorom v celosvetovom rozsahu. Z dlhodobej perspektívy a s „neslovenským odstupom" opisuje, čo boli štyri krízy a dve revolúcie, ktoré spôsobili celosvetový vzostup tretieho sektora. Kapitola analyzuje výzvy a dôsledky rozvoja tretieho sektora a snaží sa o neromantickú, odmýtizovanú, vecnú interpretáciu postavenia tretieho sektora vo svete. Je to možno najvšeobecnejšie a preto aj náročne písaná kapitola. Nasledujúce kapitoly už filozofujú v oveľa menšej miere.

V kapitole **Filantropia vo svete a na Slovensku** sa prelína historický, sociologický a čiastočne i politologický pohľad na vnímanie dobročinnosti od antiky až po súčasnosť. Na základe kazuistík i štatistických prehľadov analyzujeme, či sme na Slovensku svedkami novej vlny filantropie alebo ešte stále jej „zamrznutia" v 19. storočí.

Kapitola **Tradícia spolkovej činnosti na Slovensku** živo a s množstvom príkladov a zaujímavostí v historických súvislostiach vymedzuje úlohu spolkov na Slovensku. Venujeme sa súvislostiam, ktorých dosah dodnes cítime v každodennej práci v treťom sektore. Pozornosť venujeme hlavne otázkam majetku spolkov, premenlivému vzťahu politickej moci a spolkovej činnosti a tiež doteraz málo preskúmaným otázkam tradícií ženských spolkov.

V kapitole **Tretí sektor a charitatívne organizácie na Slovensku**, povedľa pestrej mozaiky autentických informácií predstaviteľov rôznych cirkevných charitatívnych organizácií, opisujeme oblasti, o ktorých sa málo vie tak v treťom sektore, ako aj v cirkvách. Uvažujeme o vzťahu cirkví a občianskej spoločnosti. Opisujeme sociálne učenie cirkví a legislatívne formy charitatívnych cirkevných organizácií.

Okruh „vzťahových" kapitol uvádza všeobecnejšie postavená kapitola **Tri sektory spoločnosti: konkurencia či spolupráca.** Po definíciách tretieho sektora a občianskej spoločnosti v nej vysvetľujeme trojsektorovú optiku pri interpretovaní fungovania spoločnosti. Uvádzame modely fungovania spoločnosti, v ktorých hrá tretí sektor rozličnú úlohu. Podrobne opisujeme, ako možno postupovať v procese medzisektorovej spolupráce a pri rozvoji partnerstiev.

Kapitola **Tretí sektor a tretí sektor** je akýmsi kritickým pohľadom do zrkadla. Uvádzame typológiu neziskových organizácií na Slovensku pre tých, čo berú tretí sektor (príliš) vážne, aj pre tých, čo ho berú (príliš) nevážne. Zamýšľame sa nad smermi, ktorými sa rozvíja tretí sektor na Slovensku a čo to znamená pre jeho udržateľnosť. Nasleduje celá plejáda informácií o rôznorodých spôsoboch a prístupoch k rozvoju etického správania neziskových organizácií vo svete a na Slovensku.

Informačne „hustá" je kapitola **Tretí sektor a biznis**. Zamerali sme sa na javy, ktoré zatiaľ v treťom sektore nie sú všeobecne rozšírené. Informovanie a osvojenie si niektorých inovatívnych praktík bude kľúčové pre dlhodobú udržateľnosť tretieho sektora u nás. V kapitole rozoberáme trendy v získavaní zdrojov pre tretí sektor, vysvetľujeme možnosti a limity samofinancovania. Pozornosť venujeme základinám fundraisingu prostredníctvom internetu. Kapitolu uzatvára prehľad foriem partnerstva medzi neziskovými organizáciami a biznisom, úvahy o výhľadoch partnerstiev a budúcnosti sociálne zodpovedného podnikania.

Takmer učebnicovú podobu má kapitola **Tretí sektor a štát**. Obsahuje vymedzenie charakteristík demokratického a právneho štátu, jeho štruktúry a funkcií, ako aj vymedzenie rámca vzťahov medzi štátom a tretím sektorom. Podrobne vysvetľujeme, v čom spočíva priama a nepriama finančná podpora štátu tretiemu sektoru a ako sa v tomto smere Slovensko odlišuje od susediacich krajín ako aj od celosvetových trendov. Partnerstvo medzi štátom a tretím sektorom skrýva okrem jednoznačných výhod aj potenciálne nebezpečenstvá. To je jadrom úvah v závere kapitoly.

Tretí sektor a samospráva je zameraním poslednej zo „vzťahových" kapitol. Vychádzame z u nás nového spoločenského kontextu, ktorého dôsledkom je decentralizácia moci a priestor pre občiansku sebarealizáciu. V kapitole vysvetľujeme, ako uplatňovať občiansky vplyv pomocou rozvíjania vzťahov samosprávy s tretím sektorom. Po charakteristike statusu, štruktúry a rozhodovacích procesov samosprávy, kapitola na praktických príkladoch učí konkrétne kroky, podľa ktorých treba postupovať v spolupráci so samosprávou.

Kapitola **Občania a verejné rozhodovanie** otvára tretí tematický okruh publikácie venovaný kapitolám o verejnom rozhodovaní, advokácii a právnym aspektom. V kapitole hľadáme odpovede na otázky: čo je verejné rozhodovanie a prečo sa na ňom majú občania podieľať, ako vyvažovať nerovnováhu moci medzi občanmi a verejnými činiteľmi, aké sú formy a techniky zapájania občanov. Od všeobecných filozofujúcich princípov sa táto kapitola dostáva až k veľmi konkrétnym v praxi využiteľným postupom, ako napríklad „Diagnóza komunity" a „Občiansky index" ktoré sú v inštruktážnej podobe uvedené v prílohe.

V kapitole **Občianska advokácia** sú opísané fázy rozvoja občianskej advokácie na Slovensku. Nasleduje objasnenie piatich základných oblastí pohľadu na občiansku advokáciu. V krokoch a praktických cvičeniach predstavujeme prípravu a plánovanie advokačnej akcie, pričom väčšiu pozornosť venujeme nástrojom, etikete koalície a krízovým momentom v kampaniach.

Záverečná kapitola **Právne aspekty občianskej aktivizácie** má slúžiť ako rukoväť pri organizovaní petície, vyjadrovaní sa formou občianskych pripomienok, stanovísk a námietok, organizovaní verejných zhromaždení a iných inštitútov občianskej aktivizácie. Súčasne slúži ako právny poradca v prípade problémov alebo komplikácií spojených s občianskou aktivizáciou. Kapitola sa úspešne vyhýba suchému právnemu jazyku a okrem informácii ponúka aj viacero vzorov dôležitých dokumentov.

Na knihe sa počas dvoch rokov priamo podieľalo sedemnásť spoluautorov, desať prispievateľov do jednotlivých kapitol, ako aj jedenásť odborníkov, ktorí oponovali časti či celú knihu. Z ich vstupov cítiť, že ich zamyslenie prináša nielen poznatky a iný zorný uhol, ale aj radosť z objavovania a poznávania. Budeme radi, ak sa, vďaka knihe, tento typ radosti objaví i v oveľa širšej diskusii autorského kolektívu a čitateľskej obce.

V Bratislave, 20. septembera 2000

Dušan Ondrušek a Mária Zelenáková

GLOBÁLNA REVOLÚCIA V ZDRUŽOVANÍ [1]

OBSAH: globálna revolúcia v združovaní; procesy ovplyvňujúce expanziu tretieho sektora – tlaky zdola, povzbudenie zvonku a podpora zhora; štyri krízy a dve revolúcie ovplyvňujúce vývoj tretieho sektora – kríza sociálneho štátu, kríza rozvoja, kríza životného prostredia, kríza socializmu, komunikačná revolúcia a revolúcia ekonomického rastu; výzvy a dôsledky rozvoja tretieho sektora; tri mýty vývoja tretieho sektora

Na celom svete došlo k významnému nárastu organizovaných, súkromných dobrovoľných aktivít. Zdá sa, že na globálnej úrovni nastala skutočná „revolúcia v združovaní", ktorá môže byť takým základom významného sociálneho a politického rozvoja konca dvadsiateho storočia, akým bol vzostup národného štátu koncom devätnásteho storočia.

Tento vývoj bije ešte viac do očí v súvislosti s úpadkom, ku ktorému súčasne dochádza v mnohých tradičnejších formách účasti na verejnom živote, akými sú napríklad hlasovanie, identifikácia politických strán a členstvo v odborových zväzoch. Čo sa skrýva za touto globálnou „združovacou revolúciou"? Prečo sa odohráva? A aké dôsledky znamená pre spoločenský a politický život?

V ďalšom texte budeme hľadať odpovede na tieto otázky. Na začiatok si zosumarizujeme údaje o raste „tretieho sektora" na celosvetovej úrovni. V druhej časti sa pozrieme na tieto čísla s cieľom identifikovať prebiehajúce procesy a mechanizmy, prostredníctvom ktorých nastala expanzia tretieho sektora. V tretej časti sa pokúsime opísať podstatné príčiny, ktoré podnietili rast tretieho sektora v posledných rokoch. Napokon v poslednej časti zhrnieme niektoré poučenia, ktoré tieto skúseností prinášajú a výzvy, ktorým bude tretí sektor v budúcnosti čeliť.

Vzostup tretieho sektora na svetovej úrovni: rozsah a kontúry

Opísať vzostup organizovanej, súkromnej, dobrovoľnej aktivity na globálnej úrovni nie je jednoduchou úlohou. Neziskové organizácie sú neuveriteľne rozdielne a na mieste je otázka, či je vôbec možné rozprávať o jednotnom sektore. Stojíme pred zložitým problémom s definíciami rôznorodých organizácií. K tomu sa pridružuje rozdielne postavenie týchto organizácií v zákonoch rôznych krajín. Iba niektoré krajiny majú jasnú právnu reguláciu „charitatívnych" alebo iných neziskových organizácií. Oficiálne zoznamy neziskových organizácií sú preto notoricky neúplné.

[1] text je upraveným prekladom časti kapitol z knihy Lestera M. Salamona – Partners in public service: government – nonprofit relations in the modern welfare state

Jasnému posúdeniu neziskového sektora prekáža aj ideologická slepota, ktorá dlho zakrývala jeho skutočný rozsah a rolu. Posledných päťdesiat či viac rokov politici tak z politickej pravice, ako aj z ľavice zvykli rolu občianskych inštitúcií znižovať. Ľavica preto, aby oprávnila expanziu zasahovania štátu do oblasti sociálnej starostlivosti. Pravica preto, aby oprávnila svoje útoky na štát ako na ničiteľa takýchto „sprostredkujúcich inštitúcií".

Rámček 1: Fakty o náraste občianskeho aktivizmu za posledné desaťročia

V rozvinutých krajinách bolo možné počas niekoľkých posledných desaťročí pozorovať významný **nárast občianskeho aktivizmu**. Každé z významných spoločenských hnutí počas uplynulých troch desaťročí v Spojených štátoch – ako napríklad hnutie za občianske práva, environmentálne hnutie, spotrebiteľské hnutie, ženské hnutie a hnutie ochrany pamiatok – malo svoje korene v neziskovom sektore. Podobne raketovo narástlo aj množstvo súkromných združení vo Francúzsku. Len v r. 1987 vzniklo 54 000 takýchto združení, v porovnaní s 10 000 až 12 000 združeniami ročne v šesťdesiatych rokoch (Tchernonog, 1992). Medzi rokmi 1980 a 1986 sa zvýšil odhadovaný príjem britských charitatívnych organizácií o 221 percent. Odhady zaznamenávajú v Spojenom kráľovstve približne 275 000 charitatívnych organizácií s príjmom, ktorý presahuje 4 % hrubého domáceho produktu (Billis, 1989). V Taliansku prieskumy hovoria o podstatnom náraste vzniku neziskových organizácií počas 70. a začiatkom 80. rokov. Štyridsať percent organizácií, skúmaných v r. 1985, vzniklo od r. 1977 (Pasquinelli, 1992).

Podobný nebývalý nárast v celom rozvinutom svete zaznamenalo aj **zelené hnutie.** Významnou národnou silou sa stala nemecká Strana zelených a takéto strany zelených vznikli v ďalších šestnástich európskych krajinách. V r. 1988 sa stala švédska Strana zelených prvou novou stranou, ktorá sa po sedemdesiatich rokoch dostala do parlamentu. V Taliansku zorganizovali environmentálne skupiny volebnú kampaň, ktorá v novembri 1987 vyvrcholila zastavením talianskeho jadrového programu. Aj na európskej úrovni sa stal neziskový sektor významnou silou. V rokoch 1989 a 1990 boli vytvorené viaceré nové organizácie, aby reprezentovali neziskový sektor pred Európskym spoločenstvom – Európske nadačné centrum pre nadácie, CEDAG – Comité européen de associations d'interet général (Európska komisia všeobecnoprospešných združení) pre združenia a ECAS – European Citizen Action Service (Európska občianska akčná služba) pre neziskový sektor vo všeobecnosti.

Tieto udalosti zároveň sprevádzalo aj väčšie **uznanie neziskového sektora v politických kruhoch**. Socialistická vláda Francoisa Mitterranda vytvorila v r. 1981 špeciálnu medziministerskú delegáciu pre sociálne hospodárstvo. V Anglicku sa u Margaret Thatcher stala podpora neziskového sektora a „aktívneho občianstva" ústredným motívom jej kampane s cieľom navrátiť britskému sociálnemu štátu jeho veľkosť. Európska komisia vytvorila pre správu tohto sektora špeciálny direktoriát, DG XXIII a vznikol návrh štatútu pre fungovanie neziskových organizácií na európskej úrovni. V Japonsku bol v r. 1990 prijatý nový zákon, ktorý po prvýkrát umožňoval japonským korporáciám odpočítať charitatívne príspevky a japonský Keidandren alebo Združenie podnikateľov vyhlásil rok 1990 za „inauguračný rok japonskej korporatívnej filantropie".

Ešte **dramatickejšie udalosti sa odohrávajú v rozvojových krajinách** Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky. V rozvojovom svete je aktívnych okolo 4600 západných dobrovoľných organizácií, ktoré poskytujú podporu približne 20 000 domácim neziskovým organizáciám (Smith, 1990). V Indii je Hnutie prebudenia dediny, ktoré vyrástlo z ghándíovskej tradície, aktívne v tisíckach dedín. Vzrastá aj organizovaná filantropia a v r. 1987 vznikla Indická rada nadácií. V Bangladéši ponúkla banka Gramín mechanizmus pre prílev úverov do vidieckych oblastí, využívajúc inovatívne programy, podľa ktorých si skupiny roľníkov navzájom garantujú svoje pôžičky. Bangladéš sa dnes môže pochváliť približne 10 000 mimovládnymi organizáciami. V Srí Lanke je do projektu „Hnutie prebudenia dediny Sarvodala Šramadana" zapojených vyše 8000 dedín. Je to hnutie organizované miestnymi dedinčanmi a zamerané na malé projekty zlepšenia života v obci (Durning 1989, 11-12). Na Filipínach vzniklo v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch okolo 21 000 neziskových organizácií, počnúc miestnymi skupinami orientovanými na posilnenie občanov, pokračujúc nárastom podporných skupín,

poskytujúcich tréningy i výskum, a končiac strešnými organizáciami a sieťami (Ledesma a Decena, 1992). Snahy vytvoriť „ľudovú cirkev" založenú na miestnych akčných skupinách viedli v Brazílii k vytvoreniu takmer sto tisícom kresťansky založených komunít po celej krajine.

V tom istom čase vznikli medzi „skvatermi"[2] v Sao Paolo a v iných brazílskych mestách susedské združenia. Jeden z odhadov hovorí, že v samotnom Sao Paolo je takýchto združení okolo 1300 (Fisher, 1987). Čo sa týka Chile, počet neziskových organizácií sa odhaduje na 25 až 27 tisíc a Argentína sa od začiatku 80. rokov stala svedkom vzniku 2000 takýchto organizácií (Thompson, 1992). V Keni viedlo hnutie Harambí, zamerané na rozvojové programy k mobilizácii dobrovoľných aktivít na obecnej úrovni. Podľa odhadov 30 % kapitálového rozvoja v krajine, počnúc sedemdesiatymi rokmi, pochádza z týchto zdrojov (Thomas, 1987).

Podobný vývoj sa odohrával aj v strednej a východnej Európe a v bývalom Sovietskom zväze. Pomerne skoro pred dramatickými politickými udalosťami, ktoré v roku 1989 zaujali pozornosť sveta, sa pod povrchom východoeurópskej spoločnosti uskutočňovali významné zmeny a v samotnom centre ich diania boli dobrovoľné organizácie. Vo veľkej časti východnej Európy vznikla skutočná „druhá spoločnosť", pozostávajúca z tisícov, možno miliónov sietí ľudí, ktorí si navzájom poskytovali vzájomnú pomoc na vyrovnanie sa s ekonomickou núdzou, v ktorej žili (Binder, 1989).

Počnúc druhou polovicou 70. rokov začali tieto siete získavať politický význam. V celom regióne sa začali formovať ekologické kluby, environmentálne „kruhy" a celá škála iných skupín. Koncom 70. rokov vznikol napríklad v Krakove Poľský ekologický klub. V r. 1979 bol v Maďarsku ustanovený Fond na podporu chudobných. V r. 1982 vzniklo Maďarské družstvo pre humanitárne služby (LARHS). V Československu pôsobili neoficiálne organizácie orientované na ľudské práva ako Nadácia Charty 77, Občianske fórum (predchodca politickej strany), ktoré vytvorili raný základ na to, čo sa v konečnom dôsledku stalo „nežnou revolúciou". Pod tlakom katolíckej cirkvi a s podporou zámorských nadácií v Poľsku v r. 1984 prijali nový zákon o nadáciách, poskytujúci poľským charitatívnym organizáciám určitý stupeň samostatnosti.

Proces vytvárania nadácií sa ešte urýchlil koncom 80. a začiatkom 90. rokov vďaka zvrhnutiu komunistických vlád. V r. 1992 v Poľsku štátne úrady zaregistrovali niekoľkotisíc nadácií. V Maďarsku sa do polovice r. 1992 zaregistrovalo 6000 nadácií a 11 000 občianskych združení (Kuti, 1992). V Bulharsku vzniklo v r. 1991 Fórum nadácií, úzko späté s novovytvorenými súkromnými nadáciami. Podobný, o niečo pomalší, proces bol v krajinách bývalého Sovietskeho zväzu, ale v poslednom čase sa tiež zrýchlil. V r. 1986, v druhom roku perestrojky, vznikla Nadácia pre spoločenské inovácie s cieľom hľadať možnosti premeny občianskych iniciatív na efektívne spoločenské aktivity. Odvtedy vzniklo mnoho ďalších nadácií a neziskových organizácií, ktorých cieľom je pomáhať nadaným a talentovaným deťom, protestovať proti Černobyľu, priťahovať pozornosť k vysychaniu Aralského mora, podporiť kultúrnu rôznorodosť, atď.

Na celom svete došlo k významnej expanzii organizovaných, súkromných, dobrovoľných aktivít (z hľadiska rozsahu i pestrosti). Napriek tomu, že použitá terminológia a presné dôvody vzniku sa v rôznych krajinách líšia, sociálna podstata je veľmi podobná: po celom svete nastala skutočná revolúcia v združovaní. Ťažko povedať, či bude tento celosvetový tretí sektor naďalej prosperovať a rásť, je však realitou, ktorá sa nedá poprieť.

Procesy ovplyvňujúce expanziu tretieho sektora

Ako by sme mohli tento vzostup vysvetliť? A prečo vlastne nastal? Na tieto otázky len ťažko môžeme jednoznačne odpovedať. Existuje totiž podstatne viac ako len jedna hybná sila. Tiež neexistuje len jediná cesta, ktorá by charakterizovala smer vývoja tretieho sektora. Hoci boli tlaky zdola významným faktorom, nepostačovali na to, aby sme vysvetlili

[2] Prišelci, čo neoficiálne a spravidla bez platenia obývajú prázdne príbytky

pozoruhodný nárast, ktorý sa uskutočnil. Tlaky na rozmach neziskových a dobrovoľných organizácií prichádzajú prinajmenšom z troch rôznych smerov: **1) zdola, 2) zvonku a 3) zhora.**

Tlaky zdola

Pravdepodobne najzákladnejším zdrojom hybných síl je tlak zdola. Od obyčajných ľudí, ktorí sa rozhodli zobrať veci do vlastných rúk. Zorganizovať sa, aby zlepšili svoje podmienky, alebo presadili svoje základné práva. Tento faktor sa najzreteľnejšie prejavuje pri vynáraní sa organizovaných dobrovoľníckych aktivít v bývalom Sovietskom zväze a v strednej Európe. Mnohé z dramatických zmien, ktoré otriasli „socialistickým blokom" koncom 80. a začiatkom 90. rokov, majú svoj pôvod v desiatkach pološtruktúrovaných dobrovoľných zoskupení z predchádzajúcich desaťročí či ešte skôr. Najzreteľnejšou a najštruktúrovanejšou z takýchto organizácií bola Solidarita v Poľsku. Aj v iných krajinách však existovali rôzne neformálne zoskupenia. Napríklad „Dunajský kruh", ktorý bojoval proti výstavbe vodnej elektrárne na Dunaji v Maďarsku, alebo ARCHE, environmentálna organizácia vo východnom Nemecku, ktorá protestovala proti kyslým dažďom tak, že na strechy domov ľudia priviazali posteľné plachty a zaznamenávali tak naakumulované znečistenie. Ako povedal András Biró, maďarský aktivista: „Sme svedkami úniku z násilne presadzovanej nezrelosti socialistického systému. Prvýkrát za posledných 40 rokov chceme znovu prevziať zodpovednosť za svoje životy."

Tlak zdola zohral dosť významnú rolu aj pri vzostupe dobrovoľných neziskových aktivít v treťom svete. Susedské združenia, zamerané na zlepšovanie spoločnosti vznikli v značnej časti približne dvadsiatich tisícov „skvaterských" osídlení v Latinskej Amerike. Počas uplynulých desaťročí rýchlo narastali aj v iných častiach rozvojového sveta družstvá, ženské skupiny, združenia remeselníkov, združenia nájomníkov a zoskupenia vzájomnej pomoci najrôznejších typov. Indické environmentálne hnutie Čipko napríklad vzniklo zo spontánnych snáh vidieckych obyvateľov zachrániť vymierajúce pralesy prostredníctvom ochrany – objímania stromov (Fisher, 1987). Všeobecná federácia irackých žien, vytvorená v r. 1968, vznikla z bojovnosti irackých žien, ktoré využili deklarovanú ideológiu vládnucej strany, zdôrazňujúcu rovnosť žien. Zorganizovali ženy z vidieka do družstiev a vyškolili ich v aktivitách, spojených s výrobou a predajom (El-Baz, 1992). Takzvané mestské ľudové hnutie v Mexiku a v iných častiach Latinskej Ameriky je ďalším príkladom snáh miestnych ľudí zlepšiť svoje životné podmienky (Annis, 1988). V Kolumbii vytvorili v 70. rokoch roľníci, farmári a študentské skupiny sieť nezávislých organizácií, ktorá v rokoch 1971 až 1980 podporila skoro 130 demonštrácií a štrajkov a ovplyvnila spoločenstvá so skoro 4,4 milióna ľudí (Smith, 1990). Podobne aj Afrike získal na význame „nový vietor" ľudových demokratických protestov a stimuloval tak vytváranie súkromných, neziskových skupín. Takéto tlaky boli na záver viditeľné aj pri vynáraní sa tisícov svojpomocných a komunitných rozvojových skupín vo väčšine rozvinutého sveta (Ministerstvo sociálnej a zdravotnej starostlivosti USA, 1988).

Povzbudenie zvonku

Hoci boli tlaky zdola zásadným podnetom na vzostup organizovaných súkromných neziskových aktivít po celom svete, získali významnú podporu rôznych síl aj zvonku, najmä od (1) cirkví, (2) „severných" súkromných dobrovoľných organizácií, a (3) rozvojových agentúr.

Cirkvi. Katolícka cirkev bola jedným z najvýznamnejších vonkajších činiteľov, ktoré prispeli k nárastu tretieho sektora najmä v Latinskej Amerike. Rôzne katolícke diecézy v Latinskej

Amerike, historicky spojené s existujúcimi silami, začali v 50. rokoch zakladať svoje vlastné charitatívne organizácie s cieľom znížiť utrpenie chudobných v meste a na vidieku. Reakciou cirkvi na šírenie marxistických doktrín medzi nižšími triedami a na úspech Castrovej revolúcie v 60. rokoch bol radikálnejší prístup, zameriavajúci sa na zásadné štrukturálne príčiny biedy, napríklad na nerovnomerné rozdelenie pôdy. Cirkev sa rozhodla zaujať aktívnejšiu rolu pri podpore sociálnej spravodlivosti a odstránení biedy. Po Druhom vatikánskom koncile získal tento prístup medzi r. 1962 a 1965 aj pápežovo požehnanie. V r. 1968 sa predstavitelia cirkvi na konferencii katolíckych biskupov v kolumbijskom Medeline vydali na cestu vytvárania ľudovej cirkvi v Latinskej Amerike prostredníctvom vzniku tisícov Communidades Ecleasis de Base, alebo „cirkevných základných komunít". V samotnej Brazílii vzniklo počas 70. a 80. rokov 80 000 takýchto komunít a každá reprezentovala ťažisko komunitného riešenia problémov a centrum organizovania sa. Tieto spoločenstvá sa zdržali priamych politických aktivít, ale ponúkli užitočný tréning vodcovstva a účinné mechanizmy na prekonanie tradičných tendencií podriaďovať sa (Krischke, 1991).

Rola cirkvi v podpore tretieho sektora sa však neobmedzila len na rozvíjajúce sa krajiny. Katolícka cirkev za pápeža Jána Pavla II. bola mocným nástrojom podpory rastu protestného hnutia v strednej Európe koncom 80. rokov. Katolícka cirkev vo Varšave, Gdansku, Krakove, ale aj inde poskytovala pre tých, ktorí sa zasadzovali za zmenu systému, hlavnú neutrálnu pôdu na stretávanie sa a bola zdrojom morálnej podpory.

Porovnateľnú rolu hrala vo východnom Nemecku aj evanjelická cirkev. Poskytovala útočisko, pracovný priestor a morálnu autoritu pre protestné skupiny, ktoré v konečnom dôsledku zvrhli komunistický režim v októbri 1989 (Whitney, 1989).

„Severné" súkromné dobrovoľné organizácie. Druhou dôležitou vonkajšou silou, ktorá podporila rast neziskových organizácií bola a je významná sieť „severných" súkromných neziskových organizácií, pracujúcich v rozvojových krajinách. Od začiatku 80. rokov existovalo vyše 4600 takýchto organizácií. Išlo o misionárske organizácie prepojené s cirkvou, agentúry poskytujúce služby, sekulárne neziskové agentúry, nadácie, pracovné a vzdelávacie skupiny a iné (Smith, 1990).

Z historického hľadiska pristupovali „severné" súkromné dobrovoľné organizácie k problémom rozvojového sveta z perspektívy „humanitárnej pomoci", ktorá ešte stále prevláda v prístupe amerických organizácií. Počiatkom 60. rokov a čoraz viac počas 70. rokov sa pozornosť presúvala od pomoci trpiacim k snahám eliminovať sociálne a ekonomické podmienky, ktoré boli príčinou tohto chronického utrpenia. Objavuje sa nové zameranie na „posilnenie" (empowerment) komunity prostredníctvom súkromných dobrovoľných organizácií v mieste pôsobenia. „Severné" organizácie začali postupne podporovať domáce organizácie tretieho sveta, ktoré organizovali svojpomocné aktivity medzi chudobnými na tej najnižšej úrovni. Takto postupovali tradičné americké organizácie, napríklad Cirkevná služba svetu a Luteránska pomoc svetu, ako aj novšie organizácie – Oxfam Amerika a Koordinácia v rozvoji (CODEL). Podobne uvažovali aj niektoré väčšie nadácie, ako napríklad Rockefellerova a Fordova nadácia a Nadácia Aga Chána. Do takejto „posilňovacej" práce sa zapojili aj kanadské a európske organizácie. Organizácie zvonku poskytli od začiatku 80. rokov vyše 20 000 domácim neziskovým organizáciám 4,7 miliardy dolárov. Týmto zabezpečili pre rozvoj domácich organizácií nielen finančnú, ale aj morálnu pomoc.

Rozvojové agentúry sú súkromné inštitúcie do značnej miery dotované štátom. Americká politika pomoci iným krajinám zaznamenala od polovice 60. rokov značné zmeny. Zdôrazňovala zapojenie chudobných do rozvojových aktivít a podporu miestnym

mimovládnym organizáciám, ako aj americkým súkromným dobrovoľným organizáciám, ktoré s nimi spolupracovali. Ďalšie rozvinuté krajiny podporovali takýto prístup ešte dôraznejšie. Komisia rozvojovej pomoci OECD prijala princíp „participatívneho rozvoja" ako základný kameň svojej rozvojovej stratégie pre 90. roky (OECD, 1991).

Multinárodné rozvojové agentúry ako napríklad Svetová banka sa tiež, hoci trochu oneskorene, pripojili k snahe podporiť neziskové organizácie v rozvojovom svete. V priebehu 70. rokov bola pomoc Svetovej banky mimovládnym organizáciám v rozvojových krajinách sotva sporadická. V r. 1982 však banku presvedčili, aby vytvorila spoločnú Komisiu Svetovej banky a mimovládnych organizácií, zloženú z vyššieho manažmentu banky a 26 lídrov z celého sveta, z ktorých boli tri pätiny z rozvojových krajín. Odvtedy sa spolupráca Svetovej banky s mimovládnymi organizáciami začala rozširovať a bola prijatá aj formálna politika banky, presadzujúca spoluprácu s mimovládnymi organizáciami i stratégie, podporujúce aktivity mimovládnych organizácií.

Podpora zhora

Zatiaľ čo sa v nedávnych rokoch prejavili pri rozmachu neziskových organizácií tlaky zdola a zvonka, vlna záujmu o dobrovoľné organizácie vyplynula aj z tlaku zhora. Konzervatívne systémy Ronalda Reagana a Margaret Thatcherovej vytvorili z podpory dobrovoľného sektora ústrednú časť svojej stratégie s cieľom znížiť vládne výdavky na sociálne záležitosti. Ronald Reagan pri obhajobe svojich škrtov v rozpočte v r. 1981 povedal „Dovolili sme vláde, aby nám odňala mnoho z toho, čo sme kedysi robili dobrovoľne." Margaret Thatcherová šla vo svojej argumentácii ešte o krok ďalej a navrhla eliminovať nielen výdavky vlády, ale aj výdavky organizovaného dobrovoľného sektora a ponechať sociálnu starostlivosť úplne na dobrovoľníkov, ktorých nazývala „srdcom celého nášho sociálneho zabezpečenia".

Hoci bol takýto smer argumentácie charakteristický hlavne pre konzervatívne systémy Anglicka a Spojených štátov, pritiahol pozornosť aj inde. Vláda socialistického prezidenta Francoisa Mitterranda začala vo Francúzsku v polovici 80. rokov liberalizovať zákony, týkajúce sa charitatívnej dobročinnosti a sponzorovala Európsku konferenciu o „organizáciách sociálnej ekonomiky" s cieľom umiestniť dobrovoľný sektor na mapu Európskej únie. Aj v Nórsku pripravila labouristická vláda dlhodobý program, zvyšujúci význam neziskových organizácií ako sprostredkujúcich inštitúcií medzi jednotlivcom a väčšou spoločnosťou, ktorý zdôrazňoval, že „vláda sama nemá kapacitu zaoberať sa všetkými otázkami, týkajúcimi sa sociálneho sektora".

Tlaky zhora sa prejavovali hlavne v rozvoji organizovaných neziskových aktivít v treťom svete. Napríklad v Thajsku pomohlo ministerstvo poľnohospodárstva vytvoriť Združenie farmárov a farmárske družstvá. Ministerstvo obrany a vnútra zase pomohlo pri rozvoji skautského hnutia. Federácia slobodných farmárov na Filipínach je pridružená k vládou sponzorovanému Národnému kongresu farmárskych organizácií. Hnutie Harambí v Keni je priamym výsledkom explicitnej vládnej politiky, zameranej na podporu zapojenia komunít do rozvoja. Prvý egyptský päťročný plán v r. 1961 pozval mimovládne organizácie na účasť pri realizácii sociálnych stratégií a vládne ministerstvá teraz pravidelne poskytujú domácim mimovládnym organizáciám platený personál. Podobne zdôraznil silné zapojenie mimovládnych organizácií do rozvojových procesov s cieľom zvýšenia účasti ľudí na rozvoji aj 6-ročný plán v Pakistane.

Je zaujímavé, že takýto istý jav možno pozorovať dokonca aj v bývalom komunistickom bloku. Jedna z najranejších formálnych neziskových organizácií v Sovietskom zväze, Nadácia pre sociálne inovácie, získala skorú podporu od Michaila Gorbačova, ktorý si prečítal článok o tejto myšlienke v Komsomolskej pravde a rozhodol sa ju podporiť.

„Embryonálny" neziskový sektor v Číne tiež profitoval z podpory štátu, počnúc závermi Tretieho pléna 11. ústredného výboru v decembri 1978, ktoré signalizovalo začiatok reformného procesu s cieľom podporiť iniciatívu a tvorivosť v čínskej spoločnosti (Whiting, 1989).

Zásadné príčiny: štyri krízy a dve revolúcie

Výsledkom hlbšieho skúmania stimulácie nárastu celosvetového tretieho sektora počas posledných desaťročí je, že za tlakmi zdola, zvonku a zhora ležia štyri krízy a dve revolúcie. Preskúmajme ich teraz spolu podrobnejšie bez časového zoradenia.

Kríza sociálneho štátu

Vzostup záujmu o súkromné neziskové organizácie vyplynul v prvom rade z pociťovanej krízy moderného „sociálneho štátu". Zosilňoval sa pocit, že systém vládnej ochrany starších a nezamestnaných ľudí, ktorý sa vo väčšine západných krajín vytváral od 50. rokov, už nefunguje. Boli to prinajmenšom štyri kľúčové smery rozvoja, ktoré spochybnili ideu sociálneho štátu: (1) ropný šok začiatkom 70. rokov, ktorý významne spomalil ekonomický rast a viedol k pocitu, že výdavky na sociálnu starostlivosť neúmerne narástli na úkor súkromných investícií do tovární a ich vybavenia, (2) presvedčenie, že vláda je jednoducho preťažená, preprofesionalizovaná i prebyrokratizovaná a neschopná vykonávať úlohy, ktoré má na starosti, (3) politika sociálneho štátu postupne vytvárala také tlaky na narastajúce služby, že prekročili ochotu ľudí platiť za ne, (4) častejšie tvrdenia, že sociálny štát namiesto toho, aby zlepšoval ekonomickú výkonnosť (prostredníctvom ochrany jednotlivcov pred nebezpečnými rizikami), tlmí iniciatívu, zbavuje ľudí osobnej zodpovednosti a podporuje závislosť.

Sociálny štát sa určitým spôsobom stal svojím vlastným nepriateľom. Tým, že zlepšoval životné podmienky, podporoval nárast očakávaní a rastúcu nespokojnosť so základnou úrovňou služieb, ktoré bol schopný poskytnúť. Výbuchom boli voľby koncom 70. rokov a začiatkom 80. rokov, za ktorými nasledoval príval pravicových alebo konzervatívnych lídrov a zavedenie programov obmedzujúcich výdavky v mnohých krajinách, vrátane Nemecka, Belgicka, Británie, Nórska, Spojených štátov amerických a po prvotnom odpore, aj v socialistami ovládanom Francúzsku.

Diskreditované vládne programy a prišikrtené verejné rozpočty prirodzene viedli k tomu, že sa pozornosť obrátila k iným spôsobom riešenia verejných problémov. Neziskové organizácie (často malé a flexibilné, postavené na dobrovoľníkoch a dobročinnej podpore) sa vynorili ako potenciálne významná alternatíva k štátom poskytovaným službám. Mohli ponúknuť čoraz žiaducejšie faktory – „sebaurčenie, zodpovednosť za seba samého, slobodu voľby, solidaritu a účasť na každodennom živote" (Flora, 1986).

Kríza rozvoja

Rovnako významná ako „kríza sociálneho štátu" bola pri stimulovaní expanzie neziskového sektora na celosvetovej úrovni paralelná „kríza rozvoja". Hoci v rokoch 1960 až 1973 bol svetový ekonomický rast mohutný a rozvojové krajiny z neho významne profitovali, ropná kríza 70. rokov a recesia začiatku 80. rokov tieto veci dramaticky zmenili. Osobitne v subsaharskej Afrike a v západnej Ázii začali koncom 70. rokov klesať priemerné príjmy, čo sa v 80. rokoch ešte zrýchlilo a úpadok sa rozšíril aj do Latinskej Ameriky a Karibiku. Od r. 1990 boli úrovne produkcie na ekonomicky aktívne osoby v týchto regiónoch nižšie, ako boli pred desiatimi rokmi. V skutočnosti bol ekonomický rast v najmenej rozvinutých krajinách taký slabý, že ak vezmeme do úvahy vysokú mieru

populačného rastu, priemerná produkcia na osobu v r. 1990 bola asi o 5 % nižšia ako v r. 1970! Hoci sa na niektorých miestach dosiahol pokrok – najmä v oblasti pacifického pásma a v niektorých častiach Latinskej Ameriky – v mnohých častiach rozvojového sveta problém chudoby významne narástol. Dôsledkom je situácia, že v súčasnosti sa ocitá v absolútnej chudobe zhruba každý piaty z piatich miliárd ľudí.

Odstrašujúce skutočnosti podnietili prehodnocovanie požiadaviek na ekonomický pokrok. Jeden myšlienkový prúd,vychádzajúci hlavne z rozvojových krajín, sa snažil o zlepšenie vyjednávacej pozície národov tretieho sveta (Smith, 1990). Na Valnom zhromaždení OSN v r. 1974 a v správe Rímskemu klubu „Pretváranie medzinárodného poriadku" z r. 1976 bola zdôraznená potreba zásadných zmien v základnom medzinárodnom obchodnom systéme. Druhý myšlienkový prúd, zakotvený do stratégií Svetovej banky, zdôrazňoval potrebu „štrukturálnych úprav" v samotných rozvojových krajinách s cieľom znížiť úlohu štátu a zvýšiť úlohu trhu.

Ako výsledok tejto debaty o spôsobe rozvoja získava čoraz väčšiu podporu jeden z konsenzuálnych pohľadov nazvaný „assisted self-reliance". Ide o „pomoc pri preberaní zodpovednosti za seba" alebo „participatívny rozvoj". Je považovaný za kľúč k úspechu v rozvojových krajinách a zdôrazňuje potrebu zapojiť energiu a entuziazmus ľudí zdola. Programy, zamerané proti chudobe, ktoré pripravuje a uskutočňuje oficiálna politicko-administratívna hierarchia takmer výlučne zhora nadol, bývajú neefektívne. Takéto snahy len s problémami prenikajú cez všetky byrokratické vrstvy k svojim miestnym klientom a len ťažko sa im darí zaangažovať miestnych obyvateľov do práce na zlepšení vlastnej biedy. Jednou z možných príčin je slabosť štátu v mnohých rozvíjajúcich sa prostrediach (najmä v Afrike), kde je moderný štát cudzím prvkom v porovnaní s tradičným spôsobom združovania. (Bratton 1989). Ako poznamenal jeden z predstaviteľov Svetovej banky, „nadhodnotili sme, čo môžu vlády dokázať". Štúdia dvadsiatich piatich poľnohospodárskych rozvojových projektov, financovaných Svetovou bankou, dospela k záveru, že doslova ktorýkoľvek z týchto projektov s pozitívnymi dlhodobými výsledkami zahŕňal aktívnu dobrovoľnú účasť na príprave a riadení projektu, najčastejšie prostredníctvom miestnych organizácií, kontrolovaných účastníkmi (Cernea, 1987). Všeobecne rastie zhoda, že štát má veľké obmedzenia v možnostiach podporovať rozvoj a participatívne rozvojové prístupy, ako aj organizácie tretieho sektora, ktoré by ich uskutočňovali.

Kríza životného prostredia

Treťou kľúčovou udalosťou, stimulujúcou vzostup neziskových organizácií po celom svete, je pokračujúca a prehlbujúca sa kríza životného prostredia. Napriek niektorým zlepšeniam sa celkový environmentálny obraz na celosvetovej úrovni zhoršuje a v niektorých aspektoch čoraz rýchlejšie. Je to čiastočne v dôsledku pokračujúcej chudoby rozvojových krajín, ktorá spôsobuje, že chudobní ľudia v snahe prežiť ničia svoje bezprostredné okolie. Na druhej strane je to však aj vplyvom nivočiacich praktík alebo nevšímavosti zo strany bohatých. Medzi rokmi 1950 a 1983 napríklad zmizlo 38 % lesov Strednej Ameriky a 24 % lesov Afriky a tempo úpadku sa ešte zrýchľovalo. Strata tropických pralesov bola ešte rozsiahlejšia, ako sa pôvodne predpokladalo, a mala vážne dôsledky na množstvá kysličníka uhličitého v atmosfére, a tým aj na globálne otepľovanie Podobne hrozí, že nadmerné využívanie premení dve pätiny africkej pôdy, jednu tretinu ázijskej a jednu pätinu pôdy Latinskej Ameriky na púšť. Hoci emisie oxidov dusíka, ktoré spôsobujú kyslý dážď, sa počas obdobia 1970 – 1985 stabilizovali alebo ľahko poklesli, v niektorých rozvinutých trhových ekonomikách stále stúpa celkové množstvo dusíka ročne uvoľneného do ovzdušia. V niektorých oblastiach, napríklad v strednej a východnej Európe, ohrozuje kyslý dážď a s ním spojené znečistenie ovzdušia a vody zdroje potravín a významne znižuje očakávanú dĺžku života.

Čím viditeľnejšie boli prejavy environmentálnej krízy, tým silnejšia bola nespokojnosť s vládami a obyvatelia sa vo väčšej miere organizovali. Prekvapujúci nárast strán zelených v západnej Európe je jedným z prejavov takejto situácie. Podobne vznikali aktívne ekologické kluby v Poľsku, Maďarsku, Rusku a v Českej i Slovenskej republike.

Ekologický aktivizmus podnietil nárast neziskových organizácií aj v rozvojových krajinách. V oblasti rozvoja sa spoliehanie na technologické nápravné kroky alebo aktivity vlády ukázalo ako neefektívne. Neziskové organizácie mobilizovali tých, ktorí by inak znečisťovali prostredie, alebo tých, čo by ničili vzácne prírodné zdroje. Taktiež ovplyvňovali zmenu ich správania. Významne tým vyplnili organizačné vákuum, ktoré umožňovalo ničiť životné prostredie v týchto krajinách.

Kríza socializmu

Štvrtým vplyvom, ktorý prispel k nárastu tretieho sektora, je kríza socializmu, kolaps viery v schopnosť komunistického systému uskutočniť svoje vlastné sľuby o sociálnej spravodlivosti a ekonomickom dostatku. Hoci bol tento sľub už dlhšie pochybný, nahradenie ekonomického rastu skutočným hospodárskym poklesom v polovici 70. rokov zničilo akúkoľvek obmedzenú legitimitu, ktorú komunistický režim získal. Vyústilo to do hľadania nových ciest ako napĺňať sociálne a ekonomické potreby. Jedným z pokusov boli trhovo orientované „družstevné zariadenia", najprv v Maďarsku, potom aj inde v strednej Európe a dokonca aj v Sovietskom zväze. V tom istom čase sa však uskutočňovali aj snahy o formovanie iných komponentov „občianskej spoločnosti". Najprv pomaly, ale postupne čoraz rýchlejšie začali občania experimentovať s rôznymi mimovládnymi organizáciami, ktoré mohli naplniť ich potreby a poskytnúť prostriedky na vyjadrenie občianstva bez zapojenia sa do aktivít čoraz diskreditovanejšieho štátu. Napríklad v roku 1988 existovalo len v samotnom Maďarsku približne 6000 neziskových organizácií a 600 súkromných nadácií, zahŕňajúcich všetko: od malých tanečných skupín a svojpomocných krúžkov až po veľké organizácie, venujúce sa ochrane životného prostredia a ľudských práv. Životaschopnosť, s akou tieto organizácie vznikli, odrážalo to, čo jeden z analytikov nazval „...hlbokou nedôverou v ústrednú vládu a jej inštitúcie. Ľudia už nechcú štátu viacej pomáhať. Chcú kontrolovať ekonomické, politické a sociálne procesy tak priamo, ako je to len možné. Dobrovoľné združenia a neziskové organizácie sa zdajú byť vhodnými príležitosťami pre túto kontrolu." (Kuti, 1990).

Komunikačná revolúcia

Aj keď sú štyri krízy, ktoré sme práve preskúmali, dôležité na vysvetlenie vzostupu organizovaných dobrovoľných aktivít po svete počas uplynulých desaťročí, veľmi pravdepodobne by nestačili na vytvorenie takéhoto výsledku, ak by chýbali dva ďalšie významné rozvojové faktory. Prvým z nich bola dramatická revolúcia v komunikácii, ktorá nastala v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch: objav a rozsiahle rozšírenie počítačov, prelomové objavy v komunikácii so sklenými vláknami, široké pokrytie televíznymi a komunikačnými satelitmi. Tieto a podobné udalosti náhle umožnili spoznávať aj tie najvzdialenejšie oblasti obrazu moderného sveta. S nimi prichádza aj informácia o možnostiach neziskových organizácií a otvára sa priestor na koordináciu medzinárodných akcií. Tento postup sprevádzal významný nárast vzdelanosti a gramotnosti. Medzi rokmi 1970 a 1985 narástli počty dospelých gramotných v rozvojovom svete zo 43 na 60 %. Medzi mužmi sa toto číslo zvýšilo až na 71 % (UNDP, 1990).

Súbežný nárast gramotnosti a komunikácie umožnil ľahšie zladovať akcie, organizovať sa a mobilizovať druhých. Komunikácia medzi hlavným mestom a vidieckymi oblasťami, ktorá si v rozvojových krajinách niekedy vyžadovala celé dni, sa po pokrytí vidieckych území

počítačovými a telefónnymi linkami uskutočnila za pár minút. Autoritárske režimy, ktoré úspešne kontrolovali vlastné komunikačné siete, boli bezmocné proti toku informácií cez satelitné disky a faxy. Izolovaní aktivisti mohli udržiavať spojenie s kolegami z vlastnej i ďalších krajín, ktorí ich podporovali a posilňovali tak ich riešenia. Komunikácia navyše veľmi uľahčovala informovanosť o tom, čo robia iné skupiny a pomáhala vytvárať siete aktivistov v rozdielnych oblastiach.

Revolúcia ekonomického rastu

Posledný z faktorov, ktorý sa zdá kriticky významný pre nárast neziskového sektora na celom svete, bol predchádzajúci značný ekonomický rast v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch. V tom čase svetová ekonomika rástla tempom 5 % ročne a všetky regióny sa podieľali na jej expanzii. Tempo rastu vo východnej Európe, Sovietskom zväze a rozvojových krajinách dokonca presiahlo tempo rastu v rozvinutých trhových ekonomikách.

Na tomto raste bolo dôležité nielen materiálne zlepšenie, ktoré umožňoval, ale aj sada očakávaní, ktoré vytvoril. Možno najdôležitejší bol jeho príspevok, ktorým ovplyvnil vytvorenie početnej mestskej strednej vrstvy v množstve krajín. Predstavitelia strednej vrstvy boli veľmi dôležití pre vznik a posilnenie súkromných neziskových organizácií vo veľkej väčšine krajín Latinskej Ameriky v sedemdesiatych a osemdesiatych rokov a to isté platilo aj pre Áziu a Afriku (Baron, 1989).

Nezvyčajná sila dobrovoľných organizácií v južnej Afrike, napríklad v Zimbabwe a Keni, bola z podstatnej časti zapríčinená vysokou úrovňou ekonomického rastu a nárastom mestských stredných vrstiev (Bratton, 1989).

Výzvy a dôsledky

Dramatický nárast organizovaných súkromných neziskových aktivít v každej časti sveta je dôsledkom množstva tlakov, kríz, sociálnych a technologických zmien. Tieto zmeny spochybnili rolu štátu rovnako v kapitalistických, socialistických i rozvojových krajinách sveta, a otvorili cestu pre alternatívne inštitucionálne prístupy, ktoré mohli na ľudské potreby reagovať pružnejšie a efektívnejšie. Neziskové organizácie sa zdali ideálnymi kandidátmi na túto rolu. Dôvodom je ich hodnota, ktorá vyplýva z ich relatívnej flexibility, schopnosti zapájať energiu obyčajných ľudí, súkromného charakteru a vnímanej dôveryhodnosti. Tretí sektor zatiaľ nebol vnímaný ako jediné a správne riešenie proti kríze rozvoja, socializmu, životného prostredia a sociálneho štátu. Rozhodne je na ňom, aby zaujal oveľa významnejšiu rolu ako kedykoľvek predtým.

Ako efektívne bude môcť tretí sektor naplniť tieto očakávania, to závisí od mnohých faktorov. Vzhľadom na všetok svoj nedávny dynamizmus ostáva tretí sektor krehkou rastlinkou, zraniteľnou pod vplyvom medzinárodných tlakov a vonkajších prekážok. Navyše trpí množstvom nefunkčných mýtov, ktoré ovplyvňujú jeho schopnosť zaoberať sa efektívne reálnymi zmenami, ktorým teraz čelí. Ďalší vývoj tretieho sektora bude do značnej miery ovplyvnený tým, ako úspešne sa mu podarí pochopiť tieto mýty, ako sa s nimi vyrovná a ako naň budú reagovať iné inštitúcie.

Nefunkčné mýty

Čo sa týka mýtov spájaných s tretím sektorom, dôležité sú nasledujúce tri z nich.

Mýtus čistej bezúhonnosti. Neziskový sektor narástol a získal prominentné postavenie ako dôveryhodný a flexibilný prostriedok napĺňania základných ľudských túžob po sebavyjadrení, svojpomoci, participácii, empatii a vzájomnej pomoci. Sektor, s koreňmi

siahajúcimi často až k viere a morálnej náuke, začal sám seba vnímať ako čosi posvätné. Dôsledkom bol určitý romantizujúci pohľad na jeho neodmysliteľnú čistotu, charakteristickú bezúhonnosť a na schopnosť spôsobiť v životoch ľudí významné zmeny.

Bez toho, aby sme popierali základnú hodnotu tohto obrazu, je dôležité uvedomiť si, že neziskové organizácie majú aj „iné stránky". Aj keď sa chvália svojou flexibilitou, stále zostávajú organizáciami, a ako také sú zraniteľné vo vzťahu k všetkým obmedzeniam byrokratických organizácií akéhokoľvek typu. Prejavuje sa to najmä vtedy, keď rastú a komplikuje sa ich štruktúra – začína ich charakterizovať necitlivosť, ťažkopádnosť, rutina a nedostatok koordinácie. Neziskové organizácie síce môžu byť voči takým nepríjemnostiam menej zraniteľné ako vládne agentúry, avšak nikdy nie sú úplne imúnne. Všetky organizácie čelia voľbe medzi flexibilitou a efektívnosťou, medzi kontrolou zdola a administratívnou zodpovednosťou, medzi okamžitou citlivosťou a dlhodobou stabilitou organizácie.

U niektorých organizácií niet pochýb o ich bezúhonnosti, u iných to nie je také jednoznačné. Napríklad nejedna nezisková organizácia slúžila aj ako prostriedok rozširovania vplyvu politických lídrov, čo má ďaleko k chápaniu politickej nezávislosti takýchto organizácií. Zdá sa, že podpora neziskových organizácií zhora nadol v Thajsku, na Filipínach a v Keni bola aspoň čiastočne motivovaná takýmito zámermi. Dokonca, aj keď prichádza tlak na formovanie neziskových organizácií zdola, z pohľadu politických elít uskutočňujú tieto organizácie v zásade funkciu „údržby systému". Nedávna štúdia hnutia Harambí v Keni prišla k záveru, že aj keď Harambí prináša súkromné zdroje do sociálne užitočných projektov, slúži tiež „na potvrdenie oprávnenosti bohatstva a biedy a na udržanie nerovností" (Thomas, 1987). Ako tvrdí Brian Smith (1990), dokonca aj neziskové organizácie orientované na zmenu môžu podporovať pozíciu miestnych mocenských autorít tým, že im pomáhajú „sputnať energiu oponentov režimu zo stredných vrstiev, ktorá by inak vyústila do radikálnejších politických alebo dokonca revolučných alternatív. Pomáhajú upokojiť pracujúcich a dať im nádej, že systém je pružný a vnímavý voči ich potrebám. Sú pre zahraničných kritikov znakom, že autoritárska, jednostranná alebo elitou kontrolovaná vláda umožňuje určitú mieru pluralizmu a priestoru pre súkromné iniciatívy v spoločnosti". Tým nechceme povedať, že vzostup tretieho sektora je iba cynickou dymovou clonou pre iné, vplyvnejšie motívy. Naše tvrdenie smeruje skôr k tomu, že motivácia na vzostup tretieho sektora je komplikovanejšia ako len „čistá bezúhonnosť". Treba to brať do úvahy pri rozjímaní o schopnostiach a roli tretieho sektora.

Mýtus dobrovoľníctva je viera v to, že skutočné neziskové organizácie sa spoliehajú hlavne alebo výlučne na súkromné dobrovoľné aktivity a súkromnú dobročinnú podporu. Súčasťou tohto mýtu je pohľad na vzťahy medzi štátom a spoločnosťou, ktorý pramení z konzervatívnej politickej filozofie a stavia na „paradigme konfliktu". Podľa tejto paradigmy existuje nevyhnutný konflikt medzi „štátom" a množstvom takzvaných sprostredkujúcich inštitúcií, napríklad dobrovoľných skupín, ktoré stoja medzi ním a jednotlivcom. Posilnenie štátu teda znamená pre dobrovoľné skupiny kľúčovú výzvu, pretože ich zbavuje ich funkcií a v konečnom dôsledku vedie k ich zániku. Za týchto okolností je kľúčom k expanzii tretieho sektora zredukovanie roly štátu. To znamená spoliehať sa na súkromné akcie a súkromnú charitatívnu podporu, namiesto na štát.

Vzťah medzi vládou a neziskovým sektorom však napríklad v Spojených štátoch amerických nebol primárne konfliktný. Skôr bol charakterizovaný rozsiahlou spoluprácou. To, čo fungovalo namiesto „paradigmy konfliktu", bola „paradigma partnerstva", v rámci ktorej sa vláda do značnej miery obracala na neziskový sektor, aby jej pomáhal napĺňať ľudské potreby. V Spojených štátoch amerických je spoliehanie sa vlády na neziskový sektor časťou širšieho vzorca správania, ktorý sa nazýva „správa treťou stranou". V krátkosti

povedané, vláda robí v domácej sfére len veľmi málo sama. To, čo robí, robí prostredníctvom mnohých „tretích strán" – vysokých škôl, univerzít, výskumných ústavov, komerčných bánk, súkromných priemyselných firiem, nemocníc a mnohých iných.

Nanešťastie dokonca ani inak dobre informovaní pozorovatelia nedocenili tento široko rozšírený partnerský vzťah. Ak vezmeme do úvahy chudobné miestne zdroje filantropickej podpory v rozľahlých oblastiach rozvojového sveta a v strednej a východnej Európe a hlboký zmysel pre fatalizmus a podozrenie, ktorým sú chudobní ľudia v takomto prostredí často obklopení, výsledok môže byť pre rozvoj tretieho sektora v týchto oblastiach veľmi škodlivý. Nechať podporu a udržanie dobrovoľných organizácií v týchto oblastiach na spontánnom vzostupe dobrovoľných aktivít zdola znamená temer isto spôsobiť zlyhanie týchto snáh. Dokonca aj v rozvinutých krajinách, kde je rozsah charitatívnej podpory oveľa väčší, je takáto podpora dôsledkom partnerstiev. Keby sme tretí sektor chápali „len ako dobrovoľnícky", logickým dôsledkom tohto mýtu by bolo odsúdiť neziskový sektor na zanedbateľnejšiu rolu, než má v súčasnosti. Aj keď sú dobrovoľníctvo a súkromné darcovstvo pre špeciálny charakter sektora životne dôležité, treba ich vnímať len ako jeden z potenciálnych zdrojov podpory.

Mýtus „nepoškvrneného počatia" stojí na presvedčení, že neziskové organizácie sa vynárajú vo väčšine rôznych častí sveta ako nové a vďaka tomu môžu operovať z čistého stola (tabula rasa). Zatiaľ čo posledné roky boli nepochybne svedkom dramatického rozkvetu organizovaných dobrovoľných aktivít, faktom zostáva, že takéto aktivity majú hlboké historické korene v doslova všetkých častiach sveta. V Ázii boli napríklad filantropické aktivity prítomné dlho pred príchodom kresťanstva. Takéto aktivity bolo možné pozorovať v starovekej Číne a zosilneli a inštitucionalizovali sa za budhizmu prinajmenšom od ôsmeho storočia (Baron, 1989). Podobne možno spätne vystopovať filantropické aktivity až do obdobia budhizmu aj v Japonsku, kde sa vyvinuli až do formy vzájomnej dedinskej pomoci počas feudalizmu. Prvú modernú japonskú nadáciu „Spoločnosť vďaky" založili bohatí japonskí obchodníci v r. 1829, skoro storočie pred založením prvej modernej americkej nadácie (Yamamoto a Amenomori 1989). Predchodcov „moderných" súkromných rozvojových agentúr možno nájsť podobne v tandas v Mexiku a v tontines v Zimbabwe – tradičných finančných a sporiteľských skupinách – alebo v komunitných organizáciách, ktoré pracovali na vysočinách Peru koncom devätnásteho storočia (Fisher, 1987). Snahy založiť na rozvoj orientované neziskové organizácie v Afrike a Indii nemohli postúpiť veľmi dopredu, kým sa nevyrovnali s existujúcimi tradičnými inštitúciami, založenými na kmeni a na kastách. Aj v strednej Európe stavalo nedávne objavenie sa neziskových organizácií na bohatej filantropickej tradícii, ktorá dlho predchádzala komunistickému prevzatiu moci (pozri tiež kapitolu Tradícia spolkovej činnosti na Slovensku). Nedávne udalosti teda nepredstavovali iba objavenie úplne nových zoskupení, ale vo významnej miere aj znovuobjavenie predošlých vzorcov správania.

Dôsledky

Predchádzajúca diskusia ukazuje, že vývoj tretieho sektora na globálnej úrovni je oveľa zložitejšou záležitosťou, než by sa zdalo na prvý pohľad. Medzi manažérmi organizácií a ich podporovateľmi existuje komplikovaný „výmenný obchod". Ak sa má revolúcia združovania stať trvalou silou pozitívnych zmien, najdôležitejšie sa zdajú širšie dôsledky týchto zmien.

Prekonať ohľaduplnú nevšímavosť. Po prvé, existuje fundamentálna potreba začať brať tretí sektor vo verejných diskusiách, politických debatách a vedeckom výskume vážnejšie. Neziskový sektor sa objavil ako významný sektor na svetovej scéne, neobjavil sa však so všetkou vážnosťou vo vedomí verejnosti, v politických kruhoch, v médiách alebo vo svete vedy. Vo väčšine štátov strednej a východnej Európy a v rozvojovom svete existuje neujasnená právna základňa tretieho sektora, ktorá spomaľuje rast organizácií a ich schopnosť priťahovať

podporu. V iných krajinách sú stratégie, týkajúce sa rozvoja týchto organizácií, nevhodne naformulované alebo nezadefinované. Skoro všade existuje nedostatok základných informácií, čo sťažuje vnímanie tretieho sektora a zmeranie jeho rozsahu či odhadnutie jeho roly. Aj keď možno zaregistrovať významné znaky zmeny, napríklad vytvorenie spoločnej komisie Svetovej banky a mimovládnych organizácií alebo napr. založenie Medzinárodnej spoločnosti pre výskum tretieho sektora, stále ostáva obrovské množstvo vecí, ktoré treba spraviť, aby sa lídri a široká verejnosť dozvedeli o tomto sektore a o obrovskom potenciáli, ktorý reprezentuje.

Prekonať amaterizmus a „dobročinnosť pre dobrý pocit" (feel-good philantropy). Aby ostatní brali vážne vynárajúce sa organizácie tretieho sektora, musia ony vážne začať vnímať samy seba. Okrem iného to bude vyžadovať citlivosť k vzťahom, ktoré existujú medzi dobrovoľníctvom a profesionalizmom, medzi neformálnosťou, ktorá týmto organizáciám poskytla ich špeciálny charakter a inštitucionalizáciou, ktorá je často potrebná na to, aby sa osobné víťazstvá premenili na trvalejšie úspechy. Hodnotenie výkonu mimovládnych organizácií v rozvojových krajinách napríklad pravidelne vyzdvihuje ich schopnosť ovplyvniť opustené komunity, podporiť participáciu, inovovať a fungovať s nízkymi nákladmi, ale kritizuje ich za ich obmedzenú schopnosť zopakovať dobré skúsenosti inde, nedostatok technických kapacít a izolovanosť od širších politických zreteľov.

Aby sa mohli organizácie tretieho sektora s týmto problémom vyrovnať, budú musieť ich manažéri venovať viac pozornosti tréningom a odbornej pomoci a tí, ktorí tieto organizácie podporujú, by mali prejsť z grantov určených na projekty k dlhodobejšej inštitucionálnej podpore. Vnímanie týchto organizácií ako „felčiarov poskytujúcich úľavu" alebo sponzorov príležitostných kultúrnych udalostí by malo postupne prejsť k tomu že ľudia si uvedomia dôležitost ich dlhodobejšieho rozvoja a cieľov zameraných na sociálne zmeny. Znamená to, že „dobročinnosť pre dobrý pocit", ktorá zvykla byť charakteristická najmä pre zapojenie sa firiem v rôznych častiach sveta (a bola zosobňovaná mecénstvom alebo kultúrnym sponzoringom či podporou aktivít v niektorých častiach Európy) musí prejsť do dobročinnosti, ktorá povzbudzuje a umožňuje neziskovým organizáciám zapojiť sa do riešenia ústredných problémov spoločnosti. Takýmito celospoločenskými problémami sú napríklad vnútromestská chudoba, bezdomovstvo, AIDS, environmentálna degradácia i mučivá chudoba tretieho sveta. Tretí sektor jednoznačne vystupuje na scénu. Musí však nájsť spôsoby, ako posilniť svoje inštitucionálne kapacity a zmysluplnejšie prispieť k riešeniu dôležitých problémov. To všetko bez toho, aby stratil svoju ľudskú základňu, pružnosť či schopnosť meniť sa.

Prekonať paradigmu konfliktu. Jedným z hlavných činiteľov, ktoré určujú efektívnosť tretieho sektora bude jeho schopnosť postupovať vpred spoločne s vládou. Napriek značným napätiam medzi vládou a tretím sektorom a napriek potrebe sektora udržať si nezávislosť od štátu, zostáva faktom, že „paradigma konfliktu", ktorá charakterizovala tieto vzťahy, bola nepresná. Takéto nepresné popísanie vzťahu tretieho sektora a vlády sa prenáša i do budúcnosti. Realita vo väčšine západných krajín spočíva skôr v aktívnej spolupráci. Dokonca aj v Spojených štátoch bola vláda dlhý čas významným zdrojom podpory súkromných neziskových organizácií. Táto situácia je ešte výraznejšia v iných krajinách rozvinutého sveta. V Holandsku pochádza napríklad 88 % neziskových príjmov z verejných zdrojov a čísla v Švédsku sú temer rovnaké. Ako poznamenal ekonóm Estelle James (1987, 133), „...zdá sa, že rozsiahle neziskové sektory by nemohli bez štátnej podpory trvale existovať". Táto situácia sa ešte výraznejšie prejavuje v rozvojových krajinách. Ako napísal jeden z teoretikov rozvoja: „Samozrejme, že divé kvety môžu rásť aj samé. No miestne organizácie nemôžu. Do značnej miery sú kultivované správnymi stratégiami a kompetentnými agentúrami, ktoré si robia svoju prácu" (Annis, 1987). Vhodným prístupom je „pomoc pri preberaní

zodpovednosti za seba". Takýto prístup spochybňuje rovnako klamné vábenie „paternalizmu", ktorý sa spolieha výlučne na centrum, ako aj falošnú predstavu „populizmu", ktorý sa zase spolieha výlučne na miestne skupiny. Aj vo východnej Európe, kde boli komunistické režimy na úplnom ústupe, by bolo naivné predpokladať, že významná ochrana štátu v takých oblastiach, ako je bývanie, vzdelanie a zdravotná starostlivosť bude zo dňa na deň eliminovaná. Pravdepodobnejším vzorcom správania bude kooperatívna akcia medzi neziskovým sektorom a štátom. Tým tvrdíme len to, že vzťahy vlády a neziskových organizácií sa stali jedným z najvýznamnejších faktorov rastu tretieho sektora a jednou z ústredných výziev riadenia neziskových organizácií. Úlohou organizácií tretieho sektora je nájsť taký modus vivendi medzi ním a vládou, ktorý zabezpečí dostatočnú právnu a finančnú podporu a zároveň umožní zachovať značný stupeň nezávislosti a autonómie. Možno to dosiahnúť spojením vládnej podpory s inými formami pomoci a vyjasnením základných pravidiel, za ktorých, sa bude spolupráca so štátom realizovať.

Prekonať syndróm „Made in America". Na záver treba zamerať snahy aj na pozitívne ocenenie osobitných historických koreňov vzniku tretieho sektora v rôznych častiach sveta. Tieto korene, ako sme videli, sú významné dokonca aj v málo inštitucionálnych prostrediach, ako je Afrika. Napriek slabosti národných štátov nemožno nevidieť, že už pred koloniálnou érou tu bol pulzujúci život združovania. Rovnako by sme napríklad nemali prehliadať, že vo veľkej väčšine Latinskej Ameriky je so slovom filantropia spájaný negatívny význam. Podobne je nezmyselné prehliadať tradične blízke pracovné vzťahy, ktoré existujú medzi firemným sektorom a štátom v Japonsku a pravdepodobnosť, že táto skutočnosť sa prenesie do filantropických operácií japonských korporácií.

Pre lídrov vznikajúcich alebo znovu sa objavujúcich neziskových organizácií znamená táto rozsiahla historická základňa rovnako dilemu ako príležitosť. Ak sú existujúce organizácie pripútané k tradičným vládcom moci alebo tradičným modelom spolupráce, môže to „podmínovať" ich snahu vybudovať nové inštitucionálne systémy smerujúce k sociálnym a ekonomickým zmenám. Úlohou je teda nájsť spôsoby, ako využiť tradičné spojenia a inštitúcie a mobilizovať ich s cieľom podporiť nové formy aktivít.

Záver

Pred viac ako stopäťdesiatimi rokmi prišiel Francúz Alexis de Tocqueville do Spojených štátov, aby pochopil, ako funguje demokracia. Prišiel k záveru, že najdôležitejšou podmienkou jej fungovania je fungujúci systém súkromných združení, ktoré by sme dnes označili pojmom súkromný neziskový sektor. „Medzi zákonmi, ktoré vládnu ľudskej spoločnosti," napísal Tocqueville, „existuje jeden, ktorý sa zdá presnejší a jasnejší ako všetky ostatné. Ak majú ľudia ostať civilizovaní alebo ak sa takými majú stať, musí narastať umenie spoločného združovania sa a zlepšovať sa v takom istom pomere, ako sa zvyšuje rovnosť podmienok." (1835, preklad 1992).

Zdá sa, že o storočie a pol neskôr súbežne s tým, ako sa uvoľňujú tradičné inštitucionálne zväzky a ľudia sa otvárajú novým formám „vzájomného združovania", nastala na celosvetovej úrovni naozajstná „revolúcia združovania". Následný nárast záujmu o neziskové organizácie otvára bránu rozsiahlym rezervoárom ľudského talentu a energie, aj keď zároveň vytvára nebezpečenstvo patových situácií a sporov. Ešte zďaleka nie je jasné, čo všetko treba urobiť, aby táto brána ostala otvorená a aby cez ňu mohlo prejsť čo najviac ľudí. Dôležitým prvým krokom je určite potreba lepšie pochopiť dramatický proces, ktorý sa odohráva a nesmierne výzvy, ktoré v sebe zahŕňa. Aj tu sa však naša práca ešte len začala.

Použitá literatúra:

Annis, S.: „Can Small-Scale Development Be a Larce-Scale policy? The Case of Latin America." In Development Alternatives: The Challenge For NGOs. World Development, vol. 15, supplement, ed. Anne Gordon Drabek, 1987.

Annis, S.: „What Is Not the Same about the Urban Poor: The Case of Mexico City." In Lewis 1987b, pp. 133 – 48, 1988.

Baron, B.: „An Overview of Organized Private Philanthropy in East and South Asia." Paper prepared for Delivery at the John D. Rockefeller 150th Anniversary Conference, Pocantico hills, N. Y. 1989.

Billis, D.: „Unravelling the Methaphors." Paper prepared for delivery at the International Conference of Voluntarism, Nongovernmental Organizations, and Public Policy, Jerusalem, 1989.

Binder, A.: „At Confessional East Berlin Congress: An Absolute Break with Stalinism." New York Times, 18. december 1989

Bratton, M.: „Beyond the State: Civil Society and Associational Life in Africa." World Politics 41 April), pp. 407 – 30, 1989.

Durning, A.: „Action at the Grass Roots: Fighting Poverty and Environmental Decline." Worldwatch Paper 88. Washington D.C.: Worldwatch Institute, 1989.

El-Baz, S. A.: „Historical and Institutional Development of Arab NGOs." Paper prepared for delivery at the Third International Research Conference on Nonprofit Organizations, Indianapolis 1992.

Flora, P.: „Introduction." In Growth to Limits: The Western European Welfare States since World War II. Vol.1, ed. Peter Flora. Berlin: Walter de-Gruyter, pp. x – xxix, 1986.

Fisher, J.: „Micropolitics: Third World Development of Arab NGOs." Paper prepared for the International Symposium on the Nonprofit Sector at the Welfare State, Bad Honef, Germany, 1987.

James, E.: „The Nonprofit sector in Comparative Perspective." In powell 1987, pp. 397 – 415, 1987.

Krischke, P. J.: „Church Base Communities and Democratic Change in Brazilian Society." Comparative Political Studies 24, č.2 July), pp. 189 – 92, 1991.

Kuti, E.: „The Nonprofit Sector in Hungary." Paper delivered at the Third International Research Conference on Nonprofit Organizations, Indianapolis, 1992.

Kuti, E.: „The possible Role of the Nonprofit Sector in Hungary." Voluntas 1, no. 1, pp.26 – 40, 1990.

Ledesma, C. and Decena, C.: „Political Science Activism among NGOs in the Philippines." Paper delivered at the Third International Research Conference on the Nonprofit Sector, Indianapolis, 1992.

OECD (Organization for Economic Cooperation and development): Developmenbt Assistance Committee, 1991 Report, Paris: OECD, 1991.

Pasquinelli, S.: „Voluntary and Public Social Services in Italy." In Girdon, Kramer, and Salamon 1992, s. 196 – 214, 1992.

Salamon, L.: „Nonprofit Organizations: The Lost Opportunity." In The Reagan Record, ed. John Palmer and Isabel Sawhill. Cambridge, Mass.: Ballinger, pp. 31 – 68, 1984.

Smith, B. H.: More Than Altruism: The politics of private Foreign Aid., Princeton: Princeton University Press (1990.

Thompson, A.: „The Nonprofit sector in Latin America." Paper delivered at the Third International Research Conference on the Nonprofit Sector, Indianapolis, 1992.

Thomas, B.: „Development Through Harambee: Who Wins and Who Loses? Rural Self-Help Projects in Kenya." World Development 15, č. 4, s. 463 – 87, 1987.

Tocqueville, A. de: Demokracie v Americe I.,II. (český preklad), Praha, 1992.

United nations: Global Outlook 2000: An Economic, Social and Environmental Prespective. New York: United nations, 1990.

Yamamoto, T. and Amenomori, T.: „Japanese Private Philanthropy in an Interdependent World." Paper delivered at the International Symposium on Organized Private Philanthropy in East and South-east Asia, Bangkook, August 1989.

Whitney, C.: „Lutheran Church Gets a Bigger Role." New York Times, 7. december 1989.

Whiting, S.: „TheNon-governmental Sector in China: A Prelimitary Report." Mimeo. Beijing: Ford Foundation, 1989.

FILANTROPIA VO SVETE A NA SLOVENSKU

OBSAH: Na ceste za filantropiou, charitou, mecénstvom a sponzorstvom; dejiny, morálna filozofia a filantropia (stručný prehľad súvislostí); filantropia, reciprocita a dávanie; bieda, charita a spravodlivosť; moderná filantropia a rôzne koncepcie štátu; filantropia konca 20. storočia na Slovensku a vo svete; boom nadačného sektora v USA; dávame veľa a málo; nová vlna filantropie na Slovensku?; filantropia na Slovensku – stále v 19. storočí?

Slová ako darcovstvo, filantropia, dobročinnosť, charita či sponzorstvo sa dnes opäť dostávajú do zoznamu častejšie používaných pojmov v neziskovom sektore. Majú svoju tradíciu a bude vhodné, ak sa ako témy dostanú viac do pozornosti širšej verejnosti i spoločenských vied.

Na téme „filantropia" je pekné to, že je svojou povahou prierezová. Ani jeden z prístupov či disciplín ju samy o sebe nevystihnú. Celostný prístup viacerých disciplín je tu podmienkou. To je jeden z dôvodov, prečo v tejto kapitole voľne uvažujeme o premenách vnímania dobročinnosti zo svetového pohľadu od antiky až po súčasnosť.

Najprv pohľadáme korene i dnešné chápanie pojmov filantropia, charita, mecénstvo a sponzorstvo. Potom sa zamyslíme nad fenoménom dobročinnosti a darcovstva a pokúsime sa zdôrazniť niektoré spoločenské, historické či morálno-filozofické súvislosti, ktoré s nimi mohli byť alebo boli spojené. Je to stručný prehľad súvislostí medzi filantropiou, reciprocitou a dávaním; biedou, charitou a spravodlivosťou; modernou filantropiou a rôznymi koncepciami štátu. Na záver sa ponoríme do súvislostí filantropie konca 20. storočia na Slovensku a vo svete.

V texte sa nezaoberáme ekonomickými súvislosťami, ktoré sú určite dôležité a mali by sa v takejto úvahe skôr či neskôr objaviť. Sme si vedomí toho, že existujú aj iné aspekty darcovstva, ktoré v tejto kapitole nespomíname, nevylučujeme ich však z ďalšej diskusie, na ktorú sa tešíme.

Na ceste za filantropiou, charitou, mecénstvom a sponzorstvom

Každý sa už asi stretol s pojmami dobročinnosť a darcovstvo. Na prvý pohľad sú zrejmé a nepotrebujú zvláštny výklad. V kontexte neziskového sveta sa popri nich stretávame aj s pojmami charita, filantropia, mecénstvo, prípadne sponzorstvo. Hoci vieme, že sa stále nachádzame v tej istej oblasti dobročinnosti, intuitívne cítime, že každý z týchto pojmov nám označuje jednu z jej mnohých podôb. Zastavme sa teraz pri jednotlivých pojmoch a hľadajme, odkiaľ k nám prichádzajú a čo znamenajú.

Predstavme si teraz, že charita a filantropia sú sestry žijúce niekde v oblasti latinsko-gréckej civilizácie a my sa vydávame po ich stopách.

Charita pochádza z latinského caritas, carus, čo znamená 1. drahota, drahý, 2. vážnosť, úcta, priazeň, prípadne ako zľudovené vyjadrenie starogréckeho charis či starofrancúzskeho charité. Vulgata[1] prekladá grécke agapé, ktoré predstavuje lásku dávajúcu (na rozdiel od lásky túžiacej – eros) latinským caritas. Korene tohto slova siahajú až k samému indo-európskemu základu vyjadrujúcemu túžbu a žiadosť.

Pojem charita v súčasnosti v našom kontexte nadobúda viacero významov:

1. vo všeobecnom význame o charite hovoríme v súvislosti s túžbou a vôľou konať dobro;
2. v kresťansko-teologickom význame predstavuje lásku Boha voči človeku alebo človeka voči ostatným ľuďom[2];
3. najčastejšie sa charita používa a asi aj vníma vo význame altruistického správania jednotlivcov alebo inštitúcií – označuje dobrovoľné poskytovanie peňazí alebo inej pomoci ľuďom v núdzi, biede a bolesti;
4. v prenesenom význame charita môže označovať aj inštitúciu, ktorá dobrovoľne poskytnuté prostriedky sústreďuje s cieľom ich ďalšieho prerozdelenia pre tých, ktorí ich potrebujú. V tomto význame je u nás známa Slovenská katolícka charita. Treba zdôrazniť, že obdoba takejto inštitucionalizovanej podoby pomoci ľuďom existuje pod inými názvami aj v iných cirkvách (pozri kapitolu Tretí sektor a charitatívne organizácie na Slovensku, rámček 3-8). V anglosaskom svete sa charitou často v tomto význame označujú všeobecne inštitúcie, ktoré sú prijímateľmi podpory, ako aj jej poskytovateľmi (nadácie, fondy a i. – „charities, charitable giving..").

Bolo by chybou priznávať charite len jej sociálny rozmer zmierňujúci nerovnosť a krivdu a ignorovať aj snahy charitatívnych aktivít o nápravu spoločnosti. V tomto smere sa nám však natíska pojem filantropia. Toto zvláštne slovo sa opätovne dostáva do našich slovníkov. Čoraz častejšie sa používa v nadáciách i materiáloch neziskových organizácií, menej však medzi širšou verejnosťou.

Filantropia pochádza z gréckeho philein (milovať) a anthropos (človek). O filantropii sa hovorí v súvislosti s bohatšími jednotlivcami, ktorí venujú časť svojho majetku na ušľachtilé ciele (napr. známy finančník George Soros alebo počítačový miliardár Bill Gates). Filantropia je fenoménom konca 19. storočia a USA, kde sa objavili filantropi – priemyselníci, ktorí relatívne rýchlo zbohatli, poskytujúci významnú časť svojich majetkov na kultúrne, umelecké, vzdelávacie, ale aj sociálne účely. Odvtedy je pojem filantropia zaužívaný aj v medzinárodnom meradle. **Filantropický** znamená zameraný na vyjadrenie záujmu o celkový ľudský blahobyt vo forme väčších darov pre dobročinné inštitúcie.

Sústrediť sa na americký pohľad je mimochodom zaujímavé z viacerých dôvodov. Filantropia v 20. storočí predstavovala v USA výrazný spoločenský jav, či dokonca „priemysel", ktorého vplyv neustále narastá. V období po r. 1989 bol a je vplyv amerických nadácií na Slovensku výrazný v porovnaní s nadáciami z krajín Európy, čo čiastočne súvisí s rozdielnym postavením filantropie v Európe a v USA. Zdá sa, že americká verzia „filantropie" je väčšmi profesionalizovaná, viditeľná, inštitucionalizovaná a spoločnosť ju akceptuje ako zavedenú súčasť spoločenského života. Európska verzia sa nezdá natoľko viditeľná a inštitucionalizovaná.

[1] Vulgata – kanonizovaný preklad Biblie od Sv.Hieronyma z 5. st.

[2] Jednoduché vyjadrenie je napríklad v Mt 25:35-36: „Bol som hladný a dali ste mi jesť, bol som smädný a dali ste mi piť, bol som cudzinec a prichýlili ste ma, bol som nahý a zaodeli ste ma, bol som chorý a starali ste sa o mňa, bol som vo väzení a navštívili ste ma."

V súčasnosti sa pojem filantropia objavuje aj v súvislosti so sociálne zodpovedným správaním podnikateľských subjektov (tzv. corporate citizenship, corporate philanthropy). Mnohé spoločnosti realizujú tzv. „strategickú filantropiu", ktorá napĺňa nielen ich „sociálne" ciele, ale aj podnikovú identitu, public relations a celkovú komunikačnú politiku a stratégiu (pozri tiež kapitolu Tretí sektor a biznis).

Filantropia je historicky viazaná viac na bohatších členov spoločnosti a predpokladá isté rozšírenie individuálneho darcovstva. Ak zasadíme toto tvrdenie do dnešného slovenského kontextu, môžeme povedať, že na Slovensku poskytovanie väčších darov, ktoré by využívali rôzne nezávislé charitatívne inštitúcie či domáce nadácie, zatiaľ nenarástlo do takej miery, aby sa stalo predmetom širšej spoločenskej reflexie a vytvorilo by dopyt po presnejších pojmoch popisujúcich tieto javy. Možno práve preto je aj u nás zaužívanejší pojem charita, ktorý označuje prevažne bohumilé aktivity, pomoc chudobným, bezdomovcom a iným v núdzi, pričom pojem filantropia je menej používaný a v bežnom jazyku nenachádza zatiaľ priestor.

Aj keď sa bežne nerozlišuje medzi oboma pojmami, existuje medzi nimi aspoň jeden podstatný rozdiel vyjadrený práve zámerom a mierkou, v ktorej sa „dávanie" realizuje. Filantropické dávanie skôr označuje rozvojový typ dávania, ktorý vychádza z princípu „nedaj rybu, ale nauč chytať ryby" alebo „pomáhať tým, ktorí sú si sami schopní a ochotní pomôcť" a orientuje sa viac na vzdelávanie, kultúru, sociálne inovácie. Filantropia sa v ideálnom prípade snaží selektívne riešiť problémy spoločnosti tak, aby bola spravodlivejšia a lepšia. Charitatívne dávanie označuje v bežnom vnímaní pomoc tým, ktorí sú v núdzi a bolesti. Hlavným zameraním charity je v tomto smere zmierňovanie nerovnosti. Tento rozdiel je v každom prípade zjednodušením a neznamená, že napríklad Slovenská katolícka charita nemá záujem o vzdelávanie ako tému – skôr naopak. Uvedené však platí na úrovni každodenného vnímania týchto pojmov.

S charitou a filantropiou sú späté aj ďalšie pojmy – bratranci mecén a sponzor. Ich korene nájdeme tiež v latinskej civilizácií.

Mecén označuje bohatého človeka podporujúceho literatúru a umenie. Samotný pojem je odvodený od historickej postavy s menom Gaius Cilnius Maecenas, ktorý žil v rokoch 80 – 7 pred naším letopočtom a bol známy ako podporovateľ slávnych básnikov Vergília a Horatia. V neskorom stredoveku a s nástupom renesancie dochádzalo k oživeniu a rozvoju umenia, ktoré bolo spojené s mecénstvom. Antika predstavovala ideál v čase renesancie, a preto ten návrat k Mecénovi ako vzoru podpory umenia. Pri podpore umenia a literatúry zohrávala dôležitú úlohu aj cirkev, avšak mecénstvo presahovalo tieto hranice.

Svoje uplatnenie malo najmä v renesancií, keď rozvoj vied a vysokého umenia bol často záležitosťou výlučne bohatých patricijov a šľachticov, teda mecénov. Medzi najznámejších mecénov tej doby patrili Mediciovci – bohatá rodina, ktorá vládla vo Florencií koncom 15. a začiatkom 16. storočia. Dá sa povedať, že mecénstvo zažilo v tomto období rozkvet. Bohaté rodiny si objednávali u umelcov tvorbu rôznych umeleckých diel a nepredpisovali im spôsob vyhotovenia. Prechovávali dôveru v génia umelca. Tak sa vytvoril vzťah, ktorý sa nazýva mecénstvom a ktorý výrazne prispel k rozkvetu renesančného umenia a umožnil zrod množstva nesmierne hodnotných umeleckých diel tej doby.

Leonardo da Vinci, Vasari, Michelangelo sú mená len niektorých z umelcov, ktorí dostali podporu počas vlády rodiny Mediciovcov. Neskôr pôsobili na dvoroch významných kráľov a šľachticov umelci, vedci, ale aj filozofi. Medzi nimi napríklad významný renesančný maliar Tizian na dvore Karola III., jeden z hlavných mysliteľov novoveku filozof a matematik René Descartes na dvore Kristíny III., švédskej kráľovnej, alebo hvezdár Tycho de Brahe na dvore Rudolfa IV. Tento model sa uplatňoval aj na nižších úrovniach až po „miestnych" šľachticov

nielen v západnej, ale i v strednej či východnej Európe. Išlo však o prísne individuálny vzťah, ktorý nemal inštitucionalizovanú podobu.

Mecénstvo bolo aj súčasťou životného štýlu a spoločenskej prestíže, a teda istou konvenciou, ktorá sa rozpadom tradičných spoločenských štruktúr transformovala do iných podôb. V modernom filantropickom šate však prežíva dodnes. Orientácia významných západných filantropov bola a je nasmerovaná na umenie a čiastočne aj na vedu. Moderná veda sa však svojou utilitárnou podstatou dostala do sféry záujmu priemyslu, ktorý buď samostatne alebo s pomocou štátu zabezpečuje jej financovanie. Umenie a kultúra však ostali viac v oblasti individuálnej podpory novodobých mecénov a sponzorov. Počas 20. storočia túto oblasť zasiahli moderné ideológie, ktoré aj sem vniesli prvok štátnej podpory. V súčasnosti môžeme stretnúť novodobých mecénov inštitucionalizovaných (napr. Guggenheimovo múzeum moderného umenia v New Yorku) alebo jednotlivcov, ktorí si niekedy želajú zostať v anonymite.

Modernizáciou spoločnosti, rozvojom priemyslu sa aj spôsoby financovania umenia viac štruktúrovali. Akumuloval sa kapitál, ktorý bol nevyhnutným predpokladom podpory umenia. Tento vývoj zachytil aj americký oceliarsky podnikateľ škótskeho pôvodu Andrew Carnegie 1835 – 1919) [3] koncom 19. storočia vo svojej eseji „Gospel of Wealth", kde dôvodí, že bez rozvoja bohatstva by nebolo ľudstvo dosiahlo v oblasti umenia, literatúry a pokroku to, čo dosiahlo a bolo by ochudobnené o tieto dnes významné hodnoty, z ktorých množstvo je považované za spoločné dedičstvo ľudstva.

Sponzorstvo je v súčasnosti viac spomínaný pojem ako mecénstvo. Je viditeľný najmä v súvislosti s podporou kultúry, ale nie je zviazaný výlučne len s ňou. Sponzorstvo je novodobou podobou mecénstva ochudobnenou o renesančný étos a doplnenou o hodnoty identifikácie a rozlíšenia obchodnej značky na trhu. Sponzor je osoba, ktorá preberá časť povinností za sponzorovaného alebo za nejakú aktivitu. Napríklad kryje náklady spojené s koncertom. V kontexte elektronických médií sponzor hradí náklady spojené s vysielaním, za čo dostáva priestor na reklamu vlastných produktov. V prípade sponzorstva ide o recipročný vzťah, kde na jednej strane je finančná podpora a na druhej strane ako protihodnota je zverejňovanie mena sponzora. Existujú aj takí sponzori, ktorých podpora sa neposkytuje na základe konkrétne definovanej zverejniteľnej protihodnoty, ale môže mať množstvo rôznych nehmatateľných motívov.

Aj keď v našom právnom systéme sponzor nie je priamo definovaný, zákon č. 468/91 Zb. o prevádzkovaní rozhlasového a televízneho vysielania definuje: *„Sponzorovaním sa rozumie akýkoľvek príspevok poskytnutý fyzickou alebo právnickou osobou na priame alebo nepriame financovanie relácií s cieľom propagácie mena, továrenskej alebo obchodnej známky, známky služieb alebo postavenia takej osoby."*

Aj keď rozdiely medzi mecénstvom a sponzorstvom sú malé a plynulo prechádzajú jedno do druhého, dá sa povedať, že sponzorovi ide o protihodnotu vo forme prezentácie svojho mena (služby, produktu) na verejnosti a realizuje sa v širokom spektre nízkeho a vysokého umenia, kultúry, vedy, športu. Mecén je ten, kto svojimi objednávkami financuje tvorbu prevažne „vysokého" umenia a kultúry, ako protihodnotu dostáva umelecké dielo a mecénstvom si zvyšuje spoločenskú prestíž.

[3] Jeho spoločnosť Carnegie Steel Co. predstavovala hlavnú zo spoločností U.S.Steel Corp čo je ako zaujímavosť v súvislosti so súčasným vstupom spoločnosti U.S. Steel do VSŽ, a.s. Košice.

Terminologické okienko

Dobročinnosť je všeobecný pojem označujúci rôzne aktivity motivované láskou k blížnemu a snahou pomôcť človeku, ľudstvu, svetu – skrátka konanie dobra.

Darcovstvo – predstavuje jednu z možných podôb dobročinnosti. Môže mať formu materiálnu (vecné dary), finančnú (peňažné dary) alebo časovú (darovanie času prostredníctvom dobrovoľníckej práce, rady či pomoci).

Charita – tradičnejšie pomenovanie darcovstva a dobročinnosti zdôrazňujúce pomoc blížnemu a pomoc v núdzi. V bežnom vnímaní sa snaží zmierňovať okamžité utrpenie, biedu a núdzu ľudí.

Filantropia – jedna z modernejších foriem darcovstva, označujúca darcovstvo, ktoré sa snaží riešiť problémy spoločnosti podporou vzdelávania, inovácií a rozvojom schopností ľudí, aby si boli schopní sami pomôcť, a neboli odkázaní na almužny.

Mecénstvo – archaické pomenovanie podpory najmä umenia a literatúry bohatými jednotlivcami bez obmedzovania tvorivej slobody umelcov.

Sponzorstvo – jedna z foriem obchodného vzťahu umožňujúca podporu rôznych neziskových aktivít, obvykle výmenou za propagáciu mena sponzora.

Dejiny, morálna filozofia a filantropia (stručný prehľad súvislostí)

Filantropia je úzko spätá s hodnotami, ktoré vyznávame, a pravidlami, ktoré dodržiavame, aby náš život bol lepší a správnejší, čiže s morálkou a etikou. Keď chceme hovoriť o filantropii, dostávame sa voľky-nevoľky do kontaktu s morálnou filozofiou, históriou, etikou, sociológiou, ekonómiou a pod.

Ako si môžeme vysvetliť filantropické správanie? Prečo vlastne existuje? Ako sa takéto správanie vnímalo a hodnotilo? Aké rôzne malo podoby? Čo je za tým? Môžeme veriť tým pekným ideálom, alebo je to všetko len fraška? Nie je to všetko len obchod a vypočítavosť? Má vôbec zmysel dávať? Prečo niektorí ľudia dávajú a niektorí nie? Prečo niektorí dávajú a očakávajú, že niečo za to dostanú a iní dávajú bez očakávaní či z pocitu povinnosti? Prečo niektorí dávajú a vôbec ich nezaujíma, čo sa s ich peniazmi deje a iní zase nedávajú a majú obavy, ako by sa s ich peniazmi – majetkom naložilo? Prečo je v záujme všetkých, aby ľudia dávali? Prečo má zmysel podporovať dávanie?

Aj keď nemáme priestor na zodpovedanie všetkých otázok, v nasledujúcej časti sa pokúsime aspoň stručne zachytiť premeny vnímania dávania v rôznych obdobiach a ich etických systémoch a upozorniť na niektoré filozoficko-dejinné súvislosti dávania.

Filantropia, reciprocita a dávanie

Od úsvitu ľudských dejín predstavovalo dávanie a dary významnú súčasť spoločenského bytia. Pri stretnutiach rôznych kmeňov, kultúr a pod. boli dary vždy súčasťou rituálu. Spomeňme si zápisky slávnych cestovateľov a „dobyvateľov" zo 16.-17. storočia, ako opisujú stretnutia s domorodými kmeňmi na ostrovoch v Pacifiku alebo kontakty s pôvodným obyvateľstvom Ameriky, Afriky či Ázie. Dar mal však v dejinách aj ďalšie rozmery než len zdvorilostný. A pri úvahách o dare sa ako niť vinie otázka **reciprocity**.

Za dar iný dar

Princíp reciprocity v dávaní nadobúdal v starovekých a premoderných spoločnostiach zvláštnu podobu takzvaného záväzného daru. V tomto prípade nešlo o dar bohu, ale o dar inej osobe, rodu, spoločenstvu. Dar bol nosičom nadprirodzenej energie, ktorá sa mohla

stať nebezpečnou, ak by nebol opätovaný v rovnakej hodnote. To vytváralo akúsi spirituálnu ekonomiku. V prípade narušenia zákona reciprocity to však zároveň mohlo mať fatálne dôsledky. Napríklad odmietnutie pozvania alebo daru sa rovnalo vyhláseniu vojny. Francúzsky sociológ Marcel Mauss napríklad tvrdí, že poskytovanie almužien má korene v tejto „moralite" daru. Tento typ dávania je popísaný v už klasickej štúdii Esej o dare od Maussa a predstavuje istý protipól pragmatického dávania, pri ktorom išlo o spoločenské alebo iné ocenenie dávajúceho.

Za dar – pomoc z transcendentna

Iná forma reciprocity je obeta. Obeta bola a stále je súčasťou liturgie a dôležitým pojmom polyteistických i monoteistických náboženstiev vždy ako prostriedok komunikácie s božstvom a ako spôsob uzmierovania s nadprirodzeným. Očakávanie obetujúceho bolo jednoznačné – zlepšiť danú situáciu, avšak boh nebol povinný obetu vyslyšať.

Rituály dávania pretrvávajú dodnes. V tom najbežnejšom výraze obdarúvame našich priateľov, na návštevu sa patrí prísť s darom, pri sobáši nevesta prináša do manželstva veno – dar svojich rodičov. Popri viditeľnom, materiálnom či pragmatickom vyjadrení však dávanie obsahuje aj neviditeľné transcendentno. Na tento rozmer dávania, túto moralitu daru v svetskom zhone máme tendenciu zabúdať a pripomínajú nám ho tradície, náboženstvo, kultúra v tom najširšom význame.

Za správny dar správna cnosť

Ako prvý vedome formuloval princípy (klasickej) etiky Aristoteles, ktorý posúva vnímanie dávania od nábožensky či komunitne orientovanej reciprocity k cnostiam. Ony samé o sebe predstavujú vnútorné hodnoty ako napríklad hľadanie šťastia, ktoré ozmyslujú dávanie. Vo svojom systéme etiky nespájal dávanie pre verejné blaho s povinnosťou vyplývajúcou od bohov, ale spája túto povinnosť s cnosťami odvodenými z občianskeho života v polis [4]. Taktiež zvýrazňoval praktický rozmer dávania – správne sumy na správny účel.

Reciprocita ako princíp sa však Aristotelom v etike dávania nekončí. Stoická etika v intenciách tohto pra-princípu sa zmieňuje, že dávanie vytvára priateľstvo, čím pomáha udržiavať sieť spoločenských väzieb. Preto je potrebné byť opatrný vo výbere toho, komu poskytnem svoje dary, rovnako ako si zvoliť, komu chcem byť dlžníkom (Davis, 1996).

Skrytá reciprocita kresťanskej filantropie

Princíp reciprocity prechádza aj do kresťanstva, hoci pozmenený. Dar opäť nadobúda svoj transcendentný rozmer vo svetle Božej prítomnosti. Nový zákon na viacerých miestach spomína práve tento princíp už v novom svetle: *„Ale keď ty dávaš almužnu, nech nevie tvoja ľavica, čo robí pravica, aby tvoja almužna zostala v skrytosti, a tvoj Otec, ktorý vidí, v skrytosti odplatí tebe" (Mt5:4-5); „...kto dáva, nech dáva z úprimnosti..." (LR12:8)*. Svätý Augustín vo svojich spisoch (De Civitate Dei) tvrdí, že cnosti samé o sebe bez vzťahu k Bohu nemôžu byť cnosťami. Ba naopak, sú naplnené pýchou, a preto sú hriešne. Inými slovami je potrebné nemať skrytý sebazáujem niečo si vyprosiť, resp. vykúpiť sa z hriechu darom alebo almužnou.

Porušenie krehkej rovnováhy vzťahu dar-motivácia daru, napr. predávaním odpustkov v stredoveku, viedlo k deformácii darovania a stalo sa jedným z terčov kritiky reformácie. Rané podoby kresťanskej charity našli výraz aj v činnosti jednotlivých mníšskych rádov, ktoré videli svoju službu Bohu ako nezištnú službu blížnemu (napríklad benediktíni, johaniti – neskorší maltézski rytieri, františkáni, lazaristi, kamiliáni, vincentky).

[4] Staroveký mestský štát, alebo spoločnosť žijúca v mestskom štáte.

Bieda, charita a spravodlivosť

Chudoba v centre pozornosti stredovekej charity

Obe spomenuté antické reflexie dávania (aristotelovský a stoický) sa na dávanie pozerajú z pohľadu darcu, nie prijímateľa daru. Mení sa to príchodom kresťanstva a s dobou po páde Ríma, ktorá je dobou chaosu, biedy a ekonomického rozvratu. Stredoveká skúsenosť s chudobou sa nachádzala na dvoch póloch – na jednej strane vylúčenie chudoby zo spoločnosti, na druhom póle jej permanentná prítomnosť.

Do 12. storočia mníšske rády a cirkev boli hlavným poskytovateľom charitatívnych služieb v kresťanskom svete. Iné spoločenstvá (napr. Židia, Arabi) si uchovávali vlastný spôsob svojpomoci, ktorý existoval paralelne s kresťanským modelom, ten však ďalej nerozoberáme. Postupne s ekonomickým rozvojom, ktorého motorom boli mestá, sa charitatívna činnosť začala sekularizovať. Samotné mestá začali preberať niektoré funkcie charity, ale vznikali aj rôzne podporné bratstvá a pokladnice. Charita v neskorom stredoveku už nepredstavovala len leprosária a nemocnice či poskytovanie almužien, ale začala sa špecializovať a byrokratizovať. Či už charitu vykonávajú cirkevné rády alebo bratstvá, závislá je predovšetkým od osobností, schopných prevziať na seba zodpovednosť za pomoc ľuďom v biede (Roberts, 1996).

Hospodársky rozvoj spôsobil aj zmenu nazerania na chudobu. Pokiaľ v ranom stredoveku bol chudobný bedár považovaný za symbol Boha, v neskorom stredoveku už bol považovaný za niečo negatívne a potenciálne škodlivé. Takzvaná dobrovoľná chudoba prestáva mať posvätný charakter. Chudoba začína byť podozrivá a nebezpečná pre stabilitu mestského prostredia. Dochádza k zbedačovaniu. Vnímanie chudoby sa obrátilo smerom k jej systematickej represii na rozdiel od stredovekého vnímania chudoby ako morálnej hodnoty samej o sebe (Mareš, 1999). Výstižne o tom píše francúzsky filozof Michel Foucault vo svojom diele Dejiny šialenstva.

Dve línie v myslení novoveku

Obdobie renesancie a baroka pokračovalo v nastolených trendoch, pričom vplyv cirkvi a náboženstva na charitu sa zmenšoval. Úmerne tomu charita ako učenie o kresťanskej láske nadobúdala viac charakter učenia o „tvorbe úžitku" pre čo najširší okruh ľudí v spoločnosti. Aj keď novovekí filozofi 17. – 18. storočia ako Grotius, Locke či Hume toto nikdy explicitne nenaformulovali, ich myslenie sa uberalo týmto smerom. Pokračoval v ňom ich neskorší nasledovník v 19. storočí filozof Jeremy Bentham a ďalší, ktorí sa už odvážili povedať, že je na rozhodnutí jednotlivca porovnať veľkosť týchto úžitkov a nezáleží to na nejakom vyššom princípe.

Druhá línia myslenia udržiavala „absolútnu" hodnotu cností tak, ako ich formulovala kresťanská etika. Bola reprezentovaná napríklad nemeckým filozofom Immanuelom Kantom „...je len vnútorný(mravný) zákon vo mne a hviezdne nebo nado mnou...", časťou francúzskych osvietencov a neskôr i Hegelom, pre ktorých „vyšší princíp" nebol podmienený človekom ale transcendentnom. Diskusia však pokračovala o spôsoboch riešenia problému chudoby a bola určujúca aj pre ponímanie filantropie (Schneewind, 1996).

Charita alebo spravodlivosť?

Charita sa dlho považovala za dostatočnú reakciu na chudobu a utrpenie. Postupne sa však ukazovala neúčinnou a neudržateľnosť situácie z dôvodu narastania biedy v spoločnosti nútila hľadať iné riešenia. Anarchizmus, komunizmus, luddizmus boli hnutia, ktoré prinášali isté riešenie tejto situácie – pokusy o odstránenie nespravodlivosti v spoločnosti. Myslitelia tejto doby diskutovali o rôznych možnostiach, ktorými sa snažili problém chudoby riešiť vcelku, formou nového spoločenského usporiadania, respektívne novou formou sociálnej spravodlivosti, čiže odstránením nerovnosti.

Tento prúd myslenia nevyčleňoval charite miesto ako dovtedy, pretože ju nepovažoval za schopnú systémovo odstrániť túto nespravodlivosť. Oproti tomu Hegel i Bentham sa zhodovali v tom, že charita má svoje nezastupiteľné miesto popri systémových riešeniach, pretože vždy bude napĺňať subjektívnu potrebu, sympatie či lásku, ktoré inštitucionálna spravodlivosť nemôže obsiahnuť. Dodajme, že charita môže dopĺňať to, čo prepadne okami sociálnej siete, ktoré sa neustále menia. To, čo bolo predmetom charity po stáročia, sa stalo o sto rokov predmetom sociálnej spravodlivosti.

Zastavme sa teraz pri pojme spravodlivosť, pretože je jedným z nosných pojmov modernej etickej teórie, ako aj teórie práva a politickej filozofie (Ryan,1996).

V čom sa odlišuje charita od spravodlivosti v zmysle jedného z princípov práva? Na rozdiel od charity, spravodlivosť je nárokovateľná. Ak niekto obmedzil alebo narušil moje práva, mám možnosť sa domáhať nápravy, aby som dosiahol spravodlivosť. Pomáhajú mi v tom inštitúcie, ktoré zabezpečujú vynútiteľnosť práva. Existujú presné pravidlá, ktoré definujú, čo je právo a čo nie a na základe nich sú prijímané rozhodnutia, ktorými sa vykonáva spravodlivosť.

Obe majú však vzťah k povinnosti. V prípade napĺňania spravodlivosti je povinnosť konať určená právnymi predpismi. V prípade charity je povinnosť konať charitu daná morálnym tlakom, individuálnymi pohnútkami, ale často aj sociálnym tlakom a princípom spolupatričnosti a solidarity. Charita je však nenárokovateľná a z princípu dobrovoľná. Nedá sa vynútiť nejakými inštitúciami alebo právami a závisí od slobodného rozhodnutia jednotlivca. Nikto nemá „právo" na charitu, zato každý má právo na spravodlivosť. Čo však potom s nerovnosťou sveta, v ktorom žijeme?

Nespravodlivosť vládne svetom

Viacero mysliteľov, medzi nimi aj Kant, vychádzalo z pohľadu, že svet je vo svojej podstate **nespravodlivý**, pretože ľudia sa rodia do istého prostredia bez toho, aby to mohli ovplyvniť (to je inými slovami aj východisko konzervatívneho myslenia, ktoré akceptuje základnú nerovnosť medzi ľuďmi ako danú a potrebnú). Teda, ak sa niekto narodí s telesným alebo mentálnym postihnutím v rodine nižšej triedy, má iné východiská ako ten, kto sa narodí zdravý a v rodine prosperujúceho obchodníka. Je potom morálnou povinnosťou spoločnosti znevýhodneným osobám tento dlh odčiniť. Napríklad aj charitatívnym správaním. Neskôr sa nachádza riešenie pre znevýhodneného jednotlivca v zabezpečení takých „špeciálnych"práv, ktorými je možné zabezpečiť základnú spravodlivosť aj pre neho. Tento trend je viditeľný v rozvinutom svete napríklad v oblasti menšinových práv. Otázkou ostáva, ako rozsiahle majú byť tieto „špeciálne" práva (Ryan,1996).

Dilema, či ísť cestou definovania takýchto „špeciálnych" práv pre znevýhodnené skupiny, stojí aj pred dnešným Slovenskom napríklad v otázke etnických a sociálnych menšín. Pojmy ako pozitívna diskriminácia alebo politika rovnakej príležitosti ešte čakajú na svoje skutočné uplatnenie v praxi.

Inou otázkou je, ako sa vyhnúť tomu, aby takto vymedzené práva v štáte, ktorý je ešte stále príliš „opatrovateľský", nezničovali individuálnu iniciatívu, skrátka, aby ich nezneužívali tí, ktorým sa nechce pracovať. V každom prípade je však pokrok, ak telesne postihnutí budú bojovať za také špeciálne práva, ktoré im umožnia lepšie uplatnenie v spoločnosti, a tým prestanú byť iba objektom charity.

Ľudské práva len pre našich!

Koncept spoločenskej spravodlivosti sa postupne vyvíjal a časom sa rozsah toho, čo sa stávalo predmetom spravodlivosti, rozširovalo. Ak v dávnej minulosti právo a spravodlivosť platilo len pre členov komunity, na ľudí mimo tejto komunity sa právo a spravodlivosť nevzťahovali (mohli sa zabíjať, mohlo sa im kradnúť, pretože boli mimo, ale bolo to zakázané pre členov komunity). Len pred pár sto rokmi sa spravodlivosť týkala iba belochov, nie ľudí inej farby pleti alebo kultúr (pôvodné obyvateľstvo Ameriky, Austrálie, otrokárstvo a pod.). V súčasnosti sa diskutuje o univerzálnosti ľudských práv, čím sa rozsah spravodlivosti teoreticky rozširuje na celé ľudstvo. Toto rozšírenie a pozitívne vymedzenie práv je zásadnou zmenou v chápaní spravodlivosti.

Donedávna bola spravodlivosť chápaná recipročne. Teda týkala sa len tých, ktorí mali možnosť navzájom sa ovplyvňovať, pozitívne alebo negatívne. Riešením bol stav, že je lepšie, aby sme si navzájom neubližovali (inak nastane vojna všetkých proti všetkým – homo homini lupus – ako o tom uvažoval anglický filozof 18. storočia J. Hobbes). No ten, kto nemal možnosť inému ublížiť, resp. nemal tú moc, stál mimo rámca spravodlivosti, spravodlivosť sa ho netýkala. Doktrína o univerzalite ľudských práv znamená, že moc prestáva byť kritériom na zaradenie do „ríše spravodlivosti", ale objektom spravodlivosti je každý bez ohľadu na moc, ktorou disponuje. Kritériom je príslušnosť k ľudstvu. Práve o tom sú ľudské práva.

A čo na to psi

...a iné živé bytosti, môže sa spýtať aktivista Slobody zvierat. Antropocentrizmus je z pohľadu ekologického aktivistu škodlivý prístup, pretože obrazne povedané píli konár, na ktorom človek sedí. Je však riešením ekocentristická, resp. biocentristická etika? Vývoj v tejto oblasti naznačuje, že možno za 100-300 rokov sa **pozitívne** vymedzenie práv bude ďalej rozširovať aj mimo človeka ako takého.

Späť k nerovnosti

Nerovností je viacero – vrodených schopností, príjmov, bohatstva, spotreby, životného štýlu, prístupe k zdrojom, vzdelaniu, práci, právam. Je predmetom sporov a súperením názorov, čo je a čo už nie je nerovnosť. Socialistická tradícia sa s akceptovaním nerovnosti ako danej nechce zmieriť a spochybňuje ju. Tvrdí, že problémom nerovnosti je, že máme nerovný prístup k zdrojom v dôsledku rôznych privilégií a že v podstate sme si všetci rovní (Rousseau). Spor o riešenie nerovnosti v spoločnosti nás permanentne zasahuje v praktickej rovine, ako je napríklad výška našich daní alebo (ne)reforma systému dôchodkového zabezpečenia a dohoda nie je na obzore, pretože premisy tohto konfliktu sú zásadne odlišné.

Pre filantropiu, zdá sa, je nerovnosť kľúčovou podmienkou. Dôvod je jednoduchý – filantropia predstavuje spôsob prerozdeľovania bohatstva a v prípade neexistencie nerovnosti by stratila opodstatnenie, zdroje i príjemcov, teda zmysel. Takáto spoločnosť existovala v dejinách len na papieri a v hlavách (prevažne socialisticky orientovaných) vizionárov a napriek úsiliu rovnostárov sa nerovnosť zo spoločnosti nepodarilo odstrániť. V tomto úsilí sa však socializmu podarilo odstrániť individuálnu iniciatívu a zodpovednosť, ktoré sa len s námahou obnovujú.

Samozrejme v totálne chudobnej a na dôvažok uzatvorenej spoločnosti hovoriť o filantropii ako riešení problémov nerovnosti je cynické. V moderných spoločnostiach, kde rozdelenie príjmov je také, že od priemeru sa viac odlišujú bohatí a nie chudobní, je filantropia možná a zmysluplná. Dôležité však je, aby nerovnosť v spoločnosti nebola extrémna, inak pôsobí deštruktívne. Preto sa toľko hovorí o dôležitosti „strednej vrstvy", ktorá vypĺňa priestor medzi extrémnymi nerovnosťami a pôsobí stabilizujúco na spoločnosť a tiež na filantropiu.

Moderná filantropia a rôzne koncepcie štátu

Z liberálneho i konzervatívneho pohľadu politickej filozofie, je filantropia a dávanie želateľný fenomén, ktorý ponecháva väčšiu mieru rozhodovania o nakladaní s vlastnými zdrojmi na jednotlivcovi. Pre kolektivistické a etatistické[5] doktríny nie je filantropia natoľko potrebný prvok a nahrádza ju systém sociálneho štátu (welfare state).

Filantropia a štát 19. storočia

Nástupom 19. storočia sa na scénu charity a filantropie dostáva silnejúci moderný štát. Filantropia dopĺňala sociálnu stránku raného kapitalizmu v období, keď bol štát v porovnaní s dneškom stále pomerne slabý v zmysle zabezpečovania rôznych typov sociálnych služieb, ako je školstvo (univerzity, gymnáziá, obecné školy a pod.), zdravotníctvo (nemocnice), sociálna starostlivosť (starobince, blázince, útulky). Zároveň sa filantropické správanie považovalo za cnostné a mravné a všeobecne prospešné a chvályhodné.

V 19. storočí nebolo v krajinách Európy a už vonkoncom nie v USA bežné, aby napríklad štát zakladal nemocnice, školy, univerzity. Devätnáste storočie bola doba, v ktorej niekde prežívali prvky nevoľníctva, ba nevoľníctvo samo (Rusko), rozpadal sa neskorofeudálny systém, premieňali sa agrárne spoločenstvá na urbárne, nastupoval širší medzinárodný obchod a kolonizácia. Popri tom kvasili v Európe rôzne sociálne učenia a hnutia od protosocialistických až po liberálne.

Zabezpečovanie rôznych služieb, ako je školstvo, zdravotníctvo, sociálna starostlivosť štátom malo viacero zdrojov. Jedným z nich bola vlna antiklerikalizmu, ktorú prinieslo už v 18. storočí osvietenstvo a vyvrcholila francúzskou revolúciou. V našich geografických súradniciach sú dozvuky tohto pohybu viditeľné vo forme rušenia mníšskych rádov a celkového trendu sekularizácie. Dôraz na vzdelávanie širších ľudových vrstiev sa prejavil reformami v školstve už za Márie Terézie a Jozefa II. koncom 18. storočia.

Francúzska revolúcia priniesla veľkú zmenu v politickom myslení a politickej praxi (postupný ústup monarchií oproti republikánskemu zriadeniu). Zároveň však naznačila aj rozdiely v nazeraní na to, ako silný alebo slabý by štát mal byť bez ohľadu na typ ústavného zriadenia. Paradoxne, na jednej strane myšlienky francúzskej revolúcie formovali Ústavu USA, na druhej strane „oslobodili" Európu do sociálneho opatrovateľského štátu, ktorý prevzal mnoho takých funkcií, ktoré štát v USA nikdy nezabezpečoval (napr. zdravotníctvo, kultúra). Z toho vyplývajú aj rozdiely medzi USA a Európou dnes.

Filantropia ako povinnosť

Myšlienky liberalizmu, šíriace sa čoraz viac v 19. storočí a prinášajúce viac slobody pre jednotlivca, oslabovali štát, avšak miera pôsobenie neštátnych inštitúcií v sociálnej oblasti ostávala rovnaká. Táto situácia si priam vyžadovala mecénov, filantropov, ktorí mali veľa príležitostí na svoje zviditeľnenie.

Súčasný francúzsky sociológ Gilles Lipovetsky naznačuje vo svojej knihe Soumrak povinnnosti úpadok kultúry povinnosti ako symptóm zmien a rozbitia tradičných kompaktných morálnych hodnôt a ich postupnej fragmentalizácií v 20. storočí a modernej spoločnosti. Ilustruje to na príklade rozmachu rôznych moralistických a charitatívnych hnutí, ktoré sa snažia nájsť vedeckú cestu medzi (ešte nerealizovaným) sociálnym inžinierstvom socialistov a individualistickým liberalizmom v druhej polovici 19. storočia. Ich leitmotívom je vzdelávanie a ambíciou všeobecné blaho. Tieto hnutia či jednotliví filantropi, ktorí popri vzdelávacej práci realizovali prieskumy zdravia, štúdium rodiny a pod., odmietali princípy „tradičnej charity", ktorá podľa nich nemala ambíciu riešiť sociálny problém. Oni

[5] zdôrazňujúce význam kolektívu, resp. štátu v riadení spoločnosti

naopak usilovali o „efektívne riešenie" tohto problému. Tento filantropický duch, hoci nebol primárne nábožensky orientovaný, mal v sebe kresťanské korene. Obsahoval aj silný moralistický náboj s dôrazom na všeobecné blaho (dnes verejným záujmom). Popri tom toto obdobie bolo charakteristické pohľadom do budúcnosti a rozvojom. Reformátorské a progresivistické hnutie bolo prítomné v Európe, ale asi najviac v USA. Asi tu treba hľadať korene veľkých nadácií, ktoré zakladali zbohatnuvší podnikatelia a ktoré dnes poznáme cez rôzne, aj vzdelávacie programy.

Nástup moderných filantropov

V USA, ktoré predstavovali métu pre mnohých Európanov, bola situácia odlišná pre iné východiská, na ktorých boli USA konštituované. Koniec 19. storočia bol obdobím inovácií a predznamenával obdobie rýchleho rastu v prvej polovici 20. storočia. Rast umožnil akumuláciu obrovského majetku v rukách jednotlivcov alebo ich rodín. Mená ako Andrew W. Mellon (1855 – 1937) alebo Henry Ford (1863 – 1947), Andrew Carnegie, John Rockefeller (1839 – 1937), Will K. Kellog (1860-1951), Charles Stuart Mott (1875-1973) sú symbolmi tejto doby a časť ich majetku vo forme základín sa spravuje dodnes. Podporujú sa z nich rôzne dobročinné, kultúrne alebo vzdelávacie programy a projekty. USA ako štát si však tradične ponechávali minimálne kompetencie vo výkone sociálnych služieb, čo spolu s industriálnym boomom a podnikateľským étosom poskytlo priestor pre modernú filantropiu.

Nástup týchto progresivistických filantropov znamenal aj posun v celkovom myslení – sami sa snažili formulovať princípy, na ktorých stála ich filantropická činnosť. Jednou z kľúčových dobových esejí na túto tému je „The Gospel of Wealth" od Andrewa Carnegieho z konca 19. storočia. V tejto krátkej stati, Carnegie zdôrazňuje rozmer povinnosti bohatých pomáhať druhým tak, aby boli schopní, obrazne povedané, sa sami naštartovať, aby boli schopní si neskôr sami pomôcť. Varuje však pred pomocou, ktorá môže byť kontraproduktívna tým, že sa od nej stanú jej prijímatelia závislí. Vystavuje kritike komunistické a socialistické smerovanie k rovnostárstvu, vyzdvihuje usilovnosť a individuálnu iniciatívu, ktorá vedie k úspechu a bohatstvu. Kritizuje tých, ktorí odkazujú svoj majetok svojim rodinám, prípadne na dobročinné ciele až po smrti. Dôvodí, že majetok spôsobil v mnohých rodinách problémy a rozbroje a málokedy sa našiel medzi dedičmi ten, kto ho vedel ďalej zveľadiť. Kritizuje dedičnosť ako prežitý princíp starého sveta aristokracie, ktorý už nefunguje a nemá opodstatnenie. Kritizuje aj tých, ktorí odkazujú svoj majetok na dobročinné ciele po smrti, pretože „... keby mohli, tak by si ho zobrali so sebou, čiže ich darcovstvo nie je cnostné a úprimné". Naopak, bohatých nabáda k skromnému životu a použitiu nadbytočného majetku a financií práve na pomoc tým, ktorí si ju zaslúžia. No nie pomoc individuálnu, pretože nie je v silách jednotlivcov obsiahnuť a poznať dokonale iných jednotlivcov, ani výlučnú pomoc, ale poskytnúť práve „priestor pre vzdelávanie, rozvoj umu, ducha a tela, dobrého vkusu a pod." občanom svojej komunity. Preto sa v tomto období zaznamenáva rozmach súkromne založených knižníc, univerzít, múzeí, plavární, parkov, nemocníc a podobne. Carnegie sa výrazne stavia proti takzvanej almužnovej charite, ktorá „vytvára práve tie neduhy, ktoré sa snaží zmierňovať".

USA a Európa. Alebo o dvoch koncepciách štátu a dôsledkoch pre filantropiu

USA od svojho vzniku predstavovali oproti Európe vždy liberálnejší a slobodnejší svet. Či už sa to týkalo ekonomiky alebo politiky, štát ponechával väčší dôraz na vôľu a rozhodnutia jednotlivca, rodiny, obce ako na rolu štátu. Je pravdou, že aj v USA boli obdobia (napr. éra progresivizmu začiatkom 20. storočia alebo ekonomická politika J.M.Keynesa), ktoré prinášali väčší vplyv štátu v role prerozdeľovania verejného bohatstva. Napriek tomu uvedomenie si vzťahu medzi občanmi, výškou, daní, štátnou správou, federálnou vládou

a službami, ktoré štát plní pre svojich občanov, bolo v USA vždy užšie ako v Európe. Navyše USA vznikli na základe odporu voči kolonizačnej správe Veľkej Británie, ktorá predstavovala skostnatený starý režím, preto významným faktorom v odstredivom pôsobení proti štátu bola aj táto antikoloniálna tradícia.

USA preto predstavovali a i dnes predstavujú „slabý" štát v zmysle miery prerozdeľovania verejných statkov a zásahov štátu do ekonomiky. Z hľadiska darcovstva, dobrovoľníctva alebo združovania sú v popredí v celosvetovom meradle. Na rozdiel od USA si Európske štáty (vari s výnimkou Veľkej Británie) dodnes zachovávajú omnoho významnejší vplyv. Zároveň však USA a (celkove štáty západnej Európy) predstavujú „silný" štát v zmysle stability inštitúcií a práva, ktoré vplývajú pozitívne na celkový rozvoj spoločnosti. Dedičstvo socializmu a súčasné transformačné obdobie postkomunistických krajín je z tohto pohľadu presne obrátené – tradícia „silného" štátu v zmysle prerozdeľovania a „slabý" štát v zmysle stability práva a inštitúcií. Niektorí pozorovatelia vývoja v súčasnom Rusku napríklad upozorňujú na nevyhnutnosť podpory štátu v zmysle posilnenia inštitúcií. Inak nebudú reformy úspešné.

Vplyv štátu na občana bol v angloamerických krajinách tradične menší ako v kontinentálnej Európe, ktorá bola ovplyvnená francúzskymi osvieteneckými ideami či už v republikánskej, monarchistickej alebo absolutistickej podobe. Takýto vývoj v Európe mal spoločné korene vo feudálnom systéme, ktorého prvky ešte v 19. storočí prežívali (najmä v strednej, južnej a východnej Európe). Na obranu európskej tradície je potrebné dodať, že otroctvo ako inštitút Európa na rozdiel od USA nepoznala, aj keď Rusko zrušilo nevoľníctvo až v r. 1861 (čo je na druhej strane skôr než občianska vojna v USA, 1861-1865).

Koncom 19. storočia mali v USA, ale aj v Európe sociálne siete omnoho „väčšie oká" ako dnes. Preto celkom prirodzene zabezpečovali množstvo sociálnych služieb spolky, cirkev a charitatívne spoločnosti alebo noví filantropi.

Diferenciácia nastala aj v „silných štátoch", v ktorých prevládala etatistická tradícia. V nich sa vplyv štátu na zabezpečovanie týchto služieb posilňoval v závislosti od toho, koľko si mohol ten-ktorý štát dovoliť. Prusko alebo Francúzsko, ako aj Rakúsko-Uhorsko posilňovali svoju byrokraciu a realizovali viaceré sociálne reformy ako výsledok zvyšujúceho sa tlaku sociálnych hnutí a aj posilňovania štátu ako takého a s tým spojených regulácií. Aj v takýchto štátoch však fungovali tradičné prvky podpory, mecénstva a charity spojené s cirkvou, bohatšími vrstvami, ako aj istým étosom doby.

Rámček 1: Štát, trh a filantropia

V postoji a uvažovaní o filantropii je dôležitý aj charakter štátu. Zjednodušene môžeme povedať, že ak štát zabezpečuje všetko, stráca sa iniciatíva a vôľa ľudí urobiť niečo pre seba a pomôcť si. Ak sa na druhej strane štát stará len o najnevyhnutnejšie minimium, voľný priestor vyplní jednotlivec, rodina, spolky, svojpomoc alebo trh. Čím je slabší štát, tým väčšia je viera spoločnosti v sily jednotlivca, tým menšie je rovnostárstvo, a tým väčší priestor existuje na samovoľné poskytovanie podpory v oblasti sociálnych služieb zo strany bohatších. Spätne, tým väčší je aj ich tlak na štát, aby im poskytol na to primeraný právny a daňový priestor.

Realita je, samozrejme, o niečo zložitejšia, ale uvedomenie si tohto pomôže porozumieť, prečo napr. rozvoj modernej filantropie bol taký výrazný práve v USA a nie v Európe.

Na kontexte politických ideológií je v súčasnosti zjednodušením povedať, že politická pravica považuje slabý štát za svoj program a politická ľavica silný štát za svoj cieľ. Vývoj postkomunistických krajín ukazuje (v súlade s tvrdeniami redaktora prestížneho časopisu Foreign Affairs Fareedom Zakariom), že silný štát je predpokladom stabilizácie a slabý štát zdrojom chaosu, neporiadku

a nestability. Napriek tomu v štátoch, ktoré sú stabilizované zápas medzi pravicou a ľavicou trvá neustále. Nástroj filantropie používajú jednotlivci, ktorí sú ochotní prevziať zodpovednosť za nich samotných a kde normálnou odpoveďou na sociálny problém je dobrovoľná iniciatíva. *„...keď štát začne celú ťarchu našich povinností preberať na seba, keď sa začne starať o to, aby nikto netrpel za svoje vlastné chyby, potom upadá charitatívne darcovstvo i súkromná iniciatíva..... "* (Scruton,1997).

Aký bol pohľad na filantropiu? Napodiv, daňové a fiškálne úľavy, akokoľvek žiaduce, nepredstavovali primárnu hybnú silu rozvoja darcovstva. Napríklad až na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov bola v USA prijatá legislatíva aj daňovo výrazne stimulujúca zakladanie nadácií a filantropiu. V industriálnych viac liberálnych spoločnostiach, ako sú USA, akumulácia kapitálu primárne umožnila rozvoj darcovstva vo veľmi výraznej miere. V Európe dochádzalo skôr k budovaniu sociálnych štátov pričom darcovstvo fungovalo ako nevýrazný doplnok silnejúceho štátu. V tejto dobe (1. pol. 20. storočia) už USA ekonomickým rastom predbehli Nemecko, ktoré po krátkom období Weimarskej republiky nastúpilo cestu prudkej totalitarizácie, v rámci ktorej mala filantropia obmedzené postavenie.

To isté platilo o Rusku s tým, že byzantínska tradícia ortodoxnej cirkvi nevytvárala predpoklady na taký typ filantropie, aký bol dlhodobo stimulovaný katolíckou cirkvou v západnej spoločnosti. Zjednodušene povedané, zdalo sa, akoby ortodoxná cirkev bola viac prijímateľom darov ako ich poskytovateľom na rozdiel od katolíckej cirkvi, ktorá predstavovala výraznú sociálnu funkciu v západnej spoločnosti od raného stredoveku až po postupnú sekularizáciu vrcholiacu Francúzskou revolúciou.

Rámček 2: „Neviditeľná ruka" filantropie

Filantropia môže byť z jedného pohľadu ponímaná aj ako mechanizmus neregulovanej sociálnej spravodlivosti – prerozdelenie bohatstva v podmienkach liberálno-trhovej spoločnosti a relatívne slabého štátu. Čím je slabší a bohatší štát, tým väčšia intenzita a viditeľnosť filantropie ako redistribučného mechanizmu. Čím slabší a chudobnejší štát, tým je filantropia väčšmi charitou a súčasťou vykupovania sa bohatých z hriechov. Ako príklad môže poslúžiť cárske Rusko, keď cárska rodina vynakladala nemalé prostriedky na milodary a charitu, pričom krajina sa nachádzala na pokraji totálnej biedy. Rusko je však v súčasnosti práve príkladom silného štátu (teda centralistického a všetko kontrolujúceho), pričom jeho ekonomika a pevnosť jeho inštitúcií je slabá. A ak je ešte takéto prostredie vnútorne nestabilné, nedáva priestor pre rozvoj filantropie.

Na druhej strane, vďaka filantropickému správaniu je dnes svet o niečo lepší.

Existuje viacero príkladov, poukazujúcich na prospešnosť filantropickej podpory inovatívnym myšlienkam a nápadom, ktoré prinášajú úžitok pre spoločnosť. Napr. vakcínu proti žltej zimnici vyvinuli na základe dlhodobej podpory výskumu od Rockefellerovej nadácie v r. 1936, podobne aj očkovaciu látku proti obrne pripravili vďaka grantovej pomoci súkromnej nadácie. V súčasnosti nám môžu poslúžiť príklady Georgea Sorosa, ktorý poskytol niekoľko sto miliónov dolárov na podporu ruských vedcov po rozpade ZSSR alebo sa zaslúžil svojimi prostriedkami o vznik Stredoeurópskej univerzity so sídlom v Budapešti a Varšave, ktorá predstavuje okno do sveta medzinárodnej vzdelanosti pre študentov z celej východnej Európy a strednej Ázie. Na Slovensku napríklad aj vďaka jeho podpore stovky ba tisícky detí a študentov mali možnosť študovať, vzdelávať sa a rozvíjať svoje hodnoty a myslenie v tvorivej a otvorenej atmosfére. Toto je len zlomok aktivít, ktoré na Slovensku podporuje.

Bieda 20. storočia

Počas 20. storočia štáty ako kľúčové prvky na svetovej scéne, USA nevynímajúc, prešli rapídnym vývojom, pre ktorý bolo typické aj posilňovanie výkonu ich sociálnych služieb, čo sprevádzalo aj silnejúce daňové zaťaženie. K tomuto vývoju výrazne prispelo 20. storočie tým, že prinieslo rozmach etatistických totalitných ideológií a ich aplikáciu v praxi (fašizmus, komunizmus), ktoré viedli ku globálnym konfliktom (2. svetová vojna, studená vojna). V takýchto podmienkach sa priestor pre filantropiu ako cnostný a morálny postoj a zároveň prostriedok na vyrovnávanie rozdielov v spoločnosti zúžil, nikdy však celkom nezanikol. Tak ako otázka dobra predstavuje jednu zo základných bytostných otázok ľudstva, filantropia ako jedna z foriem praktického konanie dobra nikdy nemohla zo života úplne vymiznúť.

Až posilňovaním úlohy štátu v 20. storočí mohlo v Európe dôjsť k istému útlmu filantropického správania, ktoré už potom nenadobudlo také rozmery, aké si uchovalo v USA. Tam sa federálny štát neposilnil tak ako v Európe aj v dôsledku pretrvávajúcej averzie viac konzervatívnych štátov konfederácie juhu proti federálnemu štátu.

Filantropia po komunisticky

Komunizmus systematicky likvidoval prejavy nezávislého organizovania sa spoločnosti, ako aj prvky filantropie. Z pohľadu rozvoja filantropie, ako prevažne západného fenoménu, bol nástup komunizmu na Slovensku obzvlášť devastujúci. Hlavne preto, že komunizmus nechtiac podporil tie socio-kultúrne orientácie, ktoré v predchádzajúcom období neboli výrazné a ako také nepomáhali filantropii (pozri tiež kapitolu Tradícia spolkovej činnosti na Slovensku).

Počas obdobia socializmu sa slovenská spoločnosť zo socio-kultúrneho hľadiska vyznačovala zaujímavou ambivalentnosťou k oficiálnemu socialistickému režimu, po ktorom *„....ako tradičnejšia spoločnosť netúžila; neskôr sa jej však nemálo prihovoril svojím štátnym paternalizmom, kolektivizmom, uzavretosťou, rovnostárstvom, redistributívnosťou, autoritarizmom i antiintelektuálstvom..."*. Zároveň si však *„...občania Slovenska bez ohľadu na oficiálny systém vytvorili vlastný, založený na rodine, známostiach a svojpomoci, ktorý obchádzal oficiálny postup..."* (Krivý, Feglová, Balko, 1996).

Počas obdobia socializmu bol známy tzv. fond solidarity. Tento fond – karikatúra skutočnej filantropie – pôsobil ako anonymný redistribučný systém na podporu spriatelených komunistických režimov v treťom svete formou zrážok zo mzdy. Na fond solidarity je dôležité si spomenúť pri diskusiách o filantropických mechanizmoch typu United Way, v rámci ktorých dochádza k zrážaniu percenta zo mzdy na dobročinné účely. Zdiskreditovanosť fondu solidarity je fenomén, na ktorý netreba zabudnúť.

Až donedávna bol komunistický štát všemocným poskytovateľom verejných služieb. Tento fakt vyústil (mnohí by sa ohradili) do vysokého stupňa závislosti verejnosti od štátu a potlačil iniciatívu jednotlivcov. Tento jav je asi typický pre všetky postkomunisitické krajiny, avšak na Slovensku v spojení s niektorými vyššie uvedenými tendenciami pôsobí výrazne oneskorujúco z hľadiska nadväzovania na modernizačné trendy.

Filantropia konca 20. storočia na Slovensku a vo svete

Boom nadačného sektora v USA

Rozvoj filantropie ako ekonomického odvetvia v USA nadobúda značné rozmery. V roku 1999 sa odhadovalo, že americké nadácie vlastnia aktíva s hodnotou vyše 330 miliárd dolárov a vyše 20 miliárd dolárov rozdeľujú ročne na podporu vzdelávacích, humanitárnych a kultúrnych aktivít. Táto suma, ako aj aktíva nadácií sa v posledných rokoch stále zvyšujú rastom obchodov na americkom kapitálovom trhu, kde nadácie investujú a zhodnocujú svoje prostriedky (Porter, Kramer, 1999).

Popri zvyšovaní aktív a celkového dávania nadácií sa však zvyšujú aj príspevky firiem, jednotlivcov a darovanie formou dedičstiev. Ak v roku 1986 celková suma darov poskytnutých týmito skupinami darcov v USA predstavovala sumu 83 miliárd dolárov, v roku 1996 to už bolo vyše 150 miliárd a v roku 1999 už 190 miliárd dolárov, čo predstavuje v USA jednu tretinu federálneho rozpočtu. Z uvedených 150 miliárd v r. 1996 takmer 80 % boli dary jednotlivcov a zvyšok sa podelil medzi závete, firmy a nadácie. Svedčí to o tom, že dávanie je súčasťou americkej kultúry a výrazom dôvery v jednotlivca a jeho iniciatívy. Svedčí to aj o tom, že nadačný sektor, t. j. inštitucionalizovaná filantropia sa nepodieľa v kvantitatívnom vyjadrení až takým výrazným podielom na celkovom dávaní, ako by sa to na prvý pohľad zdalo.

Z hľadiska celkového rozdelenia týchto prostriedkov vyplýva, že 43 % bolo určených pre cirkvi a náboženské účely, 14 % na vzdelávanie, 9 % na zdravie, 9 % iné služby určené ľuďom, 6 % na umenie a kultúru, 3% pre životné prostredie, 1 % na medzinárodné záležitosti a 15 % na ostatné (Time, 24. júl 2000).

O konjunktúre filantropie v USA svedčia aj pomerne čerstvé mega-dary, ktoré poskytli „self-mademani" Ted Turner (1 miliardu USD) na humanitárne ciele pre OSN a nedávno Bill a Melinda Gatesovci (22 miliárd USD), čo predstavuje absolútny historický vrchol toho, čo dosiaľ jednotlivci poskytli. V prepočítaní na hodnoty dolára dokonca aj také legendy ako A. Carnegie alebo John D. Rockefeller poskytli len okolo štvrtiny toho, čo poskytli manželia Gatesovci (Time, 24. júl 2000).

Spomedzí významných amerických filantropov v súčasnosti je podľa amerického časopisu Time (júl, 2000) na druhom mieste George Soros, ktorý poskytol 2 miliardy USD, za ním Ted Turner so sumou 1,4 mld., nasledujú darcovia poskytujúci sumy okolo 300 mil. USD.

Obrázok 1: Celková suma darov v mld. USD v USA [6]

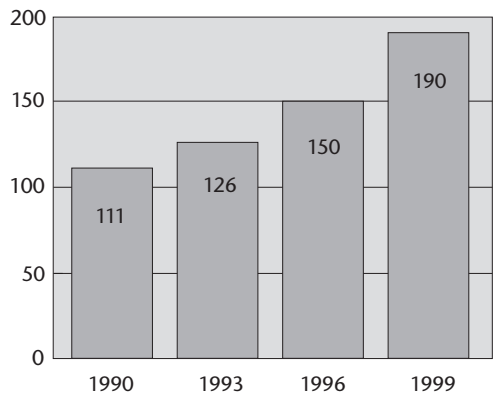

[6] zdroj: Trust for Philanthropy

Tieto prostriedky sú určené na rôzne ciele: masívny medzinárodný očkovací program podporovaný manželmi Gatesovcami, vzdelávacie programy, programy verejného zdravia, výskum v oblasti biomedicíny či umenie. Existujú však aj kritické hlasy upozorňujúce na stagnáciu dávania u týchto inštitucionálnych donorov argumentujúc tým, že obrovská suma peňazí je nevyužitá a používa sa len na zhodnocovanie majetku nadácií a nie na samotné dávanie (Aldrich, 1999).

Z pohľadu Slovenska na začiatku 21. storočia, kde sa na budovanie základín a imania nadácií pozeráme s nádejami na posilnenie dlhodobej finančnej stability neziskového sektora, je táto kritika hudbou budúcnosti (viac o základinách pozri kapitolu Tretí sektor a biznis). Pre náš postkomunistický kontext, zdá sa, je dlhodobá stabilita ešte stále cieľom a zároveň prostriedkom, ako sa vymaniť z jednoduchého zamerania na „tu a teraz" a spoločenskej skepsy, ktorá je stále orientovaná na krátkodobý konzum, a tým len na krátkodobé riešenia.

V USA však darcovstvo nie je len o peniazoch, ale je aj o čase, ktorý každoročne viac a viac Američanov venuje na dobročinné účely. Posledná štúdia amerického združenia venujúceho sa výskumu tretieho sektora (Independent Sector) ukazuje, že za posledných 10 rokov vzrástla hodnota poskytnutého dobrovoľníckeho času vyjadrená v dolároch zo sumy 149 miliárd v roku 1987 na 225 miliárd USD v roku 1998, pričom vzrástol aj percentuálny podiel dobrovoľníkov v spoločnosti na vyše 56% z celkového počtu obyvateľstva. V porovnaní so Slovenskom je to niekoľkonásobne viac, pretože podobné výskumy u nás v posledných rokoch dochádzajú k číslam medzi 15 – 20 %, i keď porovnanie je dosť ťažké, vzhľadom na iný kontext i iné výskumné metodiky (Focus, 2000). Zaujímavé je, že v USA druhú najpopulárnejšiu dobrovoľnícku aktivitu (až 16 % z celkového počtu) predstavoval fundraising.

Dávame veľa a málo

Na Slovensku je situácia odlišná, čo potvrdzuje aj tých zopár údajov, ktoré o tomto fenoméne vypovedajú. Prieskumy ukazujú, že na Slovensku v posledných rokoch okolo 40-45 % zo všetkých domácností poskytlo vecný alebo finančný dar na podporu neziskovej organizácie. V USA to predstavuje okolo 70 %. (tu opäť narážame na problém porovnateľnosti údajov, pretože pod pojmom nezisková organizácia nemusí byť zrejmé, že môže ísť napríklad aj o cirkev).

Filantropia aj charita boli počas socializmu na Slovensku hlboko zaznávané a odsudzované ako buržoázne prežitky, čo zanechalo stopy v spoločenskom vedomí. Čo je horšie, samotný obsah nezištnosti a dobročinnosti bol celkovou spoločenskou klímou devastovaný, dôvera v takéto aktivity klesla a v súčasnosti nastal ťažký proces obnovy dôvery v tento typ spoločenského správania.

Pri ďalších úvahách sme sa pokúsili analyzovať dostupné údaje, ktoré pochádzajú z rôznych zdrojov, čo čiastočne obmedzuje vypovedaciu hodnotu našej nasledujúcej analýzy.

Z prehľadu poskytnutého Ústredným daňovým riaditeľstvom SR získame obraz „darcov". Teda perspektívu tých, ktorí v rokoch 1996-1999 poskytli na dobročinné účely časť svojho základu dane využijúc možnosť danú zákonom o dani z príjmov.

Obrázok 2: Počet fyzických osôb a hodnota darov (v Sk) na základe údajov z daňových priznaní [7]

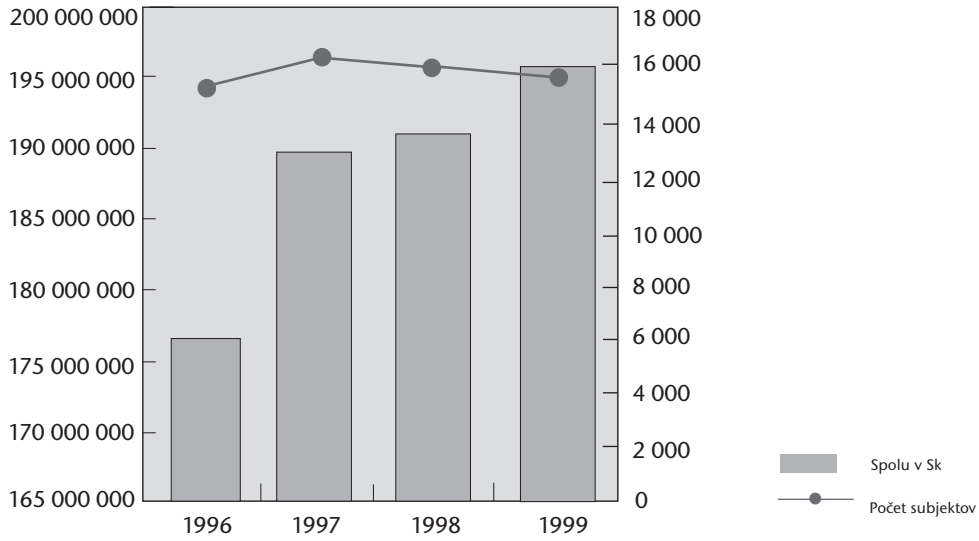

Aj keď sa dá špekulovať o poklese počtu fyzických osôb uplatňujúcich si tento odpis, potešiteľný je nárast poskytnutých prostriedkov v absolútnej hodnote. V roku 1999 poskytli jednotlivci sumu 195 mil. Sk. Táto cifra pochádza z ich daňových priznaní, kde si ju odpísali z daňového základu za uvedený rok. Z pohľadu prijímateľov však realita bude iná a to asi niekoľkonásobne vyššia. Dôvodom na takéto tvrdenie je, že je takmer isté, že nie všetci, ktorí dávajú peniaze na charitatívne a filantropické účely, si to uplatňujú aj v daňovom priznaní. Tento predpoklad nepriamo potvrdzuje štatistika pripravená v rámci výskumného projektu Johns Hopkins University, kde sa uvádzajú súkromné dary od súkromných osôb pre neziskový sektor v celkovej výške 881 mil. Sk za rok 1996. Aj keď časť z tejto sumy predstavujú zahraničné osoby, stále je to niekoľkonásobne viac, ako si Slováci odpisujú zo zdaniteľného príjmu.

Podobné platí aj pre právnické osoby – firmy. Napríklad za rok 1996 vykázali sumu 415 mil. Sk uplatnených formou odpisu zo zdaniteľného základu, avšak celková suma vykázaná v roku 1996 zo strany prijímateľov predstavuje 1,3 miliardy Sk. Otázkou potom ostáva aj negatívny trend naznačený v grafe (obr.3), pretože nemusí byť významný.

[7] zdroj: Ústredné daňové riaditeľstvo

Obrázok 3: Počet právnických osôb a hodnota darov (v Sk) na základe údajov z daňových priznaní [8]

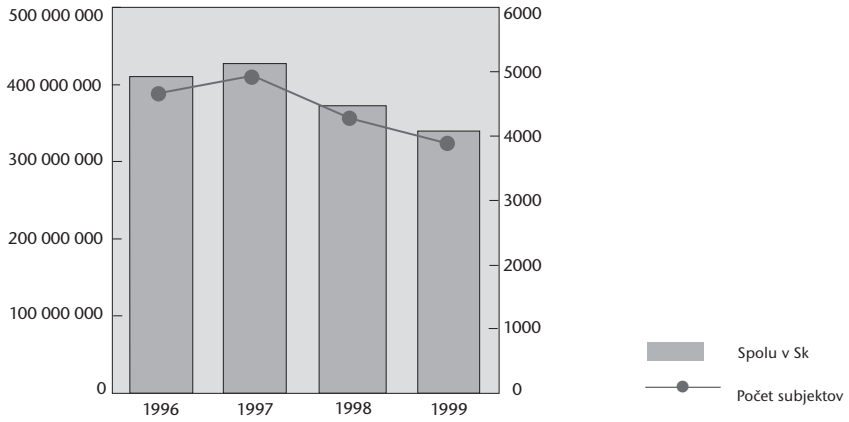

Nadácie prispeli podľa spomenutého prieskumu Johns Hopkins University do celkového koláča súkromného darcovstva sumou 93 miliónov Sk (približne 2,5 mil. USD), čo, ak by sme brali ako bernú mincu; predstavuje necelých 6 % z celkovej sumy súkromného darcovstva (2,3 miliardy Sk) vykazovaného prijímateľmi – neziskovými organizáciami. Zvyšok predstavujú približne rovnakým dielom príspevky od jednotlivcov a firiem. Situácia bude však aj tu asi mierne odlišná od oficiálnej štatistiky – veď rozpočet takej Nadácie otvorenej spoločnosti – Open Society Fund predstavoval v roku 1996 takmer 4 milióny dolárov, čo sú súkromné zdroje zo zahraničia, avšak spravované domácou nadáciou. Samotná suma je s najväčšou pravdepodobnosťou vyššia a pohybuje sa približne na úrovni 4 – 5 mil. USD (100 – 150 mil. Sk). Údaj vychádza z oficiálnych štatistických údajov podľa výkazov prijímateľov darov. Z celkovej sumy súkromných príspevkov zahraničné príspevky predstavujú takmer štvrtinu.

Rámček 3: Porovnanie súkromného darcovstva v USA a na Slovensku v údajoch z roku 1996 v USD

	% súkromného dávania na celkovom HDP	celková suma súkromného dávania v USD ($ 1/33Sk)	Darcovstvo v USD na obyvateľa	Nadácie	Organizácie (Firmy)	Jednotlivci	Odkazy, Závete, Dedičstvá
USA	2,01	150 mld. [9]	600	8% 11,83mld.	6% 8,5 mld.	79% 120 mld.	7% 10 mld.
Slovensko	0,38	55 mil. USD (1,8 mld. Sk) [10]	10,2	6% 3,1 mil.	59% 32,4 mil*	35% 19,4 mil.*	——

* Zo sumy je paušálne odrátaný odhadovaný podiel zahraničných darcov vo výške 25 %.

[8] Zdroj: Ústredné daňové riaditeľstvo
[9] World Almanach, 1998, USA
[10] Neziskový sektor na Slovensku – Ekonomická analýza, 6/2000, Bratislava

Tabuľka vypovedá o veľkých rozdieloch medzi krajinami. Odráža predovšetkým rozdiel v pomeroch jednotlivých zdrojov darcovstva. Ak v USA sú to jednotlivci, ktorí udržujú celkovú úroveň dávania, tak na Slovensku sú to s prevahou organizácie a firmy. Zaujímavá je nízka miera príspevkov z nadácií, čo však môže byť spôsobené metodikou zisťovania týchto dát alebo aj tým, že ak sa pozrieme na prijímateľov darov nadácií, tak je to len jedna časť tretieho sektora, resp. zlomok jednotlivcov, avšak dary firiem a jednotlivcov smerujú do celého diapazónu neziskového sektora, nielen do jeho inštitucionalizovaných štruktúr.

Obrázok 4: Štruktúra darcovstva v USA [11]

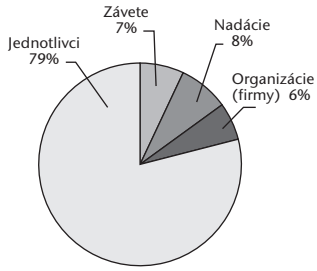

Obrázok 5: Štruktúra darcovstva na Slovensku [12]

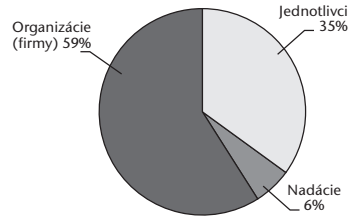

Kto a ako dáva?

Málo ľudí sa zamýšľa nad **štruktúrou svojho dávania**. Väčšinou sa tým zapodievajú len nadácie a iné organizácie, ktoré predstavujú inštitucionalizovanú formu dávania.

Zaujímavý pohľad na štruktúru darcovstva ponúka Mark Kramer, jeden z tých ľudí, ktorí pravidelne prispievajú na rôzne ciele. Rozlišuje tri kategórie darcovstva:

a) subjektívne a z povinnosti (takéto dávanie sa nepýta na konkrétny účel a zhodnotenie prostriedkov – je výrazom lojality, sympatií, príslušnosti ku komunite; je široké a neadresné)

b) sociálne – takéto dávanie je motivované princípom vedomej reciprocity (spolupráca s podnikateľským subjektom, reputácia na verejnosti a pod.).

c) strategické – takéto dávanie sa snaží riešiť problém a darca zisťuje vplyv svojho daru.

Takéto rozdelenie darcovstva je potenciálne využiteľné pre individuálneho darcu i pre nadáciu a lepšie triedi rôzne očakávania než pohľady na darcovstvo cez granty na rozbeh, základinu, prevádzku a podobne.

Pohľad na rozdielne **filantropické štýly** ponúkajú zase iní autori (Prince, File, Gillespie, 1994). Oslovili 218 významných donorov, ktorí v období posledných dvoch rokov darovali väčší obnos na dobročinné účely. V štruktúrovaných rozhovoroch zisťovali ich motiváciu a 33 rozličných oblastí motivácie zoskupili pomocou špecifickej metódy (tzv. „cluster" analýzy, ktorá dokáže odhaliť zložité korelačné súvislosti). Výsledkom bolo 7 filantropických štýlov, ktoré charakterizovali rôzne typy donorov a ich motivácie. Autori našli stručné charakteristiky, ktorými sa snažia vystihnúť tieto štýly. Uvádzame ich hlavne pre zaujímavosť, pretože určite časť z nich sa nájde aj medzi nami.

[11] Zdroj: Time, 24. Júl 2000

[12] Zdroj: Neziskový sektor na Slovensku – Ekonomická analýza, Nadácia Space, 2000

Výskum ukázal, že môžeme identifikovať nasledovné filantropické štýly:

1. **Komunitariáni** – (91 % v tejto skupine tvorili muži), darcovia, ktorí si vážia susedské vzťahy a väzby v komunite. Vystihuje ich výrok: „Moja rodina tu žila viac ako dve generácie a ani ja sa odtiaľto neodsťahujem. Venujem peniaze svojej komunite, pretože tu mám korene."
2. **Svätci** – (z toho 84 % muži), orientujú svoje dary prevažne na cirkevné aktivity. Jeden z nich svoje dôvody pomenoval takto: „Boh ma obdaril talentom zarábať peniaze. Tento dar mi dal preto, aby som sa oňho delil s inými. Ak ľudia chcú duchovne rásť, mali by sa venovať charite."
3. **Investori** – podporujú strešné a rozvojové organizácie (napr. komunitné nadácie) s dlhodobým efektom a vyšším rizikom úspechu. Väčšinou sú to úspešní podnikatelia a typickým komentárom dávania bolo: „Spolieham sa na to, že keď svoje peniaze venujem komunitnej nadácií, nestratia sa. Otázka nespočíva v tom, či dávať alebo nie. Samozrejme, že je potrebné dávať, ale dávať tak, aby sa z tejto investície vyťažilo čo najviac dobra."
4. **Budovateľky sociálnych vzťahov** – (sú väčšinou vysokoškolsky vzdelané ženy), podporujúce umenie, vzdelávanie, ako aj religiózne aktivity – čokoľvek, čo podporuje stretávanie sa ľudí. Typickým citátom z tejto society je napríklad: „Chcela som vykonať čosi prospešné, zmysluplné. Je to úžasné, že sa takto darí dať dokopy ľudí, ktorí sú schopní dosiahnuť zmenu."
5. **Reciproční pomáhači** – pomáhajú, pretože cítia potrebu „splatiť" to, čo dostali od iných, pretože ich blízki majú sociálne a zdravotné problémy alebo očakávajú, že aj im niekto skôr pomôže, ak to budú potrebovať. Typickými predstaviteľmi tejto skupiny sú vysokopostavení úspešní profesionáli (neurochirug, biznisman ap.), ktorí podporujú školy, v ktorých vyštudovali. Typický komentár bohatého majiteľa cestovnej kancelárie: „Práve som venoval veľký dar sociálnej inštitúcii, čo ma nakŕmila a obliekla, keď som bol dieťa. Rád by som poskytol iným deťom to isté, čo kedysi zachánilo mňa."
6. **Altruisti** – snažia sa sebarealizovať cez pomoc druhým. Zameriavajú sa hlavne na starších a chudobných. Z ich úst možno počuť napríklad takéto zdôvodnenie: „Darcovstvo je cesta k sebaaktualizácii. Darovať treba z princípu, robí to život zmysluplnejším."
7. **Dynastori** – ide im o spoločenský status, uznanie a pozíciu. Väčšina z nich vlastní rodinné podniky, ktoré zdedili. V ich rodinách existovala i v minulosti tradícia charity. Sú radi, ak môžu pomôcť viditeľným projektom a charite (nemocnica, múzeum). Charakterizujú ich citáty ako: „V našej rodine sa vždy pestovala charita. Nemali sme veľa peňazí a napriek tomu sme vždy dávali na charitu. Doma som sa naučil, že vždy musíme pomáhať tým, čo majú menej šťastia ako my. Moja matka by bola na mňa hrdá."

Tak čo, našli ste sa v týchto výrokoch? Aká by asi bola vaša prevládajúca motivácia dávania?

Nová vlna filantropie na Slovensku?

V poslednom čase badať aj na Slovensku náznaky zo strany niektorých bohatších jednotlivcov orientovať sa na charitu. Viacero významných, respektívne známych osobností založilo prevažne charitatívne nadácie (Christová, Dvorský, Rezešová, a i.). Existujú prvé lastovičky zriadených fondov jednotlivcami (Fond Jura a Lukáša Mesíkovcov pri Komunitnej nadácii v Banskej Bystrici vo výške 20.000 Sk). Sú medzi nami aj darcovia väčších súm. Nedávno staršia dáma z Bratislavy poskytla finančný dar mestu Bratislava vo výške 450.000 Sk. Environmentálny aktivista Michal Kravčík z Košíc poskytol časť svojej

Goldmanovej ceny vo výške 1.000.000 Sk ako základinu pre Nadáciu Modrá Torysa. Nedá sa nespomenúť zakladateľa TV Markíza Pavla Ruska, ktorý poskytol na nadačné účely milión korún a angažuje sa v charite. Viacero významných podnikateľov verejne hovorí o odchode do charity po skončení aktívnej činnosti (napríklad J. Majský).

Zároveň sme svedkami masívnych kampaní a zbierok, ktoré sú podporované silnými médiami a prinášajú úžitok i zdroje. Nadácia pre Deti Slovenska získala kampaňou Hodina deťom v roku 1999 sumu 13 mil. Sk. Liga proti rakovine kampaňou Deň narcisov v roku 2000 získala cca 7 mil. Sk. To všetko sú pozitívne trendy. Zaujímavou črtou je, že kampane zamerané na pomoc v zahraničí, napr. kampane organizácie Človek v ohrození zamerané na pomoc pre Kosovo a Čečensko sú v porovnaní s humanitárnymi kampaňami orientovanými na Slovensko väčšinou menej úspešné.

Sú však aj negatívne trendy. Pretrvávajúca nedôvera voči nadáciam v nakladaní s prostriedkami. Nízke skôr minimálne darcovstvo formou závetí a odkazov. Socialistické rovnostárske stereotypy z predchádzajúceho obdobia. Pomalý rozvoj strednej triedy a pretrvávajúce spoliehanie sa na štát u väčšiny verejnosti a tiež nedostatočné právne a daňové stimuly.

Významnou zmenou v tomto smere je tzv. 1 % daň, ktorá umožní od roku 2002 platcom dane odpočítať si 1 % z dane z príjmu a poukázať ho na rôzne dobročinné účely. Hoci táto možnosť nebude znamenať zásadný finančný prínos pre neziskový sektor, predstavuje podstatnú zmenu v tom, že ponúka slobodné rozhodnutie jednotlivca naložiť so svojimi prostriedkami, ktoré by inak štát prerozdelil podľa svojho gusta. Tento mechanizmus bude významný hlavne pre organizácie, ktoré sú vnímané ako užitočné a majú priamy vzťah s občanmi, ktorí tak môžu oceniť ich služby práve takýmto spôsobom. Preto tento systém priamej alokácie časti dane je krokom vpred pri postupnom znižovaní vplyvu štátu v živote jednotlivca.

Rovnako významná by mohla byť aj momentálna snaha nadačného sektora presvedčiť štát o zmysluplnosti kapitalizácie základín nadácií z výnosov z privatizácie štátneho majetku. Táto stratégia bola úspešne použitá v Českej republike, kde bol z podnetu Tomáša Ježka začiatkom 90. rokov vytvorený Nadační investiční fond, ktorý sústreďoval percentuálne podiely akcií z veľkej privatizácie. Ich predajom vznikol obnos vo výške cca 2,5 mld. českých korún, ktoré Poslanecká Snemovňa ČR prerozdelila do základín pôvodných českých nadácií. Podobné snahy existujú aj na Slovensku a ich význam nie je ani tak v objeme prostriedkov ako v posilnení dlhodobej programovej a finančnej nezávislosti nadačného sektora práve kapitalizáciou jeho základín. Situácia na Slovensku sa v tomto smere rozbieha pomaly. Len 3 z celkového počtu 400 nadácií majú základiny vo výške viac ako 10 miliónov korún, zopár ďalších ich má niečo vyše milióna.

Dôležitú úlohu pri propagovaní filantropie zohrávajú na Slovensku aj komunitné nadácie. Svojou podstatou sú založené na princípe podpory miestnymi firmami, jednotlivcami či samosprávami. Získané prostriedky jednak prerozdeľujú na podporu rôznych aktivít občanov so spoločným menovateľom kvality života v danej komunite a perspektívne sa tiež snažia budovať základinu a vytvárať tak dlhodobé zdroje na podporu občianskych aktivít. Momentálne pôsobia v Banskej Bystrici, Pezinku, Prešove, Nitre či v Bratislave. Pri ich rozvoji zohrali kľúčovú úlohu miestne samosprávy a zahraničné nadácie, ktoré im vytvorili podmienky a poskytli štartovaciu podporu pri intenzívnom zapojení občianskej verejnosti v týchto mestách.

Otázka na záver: Filantropia na Slovensku – stále v 19. storočí?

Zdá sa, že bohatí ľudia na Slovensku, ktorí sa rozhodujú, ako použiť svoje prostriedky, ostávajú na úrovni ľudovej charity (pomoc ľuďom v núdzi, starým, chorým). Nadácia Harmony, Nadácia Markíza, poskytnutie finančných prostriedkov Drukosu Spoločnosti pre pomoc chudobným a chorým i nadácia založená p. Rezešovou sú toho typickými príkladmi. Nedá sa v tejto súvislosti opomenúť fakt, že v niektorých prípadoch je zjavný účelový záujem sa touto cestou zviditeľniť. Na druhej strane nemožno uprieť význam takýchto príkladov pre celkové povedomie o dávaní. Z modernejšieho pohľadu je však škoda, že zatiaľ nie sú na Slovensku bohaté osobnosti, ktoré by išli nad rámec tejto charity a zmierňovania utrpenia viac k rozvojovým otázkam.

Voľne môžeme konštatovať, že filantropia dnešného Slovenska je konglomerátom postmoderných, moderných i premoderných prvkov. Premodernou v jej orientácii na tradičnú charitu ako nástroj zmierňovania utrpenia (ktorá má a bude mať vždy svoje miesto v civilizovanej spoločnosti). Tiež v tom, že viacerí protagonisti tejto charity zatiaľ neformulovali svoje vízie, ktoré by darcovstvo videli aj pri riešení iných dôležitých socioekonomických problémov spoločnosti a ich príčin.

Modernou sa javí v tom, že súčasné aktivity domácich filantropov vychádzajú z majetkovej diferenciácie a akumulovaní relatívne veľkého majetku v krátkom čase a snahou podeliť sa so svojím úspechom i posilniť si spoločenské uznanie.

Postmodernou sa filantropia na Slovensku prejavuje výrazným vplyvom médií (oslovovanie verejnosti v kampaniach, vyjednávania o mediálnom priestore), paralelnom fungovaní rôznych domácich a zahraničných kultúrnych vplyvov (na Slovensku existujú nadácie, ktoré založili zahraniční filantropi, zahraničné inštitúcie, ale aj domáci podnikatelia a domáce podnikateľské subjekty), využívaním nových technológií (telefónny impulz, obrat na účte a pod.).

Na druhej strane je filantropia aj vecou množstva jednotlivcov, ktorí nemajú možnosť venovať milióny, ale desať či stokoruny. Viacero reprezentatívnych prieskumov spoločnosti uvádza údaj, že okolo 45 % obyvateľstva SR v posledných rokoch poskytuje aspoň raz do roka peňažný alebo vecný dar na dobročinné účely. Úspešnosť rôznych zbierok v poslednom čase tento údaj potvrdzuje. Minimálna latka je tým pádom daná. Zvyšných 55 % obyvateľstva predstavuje príležitosť na naplnenie zaujímavých projektov občianskej spoločnosti.

S dávaním súvisí aj celková atmosféra dôvery v spoločnosti a perspektíva životného plánovania. Ak je miera dôvery nízka a perspektívy sú krátkodobé, je nepravdepodobné, že by boli jednotlivci ochotní zveriť svoje prostriedky inštitúciám, ktoré by ich boli schopné efektívne dobročinne použiť. Skôr chcú vidieť okamžitý efekt. Táto krátkodobosť očakávaní a nedôvera však spomaľuje rozvojové projekty, vzdelávanie i iné aktivity, kde efekt je väčšinou dlhodobý. Ak sa Slovensku podarí pozitívne vyriešiť napätie a svoju hodnotovú rozštiepenosť prejavujúcu sa v rytme reformy – nereformy – reformy – nereformy, je možné, že aj veľká či malá filantropia zažijú raz u nás svoj rozkvet. Inými slovami, veľa závisí aj od toho, aký typ ekonomickej a sociálnej politiky si zvolí Slovenská republika, akú rolu bude verejnosť pripisovať aj dobrovoľnej pomoci a darcovstvu a tiež, ako to dokážu politici reflektovať vo vytváraní priaznivých podmienok stimulujúcich dobročinnosť.

Dôležitým faktorom budúceho rozvoja filantropie na Slovensku bude aj to, akú výkonnosť bude mať naša ekonomika a na čo budeme, ľudovo povedané, mať. Ako budú prerozdeľované verejné statky (dane). Ekonomická situácia v našej krajine však nedáva veľký optimizmus na to, aby sme mohli očakávať, že štát bude naďalej schopný plniť v sociálnej sfére, vzdelávaní, zdravotníctve to, čo plní dnes. Preto má zmysel hovoriť o filantropii a ukazovať, že táto ľudská aktivita nie je len kratochvíľou rojkov, ale zmysluplnou činnosťou, ktorá môže meniť svet.

Použitá literatúra:

Aldrich Jr., N. W. :The Gift Exchange v Benefactor 1999/11.

Biblia.

Buchanan, A.: Charity, Justice and the Idea of Moral Progress, In: Giving, Western Ideas of Philanthropy edited by J.B.Schneewind, Indiana University Press, 1996.

Carnegie, A.: The Gospel of Wealth: And Other Timely Essays, New York: The Century Co., 1900.

Davis, S.: Philanthropy as Virtue in Late Antiquity and the Middle Ages, In: Giving, Western Ideas of Philanthropy edited by J.B.Schneewind, Indiana University Press, 1996.

Focus, Správa z výskumu:. Občianska participácia a miestna samospráva, január 2000.

1% – „Forint Votes" for Civil Society Organizations Studies, Nonprofit Kutatócsoport Egyesulet, Budapest, 2000.

Kramer, M.: Mixed Motives Abstrakt článku z American Benefactor. Prístupné aj na stránke The Center for Effective Philanthropy, http://www.effectivephilanthopy.com

Krivý, Feglová, Balko: Slovensko a jeho regióny. Sociokultúrne súvislosti volebného správania. 1996.

Lipovetsky, G.: Soumrak povinnosti – Bezbolestná etika nových demokratických času, Prostor, 1999.

Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, SLON, Praha 1999.

Mauss, M.: Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech, SLON, Praha 1999 (originálny text vyšiel v r. 1925 v Paríži).

Prince, File, Gillespie: Philanthropic Styles, 1994.

Porter, M., Kramer, M.: Creating Value, Philanthropy's New Agenda. In: Harvard Business Review, November/December 1999.

Roberts, S.: Context of Charity in the Middle Ages: Religious, Social and Civic. In: Giving...

Russ Alan Prince, Karen Mavu File, Gillespie James E.: Philantropic Styles. Časopisecká publikácia. Zdroj neidentifikovaný, 1994.

Ryan, A.: The Philantropic Perspective after a Hundred Years. In Giving Western Ideas of Philanthropy, edited by J.B.Schneewind, Indiana University Press, 1996.

Schneewind, J.B.: Philosophical Ideas of Charity. In: Giving. Western Ideas of Philanthropy, edited by J.B.Schneewind, Indiana University Press, 1996.

Scruton, R.: Ne rovnost, ale spravedlnost, Respekt 52, 29. december 1997.

The World Almanac and Book of Facts,1998.

Time, americké vydanie, 24. júl 2000.

Woleková, Petrášová, Toepler, Salamon: Neziskový sektor na Slovensku – ekonomická analýza, SPACE 2000.

Non-profit – január – jún 2000.

TRADÍCIA SPOLKOVEJ ČINNOSTI NA SLOVENSKU

OBSAH: spolky; zakladatelia a členovia spolkov; majetok spolkov; štátna moc; politické strany a spolky; ženské spolky; storočná vlna vývoja spolkov v číslach

Z pohľadu historickej skúsenosti môžeme spolky charakterizovať ako súkromné, dobrovoľné a trvalé združenia ľudí, ktorí chcú dosiahnuť určitý spoločný cieľ. Členstvo v spolku je dobrovoľné. Hospodárske záujmy spravidla nie sú prvoradé. Ich samotná činnosť je väčšinou postavená na sebaorganizácii a samofinancovaní.

Práca v spolkoch umožňuje premeniť a znásobiť nepomenovateľnú túžbu pomáhať na zmysluplnú konkrétnu pomoc tým, ktorí ju potrebujú. Na jednej strane ide o vnútorné uspokojenie, sebarealizáciu, na druhej strane o reálnu materiálnu či sociálnu pomoc.

Všetky historické obdobia, štátnopolitické orientácie či ideológie, ktoré spoluvytvárali naše dejiny, ovplyvnili občana i celú spoločnosť, spolky nevynímajúc. Raz doba žičila zakladaniu a činnosti spolkov, inokedy dehonestovala a zneužívala solidaritu, dobrovoľnú prácu, otupovala zmysel a zodpovednosť ľudí za veci verejné. Hoci svojpomocné, dobrovoľné a verejnoprospešné aktivity boli oddávna súčasťou našej kultúry (pozri rámček 1), ich vývoj bol niekoľkokrát násilne prerušený. Pred pár rokmi sme opäť začali na Slovensku oživovať spolkovú činnosť, ktorú zničil komunistický režim. Ako hovoria skúsenosti zo sveta, pri takomto oživovaní sú podstatné miestne tradície spolupráce. Práve niektoré z nich sú témou nasledujúcich strán.

Dejiny spolkovej činnosti sú bohaté. V tejto kapitole sa budeme venovať len tým súvislostiam, ktorých dosah dodnes cítime v každodennej práci v treťom sektore. Ich pochopenie pomôže lepšie vnímať dlhodobú kontinuitu snaženia a možno aj lepšie sa vyrovnávať s faktom, že sa toto úsilie niekedy nedarí. Práca v treťom sektore bez historickej pamäte by pripomínala prácu robota naprogramovaného len na prosté „tu a teraz". Vedomie súvislostí – a najmä historických – dovoľuje vidieť svet farebnejšie, zmysluplnejšie a dáva šancu vyhnúť sa opakovaniu chýb.

Výber jednotlivých tém – zakladatelia a členovia spolkov; majetok spolkov; štátna moc, politické strany a spolky; ženské spolky – sa môže zdať na prvý pohľad náhodný. Nie je to celkom tak. Veď bez existencie prvých troch by nijaké spolky nevznikli a len v priaznivej politickej a hospodárskej atmosfére mohli aktívni občania úspešne spolupracovať. Ženským spolkom venujeme pozornosť preto, lebo – i keď čas pokročil – mnohé z ich dávnych cieľov zostávajú dodnes nenaplnené. V každom zo zvolených okruhov sa pohybujeme chronologicky v čase, pričom dôraz kladieme na popísanie premien jednotlivých tém v historických súvislostiach. Súčasťou rozprávania sú aj reálie dokresľujúce dobový kontext. Pre záujemcov o komplexnejší obraz v tejto oblasti uvádzame zoznam odporúčanej domácej literatúry v rámčeku na konci kapitoly.

Rámček 1: Tradícia spoločnej práce

V histórii slovanských národov bol hlboko zakorenený zvyk, súvisiaci s prácou. ktorá sa vykonávala spoločne a dobrovoľne pre spoločný prospech všetkých zúčastnených. Tento zvyk súvisel s obyčajovým právom.

Podstatná bola sebestačnosť spoločenstva. Všeobecne platilo, že členovia rodiny museli zvládnuť pracovný proces bez účasti „cudzích", ktorých by bolo treba platiť. Rodina, ktorá si nemohla zabezpečiť prácu na svojom hospodárstve vlastnými silami, mala niekoľko možností: mohla využiť námedznú prácu, odrobiť si potrebné na „susednom", alebo zvoliť spoluprácu, ktorá bola založená na rovnocenných vzťahoch, bezplatnosti, spoločenskej kontrole. Išlo o výpomoc, svojpomoc, spolkové či obecné práce. Tie sa realizovali na základe príslušnosti k obci, spolku, združeniu.

Na našom území sa takéto práce nazývali „poriatki", „na dedinské", „vamisnica", brigády. Patrilo sem kosenie a zber sena pre plemenného býka, čistenie pasienkov, udržovanie ciest, ľadovne, čistenie prameňov, studničiek, priekop, stavby budov, mostov i výzdoby kostolov.

Zakladatelia a členovia spolkov

Prvými iniciátormi vzniku spolkov, bratstiev, klubov, vedeckých spoločností boli ľudia pôsobiaci v cirkvi, misijných mníšskych rádoch, panovníci, šľachtici a neskôr mešťania a remeselníci. Mnohé z týchto spoločností boli pre verejnosť uzavreté. Riadili sa stavovskými princípmi a účasť v nich sa obmedzovala na miestnu elitu a bola vysoko prestížnou záležitosťou.

Rámček 2: Cirkevné a svetské spolky

V stredovekej Európe na našom území fungovali pod cirkevnou alebo kombinovanou správou (cirkevná správa a mestská rada) charitatívno-sociálne ústavy pre chudobných, lazarety, xenochódiá, špitály v Nitre, Hronskom Beňadiku, Banskej Štiavnici a inde. Na svetskej pôde vznikali napr. šermiarske bratstvá, strelecké a terčostrelecké spolky, ktorých pôvodným poslaním bolo zabezpečiť obranyschopnosti mesta a výcvik mešťanov-obrancov (v Trnave od roku 1238, v Kežmarku od roku 1510). Obmedzené členstvo sa neskôr rozšírilo a spolky sa otvorili aj pre nižšie vrstvy obyvateľstva. Spolky sa riadili demokratickými pravidlami, podľa vlastnej štruktúry (strelecký majster, radca, atď). Jestvovali aj banské bratstvá, pohrebné spoločenstvá a cechy, k ich úlohám patrila pomoc pozostalým či postihnutým v prípade nešťastia, ochrana rôznorodých záujmov členov.

Výrazná zmena nastala až v 19. storočí, keď mali všetci občania možnosť uplatniť sa v spoločenskom, ekonomickom i politickom živote nielen vďaka rodovej predurčenosti, ale aj vďaka osobným schopnostiam. V roku 1875 to deklarovala aj uhorská vláda, ktorá označila spolčovacie právo za jedno z „najdrahocennejších" práv občanov štátu. K už existujúcim spolkom pribudli spolky, ktoré zakladali príslušníci nižších sociálnych skupín: remeselníci, robotníci, učitelia, ženy a iní. Postupne vznikali podmienky, v ktorých sa ľudia začali združovať na báze princípu dobrovoľnosti. Zakladali rôzne občianske združenia, nadácie, akciové spoločnosti, poisťovne, družstvá, športové kluby aj politické strany. Spájal ich spoločný cieľ, motivácia, silná vízia. V niektorých prípadoch sa priam ideálne skombinovala túžba spraviť niečo pre osobný rast s túžbou po spoločenskej zmene a verejnom prospechu.

Spolky v 19. storočí nadviazali a prebrali osvedčené administratívne procedúry a niektoré ceremónie od cechov, farských úradov. No vytvárali si aj vlastné pravidlá, podmienky fungovania. Zmenou oproti cechom bolo otvorené členstvo. Všetky informácie o činnosti a hospodárení boli prístupné verejnosti. Spolky vydávali alebo v tlači uverejňovali správy o činnosti – výročné správy s rozpočtom – i dlhé zoznamy darcov.

Rámček 3: Virilisti

Ak mal v Uhorsku človek dostatočný majetok, jeden ba i viac domov na hlavnej ulici či námestí, jeho predkovia ležali v hroboch na čestných miestach cintorína, ak bol aktívny a vplyvný v spoločenskom a občianskom živote a spĺňal i ďalšie podmienky (platil vysoké dane), mohol byť prijatý do tzv. inštitútu virilistov. Jeho prostredníctvom sa formalizovalo elitné postavenie a vplyv v meste: človek sa automaticky stal členom mestského zastupiteľstva. Toto elitné postavenie mu zabezpečovalo vážnosť, ktorú mohol využiť aj vo svojej politickej kariére.

Ako príklad uveďme Gejzu Ostrolúckeho, statkára a virilistu v trenčianskej župe, ktorý bol predsedom trenčianskeho kasína, vysokým činiteľom evanjelickej cirkvi, predsedom novozaloženej Strany práce (r. 1910) a istý čas bol aj vo funkcii hlavného župana.

Virilizmus bol zrušený vznikom prvej Československej republiky.

Práca nadšencov v spolkovom hnutí jednoznačne prispela k civilizačnému pokroku 19. aj 20. storočia, či už ich záujmy smerovali na kultúrno-výchovné povznesenie národa, zvyšovanie jeho životnej úrovne alebo posilňovanie triedneho a národného vedomia.

V spolkovej histórií (nielen slovenskej) sa stretávame s fenoménom „notorických" zakladateľov, viacnásobne člensky aktívnych funkcionárov. Členstvo v „správnom" spolku pomáhalo v pracovných, kariérnych stykoch, dodávalo punc dôveryhodnosti. Schopnosť využívať spolkové známosti, styky a konexie bola dôležitým momentom v osobnom raste jednotlivých členov a hrala významnú úlohu aj v živote celého spolku, dokonca celého spolkového hnutia.

Kto mohol a nemohol byť členom spolku? Na túto otázku hľadali iniciátori spolku odpoveď hneď pri jeho vzniku. Uvedomovali, že pre spolok je dôležité mať rôznorodé a početné členstvo. Každý člen bez výnimky však musel spĺňať vopred stanovené kritériá.

Naďalej zohrávala dôležitú úlohu príslušnosť k sociálnej vrstve, konfesii, národnosti, miera finančnej podpory, ktorú bol záujemca za svoje postavenie v spolku ochotný zaplatiť, a miera zodpovednosti, ktorú bol ochotný prebrať. Tak sa mohol stať napr. podporujúcim, čestným, zakladajúcim či činným členom. Podmienky prijatia, ktoré slúžili ako vylučovací mechanizmus, boli zakotvené v stanovách.

Niekedy išlo o čisto praktické obmedzenia, chrániace existenciu alebo výlučnosť spolkov, no boli i obdobia, keď do znenia stanov zasahovala štátna moc a diktovala podmienky na prijímanie nových členov.

Rámček 4: Požiadavky na členstvo v spolkoch

Medzi špecifické požiadavky na členstvo v období prvej Československej republiky patrili:

- vek (športové a spevácke spolky prijímali mládež od 13-14 rokov)
- miesto bydliska (vinohradnícka obec Richta na Kolibe v Bratislave prijímala len vlastníkov rodinných domčekov tejto mestskej časti a v ich mene intervenovala na úradoch, takto napríklad Kolibčanom zaviedli telefón)
- mravná bezúhonnosť (v stanovách Rotary klubu z roku 1927 sa uvádza: „Činnými členmi môžu byť svojprávni muži uznane dobrej povesti v ich povolaní, obchode a súkromnom živote, ktorí sú majiteľmi, spoločníkmi, členmi správnych rád alebo sú riaditeľmi bársakého slušného a význačného podniku").

V období slovenského štátu sa napríklad členom Slovenského veslárskeho klubu a maďarského Hajós Egylet mohol stať každý občan i občianka Slovenskej republiky okrem Žida. Stanovy niektorých spolkov z r. 1947 určovali, že: „...členom nemôžu byť osoby, ktoré boli právoplatne odsúdené pre zločin, vraždu, podpaľačstvo, a nadovšetko Nemci, Maďari a kolaboranti..." (spracované podľa Mannovej, 1992).

Totalitné systémy svojimi nariadeniami hlboko zasiahli vnútornú štruktúru členstva, a tým aj stabilitu spolkov. Záujemcovia o členstvo museli dokazovať lojalitu k novému režimu, predkladali doklady o príslušnosti k slovanskému národu, svedectvá o národnej a politickej spoľahlivosti. Niektoré stanovy dokonca vyžadovali od svojich členov „sľub vernosti ČSR a svojmu národu". Aby štátna moc mohla kontrolovať spolkové hnutie, začlenila spolky do politického systému, direktívne nariaďovala také podmienky v stanovách, ktoré zabezpečovali poslušnosť širokého členstva k vládnucej strane. Prípadne za demokraticky zvolené vedenie spolku, dosadila iné, poslušné.

I dnes platí, že členov spolku môže pre členstvo motivovať všeličo. Túžba po sebarealizácii, snaha zvýšiť svoju cenu vo vlastných očiach i v očiach okolia alebo Boha. Typológia spolkových ľudí neexistuje. Tak ako sú rôzni ľudia, rôzne sú aj spolky, ktoré zakladajú a angažujú sa v nich. Na spolkovom živote sa neraz podieľajú tí, ktorí sú úspešní v iných oblastiach života: podnikatelia, finančníci, politici, umelci či vedci. Spolok ožíva vtedy, keď vytvára príležitosti na stretnutia ľudí nadpriemerne citlivých voči dianiu v okolí, spoločensky zodpovedných, túžiacich niečo po sebe zanechať, byť užitočný a niekam patriť.

Majetok spolkov

Získavanie finančných zdrojov zamestnávalo vari všetkých, ktorí sa angažovali v spolkovom hnutí. Jedným z možných príjmov bolo vytvorenie majetkového základu, označovaného ako základina, fundácia, štipendium, nadácia. Zjednodušene povedané, išlo o financie alebo nehnuteľný majetok, ktorý spolok získal. Stanovilo sa, ako sa bude majetok využívať a kto ho bude spravovať (napríklad organizácia, kuratórium). V súčasnosti sa pojmom základina označuje len špecifické imanie a mechanizmus jeho spravovania používaný nadáciami (pozri tiež kapitolu Tretí sektor a biznis).

Vytváranie a budovanie základiny nie je novým objavom. O túžbe po finančnej sebestačnosti sa dozvedáme z historických dokumentov z 11. storočia, napríklad Špitál sv. Ladislava v Bratislave disponoval špitálskou základinou a získaval peniaze z ekonomickej činnosti, prevádzkovaním špitálskeho hostinca, z prenájmu pôdy, z predaja hospodárskych produktov. Spolky mohli mať aj viacero základín určených na rôzne ciele.

V Uhorsku zväčša išlo o cirkevné základiny, ktoré uhorskí panovníci rešpektovali a poskytovali im najrôznejšie úľavy. Neskôr, od roku 1725, bola nariadená evidencia základín a podávanie ročných hlásení o ich stave. Štátny dohľad nad nadáciami zaviedli za vlády Márie Terézie v roku 1762. Prihlasovacia povinnosť nových nadácií bola v platnosti od roku 1784.

Rámček 5: Ako vznikali základiny

Pod heslom „Malá hŕba pýta viac" sa uskutočňovali **zbierky** pre Základinu Domu Matice slovenskej, ktorá vznikla aj z príspevkov mnohých slovenských vlastencov. V roku 1871 bolo na konte martinskej sporiteľne viac ako 12 500 zlatých. Boli určené na štipendiá a príspevky pre slovenské gymnáziá.

V rokoch 1902-1907 **založil gróf Pálffy** tri základiny v podobe majetku: 19 200 ha pôdy a majetky vo Sv. Jure. Vyhradil ich na štipendiá a bratislavskú detskú nemocnicu.

V období prvej republiky vznikla napr. Základina Kataríny Schifbeckovej ako kombinácia **testamentárneho odkazu K. Schifbeckovej** a ďalších finančných zdrojov jej blízkej rodiny. Základinu odovzdali do správy 21-členného kuratória s najvyšším dozorom mestskej rady. Z jej zdrojov sa dokončili byty pre remeselníkov, v pláne ostali jasle, verejná ľudová kuchyňa, ohrieváreň a domov pre slúžky.

Novoveké spolky fungovali vďaka príspevkom a zbierkam, a tak mohli reagovať pohotovejšie ako základiny, v ktorých zbor poručníkov dohliadal na rozdelenie limitovaných financií na určený cieľ.

V období prvej Československej republiky dozor nad nadáciami vykonával štát na základe zákonov a ústavne zaručených práv a slobôd. Veľkosť majetku a spôsob získavania finančných prostriedkov záviseli od charakteru a činnosti spolku. Mnohým členom spolkov, združení a klubov stačil stôl v kaviarni. Túto možnosť využívali niektoré „stolové spoločnosti", napr. bratislavský Športový stolový krúžok Zlatá podkova či Humanitný spolok Veselý stôl, alebo lučenecká stolová spoločnosť Dobré srdce.

Kaviarne boli pravým miestom na stretávanie členov z umeleckých, spoločenských, rodáckych a iných spolkov. V Bratislave v hoteli Savoy sa vždy v piatok stretávali rotariáni, v Metropolke členovia Vedeckej syntézy.

Remeselníci a robotníci sa schádzali v hostincoch, pivárňach, najmä tam, kde si spolky mohli prenajať sálu na koncertovanie, tancovanie, menšiu miestnosť na schôdzovanie.

Zámožnejšie spolky vlastnili budovy, spolkové domy. Zveľaďovanie majetku bolo cieľavedomé. Voľné finančné prostriedky, vhodne investované, pomáhali pri napĺňaní spolkových a nadačných cieľov.

Rámček 6: Majetky spolkov

Spolok kníhtlačiarov a písmolejcov poskytol Spolkový dom na Dunajskej ulici v Bratislave, kde od roku 1896 prevádzkovali nocľaháreň pre cestujúcich typografov.

Vlastnú budovu, ktorá stojí dodnes v Bratislave oproti kinu Tatra, si v roku 1913 postavili slobodomurári. Dom je charakteristický dvoma vchodmi, jeden bol pre členov lóže Mlčanlivosť, druhý pre členov lóže Bratstvo.

Kasíno v Lučenci malo v roku 1842 pre svojich 130 členov k dispozícii vlastnú budovu, 6 hotelových izieb, pozemky, letnú záhradu, kolkáreň, knižnicu, čitáreň.

Občianske kasíno v r. 1930 vlastnilo majetok v hodnote 12 tisíc korún, malo 200 členov, sídlilo v Bratislave na Dlhej ulici č. 2 (dnešná Panská). Členovia využívali noblesne zariadené priestory: konverzačnú a biliardovú sálu v loveckom štýle, herňu, čitáreň s knižnicou, ktorá bola prístupná i manželkám členov. Káva sa podávala počas celého dňa až do neskorého večera.

Finančné prostriedky uľahčovali prácu, ale i komplikovali spolkové vzťahy. Získavali sa napr. zo zápisného, členských príspevkov, darov, testamentárnych odkazov, kultúrnych podujatí, verejných zbierok, lotérií. Používali sa na zabezpečenie činnosti spolku, zaplatenie prenájmu spolkových priestorov, ale i na naplnenie ušľachtilých cieľov (pomoc núdznym) a vlastnú verejnú prezentáciu.

Rámček 7: Príklad získavania členských poplatkov

„...Väčšina členov košickej Robotníckej akadémie nemajú zaplatené členské príspevky, niektorí dokonca od začiatku jestvovania R. A. Rozosielame súčasne poštou hektograf.... žiadame všetkých členov, aby na túto ostatnú splnili svoju členskú povinnosť. Pri platení príspevkov vyzdvihnite si tiež 5-6 číslo Dělnícke osvěty. Zaplativšiemu členovi vydá sa legitimácia z vyplnenými známkami..."

Výbor R. A. v Košiciach (Žiara východu, 1922)

Po prvej svetovej vojne pokračovali rôzne formy zbierok, avšak dobročinné organizácie sa čoraz viac orientovali na získavanie subvencií od štátu, miestnej samosprávy, firiem a individuálnych mecénov.

Darcovstvo a slobodné združovanie najviac ničili autoritárske režimy – v našom prípade fašistický a komunistický. Socialistická sociálna politika a budovateľské nadšenie zdecimovalo stáročnú funkčnú existenciu základín. Do roku 1954 boli všetky zlikvidované, ich majetok poštátnený, predisponovaný do spoločenských organizácií, združených v Národnom fronte.

Štátna moc, politické strany, spolky

Štátna moc si mohla vždy vybrať: mať absolútnu moc, alebo mať len toľko moci, koľko jej zverí občan. Mať pod kontrolou občana, jeho majetok a presvedčenie, alebo dôverovať a spolupracovať. Spolkové vzťahy a štruktúru pevne riadiť a manipulačne zneužívať, alebo ukázať na choré miesta, uvoľňovať priestor, finančné zdroje posúvať do epicentra – tam, kde sa o pomoc obracia občan na občana. Pred túto nie jednoduchú dilemu boli postavení uhorskí panovníci i štátna moc habsburskej monarchie, predstavitelia prvej Československej republiky, slovenského štátu, komunistického zriadenia i dnešnej Slovenskej republiky.

Široké spektrum spolkov existujúcich v zložitej politicko-spoločenskej situácii v Európe 19. storočia vytvorilo prirodzený priestor i atmosféru, ktorá podporovala členov v angažovanosti, v preberaní zodpovednosti za plnenie úloh pred členmi spolku i pred verejnosťou. Ak sa navyše pridala túžba jednotlivcov presadiť sa v politickom živote, boli na túto cestu priam dokonale pripravení. Potom svoje skúsenosti z klubových aktivít prenášali na oficiálnu pôdu konkrétnej politickej strany.

Rámček 8: Pánske spolky

Pánsky spoločenský a politický život v mestách a mestečkách po celom Uhorsku v druhej pol. 19. storočia spestrovala činnosť kasín. Ich vznik a aktivita boli inšpirované anglickými džentlmenskými klubmi. Iniciátormi „pánskych kasín" boli príslušníci mestskej elity alebo stavu, neskôr úradníci, obchodníci, inteligencia, gymnaziálni profesori, podnikatelia, bohatší remeselníci. Dôležitú úlohu zohrávalo aj vierovyznanie a etnická príslušnosť.

Pánske kasína sa stali miestom na vytváranie župnej, mestskej i miestnej personálnej politiky. Pre mnohé z nich bola okrem vzdelávacej, kultúrnej a spoločenskej činnosti dôležitá aj politická orientácia. Napríklad Občianske kasíno v Košiciach vzniklo v roku 1867 z iniciatívy košických remeselníkov, politicky bolo orientované na Stranu nezávislosti; Košický spoločenský kruh od roku 1893 združoval najmä židovskú inteligenciu.

Stanovy lučeneckého Kasína z roku 1847 definovali svoje ciele takto: „Kasíno má poskytovať vzdelaným a charakterným občanom mesta Lučenec a vidieka, aby spoločnými debatami a výmenou názorov medzi sebou vytvorili duchovné spoločenstvo. Čítaním spravodajskej literatúry má budiť záujem o riešenie verejných vecí (...) rozvíjať spoločenský život."

Jedným z výsledkov revolúcie v monarchii v rokoch 1848 -1849 bolo vyhlásenie slobody združovania sa, čo povzbudilo mnohé národy, aby si sformulovali svoje prvé národno-buditeľské programy.

Štátna moc na jednej strane podporovala spoluobčiansku zodpovednosť a vytvárala priestor na pôsobenie slobodných asociácií, no na druhej strane v monarchii vládol silný pocit ohrozenia zo strany opozičných síl, ktoré vyjadrovali vlastné názory prostredníctvom osvetových a vzdelávacích spolkov. Vláda reagovala právnymi a policajnými obmedzeniami, prípadne zákazmi.

Rámček 9: Štátne regulácie a prvá petícia

Obmedzenia mnohých občianskych slobôd sa v Uhorsku nezakladali na zákonoch, ale vyplývali z ministerských nariadení, druhotných právnych noriem, ktoré neboli bežne prístupné verejnosti. Bolo jednoduché zmeniť ich na základe aktuálnej politickej situácie.

Vláda v roku 1874 zakázala protialkoholické spolky miernosti, ktoré považovala za hniezda panslavizmu. Stalo sa tak aj napriek tomu, že sa hnutie na základe petície (zrejme prvej v rámci slovenského spolkového hnutia), ktorú podpísalo 60 000 občanov, usilovalo, aby vláda prijala protialkoholický zákon. Túto petičnú akciu, kongres – stretnutie zakladateľov spolkov miernosti a celú prácu mnohých dobrovoľníkov treba považovať za jedinečné. Po oficiálnom zákaze pôsobilo mnoho z viac ako 500 spolkov „striezlivosti" v rámci cirkvi pod názvom ružencové spolky.

V porevolučnom období (roku 1856) bolo obnovené dozorné právo nad všetkými združeniami, povinnosť registrovať sa, predkladať stanovy, podávať výročné správy o činnosti. Mnohé spolky (napr. slobodomurárske, družstevné) boli týmito opatreniami donútené ukončiť činnosť. Iné spolky zas boli aktívne aj napriek tomu, že dlhé roky nemali schválené stanovy.

Pojem „národný cit" sa stal jedným zo zjednocujúcich prvkov pre dobrovoľné združenia, ale inšpiroval aj európsku filozofickú, umeleckú i politickú elitu polovice 19. storočia. Rozširovalo sa používanie materinskej reči, čo výrazne ovplyvnilo a posilnilo národné povedomie a vzdelávanie.

Štátna moc, si samozrejme, uvedomovala spoločenský dosah spolkovej činnosti, a tak prednostne podporovala spolky, ktoré ju deklaračne aj prakticky podporovali. Nebolo výnimkou, že vláda spolkový často súkromný majetok nariadením previedla na spolky ktoré ju podporovali.

Uhorskí politici posilnení národnostným zákonom z roku 1868 presadzovali ideu budovania štátu na princípe jednotného politického národa: Jeden štát – jeden národ – jeden jazyk.

Táto „ideológia" silne poznačila život spolkov, spoločností a asociácií jestvujúcich na území dnešného Slovenska. V nepriaznivých podmienkach národnej asimilácie sa slovenské politické prúdy snažili o „drobnú prácu", pomaly budovali hospodárske, politické a kultúrne pozície Slovákov. Agrárnici a ľudácki kňazi zakladali drobné družstvá a spolky triezvosti, národniari budovali banky a malé podniky, sociálni demokrati pôsobili v odboroch, telovýchovných a vzdelávacích spolkoch (spracované podľa Mannová, 1999).

Sarajevský výstrel a následné vypuknutie prvej svetovej vojny narušilo spolkovú činnosť. Mnohí páni priamo po pretancovanej bálovej noci narukovali do prvých bojových línií. Mnoho spolkových aktivistov sa už nevrátilo k svojim rodinám a už nikdy nezasadlo v spolkových výboroch. Spolková činnosť sa sústredila na dobročinné aktivity žien a vojnových invalidov, na podporu pozostalých.

Koniec vojny a vznik prvej Československej republiky v roku 1918 umožnili vytvoriť zákonné podmienky na rozvoj občianskej spoločnosti. Prepukla „spolková horúčka", ktorá zachvátila všetky spoločenské vrstvy obyvateľstva. Na Slovensku ju výrazne ovplyvnila česká inteligencia, ktorá tu žila a pracovala. Občania sa združovali na základe záujmov, náboženskej, etnickej, profesijnej príslušnosti alebo politického presvedčenia či náklonnosti. Vo vedení mnohých spolkov došlo k vystriedaniu „elity majetku za elitu vzdelania" (Lipták, 1992). Demokratická republika zabezpečovala slobodné združovanie všetkým minoritám, žijúcim na území novej republiky: Maďarom, Nemcom, Židom, Rusínom, Chorvátom.

Rámček 10: Povojnové zmeny

Základným predpisom na spolkové právo bola ústava z r. 1920. Zaujímavé bolo, že výkon tohto práva naďalej zaručovali staré predpisy z monarchie. V Čechách rakúske, na Slovensku uhorské. V Čechách vznikla právna osobnosť spolku. V Podkarpatskej Rusi stanovy naďalej schvaľovalo ministerstvo vnútra.

V 30. rokoch 20. storočia mnohé pôvodne nepolitické organizácie sa viac alebo menej zaplietali do politických sietí, a tak s nimi mohli politické strany ľahko manipulovať. Konkurenčné politické strany viedli tvrdý a nekompromisný boj o voliča, k častým praktikám patrilo aj zakladanie záujmových združení.

Pod politickým vplyvom Československých národných socialistov bola Čs. obec strelecká. Sedliacka jazda a Čs. národný zväz strelecký mali zafarbenie Republikánskej strany „zemedelského a malorolníckeho ľudu". Zväz národných gárd RČS a Akademická légia inklinovali k národným demokratom. Výchovno-vzdelávacia organizácia Proletkult bola pod patronátom komunistickej ideológie.

Rámček 11: Vplyv politických strán na spolky – ako sa o ňom môžeme dočítať napríklad v novinách Žiara východu z roku 1921

„(...) odborové organizácie sú vedené Maďarmi a komunistami. Bolo usnesené zakladať paralelné organizácie československé (soc. demokratické), aby takto zabránené bolo odlivu členstva z našich odb. org. do strany kresť. sociálnej. (...) V otázke telovýchovy bolo prijaté odporučiť stúpencom strany, aby v miestach, kde tomu pomery dovoľujú zakladané boly Robotnícke telocvičné jednoty. Kde tejto možnosti niet, nech sa založí organizácia soc. dem. mládeže. Rozpínavosti klerikálneho Orla, ktorý v poslednej dobe zakladajú farári (!!!) na východe bolo usnesené všetkými možnosťami čeliť...”

Profašisticky orientované pravicové prúdy zasiahli i demokratické Československo a ešte pred jeho rozpadom mali významný podiel na zmene a čiastočnej likvidácií spolkovej siete. Na pôde niektorých nemeckých telovýchovných organizácií odzneli národnostné požiadavky Nemcov žijúcich na Slovensku. Protičeský a protimaďarský nacionalizmus, primitívny antisemitizmus, militantná neznášanlivosť a náboženská demagógia boli zasa hlavnými piliermi programu rodobrany, polovojenského krídla Slovenskej ľudovej strany.

Rámček 12: Politické strany si zakladajú spolky

Národná obec fašistická sa etablovala na Slovensku už v 2. polovici 20. rokov. Vybudovala si vlastné stavovské organizácie, fašistické odbory, mládežnícku organizáciu Omladina N.O.F. a polovojenské usporiadateľské zbory Junáci N.O.F.

V r. 1922 radikálne krídlo Slovenskej národnej strany iniciovalo založenie organizácie s názvom Slovenskí národní fašisti a spolku Jednota slovenských junákov.

Rodobrana bola zasa polovojenským krídlom najsilnejšej politickej strany na Slovensku – Slovenskej ľudovej strany (1923). Po šiestich rokoch činnosti bola zakázaná. Fašistická idea postupne decimovala svojimi totalitnými nárokmi celú občiansku spoločnosť.

Každodenný život i celkovú atmosféru v spolkoch po vyhlásení autonómie v októbri 1938 ovplyvnil policajný dozor vedený autoritárskou ideológiou a nacionalizmom. Mnohé spolky boli na základe vládneho nariadenia č. 140 z 21. júna 1939 okamžite alebo postupne rozpustené. Pôvodné volené spolkové orgány nahradili vymenované, často direktívne dosadenými správcami. Odsun Čechov, odstúpenie južného územia a vylúčenie Židov zo spolkového života výrazne znížilo nielen počet spolkov, ale aj počet a zloženie členov. Mnohé spolkové štatúty a stanovy boli upravené v duchu doby, očarené národno-emancipačnými snahami prijali rasistické a nacistické princípy.

Rámček 13: Vplyv ideológie na spolky

Členovia Klubu dámskych kaderníkov v Trenčíne snívali o tom, ako „vytvoriť vlastnú slovenskú módu”. Turisti Deutscher Alpenverein si odhlasovali a zakotvili v štatúte, že chcú spoznávať krásy veľhôr „v duchu národnosocialistického svetonázoru” (Mannová, 1992).

Strach z ohrozenia a túžba po moci inšpirovali mnoho vládnych nariadení. Vznikol celý systém kontroly spoločnosti. Napríklad povinné členstvo pre chlapcov od šiestich do osemnástich rokov v Hlinkovej mládeži, povinné členstvo pre mužov od 18 do 60 rokov v Hlinkovej garde. Miestne veliteľstvá Hlinkovej gardy podávali hlásenia o činnosti spolkov. Pokiaľ išlo miestnej Hlinkovej garde o majetok spolku, mala neobmedzenú moc. Celkom stačili anonymné udania o čechoslovakistických členoch, ochrancoch Židov či ignorovaní budovateľskej práce a ministerstvo vnútra spolok – ako zbytočný – vyčiarklo zo spolkového zoznamu a rozpustilo vo verejnom záujme.

Spolky, ktoré podporovali svojou činnosťou vládnu politiku, sa i v tomto ťažkom období tešili štátnej podpore. Tie, ktoré chceli prežiť, sa prispôsobovali a prinášali väčšie či menšie obete na oltár totalitného štátu. Sila a príťažlivosť ideológie, túžba po moci a strach z odlišnosti prispeli k likvidácií najväčšieho nepriateľa – občianskej spoločnosti.

V dôsledku vnútorného politického vývoja, povojnového rozdelenia sveta a silného vplyvu Sovietskeho zväzu sa po druhej svetovej vojne obnovená ČSR ocitla na ceste socialistického vývoja. Stalinský model sociálnej premeny paralyzoval demokratické prejavy, nastolil monopol moci komunistickej strany. Prerušila sa kontinuita tisícročnej kresťanskej a západnej vývinovej línie. Udiali sa hlboké zásahy do spoločenskej štruktúry: znárodnenie, pozemková reforma, výmena obyvateľstva, odsun Nemcov, likvidácia živnostníctva. Najsilnejšou ekonomickou silou sa stal štát (Mannová, 1999). Zásahy zo strany štátu boli rovnako intenzívne ako za predchádzajúceho totalitného režimu. V mnohých prípadoch boli využívané právne predpisy slovenského štátu.

Rámček 14: Zásahy politického režimu do spolkového života

V záujme „zachovania verejného pokoja a poriadku" Povereníctvo vnútra rozpustilo Združenie katolíckej mládeže a Zväz evanjelickej a.v. mládeže. V roku 1949 fungoval už len Spolok sv. Vojtecha, Ústredná karita na Slovensku, Štúrova evanjelická spoločnosť a pár ďalších.

Celková situácia viedla k politizácii spolčovania. Ruka vedená strachom postupne priťahovala slučku. Po roku 1948 začal Ústredný akčný výbor Národného frontu Čechov a Slovákov zriaďovať akčné výbory. Tie mali na starosti „čistky" spolkov, išlo o revíziu činnosti a preverenie budovateľských a socialistických postojov funkcionárov. Spolky, ktoré neprešli previerkami, boli jednoducho rozpustené, tie poslušnejšie dostali šancu včleniť sa do organizácií nového typu. Spoločenské organizácie sa stali štátotvornými prvkami a zároveň súčasťou socialistického politického systému, podliehali vedúcej úlohe komunistickej strany. Dozor a starostlivosť o spoločenské organizácie prešla v roku 1951 na národné výbory a neskôr opäť na Národný front.

Ideológia sľubovala ľuďom, že ak budú pod kontrolou, budú v bezpečí nielen pred zákernosťami imperializmu a tvrdého biznisu, ale aj pred sebou samými, pred vlastnými túžbami i otázkami. Tí, ktorí neuverili a chceli ostať slobodní, skončili v uránových baniach, väzniciach, pracovných táboroch, mnohí sa nedožili lepších čias.

Šesťdesiate roky priniesli nové nádeje, politická situácia sa o niečo uvoľnila. Pokus o vybudovanie „socializmu s ľudskou tvárou" sa však skončil 20-ročnou okupáciou Sovietskou armádou.

Sedemdesiate roky charakterizovalo budovanie reálneho socializmu, ktorý ponúkal socialistickú konzumnosť a zároveň mravne deformoval človeka. Štát od každého občana vyžadoval politickú a občiansku angažovanosť diktovanú komunistickým sytémom. Tento

systém nariaďoval a kontroloval aj spolkový život, od iskričkových, pionierskych či zväzáckych skupín, cez Fond solidarity, Zväz československo-sovietskeho priateľstva až po záhradkárov a včelárov. Dokonca aj študijná a profesná kariéra bola spravidla podmienená straníckymi krokmi.

Aj vďaka slabnúcemu politickému vplyvu Sovietskeho zväzu sa v 80. rokoch rozšírilo spektrum disidentských, polooficiálnych a oficiálnych iniciatív. Niektoré združenia radikalizovali svoju činnosť. Jeden z aktívnych členov takýchto iniciatív, dnes predseda Spoločnosti pre trvaloudržateľný život, Mikuláš Huba charakterizoval tento stav v štúdii Ponovembrové Slovensko ako tichý „výmenný obchod", ktorý prebiehal medzi občanom a štátnou mocou. Štát zastrešoval a niekedy aj finančne podporoval jednotlivé skupiny, toleroval ich v spoločenskom systéme a ony mu za to často nechtiac vylepšovali politický profil.

Okrem týchto skupín nepokojných a tvorivých občanov fungovalo množstvo prirodzených, na základe priateľských vzťahov utvorených a presieťovaných skupín. Ich cieľom nebola zmena politického systému. Snažili sa vytvoriť a chrániť svoj mikrosvet. Po práci sa uzatvárali vo vlastných svetoch, čítali dobrú, neraz pašovanú či samizdatovú literatúru. Popri tom sa stretávali pri večerných debatách v bytoch, alebo chodili po Slovensku a opravovali rozpadajúce sa drevenice, zachraňovali kultúrne dedičstvo. Spájala ich túžba po slobodnej voľbe pripojiť sa k ľuďom rovnakej krvnej skupiny.

Pred pár rokmi sa Slovensko pridalo k demokratickým krajinám sveta. Napriek tomu, že väčšina respondentov zo sociologických výskumov opakovane uvádza, že sa ľuďom vodilo lepšie pred rokom 1989, žijeme v oslobodenej krajine, kde jediné, čo nám zostáva, je nebáť sa byť slobodný. (Radičová, 1999)

Nie je ľahké správne sa orientovať medzi hypnotickými silami najrôznejších ideológií, myšlienkových a filozofických prúdov. Musíme sa sami rozhodnúť, na ktorú kartu stavíme, ako vyjadríme či nevyjadríme svoje sympatie politike štátu, politickým stranám a hnutiam. Zo spolkovej literatúry i z vlastnej skúsenosti poznáme spolky, ktoré sa vedome dištancovali od politiky, viedli občana k apolitickosti, iné boli personálne alebo duchovne prepojené s politickými hnutiami a ideologicky ovplyvňované. Cieľom takýchto snáh bolo a je získať čo najpočetnejšiu voličskú základňu pre politické strany, a preto si mnohé z nich zakladali vlastné spolky. Mnohé spolky boli aktívne pri zakladaní a podporovaní politických strán a paradoxne viaceré politické strany, keď získali moc rušili spolky, ktoré im pomohli vyrásť.

„Výmenný obchod", symbióza spolkového hnutia, politických strán a štátu je prítomná i dnes v demokratickej spoločnosti. Zostáva však len na občanovi, ako dlho a v akej kvalite si dokáže uchovať občiansku slobodu, zodpovednosť a nezávislosť.

Ženské spolky

Ženy vždy významne ovplyvňovali spolkový život. Od raného stredoveku boli aktívne na pôde cirkvi v kláštoroch, v misiách. Vstupovali medzi tých, ktorí potrebovali pomoc a snažili sa im ju poskytnúť najrôznejšími formami. Dobročinnosť a dobrovoľná práca si často vyžadovala porušenie a prekračovanie všeobecne uznávaných spoločenských konvencií.

Naša spoločnosť bola i je založená na hierarchických patriarchálnych princípoch, kde si ženy hľadajú svoje miesto a túžia po väčšom uznaní v rodine i v spoločnosti. Žena bola až do 19. storočia považovaná za mužovo vlastníctvo, jej hlavnou úlohou bolo byť dobrou, obetavou, poslušnou manželkou a matkou. Ľudia len veľmi ťažko prijímali, keď mala žena záujem o vzdelanie či verejné aktivity.

Rozvoj občianskej spoločnosti i celková modernizácia prispeli k tomu, že aj ženy dostávali čoraz viac príležitostí intenzívnejšie sa zapájať do spolkových aktivít, vystúpiť z dovtedy prísne uzavretých rodinných vzťahov. Rozširovali rady členov cirkevných a náboženských spolkov (Spolok sv. ruženca, Mariánske združenie). Manželky, meštianky, ženy z rôznych sociálnych vrstiev hľadali inšpiráciu pre svoju dobročinnosť vo filantropickom správaní šľachtičných.

Napriek odmietavému postoju časti štúrovcov proti spoločensky aktívnym ženám, dostávala sa do popredia otázka vzdelania žien. Dovtedy sa dievčatá vzdelávali v ústavoch a kurzoch ručných prác, v cudzích rečiach, aby dokonale napĺňali predstavy o ideálnej matke a gazdinej. Trochu odlišné bolo postavenie manželiek evanjelických farárov, ktorí svoje poslanie Bohu chápali širšie ako len kázanie evanjelia. Spolupodieľali sa na vedení nedeľných škôl, čitateľských spolkov, knižníc. Využívali tu svoje bohaté skúsenosti z dievčenských čias, keď hrávali divadlá alebo spievali v spevokoloch.

Muži a konzervatívna časť ženskej spoločnosti iba veľmi neradi akceptovali aktivitu žien. Podľa väčšiny mužov vyššie vzdelanie žien ohrozovalo ženy samotné, muži za verejne prezentovaný strach o rodinu skrývali obavu o vlastné výsadné postavenie. Nabúravanie takýchto stereotypov sa dialo len veľmi postupne. Určite k nemu prispela i anonymná diskusia, ktorá sa udiala v minulom storočí na stránkach slovenskej tlače. Autor pod iniciálkami H. Š. píše, že dobrá gazdiná bez národného presvedčenia a vzdelania je pre manžela brzdou „rozletu" a navrhuje posielať dievčatá na štúdiá do Prahy. Vďačná „Slovenka z Liptova" mu ďakuje za názor, že ženu nepovažuje len za osobu vhodnú na rodenie detí, ale i za význačného člena spoločnosti, ktorý usmerňuje výchovu detí v duchu národnom. (Kovačevičová, 1993)

V takomto ovzduší vznikli napríklad „Dievčenská besednica" (vzdelávací dievčenský spolok, nahrádzajúci vyššiu dievčenskú školu), „knedlikáreň, zvaná Živena" (škola pre ženské povolania, ktorej cieľom bola charita, osveta i vzdelávanie). Výstavbou košicko-bohumínskej železnice v roku 1872 sa možnosti vzdelávania rozšírili. Rodičia dievčat sa mohli rozhodovať medzi vzdelaním v niekoľkých slovenských, moravských a českých meštianskych dievčenských školách alebo vyšších dievčenských internátnych školách v Rakúsku, Švajčiarsku a pod. Cieľom týchto zariadení bolo vychovať vzdelané manželky a dámy z „lepšej spoločnosti". Pokiaľ slečny zostali slobodné, mohli sa zamestnať ako kvalifikované administratívne sily.

Pred rokom 1900 malo Slovensko len jednu vysokoškolsky vzdelanú ženu – absolventku parížskej Sorbony Helenu Turcerovú, ktorej otec žil v Rusku. V roku 1919 pribudla jedna maturantka na Mikulášskom gymnáziu – Ľudmila Stodolová. Dievčatá začali dosahovať úplné gymnaziálne vzdelanie až v medzivojnovom období.

Niektoré ženské spolky vznikli z osvietenej aktivity mužov, mnohí z nich boli aktívni slobodomurári.

Rámček 15: Osvietení muži

V Kežmarku lóža Spiš založila ženský spolok a odbočku spolku Slobodné lýceum, ktoré usporadúvali zdravotnícke a osvetové prednášky. V Košiciach v roku 1911 V. Glücklichová prednášala na prvej feministickej prednáške o poslaní ženy v 20. storočí (Ľ. Lipták, 2000).

Vtedajšiemu duchu doby zodpovedá i to, že predsedom ženského spolku Živena (r. 1869), ktorý združoval dámsku inteligenciu, bol muž – baťko Vajanský. Ženy spravidla nemali v spolkoch rovnaké postavenie ako muži. Mnohé spolky neprijímali za svojich členov ženy a ostávali aj naďalej uzavretou mužskou spoločnosťou. V iných spolkoch bežne platili na

prijímanie žien prísnejšie pravidlá. Na spolkových reprezentačných slávnostiach sa ženy zúčastňovali len ako rodinné príslušníčky. Neskôr zastávali pri ceremóniách aj krátkodobé čestné funkcie. Pri posviackach spolkových zástav mohli napríklad zastávať čestné funkcie „matky zástavy" alebo „kmotry zástavy". Ak ich manželia boli členmi spolkov, ktoré vlastnili knižnice, mohli tráviť voľné chvíle v čitárni a listovať v módnych časopisoch, alebo sa samovzdelávať v literatúre.

Nebolo výnimkou, že ženy sa individuálne združovali pri spolkoch manželov, a tak vytvárali napríklad spevácke odbory. Venovali sa svojim záľubám. Mnohé vďaka aktivite v náboženských, humanitárnych, sociálno-zdravotných spolkoch nielenže cielene a efektívne pomáhali, ale získavali aj zručnosti, ktoré im neskôr pomohli sprofesionalizovať sa v oblastiach, ako bolo ošetrovateľstvo či sociálna práca (prvými sociálnymi terénnymi pracovníkmi boli ženy). V roku 1870 bolo na území Slovenska 225 dobročinných spolkov, z toho 148 môžeme považovať za čisto ženské.

Ženy boli často iniciátorkami aj organizátorkami zbierok pre núdznych, siroty, ale i zbierok na takzvané „vyššie ciele", napr. finančné zbierky na Základinu Domu Matice slovenskej. Oslovovali ľudí na svadbách, výročných príležitostiach, zbierali na „knižtičku, na zoznam", aj takto vznikol fond Matice slovenskej a mohol poskytovať štipendiá pre študentov.

Ženy boli na obidvoch brehoch: darkyne (často disponovali a rozhodovali o rodinnom rozpočte) aj prijímateľky finančnej, materiálnej i sociálnej pomoci. Tvorili značnú časť nezamestnaných, nezaopatrených, živoriacich na pokraji spoločnosti. Vďaka prirodzenej inklinácii k starostlivosti o druhých, hlavne núdznych, zakladali spolky, v ktorých sa programovo venovali dobročinnosti, vzdelávaniu, sociálnej starostlivosti (združenie Unitas, Dobročinný ženský spolok, židovské ženské humanitné spolky, v Košiciach v roku 1921 vznikla svojpomocná inštitúcia pre chudobné matky nazvaná Ochrana matiek a kojencov. Iniciátorkou bola lekárka Dr. Stuchlíková, ktorá organizovala zdravotnú i lekársku pomoc pre bábätká chudobných matiek).

Tomuto trendu výrazne pomohla aj právna zmena, ktorá sa udiala po vzniku prvej Československej republiky. Deklarovaná bola v programovom vyhlásení politického vedenia nového československého štátu. Washingtonská deklarácia z 18. 10. 1918 zaručovala, že „ženy budou postaveny politicky, sociálně a kulturně roveň mužům", ústavne bol tento status zakotvený slovami: „Výsady rodu, pohlaví a zamestnání se neuznávají."

Rámček 16: Inšpirujúci článok, ktorý sa objavil na stránkach dobovej tlače.

„... Jekaterina Breško-Breškovskaja, babuška Breškovskaja je sociálna revolucionárka, po rusky eserka. (...) Verná svojmu socialistickému presvedčeniu, opustila babuška pohodlie bohatej rodiny, z ktorej pochádza, pokojný život uctievanej buržoáznej ženy, a nastúpila trnistú dráhu pilnej vzdelateľky ruského ľudu. (...) Skrývala sa nejaký čas pred boľševikmi v Rusku, až cez Ural prešla k Čechoslovákom. (...) Od tej doby začína nová éra jej činnosti, ktorá prevažne nese ráz činnosti humanitnej a vzdelávacej, hlavne na poli všeslovanského poznania vzájomného. (...) Súc vo stálom styku s americkým Červeným krížom a zásobovateľom Europy Hooverom, doviedla pomocou svojich osobných známostí zaopatriť pre svoju akciu opravdu rozsiahlych prostriedkov v peniazoch i potravinách. Dokiaľ ešte sama v Podkarpatskej Rusi žila, ustrojila rad detských kuchýň, niekoľko pensionátov a iných zariadení, nakrmila a ošatila tisíce detí. Celá akcia bola ňou riadená, všetko prešlo cez jej ruky, vo všetkom odrážal sa jej organizátorský duch. (...) Pečlivosť o dieťa v Podk. Rusi stala sa jej opravdu životnou otázkou..." (Žiara východu, 1921).

Slobodnú združovaciu prvorepublikovú spontánnosť ukončil komunistický režim. V rámci svojho „ochraňovateľského" postoja vytvoril prostredníctvom Zväzu slovenských žien jedinú „všeobjímajúcu" organizáciu, združujúcu ženy zo všetkých sociálnych vrstiev a všetkých náboženských presvedčení. Do zväzu boli zlúčené (nielen členstvom, ale aj majetkom) všetky ženské spolky, Katolícka jednota, Evanjelická jednota žien, Živena. Napriek tomu, že v stanovách z päťdesiatych rokov bol Zväz žien charakterizovaný ako nepolitický spolok, už zakladajúce valné zhromaždenie zdôraznilo základný cieľ činnosti – politickú výchovu ženy. Po roku 1989 sa jeho dedičom stala Demokratická únia žien, v novembri 1997 bola premenovaná na Úniu žien Slovenska.

Viac ako 40 rokov sa u nás zrovnoprávňovanie žien s mužmi dialo prostredníctvom práce. Tí, ktorí neboli oficiálne zamestnaní, spoločnosť vnímala takmer ako „príživníkov, čo platilo aj pre matky a ženy v domácnosti.

Svojou nekompromisnosťou a vytrvalosťou ženy v ťažkých politických situáciách silne ovplyvnili spolkový život na Slovensku. V minulosti bojovali s predsudkami proti vzdelaniu, dnes sa snažia otvárať v spoločnosti niektoré pálčivé témy, napr. nerovnosť postavenia žien a mužov, diskrimináciu žien v pracovnej oblasti, domáce násilie a podobne. Po politickej zmene v roku 1989 postupne vznikli mnohé nové ženské organizácie, Dnes ich pracuje okolo 70, niektoré fungujú pri politických stranách, pri spoločenských organizáciách, alebo sa snažia byť nezávislé.

Ženy v našej spoločnosti nie sú menšinou (pomer k mužom je 51,3 % ku 48,7 %). Výskumy potvrdzujú, že každá druhá žena je presvedčená, že na to, aby nastala zmena v jej stereotypnom vnímaní, nie je potrebná jej vlastná iniciatíva – osobná účasť. Spolu s viacerými odborníkmi v tejto oblasti veríme, že ide len o variant naučenej bezmocnosti a ženy sa ho dokážu postupne zbaviť. Možno na začiatok postačí, ak sa ženy prestanú považovať za menšinu.

Na záver: Storočná vlna vývoja spolkov v číslach

Na záver uvádzame výber niekoľkých čísel, ktoré sa uchovali v archívoch, štatistikách, kronikách, pamätných spolkových knihách. Vybrali sme údaje od vydania spolkových zákonov po ich násilné zmrazenie, teda od šesťdesiatych rokov 19. storočia po šesťdesiate roky 20. storočia.

- 1862 – uhorské úrady evidovali 579 spolkov, o 16 rokov počet spolkov na celom území Uhorska vzrástol na 3995 a mal skoro 700 tisíc členov. Na porovnanie v Rakúsku bolo v tom čase 11 017 spolkov.
- 1878 – na území Uhorska evidovali 4000 spolkov, 225 „dobročinných", z nich 148 ženských a veľa židovských.
- 1878 – Dobročinné spolky v Uhorsku združovali vyše 43 000 členov, vykazovali majetok takmer 2,3 mil. forintov a ročné výdavky okolo 434 000 forintov.
- 1878 – Bratislava mala okolo 50 tisíc obyvateľov, z toho viac ako tretina bola aktívna v 81 spolkov a spoločnostiach. Z celouhorského hľadiska bola Bratislava na piatom mieste v počte obyvateľov a na druhom mieste v spolkovej činnosti.
- 1880 – v rakúskej časti monarchie pôsobilo vyše 1250 dobročinných spolkov, v roku 1890 ich bolo až 1974.
- 1896 – v Lučenci pôsobilo 25 spolkov.
- 1905 – v Uhorsku vychádzalo 1135 maďarských, 148 nemeckých, viac ako 400 českých a 30 slovenských časopisov a novín.

- 1908 – v Uhorsku bolo 16 547 elementárnych škôl a 66 220 krčiem -„jedna škola príde na 1800 duší a jeden hostinec na 250 duší ".
- 1910 – vo verejných službách, úradoch a slobodných povolaniach bolo v Uhorsku zamestnaných 230 000 obyvateľov, z toho 2911 Slovákov, z toho 1423 pôrodných babíc. V štátnej správe na území Slovenska pracovalo 6185 ľudí, z nich bolo 154 Slovákov.
- 1926 – na území Slovenska bolo z 8000 spolkov už 85 % čisto slovenských.
- 1930 – v Lučenci registrovali viac než 100 spolkov s rôznym zameraním, napríklad aj Hazardný klub.
- 1932 – v Bratislave pôsobilo viac ako 35 židovských spolkov.
- 1932 – na Slovensku vzrástol počet dobrovoľných spolkov na 16 033, z toho v Bratislave ich pôsobilo 987.
- 1943 – koncom roka poklesol v Bratislave počet spolkov zo 700 na 356, o rok neskôr na 276.
- 1950 – počet spolkov klesol na Slovensku z 16 000 na 12 000 (z tohto počtu skoro polovica už bola súčasťou ROH).
- 1959 – na Slovensku evidovali už len 16 spolkov.

Z tejto storočnej vlny jasne vidíme, že v priaznivých prodemokratických podmienkach narastá počet i rôznosť občianskych aktivít. V totalitných obdobiach sa situácia výrazne mení. Mnohé spolky násilím prišli o nezávislosť a slobodu, čím stratili dôvod na existenciu. Ostávali také spolky, ktoré sa stali súčasťou politického systému a neohrozovali ho. Otvorenou otázkou zostáva, ktorá časť vlny nás ponesie v novom storočí.

Odporúčaná literatúra:

Bútora, M.; Fialová, Z.: Neziskový sektor a dobrovoľníctvo na Slovensku
Bratislava, SAIA – SCTS a FOKUS 1995.

Dudeková, G.: Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti
Bratislava, SPACE – Centrum pre analýzu sociálnej politiky, Edícia Tretí sektor a dobrovoľníctvo, 1998.

Haraksim, Ľ. (zostavil): Národnosti na Slovensku
Bratislava, Veda 1993.

Kováč, L.: Slovenskú vedu treba budovať na jej uhorských základoch
In: OS – fórum občianskej spoločnosti, 2000, č. 6.

Lipták, Ľ.: Politické strany na Slovensku 1860 – 1989
Bratislava, Archa 1992

Mannová, E.: Dobročinné spolky a konštruovanie kolektívnych identít
In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Zostavili Csáky, M.; Mannová, E., Historický ústav SAV, Academic Electronic Press Bratislava, 1999.

Novak, M.: Biznis ako poslanie
Charis 1998.

Pelcová, N. a kol.: Evropské myšlenkové tradice k hodnotám evropské civilizace
Knižnice filozofických textů, Praha, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy 1998.

Salner, P.: Tolerancia a intolerancia vo veľkých mestách strednej Európy
Slovenský národopis, 41,1993.

Použitá literatúra

Bútora, M.: Mne sa to nemôže stať, Sociologické kapitoly z alkoholizmu Osveta, Bratislava 1989.

Bútorová Z., Filadelfiova J., Guran P., Gyarfášová O., Farkašová K.: Rodová problematika na Slovensku s.653 edit: Mesežnikov G., Ivantyšyn M., Slovensko 1998 -1999 Súhrnná správa o stave spoločnosti, Bratislava 1999.

Čaplovič, M.: Branné organizácie na Slovensku v rokoch 1920 – 1938 so zreteľom na činnosť sedliackej jazdy. In: Historický časopis, SAV, 1998.

Červeňanská, N.: Vedecká činnosť lekárskej sekcie Bratislavského prírodovedného spolku. In: Kapitoly z vedeckého života v Bratislave. Bratislava Veda 1991.

Drenko, J.: Spolky a spolkový život v Lučenci do roku 1945, Nadácia pre podporu lokálnej demokracie a Centrum lokálnej demokracie Lučenec, 1997.

Dusil,V.: Československé právo spolkové, Praha 1924.

Kovačevičová, S.: Liptovský Svätý Mikuláš (mesto spolkov a kultúry v rokoch 1830 – 1945), 1993.

Kurincová, E.: K problematike muzeálnej dokumentácie krajanských spolkov, Zborník SNM, História, 35, 1995.

Lipták, Ľ.: Slobodní murári a modernizácia Slovenska. In: OS-fórum občianskej spoločnosti, č. 2, 2000.

Lipták, Ľ.: Slovensko v 20. Storočí, Bratislava, Kalligram 1998.

Škovierová, Z.: Bezplatná pomoc v roľníckom spoločenstve (geografické a historické kontexty). In: Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku. Bratislava, Filozofická fakulta UK Bratislava Katedra etnológie 1995.

Mannová, E.: Spolky – čertove volky, ale aj škola demokracie. In: Salner, P. a kol: Taká bola Bratislava. Bratislava, Veda 1991.

Mannová, E.: Spolky na Slovensku v rokoch 1945-1951. Slovenská archivistika 15, 1980.

Mannová, E.: Spolky v období sociálno-politických zmien na Slovensku 1938 – 1951 (analýza spolkových stanov). In: Občianska spoločnosť na prahu znovuzrodenia. Zostavil: Stena, J. Bratislava, Sociologický ústav SAV 1992.

Mannová, E.: Spoločenský život. Zborník, Bratislava, Mestské múzeum 1998.

Mannová, E.: Prehľad vývoja spolkového hnutia na Slovensku z aspektu formovania občianskej spoločnosti. In: Občianska spoločnosť. Problémy a perspektívy. Bratislava.Sociologický ústav SAV 1991.

Pecze,F.-Bianchi,L.: Spolkové a zhromažďovacie právo v Uhorsku za dualizmu so zreteľom na robotnícke a národnostné hnutie.In: Historický časopis 11, 1963.

Žena z pohľadu etnológie, Bratislava, Katedra etnológie Filozofickej Fakulty UK, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV, Združenie Prebudená pieseň 1998. Editori: Hlôšková, H.; Leščák, M.

Žiara východu, 1921-1922, roč. 1, 2. (Materiál a pomoc poskytla Zuzana Mojžišová.)

TRETÍ SEKTOR A CHARITATÍVNE ORGANIZÁCIE NA SLOVENSKU

OBSAH: cirkvi a ich organizácie v spektre tretieho sektora; vzťah cirkví a občianskej spoločnosti; sociálne učenie cirkví; legislatívne formy charitatívnych organizácií cirkví; cirkevné charitatívne organizácie na Slovensku – Slovenská katolícka charita, Evanjelická diakonia, diakonické združenie Betánia, Apoštolská diakonia, Filantropia pravoslávnej cirkvi, židovské náboženské obce, Adventistická agentúra pre pomoc a rozvoj

Mnohí ľudia, keď počujú slovo cirkev, charita či diakonia, majú pocit, že vstupujú do skanzenu stredovekého mesta. Do niečoho síce pekného a usporiadaného, ale zároveň trochu tajomného, dosť nepochopiteľného a určite pre dnešok už neaktuálneho. Existujú však medzi nami aj ľudia, ktorí ich napriek tomu nepovažujú za relikt histórie, ba naopak sú presvedčení, že cirkvi a charita obnovujú súčasný svet modernými metódami. Títo ľudia sú často príslušníkmi cirkví a zároveň zakladajú organizácie, ktoré dnes označujeme ako tretí sektor.

Vzťah medzi tretím sektorom a cirkvami je téma nepochybne komplikovanejšia a širšia, než sme schopní opísať na tomto mieste. Vyjasňovanie si vzájomného vzťahu predpokladá spoločenskú diskusiu, ktorá asi bude trvať ešte desaťročia. Táto téma si priam vyžaduje produktívny a potrebný dialóg. V tejto kapitole sa sústreďujeme iba na výsek, na ktorý si tretí sektor (a asi aj cirkvi a celá spoločnosť) musí odpovedať už dnes. Väčšiu pozornosť venujeme cirkevným charitatívnym organizáciám, ktoré majú spravidla verejnoprospešný dosah.

Pri zostavovaní kapitoly sme stáli pred dilemou. Pokúšať sa o nezaujatý, vyvážený pohľad zvonka, ktorý by len komentoval súčasné fakty o vzťahu cirkví a tretieho sektora? Alebo dať priestor aj pre opisy a názory predstaviteľov zvnútra cirkví? Tie nie vždy musia mať nezávislý pohľad, ale vystihujú to, čo ľudia zvnútra cirkvi považujú za najdôležitejšie vo svojej charitatívnej činnosti. Súčasne sú obohatené aj ich životnou skúsenosťou pomáhania v rozličných cirkevných spoločenstvách.

Rozhodli sme sa pre druhý prístup, v ktorom si nenárokujeme mať objektívny odstup. Preto je kapitola zostavená na základe viacerých diskusií s predstaviteľmi rôznych cirkví a s ľuďmi, ktorí pracujú v cirkevných charitatívnych organizáciách. Z veľkej časti je priamo tvorená príspevkami v rámčekoch, ktoré reprezentujú rozličné pohľady. Nazdávame sa však, že to umožní čitateľovi utvoriť si vlastný názor a získať autentickejší pohľad na podoby vzťahu tretieho sektora a cirkví na súčasnom Slovensku. Samotný text voľne nadväzuje na hľadanie koreňov charity a dobročinnosti v kapitole Filantropia vo svete a na Slovensku.

Na začiatok kapitoly si niečo povieme o cirkvách a ich organizáciách v slovenských reáliách. Potom si podiskutujeme o vzťahu cirkví a občianskej spoločnosti, pretože cirkevné charita-

tívne organizácie existujú zároveň v kontexte cirkví aj spoločnosti. Nasleduje časť o sociálnom učení cirkví, v ktorom cirkvi pomenúvajú východiská a odôvodňujú smer svojho pôsobenia v spoločnosti. Vzhľadom na to, že katolícka cirkev má sociálne učenie špecificky formulované, zaoberáme sa v tejto časti práve ním.

Ďalej uvádzame informácie o možných legislatívnych formách existencie charitatívnych organizácií na Slovensku. V poslednej časti je uvedená mozaika činností cirkevných charitatívnych organizácií rôznych cirkví na Slovensku, v ktorej prezentujeme pohľady ľudí aktívne pôsobiacich v týchto organizáciách.

Cirkvi a ich organizácie v spektre tretieho sektora

U nás sa cirkvi nepovažujú za súčasť tretieho sektora. Ich účelové charitatívne organizácie sa však v tomto spektre nachádzajú. Vyčleňovať ich z tretieho sektora znamená vnímať ich zjednodušene a stotožňovať ich len s rituálmi, vyznaním viery či cirkevnými predstaviteľmi. Hoci tieto organizácie sú s jednotlivými cirkvami naozaj viac či menej spojené, nie sú identické. Pravdou je aj to, že oni sami opatrne vstupujú na platformu tretieho sektora. Môže to byť spôsobené skúsenosťou, že teokratické modely spoločnosti nemali dlhé trvanie. Príliš úzke spojenectvo cirkvi a štátu bolo po stáročia zdrojom napätia pre obe strany. Súčasne niektoré aktivity občianskej spoločnosti bývajú cirkvou vnímané ako útok na morálne princípy, ktoré ona považuje za sväté. Viaceré princípy ponúkané občianskou spoločnosťou cirkev považuje za náhrady, ktoré sú pre ňu neprijateľné.

Keď hľadíme na cirkev dnešnými očami, charakterizuje ju viacero rozmerov. Jedným je jej učenie, vrátane vierouky a morálky. Ďalším rozmerom sú obrady a vnútronáboženský život (bohoslužby, sviatky a praktizovanie náboženstva). Nie menej dôležitým je spoločenský rozmer cirkvi, ktorý je orientovaný smerom dovnútra cirkevného spoločenstva, a navonok smerom k širokej verejnosti. Avšak to, čo cirkev vníma ako integrálnu súčasť Kristovho posolstva, súčasná spoločnosť rozlišuje na náboženské a verejnoprospešné aktivity, ktoré patria do tretieho sektora. Niekedy je práve preto ťažké nájsť presnú hranicu evanjelizácie a sociálnej pomoci cirkevných organizácií, či už ide o pôsobenie misionárov v Afrike alebo letné tábory detí na Slovensku.

Vo svete sa cirkevné organizácie najčastejšie orientujú na vzdelávanie, kultúru, sociálnu starostlivosť, zdravotníctvo, obranu ľudských práv a ochranu životného prostredia. Cirkvi v týchto oblastiach vyvíjajú svoju činnosť rôznymi formami. Okrem typických neziskových organizácií (prevažne humanitárnych a charitatívno-sociálnych) zriaďujú aj svoje školy, univerzity, nemocnice, odbory, športové kluby či profesijné asociácie. Zakladajú aj podporné hospodárske aktivity (vydavateľstvá, lekárne) alebo samostatné podnikateľské subjekty (správu majetkov, ťažbu dreva), z výnosov ktorých kryjú svoju prevádzku.

Na Slovensku je registrovaných 15 cirkví, k náboženskému vyznaniu sa štatisticky hlási 73,8 % obyvateľov Slovenska (Cenzus, 1991), z toho 60,4 % k rímskokatolíckemu, 6,2 % k evanjelickému, 3,4 % ku gréckokatolíckemu, 1,6 % k reformovanému, 0,7 % k pravoslávnemu a 0,5 % k ostatným.

V neziskovom sektore je na Slovensku štatisticky evidovaných vyše 3000 cirkevných organizácií. Na prvý pohľad to vyzerá ako prekvapujúco veľké číslo. V porovnaní s celkovým počtom neziskových organizácií však to tak nie je. Súčasne do tohto počtu patria aj farnosti ako vnútrocirkevné subjekty, ktoré sú u nás takmer v každej obci a tiež väčšie celoslovenské organizácie, ktoré majú množstvo samostatne registrovaných pobočiek. Na Slovensku sú najviac rozvinuté cirkevné organizácie, pôsobiace v charitatívno-sociálnej, zdravotnej a výchovnej oblasti.

Cirkvi a občianska spoločnosť[1]

Postoj oficiálnych cirkevných inštitúcií k princípom občianskej spoločnosti nie je v ani jednej z postkomunistických krajín jednoznačný. Na jednej strane sú cirkvi a inštitúcie, ktoré ich reprezentujú zväčša na strane demokracie, voľného trhu, slobody prejavu a náboženského vyznania a podľa svojich možností rozvoj demokratických inštitúcií podporujú. Na druhej strane však v otvorenej, pluralitnej spoločnosti vidia ohrozenie morálnych princípov a cirkevnej autority. Tento dvojznačný postoj sa odzrkadľuje aj zo strany „necirkevného" tretieho sektora. Na jednej strane existuje snaha využiť veľký potenciál, ktorý cirkvi predstavujú na rozvíjanie občianskej spoločnosti. Na druhej strane je prítomná obava pred propagáciou náboženstva alebo možným politickým vplyvom cirkví.

Cirkvi sa v celej svojej histórii vyrovnávali s otázkou moci a autority. Ich reálnym alebo potenciálnym súperom bola „svetská moc", formalizovaná v kráľovstve alebo v republike. Cirkev v každom historickom období spochybňovala absolutistické a totalitné ašpirácie svetských vládcov, ktorí sa s týmto faktom museli rôznymi spôsobmi vyrovnávať. Pragmatizmus praktickej politiky a zmysel pre realizmus viedol niekedy k pokojnej koexistencii a spolupráci. Ideologický radikalizmus, no oveľa častejšie osobné ambície (zahalené do takéhoto radikalizmu) viedli niekedy k priamej konfrontácii a z času na čas aj k ozbrojenému konfliktu.

Dnešná situácia nie je kvalitatívne odlišná. Len pomer síl a atmosféra v spoločnosti sú iné. Napriek tomu, že Slovensko sa považuje za „kresťanské", v duchu zásad otvorenej, liberálnej spoločnosti nie je kresťanské náboženstvo v nijakej jeho forme náboženstvom „štátnym". Všetky registrované cirkvi a náboženské spoločnosti sú pred štátom a jeho zákonmi v rovnakej pozícii.

Za povšimnutie stojí fakt, že cirkvi sa v rozhodujúcich politických zlomoch posledných rokov takmer vždy – napriek ich výhradám voči západnému liberalizmu – jednoznačne postavili na stranu slobody a demokracie. Možno najvýznamnejším príkladom bola kľúčová podpora rímskokatolíckej cirkvi hnutiu Solidarita v Poľsku v osemdesiatych rokoch. Kostoly a kláštory boli v tom období útočiskom nekonformných umelcov, nezávislých filozofov či vodcov odborového hnutia.

Tento zdanlivý paradox – za „normálnych" okolností nedôvera, v kritických momentoch podpora otvorenej občianskej spoločnosti – si možno vysvetliť napätím medzi kultúrne podmienenými formami cirkví a ich podstatou. Zatiaľ čo v pokojných podmienkach majú cirkvi tendenciu správať sa ako spoločenské inštitúcie bojujúce (legálnymi) prostriedkami o uznanie a postavenie v spoločnosti, v rozhodujúcich okamihoch konfliktu spoločnosti s totalitou sa vracajú k svojej podstate, k hodnotám a princípom, na ktorých stoja: k úcte voči pravde, slobode a spravodlivosti.

Vzťah cirkví a občianskej spoločnosti bude asi vždy dynamický. Pouvažujme teraz, aké praktické dôsledky možno očakávať v tomto vzťahu. O čom by sa malo diskutovať v cirkvách a čo by mala občianska spoločnosť brať do úvahy vo svojich diskusiách:

Cirkev sa asi úplne nestotožní s ideálom občianskej spoločnosti

O občianskej spoločnosti by sa dalo z pohľadu cirkvi povedať to isté, čo Winston Churchill povedal o demokracii. Občiansky princíp je slabým a nedokonalým spôsobom organizácie spoločnosti. V tejto chvíli však nepoznáme lepší. Je naivné očakávať, že cirkev sa s ideálmi

[1] Túto časť kapitoly pripravil Juraj Kušnierik.

a princípmi občianskej spoločnosti úplne a bezvýhradne stotožní. Cirkev je a bude – asi celkom oprávnene – voči nej kritická, bude si od nej udržiavať odstup. Mnohí cirkevní hodnostári sa budú cítiť v pluralitnej občianskej spoločnosti ohrození. Na základe našich vlastných skúseností, ako aj skúseností našich postkomunistických susedov však možno očakávať, že v kritických momentoch kresťanská komunita – a vari aj jej vedúci činitelia – slobodu, spravodlivosť a demokraciu podporia.

Cirkev bude asi v treťom sektore tým aktívnejšia, čím viac bude cirkvou

Na otázku, ako by mohla cirkev aktívnejšie pôsobiť v treťom sektore, je možno zdanlivo jednoduchá odpoveď: mala by byť viac cirkvou. Odpoveď na to, čo to znamená „byť cirkvou", je však zložitá. Z pohľadu cirkvi sa však nepomýlime, ak povieme, že cirkev by mala byť „miestom hlbokej úcty pred Bohom", ktorá sa prejavuje v zodpovedných a hlbokých medziľudských vzťahoch. Tie by nemali byť uzavreté do seba. Mali by byť zásadne otvorené voči tým, ktorí sú iní. Otvorené spolupráci s inými ľuďmi, s predstaviteľmi miestnej samosprávy i aktivistami neziskových organizácií, hoci s nimi vo všetkom nesúhlasia.

Cirkev vytvára prostredie zodpovednej slobody, skúsme ju brať vážne

Cirkev, v jej rôznych podobách, svojím dôrazom na vyšší horizont života vytvára prostredie zodpovednej slobody. Svojich členov vedie k vedomiu, že svet, v ktorom žijú, sa nestal len náhodou a ľudia sú slobodné bytosti „nesúce v sebe obraz Boha". Napriek mnohým a vážnym nedostatkom a problémom cirkev takýto pohľad na svet a ľudí udržiava a šíri. Aj keď nikdy nebude úplne súčasťou tretieho sektora, jej význam pre tretí sektor je nesmierne dôležitý. Pokiaľ sa budú aktivisti tretieho sektora i donori snažiť viac spolupracovať s cirkvou a cirkevnými organizáciami, úžitok môže byť obojstranný.

Charitatívna činnosť a sociálne učenie cirkví

Výraz sociálne učenie cirkvi na prvý pohľad trochu zavádza. Vyvoláva v nás totiž predstavu, že ide len o sociálnu oblasť. U nás by asi bolo presnejšie používať výraz „spoločenské učenie cirkvi", prípadne „učenie cirkvi o spoločnosti". Toto učenie pomenúva východiská, ktorými cirkev odôvodňuje smer a formy svojho pôsobenia v spoločnosti.

Prvotná kresťanská cirkev od začiatku realizovala svoje základné funkcie, ktoré pomenovala ako „šírenie blahozvesti", „liturgiu" a „službu lásky" (diakonia, charita), alebo inými výrazmi „službu viery", „službu Bohu" a „službu bratom". Tieto funkcie boli prepojené do takej miery, že jedna bez druhej sa nemohla účinne realizovať. Charitatívna činnosť starobylých kresťanských obcí bola súčasťou ich celkového života.

Tradícia katolíckeho sociálneho učenia zahŕňa v sebe aj stále úsilie o pochopenie fungovania spoločnosti a princípov, ktoré by ju mali viesť. Cirkevní predstavitelia v 19. storočí citlivo vnímali pohyby v spoločnosti – hlavne v Európe. Je im zrejmý konflikt medzi základnými teóriami laissez-faire[2] kapitalizmu a marxistického komunizmu, ktoré vplývali na vývoj priemyselnej spoločnosti, a ktorého dôsledkom bola aj sociálna nespravodlivosť. Podriadenie blahobytu ekonomickým princípom orientovaným či už „vpravo" alebo „vľavo", bolo v cirkvi všeobecne uznané ako dôsledok skresleného vnímania reality. Odpor proti takémuto ekonomickému determinizmu vyústil v r. 1891 k vydaniu encyklického listu Rerum Novarum (O robotníckej otázke) pápežom Levom XIII. Tento list sa stal prvým

[2] Laissez-faire – princíp, že obchod, priemysel, podnikanie ai. by mali fungovať s minimom obmedzení a zásahov štátu (z fr. dovoľ robiť, ako sa komu páči)

zo série sociálnych encyklík[3], na základe ktorých sa cirkev snaží systematickejšie obnoviť v spoločnosti prioritu ľudskej bytosti pred ekonomikou a duchovnosti a morálky nad materiálnom.

Za sto rokov sociálne učenie katolíckej cirkvi reagovalo na vývoj spoločnosti a postupne rozvíjalo aj svoje princípy. Základným je **úcta k človeku** ako osobe, ktorá je nositeľom, tvorcom a cieľom spoločenského zriadenia. No každá osoba je zo sociálnej povahy priradená k spoločenstvu. Z toho je odvodený princíp solidarity a subsidiarity.

Princíp **subsidiarity** definoval pápež Pius XI. v encyklike Quadragessimo Anno (1931): *„Ak je nepovolené odobrať jednotlivcom to, čo môžu vykonávať vlastnými silami a vlastným úsilím, a prideliť to spoločenstvu, tak je nespravodlivé preniesť na väčšiu a vyššiu spoločnosť to, čo môžu vykonávať menšie a nižšie spoločenstvá. Prirodzenou náplňou akéhokoľvek zásahu samej spoločnosti je totiž pomôcť nápomocným spôsobom článkom spoločenského organizmu, a nie zničiť ich a pohltiť."*

S princípom subsidiarity sú v rozpore tendencie maximalizovať štátnu moc, alebo centralizovať štátne inštitúcie na úkor miestnych. Každé spoločenstvo má vytvárať podmienky, ktoré umožňujú zmysluplnú činnosť jednotlivého človeka i menších spoločenstiev ľudí a súčasne nemá zbytočne obmedzovať alebo nahradzovať ich činnnosť. Neskôr, prostredníctvom Maastrichtskej dohody, vstúpilo slovo subsidiarita aj do politického slovníka práve vplyvom jeho vyšpecifikovania v sociálnom učení cirkvi.

Princíp **solidarity**, záväzok byť jeden pre druhého, by sa populárnejšie dal vyjadriť „všetci za jedného, jeden za všetkých". O koncepte solidarity hovorí pápež Ján Pavol II. v Sollicitudo Rei Socialis (O sociálnej spravodlivosti, 1987) nasledovne: *„Skutočnosť, že muži a ženy v rôznych častiach sveta pociťujú akoby vlastnú nespravodlivosť a porušovanie vlastných ľudských práv, keď sa narušujú v ďalekých krajinách, ktoré možno nikdy nenavštívia, je ďalším znamením, že sa svedomia naozaj menia a že táto zmena má mravnú charakteristickú črtu."*

V dnešnej dobe sa sociálne učenie upriamuje na dve základné skutočnosti – **demokraciu a ľudské práva**. V prípade demokracie sú to varovania, že demokracia nikdy nemôže byť dostatočným ospravedlnením za politiku, ktorá sama nemusí vychádzať z morálky. Demokracia, ak má byť zdravá, požaduje viac než všeobecnú podporu vo voľbách. Demokracia nie je náhradou za morálku a podľa cirkevného učenia nie je sebestačným morálnym systémom. Vyžaduje prítomnosť systému všeobecných hodnôt dobra.

Ľudské práva vychádzajú z prirodzenosti ľudskej bytosti, a preto nie sú závislé vo svojej existencii od uznania štátom a jeho legislatívou. Všetky ľudské práva plynú z jedného základného – práva na život. Každá osoba vlastní základnú hodnotu, ktorá podľa cirkvi pochádza od Boha a nie od rasy, národa, pohlavia, veku alebo ekonomického stavu.

Charitatívna činnosť na rozdiel od sociálneho učenia je konkrétna pomoc človeku v núdzi – „tu osobitne tí, ktorí sú chudobní a zraniteľní, nie sú bremenom, sú to naši bratia a sestry, ktorí prednostne potrebujú našu podporu a pomoc." Avšak ani celkom zjednodušene sa nedá povedať, že sociálne učenie je teória a charita je prax. Aplikácia princípov sociálneho učenia cirkvi v praxi je podstatne širšia než poslanie a činnosť charity, má sa vzťahovať na najširší okruh vzťahov medzi ľuďmi, ich spoločenstvami i organizáciami, súkromným sektorom i orgánmi verejnej moci. Sú to teda dva, síce blízke, ale skôr komplementárne prejavy života cirkvi v spoločnosti.

[3] encyklika – vnútrocirkevný list pápeža, obsahujúci náuku alebo usmernenie v oblasti viery, mravov alebo disciplíny, označujú sa podľa úvodných slov textu

Druhý vatikánsky koncil[4] (1962-1965) aktualizuje miesto a úlohu katolíckej cirkvi v dnešnom svete aj tým, že **lásku (caritas) združuje so spravodlivosťou**: „Kresťania, čo majú aktívnu účasť na dnešnom hospodársko-sociálnom pokroku a bojujú za spravodlivosť a kresťanskú lásku, ... môžu veľa vykonať za blaho ľudstva a pokoj sveta..." (Gaudium et Spes 72)

A tak aj charita samotná dnes neposkytuje len priamu charitatívnu pomoc človeku v núdzi, ale viac-menej rozširuje svoje poslanie o aplikáciu princípov sociálneho učenia. Navyše, po 2. vatikánskom koncile katolícka charita rozvíja svoje vlastné teoretické zázemie služby – teológiu charity.

Rámček 1: Príklad vzťahu charity a sociálneho učenia

Biblický príbeh o milosrdnom Samaritánovi z Evanjelia podľa Lukáša 10:25-37:

„...Zákonník... vravel Ježišovi. „A ktože je môj blížny?"

Ježiš odpovedal: „Istý človek zostupoval z Jeruzalema do Jericha a padol do rúk zbojníkov. Tí ho ozbíjali, doráňali, nechali ho polomŕtveho a odišli. Náhodou šiel tou cestou istý kňaz a keď ho uvidel, obišiel ho. Takisto aj levita: keď prišiel na to miesto a uvidel ho, išiel ďalej. No prišiel k nemu istý cestujúci Samaritán, a keď ho uvidel, bolo mu ho ľúto. Pristúpil k nemu, nalial mu na rany oleja a vína a obviazal mu ich, vyložil ho na svoje dobytča, zaviezol ho do hostinca a staral sa oň. Na druhý deň vyňal dva denáre, dal ich hostinskému a povedal: „Staraj sa oň a ak vynaložíš viac, ja ti to zaplatím, keď sa budem vracať."

„Čo myslíš, ktorý z tých troch bol blížnym tomu, čo padol do rúk zbojníkov?"

On odpovedal: „Ten, čo mu preukázal milosrdenstvo." A Ježiš mu povedal: „Choď a rob aj ty podobne!..."

Toto podobenstvo, podobne ako mnohé ďalšie v Biblii, po stáročia motivovalo ku charitatívnej službe. Postava Samaritána, ktorému tradícia dala prívlastok milosrdný, predstavuje cudzinca, ktorý sa priznáva v ozbíjanom k blížnemu a pomôže mu na rozdiel od tých, ktorí mali poznanie o pravom Bohu, ale predsa človeka v núdzi obišli. Samaritán poskytuje núdznemu prvú charitatívnu pomoc – zdravotnú, sociálnu, a zabezpečuje aj ďalšiu starostlivosť, kým sa on môže o seba postarať sám.

Sociálne učenie nás môže viesť ku komplexnejšiemu pohľadu. Samaritán samotný robí charitatívnu službu blížnemu (solidarita), ale spoločnosť má tiež zasiahnuť a nastoliť poriadok a spravodlivosť. Jednak tým, že štát má chrániť pred zbojníkmi a minimalizovať kriminalitu, ale má aj zvážiť, prečo sa niekto dáva na zbíjanie – či samotný štát nevytvára nespravodlivé ekonomické alebo také morálne a sociálne podmienky, ktoré môžu viesť k porušovaniu zákona. Zároveň by mal vytvárať pre svojich občanov také podmienky, aby mohli účinne pomáhať druhým (subsidiarita) – mať zamestnanie, primeraný príjem, bezpečie a iné.

Legislatívne formy charitatívnych organizácií na Slovensku

Zákon o cirkvách a náboženských spoločnostiach č. 308/90 Zb. upravuje podmienky, za ktorých môžu cirkvi na Slovensku existovať a vykonávať svoju činnosť. Upravuje im aj možnosť prevádzkovať vlastné účelové zariadenia, vrátane charitatívnych organizácií. Treba poznamenať, že nie všetky účelové zariadenia cirkví sú zároveň charitatívne organizácie (školy, tlačiarne a pod.).

V zmysle zákona je zriaďovateľom týchto organizácií príslušná cirkev (takto existuje napr. Slovenská katolícka charita alebo evanjelická Diakonia), ktorá upravuje prevádzku svojich zariadení ďalšími vnútornými predpismi. Navyše, v katolíckej komunite je vnútorným

[4] koncil – zhromaždenie vysokých hodnostárov katolíckej cirkvi, ktorí sa schádzajú, aby riešili vieroučné a mravnoučné otázky

cirkevným zákonom CIC [5] daná povinnosť registrovať združenia podľa cirkevného aj podľa občianskeho práva. Preto napríklad Slovenská katolícka charita je registrovaná nielen podľa zákona č. 308/90 Zb., ale tiež podľa CIC, kánony 312-314.

Pomerne veľa cirkevných charitatívnych organizácií na Slovensku je registrovaných podobne ako iné neziskové organizácie. Ako **občianske združenia** (zákon č. 83/90 Zb.), **nadácie** (zákon č. 207/96 Z. z.) či **neinvestičné fondy** (zákon č. 147/97 Z. z.) alebo **neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby** (zákon č. 213/97 Z. z.). Podľa týchto zákonov sa charitatívne organizácie registrujú najmä vtedy, ak ide o „iniciatívu zdola", teda vznik nie je priamou iniciatívou cirkvi alebo jej predstaviteľov. Príkladom takéhoto typu charitatívnych organizácii je Komunita Kráľovnej pokoja v Radošine, Inštitút Krista Veľkňaza Žakovce, Diakonické združenie Betánia alebo adventistická ADRA.

Dôvodom na registráciu v niektorej z foriem neziskových organizácií býva aj vonkajší tlak spoločnosti a jej častý negativistický postoj voči cirkvám a cirkevným organizáciám. V tom sa skrýva i to, že ak by tieto organizácie boli registrované ako cirkevné, z viacerých zdrojov na Slovensku nezískajú grant na svoju činnosť, hoci by spĺňali všetky ostatné požadované kritériá. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny má napríklad vyhradené granty len pre občianske združenia. Podobný je aj postoj niektorých zahraničných donorov, ktorí často pomerne striktne oddeľujú cirkevné od občianskeho.

Charitatívne organizácie majú často aj iné dôvody na takúto registráciu. Na jednej strane je to obava podliehať priamo cirkevnej hierarchii v rozhodovaní a vedení. Na druhej strane v občianskej právnej forme majú organizácie pocit väčšej slobody realizovať svoje zámery. Veľmi často je však cirkev nepriamo zastúpená v riadiacich alebo dozorných orgánoch. Prípadne svoj vzťah k cirkvi si organizácia upravuje v stanovách. Viaceré organizácie však nemajú právne vzťah k cirkvi nikde vyjadrený, ale majú „džentlmenskú dohodu" s cirkvou alebo jej členmi.

Ďalším, pre charitatívne organizácie dôležitým zákonom, je **Občiansky zákonník** – ustanovenia §§ 20 f-20 j (Záujmové združenia právnických osôb) a §§ 829-841 (Zmluva o združení). Tento zákon umožňuje ustanoviť združenia dobrovoľníkov zvyčajne bez právnej subjektivity vo farnostiach. Tie sa snažia prispievať k budovaniu komunitného vedomia na princípe subsidiarity. Napokon ešte na základe §§ 724-730 (Príkazná zmluva) je možné vykonávať dobrovoľnú charitatívnu činnosť v prospech neziskovej organizácie ako fyzická osoba neorganizovaná v združení.

[5] Codex Iuris Cannonici – Kódex kánonického práva, prvoradý zákonodarný dokument, obsahujúci pravidlá a normy činnosti katolíckej cirkvi latinského obradu na celom svete

Cirkevné charitatívne organizácie na Slovensku

Rámček 2: Čriepky z tradície katolíckej charity a jej obraz dnes
(Juraj Barát, generálny sekretár Slovenskej katolíckej charity)

Charita patrí k tradícii kresťanstva od počiatku. Stredovekí scholastici vyjadrili vonkajšie prejavy charity-lásky v katalógoch skutkov telesného milosrdenstva (hladných kŕmiť, smädným dať piť, nahým dať odev, ujať sa cestujúcich, vykupovať väzňov, navštevovať chorých a pochovávať mŕtvych) a duchovného milosrdenstva (napomínať hriešnikov, vyučovať nevedomých, dobre radiť pochybujúcim, tešiť zarmútených, trpezlivo znášať krivdu, odpúšťať ubližujúcim, modliť sa za živých a mŕtvych). Napĺňanie tohto posolstva po stáročia prispelo k tradícii charity aj u nás. Charitatívne sociálno-zdravotnícke ústavy, zvané lazarety, xenodóchiá a špitály patria z dnešného pohľadu k najstarším neziskovým organizáciám.

Ich vznik na našom území sa datuje do 11. storočia (Levoča, Nitra, Hronský Beňadik). V Bratislave založila nemocnicu Rehoľa svätého Antona v roku 1095. Dodnes je známa ako Špitál sv. Ladislava. Prvú formu dobrovoľníckeho spolčovania na území Slovenska predstavujú bratstvá (fraternitas). Najstarším známym je Bratstvo 24 spišských farárov v Levoči (1202-1673). Stredoveké cirkevné inštitúcie, rehole, vykonávali okrem duchovnej správy aj sociálne, liečebné a lekárnické služby. Benediktíni od 10. storočia slúžili veriacim a cestujúcim, pestovali liečivé bylinky a mali svojho liečiteľa „ránhojiča". Známy bol napríklad felčiar fráter Cyprián Gaisge, ktorý žil v kláštore kamaldulov v Nitre a neskôr v Červenom kláštore. Povinnosť ošetrovať a liečiť mali vo svojich rehoľných stanovách aj františkáni, piaristi a neskôr osobitne milosrdné sestry sv. Vincenta de Paul.

Chudobným, chorým a núdznym aktívne pomáhali tiež biskupi a kňazi. Dávali stavať a podporovali rôzne inštitúcie, napríklad Vurumov sirotinec v Žiline, Ústav na podporu chudobných v Nitre a iné chudobince i nemocnice. Následne tiež zriaďovali základiny a odkazovali im testamentmi svoj majetok, ktorým zabezpečovali ich ďalšiu prevádzku.

V mestách si bohatí mešťania a remeselníci od 14. storočia zakladali pohrebné bratstvá (najstaršie Bratstvo Božieho tela v Bratislave roku 1349), ktoré plnili nábožensko-sociálne funkcie: zakladanie kaplniek a oltárov, zabezpečenie dôstojného pohrebu, sociálna podpora pozostalých.

V 15.-17. storočí začali väčšie mestá na Slovensku zriaďovať vlastné špitály a lazarety. Mnohé domy pre chudobných, starých a pútnikov dali postaviť šľachtici alebo mešťania, ktorí ich potom odovzdali do správy cirkvi, ale aj ďalej podporovali a udržiavali. Verí sa, že takýto dom v Beckove dal postaviť Ctibor Transylvánsky, podobne dávali na svojich majetkoch budovať domovy a útulky aj ďalšie bohaté rody ako napríklad Thurzovci, Esterházyovci, Balassyovci.

Aj z uvedeného vidieť, že charitatívna služba sa stáročiami menila. K charitatívnej službe jednotlivcov sa pridáva pomoc organizovaná, kolektívna, k cirkevným predstaviteľom sa pripájajú laici, k tým, čo pomoc poskytujú, sa aktívne pridávajú tí, ktorým sa služba poskytuje.

Tento trend potvrdzuje aj bohatý rozvoj spolkovej činnosti hlavne na prelome storočí. Okrem doterajších náboženských a cirkevných spolkov, vznikajú spolky a združenia národne orientované, kultúrne, ľudovo-výchovné a literárne, spolky pre mládež, stavovské a aj sociálne a charitatívne.

Katolícka charitatívna organizácia, ako spolok s celoslovenským dosahom, vzniká u nás na začiatku roku 1927. Biskupský zbor zakladá za pomoci Katolíckej kancelárie Ústrednú karitu na Slovensku (ÚKS) so sídlom v Bratislave, predsedom sa stáva biskup Michal Bubnič. Na Turíce 1927 sa začali zakladať v každej farnosti Slovenska jej odbočky. V roku 1928 sa predsedom ÚKS stáva spišský biskup Ján Vojtaššák. V rovnakom čase sa ÚKS so svojimi diecéznymi riaditeľstvami stala členom Ríšskeho ústredia zväzu karity so sídlom v Prahe. Slovenská karita sa postupne rozvíja do veľmi bohatej činnosti. Samostatne spravuje viaceré domy pre deti, mladé ženy, liečebne. Cez sieť svojich odbočiek organizuje stravovacie akcie, mliečne akcie osobitne pre deti, vianočné nádielky pre chudobné rodiny, príspevky na školské knihy, lieky, pomoc vysťahovalcom, neskôr vojnovým vyslúžilcom, ale aj voľné združenie chorých Apoštolát nemocných, či projekt sporenia na krytie nákladov na jednoduchý a dôstojný pohreb Pohrabná pečlivosť.

Koniec roku 1938 a začiatok 1939 znamená pre Európu predzvesť vojny. Viedenskou arbitrážou stráca Slovensko časť svojho územia. ÚKS tým stráca aj veľký počet svojich odbočiek. Ich počet po odstúpení územia Maďarsku klesol z 500 na 357.

Vzhľadom na ďalší vývoj v Európe a na Slovensku Ústredná karita na Slovensku podľa priania biskupského zboru včleňuje do svojej organizačnej siete aj sociálno-charitatívne ústavy ako sirotince, detské domovy, útulne, opatrovne, internáty, ktoré boli dovtedy spravované samostatne rehoľami. Počas vojny neprestáva charita existovať ani vo svojich odbočkách. Jej činnosť je však tak, ako celý život spoločnosti, cez vojnu ochromená.

Po vojne sa ÚKS zapája do sociálneho programu vlády obnovenej ČSR. Cez svoje diecézne riaditeľstvá rozdeľuje finančnú pomoc obetiam vojny. Napriek sľubnému rozvoju po vojne bol ďalší politický vývoj v ČSR aj k charite nemilosrdný. Dňom 27.12.1948 bolo zastavené vydávanie časopisu Dobročin, ktorý vychádzal a podporoval činnosť charity po vojne (namiesto časopisu Caritas) a charitatívneho časopisu pre deti Srdiečko.

13.5.1949 bola na ÚKS a celý jej majetok uvalená národná správa. Charita prešla pod Ústredný akčný výbor Národného frontu Čechov a Slovákov, čím nemohla ďalej plniť svoje pôvodné poslanie ako nástroj katolíckej cirkvi pre službu núdznym. Na rozdiel od iných cirkevných organizácií a združení neprestala existovať len preto, že dostala „novú úlohu", ktorú jej zveril socialistický štát. Cieľom štátu nebola charita alebo sociálna práca, ale likvidácia reholí a Ústredná Karita na Slovensku mala byť len ďalším nástrojom v rukách štátu – správcom charitných domovov, ako špecializovaných koncentračných táborov. V roku 1955 boli z určených nemocníc naraz odsunuté všetky rehoľnice do izolácie v charitných domovoch. Niektoré z nich neskôr pridelili ako ošetrovateľky a pomocníčky do domovov odpočinku, ošetrovateľských ústavov a do psychiatrických liečební. Politické zmeny v Československu, ktoré sa začali v novembri 1989, umožnili v roku 1990 vymenovanie biskupov. Na jar 1991 Konferencia biskupov Slovenska rozhodla o obnovení činnosti charity v diecézach. Ústredná charita na Slovensku je zároveň premenovaná na Slovenskú katolícku charitu, ktorá naďalej spravuje charitné domovy.

Dynamický rozvoj charitnej činnosti v diecézach si vynútil zmenu a od 1.1.1996 existujú diecézne charity zriadené sídelnými biskupmi ako samostatné právne subjekty, ktoré spolu tvoria konfederáciu – Slovenská katolícka charita.

Subjektmi SKCH v súčasnosti sú: Bratislavsko-trnavská arcidiecézna charita, Arcidiecézna charita Košice, Diecézna charita Nitra, Diecézna charita Banská Bystrica, Spišská katolícka charita, Diecézna Charita Rožňava, Gréckokatolícka diecézna charita Prešov, Bratislavská katolícka charita – s postavením diecéznej charity. Diecézne charity pôsobia a vyvíjajú činnosť v zmysle svojho základného poslania totožne s teritóriami biskupstiev.

Najvyšším orgánom SKCH je Rada SKCH. Od roku 1992 SKCH vydáva svoj vlastný časopis (SKCH – občasník pre všetkých, ktorí sa rozhodli pomáhať) a tiež Ročenku.

V súčasnosti SKCH ako konfederácia zabezpečuje rozsiahlu charitatívnu činnosť :

- *v 31 zariadeniach s nepretržitou prevádzkou, z ktorých:*
  - 17 charitných domovov prevádzkuje priamo Sekretariát SKCH (Báč I. a II., Banská Bystrica, Beckov I. a II., Cerová, Nesvady, Dolný Smokovec, Dunajská Lužná, Ľubochňa, Močenok, Pezinok, Suchá nad Parnou, Veľké Leváre, Vrbové, Vrícko I. a II.).
  - 14 prevádzkujú diecézne charity (Detský charitný dom v Považskej Bystrici, Detský charitný dom sv. Lujzy v Nitre, Dom charity sv. Kamila v Žiline, Dom sv. Terézie v Banskej Bystrici, Dom sv. Alžbety v Banskej Bystrici, Charitný dom Útočište v Kremnici, Dom pokojnej staroby v Lipanoch, Denné detské sanatórium v Humennom, Charitný dom pre mládež vo Vranove n/Topľou, dom Charitas v Prešove, Dom Charitas sv. Jozefa v Sp. Novej Vsi, Dom Charitas sv. Vincenta de Paul vo Vyšnom Slavkove, Dom Charitas sv. Jána Bosca v Spišskej Kapitule, Dom Charitas Sedembolestnej Panny Márie v Zázrivej),

- *Diecézne charity zabezpečujú ďalších:*
  - 24 zariadení denného typu (Samária – denný stacionár pre mládež v Bratislave, Centrum rodiny a vzdelávania v Bratislave, Dom charity sv. Imricha Vráble, Dom charity sv. Gorazda Kúty, Dom charity Radošina, Dom charity Gelnica, Dom charity Švedlár, Jedálne pre dôchodcov v Humennom a Trebišove, Rodinné centrum – psychologická poradňa Košice, Poradňa pre utečencov a migrantov v Košiciach, Humanitný sklad v Košiciach, Predajňa Caritas v Sečovciach, Nocľaháreň Archa v Prešove, Chránené pracoviská v Prešove – autoumyváreň a práčovňa, Ambulancia Charitas v Sp. N. Vsi, ADOS v Kežmarku, Poprade, Dolnom Kubíne, Diecézna lekáreň sv. Lukáša v Poprade, Predajne Caritas v Poprade, Levoči a Starej Ľubovni),
  - 28 charitatívno-sociálnych centier,
  - na 42 miestach sa vykonáva charitatívna služba v rodinách,
  - 92 farností zaregistrovalo svoje farské charity ako združenia dobrovoľníkov farnosti,
- *pomoc zahraničiu (pre oblasti postihnuté katastrofami a vojnou – Ukrajina, Kosovo, Juhoslávia, Turecko, Čečensko).*

Celkovo SKCH zamestnáva vyše 1400 zamestnancov a náklady na prevádzku jej zariadení v roku 1999 boli 215 986 771 Sk.

Na Slovensku okrem SKCH pôsobia aj ďalšie katolícke charitatívne organizácie. Sú to jednak viaceré rehole, ktorých vlastným poslaním je charitatívna činnosť, napríklad vincentky, dominikánky, milosrdní bratia, lazaristi, kapucíni. Niektoré z nich zakladajú aj ďalšie neziskové organizácie, ako napríklad občianske združenie DOMKA – združenie saleziánskej mládeže, vincentky organizujú Mariánske družiny a satmárky Rodinu Nepoškvrnenej. Okrem nich sa charitatívnou činnosťou zapodievajú aj Katolícka jednota Slovenska, Slovenské misijné hnutie, eRko – Hnutie kresťanských spoločenstiev detí, hnutie Viera a Svetlo, občianske združenie Resoty, ktoré pracuje s bezdomovcami a iné.

Kontakt: www.charita.sk

Rámček 3: Evanjelická diakonia – história a súčasnosť

(Ondrej Buzala, riaditeľ Evanjelickej diakonie)

Slovo „diakonia" pochádza z gréckeho slova „diakonein" a zjednodušene znamená „služba, posluhovanie". Prvé zmienky o diakonii kresťanských zborov nachádzame už v listoch apoštolov, ktoré sú súčasťou Nového zákona. Neskôr sa služba rozvíja z posluhovania pri stoloch na starostlivosť o vdovy a siroty a iné činnosti, ktoré v ďalšom období dostávajú v kresťanskom slovníku pomenovanie „caritas" (lat.).

Na území dnešného Slovenska možno hovoriť o dvoch samostatných koreňoch vzniku diakonie. V roku 1880 sestry Kristína a Mária Royové zriadili útulňu v Starej Turej pre deti takzvaných „hauzírerov" – podomových obchodníkov. V roku 1911 za pomoci grófky Evy von Tiele-Winklerovej vybudovali sestry Royové v Starej Turej nemocnicu a založili krúžok sestier pre službu blížnym. Neskôr založili Vnútromisijný a abstinentský spolok Modrý kríž, diakonský spolok Vieroslava, detský domov Chalúpka a starobinec Domov bielych hláv. Táto diakonia v Starej Turej a okolí však stála mimo cirkvi.

Diakonia na pôde samotnej cirkvi začína ako slovenská ženská diakonia založením spolku Dobrodej v roku 1867 v Liptovskom sv. Mikuláši. Jeho pôvodnou náplňou bola výchova a vzdelávanie. V roku 1930 bol v Liptovskom sv. Mikuláši otvorený Ballovský dom Betánia z prostriedkov, ktoré daroval akademický maliar Eduard Ballo. Bol v ňom domov dôchodcov a materský domov diakonís. Neskôr vedľa neho vzniká materská škola. V roku 1931 sa utvoril Spolok slovenskej evanjelickej diakonie, ktorý bol založený v Liptovskom sv. Mikuláši pod predsedníctvom Márie Zochovej, manželky biskupa Samuela Zocha.

Nezávisle od aktivít slovenskej časti evanjelickej a.v. cirkvi, v roku 1891 zriadil v Bratislave nemecký evanjelický zbor prvý samostatný diakonický ústav a v roku 1914 postavil v Bratislave impozantnú budovu, v ktorej bol materský domov, sirotinec, nemocnica, penzión a dievčenský domov pre stredoškoláčky, neskôr známy ako Evanjelická nemocnica.

Počas vojnových rokov niektoré zariadenia pomáhali židovským občanom a deťom ukrývať sa. Do politických zmien v roku 1948 bola rozvinutá široká diakonická práca v nemocniciach, zboroch, sirotincoch, detských jasliach, dievčenských a chlapčenských internátoch a starobincoch najmä v Starej Turej, Liptovskom sv. Mikuláši, Bratislave, Modre, Lubine, Zvolene, Banskej Bystrici, Myjave, Prešove a na iných miestach Slovenska.

Keď v roku 1945 dochádza k nútenému vysťahovaniu časti nemeckých občanov, prechádza Evanjelická nemocnica v Bratislave od nemecko-maďarského evanjelického zboru do správy cirkvi, ale už v roku 1949 bola zoštátnená. Po zákaze spolkov v roku 1948 sa Modrý kríž zlučuje so Slovenskou evanjelickou diakoniou, ale tá bola v priebehu rokov 1952 – 1956 rozpustená, budovy zoštátnené, majetok rozpredaný a diakonisy prepustené zo služby. Tým prestala diakonia v organizovanej podobe na území Slovenska de facto existovať.

V roku 1991 využíva Evanjelická cirkev a.v. na Slovensku možnosť obnovenia tejto práce a zriaďuje účelové zariadenie cirkvi s názvom Evanjelická diakonia Slovenskej evanjelickej a.v. cirkvi, ktorá po osamostatnení Slovenska nesie názov Evanjelická diakonia Evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku (ED ECAV). Nadväzuje na činnosť Spolku slovenskej evanjelickej diakonie a za svoj znak prijala symbol koruny a kríža v bielom vyhotovení na modrom podklade, čo je znak medzinárodnej vnútornej misie a diakonie.

ED ECAV začala svoju prácu s jedným zamestnancom v prepožičanej kancelárii. Dnes má zriadených dvanásť stredísk a prevádzok, v ktorých poskytuje svoje služby, alebo sa pripravuje na ich poskytovanie. Pôsobenie diakonie má dva rozmery. Spirituálny rozmer hovorí o zvestovaní živého Boha činom a dopĺňa tak misiu slova do ucelenej zvesti. V tomto rozmere sa diakonia samotná vníma ako integrálna súčasť misie cirkvi. Naproti tomu „telesný" rozmer sa navonok prejavuje v tom, čomu okolie a legislatíva hovorí sociálna či zdravotnícka služba, osobitná pomoc a vzdelávanie.

ED ECAV je síce zriadená rozhodnutím cirkvi, ale v súlade s Ústavou Evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku je jej štruktúra založená na samosprávnych princípoch s jasne definovanými subsidiárnymi a subordinačnými vzťahmi. ED ECAV riadi Správna rada a kontroluje nezávislá komisia. Jej vedenie tvorí riaditeľ (laik) a duchovný správca (farár) s vyváženými kompetenciami. Všetky jej strediská sú samostatné právne subjekty s vlastnými samosprávnymi orgánmi a vedením. ED ECAV sa aktívne zapája do sociálnej politiky Slovenskej republiky poskytovaním sociálnych služieb. Ich ťažisko spočíva v starostlivosti o občanov staršieho veku a ohrozené deti. Prevádzkuje domov dôchodcov v Kšinnej a Horných Salibách, Centrum sociálnych služieb Samaritán v Galante, Domov detí rodinného typu v Ľubietovej, Školiace stredisko Agapé vo Sv. Jure, opatrovateľskú službu v Košeci, Evanjelickú pomocnú školu internátnu pre hluchoslepé deti v Červenici, podporné programy pre postihnuté deti v stredisku Svetlo v Opinej. Buduje ďalšie prevádzky v niektorých strediskách (Hontianske Moravce, Trnava, Banská Štiavnica, Banská Bystrica). Uskutočňuje aj iné sociálne, vzdelávacie a osobitné programy.

Osobitnou formou práce v rámci ED ECAV sú programy pomoci pri povodniach na Slovensku, v Čechách a v Maďarsku a krízová a dlhodobá pomoc vojnou postihnutej Juhoslávie s orientáciou na Kosovo a Vojvodinu. Taktiež poskytuje pomoc jednotlivcom ktorí sa náhle ocitli v mimoriadnych sociálnych alebo zdravotných životných situáciách a kompenzačné a zdravotnícke pomôcky.

Nepôsobí len v rámci sociálnej práce a zdravotníctva, ale aj v oblasti vzdelávania. Okrem samotnej školy pre hluchoslepé deti je v prevádzke aj vzdelávacie zariadenie Agapé vo Sv. Jure a séria školení a špecializovaných vzdelávacích programov pre pracovníkov cirkevných zborov a pracovníkov ED ECAV. Na Biblickej škole v Martine je pripravený samostatný vzdelávací program „diakonicko – sociálne štúdium".

ED ECAV podporuje vytváranie ďalších právnych i neformálnych prostredí pre rozvoj diakonickej práce v rámci cirkvi alebo popri nej. Okrem samotnej profesionálnej a dobrovoľníckej práce v štruktúre ED ECAV podporuje aj všetky formy zborovej diakonie. Zborová diakonia právne stojí mimo samotnej ED ECAV a zriaďujú a prevádzkujú ju cirkevné zbory v rôznych podobách ako ošetrovateľská, opatrovateľská, návštevná či iná služba. ED ECAV je otvorená pre širokú ekumenickú spoluprácu. Je tiež pravdou, že spoluprácu s občianskym sektorom zvažuje vždy pozorne, skúmajúc predovšetkým záujem možného partnera, cieľovej skupiny a súlad so svojím kresťanským charakterom.

Kontakt: www.diakonia.sk

Rámček 4: Diakonické združenie Betánia – charitatívne spoločenstvo Cirkvi bratskej

(Ľudovít Kušnír, výkonný riaditeľ Betánie)

Charitatívne spoločenstvo Cirkvi bratskej stavia na tradícii diakonie na Slovensku. Diakonické združenie Betánia je občianske združenie, ktoré vzniklo v roku 1990.

Betánia zriaďuje, zakladá a prevádzkuje zariadenia, kde uskutočňuje sociálne, zdravotnícke a duchovno-pastoračné služby s celoslovenskou pôsobnosťou. Pomáha chorým, telesne a mentálne postihnutým, starým ľuďom, nevládnym osobám a tým, ktorí vyžadujú opateru a ošetrovateľskú pomoc, pričom neberie ohľad na vyznanie, stav, rasovú príslušnosť a politické presvedčenie.

Betánia je nezisková organizácia, svoju činnosť financuje z príspevkov a darov. Vytvára vzťahy a rozvíja spoluprácu s organizáciami blízkeho zamerania a s organizáciami vykonávajúcimi informačné, poradenské služby, s cirkevnými organizáciami z domova a zo zahraničia. Ďalšia oblasť spolupráce je so štátnou správou sociálneho zabezpečenia a s miestnou samosprávou.

Činnosť Betánie sa realizuje v štyroch projektoch:

- Zariadenie opatrovateľskej služby – Aktivačné geriatrické centrum v Bratislave (vzniklo v r. 1994) poskytuje pre starých ľudí lôžkovú starostlivosť.
- Opatrovateľská služba v byte občana (vznikla v r. 1998) poskytuje sociálnu službu občanovi, ktorý pre svoj nepriaznivý zdravotný stav potrebuje pomoc inej osoby pri zabezpečovaní nevyhnutných životných úkonov.
- Zariadenie chráneného bývania a chránených dielní v Dome Betánia Senec (vzniklo v r. 1991) poskytuje trvalé chránené bývanie a denný pobyt pre občanov so stredným stupňom mentálneho postihnutia. Okrem týchto služieb poskytuje Dom Betánia prevažne pre obyvateľov Senca a okolia sociálno-poradenskú činnosť pre občanov s podobným postihnutím a pomoc v núdzových situáciách (poskytnutím núdzového ubytovania).
- Dom Betánia Kalinovo – ošetrovateľské a opatrovateľské centrum. (r. 2000)

Kontakt: www.betania.sk

Rámček 5: Diakonia Apoštolskej cirkvi

(Jozef Hrubý, zástupca biskupa pre Diakoniu)

Apoštolská cirkev na Slovensku (ACS) patrí do spoločenstva letničných (turíčnych)[6] cirkví. Počiatky ACS siahajú do prvej dekády nášho storočia a nepriamo sú ovplyvnené letničným hnutím v USA a v Škandinávii. Prvý letničný zbor vznikol na Slovensku v roku 1924 v Lapašských Ďarmotách, dnešnom Golianove, na západnom Slovensku.

Po nástupe komunizmu v dôsledku prijatia proticirkevných zákonov boli letničné zbory postavené mimo zákona a pôsobili v ilegalite až do roku 1956. V tomto roku boli administratívne pripojené k Novoapoštolskej cirkvi, s ktorou pre zásadné rozdiely v učení a praxi nenadviazali nijaké kontakty. V roku 1968 sa zbory osamostatnili a prijali súčasný názov Apoštolská cirkev na Slovensku. Nepodarilo sa však usporiadať vzťahy so štátom, v dôsledku čoho cirkev po zmene politickej klímy v roku 1970 zostala opäť iba „trpená". Pomery medzi cirkvou a štátom boli usporiadané až po roku 1977.

Letniční na Slovensku vstúpili do obdobia po novembri 1989 vnútorne skonsolidovaní, s jasnou víziou tak pre vzdelávanie pracovníkov, evanjelizáciu a misiu, ako aj pre rozvoj charitatívnej práce.

V ACS je v zmysle apoštolskej praxe neoddeliteľnou súčasťou hlásania evanjelia aj sociálno-charitatívna práca. Diakonia ACS bola zriadená v roku 1992 ako občianske združenie na poskytovanie duchovnej a materiálnej pomoci ľuďom, ktorí ju potrebujú.

[6] letničné (turíčne) – tiež pentakostálne, charizmatické, cirkvi kladúce osobitne dôraz na život v moci Ducha svätého

Sociálno-charitatívne služby poskytuje Diakonia ACS v strediskách zriadených pri miestnych zboroch a v rámci prevenčného programu proti AIDS.

Resocializačné stredisko „Teen Challenge" v Seredi – je určené pre drogovo závislých a alkoholikov vo veku od 16 rokov. Závislým sprostredkuje hodnoty nevyhnutne potrebné na návrat k abstinencii a na integráciu do spoločenského života.

Centrum sociálnej starostlivosti vo Vajkovciach pri Košiciach poskytuje sociálnu starostlivosť pre zdravotne postihnutých občanov s možnosťou celoročného pobytu.

V rámci spolupráce s medzinárodnou organizáciou AIDS Care and Education Training (ACET) – organizujú pracovné tímy ACET, ktoré v spolupráci so základnými i strednými školami zabezpečujú prednášky o prevencii proti AIDS, o nebezpečenstve voľného sexu a užívania drog. V súčasnosti pracuje v rámci miestnych cirkevných zborov päť tímov.

Diakonia ACS spolupracuje v rámci Ekumenickej rady cirkví aj s diakoniami iných cirkví. Jedným z takýchto spolupracujúcich projektov je Slovenské väzenské spoločenstvo (SVS), ktoré založila Diakonia ACS v roku 1992. V roku 1994 spoločenstvo prijali do Medzinárodného väzenského spoločenstva, v rámci ktorého pôsobí doteraz 86 národných väzenských spoločenstiev. V súčasnosti v rámci spoločenstva pôsobí osem cirkví: Rímskokatolícka cirkev, Evanjelická cirkev a. v., Reformovaná kresťanská cirkev, Bratská jednota baptistov, Cirkev bratská, Evanjelická cirkev metodistická, Kresťanské zbory, Apoštolská cirkev a niekoľko kresťanských združení: Medzinárodná biblická spoločnosť, Spoločnosť Gedeonitov a Združenie Matta Talbota. Toto spoločenstvo poskytuje pastoračnú starostlivosť odsúdeným, ich rodinám a obetiam kriminality. Dobrovoľní pracovníci cirkví združených v SVS každoročne počas Vianoc navštívia okolo sto detí, ktorých matky sú vo výkone trestu odňatia slobody. SVS taktiež pomáha prepusteným z väzenia integrovať sa do spoločnosti.

Diakonia ACS v spolupráci s inými organizáciami poskytuje tiež pomoc ľuďom postihnutých prírodnými katastrofami, pomoc pre bezdomovcov a pre kresťanov v núdzi na Ukrajine a pri distribúcii balíčkov pre deti v detských domovoch.

Kontakt: acs@gtinet.sk

Rámček 6: Filantropia pravoslávnej cirkvi

(Milan Gerka, riaditeľ Filantropie-Dom, n.o.)

Filantropia je ľudomilná charitatívna služba pravoslávnej cirkvi, ktorá je jej vlastná od počiatku jej existencie. Pravoslávna cirkev na Slovensku (PCS) v rámci svojich cirkevných obcí, monastierov (kláštorov) i eparchií (diecéz) poskytovala, podľa svojich možností, pomoc ľuďom nachádzajúcim sa v núdzi. Za čias komunistického režimu pravoslávna cirkev na Slovensku nemala zriadenú Filantropiu.

Svoju filantropickú činnosť začala organizovať až po roku 1990. Prešovská pravoslávna eparchia zriadila Detský domov sv. Nikolaja v Medzilaborciach, Pravoslávna cirkevná obec vo Svidníku zriadila Filantropiu – vývarovňu pre sociálne slabších a Metropolitná rada PCS zriadila Filantropiu-Dom, n.o. – ubytovňu pre ženy bezdomovkyne a tiež Linku dôvery, prostredníctvom ktorej sa snaží pomáhať aj v duševných krízach. Cez priame alebo anonymné rozhovory pomáha riešiť rôznorodé životné otázky – problémy závislostí, partnerských vzťahov, profesijné, študijné, existenčné a iné.

V mnohých ďalších cirkevných obciach pôsobí Filantropia bez samostatnej právnej subjektivity a pomáha pri riešení problémov v danom obvode. Jednou z významných prác je pomoc ľuďom, ktorých postihli prírodné katastrofy. Ide o zbierku potravín, liekov a šatstva pre trpiacich v Rumunsku, na území bývalej Juhoslávie, Ukrajiny, ako aj Slovenska. Pre deti z postihnutých oblastí organizuje letné rehabilitačno-zdravotné pobyty.

Cirkev chce zároveň spolupracovať s organizáciami tretieho sektora, aby takto spoločne pomáhali trpiacim a ľuďom v núdzi, aby naplnila slová Isusa Christosa: „čokoľvek ste urobili jednému z týchto najmenších bratov, mne ste urobili" (Mt. 25,41).

Kontakt: www.orthodox.sk

Predložená mozaika charitatívnej činností kresťanských cirkví na Slovensku nie je zďaleka vyčerpávajúca. Preto v krátkosti spomenieme aj iné cirkvi, ktoré sa snažia napĺňať charitatívne poslanie, aj keď zatiaľ skôr lokálne a zväčša z iniciatívy zdola:

- Reformovaná cirkev (kalvíni) rozvíja svoje charitatívne projekty najmä v maďarsky hovoriacej komunite v okolí Komárna,
- Bratská jednota baptistov založila Diakonicko-charitatívne združenie Rodina, ktoré sa v resocializačnom centre Metanoia v Bernolákove venuje ľuďom závislým od drog,
- Kresťanské zbory založili nadáciu Diakonické a Sociálne Centrum Élim vo Zvolene,
- Evanjelická cirkev metodistická založila Diakoniu ECM,
- Kresťanské spoločenstvo pripravuje charitatívne projekty najmä v okolí Partizánskeho,
- skupina Slovo života založila svoje občianske združenie, ktoré zriadilo v Plaveckom Štvrtku Centrum sociálnej prevencie pre prácu s Rómami.

Ďalšou skupinou cirkevných charitatívnych organizácií sú ekumenické[7] združenia a aktivity. Ako príklad môže slúžiť občianske združenie Prameň nádeje, ktoré pôsobí hlavne v okolí Levíc, kde má svoje koordinačné centrum a poskytuje sociálne poradenstvo. Pre starých ľudí prevádzkuje zariadenie opatrovateľskej starostlivosti Samaritán v Želiezovciach, v Šarovciach sa stará o mentálne postihnuté deti a prevádzkuje aj vývarovňu a terénnu opatrovateľskú službu. Treba poznamenať, že viaceré z uvedených cirkevných organizácií sú v oblasti charitatívnej a sociálnej ochotné úzko spolupracovať nielen medzi sebou, ale aj s ďalšími neziskovými organizáciami v regióne.

Rámček 7: Židovské náboženské obce a ich charitatívna činnosť

(Jaroslav Franek, hovorca ÚZŽNO a Peter Salner, predseda ŽNO Bratislava)

Židovské náboženstvo bolo od biblických čias chápané ako návod na život a nie ako ideologická doktrína. S tým súvisí aj inštitucionalizované postavenie charity, tvoriace integrálnu súčasť židovského náboženského (a tým aj každodenného) života. Sociálne charitatívne príkazy regulujúce správanie jednotlivcov nachádzame medzi príkazmi Tóry, čiže piatich kníh Mojžišových. Celá línia príkazov Tóry stojí na tolerancii a ohľaduplnosti. Napríklad: *„Neobíjaj všetko ovocie zo stromu, nech si zvyšky zoberú tí, čo nemajú dosť pre seba." „Neutláčaj cudzinca, sám si poznal, ako ťažké je byť cudzincom v krajine, sami ste boli cudzincami v Egypte." „Keď berieš do zálohy plášť chudáka, vráť mu ho pred západom slnka, možno nemá v čom spať." „Keď je tvoj nepriateľ hladný, nakŕm ho, keď je smädný, napoj ho vodou."* Tóra obsahuje množstvo podobných príkazov, ktoré ovplyvnili rabínsku literatúru a mali praktické dôsledky. Príkazy Tóry a Talmudu sa preniesli do činnosti konkrétnych inštitúcií, ktoré tvorili v antických, stredovekých a aj v novovekých obdobiach súčasť židovských náboženských obcí. Vždy jestvovali školy a inštitúcie podporujúce vzdelanosť. Synagógy často slúžili nielen liturgickým, ale aj vzdelávacím aktivitám. Súčasťou obcí boli aj nemocničné ustanovizne, lekárska služba, podpora chudobných a nemohúcich, sirotčince a útulky pre prestárlych, neraz aj internáty, prípadne pravidlá na zaopatrenie študujúcej mládeže. Aplikovali sa nielen inštitucionálne, ale aj neformálne, v rámci jednotlivých rodín. V každej obci jestvovala „Chevra Kadiša" (Svätý spolok), ktorý mal prvoradú úlohu pohrebného spolku, ale rozsah jeho činnosti ďaleko presahoval úlohy „pohrebníctva". Chevra Kadiša fungovala ako domáci hospic, utešovala pozostalých rodinných príslušníkov a neraz preberala zodpovednosť aj za vyrovnanie hmotnej pozostalosti. Niekedy bol súčasťou náboženskej obce aj autonómny súdny systém. Mal síce obmedzenú právomoc, ale rozhodoval o záležitostiach rodinného práva. Financovanie obce a s tým súvisiace daňové zaťaženie jednotlivých členov nebolo jednotné v čase ani v priestore, ale vždy sa v ňom prejavovali prvky sociálnej solidarity. Druhým silným prvkom sociálneho systému bola solidarita

[7] ekumenizmus, z gr. oikoumenikos, všeobecný, je úsilie o zjednotenie kresťanov

súvercami, ktorí sa stali obeťou brachiálneho násilia zo strany majoritnej spoločnosti. Napríklad koncom 17. storočia zbierali obce v celej Európe peniaze určené na vykúpenie Židov predaných do otroctva počas Chmeľnického povstania; podobných príkladov je mnoho.

Uvoľňovanie tradičného spôsobu života židovských náboženských komunít v priebehu 19. storočia spôsobilo prudký nárast spolkovej a združovacej činnosti. V predvojnovej Bratislave bolo zaregistrovaných 36 židovských spolkov. Mnohé spolky mali výslovne sociálny charakter, napríklad Spolok na podporu chudobných neviest, alebo Spolok na podporu chlapčenského a dievčenského sirotčinca. Vrchol konjunktúry zažili židovské obce na našom území v období 1. ČSR. Konjunktúra sa prejavila aj v budovaní všeobecne prospešných inštitúcií, ktorých význam už prekročil hranice židovskej komunity. Ako príklad možno uviesť Židovskú nemocnicu v Bratislave, ktorá patrila k najlepším lekárskym ustanovizniam mesta a značnú časť jej klientely tvorilo majoritné (nežidovské) obyvateľstvo. Obdobne fungovalo aj množstvo židovských športových klubov, ktoré pomáhali vytvárať rámec športového života vtedajšej spoločnosti.

Za počiatok poslednej emancipácie židovského života na Slovensku možno označiť rok 1989. Medzi týmto rokom a predchádzajúcim obdobím normálne fungujúceho židovského života leží 50-ročná priepasť vytvorená fašistickou a komunistickou totalitou. Prvá totalita vyvraždila členov komunít, druhá zničila ich duchovnú a kultúrnu podstatu (J. Spitzer).

Dnes jestvuje na Slovensku 12 židovských náboženských obcí. V dvoch mestách sú relatívne väčšie komunity s niekoľkými stovkami členov (Bratislava, Košice), v ďalších desiatich je komunita podstatne menšia (Banská Bystrica, Dunajská Streda, Galanta, Komárno, Lučenec, Michalovce, Nitra, Nové Zámky, Prešov a Žilina). Obce sú združené, ich strešným orgánom je Ústredný zväz židovských náboženských obcí v SR. Finančné možnosti Ústredného zväzu aj jednotlivých židovských náboženských obcí sú veľmi skromné. Napriek tomu sa obce aj Ústredný zväz podieľali na množstve vzdelávacích, kultúrnych, hudobných, športových a iných aktivít, ktorých dosah neraz prekračoval rámec židovskej komunity. Niektoré aktivity (napríklad vzdelávacie) sú orientované mimo rámca židovskej komunity.

Najväčšou organizačnou aj finančnou akciou v rámci židovskej komunity na Slovensku bolo vybudovanie 44 lôžkového Domova dôchodcov „Ohel Dávid" s nadštandardným vybavením.

Toto zariadenie je prednostne určené pre obete rasového prenasledovania. Z ostatných charitatívnych aktivít jednotlivých obcí možno uviesť starostlivosť o starších súvercov, vytvorenie denného rehabilitačného centra pre staršie osoby, organizovanie pomoci počas choroby, organizovanie kúpeľných a liečebných pobytov, podpora činnosti „Únie židovskej mládeže" (najčastejšie sú to športové alebo vzdelávacie aktivity). Ďalej podpora určená na činnosť materskej školy, organizovanie koncertov, vrátane benefičných koncertov, kde bol výťažok určený na rôzne humanitné aktivity, napr. pre domovy mládeže. Obce organizovali alebo pomohli pri organizácii niekoľkých výstav, pri vydaní viacerých knižných titulov, pri podpore židovsko-kresťanskej mládežníckej akcie „Mosty", finančne prispeli pri inštalovaní viacerých pamätných tabúľ na rôznych miestach na Slovensku. Okrem Ústredného zväzu a jednotlivých židovských náboženských obcí sa charite venuje aj nadácia „Ezra" zriadená Ústredným zväzom a tiež židovská humanitná organizácia B'nai B'rith (Synovia zmluvy), ktorá má na Slovensku pobočky v Bratislave a v Košiciach.

Kontakt: www.uzzno.sk

Rámček 8: ADRA – Adventistická agentúra pre pomoc a rozvoj

(Pavol Cimerman, riaditeľ ADRA Slovensko)

ADRA je v súčasnosti jedna z vedúcich mimovládnych humanitných organizácií vo svete. História Adventistickej agentúry pre pomoc a rozvoj (ADRA) siaha do roku 1956. V tomto roku Cirkev adventistov siedmeho dňa v USA založila organizáciu s názvom Seventh-day Adventist Welfare Service (Verejnoprospešná služba adventistov siedmeho dňa), aby poskytovala humanitárnu pomoc a starostlivosť. V tomto období sa zameriavala hlavne na pomoc oblastiam postihnutým prírodnými katastrofami v Južnej Amerike a na Blízkom východe.

V r. 1992 začína ADRA pôsobiť aj ako nadácia ADRA na Slovensku so sídlom v Bratislave. V roku 1997 sa zmenila na občianske združenie a z organizačných dôvodov zmenila sídlo do Banskej Bystrice.

Obrovským ľudským kapitálom sú stovky dobrovoľníkov, ktorí sú ochotní podieľať sa v rámci svojej dovolenky na pomoci ľuďom v núdzi. Takýmto spôsobom sa z mála zdrojov vytvorí obrovský výstup vykonanej práce, ktorá vo finančnom vyjadrení mnohonásobne prevyšuje vstupy.

Od svojho vzniku v roku 1992 vykonala slovenská ADRA mnoho práce nielen na Slovensku. V čase občianskej vojny na Balkáne realizovala zásielky jedla, liekov a iných nevyhnutných komodít na prežitie. Na zemetrasenie, ktoré zasiahlo v roku 1999 Turecko, reagovala ADRA vyhlásením zbierky, za ktorú nakúpili lieky a výživu pre deti. Viac rokov po sebe organizovala letné pracovné tábory na Ukrajine, konkrétne v Ústave pre postihnuté deti vo Viľšanoch, ktorý by sa bez nadsázky mohol nazvať koncentračný tábor pre deti. V jednom roku sa na tábore zúčastnila aj Slovenská televízia, ktorá tam nakrútila dokument „Zabudnuté deti". V spolupráci so švajčiarskou pobočkou humanitnej organizácie REACH (Render Effective Aid to Children) sa dobrovoľníci z agentúry ADRA zúčastnili na pracovnom tábore v rumunskej obci Peretu, neďaleko od Bukurešti. Podieľali sa na dostavbe výchovného ústavu pre deti z ulice.

Väčšina aktivít organizácie sa však zameriava na Slovensko. Objektom pomoci sú hlavne detské domovy, sociálne ústavy, prípadne nemocnice. Hlavnou akciou v priebehu roka je letný pracovný tábor, na ktorom sa zúčastňuje veľký počet dobrovoľníkov a s limitovanými zdrojmi sa odvedie veľa práce. Takýmto spôsobom sa realizuje aj pomoc detským domovom a sociálnym ústavom, ktoré majú stále menej prostriedkov na prevádzku i údržbu.

Okrem letnej akcie sa podľa možností konajú menšie akcie v priebehu celého roka, ako napr. benefičné koncerty s výťažkom určeným pre nemocnice alebo ústavy, prípadne pre postihnutých nejakou katastrofou v zahraničí. Ak treba vykonať menšie rekonštrukčné práce, na ktoré stačí aj menší počet pracovníkov, pomoc sa realizuje aj mimo letného dovolenkového obdobia.

Pri povodniach na východnom Slovensku v roku 1998 pomohla aj nemecká ADRA, ktorá poslala 4 kamióny komodít. Vytopení obyvatelia postihnutých obcí ich nesmierne ocenili.

Kontakt: www.adra.org

Dodatok na záver

Predložená mozaika pôsobenia súčasných cirkevných charitatívnych organizácií v kontexte spoločnosti a cirkví na Slovensku je príspevkom, ktorým chceme poukázať na špecifickú skupinu neziskových organizácií. Organizácií, ktoré majú vlastnú históriu, a môžu dnes opäť novými formami napĺňať svoje pôvodné poslania.

Nerobíme si nárok na analytický pohľad na tieto organizácie. Na druhej strane ani nepodceňujeme potrebu – niekedy v budúcnosti – pokúsiť sa o objektívny nadhľad a analýzu. Určite to nebude ľahká úloha a bude tomu treba venovať množstvo úsilia. Veríme, že to všetko postupne príde.

Naším cieľom nie je tieto organizácie hodnotiť a ani navzájom ich porovnávať. Myslíme si totiž, že v súčasnosti je v oblasti ich pôsobenia dobrá každá iniciatíva a aktivita. Chceme skôr upozorniť na ich jedinečnosť. Sú pomerne stabilné, a to nielen vďaka cirkevnému zázemiu. Ich činnosť je postavená výrazne na práci dobrovoľníkov, čo prispieva k realizovaniu programov s minimálnymi financiami. V neposlednom rade je jedinečná aj ich motivácia, nadšenie i misijný étos.

Hoci ony samotné ešte potrebujú v mnohom rásť (profesionalita, transparentnosť, tímová spolupráca), už teraz môžeme vidieť zárodky vedomia pre ekumenickú spoluprácu. Tieto snahy zatiaľ začínajú v kresťanských cirkvách v evanjelizácii.

Domnievame sa, že práve synergické úsilie týchto organizácii pre charitatívno-sociálnu službu ľuďom v núdzi bude nepochybne prínosom pre treťosektorovú komunitu i budovanie pluralitnej občianskej spoločnosti na Slovensku.

Použitá literatúra:

Cenzus 1991, prístupné na www.statistika.sk.

Dudeková, G.: Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti, SPACE, Bratislava 1998.

Dokumenty Druhého Vatikánskeho koncilu, SÚSCM, Rím 1968.

Kódex kánonického práva, latinsko-slovenské vydanie, KBS, Bratislava 1996.

Košč, S.: Sociálne učenie cirkvi – k problematike terminológie, v Duchovný pastier 2, Bratislava 1998, s. 60-62.

Przygoda, W.: Charitatívna činnosť v prvotných kresťanských obciach ako výzva pre dnešné farnosti, v Duchovný pastier 1, Bratislava 1998, s. 30-36.

The common good, Excerpt of statement by the Catholic Bishops Conference of England and Wales, prístupné na www.caritas.org/public/documents

TRI SEKTORY V SPOLOČNOSTI: KONKURENCIA ČI SPOLUPRÁCA

OBSAH: trojsektorová optika spoločnosti; občianska spoločnosť a jej nové podoby; päť modelov zodpovednosti tretieho sektora, štátu a podnikateľského sektora v poskytovaní služieb spoločnosti; medzisektorová spolupráca a partnerstvá; doba zmeny či nevedomia na Slovensku?

Po hľadaní koreňov filantropie, spolkovej činnosti a charity v predchádzajúcich kapitolách sa teraz pozrieme na to, aké je postavenie tretieho sektora v spoločnosti, aký je jeho vzťah k iným súčastiam spoločnosti – k iným sektorom a čo celkovo prinášajú tieto medzisektorové vzťahy. Hovoríme o delení spoločnosti na tri sektory. Z takého chápania vychádzajú aj nasledujúce kapitoly. Preto je užitočné najprv si vyjasniť, ako vyzerá trojsektorová optika a aké je postavenie tretieho sektora v spoločnosti z jej zorného uhla.

Hovoriť o troch sektoroch v spoločnosti vyzerá na prvý pohľad ako jasné a jednoznačné zadanie. Nie je to celkom tak. Ak si chceme rozumieť, je nevyhnutné opakovane definovať pojmy, s ktorými pracujeme. Preto sa na začiatok venujeme niektorým najzákladnejším pojmom a konceptom. Potom predstavíme niekoľko modelov koexistencie troch sektorov. V závere nás čaká odpoveď na otázku, či v medzisektorovej koexistencii ide o konkurenciu alebo spoluprácu.

Trojsektorová optika spoločnosti

Samotná existencia termínu „tretí sektor" napovedá, že musí jestvovať aj prvý a druhý sektor. A keďže termíny prvý a druhý sektor sa v praxi málo používajú, resp. tieto sektory sú častejšie označované ako verejný (alebo štátny, vládny) a podnikateľský sektor, s istotou možno predpokladať, že aj tretí sektor má synonymum. Vieme, že ťažkosť spočíva v tom, že nemá jedno, ale mnoho mien a zatiaľ sa nedosiahla dohoda, ktoré je to najvýstižnejšie. K dohode pravdepodobne ani tak skoro nepríde, pretože rôzne názvy odrážajú rozdielne špecifické potreby a stavy jednotlivých spoločenstiev vo svete.

Platí to aj pre Slovensko. Aj u nás rozšírené používanie termínu „tretí sektor" je odpoveďou na aktuálnu potrebu. Je to potreba obnovy občianskej spoločnosti po mnohých desaťročiach jej potláčania a ničenia. Totalitný komunistický režim zrušil oddelenie spoločnosti a štátu a nadradil ním definované verejné blaho nad všetky ostatné záujmy. Podrobil súkromný sektor i občiansku spoločnosť štátu a vylúčil akékoľvek práva a slobody, ktoré mali prednosť pred štátom a nezáviseli od štátu. V tejto extrémnej forme fungovania spoločnosti existoval len jeden sektor – štátny. Ten riadil, zabezpečoval a kontroloval všetky sféry života ľudí.

Desať rokov transformácie našej spoločnosti predstavuje v podstate desať rokov vydeľovania druhého a tretieho sektora zo všeobjímajúceho zovretia toho prvého – štátneho. Je to obdobie, v ktorom si občania slobodne vytvárajú vlastné organizácie na uspokojovanie svojich ekonomických, politických, sociálnych, kultúrnych a iných záujmov či potrieb. Vytvárajú si ich z vlastnej iniciatívy nezávisle od štátu, ale v súlade s jeho novými zákonmi a tiež v súlade s možnosťami, ktoré im poskytuje Listina základných práv a slobôd.

Rámček č. 1: Čo je občianska spoločnosť (Šamalík, 1995)

„...Polarita súkromnej sféry (individuálnej slobody) a štátnej autority bola transformáciou liberalizmu archaizovaná a robiť z nej dnes inšpiratívnu relikviu je beznádejné. Univerzálnosť občianskeho statusu premosťuje protiklad medzi spoločnosťou a štátom. Sloboda združovania umožňuje organizačnú (asociačnú) formu občianskej spoločnosti. Asociácie, predovšetkým tie, ktoré združujú sociálne záujmy – preberajú v občianskej spoločnosti funkciu, ktorú klasický liberalizmus priznával výlučne individuálnej aktivite. Občianska spoločnosť sa tak zmenila na arénu organizovaných – skupinových, pluralistických – záujmov. Vznikol početný súbor čiastkových (stavovských, korporatívnych) zastupiteľstiev, ktoré sa od štátnej reprezentácie (parlamentu) líšia tým, že sa orientujú práve na tieto čiastkové záujmy. Štát je naopak ústavou zaviazaný na zabezpečovanie „verejného blaha". Ale aj kolektivisticko-liberálne štrukturovaná občianska spoločnosť vyvoláva... podobné problémy ako individualizovaná spoločnosť. Pretože jednotlivé sociálne a iné skupiny nie sú rovnocenné, pokiaľ ide o mieru ich spoločenského vplyvu, stupňa integrácie a organizovanosti, počet členov, finančnú silu a pod.

Združenia a skupiny preto nemôžu byť posudzované izolovane, ale vždy v relácii k záujmovej „kontraskupine" (spotrebitelia – obchodníci a pod.). Modelovo možno v tomto konkurenčnom prostredí predpokladať tak liberalistickú výlučnosť (egocentrizmus) ako aj tendenciu k zhode, založenú na ochote ku kompromisu. Táto tendencia k demokracii dohody (konkordančná demokracia) už vnáša do občianskej spoločnosti orientáciu na verejný záujem, ale bolo by ľahkomyseľné spoliehať sa na harmonizujúce mechanizmy „neviditeľnej ruky"...

Úloha obnovy občianskej spoločnosti znamená teda aj obnovu „správneho pomeru" medzi ňou a štátom. Jeho kritériom nemôžu byť izolované, jednostranné koncepcie či ideológie – individualistické, kolektivistické a pod. – ale to, čo ústava a charty ľudských práv priznávajú a ukladajú občanom a štátu..."

Vráťme sa k pôvodnému deleniu na štát a občiansku spoločnosť. V inštitucionálnej oblasti sa to premieta do termínov vládne (štátne alebo verejné) a mimovládne (neštátne alebo súkromné) organizácie. No terminologicky sme sa tým ešte nevyrovnali s otázkou, ako z tohto delenia na dve súčasti dospieť k trojsektorovému videniu sveta. Najlepším z možných riešení je rozdelenie mimovládnych (neštátnych, súkromných) organizácií na tie, ktoré si občania zakladajú s cieľom dosahovať súkromný zisk a napĺňajú tak svoje ekonomické záujmy, a na tie, ktorých účelom nie je dosahovanie zisku, ale ktoré si občania zakladajú na naplnenie iných cieľov, iných záujmov. Zjednodušene môžeme teda k trojsektorovej štruktúre dospieť najprv rozlíšením štátnych a neštátnych (súkromných) organizácií a potom rozlíšením súkromných organizácií na ziskové a neziskové. Ako tretí sektor sa potom označujú súkromné neziskové aktivity občanov, ktorí ich vykonávajú, aby uspokojili, obhájili či presadili čiastkové skupinové záujmy.

Na jednoznačnejšie odlíšenie organizácií tretieho sektora od vládneho a podnikateľského bola vyvinutá relatívne jednoduchá definícia mimovládnej (súkromnej) neziskovej organizácie pomocou piatich rozlišovacích kritérií. Takéto organizácie sú **inštitucionalizované, súkromné, neziskové, samosprávne a dobrovoľnícke** (Ondrušek a kol., 1998).

Cvičenie 1: Čo sa považuje za tretí sektor?[1]

1. Ktoré kritériá majú mimovládne neziskové organizácie spoločné a ktoré odlišné s organizáciami vládneho a ktoré s organizáciami podnikateľského sektora?

2. Do ktorého sektora patria nasledovné organizácie:
Matica slovenská, Slovenské národné divadlo, Termálne kúpalisko v Bešeňovej, Prvé evanjelické lýceum v Bratislave, Divadlo Stoka, Televízia Luna, Slovenská pošta, Filmové ateliéry Koliba, Sociálna poisťovňa, Slovenská katolícka charita, Slovenský Červený kríž?

Občianska spoločnosť a jej nové podoby

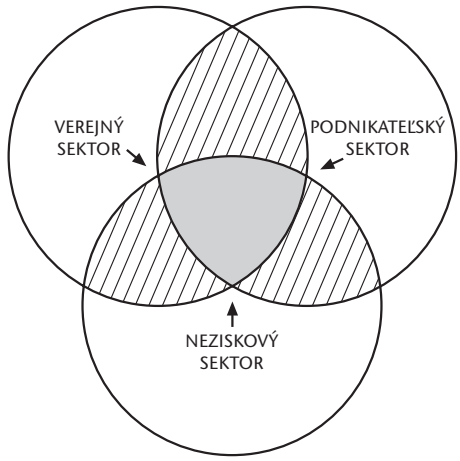

Ako vyplýva zo schémy na tomto obrázku, vzťah troch sektorov v spoločnosti možno zobraziť ako tri prelínajúce sa kruhy. Každý z troch sektorov (1. verejný, štátny i samosprávny; 2. podnikateľský; 3. tretí – čiže dobrovoľnícky, občiansky, neziskový sektor) má určitý priestor, ktorý je z hľadiska aktivít, právomocí i zodpovedností špecifický a autonómny a súčasne existujú pomerne rozsiahle oblasti, kde dochádza k prekrytiam a prelínaniu týchto sektorov.

V tradičnom autoritársky socialistickom nastavení sa o možnej existencii druhého a tretieho sektora vôbec neuvažovalo. V súčasnosti dediči tohto typu uvažovania síce pripúšťajú zmysel existencie podnikateľského privátneho sektora a dokonca i tretieho sektora, ale ich predstava o možnom rovnocennom partnerskom fungovaní je im cudzia. To, čo očakávajú, je konkurencia a neustály boj týchto troch „konkurentov". Len pomaly sa darí šíriť i iné východisko uvažovania, akúsi „paradigmu partnerstva" spoločného fungovania troch sektorov.

V tejto súvislosti je zaujímavý model, ktorý **skutočnú občiansku spoločnosť** chápe inak, než sme doteraz boli zvyknutí. Skutočná občianska spoločnosť nie sú len izolované neziskové či komunitné organizácie, ale je to (zjednodušene povedané) taký typ spoločnosti, do ktorej patrí rovnako štátny sektor, ako aj privátny podnikateľský sektor a sektor neziskových organizácií. Všetky tri sektory však vytvárajú skutočnú občiansku spoločnosť iba za predpokladu, že ako partneri navzájom spolupracujú, vzájomne sa dopĺňajú a vyvažujú svoje slabé stránky svojimi prednosťami. Takýto koncept napríklad v deklarácii „Budovanie občianskej spoločnosti" prezentovalo vyše 100 lídrov z neziskovej, nadačnej, filantropickej,

[1] Odpovede na otázky nájdete na konci kapitoly.

štátnej a podnikateľskej sféry z viac ako 22 krajín, ktorí sa zúčastnili na 11. výročnej konferencii Johns Hopkins International Fellows in Philanthrophy v roku 1999 v Bangalore v Indii. Plný text tejto deklarácie uvádzame v prílohe 1 na konci knihy.

Tretí sektor v súčinnosti so štátom a podnikateľským sektorom

Keď sa ponoríme do tejto témy, nenájdeme úplnú a definitívnu odpoveď a ocitneme sa v nekončiacom sa víre otázok.

Ako majú vyzerať neziskové organizácie? Má to byť skupina nadšencov, čo laicky, bez prostriedkov a holými rukami zachraňuje to, o čo sa nik nestará? Skupiny odborníkov, čo sa v profesionalite služieb vyrovnajú štátnym inštitúciám, alebo ich predčia? Organizácie, čo pracujú zadarmo, za peniaze z darov a zbierok, za peniaze daňových poplatníkov, za peniaze získané predajom služieb zákazníkom...? Odpoveď bude: áno, aj, aj, aj... Podoba neziskových organizácií (ich štruktúra, charakter, profesionalita) bude závisieť predovšetkým od toho, akú úlohu majú plniť v spoločnosti.

Očakáva sa, že neziskové neštátne organizácie majú byť „neprofesionálnym" doplnkom štátnych a komerčných služieb? Alebo je to naopak a štát má pokrývať len také služby, o ktoré komerčný sektor nejaví záujem a občania nie sú schopní pokryť si ich sami? Niekedy je potreba taká veľká, že súčinnosť všetkých troch sektorov je nevyhnutnou podmienkou. Otázka potom nespočíva v tom, kto je zodpovedný, ale skôr, v tom, ako si tretí sektor, štát a biznis rozdelia spoločný koláč zodpovednosti.

Mohlo by sa zdať, že ak si otázky postavíme takto všeobecne, hrozí, že sa zamotáme do príliš všeobecných sociologických či politologických úvah. Ak si však chceme odpovedať na otázku, ako by mali vyzerať neziskové neštátne organizácie, k odpovedi sa dopracujeme len pomocou širšieho kontextu. Vo všeobecnej podobe bude odpoveď jednoduchá. Mali by vyzerať tak, aby čo najviac plnili funkciu, ktorá tretiemu sektoru v poskytovaní služieb a v jeho advokačnej roli prislúcha. No prakticky – bez prílišného sociologizovania a politologizovania – ako to vlastne je? Za čo má zodpovedať tretí sektor a čo z toho vyplýva pre podobu neziskových organizácií? Odpoveď, samozrejme, nebude jednoznačná a univerzálna pre všetky krajiny a v každom čase. Zjavne tu existuje viacero modelov, ktoré môžu fungovať. Navyše v transformačných časoch – a to spôsobuje poriadny zmätok v hlavách ľudí – môže vedľa seba existovať i viacero modelov súbežne.

V kapitole o vzťahu štátu a tretieho sektora sú na všeobecnej úrovni opísané možné modely spolužitia štátu a tretieho sektora. Každý z týchto modelov predpokladá aj inak štruktúrované neziskové organizácie. To, či v typickej neziskovej organizácii (a je taká vôbec?) bude 5 alebo 200 zamestnancov, to, či organizácia bude stáť na renomovaných profesionálnych expertoch alebo na nadšených voľnočasových dobrovoľníkoch a podobné desiatky otázok, bude závisieť aj od toho, ako určíme rolu, ktorú majú v spoločnosti hrať neziskové organizácie. Slovinská sociologička Zinka Kolarič (1999) vychádza z postsocialistickej reality v tomto regióne. Na jej základe uvádza zaujímavý prehľad piatich modelov, ako možno chápať zodpovednosť štátu, tretieho sektora a podnikateľských subjektov v poskytovaní služieb občanom. Uvádzame ich v samostatnom rámčeku, pretože je užitočné uvedomiť si veľmi konkrétne dôsledky odlišných modelov.

Zinka Kolarič nazýva tieto modely **liberálny, konzervatívno-korporativistický, sociálno-demokratický, katolícky a štátno-socialistický**. Toto delenie sa viaže na príklad modelov fungovania systémov sociálneho štátu (welfare systems) v európskom kontexte. Nazdávame sa však, že tieto úvahy sa netýkajú len zodpovednosti za poskytovanie sociálnych služieb. Obdobný model môže platiť pre zdravotnú starostlivosť, vzdelávanie, kultúru, šport a iné.

Rámček 2: Modely fungovania systémov sociálneho štátu a ich dôsledky na podobu a štruktúru neziskových organizácií [2]

Liberálny model:

Všetci občania majú šancu kúpiť si potrebnú službu na dobre rozvetvenom trhu, ktorý pružne reaguje na meniace sa potreby občanov. V poskytovaní služieb hrá najpodstatnejšiu úlohu ***privátny, komerčný sektor****. Pre tých, čo si plne nemôžu dovoliť získavať služby prostredníctvom trhu, je aktuálna možnosť obrátiť sa o pomoc na rodinu, príbuzenstvo a lokálne organizované siete neziskových a dobrovoľníckych organizácií. Tie poskytujú len také služby, ktoré nepokrývajú privátne inštitúcie, alebo poskytujú služby pre tú časť obyvateľstva, ktorá si nemôže dovoliť zaplatiť služby komerčných inštitúcií. Štát poskytuje záchrannú sieť pomáhajúcich inštitúcií a služieb iba tým, čo prepadli sitom privátnych a dobrovoľníckych inštitúcií. Úlohou štátu je poskytnúť „poslednú záchrannú sieť" pre ľudí bez peňazí, rodinných väzkov a ľudí bez možnosti získať pomoc dobrovoľníckych inštitúcií.*

V tomto modeli sa treťosektorové organizácie sústreďujú na také služby, ktoré sú nové a komerčne (zatiaľ) nezaujímavé, ako aj na služby pre ľudí v núdzi, sociálne slabú časť populácie, ktorá nie je schopná kúpiť si služby na trhu. Treťosektorové organizácie sú často inovátormi alebo lacnejším (a menej kvalitným) doplnkom komerčného sveta, musia mať vo svojich radoch tvorivých a odvážnych „sociálnych inovátorov" a tiež veľmi sociálne cítiacich pracovníkov a dobrovoľníkov, pre ktorých je pomoc ľuďom v núdzi najvyššou hodnotou.

Konzervatívno-korporatívny model:

Podobne ako v liberálnom modeli sú na prvom mieste v poskytovaní služieb ***trhové inštitúcie*** *(firmy, komerčné služby). Schopnosť občanov kupovať si služby je posilnená pomocou* ***systémov povinného poistenia****, ktoré reguluje štát. Štát tiež preberá zodpovednosť za ľudí, ktorí sa neuplatnia na trhu práce a nemajú možnosť využívať služby privátnych subjektov. Zodpovednosť štátu je tu silnejšia ako v liberálnom modeli. Štát je „zálohou" za služby privátneho sektora.*

V tomto modeli musia byť neziskové organizácie mimoriadne profesionálne. Pracujú vo veľmi súťažívom prostredí, kde sú nútené dokazovať svoju kvalitu v konfrontácii so štátnymi službami, „dotovanými" prostredníctvom systémov povinného poistenia. Neziskové organizácie sa spravidla sústreďujú na inovatívne služby, na služby pre štát nepopulárne, ale potrebné a tiež na služby, ktorých predajom si neziskové organizácie môžu zabezpečiť stabilný príjem a podmienky na vlastný rozvoj. Neobstoja organizácie, ktoré nevedia profesionálne plánovať, alebo je im cudzí marketing a systematická kontrola a tlak na zvyšovanie vlastnej efektívnosti. Neziskové organizácie, ktoré sa udržia, sa v tomto modeli veľmi podobajú na úspešné firmy.

Sociálnodemokratický model:

Zodpovednosť za poskytovanie služieb spočíva ***predovšetkým na štáte****. (Verejný sektor je silný, dôraz je na univerzálnosti programov a zabezpečovaní sociálnych práv.) Na druhej strane občania stále majú možnosť kúpiť si služby na „trhu", a tak sa dostať k väčšej a často drahšej variete služieb. Alebo sa k službám môžu dostať i prostredníctvom neformálnych neziskových sietí, i keď na túto možnosť sa kladie najmenší dôraz.*

Úloha treťosektorových organizácií je minimalizovaná na atraktívny alebo chýbajúci doplnok štátnych služieb. Treťosektorové organizácie sa presadzujú len v okrajových a vysoko špecializovaných oblastiach. Rola treťosektorových organizácii sa presúva viac do sféry advokácie, kontroly a konštruktívnej kritiky výkonu štátnych inštitúcií.

Kresťanský model:

(Zinka Kolarič používa označenie – Katolícky model, nám sa však vyššie uvedené pomenovanie zdá presnejšie.) V tomto type hrajú kľúčovú rolu ***rodinné zväzky, cirkevné inštitúcie a siete charity, ako aj neformálne občianske servisné organizácie****. Ľudia majú možnosť kupovať si služby i prostredníctvom systémov povinného poistenia. Štát zasahuje a zabezpečuje služby iba vtedy, keď vyššie spomenuté inštitúcie zlyhajú alebo nie sú schopné poskytovať ich na primeranej úrovni a v dostupnej cene.*

[2] Spracované podľa Zinky Kolarič: „The Non-profit Sector as a Service provider in Different Types of Welfare Systems

Úloha charitatívnych organizácií je nezastupiteľná, toto usporiadanie umožňuje ich plný rozvoj. Služby majú byť – podľa tohto prístupu – poskytované rovnakou mierou pre všetky skupiny obyvateľstva, nezávisle od ich náboženskej príslušnosti. Vzhľadom na dobrovoľný charakter sú cirkevné a charitatívne organizácie schopné poskytovať služby mimoriadne lacno, prístupne pre širokú populáciu. V tomto modeli bývajú neziskové organizácie miestne, odbornou kapacitou a mediálne jednoznačne prepojené so štruktúrami cirkvi a charity. V neziskových organizáciách sa jednoznačne prelína sociálna pomoc s evanjelizáciou. Toto úzke prepojenie nemusí vyhovovať niektorým organizáciám alebo ich klientom.

Štátno-socialistický model:

Rola štátu je v tomto modeli dominantná*. Štát je vlastník, financuje a kontroluje všetky inštitúcie poskytujúce služby. Ľudia nemajú možnosť získať služby z iných zdrojov. Služby neziskových organizácií sú limitované obmedzujúcim zákonným rámcom, cirkevné a charitatívne inštitúcie sú neprimerane kontrolované a obmedzované v činnosti. Sociálne služby v privátnej sfére prakticky neexistujú.*

Vzhľadom na minimálny priestor pre svoje fungovanie, neziskové organizácie spravidla nie sú veľmi vplyvné. Väčšinu svojej energie sú nútené investovať do úsilia o svoje prežitie. Keďže služby poskytované štátom majú monopolný charakter, sú väčšinou príliš drahé, nepružné a často i nefunkčné. V tomto modeli sú neziskové organizácie spravidla redukované na hierarchicky organizované dobrovoľné združenia a často slúžia len ako „výkladná skriňa" mocenskej elity. Neočakáva sa, že by mali mať reálnu moc alebo podiel na rozhodovaní. Majú slúžiť len na umelé deklarovanie veľkodušnosti štátu či mocou kontrolovaný preventívny ventil nespokojnosti občanov. Neziskové organizácie však aj tu bývajú užitočné v informovaní obyvateľov o iných efektívnejších modeloch, ale spravidla samy nemajú dostatočnú kapacitu na praktické kroky.

Medzisektorová spolupráca a partnerstvá

Už sme naznačili, že hierarchické centralizované systémy v spravovaní krajín celosvetovo prežívajú krízu a dlhodobo nie sú udržateľné. Na Slovensku sa to premieta do potreby reformy verejnej správy a jej decentralizácie. Decentralizácia prirodzene povedie k rozdeleniu moci – zmenšeniu moci štátnych orgánov, nárastu moci samosprávy a dokonca k vzniku nových samosprávnych orgánov. Takáto zmena v mnohom skomplikuje rozhodovanie verejnej správy. Už len vo vnútri verejnej správy sa zvýši počet zainteresovaných, ako aj počet rôznych záujmov. Súčasne sa dá očakávať, že záujem o verejné rozhodovanie a vplyv súkromných subjektov rastie. Napr. privatizáciou štát stráca a súkromný sektor získava priamy dosah na podniky dôležité pri zabezpečovaní služieb verejnosti. Rozdrobenie moci a záujmov prirodzene povedie k zvýšeniu počtu situácií, pri ktorých za riešenie nejakého problému nebude zodpovedná jediná inštitúcia či autorita, schopná autonómne rozhodnúť a rozhodnutie aj zrealizovať. Čoraz zriedkavejšie bude možné riešenie presadiť silou a autoritou, a viac bude situácií, pri ktorých bude nevyhnutné vyjednávanie a vzájomná dohoda zainteresovaných strán. Schopnosť spolupracovať s rôznorodými partnermi sa stane nevyhnutnou pre verejných predstaviteľov, inštitúcie, ako aj pre súkromné subjekty – ziskové či neziskové.

Medzisektorová spolupráca (aj na Slovensku) bude kľúčová na prežitie a rozvoj inštitúcií všetkých troch sektorov. Úplnú odpoveď na otázku, ako konkrétne postupovať ak chceme medzisektorovo spolupracovať, dnes nemá takmer nik. V ďalšom texte sa pokúsime aspoň o časť tejto odpovede.

Začneme trochou nevyhnutnej teórie. Spoluprácu môžeme vnímať z dvoch vzájomne súvisiacich, i keď odlišných pohľadov. Spoluprácu môžeme vidieť ako **vzťah**. Kľúčové sú potom „zdieľanie" a vzájomná výhodnosť tohto vzťahu pre spolupracujúce strany. Na vytvorenie vzťahu spolupráce potrebujú zúčastnené strany vyznávať podobné hodnoty,

vnímať zodpovednosť za rovnaký problém, alebo „zdieľať" zdroje, ciele alebo víziu. Podľa autorov Mattessich a Monsey (1992) je spolupráca „vzájomne výhodný a dobre definovaný vzťah, ktorý vytvoria dve alebo viac strán na to, aby spoločne dosiahli cieľ."

Spoluprácu však môžeme vidieť aj ako **proces**. Z tohto pohľadu spolupráca predstavuje spôsob identifikovania toho, čo je a toho, čo nie je spoločné medzi stranami, ktoré priviedol k spoločnému stolu spoločný problém, alebo vôľa spolupracovať. Tento proces umožní zúčastneným stranám vzájomne výhodnú výmenu názorov a spoločné vyriešenie spoločného problému. Podľa Grayovej (1989) je spolupráca proces, v ktorom strany, ktoré vidia rôzne aspekty toho istého problému, môžu konštruktívne preskúmať vzájomné rozdiely a hľadať riešenie, ktoré presahuje ich individuálne možnosti. V procese spolupráce je dôležité spoločné rozhodovanie zúčastnených strán, hlavne o smerovaní v oblasti spoločného záujmu. (Deje sa to prostredníctvom osôb či inštitúcií reprezentujúcich hlavné dotknuté a zainteresované skupiny – niekedy sa im hovorí „stakeholdri". Slovenčina pre tento pojem nemá jednoslovné vystihujúce označenie, takže aj v ďalšom texte ostaneme pri „stakeholdroch", ale už bez úvodzoviek, pozri tiež terminologické okienko v kapitole Občania a verejné rozhodovanie.)

A teraz trocha praktickejšie. Ako vyzerá proces, súbor krokov pri nadväzovaní a rozvíjaní medzisektorovej spolupráce v nejakom konkrétnom probléme, čo trápi napríklad miestnu komunitu?

Základné charakteristiky procesu spolupráce:

Vzťah a proces spolupráce vyžaduje niekoľko predpokladov:

- stakeholdri (zúčastnené a ovplyvnené skupiny) sú vzájomne závislí, ani jedna zo zúčastnených strán nie je schopná samostatne zrealizovať ňou preferované riešenie problému,
- počas procesu vzniká spoločné porozumenie problému,
- zúčastnené strany osobne diskutujú,
- pravidlá postupu a rozhodovania sú vytvorené a odsúhlasené účastníkmi,
- proces umožňuje vzájomné učenie sa/vzdelávanie zúčastnených,
- medzi účastníkmi vznikajú a posilňujú sa vzťahy vzájomného rešpektu,
- riešenia vznikajú prostredníctvom konštruktívnej diskusie o rozdieloch,
- v procese vzniká spoločné „vlastníctvo" rozhodnutia; vždy, keď je to možné, rozhodnutie sa dosahuje konsenzom,
- predpokladom procesu je spoločná zodpovednosť účastníkov (stakeholderov) za rozhodnutia a smerovanie oblasti, ktorou sa skupina zaoberá,
- spolupráca vzniká a rozvíja sa postupne.

Proces spolupráce má niekoľko základných krokov:

1. Započatie spolupráce

Na začiatku, keď sa organizácia, inštitúcia alebo neformálna skupina rozhodne prizvať iné subjekty na spoluprácu, je potrebné, aby si predbežne formulovala oblasť, v ktorej chce spolupracovať, alebo problém, ktorý chce spoločne riešiť. Na základe vymedzenej oblasti potom môže identifikovať zainteresované a ovplyvnené skupiny a z nich účastníkov procesu (predstaviteľov stakeholdrov, expertov atď.)

Potom môže zvolať prvé stretnutie stakeholderov, na ktorom je potrebné, aby sa účastníci dohodli na spoločnej predbežnej formulácii problému alebo oblasti spolupráce, vyjasnili si roly v procese spolupráce a dohodli sa na cieľoch a krokoch procesu.

Rámček 3: Prvé stretnutie – overovanie si možnosti spolupráce

Špeciálnu pozornosť venujeme prvému stretnutiu; postupujeme pomaly a dôkladne si pripravíme program a pravidlá, ktoré poslúžia skupine ako základný rámec správania účastníkov a neskôr môžu poslúžiť pri zvládaní konfliktných situácií.

Zopár užitočných otázok pri príprave programu prvého stretnutia:

- Prečo sa stretnutie uskutočňuje a kto ho zvolal?
- Aké sú vaše očakávania a aké sú očakávania vami zvolaných ľudí? Čo si myslia, že sa spoluprácou môže dosiahnuť? Aký je očakávaný prínos pre komunitu, organizácie a pre jednotlivcov?
- Aké sú plusy a mínusy plánovanej spolupráce?
- K čomu chceme spoločne dospieť? Aký je cieľ našej spolupráce, čo by mal byť výsledok?
- Je niekto, kto by mohol prispieť, na stretnutí neprítomný?

Otázky k základným pravidlám:

- Aké sú roly členov a zvolávateľa, a koho zastupujú?
- Aký je náš časový plán práce? Aké časové limity máme?
- Ako budeme pracovať s informáciami: zbieranie údajov, zachovávanie dát, diskrétnosť, propagácia?
- Ako budeme komunikovať? Kto bude za čo zodpovedný a do kedy?
- Či a aké kompenzácie dostanú účastníci (preplatenie výdavkov)?
- Čo musíme urobiť na začiatku?
- Ako budeme rozhodovať?

2. Spoločné plánovanie a rozhodovanie

Na spoločných stretnutiach sa stakeholderi postupne:

- dohodnú na presnom vymedzení a pomenovaní problému alebo oblasti spolupráce,
- vymenia si (prípadne medzi stretnutiami zozbierajú) informácie potrebné na porozumenie problému,
- diskusiou o rôznych aspektoch problému, ktoré vnímajú individuálne, postupne dospejú k spoločnému porozumeniu histórie, kontextu a záujmov spojených s riešeným problémom alebo oblasťou,
- od spoločného porozumenia problému môžu prejsť k návrhu možností, alternatív a nápadov na riešenie problému,
- preveria možnosti riešenia a postupne vylúčia nevhodné, diskutujú o zostávajúcich alternatívach, ich výhodách a nevýhodách,
- ďalej zúžia výber na niekoľko alternatív, ktoré rozpracujú,
- potom sa dohodnú na nezávislých kritériách, podľa ktorých vyberú spoločné riešenie,
- riešenie poskytnú na pripomienkovanie širšej skupine zainteresovaných, ako aj verejnosti,
- spoločne odsúhlasia konečnú dohodu.

3. Realizácia dohody

V procese spolupráce je dôležité, že za realizáciu dohody sú spoločne zodpovedné všetky zúčastnené strany aj v prípade, keď sa na faktickej realizácii nepodieľajú všetci účastníci.

Na to, aby mohli zrealizovať spoločnú dohodu, účastníci potrebujú:

- k dosiahnutej dohode vytvoriť realizačný plán,
- rozdeliť si zodpovednosti za jednotlivé úlohy,
- vytvoriť mechanizmus na monitorovanie a spresňovanie realizácie.

Potom už zostáva iba zrealizovanie úloh a aktivít.

Rámček 4: Spoločná dohoda medzi organizáciami

Na čo by sme nemali zabudnúť pri uzatváraní dohôd medzi organizáciami:

- Na akom stupni blízkosti sa zúčastnené organizácie dohodli? (medziagentúrny výbor, poradná skupina, konzorcium, fúzia, konsolidácia)
- Aké právomoci bude každá organizácia uplatňovať?
- Aké budú zodpovednosti každej organizácie?
- Akou mocou – vplyvom a inými zdrojmi prispeje každá organizácia?
- Ktorí kľúčoví ľudia v každej organizácii musia podpísať dohodu? Podpísali ju?
- Ktoré dôležité stratégie, postupy a činnosti táto dohoda ovplyvní v každej z organizácii, aký je plán implementácie týchto zmien?
- Kto má zodpovednosť za spresňovanie dohôd a za urovnanie nezrovnalostí medzi členskými organizáciami?

4. Monitorovanie, hodnotenie a spätné preverovanie napĺňania dohody

Dôležitou súčasťou akéhokoľvek dlhodobého plánovacieho procesu je monitorovanie a zhodnocovanie postupu realizácie. Podľa výsledkov monitoringu a potreby je potom možné prispôsobovanie plánu a priebežné riešenie nespokojností a odlišných názorov na realizáciu dohody.

Doba zmeny či doba nevedomia na Slovensku?

Na záver si ešte skúsme pomenovať súvislostí, v ktorých dnes na Slovensku hovoríme o treťom sektore a jeho vzťahu k iným sektorom.

Uplynulé desaťročie ukázalo, aké obrovské problémy tlačí Slovensko pred sebou a ako sa s nimi nevie vyrovnať. Reformy, ktoré predstavovali pre časť spoločnosti dokončenie revolúcie, sa diali veľmi pomaly a nechcene. Ba čo horšie, zo Slovenska sa stal hlboko vnútorne rozpoltený štát, ktorému chýba jasná vízia svojej budúcnosti a roly, ktorú môže zohrať v strednej Európe a vo svete vôbec. Je badateľná snaha zachovať status quo v každej oblasti, pričom hlavné impulzy na zmeny dostáva Slovensko od časti podnikateľskej sféry, z neziskového sektora a v poslednom čase konečne aj z médií. Vzdelávací systém, zdravotná starostlivosť, dôchodkové zabezpečenie sú však stále reliktmi minulej doby bez výraznejších zmien. Na to, že sa budú dotýkať prakticky každého žijúceho občana SR, je diskusia k nim až na výnimky nedostatočná.

Dnešná, rýchlo sa meniaca, doba prináša zmeny súvisiace s globalizáciou, informatizáciou a inými megatrendmi. V súčinnosti sa s tým mení rola tretieho sektora, ako aj rola štátu. Dalo by sa povedať, že doba je tehotná zmenou a pre nás na Slovensku viac ako pre našich západných susedov. Ak neuspejeme, budeme zaostávať. Strádanie, ktoré každú zmenu bude nevyhnutne sprevádzať, sa našou dočasnou nečinnosťou nijako nezmenší, len sa predĺži. Zatiaľ situácia vyzerá tak, že tretí sektor popri verejnom (štátnom) a podnikateľskom sektore nemá napríklad miesto v Ústave SR. Sú síce zákonné a podzákonné normy, ktoré však pôsobia zmätočne a nesystémovo. Keďže neexistuje ani základný konsenzus, čo a akú rolu by mal tretí sektor plniť, ignoruje sa a chápe len ako doplnok popri zavedených, a dá sa povedať, že tradičných sektoroch, ktoré si verejný priestor medzi sebou „rozparcelovali".

Predstava, že miesto tretieho sektora má byť v boji s ostatnými dvoma sektormi o „ohraničený kus koláča", nie je najproduktívnejšia. Schodnejšou cestou by bolo skôr uvažovať, v čom sú prednosti každého zo sektorov, kde sa sektory dopĺňajú a kde je priestor pre spoluprácu. Nasledujúce štyri kapitoly ukazujú, kde zo vzájomných medzisektorových vzťahov vyplýva takýto priestor pre partnerstvá. Ďalšie tri kapitoly hovoria o tom, ako môžu občania zvyšovať svoju účasť na rozhodovaní, či posilovať advokáciu tam, kde priestor pre medzisektorové partnerstvo chýba.

Kľúč k cvičeniu 1:

Ad 1.

a) Spoločnými kritériami mimovládnych neziskových organizácií a podnikateľského sektora sú: inštitucionálnosť, súkromný charakter, samosprávnosť

b) Spoločné kritériá neziskových organizácií a štátu sú: inštitucionálnosť a neziskovosť (čiastočne aj ďalšie kitérium: všeobecná prospešnosť).

Ad 2.

vládny sektor: Slovenské národné divadlo, Slovenská pošta, Sociálna poisťovňa

podnikateľský sektor: Temálne kúpalisko v Bešeňovej, Televízia Luna, Filmové ateliéry Koliba

tretí sektor: Matica slovenská, Prvé evanjelické lýceum v Bratislave, Divadlo Stoka, Slovenská katolícka charita, Slovenský Červený kríž

Použitá literatúra:

Carpenter, S.: Cooperative Planning and Problem Solving, tréningový manuál, Maďarsko 1996.

Gray, B.: Collaborating – Finding Common Ground for Multiparty Problems. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1989.

Kolarič, Z.: The Non-profit Sector as a Service provider in Different Types of Welfare Systems. Johns Hopkins University, Baltimore 1999.

Mattessich, P. W.; Monsey, R. M.: Collaboration – What Makes it work, Amherst H Wilder Foundation, 1992.

Ondrušek a kol.: Čítanka pre neziskové organizácie, PDCS, Bratislava, 1998.

Šamalík, F.: Občanská společnost v moderním státě, Doplňek Brno, 1995 s. 156 – 158.

TRETÍ SEKTOR A TRETÍ SEKTOR

OBSAH: obraz tretieho sektora na Slovensku; typológia neziskových organizácií na Slovensku oficiálne a menej oficiálne; odkiaľ a kam tretí sektor na Slovensku – udalosti v slovenskom treťom sektore v rokoch 1989-2000; udržateľnosť tretieho sektora; etika a etické štandardy v práci neziskových organizácií

Vzhľadom na „optiku vzťahov troch sektorov" začneme v tejto knihe kapitolou o vzťahu tretieho sektora k sebe samému, akýsi kritický pohľad do zrkadla.

Tretí sektor má „vzťah" aj k sebe samému. Ujasňuje si vlastnú identitu, vyvíja sa a vnútorne organizuje. Proces hľadania a ujasňovania si vlastnej identity sa nikdy nekončí. Neplatí to len pre Slovensko či iné transformujúce sa krajiny. Platí to i v krajinách, kde je občianska spoločnosť po stáročia silná a pevne zakorenená. Slovenským špecifikom možno je, že hľadanie vlastnej identity sa (vo väčšej miere než v porovnateľných susediacich štátoch) urýchľovalo politickým prostredím, ktoré si nástojčivo vynucovalo občianske dozrievanie a diskusiu o role tretieho sektora v postsocialistickej spoločnosti, v iliberálnej demokracii i v znovuoživenej demokracii.

V kapitole najprv uvažujeme o tom, aký je obraz tretieho sektora na Slovensku z hľadiska jeho vývoja, zadefinujeme si kritériá, na základe ktorých možno deliť neziskové organizácie a pokúsime sa aj o ich menej formálnu typológiu. Ďalej sa budeme snažiť pomenovať rozhodujúce historické križovatky, ktorými sa tretí sektor na Slovenku uberal za posledné desaťročie a zistiť, aké sú trendy v tomto vývine do budúcnosti aj z hľadiska jeho dlhodobej udržateľnosti. Osobitná časť je venovaná spolupráci treťosektorových organizácií. Kapitolu ukončujeme prehľadom sebakontrolných mechanizmov a úvahou o uplatňovaní princípov etiky v činnosti neziskových organizácií.

Obraz tretieho sektora na Slovensku

Aký je tretí sektor na Slovensku? V hodnoteniach možno počuť obdivné hlasy, kde sa tretí sektor považuje za prekvapujúco vyspelú časť spoločnosti a priam za záchrancu demokracie. Počuť i hlasy, ktoré poukazujú na viacero slabín rozvoja tretieho sektora na Slovensku, na malú profesionalitu, nedostatočné predpoklady na dlhodobú finančnú udržateľnosť i málo odolné inštitucionálne zakorenenie.

Pravdu majú všetci. Tretí sektor na Slovensku je taký „pubertiak-ostarok". Nie je to už nemohúce dieťa, preukazuje svoju samostatnosť, ale do uvážlivosti, stability a dospelej vyrovnanosti rozvoja mu ešte niekoľko desiatok rokov chýba. Občiansky sektor hral a bude hrať kľúčové roly iniciátora, kontrolóra, záchrancu a kritika transformačných zmien. Netreba sa však dať zmiasť trochu zveličujúcimi úvahami o rozvinutej občianskej spoločnosti na Slovensku a verbálnou automasážou o sile tretieho sektora. Tretí sektor začína oslovovať svojich prirodzených partnerov – vládu, biznis i verejnosť. Toto treťosektorové komentovanie,

kritika a niekedy i „krikľúnstvo" občas vyústi do dobre mierenej aktivity, ktorá zobúdza médiá a verejnosť. Neplatí to však vždy. Niekedy je to len výraz neistoty, vnútorných problémov a nevyhranenosti samotného tretieho sektora na Slovensku.

Nneodmysliteľne sa k nemu viaže jeho dvojaká rola: poskytovať služby a súčasne obhajovať záujmy väčšej či menšej skupiny občanov. Je to akási jánusovská tvár tretieho sektora[1]. **Služby** predstavujú jeho prívetivú stránku a majú charakter pomoci, služby blížnemu. Je to tradičná rola, ktorá siaha hlboko do histórie. **Advokácia** naproti tomu je kritická tvár tretieho sektora, ktorá sa vytrvalo usiluje o zachytenie verejného záujmu a jeho presadenie v aréne moci. Je to moderná rola súvisiaca so sprístupnením politiky občanom a otvorením verejného priestoru mimo tradičných inštitútov reprezentatívnej demokracie.

Z hľadiska rozsahu a profesionality poskytovaných služieb ostáva nepríjemným faktom, že tretí sektor na Slovensku v súčasnosti zamestnáva menej než 1 % pracovníkov (Woleková, Petrášová, Toepler, Salamon, 2000), čo je zohľadňujúc porovnateľné miery proporcií k počtu obyvateľov asi 14-krát menej, než je americký štandard, ale aj trikrát menej, než je to napríklad v Česku (pozri bližšie tabuľku v prílohe 5).

Masívny nástup v smere posilnenia zodpovednosti za poskytovanie služieb spoločnosti má slovenský sektor ešte len pred sebou. K skutočne dospelým prejavom fungovania občianskej spoločnosti bude potrebná desiatky rokov trvajúca fáza budovania medzisektorových partnerstiev a taká profesionalizácia treťosektorových organizácií, že v podstatnej miere budú vedieť dopĺňať a nahrádzať viaceré služby, ktoré dnes realizuje verejná sféra.

Takže preto „pubertiak-ostarok". Ak by sme chceli na počesť desiatich rokov znovuoživenia tretieho sektora na Slovensku postaviť figurálny pomník – sochu, čo by symbolicky vyjadrovala podobu tretieho sektora, možno by sme sa dopracovali k zvláštnej kreatúre. Figúra symbolizujúca tretí sektor na Slovensku by bola rozvinutá veľmi nerovnomerne. Natŕčala by silné bicepsy advokácie (a hrdila sa úspešnými kampaňami), ale súčasne by bola podvyživená z hľadiska schopnosti poskytovať profesionálne služby a vytvárať partnerstvá s verejným a súkromným sektorom. Navyše, ak by sme sochou chceli symbolicky zobraziť finančnú stabilitu, stála by na trochu vratkých základoch. Asi je ešte priskoro na pomníky.

Typológia neziskových organizácií na Slovensku

V súčasnosti je na Slovensku registrovaných vyše 13 000 neziskových organizácií (Demeš, 2000) a ich počet neustále rastie. To samotné však nemusí byť dôkazom expanzie občianskej spoločnosti. Napriek tisíckam oficiálne registrovaných organizácií môžeme odhadovať, že počet skutočne aktívnych a reálne pôsobiacich organizácií nepresahuje poldruha tisíc. Pre časť z nich udržateľnosť nie je podstatným problémom. Sú postavené na nadšení a ich vznešené či apelujúce poslanie je magnetom pre novoprichádzajúcich dobrovoľníkov. Prežijú bez ohľadu na zhoršenie ekonomických podmienok, bez ohľadu na zmeny politickej situácie. Nie sú závislé od vonkajších zdrojov, sú poháňané energiou, čo vychádza zvnútra, z vlastných potrieb. Časť organizácií, naopak, je veľmi závislá od vonkajších spoločenských a ekonomických podmienok. V nestabilnej situácii je aj ich organizačné pôsobenie rozkolísané. Napriek tomu, že ich všetky zvykneme zaraďovať do širokého treťosektorového košiara, ich charakter býva veľmi rôznorodý. Navyše charakter neziskových organizácií sa časom mení a aj im samotným môže jednoznačné zaradenie niekedy robiť ťažkosti.

[1] Jánus – z mytológie, rímsky „boh začiatku a konca" zobrazovaný s dvomi tvárami; symbol dvojakosti, obojakosti.

Robiť typológiu neziskových organizácií sa nedá tak jednoznačne, ako je to v prípade chemických látok, typov lietadiel alebo napríklad jazykov. Je to asi rovnako ťažké ako triediť a typologizovať napr. psychiatrické ochorenia a poruchy či hudobné štýly. Stretávame sa s nejasnými kritériami a mnohými, mnohými „krížencami", ktorí súbežne patria do viacerých podskupín. Napriek tomu sa pokúsime aspoň zadefinovať deliace čiary (kritérá), na základe ktorých možno neziskové organizácie aspoň približne deliť do podskupín.

Tradičné kritériá, na základe ktorých možno robiť deliace čiary pre členenie organizácií bývajú:

- **VEREJNOPROSPEŠNOSŤ: t. j. verejnoprospešné (príp. všeobecnoprospešné) organizácie vs. vzájomne prospešné organizácie**
- **PREVAŽUJÚCI TYP AKTIVÍT: servisné organizácie (organizácie priamo poskytujúce služby) vs. organizácie zamerané na obhajobu (verejných či privátnych) záujmov**
- **PODPORA A PRIAMA REALIZÁCIA: grantové inštitúcie vs. organizácie realizujúce programy**
- **ADRESÁT ČINNOSTI: organizácie slúžiace priamo verejnosti vs. sprostredkujúce organizácie**
- **SAMOSTATNOSŤ: samostatné nezávislé organizácie vs. organizácie vytvárajúce siete, pobočky, strešné štruktúry a podobne**
- **KRITÉRIUM FORMALIZOVANOSTI: formálne registrované organizácie vs. neformalizované entity (skupiny či spoločenstvá) tretieho sektora**

Pred tretím sektorom na Slovensku určite budú v najbližších rokoch stáť dva okruhy otázok, ktoré si bude treba vyjasňovať z hľadiska charakteru tretieho sektora. Prvý okruh sa týka problematiky **verejnoprospešnosti** činnosti neziskových organizácií, druhý okruh vzťahu **servisnej a advokačnej roly** tretieho sektora v spoločnosti. Povedzme si o tom čosi viac.

Služby a služby

Poveďla stále sa vyjasňujúceho vzťahu servisných organizácií a organizácií zameraných prevažne na občiansku advokáciu existuje viacero otvorených otázok aj vo vzťahu k samotným neziskovým organizáciám zameraným na služby.

Služby môžu mať rôznu povahu z hľadiska kvality pre adresáta, čo je porovnateľné len vtedy, ak sa poskytuju aj na komerčnej alebo štátom zabezpečovanej báze. U nás sú neziskové organizácie častejšie v situácii, že služby, ktoré poskytujú, neposkytuje v ich okolí nikto iný. Ani štát, ani súkromný sektor, ani rodina, resp. jednotlivci. Preto je ťažko porovnať ich kvalitu. To bude jedna z bariér pri ich profesionalizácii a kontraktoch neziskových organizácii a štátu na výkon služieb.

Iný pohľad na služby poskytované neziskovými organizáciami je z pohľadu ich verejnoprospešnosti či vzájomnej prospešnosti. Je to však zložitý a nejednoznačný pohľad. Príkladom verejnoprospešnej služby je napríklad, keď nezisková organizácia poskytuje informačné letáky o možnostiach vidieckeho turizmu v regióne alebo charita zriadi hospic. Jasným kritériom je rovnaký prístup k týmto službám pre členov i nečlenov a jednoznačné chápanie, že služba je prospešná celej spoločnosti alebo špecifickej časti verejnosti, nie iba jej realizátorom.

Vzájomne prospešné na druhej strane sú služby poskytované neziskovými organizáciami takmer výlučne pre svojich členov. (Napríklad členovia rybárskeho zväzu dostanú rybársky lístok so zľavou, nečlenovia ho buď nedostanú, alebo musia zaplatiť viac.) Nie všetky

vzájomne prospešné služby majú aj verejnoprospešný dosah. Podľa toho kritéria by sa malo uvažovať aj o daňových úľavách zo strany štátu. Definovanie verejnoprospešnosti a jej daňové dôsledky je dôležitou úlohou pre tretí sektor.

V súčasných zákonoch (napr. v zákonoch o daniach z príjmov) sa verejnoprospešnosť vymedzuje vymenovaním hlavných typov činností, ale nie je nimi obmedzená. Status verejnoprospešnosti poskytuje organizáciám, ktoré sa ako také kvalifikujú, isté daňové úľavy a výhodnejšie podmienky. Vymedzenie verejnoprospešnosti je však v súčasnosti veľmi široké a tak nemotivuje zákonodarcu rozširovať mieru úľav a zvýhodnených podmienok, keďže existujú obavy, čo by spôsobili výpadky v príjmoch štátneho rozpočtu, ktoré by boli dôsledkom zmien vyhlášok v tomto smere.

Protest ako služba verejnosti

Povedľa priamych služieb, slúžia neziskové organizácie spoločnosti aj iným spôsobom – je to iniciačná, kritická a advokačná rola. Túto rolu u nás médiá a tradičné náhľady na tretí sektor málokedy zohľadňujú a odkazujú tretí sektor len do roly poskytovania služieb. Dá sa povedať, že sa začala objavovať v tých krajinách a v dobách, ktoré „otvárali" politiku z kabinetov širším masám. Ako príklad môžeme spomenúť hnutia sufražetiek, ktoré bojovali za presadenie volebného práva u žien v USA a západnej Európe. Túto kritickú a advokačnú rolu zohrávajú paralelne s tretím sektorom aj médiá a intelektuáli. Ak je politický proces dostatočne flexibilný, je schopný osvojiť si ju a produktívne sa s ňou vyrovnať.

Aj keď začiatkom 20. storočia sa definitívne západná spoločnosť lúčila s „ancient regime", postupné zľudovenie politiky a otváranie verejného priestoru nebolo úspešné z dôvodu nástupu rôznych autoritatívnych a totalitných režimov. Keďže vývoj v USA nebol týmito javmi poznamenaný, umožňoval ďalšie otváranie verejného života nad rámec tradičnej reprezentatívnej demokracie. Preto sú až dodnes USA krajinou, od ktorej sa zvyšok sveta stále má čo učiť hlavne v oblasti otvárania verejného procesu pre čoraz väčšiu reálnu účasť občanov v rozhodovaní.

Prirodzene podobnou optikou deliacich čiar by sme sa mohli zamýšľať a deliť organizácie aj podľa iných kritérií (napríklad podľa toho, či sú prevažne závislé od jedného zdroja financovania, alebo či ide o organizácie financované z viacerých zdrojov, ďalším kritériom by mohla byť prevládajúca oblasť činnosti a podobne...). Pre lepšie pochopenie, čo presne sa rozumie pod týmito kritériami a deliacimi čiarami, skúste si to uvedomiť na príklade neziskovej organizácie, ktorú poznáte. Pokúste sa túto organizáciu charakterizovať pomocou nasledujúceho cvičenia.

Cvičenie 1: „Do ktorej treťosektorovej škatuľky patríte?"
(Kritériá, ktoré vám pomôžu definovať typ vašej neziskovej organizácie).

Vyberte si nejakú občiansku neziskovú organizáciu, ktorú lepšie poznáte (ste jej pracovníkom, členom, priaznivcom...) a pomocou tohto cvičenia si skúste ujasniť, o aký typ organizácie vlastne ide. Pri niektorých otázkach môžete mať problém, pretože odpoveď nebude jednoznačná. V tom prípade uvažujte o pozitívnych a negatívnych dôsledkoch tejto nejednoznačnosti.

Kritérium verejnoprospešnosti

Verejnoprospešné organizácie	**Vzájomne prospešné organizácie**
Slúži organizácia hlavne pre dobro verejnosti? Aké aktivity to potvrdzujú?	Slúži organizácia hlavne vlastným členom? Aký by mohol byť príklad aktivít a klientov, ktoré by to potvrdzovali? ....

Prevažujúci typ aktivít

Servisné organizácie	**Organizácie zamerané na obhajobu záujmov – „občiansku advokáciu“)**
Je hlavnou misiou organizácie poskytovať služby? Je jasne definovaný klient, ktorému sú služby určené? Dá sa výsledok služieb dokumentovať, merať, meniť z hľadiska efektívnosti? Čo sú ťažiskové služby, ktoré organizácia poskytuje?	Je hlavnou misiou organizácie obhajovať záujmy určitej skupiny príp. sa snažiť o zmenu vyhlášok, regulácií, zákonov? Je podstatnou charakteristikou činnosti organizácie utváranie koalícii? Je v práci podstatná súčinnosť s médiami? Púšťa sa organizácia do kampaní? Pôsobí ako „action-tank“(je zameraná na súbor viditeľných akcií, ktorých cieľom je mobilizovať cieľové skupiny na podporu zmien zákonov a vyhlášok? Ako je definovaná cieľová skupina? Čo sú príklady takejto obhajoby záujmov? ....

Podpora a priama realizácia

Grantové organizácie	**Organizácie realizujú programy**
Je hlavnou misiou organizácie poskytovať finančnú alebo materiálnu podporu pre programy? Pracuje organizácia hlavne s majetkom a financiami, menej s priamymi programami? Má organizácia grantovú komisiu, poradcov, nezávislú správnu radu, ktorá sa nedostáva do konfliktu záujmov? Aké sú príklady udelenej podpory (grantov, darov, príspevkov, štipendií?	Je hlavnou misiou organizácie priamo realizovať projekty programy? Aké sú príklady priamych programov a projektov, ktoré organizácia uskutočňuje? ....

Adresát činnosti

Organizácie slúžiace priamo verejnosti	**Sprostredkujúce podporné organizácie**
Je hlavným adresátom organizácie komunita, špecifická skupina ľudí, ktorí potrebujú pomoc, konkrétni adresáti mimo samotného tretieho sektora? Kto a čo sú príklady adresátov činnosti organizácie?	Je hlavným adresátom činnosti organizácie iná treťosektorová organizácia, prípadne ľudia z tretieho sektora? Bolo by možné charakterizovať túto organizáciu jedným z nasledujúcich výrazov: informačné alebo podporné centrum („resource center"), centrum dobrovoľníctva, organizácia poskytujúca právne, internetové / komunikačné alebo finančné poradenstvo pre treťosektorové subjekty, tréningové a konzul-tačné centrum pre tretí sektor, akademický program pre treťosektorových lídrov, nadácia, mikropôžičkový fond pre podporu neziskových subjektov, ...?
.....	.....
.....	.....

Samostatnosť

Samostatné nezávislé organizácie	**Strešné organizácie a siete**
Pôsobí organizácia samostane a nezávisle z hľadiska svojich programov, financovania, rozhodovania? Aký príklad to potvrdzuje?	Je organizácia súčasťou formalizovaného partnerstva, formalizovanej siete organizácií, je pobočkou väčšej organizácie, alebo sama vytvára pobočku(y)? Musí sa vo svojich programoch, financovaní, rozhodovaní prispôsobovať ostatným organizáciám (organizačným jednotkám)? Aký príklad to potvrdzuje?
.....	.....
.....	.....

Kritérium formalizovanosti

Formálne registrované organizácie	**Neformalizované entity tretieho sektora**
Je organizácia formálne registrovaná? Možno jej jednoznačne priradiť jednu zo zákonmi vymedzených foriem? Je jednoznačné, kto je štatutárnym zástupcom organizácie?	Ide o formálne neregistrovanú skupinu bez právnej subjektivity?
.....	.....
.....	.....

Keď ste takýmto spôsobom ohodnotili a zaradili vami vybratú organizáciu, skúste zhrnúť všetky jej podstatné charakteristiky. Ako bude vyzerať „zaškatuľkovanie" organizácie, o ktorej ste uvažovali pri tomto hodnotení.

Čo z hľadiska takéhoto definovanie organizácie vyplýva:

- *pre jej budúci rozvoj?*
- *pre postavenie jej zamestnancov a dobrovoľníkov?*
- *pre aktuálnych či potenciálnych klientov?*
- *pre donorov?*

Ešte raz delenie organizácií (tentoraz neoficiálne)

Opakovane prerušovaný rozvoj tretieho sektora u nás, zmiešavanie cirkevno-charitatívnych, svetských, straníckych a občianskych vplyvov viedlo k formovaniu niekedy až bizarnej plejády typov organizácii, ktoré u nás tvoria tretí sektor. Bez ohľadu na to, či sú registrované ako nadácie, občianske združenia, neinvestičné fondy či verejnoprospešné spoločnosti, všimnime si teraz z iného pohľadu ich podobu, štruktúru a spôsob fungovania. Skúsme ich opísať na základe každodennej skúsenosti tak, ako by ich asi opísal nezainteresovaný a vedecky „nepostihnutý" pozorovateľ.

S trochou nadsázky a prístupom skôr „organizačného hubára" než vedca by sme ich najpočetnejšie typy potom mohli klasifikovať ako:
„Školské ľavobočky", „Mimovládne efeméry", " Hej-rupáci", „Zdravé jadro", „Mimovládne prísavky a mastodonty" a *„Národnofrontovské skanzeny"*.

Toto členenie prirodzene nepokrýva všetky typy organizácií tretieho sektora, ale nazdávame sa, že väčšina súčasných neziskových organizácií na Slovensku patrí do jednej z nasledovných podskupín, pričom šanca ich udržateľnosti sa pri jednotlivých podskupinách mierne odlišuje.

Organizácie založené pri základných alebo stredných školách – „Školské ľavobočky"

Z oficiálne registrovaných organizácií je to veľmi častý, i keď málo viditeľný typ. Organizácie sú spravidla založené iniciatívnym vedením školy alebo združením rodičov pri škole ako náhrada predchádzajúcich organizačných foriem konkrétnej spolupráce školy a rodičov. Spravidla sú postavené na aktivite niekoľkých dobrovoľníkov a činnosť sa väčšinou obmedzuje na zbieranie príspevkov od rodičov (a od podnikov, na ktoré majú školy prostredníctvom rodičov kontakt) na položky, na ktoré školský rozpočet nestačí – od poznávacích koncoročných zájazdov až po nákup papiera do kopírky a kriedy pre školu. Tieto neziskové organizácie sú úzko zamerané na doplnkové hradenie nákladov, na ktoré škola nestačí, takto chápu aj svoje poslanie, spravidla nemajú záujem ho rozširovať a nevidia potrebu obohacovať svoju prácu. Akýkoľvek záujem zvonka vnímajú nedôverčivo – väčšinou ako potenciálne ohrozenie svojho fungovania. Prežijú dovtedy, kým bude peňazí v školstve menej, než je nevyhnutné, a kým rodičia budú vidieť svoje deti ako najvyššiu hodnotu. Prežijú veľmi dlho.

Pasívne organizácie založené na jednu príležitosť – „Mimovládne efeméry"

Sú takisto mimoriadne početné (odhad 5-7 tisíc). Boli založené pri príležitosti jednorazovej akcie alebo projektu (tanečný festival, výstava, vianočná pomocná akcia pre deti v niektorom z ústavov a pod.) Registrácia neziskovej organizácie nie je zrušená, pretože koordinátori projektov si nechávajú zálohu pre možnosť využiť existujúci organizačný rámec a účet i v budúcnosti. V súčasnosti je však aktivita týchto organizácií „zmrazená". Pri kontakte sú koordinátori takýchto projektov zmätení, niektorí nekonkrétne naznačujú, že organizácia sa chystá naplno rozbehnúť činnosť v budúcnosti – pričom rozbeh už realizujú i niekoľko rokov a niektorí týmto spôsobom založili a súbežne reprezentujú i 4-5 organizácií, ktoré spravidla nemajú ani jedného člena a posledné roky nevykázali žiadnu činnosť. Prežijú dovtedy, kým to dovolí legislatívny rámec, a kým budú mať ich tvorcovia dostatok energie na predlžovanie organizačnej hibernácie.

Dobrovoľnícke málo organizované združenia – „Hej-rupáci"

Organizácie postavené na nadšení a nejasne vizionársky formulovanej misii. Ich história sa meria mesiacmi, väčšina z nich existuje menej ako rok. Obyčajne zatiaľ nemajú žiadne špecifické priestory, často ani vlastný telefón, organizačný poriadok je voľný a skôr stavia na zvyklostiach a predstave lídrov. Tieto neziskové organizácie spravidla stoja (a padajú) v závislosti od zapálenosti 1-3 väčšinou mladších nadšencov, ktorí na seba mimoriadne efektívne nabaľujú väčšie počty dobrovoľníkov. Zameranie sa väčšinou orientuje na environmentálnu problematiku, kultúrne aktivity, problematiku pomoci Rómom alebo ľudské práva. Neujasnená misia sa mení v závislosti od meniacich sa záujmov lídrov v „módnych" aktivitách. Presadzujú sa hlavne projekty, ktoré umožňujú viditeľnú kampaň alebo konkrétne služby s rýchlo čitateľným výsledkom. Aktivita v organizácii býva čiastočne hra, hľadanie seba v „kozmologickom" období vlastného hodnotového vývoja, často alternatívnym životným štýlom proti etablovaným spôsobom. Prístup k akýmkoľvek novým aktivitám je založený na nereflektovanej spontaneite. Sú úplne otvorení novým myšlienkam a participatívnym postupom. Súčasne bývajú nadmerne nesystematickí a nedôslední v starostlivosti o rozvoj vlastnej organizácie. Vzhľadom na to, že tieto neziskové organizácie sú vedené dobrovoľníckym étosom a finančné zázemie nie je pre ich jestvovanie kľúčové, je veľká pravdepodobnosť, že tieto organizácie by mohli prežiť i výrazne reštriktívnu legislatívu. Podstatná časť z nich sa časom asi bude vyvíjať na organizácie typu „zdravé jadro".

Vzmáhajúce sa organizácie s jasne definovanou misiou – „Zdravé jadro"

Odhad sa pohybuje asi okolo tisíc organizácií. Organizácie existujú spravidla 2-5 rokov, väčšinou sídlia v menších prenajatých priestoroch (často zapožičaných od miestnej samosprávy za symbolické nájomné). Najčastejšie majú aspoň 2-3 zamestnaných pracovníkov (na plný alebo čiastkový úväzok) a viacero dobrovoľníkov. Veľká časť z nich má koncepčno-kontrolný orgán (správnu, príp. poradnú radu) a výkonných pracovníkov s hierarchickým členením. Misia býva jasnejšia a primerane definovaná. Majú skúsenosť s písaním žiadostí o grant, príp. fundraisingom u podnikateľských subjektov, vedením projektov a spoluprácou s inými mimovládnymi subjektmi, samosprávou, príp. miestnym orgánom štátnej správy. Väčšinou majú minimum zdrojov na svoje inštitucionálne fungovanie a získané zdroje sú užívané na operačné realizovanie projektov. Sú závislí od krátkodobých (ročných) grantov, často od zahraničných nadácií. Tieto organizácie tvoria a budú tvoriť zdravé jadro tretieho sektora na Slovensku. Po procese zlučovania, preskupovania, redefinovaní misie v nových podmienkach si väčšina z nich vyjasní, či je ich podstatnou misiou orientácia na služby alebo advokáciu a lobovanie, či chcú svoje

aktivity stavať prevažne na dobrovoľníkoch, alebo sa budú uberať smerom k výraznej profesionalite, či ich zdroje budú predovšetkým z grantov, kontraktov, štátnej podpory... Veľká časť z nich po určitých vývojových ťažkostiach prežije a bude tvoriť korenný systém občianskej spoločnosti.

Organizácie prepojené s inými významnými spoločenskými subjektmi – „Mimovládne prísavky a mastodonty"

Časť organizácií pôsobí ako nezávisle registrovaný subjekt s afiliáciou na väčšie spoločenské subjekty (asi najčastejšie na politické strany, cirkvi, ale aj firmy a pod.), s ktorými sú prepojení spôsobom financovania, organizačne a niekedy i personálne. Väčšina z nich nemá problémy so základným vybavením, potrebným na fungovanie organizácie a má i dlhodobejšie zabezpečenú perspektívu fungovania a niekedy dotácie zo zahraničia. Nezávisle, či ide o maličké či masové organizácie, často pôsobia ako relatívne uzavreté, pri kontakte s ľuďmi zvonka sú opatrné, niekedy určujú reprezentantov organizácie, ktorí môžu podávať informácie o organizácii. Ich skutočná misia má niekedy výrazne stranícku povahu a niekedy je dokonca na hranici etických princípov či zákona. Organizácie sú jednoznačne závislé od rozhodnutia svojho chlebodarcu, často nemajú hlbší zmysel než byť „prevodnou pákou" jeho želaní a s ústupom chlebodarcu zanikajú aj ony.

Mimovládne organizácie s výrazným prepojením na štátne štruktúry – „národnofrontové skanzeny"

Takéto mimovládne organizácie sa vyznačujú jednoznačným prepojením na štátne inštitúcie. Väčšinou sú plne dotované zo štátneho rozpočtu (napríklad prostredníctvom fondov ministerstiev alebo veľkých podnikov s výraznou kontrolou štátu). Najčastejšie sa zameriavajú na podporu národnokultúrnych projektov a prácu v rámci sociálnych projektov. Časť organizácií tohto typu pripomína (veľkosťou, vybavením, rozpočtom, charakterom práce, personálnym zložením, silne hierarchickou štruktúrou, málo prehľadným systémom rozhodovania ap.) nástupnícke národnofrontové organizácie. Časť sú novozaložené organizácie s personálom, ktorý je väčšinou zamestnaný v štátnych vládnych a politických inštitúciách a povedľa toho riadi tieto mimovládne organizácie. Tieto organizácie majú malý počet dobrovoľných pracovníkov, niekedy koordinujú prácu ďalších neziskovych organizácií, ktoré sa opierajú o dobrovoľníkov. Viaceré z nich majú problémy naučiť sa fungovať v nezávislom slobodnom prostredí bez klientelizmu a štátnych peniazí. Tento prvok ovplyvňuje štruktúru, fungovanie a akcieschopnosť sektora, pretože organizácie spred r. 1990 nie sú zvyknuté hovoriť do vecí verejných a angažovať sa vo verejnej politike, skôr sa orientujú na záujmovú činnosť vo vzťahu k svojim členom. Vo svojej práci často iba opakujú charakter činnosti, zlozvyky, štruktúru, na ktorú boli zvyknuté počas fungovania Národného frontu v posledných desiatkach rokov. Sú takmer nereformovateľné a bez výdatnej podpory štátu nepreživijú.

Odkiaľ a kam tretí sektor na Slovensku?

Na kvalifikované historické hodnotenie smerovania tretieho sektora na Slovensku je asi priskoro. O niekoľko desiatok rokov sa historici určite zapotia, aby primerane dokumentovali, čo bolo v prospech a čo brzdou rozvoja slovenskej občianskej spoločnosti na prelome 20. a 21. storočia.

O jeden z prvých pokusov, ako hodnotiť posledný vývoj tretieho sektora, sa pokúsil výskumný tím Inštitútu pre verejné otázky. Podľa sociológa Michala Vašečku (2000) z tohto inštitútu prechádzal tretí sektor po roku 1989 piatimi podstatnými fázami rozvoja.

Diverzifikácia charakterizovala tretí sektor v prvých rokoch po „nežnorevolučných" zmenách zhruba do roku 1992. Novovznikajúce organizácie definovali svoje záujmy. Na troskách a podhubí rozpadnutých mamutích organizácií Národného frontu vznikalo množstvo organizácií, ktoré redefinovali svoje postavenie. Vo vzťahu k vtedajšej vláde existovali sľubné perspektívy možného partnerstva.

Konsolidácia a profesionalizácia tretieho sektora sa odohrávala v rokoch 1992-93. Zamestnanci a dobrovoľníci neziskových organizácií odborne rástli, nastal „boom" tréningových programov a možnosť vycestovať do zahraničia na študijné cesty sa stávala nepísaným pravidlom pre lídrov väčších novovznikajúcich organizácií. Tretí sektor sa začal jasnejšie vertikálne členiť, sformovalo sa viacero strešných organizácií a asociácií organizácií príbuzného zamerania.

Emancipácia neziskových organizácií sa prejavila ako nepriamy následok parlamentných volieb v roku 1994. Zhoršili sa vzťahy s autoritárne sa správajúcou vládou. Mečiarizmus vyprovokoval ťah treťosektorových organizácií k sebaidentifikácii. Občianska spoločnosť a jej potreba prestáva byť len abstraktným konceptom, stáva sa konkrétnym javom, ktorého podstatu treťosektorová komunita objavuje a postupne vníma ako hodnotu, o ktorú treba s autoritárstvom zvádzať boj. Výraznejším vystúpením v tomto smere bola kampaň z roku 1996 „Tretí sektor SOS" proti likvidačnému návrhu zákona o nadáciách.

Mobilizácia neziskových organizácií sa začala v roku 1997. Predvolebná kampaň OK '98 bola prvým masívnym úspechom občianskeho sektora v schopnosti ovplyvniť celoslovenskú politiku a mobilizovať občanov. Tretí sektor bol prvýkrát vnímaný ako seriózny rovnocenný partner pre politické strany, odbory a médiá. Kampaň OK '98 veľmi posilnila sebavedomie tretieho sektora, ale tiež vyzbrojila treťosektorové organizácie viacerými užitočnými skúsenosťami vo vedení kampaní, schopnosti utvárať široké koalície, presadiť sa v médiách.

Stabilizácia tretieho sektora sa môže datovať od zavŕšenia volieb v roku 1998, ktoré viedli k návratu spoločnosti na cestu demokratickejšieho vývoja. Podarilo sa prijať niekoľko zákonov a vyhlášok, ktoré vytvárajú lepšie predpoklady na jeho fungovanie. Posilnil sa trend utvárania partnerstiev so štátnymi a samosprávnymi inštitúciami na lokálnej, ako aj celoštátnej úrovni. Treťosektorové organizácie sa vo väčšej miere zapájajú do spoločenského diskurzu (verejnej diskusie).

Bez ohľadu na objektívne historické hodnotenie je dôležitá sebareflexia predstaviteľov tretieho sektora. Skúsme si teraz spolu podiskutovať, ktoré javy alebo udalosti je možno považovať za križovatky vo vývoji tretieho sektora na Slovensku po roku 1989.

Takáto reflexia umožní uvedomiť si aj význam súčasných udalostí pre rozvoj občianskej spoločnosti. Nech to znie akokoľvek zvláštne, niektoré javy, ktoré sme často dosť rozrušene prežívali len nedávno, sa stávajú históriou. Časť z nich sa ocitne v učebniciach a stredoškoláci budú ohŕňať nosom nad týmito „nezáživnými" faktmi z nedávnej minulosti.

Nasledujúce cvičenie nám umožní jasnejšie si uvedomiť, ktoré z faktorov ovplyvňujú podobu dnešného tretieho sektora.

Cvičenie 2: Križovatky tretieho sektora na Slovensku v rokoch 1989-2000 („Váženie" udalostí.)

Skúste sa zamyslieť nad jednotlivými udalosťami a zhodnoťte ich podľa škály najprv individuálne. Potom prediskutujte svoje hodnotenie v skupine. ***Niekto by mohol za kľúčové označiť udalosti s medzinárodnopolitickým dosahom, iný by mohol namietať, že zmeny v legislatíve a ekonomické zlomy boli to najdôležitejšie.Ešte iný pohľad by mohol namietať, že to, čo sa dialo v regiónoch a na najbežnejšej úrovni každodenného života komunít, boli tie naj... naj... udalosti.*** ***Ste schopní dospieť k podobnému hodnoteniu? Dajú sa niektoré udalosti a javy označiť za také míľniky vo vývoji tretieho sektora na Slovensku, čo ovplyvňujú aj jeho dnešnú podobu?***	**Aký je význam tejto udalosti / faktu?** (minimálny, podstatný, kľúčový..)	**Akým smerom táto udalosť / fakt ovplyvnil(a) rozvoj občianskej spoločnosti?** (jednoznačne pozitívne, skôr pozitívne, skôr negatívne, jednoznačne negatívne)
Kolaps komunistického systému Po zmenách v novembri 1989 dochádza k strate monopolu moci jednej strany. Otvára sa šanca pre „odkliatie" spoločnosti, šanca pre znovuoživenie občana a občianskej spoločnosti.		
Zákon o združovaní občanov prijatý bol v roku 1990 (83/1990 Zb.). Upravil právo na slobodné združovanie, na ktoré nie je potrebné povolenie štátneho orgánu, a podľa ktorého občania môžu zakladať spolky, hnutia, kluby a iné občianske združenia.		
Transformácia tzv. spoločenských organizácií Organizácie spred r.1989 zahrnuté do Národného frontu, sa pomerne rýchlo prispôsobili a transformovali na niektorú z nových právnych foriem, pričom zdedili majetok, skúsenosti a personálne vybavenie z minulosti. Do značnej miery zdedili aj systém dotácií zo štátneho rozpočtu a príspevkov na aktivity, predovšetkým v sociálnej a humanitárnej oblasti.		
Prijatá legislatíva pre mimovládne neziskové organizácie Bola prijatá legislatíva zvýhodňujúca finančné podmienky fungovania neziskovych organizácií, t. j. daňové zvýhodnenia a možnosti ich príjmov. Ani tieto úpravy nerozlišovali a doteraz nerozlišujú medzi vzájomne prospešnými a verejnoprospešnými organizáciami.		
Občianski aktivisti prechádzajú do novej administratívy Po páde komunistického režimu mnohí aktivisti z toho, čo neskôr nadobudlo formu tretieho sektora, predovšet-kým z environmentálnych organizácií, prešli do novej administratívy, čo do istej miery viedlo k určitému oslabeniu sektora.		

Prvá stupavská konferencia neziskovych organizácií a následná tradícia Na konferencii v októbri 1991, 20 účastníkov zo Slovenska, 34 z Čiech a 20 zahraničných identifikovalo naliehavú potrebu zlepšenia toku informácií, daňových úľav a iných legislatívnych úprav v rýchlo sa rozvíjajúcom sektore a dohodli sa na návrhu zákona o nadáciách. V roku 1994 a potom každoročne pokračovala tradícia pravidelných stupavských konferencií, kde neziskové organizácie hodnotia svoj rozvoj, určujú ciele do ďalšieho roka a volia Grémium tretieho sektora.		
Rozdelenie ČSFR a vznik samostatnej Slovenskej republiky Viaceré federálne organizácie sa po roku 1993 rozdelili, Slovensko a Česká republika zaznamenali odlišný politický vývoj.		
Vznik a pôsobenie organizácie SAIA (neskôr SAIA/SCTS) Slovenská akademická informačná agentúra vznikla v roku 1990. Okrem servisu pre ministerstvo školstva poskytovala aj isté služby pre tretí sektor, predovšetkým informácie a školenia. Neskôr, po založení SCTS sa tejto činnosti začala venovať systematicky, a slúžila aj ako servisná organizácia pre Grémium tretieho sektora. Zriadila aj regionálne kancelárie, ktoré prispeli k sprístupneniu jej služieb v regiónoch.		
Vznik a pôsobenie domácich „think-tankov“ Po roku 1992 sa mnohí špičkoví predstavitelia ponovembrovej reprezentácie začali venovať činnosti v treťom sektore, prípadne sa k nej vrátili. Pôsobili hlavne v oblasti ľudských práv, demokracie, vzdelávania, ale aj ekonomickej, sociálnej, humanitárnej a environmentálnej. Boli to predovšetkým: MESA 10 (Makro-ekonomické a sociálne analýzy), Spoločnosť pre analýzu sociálnej politiky (SPACE), SAIA, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život (STUŽ), Nadácia Milana Šimečku (NMŠ), Charta 77, Nadácia Šándora Máraia, atď.		
Vznik Grémia tretieho sektora (G3S) Sedemnásťčlenné Grémium vzniklo na Druhej stupavskej konferencii v roku 1994. Jeho úlohou bolo reprezentovať spoločné záuj-my sektora navonok, teda k vláde, miestnej samospráve, súkromnému sektoru, odborom, zahraničným neziskovým organizáciám, zabezpečovať tok informácií v rámci sektora a podobne.		
Vznik krajských grémií tretieho sektora V roku 1996 vzniká spontánne v Banskej Bystrici prvé Krajské grémium tretieho sektora (KG3S). Na základe jeho príkladu a iniciácie G3S a SAIA sa v roku 1997 šíria KG3S do ďalších krajov. Aj v súvislosti s novým územnosprávnym členením Slovenska je hlavnou úlohou krajských grémií reprezentácia neziskových organizácií v kraji tak voči novej štátnej správe, ako aj súkromnému sektoru a samosprávam.		

Masový nástup zahraničných grantových programov Po roku 1990 pôsobili na Slovensku viaceré grantové programy. Realizovali ich veľvyslanectvá, predovšetkým americké, britské, nemecké, holandské. Zahraničné vládne programy: National Endowment for Democracy (NED), German Marshall Fund, British Know-How Fund (BKHF). Významné boli tiež súkromné nadácie: Nadácia otvorenej spoločnosti (NOS-OSF), ktorá je najvýznamnejším donorom na Slovensku, Environmental Partnership for Central and Eastern Europe (EPCE), Regional Environmental Center (REC), Environmental Training Project (ETP), Pew Charitable trust, Charles Stuart Mott Foundation, Ford Foundation, Sasakawa Peace Fondation, a viaceré ďalšie. V rokoch 1994-95 sa rozbehli dva dôležité programy na podporu neziskových organizácií, NPOA a DemNet. Prvý financovala Európska únia, druhý USA prostredníctvom USAID.		
Mediálne útoky proti tretiemu sektoru V rokoch 1995-96 sa začali mediálne útoky predovšetkým proti zahraničným nadáciám (OSF, FCS a iné) v provládnej tlači a zo strany vládnych politikov. Vyvrcholili pred voľbami v roku 1998. V rámci celkovej stratégie vlády Vladimíra Mečiara začali vznikať „dvojnícke" neziskové organizácie. Založená bola napríklad Únia občianskych združení a nadácií, výrazne kritická ku G3S a nekritická k vláde.		
Zákon o nadáciách bol prijatý v máji 1996 a existujúce nadácie mali možnosť sa pre-registrovať do 1. septembra 1996. K 7. septembru sa z pôvodných 2634 nadácií 1289 úradne prejavilo; 357 z nich sa preregistrovalo ako nadácie, 259 ako OZ, 118 ako neinvestičné fondy a 555 ohlásilo likvidáciu.		
Vznik Changenetu Internetový portál tretieho sektora umožňuje oveľa intenzívnejšiu komunikáciu a sieťovanie organizácií. Viaceré programy na technologickú podporu neziskových organizácií (hlavne vďaka programu NPOA) prinášajú viaceré diskusné konferencie a pohotovosť organizácií k rýchlej aktivizácii v kampaniach.		
Mimoriadne registrovanie aktivity tretieho sektora v medzinárodnom meradle Stretnutie slovenského dobrovoľníckeho fóra s manželkou prezidenta USA Hillary R. Clintonovou v roku 1996 v Bratislave. Stretnutie 11 prezidentov stredoeurópskych štátov so zástupcami neziskových organizácií počas Levočského summitu 1998: Občianska spoločnosť – nádej zjednotenej Európy. Návšteva komisára Európskej únie pre zahraničné vzťahy Hansa van den Broeka v Bratislave a jeho vystúpenie pri príležitosti 5. výročia vzniku NPOA.		

Kampane, ktoré organizuje tretí sektor Kampaň „Tretí sektor SOS" bola celoslovenskou kampaňou neziskových organizácií proti pijatiu reštriktívneho zákona o nadáciách v roku 1996. Organizovalo ju Grémium 3S. V rámci nej aktivisti neziskových organizácií pripravili aj takzvanú občiansku verziu nadačného zákona. Kampaňou OK '98 tretí sektor výrazne pomohol mobilizovať voličov. neziskové organizácie realizovali nestranícke projekty, prostredníctvom ktorých poskytli voličom množstvo informácií o voľbách a o programoch jednotlivých strán. Podieľali sa aj na monitorovaní a zabezpečení riadneho priebehu volieb. V kampani k informačnému zákonu sa vďaka koalícii asi 120 organizácií podarilo dosiahnuť schválenie mimoriadne demokratického zákona o prístupe k informáciám, ktorý asi bude mať ďalekosiahle dôsledky pre celú spoločnosť.		
Takzvaný 1% zákon V decembri 1999 NR SR schválila zákon, ktorý umožňuje občanom venovať 1 % dane z príjmov určenej neziskovej organizácie. Zákon má aj určité legislatívne nedostatky a bude asi vyžadovať novelizáciu. Vstúpi do platnosti od roku 2001.		
Opätovné reštruktúrovanie vo vnútri tretieho sektora Na Stupavskej konferencii po úspešnej kampani OK '98 vystupuje zo štruktúr Grémia tretieho sektora skupina environmentálnych, prevažne aktivistických organizácií, združená do fóra Ekofórum. Tieto deklarujú záujem o advokačnú aktivitu aj partnerský dialóg a súčasne (v roku 1999) nezáujem o členstvo v Grémiu.		
Rada vlády pre mimovládne neziskové organizácie Bola zriadená ako poradný orgán vlády v roku 1999 na základe diskusie predstaviteľov vlády a reprezentantov tretieho sektora.		
Rozvoj domácich nadačných programov Konštituujú sa domáce nadácie a filantropické programy s ambíciou dlhodobo zabezpečovať finančnú základňu pre rozvoj treťosektorových aktivít. Viaceré nadácie začínajú budovať základiny, posilňujú sa komunitné nadácie, strategické korporatívne filantropické programy (ako napr. Konto Globtel) a grantový program USAID Tvoja Zem po prvýkrát plne spravujú domáce organizácie.		

Formy spolupráce medzi neziskovými organizáciami

Sila tretieho sektora je z veľkej časti daná schopnosťou jednotlivých neziskových organizácií spolupracovať, vytvárať partnerstvá. Formy spolupráce môžu mať veľmi rôznorodú podobu, od najjednoduchších občasných výmen informácií až po veľmi komplexné organizačné formy. Spolupráca sa môže spájať s nevyhnutnosťou posilniť svoj vplyv pri kampaniach a projektoch občianskej advokácie, ale rovnako v poskytovaní rôznorodých služieb verejnosti alebo sami sebe.

Existujú viaceré podoby organizačnej spolupráce, napríklad Winer a Ray (1997) uvádza dvadsiatku takýchto typov a organizačných podôb spolupráce na rôznej úrovni. Jednotlivé organizačné formy sa vyvíjajú a jedna môže prechádzať do druhej. Možno pomôže rozlišovať stupne spolupráce na základe toho, či ide kooperáciu – teda „len" o výmenu informácií a sieťovanie za týmto účelom, alebo ide o koordináciu projektov, programov a zlaďovanie činnosti alebo dokonca ide o inštitucionálnu spoluprácu, ktorá počíta aj so štrukturálnymi organizačnými zmenami spolupracujúcich organizácií.

Kooperáciu charakterizujú krátkodobé neformálne vzťahy, ktoré existujú bez akéhokoľvek zadefinovaného poslania, štruktúry alebo plánovania. Kooperujúci partneri sa informujú iba o téme, ktorej sa spoločne venujú. Každá organizácia si zachováva vlastnú autoritu a zdroje oddelene, takže z kooperácie nevzniká žiadne riziko konkurenčných napätí okolo spôsobu, akým sa delia zdroje alebo líderstvo. Príkladom kooperácie na tejto najjednoduchšej úrovni sú internetové konferencie, pravidelne sa opakujúce konferencie s výmenou informácii neziskových organizácií, ktoré spája spoločný záujem (napríklad organizácie pracujúce s deťmi sa dohodnú na každoročnej spoločnej konferencii a vydávaní spoločného informačného časopisu). Do rámca kooperácie patria aj všetky tzv. stále konferencie, ktoré sú polootvorené alebo otvorené pre pravidelné stretávanie sa rôznorodých organizácií ako súčasť dlhodobých spoločných projektov. Patria sem všetky občasníky, „newsletters" a zvyk posielať si výročné správy. Na Slovensku neopomenuteľnú rolu v tomto smere zohráva tradícia tzv. stupavských konferencií tretieho sektora, pôsobenie časopisu Nonprofit a internetového portálu Changenet. Aj v porovnaní s okolitými krajinami je pozoruhodná veľká miera spolupráce neziskových organizácií. To, že vzniklo a po roky sa udržalo neformálne reprezentatívne zastúpenie tretieho sektora Grémium je jedinečný príklad neformalizovanej, nehierarchickej užitočnej spolupráve na celospoločenskej úrovni. Vznik a fungovanie regionálnych grémií má pre budúcnosť občianskej spoločnosti možno ešte väčší význam než celoslovenské Grémium.

Koordinácia sa odlišuje formálnejšími vzťahmi a odlišným poslaním. Koordinácia ľudí alebo organizácii predstavuje dlhodobejší vzťah zameraný na spoločnú činnosť v konkrétnej oblasti alebo programe. Vyžaduje si istú mieru plánovania a rozdelenie úloh, vyžaduje otvorenú komunikáciu medzi organizáciami o oblasti spoločného záujmu. Aj keď možnosť nezávisle rozhodovať naďalej spočíva na jednotlivých organizáciách, riziko všetkých sa zvyšuje. Rozdiely v moci partnerov sa môžu stať problémom. Účastníci spravujú zdroje a zisk zo spolupráce sa rozdeľuje. Koordinácia vyžaduje veľkú dávku dôvery, veľkorysosti, schopnosti vyjednávať, ale za odmenu prináša efektivitu a väčšiu stabilitu organizácií. Schopné dvojice, trojice, pätice neziskových organizácií sú schopné naplánovať aj realizovanie oveľa väčších projektov, než je kapacita jednotlivých organizácií. V rámci spoločného problému (alebo teritoriálne na úrovni mesta, prípadne okresu) niekedy vznikajú koalície organizácií, ktoré sa združujú v záujme obhajoby verejného či skupinového záujmu, presadenia vplyvu alebo riešenia spoločného problému. Môže ísť o „ad hoc koalície" zamerané na momentálne neplánovité posilnenie vplyvu organizácií. Inokedy hovoríme

o tzv. „letterhead koalíciách" (hlavičkové koalície), kde sa od organizácií neočakáva špeciálna aktivita povedľa ich bežnej agendy, ale do koalície prispievajú tak, že súhlasia so zverejnením podpory ich organizácie pre nejakú iniciatívu, stanovisko. Pripájajú svoj podpis, „hlavičku" k petíciám, stanoviskám, verejným vyjadreniam. V iných prípadoch ide v koalícií o prebratie zodpovednosti za špecifické (podľa možnosti vopred dohodnuté a spoločne koordinované) aktivity.

Inštitucionálna spolupráca predstavuje dlhodobé a hlbšie vzťahy. Účastníci vytvárajú novú štruktúru, v ktorej sa jednotlivé organizácie plne zaväzujú k spoločnému poslaniu. Takéto vzťahy si vyžadujú dôkladné plánovanie a dobre definované komunikačné kanály na všetkých úrovniach. Štruktúra spolupráce zasahuje do autority partnerov a riziko je oveľa väčšie. Každý z partnerov prispieva svojimi zdrojmi i reputáciou. Je potrebné vedome pracovať s mocou partnerov, ktorá by mala byť medzi nimi rovnomerne rozložená. Partneri spoločne získavajú zdroje a delia sa o výsledok a zisk.

Vlna fúzií, spájania, akvizícií, ktorá je taká charakteristická pre súčasné firmy, sa objavuje i v neziskovom sektore. V USA je každý rok registrovaných vyše 30 000 nových neziskových subjektov, ktoré (vzhľadom na svoju spoločenskú prospešnosť) získavajú určitú formu úľav alebo oslobodenia od daní. Po určitom období prvotného rozmachu sa mnohé z nich rozhodnú pre určitý spôsob kooperácie s inými organizáciami. Možností spolupráce je celá škála: od vzájomného informovania sa, cez „zosieťovanie" (networking), asociácie, koalície, aliancie, federácie až po úplné splynutie – spojenie dvoch či viacerých organizácií do nového subjektu. Organizácie tým riešia finančné obmedzenia, ale aj možnosť obsiahnuť väčší „trh", lepšie a v širšom meradle plniť svoju misiu. Na rozdiel od komerčného sektora, oveľa zriedkavejšie ide v tomto procese o pohltenie jednej organizácie druhou. Fúzie v neziskovom sektore nebývajú sprevádzané hromadným prepúšťaním a presadzovaním jednej organizačnej kultúry na úkor druhej. Pri zlučovaní firiem sa pri opise diania a vysvetľovaní často požívajú metafory z vojenskej a športovej terminológie – hovorí sa o „dobytí", „zavedení nových poriadkov", „kontumačnom víťazstve". Pri opise zlučovania organizácií v neziskovom sektore je častejšie počuť metafory z partnerského či rodinného kontextu. Predstavitelia zlučujúcich sa neziskových organizácií hovoria o organizačnom „manželstve z rozumu", o organizačných „piknikoch" v spájajúcich sa organizáciách, o sekvenciách organizačných „pytačiek". Sila neziskového sektora je práve v schopnosti spolupráce, v zameraní sa na misiu, ktorá umožňuje vidieť ďalej, za žabomyšie spory o prvenstvo či o zásluhy.

Rámček 1: Formy partnerstva medzi organizáciami

Z názvov rozličných foriem organizačného partnerstva nie je vždy zrejmé, ako vyzerá podoba ich spolupráce či partnerstva. Ako pomôcku pre lepšie porozumenie uvádzame nasledujúce vymedzenia. Už na prvý pohľad je vidieť, že označenia jednotlivých foriem sa u nás používajú veľmi voľne a bezstarostne sa zamieňajú. Nedajte sa preto pomýliť len informáciou o názve nejakej organizačnej partnerskej formy (liga, konfederácia, fúzia...) Skôr, než si vytvoríte obraz o forme ich partnerstva, snažte sa dozvedieť, ako fungujú, ako vyzerá ich štruktúra, či ich spája výmena informácií, zladenie programov či organizačné prepojenie. To možno povie viac než ich názov.

Aliancia: únia alebo spojenie záujmov, ktoré majú podobný charakter, štruktúru alebo názory; funguje ako polooficiálna organizácia organizácií. Veľmi podobne je definovaná i liga, konzorcium alebo únia.

Koalícia: dočasná aliancia frakcií, strán, atď. vytvorená za nejakým účelom; mobilizuje jednotlivcov a skupiny, a tak ovplyvňuje okolie.

Súťaž: snaha získať to, o čo sa snaží aj iný; rivalita, súťaž; stále však ide o formu partnerstva, keďže jej podmienkou je vzťah dvoch či viacerých organizácií.

Konfederácia: zjednotenie v aliancii alebo lige; spojenie za špeciálnym účelom.

Konsolidácia: kombinácia viacerých jednotiek do jednej; zvyčajne znamená veľké štrukturálne zmeny, ktoré zjednocujú činnosť. (Žiaľ na Slovensku sa podarilo tento termín na určitý čas sprofanovať a odkloniť od pôvodného významu, keďže sa ním označovali normalizačné procesy po roku 1968.)

Kooperácia: akt spoločnej činnosti s cieľom dosiahnuť krátkodobý výsledok.

Koordinácia: práca na spoločnom cieli, účastníci sa harmonicky prispôsobujú a zlaďujú aktivity. Niekedy sa týmto pojmom označuje zlaďovanie podobných alebo spoločných programov, pričom každý účastník koordinácie si ponecháva plnú a výlučnú kontrolu, pokiaľ ide o rozhodovanie vo vlastnej organizácii.

Federácia: akt zjednocovania dohodou medzi členmi o tom, ako podriadiť svoju moc hlavnej autorite v bežných záležitostiach.

Dohoda o spoločnom presadzovaní (joint powers): akt legálne konštituovaných organizácií (ako napr. vládnych agentúr alebo korporácií) spoločnými silami presadzovať istý záujem, každá organizácia musí mať spoločne definovaný účel v písomnom dokumente, ktorý sa volá dohoda o spoločnom presadzovaní a hovorí o vzťahu medzi skupinami.

Fúzia (merger): legálne mocensky vyvážené spojenie dvoch alebo viacerých organizácií. V prípade mocenskej nerovnováhy a absorpcie jedného záujmu druhým, hovoríme o akvizícii.

Sieť (network): jednotlivci alebo organizácie sformovaní do voľne previazanej skupiny, kde základom je výmena informácii.

Kolaborácia: v angloamerickom prostredí má tento pojem spravidla veľmi pozitívnu konotáciu. Označuje sa ním najvyššia forma kooperácie, veľmi často blízka kooperácia na inštitucionálnej úrovni, ktorá predpokladá veľmi pozitívnu atmosféru, zladenie programových a organizačných aspektov dvoch či viacerých partnerov. (Na Slovensku a v Čechách sa skúsenosť s fašizmom a komunizmom podpísali aj na pretrvávajúcom chápaní tohto pojmu. V našich podmienkach toto slovo nemá pozitívny nádych a spravidla sa ním ešte stále rozumie zradcovská spolupráca s nepriateľom.)

Úlohová skupina (task force): sebestačná jednotka pre konkrétny účel, často fungujúca na požiadavku nadriadeného orgánu, v činnosti nemusí pokračovať.

Aké sú „manželské" radosti a starosti, ktoré sprevádzajú zlučovanie dvoch neziskových organizácií?

Tendencia k organizačnému zlučovaniu neziskových organizácií je prirodzená. Stále viac organizácií uvažuje týmto smerom. Motiváciou býva niekedy jednoduché prežitie. Po finančných stratách, postupnom či náhlom vysychaní predchádzajúcich zdrojov a strate donorov často organizácii ani iná možnosť neostane. Inokedy nezisková inštitúcia vstupuje do organizačného manželstva preto, aby zvýšila svoju efektívnosť. Väčšia a silnejšia nová organizácia bude schopná zdvojnásobiť svoje služby, pomáhať väčšiemu počtu klientov na väčšom teritóriu. Vyčerpávajúcu súťaživosť s bývalými konkurentami nahradí spolupráca. V iných prípadoch je organizačné zlučovanie len priamym pozitívnym dôsledkom rastu. Vo svojom rozvoji je organizácia nútená prehodnotiť svoju misiu, odpovedať na širšie potreby spoločnosti a to sa niekedy najúčinnejšie dá spojením sa s inou či inými organizáciami.

Na Slovensku organizácie len začínajú objavovať výhody a nevýhody organizačného zlučovania. V tomto procese by sa mali pokúsiť vyhnúť chybám svojich kolegov. Preto uvádzame jeden zo záverov výskumu, ktorý sme realizovali v USA (Ondrušek, 1997).

Výskum ukázal, že podmienkou úspechu v procese organizačného zlučovania je ochota správnych rád oboch organizácií pristúpiť na podstatné ústupky a správne načasovanie jednotlivých krokov. Najviac sa osvedčilo, ak procesu organizačného zlúčenia predchádzala dlhodobá „známosť" organizácii, v ktorej sa posilňovalo ich niekoľkoročné partnerstvo budovaním dôvery v spoločných advokačných krokoch a zjednocovaní programov. Zlúčenie

je okrem výhod spojené s viacerými bolestivými krokmi. Prinajmenšom jedna (niekedy obe) organizácia sa musí vzdať časti svojej pôvodnej identity. Stratí alebo prispôsobí si svoje meno, logo, misiu, niekedy je nútená prepúšťať pracovníkov, sťahovať sa. Najväčšie konflikty sprevádzajú rozhodnutia o tom, kto a ako bude šéfovať novej organizácii. V nasledujúcej schéme si pozrime šesť najčastejších spôsobov, akými sa zvykne riešiť nástupníctvo vo vedení novej organizácie a aké sú výskumné závery o efektívnosti každého zo spôsobov.

Rámček 2: Kto bude šéfom? (Šesť stratégii riešenia nástupníctva pri zlučovaní organizácií)

„Prístup dokonaného K.O.“

Po diskusiách správnych rád, ich boji o nového riaditeľa, hlasovaniach aj intrigách...sa nakoniec určí, aby sa jeden z bývalých riaditeľov zlučujúcich sa organizácií stal aj riaditeľom novej organizácie. Druhý z bývalých riaditeľov z vlastnej vôle alebo nedobrovoľne odchádza a to občas býva spojené s nepríjemnou mediálnou odozvou. Býva to najčastejší spôsob personálneho riešenia, úspešný asi v polovici prípadov.

„Geniálny záchranca z iného mesta“

Spory medzi dvoma adeptmi správne rady vyriešia konkurzom alebo cieleným výberom nového nezaťaženého človeka odinakiaľ. Po tomto kroku spravidla obaja bývalí riaditelia opúšťajú organizáciu. Napriek počiatočnému odporu podriadených a dlhotrvajúcemu rozbehu nového človeka, býva toto za predpokladu veľmi šťastného výberu kandidáta, dosť často úspešné riešenie. Neodporúča sa opakovať toto riešenie s tou istou organizáciou.

„Zlučovací puč“

V chaose a napätiach zlučovacieho procesu sa do pozície nového riaditeľa presadí jeden (jedna) z bývalých podriadených niektorej zo zlučujúcich sa organizácií. Málokedy je možno získať podporu bývalých riaditeľov, ktorú nový človek nevyhnutne potrebuje. Toto riešenie sa spravidla končí najhorším výsledkom.

„Siamské riadenie“

Nerozhodné správne rady, ktoré nechcú stratiť svojho človeka, niekedy dochádzajú k nezmyselnému riešeniu. Poveria oboch bývalých riaditeľov, aby sa spoločne ujali novej riadiacej funkcie, pričom majú rovnakú rozhodovaciu moc, rovnaké zodpovednosti a okruh pôsobnosti. Očakáva sa od nich symbiotické vyvážené riadenie. Výsledkom býva často nestabilita, chaos, napätia a roztržky, ktoré sa končia najčastejšie stratégiou č. 1.

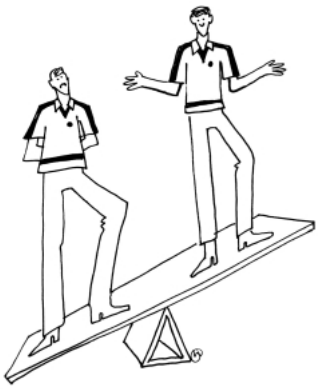

„Rotujúce riadenie“

Správne rady sa dohodnú, že noví riaditelia si budú odovzdávať poverenie viesť organizáciu v pravidelných, napr. ročných cykloch. Nefunguje to a po neúspechoch sa to spravidla končí stratégiou č. 6

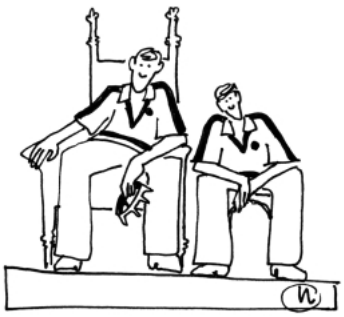

„Starší a mladší partner”

Prvotná iniciatíva pri zlučovaní organizácií vychádza od výkonných riaditeľov, nie od ich správnych rád. Proces iniciujú „partneri“, nie „rodičia“. Ide o západný, nie indický typ organizačného manželstva. V prípravách sa vopred dohodnú nové zodpovednosti a právomoci. Spravidla ide o dohodu lídra (a budúceho riaditeľa novej organizácie) a manažéra (budúceho vicedirektora alebo tajomníka). Ich funkcie nie sú zameniteľné, dopĺňajú sa. Ak iniciatíva a dohoda vyšla od riaditeľov zlučujúcich sa organizácií, výsledky boli spravidla najlepšie zo všetkých uvedených stratégií.

Udržateľnosť tretieho sektora na Slovensku

Pojem „udržateľnosť" sa pre tretí sektor na Slovensku stal skoro fetišovým výrazom. Čo všetko môžeme rozumieť pod udržateľnosťou?

V našom prostredí sa skoro vždy udržateľnosť redukuje len na finančnú udržateľnosť. Veľa slov sa hromadí o finančných mechanizmoch pre treťosektorové organizácie. Menej sa už hovorí o iných zdrojoch udržateľnosti, hoci tie sú prinajmenšom rovnako dôležité.

Samotné slovo udržateľnosť znie celkom pekne v angličtine – „sustainability" – ale nie až tak primerane v slovenčine. V našom jazyku pojem udržateľnosť navodzuje asociácie s predstavami o záchrane, resuscitácii, zotrvaním v nezmenenej podobe. Ako upozorňuje známa britská konzultantka pre tretí sektor Jenny Hyatt (2000) pojem udržateľnosť – „sustainability" asi pochádza z latinského koreňa, kde „sub" načastejšie označuje „pod" a „tenere" je držať. „Sustainability" teda znamená čosi podoprieť, podržať. Tretí sektor asi potrebuje udržateľnosť, potrebuje, aby sme ho „podopreli", „podržali", ale rozhodne to nebude platiť o všetkých neziskových organizáciách. Pre niektoré málo schopné organizácie by naopak najlepším receptom nebolo " podržať" ich, ale „nechať ich padnúť".

Oveľa presnejšie je uvažovať o organizáciách ako o otvorených systémoch. Udržateľnosť organizácií potom znamená schopnosť dosahovať vyváženosť v jednotlivých častiach tohto otvoreného systému a vyváženosť vo vzťahoch týchto častí. Čo to konkrétne znamená?

Jenny Hyatt (2000) tvrdí, že ak hovoríme o udržateľnosti, treba hovoriť o potrebách a problémoch, o organizačných formách a venovať sa hodnotám, ktoré organizácia deklaruje a vyznáva. Treba hovoriť aj o jej zdrojoch (a zďaleka nie iba o finančných zdrojoch) a o zákonnom a finančnom rámci, v ktorom organizácie pôsobia. Nakoniec hovoriť o udržateľnosti znamená venovať pozornosť aj širšiemu politickému, technologickému a ekonomickému prostrediu, v ktorom sa organizácie nachádzajú.

Častý dôvod neschopnosti zabezpečiť udržateľnosť neziskových organizácií spočíva v nevyjasnenosti, prečo by sa mala udržateľnosť dosiahnuť. Ak by sa cieľom neziskových organizácií mala stať ich udržateľnosť len kvôli samotnej udržateľnosti, išlo by o dosť nezmyslený luxus. Na prvé prečítanie takáto situácia vyzerá absurdne a nerealisticky. No len sa pozorne porozhliadnite okolo seba. Nepoznáte žiadnu organizáciu, ktorá sa viac stará o svoje prežitie než o klientov a poslanie, kvôli ktorému vznikla? V zápale boja o stále komplikovanejší fundraising pre nové programy a vlastnú profesionalizáciu si niekedy organizácie nevšimnú, že sa situácia v mieste ich pôsobenia zmenila. Organizácia, ktorá vznikla preto, aby zabezpečovala donášku jedla dôchodcom, možno po rokoch nemá veľmi komu slúžiť, pretože demografická skladba sídliska sa zmenila, alebo možno dôchodcovia by uvítali radšej iný typ služieb. Štátne príspevky neziskovým organizáciám spravidla veľmi pomaly reagujú na zmenené potreby a neziskové organizácie niekedy tiež fungujú ako zotrvačník. Ak hovoríme o udržateľnosti, mali by sme hovoriť **o udržateľnosti meniacich sa občianskych odpovedí na meniace sa lokálne problémy** a nie o udržateľnosti organizácií a organizačných foriem za každú cenu. Dobrovoľné združenie ľudí, ktorí založili neformálne združenie na pomoc rodičom a príbuzným drogovo závislých z jednej štvrte, sa po niekoľkých rokoch môže prepracovať do podoby profesionálnej organizácie, poskytujúcej profesionálne služby. V ďalšom období sa organizácia môže (ak je to potrebné) rozdeliť na komerčnú firemnú časť a neziskové formálne či neformálne jednotky. Po ďalších rokoch sa môže presunúť do iných regiónov, kde je potrebnejšia, alebo sa zamerať menej na priamu službu a viac na prevenciu či napríklad na financovanie takýchto programov. Organizáciu po rokoch môžu, ale nemusia tvoriť tí istí ľudia. Formy práce a typ programov sa môžu, ale nemusia udržať. Napriek všetkým zmenám slúži takáto organizácia ako dobrý príklad konceptu udržateľnosti.

Neštátna (ale od štátnej podpory stopercentne závislá) organizácia sa môže hrdiť tým, že 30 rokov poskytuje tie isté služby. Ide však o nepochopenie konceptu udržateľnosti, ak sa takáto organizácia permanentne sťažuje, že okolie ju nevyužíva a nechápe, ako sú potrebné jej služby a argumentuje, že verejnosť a štát by sa o jej podporu v rámci „udržateľnosti" mali snažiť.

Udržateľnosť tretieho sektora sa koncom deväťdesiatych rokov stala fetišovým pojmom aj pre viacerých donorov. Aj vo sfére donorov sa však nahromadil dostatok príkladov filantropickej stratégie ktorá nevedie k udržateľnosti, ale naopak v konečnom dôsledku ju oslabuje. Jenny Hyatt (2000) vtipnou metaforickou formou upozorňuje na osem takýchto nepriaznivých javov v stratégiách donorov:

1. **„Krátkodobé prepálenie"**, hlavne v situáciách po spoločenskej kríze, keď veľkí donori venujú obrovskú finančnú podporu jednému špecifickému problému na úkor dlhodobejších a viac udržateľných stratégií. Podpora vo výške desať miliónov dolárov na jednoročnú iniciatívu budovania centier pre ženy v Kosove je podľa nej takýmto príkladom. Po piatich rokoch bude potrebné veľa úsilia, aby tieto centrá bez infraštruktúrneho zázemia prežili.
2. **„Preplnené vlaky"**, keď sa donori ako včely na med vrhajú na tie isté priority a zabúdajú na všetky ďalšie. V módnych vlnách preferovaného financovania sa môžu ocitnúť ženské, rómske, environmentálne a iné programy. Ak neexistuje koordinácia medzi donormi a ak je „absorbčná" schopnosť neziskových organizácií v „módnej" oblasti malá, granty, ktoré hromadne smerujú do týchto oblastí na úkor iných potrieb, môžu viac korumpovať, než pomôcť.
3. **„Myšlienkový blok"**. Viacerí donori nevnímajú spoločenský vývoj ako komplexný, otvorený a paradoxný proces vzájomného učenia, ale skôr ako plne predvídateľný mechanický a logický proces. Výsledkom je podpora len takých fragmentovaných projektov, ktoré predstierajú plnú kontrolu nad výsledkami. Zo strany donorov ide často o nepochopenie dynamiky vývoja. To ich vedie skôr k reaktívnemu prístupu (kde iba reagujú na nové a nové problémy, než k proaktívnemu prístupu).
4. **„Averzia podstupovať riziko"**. Je prirodzené, že donori chcú vedieť, čo získajú z programov, do ktorých vkladajú peniaze. Investícia do sociálnej zmeny má však inú povahu než investícia v biznise. V rizikovom kapitálovom investovaní sa považuje za normálne, že len jeden z 20 projektov, do ktorých sa investovalo, bude úspešný. V neziskovom svete majú donori obrátené očakávania, len pri jednej z 20 investícií si pripúšťajú neúspech. Projekty sociálnej zmeny sa pritom dejú v oveľa viac turbulentnom a spolitizovanom prostredí.
5. **„Kultúra vypestovanej závislosti"**. Pomoc, ktorá prichádza len zvonka, bez úsilia a spoluúčasti adresátov, vedie k závislosti a nie k rozvoju a samostatnosti. Protiliekom proti vypestovaniu závislosti môže byť podmienka finančnej spoluúčasti obdarovaného (tzv. „matching"), či len postupné zvyšovanie grantov v súlade s miestnymi podmienkami (tzv. „incremental giving"). Užitočnou skúsenosťou donorov je, že občianskej spoločnosti v tranzitórnej krajine pomáha, ak sa od samotného začiatku pomoci uvažuje o vytváraní a posilnení domácich nadácií a budovaní domácej kapacity na získavanie zdrojov a poskytovanie grantov.
6. **„Udusenie byrokraciou"**. Procedúry spojené so žiadosťou o podporu od niektorých veľkých grantových inštitúcií sú také komplikované, že takmer vyžadujú doktorát. Účinne odplašia malé začínajúce dobrovoľnícke organizácie, ktoré majú dobré nápady a veľa odhodlania, ale žiadne skúsenosti s byrokraciou. Donori by vo svojich schémach podpory mali myslieť aj na mechanizmy, ktoré nezavrú dvere začiatočníkom a tak prispejú

k udržateľnosti (poskytnutie konzultantov, rozličné schémy, ako žiadať o zdroje prispôsobené úrovni a skúsenostiam potenciálnych žiadateľov a pod.).

7. **„Sprostredkujúce organizácie ako ikona“**. Využívanie sprostredkujúceho medzičlánku – napr. domácich strešných organizácií – pri distribuovaní zahraničnej podpory sa stalo takmer nevyhnutnou tradíciou. Sprostredkujúce medzinárodné či domáce organizácie by sa mali využívať len do momentu, kým koneční adresáti pomoci nie sú dostatočne silní a administratívne zdatní do takej miery, že sú pripravení administrovať pomoc sami. Skúsenosť ukázala, že niekedy majú sprostredkujúce organizácie tendenciu osvojiť si tie najhoršie mocenské praktiky a opakovať najhoršie zlozvyky zahraničných donorov.
8. **„Speňaženie a odkúpenie“**. Ak si organizácie občianskej advokácie v prechodnom období budovania demokracie nedajú pozor, môže sa im stať, že namiesto nezávislých obhajcov potrieb a záujmov komunity sa môžu stať platenými realizátormi zahraničných programov. Toto nie je správanie, ktoré by podporovalo udržateľnosť. Jasným signálom takéhoto postoja je situácia, ak aktivistov týchto organizácii zaujíma viac to, akým smerom sa orientujú strategické plány zahraničných donorov, než to, čo oni sami cítia ako miestnu potrebu. Donorom by mal byť takýto postoj podozrivý.

Situácia z hľadiska udržateľnosti tretieho sektora na Slovensku vyzerá zvonku lepšie, než to väčšinou hodnotia samotní treťosektoroví aktivisti. Americká agentúra pre medzinárodný rozvoj sa pokúsila uskutočniť medzinárodné porovnanie udržateľnosti tretieho sektora v krajinách postkomunistického sveta. Do svojich hodnotiacich kritérií zahrnula otázky právneho statusu, parametre organizačnej a manažérskej kapacity, parametre finančnej životaschopnosti, rozvinutosť a oblasti obhajoby záujmov a verejnej kontroly, mieru schopností poskytovať služby, ako i úroveň rozvoja infraštruktúry samotného tretieho sektora a napokon aj to, aký je obraz o treťom sektore v médiách a verejnosti.

Na základe týchto parametrov porovnávacieho prieskumu vyzerá situácia na Slovensku prekvapujúco priaznivo. Z hľadiska sumárneho „skóre” všetkých parametrov sa Slovensko ocitá za Maďarskom a Poľskom, tesne pred Českou republikou, Litvou a Estónskom. Na Slovensku sú najlepšie hodnotené parametre „občianskej advokácie” (takmer dosahujú úroveň ukončenia reforiem), najslabšie sú parametre finančnej udržateľnosti, kde je ešte potrebné uskutočniť mnoho zmien. Podrobnejší prehľad posudzovaných kritérií používaných v tomto výskume je v prílohe 2 na konci knihy. V prílohe sú aj číselné údaje jednotlivých parametrov vo všetkých sledovaných postkomunistických štátoch.

Etika a etické štandardy v práci neziskových organizácií

Či sa nám to páči alebo nie, tretí sektor je často v spoločnosti vnímaný ako čosi, čo je tu nové, bez tradície a koreňov. Niečo, čo si „od bežných ľudí” vyžaduje opatrný a mierne podozrievavý pohľad. Môžeme sa rozčuľovať, že takýto postoj nemá opodstatnenie, môžeme bedákať nad historickou negramotnosťou väčšiny ľudí. No môžeme sa na to pozrieť aj z druhej, pozitívnejšej strany. Kritický pohľad a zvýšené nároky na etické správanie neziskových organizácií slúžia pre ich dobro. Rozvoj pod prísnym dohľadom verejnosti pomáha napredovať tretiemu sektoru.

Etické nároky na neziskové organizácie sú iné i preto, že dôveryhodnosť je samotným základom ich existencie. Utváranie neziskových organizácií, ich schopnosť získavať zdroje, prežiť a uskutočňovať svoju misiu závisí od ich morálneho správania a integrity.

Neziskové organizácie vznikli na základe určitého sociálneho kontraktu. Osobitné postavanie a určité právne výhody oproti iným súkromným organizáciám získali s podmienkou, že budú slúžiť pre verejné dobro či verejný prospech, z čoho vyplýva, že nebudú konať sebecky. Verejnosť očakáva, že tieto organizácie budú dodržiavať celý rad morálnych a humanitárnych hodnôt, ktoré vychádzajú z ich vlastných filantropických koreňov.

Ľudia uprednostňujú súkromné neziskové organizácie pred ziskovými, lebo sa domnievajú, že neziskové organizácie majú menšie pohnútky klamať tých, ktorým slúžia i podporovateľov – ich zakladatelia a personál majú menšiu príležitosť na osobné obohacovanie sa. Ľudia, ktorí poskytujú peniaze na takéto služby, nie sú takmer nikdy ich užívateľmi. Sú darcami a dávajú peniaze organizácii na poskytovanie služieb, ktoré by inak poskytli sami – keby mohli a vedeli. Hľadajú preto prirodzene takú organizáciu, ktorej ide o vec a nie o peniaze.

Neziskové organizácie často hovoria o svojich programoch, misii, rozpočtoch a možno sa v tej záplave slov a čísel niekedy strácajú **hodnoty**, ktoré neziskové organizácie premietajú do svojej každodennej činnosti. Thomas H. Jeavons (1994) za takéto kľúčové hodnoty považuje integritu, otvorenosť, zodpovednosť/zúčtovateľnosť (accountability), službu a charitu.

Integrita je kľúčová hodnota, pretože na nej sa zakladá dôvera. Znamená čestnosť, súlad medzi zdaním a skutočnosťou, zámerom a činnosťou, sľubom a výkonom. Integrita sa prejavuje v súlade medzi tým, čo sa píše v žiadostiach o finančnú podporu, správach, misii organizácie a jej deklarovaných hodnotách s jej skutočnými programovými prioritami a jej aktivitami i výkonom. Na čo organizácia míňa peniaze? Aké majú platy jej zamestnanci a riaditeľ? Existuje rozdiel medzi misiou a taktickými ústupkami či kompromismi? Sú v hre malé klamstvá, svätí účel prostriedky? Objavuje sa „sebaobsluha“, služba sebe? Zlyhanie v tejto oblasti je zničujúce, jednak z hľadiska etiky, ale aj z hľadiska praktického prežitia organizácie.

Otvorenosť a transparentosť nie je čisto etickou hodnotou, ale skôr „odvodenou cnosťou“. Postoj verejnosti sa dá zhrnúť jednoducho: „ak naozaj robia dobro, nemajú dôvod skrývať, čo robia“. Pre jednotlivcov niekedy možno nájsť dôvody na zachovanie anonymity, pre organizácie určite nie. Otvorenosť podporuje etické správanie. Zaručuje, že organizácia nemá iné skryté motívy, „tajnú agendu“, o ktorú jej ide pod rúškom charity, napr. dosiahnuť sociálnu kontrolu, konať v záujme istej privilegovanej skupiny, presadzovať politickú stranícku agendu, a pod. Otvorenosť je nástrojom na získavanie dôvery.

Zodpovednosť („accountability“ – skladanie účtov, zúčtovateľnosť) vyplýva z povahy činnosti neziskových organizácií. Neziskové organizácie majú právo získavať zdroje odpočítateľné z daní a majú iné daňové výhody. Predpokladá sa, že tieto zdroje využijú vo verejnom záujme čo najefektívnejšie v prospech ľudí, ktorým majú slúžiť. Zo sociálneho kontraktu neziskových organizácií vyplýva aj ich etická povinnosť primerane konať a skladať účty aj za neúspech, a to nielen svojim členom, ale celej verejnosti. Vzájomne prospešné organizácie, ktorých daňové výhody by mali byť menšie, sa v prvom rade zodpovedajú svojim členom a donorom. Verejnoprospešné skladajú účty predovšetkým verejnosti.

Služba ako etická povinnosť má podobné dôvody ako zúčtovateľnosť. Sociálny kontrakt s neziskovými organizáciami predpokladá, že sa budú v prvom rade venovať službe, nebudú mať sebecké, ale altruistické motívy. Aj tu existuje istý rozdiel medzi vzájomne prospešnými a verejne prospešnými organizáciami, analogicky ako pri zúčtovateľnosti.

„Charita", láska k blížnemu je etická hodnota, ktorou sa musia vyznačovať najmä humanitárne organizácie, ale nielen ony. Treba si uvedomiť, že ide o určitú reciprocitu: mnoho organizácií závisí od veľkorysosti, charity darcov, a preto samotné musia prejavovať podobnú veľkorysosť. Mnohí darcovia očakávajú, že neziskové organizácie stavajú na motívoch záujmu a starostlivosti o iných. Je to jeden z historických motívov vzniku neziskových organizácií, spolu s túžbou po spravodlivejšej spoločnosti. Väčšia ľudskosť, väčšia starostlivosť patria medzi najčastejšie očakávania tretieho sektora.

Etické správanie v neziskových organizáciách nemožno dosiahnuť iba rozprávaním o etike, ani prijatím príslušných pravidiel etického správania. Kľúčom je vytvorenie organizačnej kultúry, v ktorej etické ideály a očakávania sú stelesnené v „ústredných hodnotách" organizácie a sú prítomné vo všetkých jej aktivitách. Samozrejme, lídri a manažéri neziskových organizácií musia ísť príkladom, majú zodpovednosť založiť a neustále udržovať etickú kultúru organizácie v jej každodennej činnosti.

Rámček 3: Škandály, čo sprevádzali etické zlyhania neziskových organizácií.
(Niekoľko smutných príkladov z nedávnej minulosti tretieho sektora v USA)[1]

Tretí sektor stojí a padá na dôvere ľudí. Etické zlyhania sú zriedkavé a tretí sektor má všade na svete relatívne dobré meno a z hľadiska etických princípov býva hodnotený oveľa lepšie ako verejný či podnikateľský sektor. Napriek tomu ani tretí sektor nie je imúnny proti podvodom, finančnej sprenevere či podivným praktikám, čo majú ďaleko od deklarovanej misie. Aj keď ide o zriedkavé javy, treba o nich písať, hovoriť a hľadať mechanizmy prevencie. Uvádzame pre informáciu a pre výstrahu príklady z neporovnateľne väčšieho tretieho sektora, než je ten náš – z USA, (s odhadovaným počtom cca 2 milióny registrovaných neziskových organizácií). Ide o zriedkavé prípady, každý však má veľmi širokú publicitu a vyvoláva nové kolo diskusií, ako zabezpečiť transparentnosť organizácií, ešte sofistikovanejšiu decentralizáciu a deľbu moci, kontrolu tretieho sektora verejnosťou a cizelovanie etických princípov fungovania tretieho sektora. Nemáme dostatok kvalifikovaných informácií o etických pochybeniach neziskových organizácii na Slovensku a môžeme len dúfať, že ani v budúcnosti nebude o čom písať. Môžeme však túto možnosť vylúčiť? Asi nie.

Vo Filadelfii súd vyniesol rozsudok 12 rokov väzenia (pričom prokurátor požadoval 24,5 roka) nad bývalým riaditeľom Foundation for New Era Philantropy – Johnom Bennettom, Jr. Od vyše päťsto neziskových organizácii tento charizmatický líder vylákal 354 miliónov dolárov so sľubom, že do pol roka im ich investície zvojnásobí a so ziskom vráti. Nadácia sa stala pyramídovou štruktúrou, ktorá posúvala peniaze od nových darcov predchádzajúcim až do momentu, kým sa systém nezrútil. Potom vysvitlo, že Bennet si 7 milónov ponechal a viac ako 20 miliónov ostal dlžný investorom. Na súde so slzami v očiach tvrdil, že ho k tejto činnosti hnali „halucinácie a potreba zmeniť svet pre slávu božiu". Tvrdil, že túžil po veľkom čine a „uznaní, ktoré sa mu ako dieťaťu alkoholických rodičov nedostalo". Súdni psychiatri sa vyjadrili, že taký sofistikovaný podvod môže naplánovať len niekto plne príčetný a jediné osobnostné vybočenie, na ktorom sa v jeho prípade zhodli, je – narcizmus. Nekontrolovaní charizmatickí lídri, čo veľa sľubujú, sú vždy nebezpeční.

Jedna z najúspešnejších a najznámejších charitatívnych organizácií „Covenant House" zaznamenala rapídnu stratu dôvery a finančných príspevkov po tom, ako bol obžalovaný zo sexuálneho zneužívania jej zakladateľ otec Bruce Ritter. Najviac to sklamalo donorov, keďže všestranne zverejňovanou misiou organizácie bolo chrániť zraniteľných mladých ľudí pred manipuláciou a zneužívaním od ľudí bez morálnych zábran.

Súdne rozhodnutie voči predstaviteľom správnej rady organizácie „Freedom Forum" sa skončilo v roku 1994 nariadením, že každý z členov správnej rady má organizácii uhradiť 10 000 dolárov, aby sa čiastočne pokryli výdavky ako napríklad stôl riaditeľa nadácie za 40 000 dolárov alebo úprava

[1] podľa špeciálneho čísla časopisu Boad Member (NCNB 1996, vol 5, No 5), ktorý bol venovaný škandálom v treťom sektore

zasadacej miestnosti správnej rady za 120 000 dolárov. Táto od daní oslobodená nezisková organizácia má poslanie presadzovať slobodu vyjadrovania a vzdelávanie novinárov. Médiá vysoko oceňovali schopnosť riaditeľa vniesť do organizácie podnikateľskú samofinancujúcu kultúru. Súčasne podrobili tvrdej kritike príliš ľahkomyselné míňanie zdrojov oslobodených od daní a komfortný životný štýl, ktorý začal viesť riaditeľ tejto organizácie.

Bývalý riaditeľ asi najstaršej „ľudskoprávovej" organizácie v USA – National Association for Advancement of the Coloured People (NAACP) Benjamin F. Chavis tvrdil, že sa snažil ochrániť organizáciou pred nepriaznivou publicitou a tak radšej potajme z organizačných fondov zaplatil 332 400 dolárov bývalej zamestnankyni Mary Stansel. Tým sa chcel vyhnúť zverejneniu jej sťažnosti, že ju sexuálne obťažoval. Po tom, ako všetko vyšlo najavo, Chavis rezignoval a nová riaditeľka presadila, že organizácia prijala prísny etický kódex a posilnila internú kontrolu. Neskôr súd rozhodol, že NAACP nemala podlžnosti voči bývalej zamestnankyni Mary Stansel a oboch – bývalého riaditeľa i bývalú zamestnankyňu – nové vedenie vyzvalo, aby vrátili späť všetky vyplatené peniaze.

V zime 1994 uskutočnila nadácia „Marine Toys for Tots" (Hračky pre deti od námorníkov) zbierku vianočných darčekov pre deti v núdzi. Vďaka masívnej dvojročnej kampani pomocou listov so žiadosťami získali od 200 000 ľudí spolu vyše 10 miliónov dolárov. Účtovná kontrola organizácie však ukázala, že príjmy z tejto kampane nepokryli ani náklady na samotnú kampaň. Na nákup hračiek bolo nakoniec určených menej ako 10 % príjmov z kampane. Drvivá väčšina peňazí od darcov sa

Sebakontrolné mechanizmy tretieho sektora

Vyspelý tretí sektor si vytvára sebakontrolné mechanizmy. Paleta týchto mechanizmov je široká. Najčastejšie ide o akýsi sebakritický pohľad organizácie samej do „morálneho zrkadla", napríklad pomocou tzv. sociálneho auditu. Inokedy môže monitorovanie a kontrola aktivít neziskových organizácií prichádzať zvonka: porovnaním deklarovanej misie a skutočných aktivít organizácie. Toto porovnanie môžu uskutočňovať kolegovia – iné neziskové organizácie s podobným zameraním. Inokedy sa ho ujímajú asociácie a koalície, do ktorých organizácia patrí, najčastejšie prostredníctvom porovnania konania s deklarovanými princípmi. V zložitejších prípadoch majú kontrolnú funkciu špecifické sprostredkujúce organizácie s funkciou „strážneho psa" (tzv. „watchdog" organizácie). Inokedy majú túto funkciu médiá a široká verejnosť prostredníctvom správ, pozorovania a spätnej väzby. O každom z týchto prístupov si povieme čosi viac.

Najjednoduchším spôsobom je **„sociálny audit"**. Je to akýsi pohľad do zrkadla, ktorého iniciátorom je samotná nezisková organizácia. Ide o to, aby si z času na čas pre seba vyjasnila, do akej miery vo svojej každodennej praxi realizuje hodnoty a plní misiu, ku ktorej sa hlási. Sociálny audit je proces, v ktorom organizácia môže „zúčtovať" svoje sociálne (nefinančné) fungovanie, zhodnotiť a zlepšiť ho. Umožňuje vyjadriť sociálny vplyv a etiku správania organizácie vo vzťahu k jej cieľom a voči všetkým zainteresovaným partnerom. Popri finančnom vyjadrení svojej činnosti v podobe príjmov a výdavkov môže dosadiť do hodnotenia ďalšie dôležité premenné: prospešnosť pre spoločnosť, etiku správania a pod. Dobre urobený sociálny audit poskytne príležitosť „vyčísliť" aj nefinančné úspechy organizácie. Sociálny audit používajú nielen neziskové organizácie v krajinách s rozvinutým tretím sektorom, ale aj firmy, ktoré si uvedomili, že napĺňajú aj iné ako len komerčné ciele. Bližšie informácie a „návod", ako postupovať v sociálnom audite sú uvedené v rámčeku 4.

Rámček 4: Sociálny audit [2]

Aby bola organizácia schopná urobiť sociálny audit ako určitý typ zúčtovania, musí zhromažďovať a zaznamenávať informácie o svojej činnosti. Tomuto sa hovorí „sociálna evidencia" (obrazne by sme mohli hovoriť o sociálnom účtovníctve). Na konci sledovaného obdobia (napr. kalendárneho roka) sa urobí „vyúčtovanie", sumarizácia a zhodnotenie evidovaných informácií. Keď sa evidencia a zhodnotenie nezávislo prekontrolujú a výsledky sa zverejnia, môžeme sociálny audit považovať za kompletný.

Do „sociálnej evidencie" patria takmer všetky zdokumentovateľné materiály: od hodnotenia prospešnosti vo výročnej správe, cez hodnotenia pracovníkov a projektov až po pravidelné či príležitostné diskusie správnej rady, manažmentu a pracovníkov organizácie navzájom, ako aj s donormi, verejnosťou a skupinami v komunite.

Skúste si predstaviť, že ste nezisková organizácia pracujúca napríklad v oblasti environmentálnej výchovy (sociálnej pomoci rómskym deťom, publikačnej činnosti ohľadom práv zákazníkov alebo napr. Klub propagujúci ženský futbal....čokoľvek čo vás napadne.)

Ak by ste sa odhodlali realizovať proces sociálneho auditu, podľa J. Pearce (1996) by ste mali uskutočniť nasledujúcich 8 krokov:

- Skôr, než čokoľvek začnete, odpovedzte si na otázky: Čo je sociálny audit? Chceme ho robiť? Aké sú kľúčové princípy? Čo sme už podnikli pre sociálny audit?
- Jasne si definujte sociálne (nefinančné) ciele a popíšte, čo organizácia urobí pre to, aby ich dosiahla.
- Identifikujte svojich ovplyvňovateľov (stakeholders) a dohodnite sa, akým spôsobom budete od nich získavať informácie dôležité pre audit a konzultovať s nimi.
- Indikátory a ukazovatele (benchmarks) – dohodnite sa, ktoré indikátory a ukazovatele umožnia dobre popísať fungovanie organizácie a ktoré informácie je praktické zbierať.
- Vytvorte systém „sociálneho účtovníctva". Naučte sa viesť sociálnu evidenciu a monitorovať svoj pokrok.
- Práce na konci roka (resp. sledovaného obdobia): zozbierajte kvalitatívne informácie; analyzujte a interpretujte sociálnu evidenciu, pripravte „sociálne zúčtovanie".
- Určite kritériá na výber panelu posudzovateľov „sociálneho zúčtovania" a zostavte ho. Podobne nájdite overovateľa auditu a dajte si „sociálne zúčtovanie" posúdiť a overiť.
- Uzavrite „sociálne zúčtovanie" a vyvoďte závery: povedzte si, ako použijete výsledky, určite nové ciele, vytvorte lepšie metódy...

Pravidlá a etické kódexy jednotlivých súčastí tretieho sektora

Rozšírenou praxou vo svete je, že skupina organizácií alebo skupina predstaviteľov profesionálov v rámci tretieho sektora zostaví a schváli súbor pravidiel alebo odporúčaných postupov (tzv. „good practices"). Tie potom slúžia ako zákonom nevynucovaný, neformálne odporúčaný postup, ktorý pôsobí ako určitý **etický kódex**, alebo akýsi „etický filter". Organizácie nie sú nútené prihlásiť sa k týmto pravidlám, ale ak tak urobia a riadia sa nimi, ich dôveryhodnosť vo verejnosti a v cieľových skupinách (klienti, donori, partneri, kontraktori) vysoko vzrastie. Je radostné, že podobná prax sa ujíma aj na Slovensku.

Súbory odporúčaných postupov a etické kódexy má vo svete dnes už takmer každá profesionálna skupina, na strane darcov, fundraiserov, ako i realizátorov programov v rôznych oblastiach.

[2] podklady k tejto časti pripravil Ján Mihálik

Donori veľmi skoro prišli na fakt, že jasne formulované interné princípy pomôžu nielen ich klientom, ale aj im samotným. V súlade s medzinárodnými dokumentami donorských organizácií aj slovenské Fórum donorov sformulovalo „Listinu práv darcu" (uvádzame ju v plnom znení v prílohe 3 tejto knihy) a tiež podrobnejšie rozpracovalo „Etický kódex Fóra donorov". Podobne aj niektoré grantové programy a inštitúcie sa dopracovali k potrebe jasne sformulovať vlastnú politiku konfliktu záujmov a uplatňovať ju v praxi. Príkladom v toto smere na Slovensku môže byť grantový program Tvoja zem a nadácia Ekopolis či Nadácia otvorenej spoločnosti NOS-OSF.

Partnerská protiváha donorov – profesionálni a dobrovoľní **fundraisori**, ktorí tvoria vo svete početnú skupinu a združujú sa do viacerých veľmi vplyvných asociácií, sa tiež dopracovali k viacerým dokumentom tohto druhu. Vari najreprezentatívnejšie sú dva dokumenty americkej asociácie fundraisorov (National Society of Fund Raising Executives) nazvané Kód etických pricípov z r. 1981 a Štandardy profesionálnej praxe z r. 1992. (Ich plné znenie uvádza napríklad Fogal (1994) a sú aj na adrese www.nsfre.org/about/index.html)

V tomto dokumente je napríklad obsiahnuté pravidlo, že odmena profesionálneho fundraisora by sa nemala odvodzovať percentuálnym podielom (akousi províziou) zo sumy(daru), ktorý sa mu podarilo získať pre organizáciu, ale radšej stabilnými dohodami o výkone. Takéto opatrenie viac vedie fundraisorov prihliadať na misiu organizácie a nie len na darcov, čo sú schopní poskytnúť čo najvyššie podpory.

Svoj etický kódex si vytvárajú aj **lobisti, tréneri a konzultanti**.

Vari najlepšie prepracovaným súborom pravidiel lobingu, ktorý hodno nasledovať i v našich podmienkach, sú princípy, ktoré prijala American League of Lobbyists (ALL). Okrem celoštátnych zákonov sa riadia aj svojimi vnútornými etickými princípmi vyjadrenými v dokumente „Code of Ethics" (jeho znenie je na adrese www.alldc.org./ethicscode.html)

Takmer každá z konzultačných a trénerských agentúr pre tretí sektor má vypracovaný svoj etický kódex alebo súbor odporúčaných postupov. Medzi zaujímavé pravidlá, ktoré sa často objavujú v týchto dokumentoch, patrí napríklad záväzok odpracovať určitý diel konzultačnej a tréningovej praxe (spravidla 5-10 %) dobrovoľnícky, bez nároku na honorár. Aj to je cesta, ako udržať dobrovoľnícky étos a vyhnúť sa riziku prílišnej profesionalizácie a straty pôvodnej misie. Príkladom takéhoto etického kódexu je návrh pravidiel správania slovenskej Asociácie trénerov a konzultantov pre tretí sektor TAK, ktorý bol členom asociácie ponúknutý na diskusiu (Občasník TAK, 2000; www.pdcs.sk).

Organizácie, ktoré v treťom sektore uvažujú o podnikaní, prišli na to, že pri tanci po nebezpečnej hrane tretieho sektora a podnikateľského sveta, im môže pomôcť súbor pravidiel, ktorý by mohol byť ukazovateľom smeru v profesionálne a eticky zložitých situáciách. Ako príklad uvádzame v prílohe 4 tejto publikácie dokument z dielne programu NESsT a PDCS (2000) „Etický kódex samofinancovania neziskových organizácií".

Programy, ktoré združujú, podporujú a vzdelávajú **dobrovoľníkov**, si takisto vytvárajú svoje etické kódexy. Možno najrozšírenejší v tomto smere je už vyše dvadsaťročný kódex americkej Asociácie pre dobrovoľnícku administráciu nazvaný „Profesionálna etika v administrácii dobrovoľných služieb" z roku 1978 (Fisher a Cole, 1993).

Súbory etických pravidiel vznikajú nielen v súvislosti s profesionálnymi podskupinami, ale i na princípe regionálnej alebo záujmovej spolupatričnosti. Svoje pravidlá si vytvárajú **strešné organizácie**, **koalície**, ale aj **regionálne združenia**, ktorých činnosť sa viaže ku konkrétnej lokalite. Nie je to jednoduchý proces. Neziskové organizácie v štáte Maryland sa v USA ako prvé dohodli na pravidlách primeraného fungovania. Hodlajú ich dodržiavať

všetky neziskové organizácie, ktoré sa k tomuto dokumentu prihlásia. Podrobnejšia informácia o tejto aktivite bola publikovaná aj u nás (Miková, 1999). Čarovné na tomto procese je, že dodržiavanie pravidiel si nemožno vynútiť. Dokument sa zaviazali dodržiavať a verejnej kontrole v tomto smere sa dobrovoľne otvárajú len tie organizácie, ktoré sa tak svojím podpisom samy rozhodnú. Na druhej strane spoločenský tlak verejnosti, donorov a klientov veľmi znižuje ich dôveryhodnosť, pokiaľ sa k dodržiavaniu týchto pravidiel neprihlásia.

Oveľa komplikovanejšie je dohodnúť sa na znení pravidiel, ktoré majú medzinárodnú platnosť. O podobnú prax sa na medzinárodnej scéne na svojich pravidelných konferenciách pokúša niekoľkostočlenná komunita lídrov neziskových organizácií z celého sveta, združených okolo programu na Univerzite Johnsa Hopkinsa – International Fellows in Philantropy (deklarácia z ich poslednej konferencie je medzi dokumentmi v prílohe 1 tejto knihy).

Inou cestou samoregulácie v treťom sektore (povedľa prijímania a dodržiavania etických noriem a štandardov, ktoré si pripravujú samotné mimovládne organizácie alebo ich zoskupenia), je činnosť už spomínaných organizácií typu **„watchdog“**. Ide o neziskové a nezávislé organizácie, ktoré hodnotia iné mimovládne organizácie podľa kritérií, ktoré si samy zvolili. Hodnotia ich podľa toho, čo pokladajú pri posudzovaných neziskových organizáciách za dôležité. Tieto kritériá môžu byť mierne odlišné od kódexov, ktoré si zostavili samotné neziskové organizácie alebo koalície takýchto organizácií. Príkladom môže byť americké National Charities Information Bureau (NCIB).

Informačný úrad o národných charitatívnych organizáciách je nezisková organizácia s nezávislou, dobrovoľníckou správnou radou, ktorá už 77 rokov sleduje a vyhodnocuje americké charitatívne neziskové organizácie. Jej cieľom je pomáhať donorom, poskytovať im dostatok informácií o mimovládnych organizáciách, aby sa mohli informovane rozhodovať. NCIB posudzuje verejnoprospešné organizácie podľa stanovených a široko publikovaných štandardov. NCIB dáva výsledky k dispozícii všetkým záujemcom a publikuje ich aj na internetovej stránke www.ncib.org Ak vás zaujíma, do akej miery by spĺňala štandardy NCIB vaša organizácia, pozrite si uvedenú stránku a posúďte, či by v niečom štandardy na Slovensku mali či nemali byť iné. Informácie pre NCIB poskytujú samotné mimovládne organizácie – ak ich neposkytnú, NCIB túto skutočnosť takisto zverejní. NCIB nedáva odporúčania darcom, či podporiť alebo nepodporiť konkrétnu organizáciu. Odporúča im však oboznámiť sa so štandardami a posúdiť, akú dôležitosť prikladajú ich dodržiavaniu alebo nedodržiavaniu zo strany organizácie, na konto ktorej uvažujú prispieť.

Na záver

Poznanie, ku ktorému dochádza aj medzinárodná komunita donorov, je, že nielen organizácie občianskej advokácie, ale všetky kluby, spolky, združenia, bez ohľadu na ich „demokratizačnú agendu“, predstavujú hodnotu pre občiansku spoločnosť (Carothers, 1999).

Slovensko si svojím niekoľkoročným demokratizačným zápasom vyvinulo väčšiu kapacitu v oblasti občianskej advokácie, čo má aj svoje výhody, ale zaostáva sektor služieb. Výzvou do budúcnosti je udržateľnosť tretieho sektora prostredníctvom oboch jeho rolí.

Jednou z ďalších veľkých úloh, ktorá stojí pred tretím sektorom, je definovanie verejnoprospešnosti a s ňou súvisiacich daňových dôsledkov. Ako bude vyzerať táto celospoločenská diskusia? Bude faktorom, čo vo svojom dôsledku pozdvihne občiansku spoločnosť a dovzdelá občanov, biznis i verejnú správu? Alebo stojíme pred dlhou vyčerpávajúcou debatou, pred masívnymi organizačnými konfliktmi, čo sa budú prepierať v médiách a budeme svedkami štrukturálneho „zemetrasenia” v Grémiu i v celom treťom sektore? Uvidíme.

Použitá literatúra:

Boad Member: Scandals in the third sector,, vol 5, No 5. NCNB, Washington 1997.

Carothers, T.: Western Civil Society Aid to Eastern Europe and the Former Soviet Union. East European Constitutional Review, Fall 1999.

Carpenter, S.: „Cooperative Planning and Problem Solving," tréningový manuál, Partners Hungary, Budapest 1996.

Demeš, P.: Tretí sektor a dobrovoľníctvo. In: Grigorij Mesežnikov, Michal Ivantyšin (Ed.): Súhrná správa o stave spoločnosti na Slovensku 1998-9. IVO, Bratislava 1999, s.609-634.

Fisher, J. C. a Cole, K.M.: Leadership and Management of Volunteer programs. Jossey-Bass Publishers, San Francisco 1993.

Fogal, Robert E.: Designing and Managing the Fundraising Program. In: Herman,R.D. and Associates: The Jossey-Bass HandBook of Noprofit Leadership and Management. Josey-Bass Publishers, San Francisco, 1994, s.369-381.

Gray, B.: Collaborating – Finding Common Ground for Multiparty Problems. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1989.

Hyatt, J.: The quest for sustainability. The Development School. London, 2000.

Jeavons, T. H.: Ethics in Nonprofit Management: Creating a Culture of Intergrity. In: Herman,R.D. and Associates: The Jossey-Bass HandBook of Noprofit Leadership and Management. Josey-Bass Publishers, San Francisco, 1994, s.184 -207.

Kolarič, Z.:The Non-profit Sector as a Service provider in Different Types of Welfare Systems. Johns Hopkins University, Baltimore 1999.

Line, M.; Zemanová, A.; Ondrušek, D.: Stabilita neziskových organizácií. NESsT a PDCS, Bratislava 1999.

Mattessich, P. W., Monsey, R. M.: Collaboration: What Makes It Work. Amherst, H. Wilder Foundation, St.Paul 1992.

Miková, K.: Štandardy pre výborných: Etický kódex pre neziskový sektor. Nonprofit 1/99, SAIA, Bratislava 1999.

Občasník TAK, č.1, PDCS, www.pdcs.sk, Bratislava 2000.

Ondrusek, D.: „Forced marriages or true love. Analysis of the organizational strategies in the process of the nonprofit mergers", Institute of policy Analysis, Johns Hopkins University postdoctoral fellowship thesis. Baltimore, 1997.

Winer, M.; Ray, K.: Collaboration handbook. Creating, Sustaining and Enjoying the Journey. Amherst, H. Wilder Foundation, St.Paul 1997.

Woleková, H.; Petrášová, A., Toepler, S.; Salamon, L., M.: Neziskový sektor na Slovensku – ekonomická analýza, SPACE, Bratislava 2000.

TRETÍ SEKTOR A BIZNIS

OBSAH: Trendy v získavaní zdrojov pre tretí sektor; oslovovanie individuálnych darcov, internet ako médium na získavanie zdrojov; samofinancovanie a podnikanie neziskových organizácií; základiny neziskových organizácií; čo oddeľuje biznis a tretí sektor a v čom sú prieniky medzi nimi; partnerstvá medzi podnikmi a neziskovými organizáciami; výhľady do budúcnosti na záver

Uvažovali sme, ako nazvať túto kapitolu. Podobne ako k verejnému sektoru si tretí sektor utvára vzťahy aj k podnikateľskému sektoru. V treťom sektore je dôležitá otázka financií (nielen z hľadiska získavania zdrojov, ale ako celá séria vzťahov a etických súvislostí pri ich používaní). V treťom sektore sa stále viac uplatňuje podnikateľské myslenie, manažérske a marketingové postupy rozšírené v podnikateľskom svete. O tom všetkom chceme v tejto kapitole hovoriť. Pre stručnosť tento svet nazývame pojmom, ktorý sa zatiaľ celkom neudomácnil – „biznis“. Pojem biznis tu používame v jeho najširšom význame – teda nielen ako obchodné podnikanie, ale aj ako podnikateľské subjekty (podniky, živnosti) a tiež ako spôsob profesionálneho podnikateľského správania a uvažovania.

Pre tých, čo nevedia veľa o treťom sektore a tretí sektor stotožňujú len s dobrovoľníctvom a charitou, je už obyčajná zmienka o súvislosti tretieho sektora s financiami nepatričnou a akosi neslušnou. Ak máte aj vy ten pocit, nepreskočte nasledujúci rámček....

Rámček 1: Tretí sektor a peniaze

V poslaní neziskovej organizácie sa obvykle o peniazoch príliš veľa nehovorí. Aj verejnoprospešné organizácie však existujú v prostredí trhovej ekonomiky a bez finančných prostriedkov (alebo iných zdrojov) by väčšinou nemohli svoju činnosť vykonávať. Porozmýšľajte nad trendom, ktorý vyplýva z niekoľkých náhodne a nesystematicky vybratých nasledujúcich údajov:

- Tretí sektor na Slovensku zamestnáva 16 200 platených zamestnancov. Pre porovnanie je to asi toľko, ako najväčší súkromný podnik na Slovensku – VSŽ (Woleková, Petrášová, Toepler, Salamon, 2000).
- Práca dobrovoľníkov vyčíslená mzdou 2700 Sk predstavuje ďalších skoro 7000 zamestnancov na plný úväzok.
- Prevádzkové výdavky neziskového sektora na Slovensku predstavovali v roku 1996 7,6 miliardy Sk, čo je 1,3 % HDP.
- Finančná podpora neziskových organizácii zo zahraničných zdrojov sa v posledných rokoch znižuje. V roku 1995 získala jedna nezisková organizácia na Slovensku zo zahraničných zdrojov v priemere 9957 EUR, v rokoch 1997-8 to bolo už „len” 4993 EUR (Duyvelaar, Kuiper, 1998)

- Zo štátnych zdrojov dostávajú neziskové organizácie každý rok v podobe grantov a príspevkov vyše 1 miliardy Sk, pričom len jedna tretina podpory sa realizuje prostredníctvom nezávislého transparentného rozhodovania s využitím verejnosti známych komisií (Belejová, 2000).
- Na Slovensku sa v posledných rokoch posilňuje trend partnerstiev medzi firmami a neziskovými organizáciami. Napríklad Tatra banka, a.s., uzavrela s dvoma neziskovými organizáciami partnerstvo, pri ktorom ich podporuje sumou 1 Sk vždy, keď niektorý z jej klientov použije jej platobnú kartu. Banka si dotvára u svojich klientov imidž, pretože podporuje aktivity, ktoré dávajú ľuďom nádej. Výsledkom partnerstva je však aj skutočná finančná podpora dvoch neziskových organizácií. Ide o spojenectvo výhodné pre všetky strany. Od 1.5.1999 do 27.7.2000 sa realizovalo 3.294.403 transakcií, teda príspevok pre Ligu proti rakovine a Slovenskú nádej dieťaťa (pre každú organizáciu polovica) predstavoval 3.294.403,- Sk.

Takže čo? Nie je tretí sektor trochu aj o peniazoch, biznise a podnikaní?

Hovoriť o biznise v súvislosti s tretím sektorom znie pre časť ľudí takmer ako rúhanie. Dá sa vôbec zmieňovať o produktoch, „biznis plánoch“, podnikateľskom duchu v súvislosti s dobročinnosťou, „pomocou núdznym“, charitou? Kde sa prelínajú treťosektorové humanistické ideály a biznis? Pre časť tradične uvažujúcich ľudí v treťom sektore tieto dva svety nesúzvučia a venovať celú kapitolu takejto „myšlienkovej kakofónii” sa podľa nich takmer nepatrí.

Treťosektoroví pamätníci asi očakávajú, že v tejto kapitole sa bude prevažne hovoriť o získavaní finančnej a materiálnej podpory (u nás sa zaužíval pojem „fundraising“), o spôsoboch, ako písať žiadosti o granty od nadácií, ako diskutovať s donormi a diverzifikovať zdroje. Nuž, tretí sektor na Slovensku sa dramaticky vyvíja i v tomto ohľade. „Fundraising” už nepatrí do slovníka cudzích slov. Za posledné desaťročie znovuoživenia slovenského tretieho sektora sa uskutočnili stovky školení o získavaní finančných zdrojov, o písaní grantových žiadostí, o riadení projektov. Zdá sa, že vedieť napísať dobrú žiadosť na financovanie projektu od nadácií či z iných zdrojov začína byť bežnou praxou. Pre tých, čo by predsa uvítali rady, adresáre a návody na túto tému, uvádzame v rámčeku na konci kapitoly niekoľko publikačných tipov. Preto fundraisingu v tejto kapitole venujeme menšiu pozornosť a zameriavame sa len, na prístupy u nás doteraz menej tradičné a menej využívané. Povieme si čosi o individuálnom darcovstve a o využívaní internetu ako média na získavanie finančných prostriedkov.

V časti o podnikaní neziskových organizácií sa pozrieme, kedy a ako môže takáto aktivita poslúžiť neziskovým organizáciám pri diverzifikovaní príjmu a doplniť ostatné činnosti smerom k jej poslaniu.

Rozsiahlu časť kapitoly venujeme konceptom základiny a rezervného fondu neziskových organizácií. Po asi 50 rokoch nachádzajú základiny opäť uplatnenie aj na Slovensku, hoci predstavy o nich nie vždy zodpovedajú skutočnosti. Text zaujme najmä tých, ktorí sa chcú dozvedieť, v čom spočíva princíp základiny a ako sa odlišuje od „peňazí odložených na horšie časy“.

V poslednej časti kapitoly sa venujeme vzťahu tretieho sektora k svetu biznisu. Pokúsime sa zistiť, čo sa tretí sektor môže naučiť od biznisu a naopak, v čom spočívajú ich odlišnosti a kde sú ich styčné body. Akým spôsobom vyzerajú ich partnerstvá a v čom spočíva celosvetový trend k sociálnejšiemu biznisu, biznisu, ktorý je vedený aj spoločensko-prospešnou misiou.

Najprv sa však dohodnime na význame niektorých pojmov, ktoré používame v tejto kapitole.

Terminologické okienko: Čo je čo

Grant je jednostranné poskytnutie finančných prostriedkov bez očakávania protihodnoty v prospech dávajúceho. Na Slovensku granty nie sú predmetom zdanenia ani DPH. Granty nie sú právne vymáhateľné. Z daňového pohľadu ide o finančný príspevok alebo dar.

Členské príspevky sú spravidla finančné obnosy, ktorými jednotlivci alebo organizácie (najčastejšie členovia alebo podporovatelia organizácie) platia za služby, ktoré im poskytuje organizácia. V našich podmienkach je členstvo obyčajne chápané ako aktívna účasť na fungovaní organizácie a napĺňaní jej misie. V zahraničí sa členstvo často chápe ako podpora misie bez očakávania inej aktivity „členov". Členské príspevky môžu byť pravidelné, za ktoré členovia dostávajú známku (samolepku, kartičku a pod.), ktorou preukazujú svoju podporu organizácii. Inokedy to môže byť príspevok za konkrétnu službu, napríklad posielanie spravodajcu, alebo zisk výhodných zliav na iné služby poskytované organizáciou.

Dar – poskytnutie finančnej a nefinančnej podpory alebo služby bez nároku na odmenu. V niektorých prípadoch je však dar poskytovaný so špecifickým očakávaním darcu, prípadne viazaný na konkrétny účel. Prijímanie darov sa z daňového pohľadu riadi zákonom NR SR č. 366/1999 Z. z. o daniach z príjmov. Organizácia je povinná oznámiť daňovému úradu najneskôr do 31. januára výšku daru, meno, priezvisko a bydlisko, ak úhrn darov od jedného darcu v účtovnom období prevýši 5000 Sk. Organizácie využívajú rôzne spôsoby, ako žiadať o dar: osobné návštevy potenciálnych darcov alebo osobné návštevy bežných ľudí – od dverí k dverám („door to door campaign"), osobné telefonické rozhovory, hromadne posielané „formálne" listy so žiadosťou (metóda sa niekedy označuje ako „direct mailing"), inzerciu a mediálne kampane, verejné zbierky a verejné dobročinné akcie. Poskytovateľ daru (darca), bez ohľadu na to, či ide o nadáciu, privátny podnikateľský subjekt alebo verejnú inštitúciu, sa zvykne v najvšeobecnejšom rámci označovať termínom donor. (Je vhodné odlišovať pojem donor a sponzor. Zatiaľ čo o donorovi hovoríme v súvislosti s dobročinnosťou, pojem sponzor sa používa, ak ide o obchodný vzťah. Bližšie definovanie a vysvetlenie je v kapitole Filantropia vo svete a na Slovensku.)

Fundraising – cielená a plánovaná činnosť (spravidla) mimovládnych organizácií, ktoré vedú k získavaniu finančných a nefinančných zdrojov na programy a vlastné fungovanie. **Fundraisor** je potom človek v neziskovej organizácii, ktorý je zodpovedný za fundraising.

Samofinancovanie – činnosti, ktoré umožňujú zabezpečiť pre neziskovú organizáciu rôzne typy príjmov mimo grantov. Medzi samofinancujúce aktivity patria: členské poplatky, poplatky za služby, predaj výrobkov, využitie hmotných aktív (napr. prenajímanie nehnuteľnosti, zariadení, ktoré organizácia v danej chvíli nevyužíva), využitie nehmotných aktív (napr. príjem z patentov, licencií, prenajímanie mena neziskovej organizácie na produktoch, poskytovanie garancie), podnikateľské investície (napr. profit z pridruženej organizácie, z aktivít nesúvisiacich s poslaním, spojené podnikanie s inými partnermi) a napokon výnosy z investícií (úroky z úspor, finančné investície a iné, zložitejšie finančné transakcie – dlžné úpisy a pod.).

Základina – kapitál a iný majetok organizácie určený na cielené zhodnocovanie. Cieľom je spravidla vytvoriť dlhodobý finančný základ na podporu verejnoprospešných cieľov, využívajúc pri tom výnosy zhodnocovania základiny. Tento finančný nájstroj v zahraničí využívajú najmä nadácie udeľujúce granty. Slovenská legislatíva používa na označenie konceptu základiny názov základné imanie, príp. nadačné imanie.

Rezervný fond – fond povinný pre spoločnosti s ručením obmedzeným a pre akciové spoločnosti podľa Obchodného zákonníka. V prípade neziskovej organizácie môže ísť najmä o fond prostriedkov určených na pokrytie nevyhnutných výdavkov v čase, keď sa nedarí rozpočet napĺňať tradičným fundraisingom.

Podnikateľský zámer – zámer predávať konkrétnu službu alebo produkt bližšie určenej skupine zákazníkov. Cieľom je pokryť náklady na jeho výrobu a zabezpečiť zisk investorom, ktorí realizáciu podnikateľského zámeru financovali. Súčasne je potrebné uspokojiť požiadavky inštitúcií regulujúcich podnikanie. V neziskových organizáciach akýkoľvek zisk zostáva v organizácii.

Trendy v získavaní zdrojov pre tretí sektor

U nás je dosť rozšírené očakávanie, že kľúčovým spôsobom finančného fungovania neziskových organizácií je a má byť získavanie zdrojov pomocou grantov od nadácií. Je to falošná predstava. Skutočnosť jej celkom nezodpovedá a ani v budúcnosti zrejme nebude. Napriek zvučným a všeobecne legendárnym menám zakladateľov veľkých nadácií (ako Ford, Kellog, Pew, Soros, Rockefeller, Hewlett, Turner, Gates) a predstave, že nadácie sú chrbtovou kosťou tretieho sektora, aj v USA tvorí grantová podpora z nadácii len 2,1 % celkového príjmu tretieho sektora. V Nemecku a Francúzsku príjem od nadácií neprekračuje jedno percento. (Salamon, 1994). Ani na Slovensku tretí sektor nebude stáť a padať v závislosti od pomoci nadácií. Spektrum hľadania zdrojov na fungovanie musí byť oveľa širšie. Sme pripravení na túto situáciu? Skúste si – len tak, pokusne – vyplniť nasledujúci minitest nazvaný „Ako vám ide fundraising?", aby ste si na túto otázku mohli odpovedať sami pre seba.

Tak, ako vo všetkých vyspelých krajinách, kľúčovými pre finančné zázemie a ďalší rozvoj tretieho sektora na Slovensku už nebudú zahraničné nadácie. Bude nimi podpora od domácich subjektov, privátneho sektora, znovuoživené tradície individuálneho darcovstva, štátna podpora a samofinancovanie. O tých formách fundraisingu, ktoré doteraz nie sú u nás dostatočne rozvinuté, si povieme čosi viac.

Cvičenie 1: Minitest – Ako vám ide fundraising?

Neziskové organizácie sa s obľubou sťažujú na nedostatok zdrojov. U nás takmer nie je možné stretnúť neziskovú organizáciu, ktorá by v tomto ohľade vyjadrovala plnú spokojnosť.

Máloktorá nezisková organizácia na Slovensku však má vypracovanú fundraisingovú stratégiu, premyslený a kontrolovaný plán, podľa ktorého sa rozhodla postupovať.

Skúste úprimne odpovedať na nasledujúce otázky a v diskusii vo vašej organizácii sa vráťte k tým položkám, kde by sa čosi malo a dalo vylepšiť.

Podľa vašej odpovede si za každú odpoveď prideľte 1 až 4 body s nasledujúcimi hodnotami:
JEDNOZNAČNE ÁNO..... 4 body
POTREBUJEME TO ZLEPŠIŤ..... 3 body
NIE..... 2 body
NEVIEM..... 1 bod

1. *Máte zostavený písomný ročný plán fundraisingu?*
2. *Máte v organizácii (alebo sa chystáte vyškoliť) kompetentného človeka, ktorý by mal zodpovednosť za koordináciu grantov a fundraisingových aktivít pre vašu organizáciu?*
3. *Viete, kto sú manažéri a programoví koordinátori z nadácií a inštitúcií, ktoré podporujú váš program?*
4. *Ak beriete do úvahy minulé výsledky a súčasné možnosti, považujete svoj fundraisingový plán za realistický?*
5. *Je väčšina členov vašej správnej rady aktívne zapojená do niektorej formy získavania zdrojov pre vašu organizáciu?*
6. *Dostáva vaša organizácia podporu z viacerých zdrojov (odlišného typu)?*
7. *Máte vypracovanú stratégiu, ako sa správať voči vašim kľúčovým donorom?*
8. *Dosahujete svoje fundraisingové ciele?*
9. *Hodnotíte (analyzujete) každé svoje neúspešné i úspešné fundraisingové úsilie?*

10. Máte dostatočnú (čerstvú) informáciu o vašich súčasných sponzoroch/donoroch – napríklad ich firemnú/nadačnú históriu, misiu, priority na tento rok, ich špecifiká?
11. Viete, ako postupovať v prieskume donorov?
12. Komunikujete pravidelne s donormi?
13. Máte vo svojom organizačnom archíve pripravené výročné správy, informáciu o vašej organizácii a propozície na udeľovanie grantov/darov od súčasných donorov?
14. Predkladáte svoje žiadosti o granty načas a kompletné?
15. Odovzdávate svoje správy o podporených projektoch donorom načas a kompletné?
16. Je vo vašej správnej rade reprezentant podnikateľského sektora?
17. Vymieňate si informácie o donoroch s inými neziskovými organizáciami?
18. Máte informáciu o podnikateľských subjektoch vo vašom regióne, ktoré podporujú neziskové aktivity?
19. Ste schopní ponúknuť nejaké služby pre podnikateľské subjekty vo vašej komunite?
20. Viete o kľúčových donoroch, ktorí by v budúcnosti mohli poskytovať plánované pravidelné príspevky pre organizácie vášho typu?
21. Rozumiete rozdielu medzi operačnými fondmi, kapitálovými fondmi, rezervou a základinou?
22. Rozumiete rozdielom v spôsoboch fundraisingu pre každú z týchto oblastí (pre operačné, kapitálové, rezervné fondy a základinu)?

Vyhodnotenie:

78-88 bodov: *Gratulujeme! Ak ste odpovedali úprimne a vaša organizácia dosahuje takýto počet bodov, nenechávajte si svoje skúsenosti len pre seba. Je najvyšší čas, aby ste pomohli aj iným organizáciám. Vysvetlite im, čím ste prešli, čo ste sa za posledné roky naučili o fundraisingu. Ak sa vašej organizácií nedarí získavať dostatočné zdroje napriek tomuto výsledku, organizácia sa asi poriadne rozrástla a zrejme nastáva vhodný čas na to, aby ste začali uvažovať aj o iných, náročnejších postupoch. Čo takto samofinancovanie prostredníctvom podnikateľských aktivít? Čo hovoríte na možnosť strategického partnerstva s nejakým podnikateľským subjektom? A skúste si položiť otázku – naozaj je vaša misia v poriadku, naozaj vás ľudia potrebujú tak ako na začiatku?*

60-78 bodov: *Ste na dobrej ceste. Vyznačte si položky, v ktorých dosahujete menej ako 4 body, a na najbližšej strategickej porade vašej organizácie navrhnite o nich diskutovať. Vždy je možné sa zlepšovať. A ak nemáte vo zvyku robiť strategické porady zamerané na dlhodobé plánovanie....nuž, ak to myslíte s fundraisingom vážne, je najvyšší čas začať.*

22-60 bodov: *Nesťažujte sa na nežičlivých donorov. Nezávidťe iným, že majú väčšie šťastie pri získavaní zdrojov. Možno to nebude celkom náhoda. Donorov môžete zmeniť oveľa ťažšie než zvyky vo vašej neziskovej organizácii. Ešte raz si prejdite otázky z tohto minitestu jednu po druhej. Zamerajte sa hlavne na tie, kde je vaša odpoveď „neviem“. Možno nemáte stratégiu získavania zdrojov pod kontrolou, možno sa deje iba spontánne a neplánovane. Nečudujte sa, že sa potom boríte s obrovskými výkyvmi vo financovaní programov vašej organizácie. Táto neistota asi neprináša pokoj nikomu a veľmi sťažuje dlhodobé uvažovanie o tom, čo chcete a budete robiť najbližšie roky. Odpovedať, že „to závisí od toho, koľko peňazí dostaneme“, nie je celkom šťastné. Možno by sa dalo uvažovať aj viac proaktívne. Vyjasniť si, čo skutočne chcete robiť, čo je skutočne potrebné. A potom sústrediť svoje úsilie na kreatívny fundraising v súlade s týmto plánom.*

Oslovovanie individuálnych darcov

Získavanie prostriedkov od individuálnych darcov sa medzi fundraisingovými metódami pokladá za jednu z najstabilnejších metód. Napriek tomu sa na Slovensku doteraz často nevyužíva (výnimkou sú cirkevné a charitatívne organizácie). Neexistuje príliš veľa modelov, ktoré by boli odskúšané v našich podmienkach. Možno je to dané akousi rozmaznanosťou nášho súčasného sektora, ktorý bol navyknutý na veľké zahraničné granty. Niektoré staršie neziskové organizácie si po rokoch pokusov osvojili efektívny spôsob, ako komunikovať s veľkými zahraničnými nadáciami. To pre nich (po kurzovom prepočítaní) umožňovalo akúsi „grantovú rutinu", relatívne nenáročný stereotyp získavania financií z jedného alebo viacerých zdrojov. A ak hovoríme o viacerých zdrojoch, málokedy išlo o viac ako tri zdroje a takmer nikdy to neznamenalo viac ako dvadsať. Toto je jeden z najpodstatnejších rozdielov oproti oslovovaniu individuálnych darcov. Pri počte dvadsať skoro nemá zmysel a nadobúda ho, až keď sa dostávame k stovkám. Pri tejto metóde nám ide o veľké množstvo „drobných" individuálnych darcov, kde (na rozdiel od podpory z veľkých nadácií) strata jedného či dvoch darcov „nepoloží" organizáciu. To je jeden z dôvodov, ktoré túto metódu predurčujú na to, aby zabezpečila stabilitu organizácie.

Formy oslovovania individuálnych darcov

Poznáme niekoľko základných foriem oslovovania individuálnych darcov. Dajú sa nájsť v každej trocha sofistikovanejšej príručke fundraisingu. V tomto prehľade sa preto chceme zamerať iba na niektoré z nich, ktoré sú podľa nášho názoru použiteľné pre slovenské podmienky.

- **Zrážky zo mzdy** – jednoduchá forma, ktorá umožnuje individuálnemu darcovi použiť vlastného zamestnávateľa ako nástroj – cestu na darovanie vlastného príspevku. U nás bola táto metóda v najväčšej miere použitá v kampani Hodina deťom, ktorú zorganizovala Nadácia pre deti Slovenska.
- **Verejné dobročinné akcie** („special events") sú fundraisingové podujatia, ktorých cieľom je zábavnou a zaujímavou formou vyzbierať od individuálnych darcov finančné príspevky. Na Slovensku už existuje niekoľko úspešných príkladov, ako takéto podujatia organizovať. Príkladom je Pochod pre deti, ktorý organizuje Unicef.
- **Priamy kontakt** – je to jedna z najnáročnejších foriem oslovovania individuálnych darcov a vyžaduje veľké množstvo dobrovoľníkov. Na druhej strane je to jedna z najúčinnejších foriem, lebo umožnuje aj priamu komunikáciu s darcom. U nás sa táto metóda odskúšala v kampani „Dobrá novina" na pomoc deťom v Afrike, organizovanej občianskym združením eRko (Hnutie kresťanských spoločenstiev detí).
- **Členské príspevky** – najjednoduchšia metóda oslovovania individuálnych darcov, ktorí sú už vo väčšine prípadov aj presvedčední o užitočnosti organizácie. V západných krajinách tvorí táto forma jeden z najväčších zdrojov príjmov organizácie. U nás sa ešte stále dostatočne kreatívne nevyužíva, avšak niektoré organizácie majú aj v tomto skúsenosti. Napríklad komunitné nadácie, či nezisková organizácia Dom fotografie.
- **Zasielanie pošty alebo telefonovanie** – je to oslovovanie individuálnych darcov prostredníctvom listu alebo telefonátu. Táto metóda sa v našich podmienkach zatiaľ nevyskúšala, pretože tu nie je doriešená forma dávania – u nás nie je možné posielať peniaze prostredníctvom odpovede na list alebo na telefonát.

Všetky formy oslovovania individuálnych darcov spája niekoľko spoločných znakov. Prakticky vždy pracujeme zo štyrmi základnými skupinami, ktoré ovplyvňujú po kvalitatívnej aj kvantitatívnej stránke. Patria sem: **médiá, sponzori, sprostredkovatelia, individuálni darcovia**. Povedzme si čosi viac o každej z nich.

Médiá

Skúsenosti na Slovensku ukazujú, že v posledných rokoch sú najzákladnejšou zložkou úspechu pri oslovovaní individuálnych darcov médiá. Podieľajú sa v najväčšej miere nielen na budovaní dôveryhodnosti, ale aj na „predávaní" výsledkov jednotlivcom, ktorí sa do darcovstva zapojili. Obvykle bývajú aj jednou z najzložitejších skupín, ktorú treba získať a nadchnúť pre myšlienku zbierky. Preto je na túto skupinu potrebné myslieť v predstihu a pri budovaní organizácie vytvoriť dostatočné kontakty na rôznych vplyvných ľudí v jednotlivých médiách. To je možné dosiahnuť prostredníctvom správnej rady alebo cez poradný orgán.

V rámci samotnej práce s médiami oslovujeme predovšetkým dve základné skupiny: odborníkov na komunikáciu s médiami a verejne známe osobnosti.

Keďže neziskové organizácie sú vo väčšine prípadov užívatelia a konzumenti jednotlivých médií, nemajú s nimi dostatočné skúsenosti v odbornej komunikácii. Pri príprave a plánovaní zbierky musíme osloviť odborníkov, ktorí s médiami pracujú v dennodennom živote. Sú to väčšinou ľudia z reklamných alebo PR (public relations) agentúr, ktorých možno rozdeliť do dvoch skupín s peknými slangovými menami – „kampanisti" a „kreatívci". Ako vyplýva už zo samotného názvu, prví môžu pomôcť viac s prípravou samotnej kampane, s jej technickými detailmi a s argumentmi, ktoré treba mať pripravené na dialóg s médiami. Druhí môžu pomôcť s inovatívnymi nápadmi, ako nekonvenčne osloviť individuálnych darcov v dnešnej spleti reklám a billboardov. Ako vymyslieť nápad, ktorý bude schopný osloviť a zaujať. Obidve skupiny sú veľmi dôležité a jedna bez druhej sa nezaobídu. Je možné osloviť ich priamo alebo prostredníctvom agentúr, v ktorých pracujú. Oslovovanie prostredníctvom agentúr môže niekedy viesť k zvýšeniu nákladov, preto môže veľmi pomôcť, keď sa tento vzťah dopredu slovnou dohodou či zmluvne zadefinuje. Ako príklad je možné uviesť dlhoročnú spoluprácu Ligy proti rakovine a reklamnej agentúry Soria&Grey, ktorí spoločne pripravujú Deň narcisov.

Osobnosti dodávajú zbierke kredit, ktorý potrebuje mať u verejnosti. Sú preto ďalšou dôležitou zložkou v rámci prípravy kampane. Pri získavaní osobností potrebujeme ponúknuť dopredu argumenty, ako bude nezisková organizácia schopná vrátiť hodnotu investovaného dobrého mena. Ako bude schopná zúročiť kapitál, ktorý získala, a tiež, ako bude schopná spätne zvýrazniť dôveryhodnosť a imidž danej osobnosti. Je len samozrejmé, že v tejto oblasti je potrebné postupovať veľmi citlivo, pretože nie je možné poskytnúť žiadne záruky. Tam, kde dokážu obe strany fungovať vzájomne výhodne a dlhodobo budovať dôveru, pokračuje spolupráca aj niekoľko rokov (napríklad v kampaniach Slobody zvierat vystupujú už viac rokov tie isté tváre známych hercov a spevákov).

Sponzori

Je samozrejmé, že len máloktorá nezisková organizácia disponuje zdrojmi, ktoré sú potrebné na zabezpečenie kampane pre individuálnych darcov. Preto treba vopred stanoviť, na ktoré časti musíme nájsť sponzorov, a ktoré môžeme hradiť svojpomocne. Sponzori majú hlavne záujem o zvýšenie svojej viditeľnosti, o spojenie svojho mena s niečím pozitívnym. Preto ich zaujíma hlavne mediálna časť a jej dosah na konzumentov. Väčšina sponzorov je však naučená dostávať od reklamných agentúr presné prepočty zásahu cieľovej skupiny, rozpis použitia jednotlivých médií atď. Nezisková organizácia sa dostáva do pozície predajcu médií, ktoré sa jej podarilo získať. Organizácia vo väčšine prípadov dostane prísľub od

jednotlivého média, koľko reklamného času má k dispozícii. Tento reklamný čas má istú trhovú hodnotu, za ktorú je ho možné predať. Pri „predaji" tohto času hrozí reálne nebezpečenstvo predaja pod cenu. Treba si dopredu stanoviť, čo je reálna cena za jednotlivé médiá, ktoré ponúkame, či sme ochotní ponúknuť tieto médiá exkluzívne. Ďalšia oblasť, nad ktorou sa musíme zamyslieť, je ako zabrániť „premnoženiu" sponzorov, či už na obrazovke alebo v tlačených médiách. Tu môžu zohrať kľúčovú úlohu konzultanti z PR agentúr, ktorí veľmi dobre poznajú situáciu na trhu a vedia odhadnúť, pokiaľ až nezisková organizácia môže ísť.

Sponzorom je takisto možné ponúknuť zvýšenie sociálneho kreditu vo verejnosti, pretože sa dostanú do kontaktu s veľkým počtom ľudí a osobností, ktoré sa nám podarilo získať. Spojenie mena osobnosti s konkrétnou firmou je však veľmi citlivá oblasť, pretože presahuje do reklamného trhu, ktorý sa riadi úplne inými zákonmi.

Ako príklad možno uviesť kampaň Hodina deťom, ktorej sa podarilo získať široký mediálny priestor v STV a TV Markíza, v rádiách Twist a Fun a v novinách Sme a Pravda. Následne ho ponúkli viacerým sponzorom, z ktorých najviac mediálneho priestoru dostala Bank Austria Creditanstalt, najväčší sponzor celej akcie. Kampaň využila tiež dostatočne citlivo kredit viacerých umeleckých osobností v rámci spotov a inzerátov, ktoré boli prezentované v kampani.

Sprostredkovatelia

Oslovovanie individuálnych darcov má zmysel, iba ak sa nám ich podarí získať čo najväčší počet. Jedným z úskalí je spôsob, ako chceme jednotlivé príspevky zbierať. Na Slovensku sa toto úskalie stáva dvojnásobným, pretože neexistuje doteraz jednoduchý spôsob, ako individuálny darca môže svoj príspevok poslať okamžite, vtedy keď ho oslovia. Môže to urobiť iba následne z pošty alebo z banky, čo však pod tlakom iných povinností veľakrát zabudne urobiť. Darca nám proste „vychladne". Preto pri každej z metód individuálneho darcovstva sa stávajú kľúčovými sprostredkovatelia, ktorí nám pomôžu jednotlivé príspevky vyzbierať. Cena, ktorú za toto vyzbieranie musíme zaplatiť, môže veľmi drasticky ovplyvniť výsledok kampane. Odoberie totiž z každého príspevku drobnú časť a tak sa synergický efekt individuálnych darov zmenšuje aj v celkovo vyzbieranej zmluve. Preto je potrebné venovať v rámci prípravy tejto časti veľkú pozornosť. Väčšinou sa podarí získať sprostredkovateľov ako dobrovoľníkov, neznamená to však, že organizáciu to nebude nič stáť. Manažment dobrovoľníkov, ich získavanie a udržanie vyžaduje veľakrát samostatný úväzok, ktorý zvýši samotné náklady kampane. V prípade, že sprostredkovanie sa uskutočňuje pomocou technického média (telefón, listová zásielka) a organizácia nie je ochotná zaplatiť komerčné ceny, sprostredkovateľ sa dostáva do pozície sponzora, ktorému treba vypracovať ponukový list ako ostatným sponzorom. Napríklad v kampani Dobrá novina množstvo dobrovoľníkov ako koledníci chodili od domu do domu a zbierali príspevky od jednotlivých darcov. Je úplne jasné, že manažment dobrovoľníkov kladie počas celého roka zvýšené nároky na kapacitu organizácie, ktorá ich musí vykrývať buď zo zdrojov kampane alebo zo sponzorských príspevkov.

Individuálni darcovia

Rozhodnutie jednotlivca „dať" závisí od veľkého množstva faktorov. Napriek tomu je možné vybrať z nich niektoré všeobecnejšie, ktoré nám môžu pomôcť pri príprave kampane. Medzi faktory, ktoré ovplyvňujú darcovstvo jednotlivca, patria:

Emócie – táto základná poučka sa dá nájsť v každej príručke reklamného manažéra. Jednotlivec sa v konečnom dôsledku nerozhodne iba na základe zrelej a rozumnej úvahy. Rozhodne sa na základe emócií. Pri dávaní neziskovým organizáciám to platí dvojnásobne. Uvedomenie si tohto faktu nás môže ochrániť od zbytočného vysvetľovania a argumento-

vania v rámci kampane. Čím väčšie emócie vieme vzbudiť naším „posolstvom“, tým väčší môže byť aj ohlas pri individuálnom rozhodovaní.

Dôvera – je to jeden z komponentov, ktorý nie je možné budovať až počas samotnej zbierky. Schopnosť preukázať, že sa nám už podarilo získať nejaké finančné prostriedky, a že ich vieme spravovať v prospech cieľovej skupiny, sa stáva integrálnou súčasťou kampane. Kredit si možno „vypožičať“ od osobností, ktoré v kampani použijeme. Druhou stranou mince však zostáva fakt, že osobnosť by mala poznať organizáciu dôverne (najmä v zmysle jej misie, poslania) a to si vyžaduje niekedy enormné úsilie a čas.

Ľahkosť dávania – je pre jednotlivca asi najpodstatnejší faktor. Čím zložitejšia je cesta, ktorou môže naplniť svoj úmysel, čím viac času uplynie od momentu rozhodnutia po jeho skutočné vykonanie, tým menšia je pravdepodobnosť, že oslovený/darca skutočne dá. Investícia do tejto oblasti je vždy výhodnou investíciou a kreativite sa v tejto oblasti nekladú žiadne medze.

Jednoduchosť komunikácie – dostupnosť informácie, jej krátkosť a pochopiteľnosť sú pre jednotlivca rozhodujúcim faktorom pri zháňaní údajov o zbierke. Veľmi dobrým príkladom takejto jednoduchosti sú niektoré internetové stránky, ktoré pri prvom kontakte poskytujú základný obraz a pre prípadných záujemcov dovoľujú aj hlbšie vnikanie do problematiky.

Rámček 2: Príklad úspešnej verejnej zbierky „Kampaň HODINA DEŤOM“

V zahraničí sa veľmi často používa metóda, ktorá umožňuje jednotlivcovi darovať časť svojej mzdy. Ako sprostredkovateľa využíva svojho zamestnávateľa, ktorý spojí všetky vyzbierané príspevky a odošle ich na konto zbierky. Na Slovensku bola v najväčšom meradle odskúšaná táto metóda v kampani Hodina deťom, ktorú organizovala Nadácia pre deti Slovenska (NDS).

Samotná myšlienka kampane bola veľmi jednoduchá – darovať deťom posledný hodinový zárobok na konci roka 1999. Vznikla vo Veľkej Británii a bola ponúknutá na verejné použitie. Záležalo iba na danej krajine a organizácii, akú formu realizácie tejto myšlienky zvolí. Príprava kampane sa začala ešte v roku 1998, keď sa tento nápad dostal na Slovensko. Samotné plánovanie trvalo tri mesiace. Následne na to sa začali prvé rokovania s najväčšími televíznymi médiami TV Markíza, STV 1 i STV 2 o poskytnutie mediálneho priestoru na reklamné spoty. Dôležitú úlohu pri týchto rokovaniach zohrali členovia správnej rady NDS, ktorí mali v týchto médiách veľký vplyv. Takisto sa uzavrela dohoda o spolupráci so združením Hlava 98, ktoré malo veľké skúsenosti s mediálnym a reklamným prostredím najmä z obdobia kampane za účasť vo voľbách 1998.

Prvá fáza kampane odštartovala 3. mája 1999. Pretože išlo na slovenské pomery o nový spôsob dávania, cieľom tejto fázy bolo predstaviť atraktívnou formou základnú myšlienku a získať pre ňu podporu zamestnávateľov a sponzorov. Získavanie sa realizovalo na dvoch úrovniach – prostredníctvom TV spotov, ktorými sa preukázala pre sponzorov schopnosť získať mediálny priestor a individuálnou komunikáciou so zamestnávateľmi, ktorou sa získavala dobrovoľná sprostredkovateľská činnosť jednotlivých podnikov. Rozposlalo sa 1000 listov podnikom s najväčším počtom zamestnancov a najväčšími ziskami za posledný kalendárny rok. Následne 5 brigádničiek telefonicky kontaktovalo generálnych riaditeľov jednotlivých podnikov. Po získaní súhlasu zaslali ďakovný list za zapojenie sa podniku do kampane. V problematických prípadoch nasledovala po telefonáte osobná návšteva výkonného riaditeľa NDS. V rámci tejto fázy sa podarilo získať takmer 400 podnikov. Podarilo sa získať aj najväčších sponzorov na financovanie predošlej a ďalších častí kampane.

Druhá fáza kampane sa začala PR aktivitami (šachový turnaj ministra školstva...) na podporu kampane a prezentáciou TV spotov s hereckými osobnosťami. Do kampane sa zapojilo viac ako 20 výrazných hereckých osobností. V rámci tejto časti sa podarilo získať podporu prezidenta a premiéra SR. Hovorkyňami kampane sa stali známe hlásateľky obidvoch televíznych staníc. Kampani

sa podarilo získať spoločenský kredit, a tým aj podporu verejnosti. Táto fáza sa zamerala na získanie čo najväčšieho počtu individuálnych darcov. Naďalej však trvalo získavanie podnikov na sprostredkovanie dávania.

V tretej, ďakovnej, fáze sa verejnosti prezentovali výsledky kampane: koľko individuálnych darcov sa podarilo získať, koľko podnikov umožnilo svojim zamestnancom darovať a koľko peňažných prostriedkov sa podarilo vyzbierať. Takisto sa oznámilo ako sa podarilo prvú časť vyzbieraných financií prerozdeliť a ako sa s financiami bude nakladať v ďalšom období.

Celkovo sa v rámci kampane Hodina deťom odvysielalo viac ako 400 TV spotov a viac ako 400 spotov v rádiách. V tlačených médiách bolo uverejnených 47 inzerátov. Podarilo sa získať 10 sponzorov, ktorí plne pokryli náklady spojené s uskutočnením kampane. Do samotnej kampane sa zapojilo viac ako 2500 podnikov, ktoré umožnili svojim zamestnancom darovať poslednú hodinovú mzdu roku 1999 a darovalo viac ako 150.000 individuálnych darcov. Spolu darovali viac ako 13 miliónov Sk.

Internet ako médium na získavanie zdrojov

V posledných rokoch obohatilo oblasť fundraisingu nové komunikačné médium – internet. Okamžitým prístupom k informáciám a schopnosťou prekonávať vzdialenosti pri komunikácii aj pri obchodných transakciách prispel internet k fenoménu „on-line fundraisingu". Ten spočíva v prijímaní platieb od darcov prostredníctvom platobných kariet a v rýchlej dostupnosti informácií o donorských organizáciách. Priame finančné transakcie po internete, ktorých príkladom sú aj príspevky z platobných kariet, však závisia od spoľahlivosti neustále sa vyvíjajúcej technológie, zabezpečenia údajov, ale najmä dôvery používateľov internetu. Rozvoju internetového darcovstva nepriamo prospievajú internetové bankové služby, ktoré uľahčujú a urýchľujú finančné transakcie. Postupné zavádzanie platobných kariet a schopnosť ľubovoľnej neziskovej organizácie prijímať ich prostredníctvom platby od donorov postupne zvyšuje podiel takto získaných prostriedkov. Potreba držať krok s vyvíjajúcimi sa technológiami však zostáva náročná na investície, čo viedlo k vzniku špecializovaných organizácií, ktoré vedú pre neziskové organizácie účty a zabezpečujú pre nich technickú a administratívnu stránku internetového darcovstva. Príkladom môžu byť stránky www.egrants.org alebo www.givetocharity.com.

Medzi výhody získavania príspevkov na internete patrí najmä možnosť osloviť viac ľudí ako v minulosti, relatívne nízke náklady na „zviditeľnenie organizácie", príležitosť osloviť časť populácie s (relatívne) vyššími príjmami, ako aj možnosť ukázať pokrokovosť organizácie. Sú s ním však spojené aj nasledujúce nevýhody: neustále sa zvyšujúca konkurencia stránok a čoraz väčšia náročnosť získať si pozornosť používateľov internetu. Navyše v našich podmienkach sa nevyhneme technickému zlyhaniu alebo nesprávnemu použitiu technológie.

Napriek svojmu prísľubu a potenciálu zabezpečí internetový fundraising pre väčšinu neziskových organizácií iba malú časť príjmov. Mnoho potenciálnych donorov totiž neuskutočňuje elektronické finančné prevody. Organizácie, ktoré však už internet využívajú na poskytovanie informácií o svojom poslaní a projektoch by sa mali pokúsiť o fundraising na internete, pokiaľ možno bez veľkých investícií do technológie určenej výlučne na tento účel. Postupne ako budú darcovia získavať dôveru v bezpečnosť internetu, ich príspevky neziskovým organizáciám sa budú zvyšovať.

Pravdepodobne najčastejším dôvodom sklamania z výsledkov fundraisingu po internete zostáva nedostatočná propagácia a následne návštevnosť internetového sídla, domovskej stránky organizácie. Doterajšia skúsenosť zo zahraničia hovorí, že väčšina návštev neziskových stránok sa uskutočňuje vďaka ostatným propagačným materiálom organizácie,

odkazu na inej stránke alebo vďaka e-mailovej správe. Vysoká návštevnosť stránky dovoľuje neziskovej organizácii uzatvárať dohody s firmami o marketingu ich produktov s možnosťou získať časť predajnej ceny.

Z dôvodov väčšej akceptácie elektronických platieb v zahraničí je oblasť internetového fundraisingu omnoho rozvinutejšia v USA a krajinách EÚ. Svedčia o tom aj údaje v rámčeku 3. Na Slovensku poskytuje neziskovým organizáciám najrozsiahlejšie služby v oblasti internetu Changenet, ktorého stránka www.changenet.sk prináša informácie aj z oblasti fundraisingu.

Rámček 3: Niektoré skúsenosti získavania financií prostredníctvom internetu v číslach a kontakty na zaujímavé zahraničné internetové stránky

Americký Červený kríž získal v roku 1999 na internete 2,7 milióna USD, čo predstavovalo 0,33 % všetkých darcovských príspevkov. V roku 2000 mala organizácia 30 tisíc internetových darcov, s priemerných príspevkom viac ako 100 USD.

Projekt Heifer poskytujúci úžitkové zvieratá ľuďom v rozvojových krajinách vyzbieral na internete v roku 1999 celkom 1 milión USD, čo predstavovalo šesťkrát vyššiu sumu ako v predchádzajúcom roku 1998.

Medzi úspešné patrí aj stránka **„The Hungersite"**, ktorú v roku 1999 navštívilo 65 miliónov používateľov internetu zo 182 krajín a svojím kliknutím prispelo k zmierneniu problému hladu v rozvojových krajinách. Zo Slovenska to predstavovalo každý deň niekoľkosto návštevníkov.

Poznáte tieto internetové adresy?

- eGrants.org je novým druhom nadácie – internetovej nadácie, ktorá vznikla, aby umožnila neziskovým organizáciam získavať príspevky od darcov, pomocou najmodernejšej technológie. (www.eGrants.org)
- Fundraising UK Ltd je konzultačnou firmou pre neziskové organizácie vo Veľkej Británii a iných krajinách. Jej cieľom je pomôcť im posilniť a rozšíriť vlastné fundraisingové aktivity pomocou internetu. (www.fundraising.co.uk)
- The Foundation Center zbiera, organizuje, analyzuje a sprístupňuje informácie o nadáciách udeľujúcich granty a podnikových darcoch. (fdncenter.org)
- European Foundation Centre – Európske nadačné centrum podporuje prácu nadácií a podnikových darcov aktívnych v Európe. (www.efc.be)
- Council on Foundations je členskou a servisnou organizáciou pre nadácie udeľujúce granty a podnikových darcov, s niektorými medzinárodnými programami. (www.cof.org)
- The Independent Sector je celonárodným fórom v USA, ktorého cieľom je podporiť filantropiu, dobrovoľníctvo a neziskové a občianske iniciatívy. (www.independentsector.org)
- Storm Internet Services predstavuje skupinu internetových konzultantov, ktorá poskytuje neziskovým organizáciám bezpečné spracovanie darcovských príspevkov po internete. (www.givetocharity.com)
- Týždenník The Chronicle of Philanthropy je najdôležitejším zdrojom informácií pre riaditeľov neziskových organizácií, fundraiserov, uchádzačov o granty a ostatných ľudí zapojených do filantropie. (www.philanthropy.com)
- Donordigital poskytuje konzultačné služby neziskovým organizáciám pri využívaní internetu na účely fundraisingu a marketingu. (www.donordigital.com)

Samofinancovanie neziskových organizácií

Samofinancovanie neziskových organizácií je lákavo znejúci, ale zatiaľ nie veľmi jasne zadefinovaný pojem. Niekedy sa pod ním rozumie len podnikanie alebo hospodárska činnosť neziskovej organizácie, inokedy zas akákoľvek diverzifikácia zdrojov. Najpresnejšie asi bude, keď pod samofinancovaním neziskových organizácií budeme rozumieť činnosti, ktoré umožňujú rôznorodé typy príjmov, ktoré organizácie získavajú mimo grantov.

Hovoriť o samofinancovaní je pre neziskové organizácie príťažlivé. Umožňuje to snívať o tom, ako zaistiť stabilitu organizácie, znižovať jej zraniteľnosť vo finančných krízach a zvyšovať jej nezávislosť. To potom umožňuje napríklad odmietnuť sponzora v prípade, ak by chcel nevhodne ovplyvňovať jej činnosť. Prípadov, keď naše organizácie namiesto hovorenia naozaj aj realizujú konkrétne kroky vedúce k samofinancovaniu, je už menej.

Samofinancovanie je jednou z dôležitých výziev, pred ktorou bude stáť slovenský tretí sektor najbližšie desaťročie. Stále viac organizácií sa bude púšťať na túto dobrodružnú cestu. Na nasledujúcej strane je v rámčeku návrh princípov, o ktorých je hodno diskutovať vzhľadom na tento trend.

Samofinancovanie však nie je univerzálnym prístupom, ktorý by všetky neziskové organizácie mohli alebo mali využiť. Má i svoje prekážky a limity. Dosahovať zisk nie je ľahké – inak by asi všetci podnikali. V súkromnom sektore sú 3/4 podnikateľských pokusov malých firiem neúspešné a krachujú. Nie inak to bude aj v neziskovom sektore. Nie je to cesta k rýchlym peniazom – trvá dlhý čas, kým sa dostaví zisk. A ešte dlhšie môže trvať obdobie, kým sa podarí zo zisku naplno podporovať neziskové poslanie, namiesto opätovnej investície do samotného podnikania. Ide o roky, nie mesiace. Samofinancovanie nie je bez rizika. Podnikateľské aktivity sú zraniteľné výkyvmi trhu, zmenami kurzu atď. Jedinou nevhodnou investíciou môže nezisková organizácia riskovať stratu majetku a niekedy aj dobrej povesti. Nie je to univerzálny recept – čo funguje v jednej organizácii, nemusí platiť v inej. Rozhodnutie o samofinancovaní by nemalo byť prijaté len na základe tlaku správnej rady alebo okolia. Nezisková organizácia by mala vstúpiť na trh, iba ak je pripravená a má dostatočnú morálnu i finančnú podporu.

Ak sa aj vo vašej organizácii vyskytli úvahy o možnosti využívať samofinancovanie, nepreskakujte nasledujúce cvičenie. Spočítajte si, koľkokrát ste odpovedali „áno“, a to naznačí, akú mieru „zrelosti” na samofinancovanie preukazuje vaša organizácia.

Cvičenie 2: Ste dostatočne „zrelí” na samofinancovanie? (Vybrané otázky pre neziskové organizácie uvažujúce o podnikateľskom zámere)

Úprimné odpovede na nasledujúce otázky by vás mali upozorniť na oblasti, ktoré by mohli ohroziť úspešnú realizáciu podnikateľského zámeru, prípadne signalizovať jeho nepriaznivý vplyv na organizáciu. Kroky uskutočnené bez potrebného plánovania môžu spôsobiť frustráciu zamestnancov, hnev členov, nepochopenie sympatizantov a finančnú zadlženosť organizácie. Každá odpoveď NIE signalizuje potrebu vyjasnenia alebo prehodnotenia priorít a stratégie.

- *Je vaša organizácia rozhodnutá venovať sa samofinancovaniu dlhodobo (10-15 rokov)?*
- *Podporujú vaši zamestnanci myšlienku samofinancovania?*
- *Existuje vo vašej organizácii všeobecná zhoda v otázke použitia budúcich príjmov/zisku zo samofinancovania?*
- *Sú zamestnanci, správna rada a členovia ochotní vyvinúť snahu navyše (nad rámec bežných aktivít), aby zabezpečili úspech samofinancovania?*

- *Vypracovali ste si podrobný a realistický podnikateľský plán?*
- *V prípade neúspechu, máte k nemu alternatívu?*
- *Je vaša organizácia v posledných troch rokoch finančne „stabilná" (pokryla všetky náklady alebo dosiahla pozitívny finančný výsledok)?*
- *Ste finančne schopní pracovať bez zisku zo samofinancovania aspoň počas 3 rokov (prípadne znášať isté straty z podnikania)?*

Trh, čiže priestor, v ktorom bude nezisková organizácia realizovať svoj podnikateľský zámer, je dynamický a charakterizuje ho najmä snaha firiem maximalizovať zisk a zvyšovať počet zákazníkov. Takéto prostredie väčšinou „vyraďuje z hry" subjekty, ktoré dlhodobo iba reagujú a nevenujú sa vývoju nových výrobkov a služieb. Aj vstup neziskovej organizácie na trh bude vyžadovať proaktívny postoj a spoliehanie sa na vlastné zdroje. V snahe zostať nekompromisne verné svojmu poslaniu zaujímajú niekedy neziskové organizácie príliš konzervatívny prístup. Bez zdravej miery rizika a bez odvahy pristúpiť na inovácie je dlhodobá úspešnosť na trhu málo pravdepodobná.

Trend samofinancovania prináša aj nové etické dilemy a zvyšené nároky na transparentnosť a profesionalitu. Zároveň je ťažšie spájať profesionálny výkon prinášajúci zisk s misiou, ktorá umožňuje s ním zmysluplne naložiť. Keď sa nezisková organizácia začne zaoberať samofinancovaním, je potrebné stanoviť si okrem iného nové etické štandardy. Na Slovensku sa v rámci medzinárodného projektu SNFP (The Sustainble NGO Financing Project) v spolupráci s ďalšími partnermi v stredoeurópskych krajinách tejto téme venovalo občianske združenie PDCS. Spracovali návrh etických princípov samofinancovania pre neziskové organizácie. Tento návrh prechádza v súčasnosti procesom diskusie. Aj preto sa ocitá na stránke www.pdcs.sk a v prílohe 4.

Podnikanie neziskových organizácií

Špecifickým prístupom v samofinancovaní sú podnikateľské aktivity neziskových organizácií – či už v rámci existujúcich štruktúr alebo tak, že nezisková organizácia vytvorí nový podnikateľský subjekt. Pokiaľ nezisková organizácia zvažuje možnosť financovať svoje programy a existenciu i prostredníctvom podnikania, mala by si odpovedať na množstvo otázok. K najpodstatnejším by mali patriť: Máme schopnosť vstúpiť na trh s ponukou, ktorá je schopná konkurencie a spĺňa všetky náležitosti profesionálneho konania? Sme natoľko profesionálni, že obstojíme v konkurencii iných firiem? Ako bude súvisieť výsledný produkt či služba s poslaním našej organizácie?

Je výhodné, pokiaľ predmet ziskovej činnosti organizácie vychádza zo zamerania neziskovej organizácie. Samozrejme, môže nastať i iná situácia, keď sa napríklad občianske združenie, ktorého poslaním je ekologická výchova, stane vlastníkom nehnuteľnosti. V nej bude prostredníctvom ziskovej organizácie prevádzkovať ubytovňu, reštauráciu a kaviareň.

Kto bude subjektom podnikateľskej činnosti? Nezisková organizácia samotná, alebo si nezisková organizácia vytvorí podnikateľský subjekt? Alebo pôjde o iný model spolupracujúcej ziskovej a neziskovej inštitúcie? Nebude podnikanie viazať príliš veľa nášho času a energie na úkor plnenia misie?

Vo vnútri jedného subjektu je veľmi ťažké rozlišovať dva rôzne modely správania, rôzne typy motivácií, rôzne pravidlá, ktoré zodpovedajú dvom rôznym svetom – podnikateľskému a neziskovému. Problémy prináša aj odlišné účtovanie rôznych aktivít, korektné využívanie

materiálnych zdrojov neziskovej organizácie, často získaných prostredníctvom darov a príspevkov. Poslednými, nie však najmenej dôležitými sú dva momenty: Aký kredit má značka neziskovej organizácie popri akciovej spoločnosti, spoločnosti s ručením obmedzením alebo výrobno-obchodnej spoločnosti? Do akej miery vnútorná atmosféra v neziskovej organizácii v porovnaní so ziskovou organizáciou podporuje a stimuluje výkon? Pri splnení tejto podmienky tu zostáva jeden skrytý problém, o ktorom je dobré vedieť. Budú existovať prirodzené snahy využívať navzájom nielen myšlienkový a ľudský potenciál, ale i ďalšie zdroje a prostriedky (finančné, technické). Skúsenosti ukazujú, že je potrebné hranice oboch organizácií veľmi presne definovať a veľmi presne strážiť. Hranica medzi oboma subjektmi musí byť jasná, prehľadná, čitateľná s definovanými pravidlami. Potreba hľadania a definovania týchto interných pravidiel pre oba subjekty vychádza z jednoduchej skutočnosti: základnou požiadavkou v ziskovej organizácii je ekonomický výkon, racionálne správanie, vysoké nároky na zamestnancov a ich výkon. Nezisková organizácia naopak má výhodu, že vo svojom rozhodovaní môže uprednostniť aj iné princípy ako len zisk. Niektoré vnútorné pravidlá môžu byť rovnaké, ale väčšina sa bude líšiť. Hlavným rozdielom je, že v ziskovej organizácii sa pracuje skoro vždy za mzdu a v neziskovej organizácii sa často pracuje bez finančných odmien, na dobrovoľníckom princípe. Je potrebné presne rozlišovať hranice a pravidlá oboch organizácií a súčasne uvažovať o tom, ako si môžu byť organizácie vzájomne prospešné (vedenie účtovníctva prostredníctvom jednej spoločnej osoby, spoločný sklad a skladník a pod.). Všetky tieto činnosti je potrebné vykonávať na základe zmluvného vzťahu a vzájomne si ich vyúčtovávať. Ideálnym cieľovým stavom je, že pokiaľ je zisková organizácia založená neziskovým subjektom úspešná, môže jej vlastník rozhodnúť, čo urobiť s jej ziskom. Jednou z možností je zisk, prípadne jeho časť, využiť na činnosť neziskovej organizácie. K tomuto cieľu vedie cesta, ktorá nie je jednoduchá a riziko, že sa nepodarí naplniť ideálny stav, je reálne a je potrebné počítať i s touto možnosťou. V žiadnom prípade nie je možné predpokladať, že založenie ziskovej organizácie vyrieši v krátkom čase finančné potreby neziskovej organizácie. Naopak, v počiatkoch si podnikanie vyžiada nemalé investície, či už finančné alebo ľudské a platia preň všetky princípy, ktoré platia pre malé súkromné firmy.

Ako možno zladiť filozofiu zisku a filozofiu vychádzajúcu z poslania organizácie? Z prieskumu, realizovaného v desiatich neziskových organizáciách na Slovensku a v Českej republike, jasne vyplýva, že pre úspešné vyriešenie tohto konfliktu nie je ani také dôležité, či na zisk zamerané činnosti spadajú do misie organizácie, alebo sú orientované na inú aktivitu (Davis a Etchart, 1999). Kľúčové je, do akej miery sú ľudia v neziskovej organizácii stotožnení s potrebou takýchto činností. Či sú schopní čosi obetovať, či sú ochotní dlhodobo diskutovať, či sú vedení spoločnými hodnotami.

Čo sa bude diať v prípade konfliktu zisku a misie?

Pri samofinancovaní môže dôjsť k napätiu medzi ľuďmi, ktorí pracujú v organizácii v smere misie, a tými, ktorí sa zameriavajú na samofinancovanie. Hlavne vtedy, ak sa niektorá z týchto skupín začne vyvyšovať nad druhú, ak prestanú tých druhých vnímať ako partnerov, ak viazne výmena informácií. Pri kontinuálnej diskusii a fungujúcom toku informácií je v oboch skupinách jasné, že aj ziskovo orientovaný subjekt sa môže riadiť hodnotami sociálnej misie. V niektorých postupoch však súčasne musí uvažovať v prísne ekonomických kategóriách.

Aké sú právne aspekty podnikania neziskových subjektov? Toto je oblasť, ktorá si asi vyžiada úpravu zákonov a vyhlášok. Súčasný stav je vysvetlený v nasledujúcom rámčeku.

Rámček 4: Ako podnikanie neziskových organizácií vymedzuje zákon?

Podnikaním neziskových organizácií sa osobitne nezaoberá žiadna právna norma. Neziskové organizácie môžu vykonávať hospodársku činnosť i bez živnostenského listu. Medzi definíciou podnikania a hospodárskou činnosťou je určitý rozdiel. Organizácia môže vykonávať hospodárske činnosti a tak získavať peniaze aj bez toho, aby napĺňala základné znaky podnikania. Hospodárska činnosť ako taká nie je definovaná v žiadnom právnom predpise. Zahŕňa v sebe získavanie finančných prostriedkov tak z podnikateľskej činnosti, ako aj z činnosti, ktorú organizácia vykonáva bez živnostenského listu.

Zákon č. 513/1991 Zb., kde sa v § 2 uvádza, že „podnikaním sa rozumie sústavná činnosť vykonávaná samostatne podnikateľom vo vlastnom mene a na vlastnú zodpovednosť s cieľom dosiahnuť zisk". Základné pojmové znaky podnikania sú:

Sústavná činnosť. Pod takouto činnosťou nemožno rozumieť len nepretržitú činnosť (môže ísť i o tzv. sezónne činnosti). Hlavnou črtou sústavnosti je určitá udržiavaná profesionalita tejto činnosti, ktorá má črty povolania a viaže sa na trvanie príslušného podnikateľského oprávnenia a udržiavanie vecných a kvalifikačných podmienok pre daný rozsah podnikania. Príjmy z činností, ktoré nevykazujú znaky podnikania (napríklad nie sú sústavné), nepredstavujú problém. Lenže najmä občianske združenia vykonávajú mnoho činností „hybridného" charakteru, ktoré sú na jednej strane plnením cieľov organizácie a na druhej strane zdrojom pre jej činnosť. Názory na to, či v takýchto prípadoch je potrebné živnostenské oprávnenie alebo nie, sa rôznia.

Samostatné vykonávanie. Podnikateľ organizuje svoju činnosť nezávisle od iných osôb, sám si zabezpečuje prostriedky na vlastnú podnikateľskú činnosť a nie je osobne podriadený svojim obchodným partnerom. Svoju činnosť väčšinou realizuje zmluvnou formou.

Konanie na vlastnú zodpovednosť. Podnikateľ znáša podnikateľské riziko, to znamená, že za porušenie záväzkov, ktoré mu vznikli v súvislosti s podnikaním, zodpovedá celým svojím majetkom.

Činnosť s cieľom dosiahnuť zisk. Toto je hlavný motív podnikateľskej činnosti. Nezáleží, či zisk bol naozaj dosiahnutý, alebo nie, či sa použil na skvalitnenie materiálnej životnej úrovne podnikateľa, alebo bol opäť reinvestovaný do podnikateľskej činnosti.

Činnosť vykonávaná v rámci poslania organizácie, kde je zo stanov zrejmé, že preto organizácia vznikla, nie je podnikaním a netreba si na ňu vybavovať príslušné oprávnenia. To, či sa pritom dosahujú príjmy vyššie ako výdavky, nie je podstatné. Asi najsilnejším argumentom na podporu takéhoto stanoviska je to, že prvotným cieľom vyššie opísaného konania organizácie nie je dosiahnutie zisku, ale propagácia a podpora určitého verejnoprospešného alebo čiastkového cieľa. Tento verejnoprospešný cieľ nemá nič spoločné s materiálnym ziskom. Čiže ak aj organizácia v rámci plnenia svojich cieľov dosiahne zisk, nepôjde o zisk, s akým počítajú zákony venujúce sa úprave podnikania.

Základnou charakteristikou občianskeho združenia (ak nepodniká na základe živnostenského oprávnenia) je jeho globálna neziskovosť. V inom prípade by sa dalo uvažovať aj o tom, že založenie takéhoto združenia je simulácia, ktorá obchádza zákon. Vyššie uvedený pohľad podporuje i zákon o dani z príjmov, kde sú od dane z príjmov oslobodené príjmy daňovníkov, ktorí neboli založení alebo zriadení na podnikanie, plynúce z činnosti, pre ktorú daňovník vznikol (pokiaľ je zachovaná úmernosť príjmov k nákladom a nezakladá sa cenová konkurencia voči iným osobám).

Čo to znamená v praxi?

Organizácia s poslaním vzdelávať verejnosť o potrebe ochrany životného prostredia vydáva informačné materiály vysvetľujúce negatíva znečisťovania ovzdušia. Raz do roka vydáva pre svojich členov kalendár s podobnou tematikou. Tento rok sa rozhodla vydať aj kalendár s detskými kresbami s náboženskou tematikou, pretože ich chce distribuovať v sieti kníhkupectiev a očakáva, že pôjdu dobre na odbyt. Z hľadiska zákona sú však od dane oslobodené iba príjmy priamo súvisiace s účelom, pre ktorý organizácia vznikla. Preto príjmy z predaja kalendára o životnom prostredí budú oslobodené od dani z príjmu. Nebude to však platiť pre kalendáre s náboženskou tematikou.

Daňové úrady zostávajú na Slovensku takmer jedinou inštitúciou, ktorá kontroluje, či činnosti neziskovej organizácie smerujú k jej poslaniu alebo nie. Keďže však nie je vždy možné stanoviť presnú hranicu, dá sa očakávať, že neziskové organizácie vyvíjajúce podnikateľskú činnosť budú musieť pred prípadnou kontrolou obhajovať svoj zvýhodnený daňový štatút.

Základiny neziskových organizácií

Ako jeden z nástrojov prispievajúcich k trvalej finančnej stabilite tretieho sektora sa v druhej polovici 90. rokov začala na Slovensku opäť spomínať základina. Ide o kapitál a iný majetok organizácie, ktorý je cielene zhodnocovaný napr. na finančnom a kapitálovom trhu. Jeho štruktúra sa môže meniť. Darí sa mu najmä v krajinách, kde sú tieto trhy rozvinuté a pravidlá na ich reguláciu stabilizované, hoci až do roku 1948 existovali základiny spolkov aj na území Slovenska. Z ich podstaty vyplýva, že ide o nástroj vhodný pre dlhodobo stabilné organizácie so strategickým finančným plánom, silnou podporou členov a donorov a dlhodobým záväzkom voči svojmu poslaniu. V zahraničí sú to najmä veľké, granty udeľujúce nadácie. Dlhodobá udržateľnosť tretieho sektora sa opiera aj o predstavu, že základiny niekoľkých úspešných nadácií budú prispievať k finančnému zabezpečeniu sektora. Treba však poznamenať, že myšlienka použitia relatívne vysokého obnosu financií na zhodnocovanie podľa princípu „peniaze robia peniaze" na Slovensku tradične vyvoláva nedôverčivosť ľudí, ktorí si myslia, že „investovanie je špekulácia, ktorá nevytvára skutočné hodnoty".

Princíp základiny spočíva na niekoľkých predpokladoch: (1) organizácia už existuje alebo plánuje existovať niekoľko desiatok rokov, (2) organizácia má k dispozícii finančné prostriedky, ktoré nie sú bezprostredne potrebné a viazané na prevádzku a programové aktivity, (3) právne a spoločenské prostredie umožňuje organizácii tieto prostriedky v rámci zákona investovať a (4) organizácia je dlhodobo schopná znášať mieru rizika spojenú s týmto finančným nástrojom.

Postupný rozvoj kapitálového a finančného trhu na Slovensku si v posledných rokoch vyžiadal výrazné úpravy legislatívy, s dôsledkami aj pre neziskovú legislatívu. Tá iba postupne akceptuje základinu v podobe známej z iných krajín. Niektoré organizácie preto volia možnosť rezervného fondu (viď rámček 6). Základina je totiž nástroj, ktorý má vplyv nielen na finančné riadenie organizácie, ale aj na jej vzťahy s členmi a donormi. Výnosy z nej musia slúžiť napĺňaniu poslania, v opačnom prípade hrozí strata dôvery malých aj väčších donorov a vznikajú pochybnosti o čistom úmysle organizácie. Prostriedky použité na základinu pochádzajú od prispievateľov, voči ktorým má nezisková organizácia zodpovednosť minimalizovať riziká, ktoré základina nevyhnutne so sebou nesie (riziko investičnej straty, riziko devalvácie meny, riziko defraudácie, riziko konkurzu banky) a samozrejme, napĺňať svoje poslanie. Aby plnila svoj účel ako finančný nástroj, vyžaduje si postupné investovanie. Jej hodnota vysoko prevyšuje ročný rozpočet organizácie. Potreba bezchybného mechanizmu na správu základiny je preto zjavná, najmä ak zohľadníme niektoré neúspechy podobných nástrojov v komerčnej oblasti (investičných fondov).

Kto dokáže v neziskovej organizácii zabezpečiť vybudovanie a správne použitie základiny? Ako je možné udržať stabilitu v meniacom sa legislatívnom a ekonomickom prostredí? Ako plánovať základinu s prihliadnutím na pravdepodobné zmeny v obsadení správnej rady, hlavných donorov a vedenia počas nasledujúcich 3, 10 alebo 30 rokov? To sú otázky, ktoré je potrebné si položiť a aj zodpovedať.

Po úspešnom definovaní stanov a stratégie základiny, dohliada zvolený správca na výkon investičnej stratégie. Je kriticky dôležité, aby sa oboznámil s rôznymi druhmi rizika typickými pre kapitálový trh v trhovej ekonomike ako napr. riziko inflácie, devalvácie, prudké zmeny výmenného kurzu meny, ale aj riziko defraudácie. Každý subjekt, využívajúci finančné nástroje tohto trhu, na seba preberá isté druhy rizika a snaží sa ich manažovať sám, alebo využíva profesionálne služby. Celkový úspech pri zabezpečovaní výnosov základiny závisí aj od administratívnych a finančných nákladov na jednotlivé investičné úkony. Vopred je však potrebné jasne definovať osobnú právnu zodpovednosť ľudí zapojených do správy

základiny. Tí dbajú na dodržiavanie podmienok jej navyšovania (prípadne čerpania z nej), na použitie výnosov, spôsob riešenia výnimočných situácií a na podávanie správ o svojej činnosti.

Pri optimálnej veľkosti základiny, čo je často 20 a viacnásobok očakávaných ročných výnosov, môže byť výhodné pre jednotlivé organizácie zlúčiť svoje základinové prostriedky do jedného fondu. Hoci takýto postup nesie so sebou potrebu vytvorenia dohody, môže zvyšovať výnos, efektívne znižuje náklady na správu fondu a umožňuje lepšie čeliť investičnému riziku. Príkladom môže byť postup skupiny českých nadácií, ktoré si zvolili spoločné investovanie prostriedkov získaných z Nadačného investičného fondu Českej republiky (viď nasledujúci rámček 5).

Rámček 5: Príklad strategickej podpory štátu na tvorbu základín v ČR[1]

Nadační investiční fond České republiky (NIF) bol zriadený v prvej polovici 90. rokov so zámerom vytvoriť trvalý a relatívne stabilný zdroj finančných prostriedkov pre neziskový sektor v ČR. Jedným z jeho cieľov je prispievať na tvorbu základín mimovládnych neziskových organizácií. V roku 1999 schválila vláda ČR a Poslanecká snemovňa Parlamentu ČR návrh rozdeliť prostriedky NIF vo výške 500 mil. korún medzi 39 českých nadácií. V roku 2000 schválila prerozdelenie ďalších 1200 mil. korún, s podielom aspoň 85 % na základiny neziskových organizácií.

Už v roku 1999 sa v ČR vytvorila skupina najodvážnejších nadácií, ktoré akceptovali myšlienku spoločného investovania. Organizačné a finančné zázemie im poskytlo české Fórum donorov. Záujem o zaradenie do výberového konania na správu základiny prejavilo 20 bánk a investičných spoločností, pričom nadácie chceli mať možnosť ovplyvňovať a kontrolovať investície a riziko. Víťazom výberového konania sa stal ŽB Trust, ktorý vlastní Živnostenská banka, najmä preto, že sa snažil čo najviac porozumieť nadačnému sektoru. Nadácie totiž neočakávali maximálny zisk, ale bezpečnosť investície, konzervatívny spôsob investovania, dôveryhodnosť a spoluprácu.

Je pochopiteľné, že pri výške rádovo stovky miliónov korún prejavujú banky výrazne väčší záujem o ich správu. Na Slovensku vznikajú základinové fondy nezávisle vo viacerých organizáciách. Nemajú náhodnú ani systematickú podporu štátu. Tým, že sú individuálne, ich poplatky za správu sú vyššie a služby ponúkané bankami menej prispôsobené špecifickým potrebám a očakávaniam neziskových organizácií.

V predstavách väčšej časti slovenských neziskových organizácií je však základná funkcia základiny mylne chápaná ako finančná zábezpeka „na horšie časy“. V skutočnosti býva čerpanie výnosov základiny veľmi presne určené a nepoužíva sa na vykrytie rozpočtu v čase neúspešného fundraisingu. Prostriedky, ktoré si organizácia ukladá bokom, aby ich mohla použiť v núdzovej situácii, nepredstavujú základinu, ale skôr nástroj blízky tzv. rezervnému fondu, ktorý je pre podnikateľské subjekty definovaný v Obchodnom zákonníku. Keďže väčšina neziskových organizácií nestavia svoju stabilitu na majetku, ale skôr na programoch a podpore sympatizantov, dá sa predpokladať, že na Slovensku vznikne omnoho viac rezervných fondov ako základín. Nasledujúca tabuľka uvádza ich rozdielne charakteristiky a môže organizácii pomôcť stanoviť, ktorý zo spomínaných nástrojov je pre ňu vhodnejší.

[1] Upravené podľa prednášky Jiřího Müllera zo Vzdelávacej nadácie Jana Husa

Rámček 6: Základné charakteristiky základiny a rezervného fondu

	Základina	Rezervný fond
Vznik	Predchádza mu strategické plánovanie a schválenie pravidiel spravovania správnou radou.	Nevyžaduje špeciálne ustanovenie správnou radou, avšak pravidlá použitia či mechanizmus rozhodovania o čerpaní sú potrebné
Účel	Dlhodobá stabilita organizácie	Flexibilnejšie použitie (prípadne až vyčerpanie) v čase potreby, alebo finančnej tiesne
Zánik	Určený stanovami	Pri vyčerpaní
Trvanie	Väčšinou časovo neobmedzené	Časovo obmedzené s možnosťou úplného vyčerpania – zániku
Čerpanie	Iba v prípadoch a výške uvedených v stanovách; podlieha schváleniu správcu	Podľa potreby a uváženia vedenia neziskovej organizácie
Navyšovanie	Iba v prípadoch a výške uvedených v stanovách; podlieha schváleniu správcu	Podľa potreby a uváženia vedenia neziskovej organizácie
Náročnosť na správu	Menej časté zapojenie viacerých ľudí: vedenia a členov správneho orgánu	Častejšie úkony, bez potreby zapojenia správnej rady alebo odborníka
Optimálna veľkosť	20 – a viacnásobok sumy, ktorá má byť každoročne použitá z výnosov	Pohyblivá, podľa súčasnej situácie a potreby
Prínos	Dlhodobo „ukotvuje" organizáciu a posilňuje jej stabilitu, umožňuje financovať činnosti neatraktívne pre donorov.	Dodáva flexibilitu finančnému riadeniu organizácie
Možná nevýhoda	Uberá motiváciu pre fundraising a následnú komunikáciu so sympatizantmi a donormi	Riziko straty v prípade nesprávneho uloženia prostriedkov
Legislatívna úprava	Vo vývoji	Koncept je definovaný pre podnikateľské subjekty v Obchodnom zákonníku a je možné ho v podobnej forme využívať aj v treťom sektore.

Ukážky ilustrujúce nesprávne pochopenie stratégie budovania a spravovania základiny

Fundraising: *„Ak sa nám nepodarí naplniť rozpočet, použijeme dočasne časť základiny, príp. jej výnosov na jeho doplnenie."*

Nedostatočná pripravenosť: *„Aby nám trojročný grant XY zarábal už teraz, použime ho na založenie základiny – veď už dávnejšie o nej uvažujeme."*

Nedostatočné pochopenie rizika: *„Fond XY dosahuje v posledných troch rokoch ročné výnosy 25 % a teraz ponúka 30 % ročne. Kúpou podielov v ňom by sme mohli začať tvorbu našej základiny."*

Nesprávne pochopenie správy základiny*: „Jeden spoľahlivý dlhoročný známy, ktorý pracuje v banke, zhodnotil za posledné dva roky svoje úspory o 90 % investovaním v USA. Ponúknime mu, aby spravoval našu základinu."*

Ukážky ilustrujúce primerané pochopenie stratégie budovania a spravovania základiny:

Použitie základiny ako nástroja: *„Za posledný rok sa nám dvakrát podarilo získať prostriedky na minigranty, administratívne náklady sme však museli vykryť sami. Keďže rozvoj komunity pomocou regrantingu je poslaním našej neziskovej organizácie, použijeme časť ročných výnosov základiny na zaplatenie koordinátora minigrantového programu."*

Plánovanie základiny: *„Dvom hlavným donorom našej environmentálnej vzdelávacej neziskovej organizácie sa páči naša stratégia rozvoja pre ďalších 10 rokov. Tá predpokladá rastúci počet platiacich členov, každý rok dve fundraisingové akcie a založenie základiny, z ktorej výnosov začneme o 5 rokov udeľovať finančné ceny stredným školám dosahujúcim v okrese najlepšie výsledky vo výučbe ekológie."*

Správa základiny: *„V septembri nastupuje jeden z piatich členov komisie spravujúcej našu základinu do frankfurtskej pobočky svojej banky. Ak ostatní členovia komisie schvália podľa stanov za jeho náhradu nami navrhovaného marketingového riaditeľa podniku XY, ten by mohol pozmeniť stratégiu základiny smerom k vyšším výnosom."*

Riziko: *„Životné poisťovne s polstoročnou tradíciou neukladajú prostriedky svojich klientov do fondov s garantovaným výnosom 25%, ale do menej výnosných vládnych dlhopisov. Asi mal pravdu člen našej správnej rady, keď pri tvorbe stratégie trval na tom, aby 50 % základiny bolo uložených v bezrizikových, hoci menej výnosných, štátnych fondoch (dlhopisoch). Uvidíme, ako túto stratégiu prehodnotí správca základiny tento rok."*

Cvičenie 3: Možné scenáre a otázky súvisiace so základinou

Na pochopenie toho, čo všetko nás môže čakať v súvislosti so základinami, si skúste spoločne so svojimi kolegami prediskutovať niekoľko nezodpovedaných otázok, s ktorými sa stretávame pri úvahách o budovaní a spravovaní základiny.

- *Použijeme výťažok 20 000 Sk z charitatívneho koncertu na navýšenie základiny? Sme to schopní vysvetliť redaktorovi miestnych novín, ktorý sa spýtal, ako konkrétne sme prostriedky využili?*
- *Po namáhavom ročnom jednaní sme dostali od spriaznenej firmy 400 tisíc korún na založenie základiny. Následne nás dlhodobý nadačný donor informoval, že v rámci stratégie posilňovania finančnej stability v poslednom grantovom kole dostali prednosť iné organizácie. Sme pripravení verejne vysvetľovať možnosti a obmedzenia základiny, aby nedochádzalo k nesprávnym predpokladom u našich sympatizantov a donorov?*
- *Po polroku neúspešných fundraisingových pokusov sme museli obmedziť výdavky na administratívu aj jednotlivé programy. Hrozí, že vydanie učebnice, ktorú máme rozpracovanú, sa oneskorí. Oslovili sme už piatich sponzorov, ale stále nám chýba 60 000 Sk. Učebnica má slúžiť ako základ pre jeden z našich dlhodobých programov. Tohtoročné výnosy základiny sme rozdelili ako po iné roky na minigranty, stanovy nám nedovoľujú siahnuť na hlavnú sumu základiny, ale existuje teoretická možnosť, že jej správca urobí výnimku, alebo sa nám podarí presadiť zmenu stanov. Máme sa o to pokúsiť a stojí to za to?*
- *Časť členov našej správnej rady zloženej z osobností tretieho sektora vytvorila komisiu na správu našej základiny. Na svojom februárovom stretnutí dali nášmu finančnému riaditeľovi dôveru, aby vypracoval návrh, do čoho investovať základinové prostriedky. Odporučil ročné -vkladové listy banky XY, na ktorú však o pol roka uvalili nútenú správu. Zákon neposkytuje krytie tohto typu vkladu a tak sme prišli o sumu základiny a ešte sme zaplatili poplatky právnikovi, aby sme z našich prostriedkov získali v konkurze niečo späť. Kamaráti podnikatelia, ktorí nevedia takmer nič o programoch organizácie, hovoria, že im bolo jasné už od marca, čo sa s bankou stane. Máme sa pokúsiť o základinu opäť? Kto by sa mal na jej správe podieľať?*

Čo oddeľuje biznis a tretí sektor a v čom sú prieniky medzi nimi

Biznis a tretí sektor sa kedysi opisovali takmer ako protikladné svety, ktoré vychádzajú z odlišných hodnôt. Neinformovaní extrémisti z oboch táborov majú dodnes tendenciu vyzdvihovať prednosti svojho sektoru a protikladne sa vymedzovať a nadraďovať voči tým druhým. A niekedy to nie je len otázka informovanosti, ale postojov. Niektorí pseudopodnikatelia nechcú mať nič spoločné s „tými amatérmi" z charity. Niektorí radikálni aktivisti na revanš úprimne nenávidia „špinavý a globalizujúci svet biznisu".

Takto protikladné čiernobiele videnie na oboch stranách ustupuje, hraničné kamene medzi týmito dvoma svetmi zvetrávajú a na mnohých miestach začína kedysi ostrá hranica splývať.

V poslednom období sa objavili názory, že ak sa chceme pohnúť dopredu, tretí sektor by si mal osvojiť viacero praktík z biznisu. Na druhej strane sa vyskytli opačné názory – práve tretí sektor je tým, čo na prelome tohto storočia prináša manažérske inovácie. Biznis sa mal a má čo učiť od tretieho sektora. Ďalší autori hovoria, že táto „premávka informácií" nie je jednosmerná a namiesto dvoch protikladných sektorov sme svedkami toho, že medzi podnikateľským či neziskovým extrémom sa vynára celá bohatá škála organizačných typov, čo do seba súčasne „infiltrovali" príchute podnikania i misie. A ešte ďalší autori hovoria, že tradičné identifikujúce odlišnosti (zisk či misia ako určujúci motív, platení profesionáli vs. dobrovoľníctvo, ap.), na ktorých si tak zakladali ideológovia z jedného či druhého brehu misijno-podnikateľskej riavy, sú len mýtmi a rozdiely sú len v pomenovaní.

V poslednom desaťročí rozvíril diskusiu medzi neziskovým a ziskovým sektorom v USA článok v Harvard Business Review s názvom Počestný kapitál: Čo sa môžu nadácie naučiť od podnikateľských kapitalistov. Autori Christine Letts, William Ryan a Allen Grossman (1997) prirovnávali málo efektívne správanie nadácií k bezmocnému brodeniu sa blatom. Argumentovali, že nadácie by sa mali zbaviť misionárskeho sentimentu a radšej si jednoznačne osvojiť podnikateľské zvyklosti. Pravidelne merať svoj výkon a odmeny odvodzovať prísne podľa tohto merateľného výkonu. Namiesto prílišného zamerania sa na výskum a rozvoj venovať sa oveľa väčšmi posilneniu svojej organizačnej kapacity. Potom budú úspešné.

Na tento smeč zareagoval článkom Bruce Sievers. Svoju odpoveď nazval Keby prasatá mali krídla... a v podtitule článku zostra komentuje: Porovnávať grantovú činnosť nadácií k podnikateľskému kapitalizmu je síce „sexy"...ale takéto porovnanie je, žiaľ, fatálnym omylom. Predpoklad, že nadácie zlyhávajú, pretože nie dosť efektívne kapitalizujú svoje majetky, nie je namieste. Ukazovateľom úspešnosti nadácií nebude len zisk (nech by bol vyjadrovaný čímkoľvek), tak ako je to pri podnikateľských subjektoch. Zatiaľ čo v súkromných spoločnostiach vlastníci kontrolujú kapitál, vzťah nadácií voči príjemcom ich podpory nie je vlastnícky. Rola nadácie nie je rolou vlastníka, ale rolou darcu. Preto sa musí správať inak, než spoločnosť založená na vlastníctve. Jeden z guruov teórie manažmentu Peter Drucker, píše, že flexibilita, jasné sledovanie svojej misie a inovatívnosť, čo v posledné desaťročia predvádzajú neziskové organizácie, je čosi, čo by mohlo zachrániť viaceré veľké korporácie, čo sa nevedia vymotať zo svojich byrokratických okov a prílišná organizovanosť ubíja ich kreativitu. Tie by mali pozorne študovať princípy organizačného rozvoja a riadenia neziskových subjektov.

Neziskové organizácie sa naopak tiež často zdráhajú vôbec už len uvažovať o uplatnení podnikateľských ideí a praktík. Podľa nich to, čo nemá klasický dobrovoľnícky charakter, to, čo je príliš profesionálne, patrí do sveta komercie. Zdá sa im, že biznis a neziskový étos sa vylučujú. Život je farebnejší. Prítomnosť odmien za prácu nemusí zabiť voluntarizmus,

predaj výrobkov neziskovej organizácie neznehodnocuje lásku s ktorou ich vyrobili, rozhovory o marketingovej stratégii nemusia znamenať koniec spontánnej radosti a nadšenia v neziskových organizáciách. Medzi čisto filantropickými organizáciami (vo veľmi tradičnom chápaní, čo už vychádza z módy) a čisto komerčnými firmami je celá škála medzisubjektov s odlišným pomerom misijných ako i komerčných vlastností.

Túto paletu organizačných odtienkov veľmi vystihujúco ponúka profesor J.Gregory Dees (1997) zo Stanfordskej univerzity v nasledujúcej schéme.

Rámček 7: Spektrum sociálneho podnikania

	Čisto filantropické črty ⟵		⟶ **Čisto komerčné črty**
Motívy metódy a ciele	Apel na dobrú vôľu Aktivity vychádzajú z misie Sociálne hodnoty	Zmiešané motivácie Aktivity vychádzajú z misie a potrieb trhu Sociálne a ekonomické hodnoty	Apel na vlastný individuálny záujem Aktivity vychádzajú z potrieb trhu Ekonomické hodnoty
Platenie za produkt alebo službu od klientov	Neplatia nič	Ceny za produkty alebo služby sú zľavnené (dotované), alebo existuje dvojaká cena – časť klientov platí trhovú cenu a pre časť klientov sú služby alebo výrobky poskytované za symbolickú cenu, alebo zadarmo	Ceny sú určené trhom
Investície na činnosť	Pochádzajú z darov a grantov	Sú spravidla nižšie než tradičné podnikateľské investície, alebo ide o zmes komerčných kapitálových investícií, darov a grantov	Pochádzajú zo zisku a zodpovedajú potrebám trhu
Platenie pracovníkov	Bezplatní dobrovoľníci	Pracovníci dostávajú odmeny, ktoré sú spravidla nižšie, než by za rovnakú prácu dostali v čisto komerčných,trhových podmienkach, alebo organizácia zamestnáva plne platených profesionálov, ako aj dobrovoľníkov	Platenie v súlade s trhovými štandardami
Dodávatelia	Veľakrát venujú nefinančné dary potrebné na aktivity organizácií	Poskytujú pre vybrané organizácie špeciálne zľavy, alebo občas venujú organizáciám nefinančné dary a občas im predávajú tovar za trhové ceny	Poskytujú tovar a služby za plné trhové ceny

Stretávame sa tu s pojmom, ktorý sa rovnako udomácňuje vo svete biznisu i vo svete neziskových organizácií – sociálne podnikateľstvo („Social enterpreneurship"). Je to uplatňovanie inovatívnych podnikateľských postupov v neziskovom kontexte – v záujme priniesť prospech a slúžiť potrebám cieľovej skupiny, miestnej komunity a celej spoločnosti. Pre koncept sociálneho podnikateľstva sú rovnako dôležité pojmy zisk, marketing, cenové kalkulácie, ako aj pojmy oddanosť hodnotám, misia, vášeň, sociálna zodpovednosť.

Sociálni podnikatelia využívajú vo svojom zvažovaní a plánovaní tzv. koncept misijno-podnikateľského mixu. Pri úvahách sa vždy súčasne zohľadňuje, aká je v komunite potreba pre určitú aktivitu (je náznaková, dostatočná, či natoľko nevyhnutná, že jej neuspokojenie bude mať veľmi nepriaznivé následky pre celú komunitu?). S rovnakou vážnosťou sa však analyzuje aj, aká je pravdepodobnosť dosiahnutia zisku v príslušnom type aktivity (budeme určite ziskoví, je to neisté, riziko straty je veľmi veľké?) Sociálni podnikatelia sa púšťajú do aktivít, čo sú charakterizované veľkou potrebou pre komunitu, ale súčasne neustále zvažujú a prepočítavajú a uplatňujú podnikateľské postupy, ktoré zvyšujú pravdepodobnosť podnikateľského úspechu vo vybranej oblasti.

Všetko nasvedčuje tomu, že sociálne podnikateľstvo a sociálne zodpovedné investičné podnikanie sú nezvratným trendom, nie iba pre svoju spätosť s hodnotami, ale i pre pravdepodobnosť podnikateľskej úspešnosti takýchto postupov z hľadiska dlhodobých perspektív.

Partnerstvá medzi podnikmi a neziskovými organizáciami

Napriek populárnemu názoru, že hnacou silou podnikania je vôľa po zisku a zveľaďovaní majetku, treba poznamenať, že tam sa motivácia väčšiny podnikateľov, manažmentu, ani zamestnancov nekončí. Každý podnikateľ a manažér má svoje hodnoty, ktoré prenáša do firmy a dotvára tak jej charakter. Ak aj medzi zamestnancami prevládne podobný názor, vzniká podniková kultúra podporujúca okrem ekonomického úspechu aj pohodu, kultúru, vzdelanie, environmentálny svetonázor, náboženské hodnoty, či napríklad aj správnu životosprávu.

Celosvetový trend ukazuje, že aj organizácie, ktoré boli vnímané len ako komerčné – na zisk orientované subjekty – menia svoje hodnoty. Do podnikovej kultúry sa u mnohých premieta aj spoločenská zodpovednosť. Ekonóm Tom Cannon dokonca vymedzil a opísal fázy, ktorými spravidla prechádza podnik v kultivovaní svojej spoločenskej zodpovednosti. Hovorí o štyroch úrovniach rozvoja podniku v tomto smere (reagujúca, vnímavá, iniciatívna a strategická). Od úrovne, keď sa podnik nezaujíma o svoju komunitu a len pasívne rieši nutné problémy, pochádzajúce z komunity, čo mu bránia v zisku až po najvyššiu úroveň, keď sa tvorba stratégií a firemnej politiky realizuje na báze spoločenskej zodpovednosti (podľa Lačný, 1999).

V sociálne zodpovednom podniku ide o tie isté hodnoty, ktoré zastávajú aj ľudia aktívni v neziskových organizáciách. Neziskovú organizáciu však definuje to, že jej zakladatelia nemali v úmysle pomocou nej dosahovať zisk (ani to nie je zo zákona možné). Najsilnejšie prepojenie medzi podnikmi a neziskovými organizáciami preto nie je finančné ani materiálne, ale v ľuďoch vyznávajúcich spoločné hodnoty.

Priestor pre partnerstvo

Z hľadiska podniku a jeho majiteľov je však presadzovanie týchto hodnôt druhoradý cieľ, niekedy vnímaný ako luxus. Najmä v podnikoch, kde cieľ „zarobiť" nedal priestor iným zámerom, sa zamestnanci presviedčajú, že aj presadzovanie iných hodnôt je dôležité. V praxi dochádza k partnerstvám, ktoré sú výhodné pre podnik aj pre neziskovú organizáciu a jej cieľovú skupinu.

Podobné partnerstvá nadobúdajú rôzne podoby – od jednoduchej dohody odviesť percentuálnu časť predajnej ceny pre konkrétnu neziskovú organizáciu alebo projekt, až po zložitejšie schémy. Koncept sa ujal aj vďaka prieskumom v posledných rokoch, ktoré preukázali, že podpora dobročinných aktivít pomáha budovať reputáciu spoločnosti a lojalitu zákazníkov.

Keďže neziskové organizácie prepožičiavajú pri takomto partnerstve svoje meno firme, nevyhnutne sa otvára otázka etiky. Objavujú sa aj prípady, keď nezisková organizácia mení svoje programy s cieľom prilákať prostriedky za reklamu firiem, príp. iné formy marketingu založeného na hodnotách (viď definíciu „cause-related marketing" nižšie). Partnerstvá majú najčastejšie podobu marketingu založeného na hodnotách, predaja licencie či spolupráce s podnikom pri uvádzaní výrobkov a služieb na trh.

Formy podpory neziskových organizácií

Zapojenie podniku do dobročinných (prípadne iných neziskových) akcií závisí od ľudí. Majiteľ, akcionár, riaditeľ, vedúci úseku, radový zamestnanec – každý sa môže zapojiť vlastným spôsobom.

V moci majiteľa je vybudovať vo vlastnej firme tradíciu druhu dobročinnosti, ktorý bude zodpovedať jej zákazníckej štruktúre, imidžu alebo firemnému poslaniu vyjadrenému v reklamných sloganoch.

Možnosti riaditeľa, príp. marketingového riaditeľa sú veľmi široké. Má možnosť systematizovať podporu dobročinným akciám a projektom, zabezpečiť pracovné a finančné podmienky na spoluprácu s ich organizátormi. Vyberá a schvaľuje konkrétne občianske združenia alebo nadácie pre budúcu spoluprácu (napr. pri marketingovej kampani) a rozhoduje o vlastných dobročinných aktivitách podniku. Schvaľuje darcovské príspevky podniku a násobenie darcovských vkladov firemných zamestnancov. Reprezentuje firmu na akciách ňou podporených a zúčastňuje sa na spoločenských udalostiach zorganizovaných podporenou neziskovou organizáciou. Ako člen správnej rady alebo poradného výboru neziskovej organizácie poskytuje svoje odborné vedomosti a skúsenosti s cieľom pomôcť organizácii vyvíjať nové programy.

Jednotliví zamestnanci sa môžu zúčastňovať na akciách neziskových organizácií ako dobrovoľníci. Pri finančnej podpore na dobročinnosť (napr. pravidelnou zrážkou zo mzdy) môžu navrhnúť zamestnávateľovi, aby ich príspevok znásobil z prostriedkov podniku.

Podnikové darcovstvo

Darcovstvo je vyjadrením vzťahu medzi darcom a obdarovaným. Kým kapitola o filantropii sa zaoberá jeho širším kontextom a formami, nasledujúce riadky sa zameriavajú na špecifický prípad, keď je darcom podnikateľský subjekt a obdarovaným nezisková organizácia.

Ich ústna alebo písomná dohoda nezaväzuje neziskovú organizáciu na poskytnutie protihodnoty, ale na zmluvné použitie daru. Ak je darcovský vzťah formalizovaný, podnik ako darca si môže uplatniť úľavu na dani z príjmu.

Rokovania o dare môžu nadobúdať rôzne formy – podľa veľkosti firmy, jej majetkovej štruktúry a otvorenosti k pomoci – od priateľského rozhovoru dvoch kamarátov, z ktorých jeden pracuje v neziskovej organizácii a druhý vlastní firmu, cez formálnejšie stretnutie fundraisora neziskovej organizácie s riaditeľom marketingového oddelenia väčšej firmy, až po oficiálny mechanizmus vypĺňovania žiadosti o príspevok s následným štvrťročným schvaľovaním vedením podniku. V menších firmách zvyknú prijímať rozhodnutia o daroch (podobne ako ostatné finančné rozhodnutia) vlastníci na základe subjektívneho úsudku. Väčšie spoločnosti s prevažne slovenským kapitálom zatiaľ iba získavajú skúsenosti s darcovstvom a „testujú" jeho vplyv na reputáciu, príp. finančnú situáciu firmy. Keďže väčšina súčasných darcovských príp. sponzorských vzťahov má na Slovensku menej ako 10-ročnú tradíciu, zatiaľ prevláda model subjektívneho rozhodovania manažmentu. Firmy

s prevažne zahraničnou účasťou sa môžu pri darcovských vzťahoch oprieť o know-how získané v zahraničí a následne využiť formálnejšie nástroje, ako sú napr. formuláre k žiadosti o grant, systém hodnotenia žiadostí, príp. mechanizmus kontroly použitia daru.

Rámček 8: Premeny jedného partnerstva: ETP Slovensko a Konto Globtel

Konto Globtel pripravilo a začalo v októbri 1999 Otvorený grantový program zameraný na podporu rozvojových aktivít v regiónoch. V spolupráci s neziskovou organizáciou ETP Slovensko – centrom pre filantropiu a neziskové aktivity (ďalej len ETP) udelilo 39 grantov v celkovej sume 8 miliónov Sk na projekty ako ihrisko, vidiecka farma, internetová kaviareň a pod. Úlohou ETP bolo program realizovať a vyhodnocovať.

Spočiatku ETP poskytovalo jednostranný servis zameraný na monitoring výsledkov predchádzajúceho programu „Pomôžte pomôcť". Konto Globtel však malo záujem ísť nad rámec tejto akcie a po úspešnej skúsenosti oslovilo ETP s požiadavkou na vypracovanie návrhu iného, štruktúrovanejšieho programu s dôrazom na regióny. Vtedy sa ETP posunulo z roly poskytovateľa služieb do pozície spolutvorcu, konzultanta a čiastočného realizátora darcovskej stratégie. Významnú úlohu pri tom zohral faktor dôvery z predchádzajúcej spolupráce.

Hoci ETP neposkytovalo svoje služby zdarma, spoluprácu s Globtelom definovalo partnerstvo a serióznosť v hľadaní spoločného záujmu a priorít. Konto Globtel chcelo dávať inak ako dovtedy a posilniť darcovstvo v regiónoch. ETP malo záujem poskytnúť svoje skúsenosti tak, aby dávanie spĺňalo kritériá otvorenosti a transparentnosti.

V súčasnosti Globtel verejne prezentuje základný rámec svojej darcovskej politiky a zdá sa, že ju vníma ako súčasť svojej obchodnej politiky. Konto Globtel verejne prezentuje uzávierky, kritériá rozhodovania, proces posudzovania, snaží sa o objektívny výber a vytvorenie rovnakej šance, pričom rešpektuje aj potenciálny konflikt záujmov. V roku 1999 darovalo Konto Globtel 10,5 milióna Sk.

Predstavitelia ETP konštatujú, že spolupráca s Globtelom je prospešná aj preto, že núti organizáciu konať profesionálne a nestratiť pri tom zo zreteľa hodnoty a ideály práce neziskového sektora.

Akým smerom sa bude uberať podnikové darcovstvo?

Niet pochýb, že podniky sú a zostanú najdôležitejším poskytovateľom pracovných miest na Slovensku a nimi zabezpečovaný hospodársky rozvoj bude určovať kvalitu života ľudí aj zo štátneho a neziskového sektora. Ak sa im nebude dariť, štátne a neziskové inštitúcie nedokážu plne napraviť dôsledky ich neúspechu. Štát sa bude snažiť poskytnúť občanom základnú starostlivosť, ale pravdepodobne nebude dostatočne flexibilný a schopný podporiť potrebné a výnimočne dobré projekty neziskových organizácií. Vzťahy medzi firmami a neziskovými organizáciami sa preto budú rozvíjať najmä v oblastiach, kde sa vyžaduje pohotové konanie nebrzdené prílišnou administratívou. Udelenie prostriedkov zo štátneho rozpočtu určených na financovanie neziskových organizácií podlieha časovo náročnejšiemu schvaľovaniu ako je tomu pri príspevkoch od súkromných spoločností alebo jednotlivcov. Skúsenosti najmä z USA a krajín EÚ ukazujú, že súkromné spoločnosti a jednotlivci sú ochotní pri darcovstve prejaviť viac dôvery v neziskové organizácie (napr. prispieť na činnosť začínajúcej organizácie, ktorá sa nemôže preukázať predchádzajúcimi výsledkami), pričom znášajú prípadné negatívne, ale aj pozitívne dôsledky takto podstúpeného rizika. Podobne ako je to v iných vyspelých krajinách, neziskové organizácie podporené firmami a súkromnými nadáciami poskytnú nové a alternatívne riešenia spoločenských a environmentálnych problémov.

Všimnime si, aké rozličné podoby môže mať podnikové darcovstvo založené nie na nerovnom vzťahu dávajúceho a prosiaceho, ale na vzťahu obojstranne výhodného partnerstva.

Marketing založený na hodnotách (cause-related marketing)

Ide o vzájomne výhodné spojenectvo firmy a neziskovej organizácie. Neziskovej organizácii ponúka finančný príjem a publicitu. Firme príležitosť zvýšiť svoj predaj a súčasne podporiť neziskové aktivity. V západných krajinách sa tento typ marketingu stal ideálnym prostriedkom na zlepšenie reputácie firmy. Toto spojenectvo sa odlišuje od podnikového darcovstva, pretože ide o reklamu. Príkladom bola napríklad marketingová kampaň na potravinové produkty, z ktorých predaja bol podporený projekt Ostrovy života. Logo projektu bolo uvedené na ich obaloch, ako aj v reklamných spotoch.

Niekedy ide aj o postup, ktorým firmy zvyšujú predaj svojich výrobkov. Časť ceny výrobku sa pritom venuje na charitatívne účely. Je to model, z ktorého, pri ustriehnutí istých pravidiel, môžu profitovať všetci.

Predaj licencie

Predaj licencie označuje dohodu, pri ktorej jedna strana dáva súhlas na použitie svojho mena, loga alebo výrobkov druhou zmluvnou stranou. V prípade podniku a neziskovej organizácie zvyčajne podnik zakúpi licenčné práva neziskovej organizácie, ktorej potom platí pravidelné poplatky podľa úspešnosti predaja. Na Slovensku môžu ako príklad poslúžiť pozdravné karty s logom WWF – World Wildlife Fund.

Spolupráca s podnikom pri uvádzaní výrobkov a služieb na trh

Pri tomto type spolupráce pomáha nezisková organizácia získavať firme za výhodných podmienok nových zákazníkov (najmä medzi svojimi členmi) výmenou za percentuálnu časť obratu. Príkladom je telekomunikačná firma AT&T, ktorá ponúka členom niektorých neziskových organizácií lacnejšie sadzby za medzimestské hovory, z ktorých časť venuje práve danej neziskovej organizácii. AT&T takto získava nových zákazníkov, pričom nezisková organizácia zasa pre svoju činnosť dodatočný príjem.

Na záver – výhľady do budúcnosti

Tretí sektor na Slovensku môže čeliť v najbližšom desaťročí ako celok obrovským finančným problémom. Napriek tomu určite prežije.

Na to, aby sa táto fáza presunu od tradičného (prevažne grantového a príspevkového) financovania posunula k menej využívaným formám získavania zdrojov, a bola čo najmenej bolestná, bude nevyhnutné vytvoriť prostredie, ktoré zaručí regulačný a finančný rámec na podstatný nárast individuálneho darcovstva, vzniku základín, samofinancovania a rôzne formy partnerstiev tretieho sektoru a biznisu.

Pozitívna úloha, akú v prechodnom období znovuzrodenia tretieho sektoru na Slovensku v rokoch 1990-2000 zohrali zahraničné nadácie, je obrovská a zaslúži si, aby ju raz v budúcnosti historici dostatočne docenili. Situácia v uplynulom desaťročí však bola svojím spôsobom výnimočná. Po tejto fáze znovuoživenia prichádza čas, keď ani slovenský tretí sektor nebude napojený na „dialýzu" zahraničných nadácií.

Tak ako vo všetkých vyspelých krajinách, kľúčovými pre ďalší rozvoj už nebudú zahraničné nadácie. Bude nimi podpora od domácich subjektov, privátneho sektora, znovuoživené tradície individuálneho darcovstva, štátna podpora, samofinancovanie a vytvorenie ozajstných domácich grantových nadácií.

Z hľadiska postavenia jednotlivých sektorov občianskej spoločnosti prinesie proces pridružovania k Európskej únii výraznejšiu dominanciu podnikateľských subjektov, menší dôraz na podporu od štátu, a tým aj výraznejšiu potrebu programov neziskových organizácií. Tie budú čiastočne poskytovať služby, ktoré nie sú ekonomicky zaujímavé pre podnikateľský sektor, ale ktoré sú príliš finančne náročné na podporu zo štátneho rozpočtu.

Vzájomná spolupráca neziskových organizácií a podnikov obohatí oba typy organizácií a zvýrazní ich spoločného menovateľa, ktorým je človek – zákazník – občan. Odborné vedomosti a profesionálne zručnosti si budú ľudia prenášať so sebou pri zmene typu zamestnania – z neziskovej organizácie do firmy alebo opačne. Čo sa nezmení, je zameranie firmy uspokojiť potreby zákazníka a investora a zameranie neziskovej organizácie uspokojiť potreby človeka (nie zákazníka) a prostredia, v ktorom žije.

Odporúčaná literatúra: Fundraising, marketing a finančné riadenie neziskových organizácií

Adresár nadácií v Slovenskej republike
Bratislava, SAIA-SCTS, 2000, 162 str.
(Aktualizovaný adresár poskytuje prehľad a adresy 469 nadácií na Slovensku.)

Adresár Zahraničné a domáce finančné zdroje pre slovenské neziskové organizácie
Bratislava, SAIA – SCTS 2000, 83 s.
(Adresár prináša 37 profilov nadácií, fondov a grantových programov veľvyslanectiev, z ktorých 26 pôsobí na Slovensku a 11 v zahraničí.)

Kostolanyi, I.: Príprava grantových návrhov
Baltimore, Maryland, The JHU, Institute for Policy Studies 1997, 28 s.
(Prehľad metód na získavanie finančných prostriedkov, ako aj praktický návod na prípravu grantových návrhov určený predovšetkým pre neprofesionálnych uchádzačov o finančné prostriedky.)

Ledvinová, J.: Peníze, peníze, všude samé peníze – Získávání finančních prostředků na místní úrovni
Baltimore, Maryland, The JHU, Institute for Policy Studies 1997, 36 s.
(Vecné a praktické návody na organizáciu kampaní na získavanie finančných prostriedkov na miestnej úrovni.)

Ondrušek, D.; Zemanová A.; Line M.: Stabilita neziskových organizácií
Bratislava, PDCS, 1999, 88 s.
(Vysvetlenie konceptu samofinancovania, príklady podnikajúcich neziskových organizácií, právne, daňové a účtovné aspekty samofinancovania.)

Marková, H.: Fundraising 96, Finanční zdroje pro neziskové organizace
Pražské regionální centrum Asociace Brontosaura, Praha 1996.
(Prehľad finančných zdrojov hlavne v Českej republike, ale aj informácie o zahraničných možnostiach pomoci z EÚ a na základe bilaterálnej pomoci jednotlivých štátov.)

Čepelka, O. a přátelé: Práce s veřejností v nepodnikatelském sektoru
Nadace Omega, Liberec 1997.
(V knihe je aj výborne napísaná kapitola o sponzoroch a darcoch, daroch, verejných zbierkach, komunikácii so sponzormi, členských príspevkoch a podnikateľskej činnosti.)

Plamínek, J. a kol.: Řízení neziskových organizací
Lotos, Praha 1998.
(Dobre napísané kapitoly o finančnom riadení neziskových organizácií a získavaní finančných prostriedkov pre začiatočníkov.)

Rosso, H.A.: Získávání finančních prostředků.
Bulletin ICN, Praha 1993.

Wates, N.: Akční plánování
Nadace Partrnerství, Brno 1999.
(V jednej z kapitol sú opísané aj princípy financovania pri akčnom plánovaní na zlepšenie lokálneho prostredia.)

Raiman, V.; Plichtová, J.: Súčasný stav a perspektívy získavania prostriedkov pre tretí sektor na Slovensku
Slovenský výbor EKN, Bratislava 1997, 118 s.
(Dobre spracovaný prieskum prostredníctvom dotazníkov, sémantického diferenciálu a kvalitatívnych rozborov interview s predstaviteľmi firiem na Slovensku ohľadom informácií o treťom sektore v podnikateľskom svete a ich motivácií pre podnikové darcovstvo.)

Guštafík, P. a kol.: Prieskum darcovstva podnikov na Slovensku
FCS Bratislava 1999.
(Analýza podnikového darcovstva na základe odpovedí 374 podnikov zo 63 okresov Slovenska.)

Súhrnná správa o Slovensku
Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1995/96/97/98-9.
(Kapitoly o rozvoji tretieho sektora vždy obsahujú aj najnovšie dáta o podpore tretieho sektora na Slovensku a trendy vo fundraisingu, predaji služieb a partnerstvách.)

Čihovská, V.; Hanuláková, E.; Harna, I.; Lipianska, J.: Marketing neziskových organizácií
Eurounion, Bratislava 1999.
(Dobre spracované kapitoly o marketingovom informačnom systéme v neziskových organizáciách, marketingovom mixe a marketingovom kontrolingu. Teóriu dokresľujú prípadové štúdie skutočných organizácií ako univerzita, mestský balet, knižničný klub, galéria, Liga proti rakovine ap.)

Správa majetku nadácií. Cesta k trvalej udržateľnosti nadačného sektora.
Vzdelávacia nadácia Jana Husa, Bratislava 2000.

Ekonomické aktivity neziskových organizácií.
Medzinárodné centrum pre neziskové právo (The International Center for Not-for-Profit Law), Budapešť, 1996.

Časopisy a právne príručky:
Pri práci s peniazmi je nevyhnutné neustále sledovať vývoj a zmeny zákonov (často i takých, ktoré sa zdanlivo činnosti neziskových organizácií nedotýkajú). Okrem právnej poradne v časopise **Non-profit**, možno potrebné informácie získať aj v pravidelne vychádzajúcich príručkách pre podnikateľov – **Poradca, Ekonomický, daňový a Personálny poradca podnikateľa**. V **Zbierke zákonov, Finančnom spravodajcovi** a ďalších je možné získať informácie o právnych predpisoch a ich výklady určené pre podnikateľov, väčšina z nich (venovaná pracovnému právu, mzdám, sociálnemu zabezpečeniu, zdravotnému poisteniu, daniam zo závislej činnosti a cestovným náhradám) platí i pre neziskové organizácie.

Použitá literatúra:

Davis, L. a Etchart, N.: Profits for nonprofits. NESsT, Budapešť 1999.

Belejová, M.: Súčasný stav finacovania mimovládnych organizácií zo štátnych zdrojov na Slovensku, SAIA, Bratislava 2000.

Duyvelaar, Christy; Kuiper, Jeroen: Trends in funding. An overview of domestic and international funds available for Central and Eastern European environmental NGOs. REC and Milieukontakt Oost-Europa, Budapest 1998.

Hermann et al.: The Jossey-Bass Handbook of Nonprofit Management, The Jossey-Bass Publishers, San Francisco 1997.

Lačný, M.: Podpora kultúry a fenomén spoločenskej zodpovednosti organizácie. Acta Culturologica 1999, FFUK, Bratislava 1999.

TRETÍ SEKTOR A ŠTÁT

OBSAH: spoločenská zmluva; terminologické okienko; štát, jeho štruktúra a funkcie, deľba moci v SR; základný rámec vzťahov medzi štátom a tretím sektorom – zákono-darná, výkonná i súdna moc štátu; podpora tretieho sekto-ra zo strany štátu; možnosti neziskových organizácií získať prostriedky zo štátnych zdrojov dostupné tretiemu sektoru; vzťah štátu a tretieho sektora vo svete – modely vzťahov; partnerstvo medzi štátom a neziskovým sektorom v praxi

Diskusia o vzťahu tretieho sektora a štátu je predovšetkým o potrebe neustáleho vyjasňovania si funkcií a väzieb, ktoré vznikajú, pôsobia a zanikajú v spoločnosti. Osobitne je táto potreba akútna v súčasnom období vývoja spoločnosti na Slovensku, keď sa celý systém spoločenských vzťahov vo vnútri i navonok mení zásadným spôsobom.

Filozofi v tejto súvislosti hovoria o vzťahu štátu a občianskej spoločnosti, resp. o charaktere vzťahu medzi štátom a jeho občanmi. V sociologickej a právnej rovine ide o inštrumentálnejší vzťah štátu ako mocenskopolitickej organizácie vo vzťahu k jednotlivému občanovi, ale aj k sociálnym organizáciám, ktoré si občania vytvorili.

Rámček 1: Spoločenská zmluva[1]

Spoločenská zmluva je koncepcia vyjadrujúca potrebu dohody ľudí o vzdaní sa časti prirodzených slobôd v prospech štátu, ktorý zaručí ich spoločnú bezpečnosť a poriadok. Prvý ju formuloval T. Hobbes, bola namierená proti monarchistickému a cirkevnému výkladu pôvodu štátu. Dohodu uzatvárajú jednotlivci (spoločnosť) a štát. Je prechodom ľudstva od prirodzeného stavu k politickému stavu. V prirodzenom stave si každý obhajuje a presadzuje svoje prirodzené práva. Ľudská sebeckosť však vedie k ich porušovaniu, v dôsledku čoho je každý človek v situácii potenciálneho nebezpečenstva. Štát vzniká ako nestranná inštitúcia, na ktorú ľudia prenášajú svoje prirodzené práva. Zaväzuje sa, že ich bude chrániť lepšie, ako to dokázal sám jednotlivec v prirodzenom stave. Zaväzuje sa teda, že bude vládnuť pre dobro všetkých, konať iba v rámci zmluvy. Ľudia si však ponechávajú kontrolu nad spôsobom využívania moci, a teda právo na vzburu proti moci, ktorá sa spreneverila svojmu poslaniu. Koncepcia zmluvného štátu sa formovala už v antike a neskôr sa využívala ako politický argument v buržoáznych revolúciách. Hoci súčasná filozofia politiky už nemôže používať model spoločenskej zmluvy v takej podobe, ako nám ho zanechali filozofickí predchodcovia, jeho podstata zostáva v platnosti. Zmluva medzi občanmi a štátom v modernom zmysle je vlastne ústava.

V tejto kapitole chceme opísať základné fungovanie štátu a jeho vzťahu k tretiemu sektoru s tým, aby toto poznanie pomohlo pozitívne ovplyvniť možný či potrebný rozsah a spôsob ich kooperácie. Po preskúmaní slovenského obrazu sa pozrieme na svetové skúsenosti. Povieme si niečo o typológii vzťahov medzi štátom a tretím sektorom. Tiež sa pozrieme na partnerstvo medzi štátom a tretím sektorom a jeho možné dôsledky v praxi.

[1] Slovník spoločenských vied, s. 244

Terminologické okienko: Čo je čo

Deetatizácia alebo odštátňovanie je práve prebiehajúci proces postupného odovzdávania pôvodne výkonných funkcií štátu na neštátne subjekty. V postkomunistických krajinách sa uskutočňuje formou privatizácie v hospodárskych odvetviach (ale napr. aj v zdravotníctve) a transformáciou štátnych rozpočtových a príspevkových organizácií na neštátne – napr. na cirkevné školy (s prevodom alebo bez prevodu majetku štátu na neštátny subjekt).

Deregulácia je vývojový trend v tvorbe právnych systémov, ktorý vychádza z princípu, že zákony majú upravovať len to, čo je nevyhnutne potrebné pre dané spoločenské vzťahy. Spor o presadenie tohto princípu viedli neziskové organizácie v kampani „Tretí sektor SOS", pretože vládny návrh zákona o nadáciách zbytočne podrobne upravoval mnohé vzťahy (napr. koľko má byť členov správnej rady a iné).

Delegovanie výkonu funkcií v prípade štátu znamená, že štát (väčšinou zákonom) poverí neštátny subjekt, aby zaňho vykonával určité činnosti. Napríklad Slovenský Červený kríž organizuje darcovstvo krvi a prvú pomoc, Matica slovenská má zabezpečovať činnosť Slovenskej národnej knižnice a pod. Štát môže zákonom preniesť svoje úlohy aj na mestá a obce. V zásade platí, že štát na zabezpečenie delegovanej funkcie poskytuje aj finančné prostriedky.

Dekoncentrácia vo všeobecnosti je rozdelenie kompetencií vykonávať určité úlohy na viac organizačných zložiek štátu. Došlo k nej napr. v roku 1996, keď sa mnohé úlohy preniesli z ministerstiev na krajské úrady.

Decentralizácia v rámci verejnej správy je odovzdávanie kompetencií zo štátnych orgánov na orgány samosprávy. Je napĺňaním princípu subsidiarity, ktorý hovorí, že problémy sa majú riešiť na úrovni tej parciálnej spoločnosti (a jej samosprávnych orgánov), ktorá má k nim najbližšie. Len vtedy, keď to daná úroveň nemôže zvládnuť, kompetencie zverí vyššej úrovni samosprávy, prípadne až štátu.

Kontraktovanie služieb štátom je jedným zo spôsobov, ako môže štát alebo samospráva zabezpečiť poskytovanie verejnoprospešných služieb občanom a pritom ich priamo nevykonávať (tých služieb, ktoré občanom garantujú zákony). Štát/samospráva definuje svoje potreby a rozsah finančných prostriedkov na ich uspokojenie a formou voľnej súťaže alebo priameho zadania (v prípade špecifických úloh) hľadá v súkromnom sektore (ziskovom i neziskovom) možných poskytovateľov služieb. S nimi uzatvára zmluvu o rozsahu poskytovania služieb, vrátane finančných úhrad štátu za poskytnuté služby. Kontraktovanie služieb je permanentný dynamický proces hľadania najefektívnejšieho spôsobu zabezpečovania meniacich sa úloh štátu/samosprávy, na rozdiel od delegovania výkonu funkcií, čo je väčšinou jednorazový akt uskutočnený zákonom.

Štát, jeho štruktúra a funkcie

Moderný štát je definovaný prívlastkami demokratický a právny. „Štátna moc pochádza od občanov, ktorí ju vykonávajú prostredníctvom svojich volených zástupcov alebo priamo" – hovorí prvý odsek článku 2 v ústave, čím sa definuje demokratický charakter štátu. Právny charakter štátu je daný takým typom politického režimu, v ktorom je výkon politickej moci limitovaný právom. Konanie človeka v právnom štáte nezávisí od toho, kto je pri moci, ale od zákona. Niekedy sa východiská právneho štátu v literatúre a médiách objavujú tak často, že časť ľudí prestáva vnímať a zamýšľať sa nad obsahom týchto tvrdení. Ich pochopenie však má dosah aj na primerané vymedzenie roly tretieho sektora. Preto tieto (zdanlivo samozrejmé) charakteristiky na začiatok ešte raz zopakujeme.

Právny štát má predovšetkým tieto tri znaky: 1) rešpektuje suverenitu ľudu, 2) delí moc medzi zákonodarné, výkonné a súdne orgány a 3) uznáva, že verejná (štátna) moc sa musí vo svojej činnosti podriaďovať základným ľudským právam a slobodám a existujúcemu právnemu poriadku.

Ústava SR vyjadruje pravidlá právneho štátu v čl. 2 ods. 2 a ods. 3 takto:

a) Štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy, v jej medziach, v rozsahu a spôsobom, ktorý ustanoví zákon

b) Každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané a nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá.

Deľba moci

Požiadavka deľby moci v demokratických politických režimoch vznikla preto, že politická sloboda vládne len vtedy, ak sa zamedzuje zneužívaniu moci. Teória deľby moci preto požaduje rozdelenie moci v štáte na moc zákonodarnú, ktorá vyjadruje všeobecnú vôľu štátu tvorbou zákonov, ďalej moc výkonnú, ktorá len vykonáva všeobecnú vôľu, vykonáva zákony a moc súdnu, ktorá trestá zločiny a rozhoduje spory.

Teória deľby moci je založená na dvoch vzájomne nerozlučne spätých zásadách:

1. na zásade oddelenosti, samostatnosti a nezávislosti jednotlivých mocí a
2. na zásade rovnováhy moci a vzájomných bŕzd.

Aby nikto nemohol moc zneužívať, musí jedna moc obmedzovať, vyvažovať a kontrolovať druhú.

Rámček 2: Deľba moci v SR

zákonodarná moc	**výkonná moc**	**súdna moc**
	prezident SR	
Národná rada SR	vláda SR	Ústavný súd
	ministerstvá	Najvyšší súd
	Najvyšší kontrolný úrad	krajské súdy
Kreačná činnosť	prokuratúra	okresné súdy
samosprávy	polícia, armády	
a vseobecne záväzne	ostatné ústredné orgány	
nariadenia	miestna štátna správa	
	rozpočtové a príspevkové organizácie	
	verejnoprávne inštitúcie zriadené zákonmi	
	samospráva	

Poznámka: v diskusii o novele Ústavy SR sa odborníci zhodujú v názore označiť sústavu štátnych a samosprávnych orgánov termínom orgány verejnej moci.

Rozdelenie moci v štáte je upravené v ústave. Malým príkladom zvyšovania nezávislosti jednotlivých mocí je priama voľba prezidenta. Novela ústavy, podľa ktorej prezidenta republiky volia priamo občania, je posilnením demokracie, pretože voľba prezidenta sa stala nezávislou od zákonodarnej moci, od ktorej závisela do prijatia tejto novely.

Dnes už nikto nespochybňuje, že štát má byť budovaný na demokratických princípoch a na rešpektovaní práva. Nikto nespochybňuje systém rozdelenia moci v štáte na zákonodarnú, výkonnú a súdnu, i keď sa diskutuje o prehlbovaní zásad vzájomnej nezávislosti a rovnováhy. To, čo začína byť predmetom diskusie, je otázka, aký silný má byť štát, teda aké funkcie má štát pre svojich občanov plniť.

Rámček 3: Funkcie štátu podľa Adama Smitha

Ekonóm a filozof Adam Smith obmedzil funkcie štátu na tri povinnosti:

1) chrániť spoločnosť pred násilím a inváziou iných nezávislých spoločenstiev,
2) chrániť každého člena spoločnosti pred nespravodlivosťou a utlačovaním zo strany druhého člena spoločnosti alebo povinnosť ustanoviť presné vykonávanie práva,
3) vytvoriť a udržovať určité verejné inštitúcie a činnosti, ktoré sa nikdy nemôžu stať záujmom žiadneho jednotlivca alebo malej skupiny jednotlivcov, pretože výnosy z nich nemôžu nikdy pokryť náklady jednotlivca alebo malej skupiny, hoci sa vyplatia spoločnosti ako celku.

Zdôvodnenie je čisto ekonomické. Štát má byť oslobodený od všetkých ostatných povinností, „pretože jeho konanie je vystavené početným omylom, keďže neomylnosť je mimo akejkoľvek ľudskej múdrosti a poznania".

Aj keď sa funkcie moderného štátu neustále vyvíjajú spolu s vývojom jeho potrieb, podľa liberálov je stále najlepší minimálny štát. Jeho základným poslaním je zakotviť čo najviac ľudských práv a slobôd, starať sa o vonkajšiu a vnútornú bezpečnosť občanov a vytvoriť dobre premyslený právny rámec pre slobodnú hru trhových síl, pre konkurenciu a pozitívny vývoj ekonomiky.

Slovenská republika je ešte stále silným štátom, ktorý zasahuje do mnohých oblastí spoločenského života. Výchova a vzdelávanie, kultúra, zdravotnícke a sociálne služby sú stále doménou štátu. Aj mnoho odvetví patriacich do podnikateľského sektora je pod priamym riadením a kontrolou štátu.

Rozsah výkonných funkcií štátu je na Slovensku definovaný v tzv. kompetenčnom zákone (zákon SNR č. 347/1990 Zb. o organizácii ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy SR v znení neskorších predpisov), ktorý vymedzuje povinnosti výkonných orgánov štátu. Pre ilustráciu uvádzame v nasledujúcom rámčeku novelu tohto zákona z 2. novembra 1999.

Rámček 4: Novela zákona č. 347/1990 Zb.

Touto novelou sa namiesto Ministerstva výstavby a verejných prác SR vytvorilo Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR, čím sa zmenili aj kompetencie tohto ústredného orgánu. Zákon hovorí, že Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR je ústredným orgánom štátnej správy SR pre: a) investičnú výstavbu, b) regionálny rozvoj, c) bytovú politiku, d) stavebnú výrobu a výrobu stavebných látok, e) verejné práce, f) verejné obstarávanie, g) koncesijné obstarávanie, h) stavebné výrobky, i) export stavebných prác.

Kompetencie ústredných a ďalších štátnych orgánov ďalej konkretizujú zákony, ktorými štát realizuje jednotlivé politiky. Napríklad nové kompetencie Ministerstva pre výstavbu a regionálny rozvoj SR bude konkretizovať osobitný zákon o regionálnom rozvoji.

Viacero nedorozumení a konfliktov v bežnom živote vzniká preto, že občania podrobne nepoznajú kompetencie jednotlivých štátnych orgánov. Ich rozsah iba nepriamo usudzujú podľa toho, ako sa s nimi stretávajú vo svojom každodennom živote. Aby sme získali čo najkonkrétnejšiu predstavu o kompetenciách štátnych orgánov, opíšeme v rámčeku 6 príklad pôsobnosti Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR pri zabezpečovaní politiky trhu práce (Zákon č. 387/1996 Z. z. o zamestnanosti, § 3 ods. 2).

Rámček 5: Pôsobnosť MPSVR SR pri zabezpečovaní politiky trhu práce

Ministerstvo:

a) zodpovedá za tvorbu politiky trhu práce, jej zabezpečovanie a určuje priority politiky trhu práce z dlhodobého hľadiska a na príslušný rok,

b) pôsobí, aby zámery ekonomického rastu vytvárali aj podmienky na zamestnanosť občanov vstupujúcich na trh práce v dôsledku demografického vývoja a na znižovanie nezamestnanosti,

c) predkladá návrhy všeobecne záväzných právnych predpisov v oblasti zamestnanosti a navrhuje nástroje a opatrenia na ovplyvňovanie dopytu a ponuky na trhu práce,

d) spolupracuje na tvorbe programov podpory zamestnanosti s príslušnými ústrednými orgánmi štátnej správy,

e) usmerňuje zamestnávanie cudzincov v SR a občanov SR v zahraničí na základe medzinárodných zmlúv,

f) navrhuje opatrenia na realizáciu záväzkov vyplývajúcich pre SR z uzatvorených medzinárodných zmlúv v oblasti zamestnanosti,

g) určuje postup a podrobnejšie podmienky udeľovania povolenia na zamestnanie cudzincovi alebo osobe bez štátnej príslušnosti,

h) určuje minimálny obsah, rozsah a periodicitu štatistických zisťovaní o trhu práce a minimálny obsah, rozsah a periodicitu analýz trhu práce,

i) vykonáva štátny dozor nad zabezpečovaním politiky trhu práce.

Základný rámec vzťahov medzi štátom a tretím sektorom

Takže, aké sú možné vzťahy štátu a tretieho sektora? Aké je vymedzenie priestoru pre tento vzťah? Pri hľadaní odpovedí sa pozrieme jednotlivo na tri základné zložky moci štátu a ich vzťah k tretiemu sektoru.

Zákonodarná moc štátu a tretí sektor

Úlohou Národnej rady SR je najmä prijímať a meniť Ústavu SR a ostatné zákony, ktoré tvoria právny poriadok krajiny. V súbore základných práv a slobôd, ktoré občanom zaručuje Ústava SR, majú svoju oporu aj organizácie tretieho sektora. Do spomenutého súboru patria: základné ľudské práva a slobody, politické práva (v rámci nich aj právo slobodne sa združovať), práva národnostných menšín a etnických skupín, hospodárske, sociálne a kultúrne práva, právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva, právo na súdnu a inú právnu ochranu.

Tretí sektor má záujem ovplyvňovať rozhodovania zákonodarnej moci štátu predovšetkým v tom: aby sa súbor základných práv a slobôd zaručených v Ústave SR primerane premietol do zákonov, ktoré podrobnejšie upravujú vykonanie konkrétneho práva či slobody občanov. Okrem toho osobitným záujmom mimovládnych neziskových organizácií sú aj zákony, ktoré upravujú vznik, fungovanie a zánik samotných občianskych organizácií: občianskych združení, nadácií, neziskových organizácií poskytujúcich všeobecnoprospešné služby a ďalších.

Tretí sektor využíva na ovplyvňovanie zákonodarcov všetky dostupné zákonné prostriedky: petície, verejné zhromaždenia, kampane, lobovanie a iné právne možnosti (pozri ďalšie kapitoly: Občianska advokácia a Právne aspekty občianskej aktivizácie). Poslanci Národnej rady SR by mali pri príprave a schvaľovaní zákonov konzultovať svoje zámery s občanmi, resp. s organizáciami zastupujúcimi ich záujmy. Aktívne to využívajú len v minimálnej miere. Jedným z dôvodov je určite aj fakt, že väčšina zákonodarných iniciatív

prichádza z vlády. Samotní poslanci či výbory NR SR nie sú častými nositeľmi zákonodarných iniciatív. V tejto fáze vývoja vzťahov medzi tretím sektorom a parlamentom ide skôr o jednosmerný vzťah: tlak na poslancov zo strany tretieho sektora pri prijímaní niektorých zákonov.

Významnú zmenu vo vzťahu medzi zákonodarnou mocou a tretím sektorom dosiahla Občianska iniciatíva za dobrý zákon o informáciách. Skupina aktivistov pripravila občiansky návrh tohto zákona, ktorý 14 poslanci Národnej rady SR predložili na jej rokovanie ako svoju poslaneckú iniciatívu. Napriek tomu, že vláda s predloženým návrhom nesúhlasila, účinná kampaň občianskej iniciatívy zabezpečila jeho prijatie zákonodarným zborom. Účinnosť zákona č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám je od 1. januára 2001. Ukazuje sa, že v budúcnosti by lobovanie mal regulovať osobitný zákon.

Výkonná moc štátu a tretí sektor

Spektrum vzťahov medzi výkonnými orgánmi štátu a tretím sektorom je veľmi rôznorodé, pretože rozsah pôsobnosti štátu vo vzťahu k občanom a kompetencie s tým spojené sú stále veľmi široké. Rovnako rozvetvená je aj samotná organizácia výkonných orgánov štátu od ústredných orgánov až po miestnu štátnu správu a rozpočtové a príspevkové organizácie zriadené štátom. Tým je dané množstvo styčných plôch, na ktorých sa dostávajú neziskové organizácie do kontaktu so štátom.

V zásade platí, že kontaktu so štátom sa nemôže vyhnúť žiadna mimovládna nezisková organizácia, keďže:

- **Mimovládna organizácia je účastníkom právnych vzťahov**. Zákony jej ustanovujú konkrétne povinnosti, ktoré musí voči štátu plniť. Tieto plnenia majú všeobecnú povahu (t. j. vzťahujú sa na mimovládne organizácie ako platiteľa daní, zamestnávateľa, zdroj štatistických údajov a pod.), alebo majú špecifickú povahu, ktorá vyplýva z povinností daných osobitnými zákonmi (povinnosť vypracovať a posielať štátnemu orgánu výročnú správu, povinnosť registrovať sa osobitným spôsobom a pod.).
- Mimovládna organizácia je účastníkom právnych vzťahov, **uplatňuje si voči štátu plnenia, ktoré jej zaručuje zákon**. Opäť môžeme rozlíšiť plnenia všeobecnej povahy: sociálne dávky pre zamestnancov neziskových organizácií, informácie o činnosti verejnej správy a plnenia špeciálnej povahy: oslobodenie charitatívnych darov od cla, oslobodenie zákonom definovaných príjmov od dane, zápis do registra a pod.

Ak sa pozrieme na štát a mimovládne neziskové organizácie z pohľadu charakteru ich možných vzťahov, zistíme že:

- Štát a mimovládne organizácie sú **v partnerskom vzťahu**, ktorý môže, ale nemusí mať aj podobu právneho vzťahu. Účelom vytvárania a rozvíjania týchto partnerských vzťahov je spoločná snaha uskutočniť sociálne zmeny. Cieľom môže byť navrhnúť spoločne také legislatívne zmeny, ktoré budú primeranejším spôsobom upravovať práva a povinnosti mimovládnych organizácií i štátu vo všeobecnosti, ale aj v jednotlivých oblastiach spoločenského života. Cieľom môže byť spolupráca pri poskytovaní služieb obyvateľom určitého regiónu. Cieľom môže byť aj hľadanie najvhodnejšieho spôsobu spolupráce (pri rešpektovaní nezávislosti oboch partnerov) na zabezpečenie konkrétnej úlohy, konkrétnej potreby, ak to zákon robí nedostatočne.
- Štát a mimovládne organizácie však niekedy nie sú v partnerskom vzťahu, ich vzájomný **vzťah je neutrálny, až nepriateľský**. Takýto charakter vzťahu vytvára veľmi zložitú situáciu, pretože v takomto prípade je nevyhnutné podrobne upravovať vzájomné vzťahy zákonom a vynucovať si ich plnenie súdnou cestou. Z dlhodobého hľadiska je výhodnejšie vložiť energiu do zmeny charakteru vzťahov.

Neodmysliteľnou súčasťou každej stratégie rozvoja tretieho sektora je aj snaha o vytváranie partnerských vzťahov so štátom.

Rámček 6: Príklad identifikovanej potreby zmeny vzťahu štátu a tretieho sektora[2]

Stratégia rozvoja neziskového sektora v Českej republike stanovuje šesť strategických cieľov:
1. zmena systému štátneho financovania
2. zmena daňového systému
3. transformácia rozpočtových a príspevkových organizácií štátu na neštátne všeobecnoprospešné spoločnosti
4. rozvoj plurality finančných zdrojov
5. posilnenie asistencie neziskových organizácií pri vstupe do Európskej únie
6. posilnenie medzisektorového partnerstva

Súdna moc štátu a tretí sektor

Mimovládne organizácie môžu byť účastníkmi súdnych sporov buď vo svojom mene, alebo môžu sprostredkovať zastupovanie občanov. Podanie na súd môže byť opravným prostriedkom proti existujúcemu rozhodnutiu štátneho orgánu v správnom konaní, alebo môže ísť o podanie v prípade protizákonného konania štátneho orgánu

Mimovládne organizácie sú iniciátormi viacerých inovácií v tejto oblasti: mimosúdna mediácia na urovnanie sporov, pomoc obetiam násilných trestných činov, presadzovanie alternatívnych trestov, starostlivosť o ľudí vo výkone trestu a po skončení výkonu trestu. Mimovládne organizácie nemôžu však žiadnym spôsobom ovplyvňovať výkon nezávislej súdnej moci. (pozri tiež kapitolu Právne aspekty občianskej aktivizácie).

Podpora štátu tretiemu sektoru

Štát môže zohrať významnú úlohu pri rozvoji občianskej spoločnosti a osobitne tretieho sektora tým, že vytvorí priaznivé podmienky na jeho fungovanie. O tzv. organizačných právnych normách, ktoré upravujú vznik, pravidlá konania a zánik jednotlivých právnych foriem mimovládnych organizácií, sa diskutuje od prijatia zákona o slobode združovania občanov v roku 1990. Dôležité informácie čitateľ nájde v kapitole Neziskové právo vo svete a u nás v Čítanke pre neziskové organizácie (Hrubala, 1998), ako aj v publikácii Právo a neziskový sektor na Slovensku (Hrubala, Handiak, Machalová, 1999).

Menej známou a diskutovanou problematikou sú finančné vzťahy štátu a tretieho sektora. V zásade treba rozlišovať medzi priamou a nepriamou finančnou podporou štátu tretiemu sektoru.

Nepriama finančná podpora

Nepriama podpora štátu pre tretí sektor spočíva v tom, že štát sa v prospech neziskových organizácií dopredu vzdáva príjmov, ktoré by inak mohol získať. Príslušné zákonné úpravy sa týkajú dvoch dôležitých príjmov štátneho rozpočtu: daní a ciel. Príjmy neziskových organizácií, ktoré sú určené na presne definované účely, nie sú predmetom dane, alebo sú od dane oslobodené. Štát sa vzdáva aj časti dane, ktorú by získal z tých príjmov fyzických a právnických osôb, ktoré dávajú ako dar na zákonom uznané verejnoprospešné účely.

[2] Frič a kol., Praha, 1999

Nepriamu podporu štátu prostredníctvom daňových a colných zákonov nemožno preceňovať, pretože nie je určená výhradne mimovládnym organizáciám. Tými, ktorí sú od dane oslobodení, sú aj obce, rozpočtové a príspevkové organizácie, štátne a neštátne fondy i verejnoprávne inštitúcie, doplnkové dôchodkové poisťovne, zdravotné poisťovne. V novom zákone č. 366/1999 Z. z. o daniach z príjmov (§ 18, odsek 5) je po prvýkrát úplný výpočet právnických osôb nezaložených alebo nezriadených na podnikanie, ktoré majú iný daňový režim ako podnikateľské subjekty. Z hľadiska daňových povinností sú v rovnakej kategórii tak štátne, verejnoprávne, obecné, ako aj neštátne neziskové organizácie. Všetky majú od dane oslobodené príjmy plynúce z činností, pre ktoré tieto organizácie vznikli.

Štatút organizácie nezaloženej na podnikanie zákon nepriznáva bytovým družstvám, aj keď sú od dane oslobodené ich hlavné príjmy, teda príjmy z nájomného (§ 19, ods. 2, písm. g).

V roku 1998 Ministerstvo financií SR odhadlo veľkosť nepriamej podpory prostredníctvom daňových a colných úľav na cca 3 mld. korún.

Menej jednoznačné je definovanie organizácií, ktoré môžu byť príjemcami darov (ak si chce darca odpočítať hodnotu daru z daňového základu). V tomto prípade zákonodarca položil dôraz na vymenovanie účelov, na ktoré možno dar poskytnúť. Sú nimi: veda a vzdelávanie, kultúra, vrátane obnovy kultúrnych pamiatok, školstvo, požiarna ochrana, podpora mládeže a bezpečnosť obyvateľstva, ochrana zvierat, sociálne, zdravotnícke, ekologické, humanitárne, charitatívne, náboženské účely pre štátom uznané cirkvi a náboženské spoločnosti, telovýchovné a športové účely, Štátny fond rozvoja bývania na výstavbu nájomných bytov.

Podľa zákona č. 366/1999 Z. z. o daniach z príjmov (§ 20, odsek 7) príjemcami darov na tieto účely môžu byť obce a iné právnické osoby so sídlom na území SR. Príjemcami darov môžu teda byť aj právnické osoby založené na podnikanie (napr. v oblasti športu, vzdelávania, zdravotnej starostlivosti, ekológii). Podľa názoru odborníkov na neziskové právo, dary poskytnuté podnikateľským subjektom priamo zvyšujú potenciálny zisk ich vlastníkov, čo by pravdepodobne nemalo byť účelom tejto zákonnej úpravy. Nejednoznačné použitie je aj pri daroch poskytnutých rozpočtovým organizáciám, ktorých potreby má zabezpečiť ich zriaďovateľ, čiže štát alebo obec zo svojho rozpočtu.

Dary poskytnuté mimovládnym organizáciám fyzickými a právnickými osobami sú definované ako príjmy zo súkromných zdrojov, i keď by bolo možné vyčísliť aspoň približne aj podiel, o ktorý prišiel štát. Na získanie tohto príjmu mimovládnych organizácií je však rozhodujúce dobrovoľné rozhodnutie darcu, pretože podiel jeho vlastných finančných prostriedkov je oveľa vyšší ako podiel, ktorého sa vzdal štát. Navyše to štát urobil s vedomím, že prostriedky sa použijú len na verejnoprospešné ciele, čiže na účely, ktoré by inak sám pokrýval zdrojmi. Celkovú výšku poskytnutých darov, ktoré boli odpočítané z daňových základov fyzických a právnických osôb, pozná Ústredné daňové riaditeľstvo SR. V poslednom období pribudol do daňového priznania aj účel daru, takže výsledný štatistický údaj nebude len celková suma darov, ale budú to údaje štruktúrované. Zo spracovaných daňových priznaní nie je možné identifikovať príjemcu daru. Prieskumy ukazujú, že príjemcami darov sú v oveľa väčšej miere štátne rozpočtové a príspevkové organizácie (nemocnice, školy, sociálne zariadenia) ako mimovládne neziskové organizácie.

Novým zdrojom údajov o celkovej výške darov je výberové štatistické zisťovanie neziskového sektora (Woleková a kol., 2000). Za rok 1996 táto správa uvádza, že celková výška darov bola 1 296 976 000 korún od organizácií a 881 612 000 korún od súkromných osôb. Sú to celkové sumy darov, čiže sú v nich zahrnuté dary poskytnuté pred zdanením príjmov darcu, ako aj po ňom.

Priama finančná podpora štátu – porovnanie so svetom

Príjmy z verejných zdrojov sú vo svete významnou čiastkou celkových príjmov neziskových organizácií, pretože neziskové organizácie vykonávajú veľkú časť verejnoprospešných služieb pre obyvateľstvo, na úhradu ktorých prispieva štát, región alebo obec. Údaje z druhej etapy výskumu neziskového sektora v 22 krajinách sveta, ktorý realizoval medzi-národný tím pod vedením Lestera M. Salamona z Johns Hopkins University v Baltimore hovoria, že príjmy z verejných zdrojov predstavujú v priemere 40,1 % všetkých príjmov neziskových organizácií. V 9 krajinách západnej Európy je to ešte viac – až 55,6 %. Najvyšší podiel príjmov z verejných zdrojov má írsky neziskový sektor – 77,2 %, hneď za ním belgický neziskový sektor – 76,8 %. Najmenší podiel z verejných zdrojov má neziskový sektor v Španielsku – 32,1 % a vo Fínsku – 36,2 %.

Krajiny strednej Európy v porovnaní so západnou majú oveľa menší podiel príjmov z verejných zdrojov – 33,3 %. Do výskumu bola zapojená Česká republika, Maďarsko, Rumunsko a Slovensko. Najvyšší podiel príjmov z verejných zdrojov má Rumunsko – 45 %, najnižší Slovensko – 21,9 % (Maďarsko – 27,1 %, Česká republika – 39,4 %). Ako vidieť z týchto údajov neobstojí tvrdenie, že financovanie tretieho sektora z verejných zdrojov zodpovedá na Slovensku „nepísaným" štandardom v iných krajinách. Z hľadiska podielu príjmov z verejných zdrojov Slovensko zaostáva za situáciou v Českej republike, situáciou v porovnateľných stredoeurópskych štátoch, ako i za celosvetovým priemerom 22 v tomto výskume sledovaných štátoch. Schematickejšie to vidno na nasledujúcom grafe: Zdroje peňažných príjmov neziskových organizácií na Slovensku, v strednej Európe a priemer 22 krajín zúčastnených na výskume.

Okrem príjmov z verejného sektora porovnáva graf aj príjmy z dobročinnosti a vlastné príjmy – poplatky. Pričom príjmy z dobročinnosti sú dary od jednotlivcov, firiem a nadácií tak z vlastnej krajiny, ako aj zo zahraničia. (V tomto grafe sú zohľadnené len finančné a vecné dary. Pomery medzi jednotlivými zdrojmi by sa čiastočne zmenili, keby bola zahrnutá aj dobročinnosť v podobe dobrovoľníckej práce). Termín „poplatky" zahŕňa širokú škálu príjmov, ktoré niekedy označujeme aj termínom „vlastné príjmy" organizácie. Patria sem: členské príspevky a vstupné poplatky, platby klientov za poskytnuté služby (ktoré sú hlavnou činnosťou organizácie), tržby z podnikateľskej činnosti, úroky z vkladov a iné výnosy.

Obrázok 1: Zdroje príjmov neziskového sektora na Slovensku, v strednej Európe a priemer 22 krajín

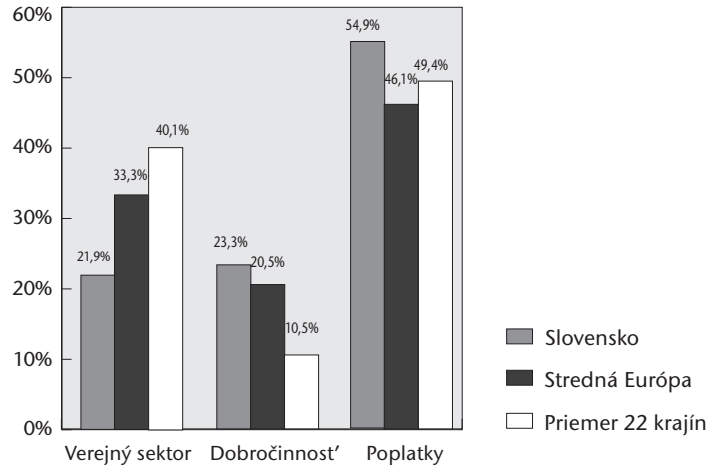

V ďalšej časti budeme analyzovať spôsoby, akými neziskové mimovládne organizácie môžu získať finančnú podporu zo štátneho rozpočtu. Z hľadiska strategického uvažovania o trvalej udržateľnosti tretieho sektora treba na tomto mieste spomenúť aj mimorozpočtové verejné zdroje, ktoré môžu predstavovať významný relatívne nezávislý zdroj verejných prostriedkov. Vo viacerých krajinách sú takýmto zdrojom štátom kontrolované lotérie. V postkomunistických krajinách je inšpiratívnym príkladom Česká republika, kde na posilnenie dobročinných zdrojov použili príjmy z privatizácie. Použitie príjmov z privatizácie na podporu od štátu nezávislých nadácií v Českej republike je ojedinelým a unikátnym príspevkom vládneho sektora k trvalej udržateľnosti tretieho sektora.

Rámček 7: Príklad podpory štátu na udržateľnosť tretieho sektora [3]

V Českej republike v roku 1991 zákonom zriadili Nadačný investičný fond „za účelom podpory nadácií určených Poslaneckou snemovňou Parlamentu na návrh vlády". Vláda vyčlenila fondu majetok, ktorý predstavoval 1 % akcií z druhej vlny kupónovej privatizácie. Majetok spravoval Fond národného majetku a tvorili ho akcie 485 spoločností v nominálnej hodnote 2 mld. 823 miliónov korún. Akcie sa predávali od roku 1995. 8. júla 1999 Poslanecká snemovňa Parlamentu ČR na návrh vlády schválila rozdelenie 500 mil. Kč z Nadačného investičného fondu 39 nadáciám. Nadácie sa zmluvne zaviazali celý príspevok vložiť do základiny. Koncom roka 1999 boli schválené pravidlá na rozdelenie zvyšných prostriedkov z Nadačného investičného fondu. Predpokladá sa, že na výberovom konaní sa v roku 2000 zúčastní viac ako 200 nadácií. Cieľom prvého aj druhého výberového konania je nájsť nadácie, ktoré sú spôsobilé spravovať finančné prostriedky, zhodnocovať ich a z ich výnosov financovať predovšetkým organizácie neziskového sektora (z každoročných výnosov môže nadácia použiť na svoju správu len 20 %).

Možnosti neziskových organizácií na Slovensku získať prostriedky zo štátnych zdrojov

Mimovládne neziskové organizácie môžu získať finančné prostriedky zo štátneho rozpočtu a štátnych fondov v zásade troma spôsobmi. Sú to 1) príspevky na činnosť občianskych združení, 2) dotácie zo štátnych fondov a 3) príspevky štátu na úhradu nákladov verejnoprospešných služieb poskytovaných neštátnymi organizáciami. Na všetky tri sa teraz pozrime bližšie. (Podrobné údaje o kritériách a výške príspevkov za rok 1999 nájde čitateľ v publikácii „Súčasný stav financovania mimovládnych organizácií zo štátnych zdrojov na Slovensku", ktorú vydala SAIA-SCTS v roku 2000).

Príspevky na činnosť občianskych združení

Takmer vo všetkých rozpočtových kapitolách je zaplnená väčšou alebo menšou sumou kolónka „príspevok občianskym združeniam". Najvyššie sú tieto sumy v rozpočtových kapitolách ministerstva školstva, ministerstva zdravotníctva, ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny a ministerstva kultúry – dokopy predstavujú v roku 2000 celkovú sumu 222 066 tisíc korún. V rozpočtoch prvých troch ministerstiev je táto položka stabilná (i keď výška sa každoročne mení), v rozpočte MK SR sú niektoré rozpočtové určenia nové (príspevok pre občianske združenia vykonávajúce činnosť v oblasti divadelníctva, literatúry, hudby, výtvarného umenia – vyčlenený zo štátneho fondu Pro Slovakia).

[3] Správa majetku nadácií, Vzdelávacia nadácia Jana Husa, Bratislava 2000

Len niektoré organizácie majú na príspevky zo štátneho rozpočtu právny nárok, daný osobitným zákonom: zákon o Slovenskom Červenom kríži, zákon o Matici slovenskej. Na rozdelenie ostatných vydalo v roku 1995 Ministerstvo financií SR, v súlade so zákonom o rozpočtových pravidlách, „záväzné podmienky poskytovania dotácií občianskym združeniam, nadáciám a záujmovým združeniam právnických osôb zo štátneho rozpočtu prostredníctvom rozpočtov ústredných orgánov". O použití príspevkov rozhoduje príslušný minister na základe návrhu svojho osobitného poradného orgánu. Poskytnuté finančné prostriedky zo štátneho rozpočtu musí mimovládna organizácia použiť na financovanie dohodnutého účelu do konca kalendárneho roku.

Príspevky na činnosť občianskych združení sú pozostatkom financovania spoločenských organizácií, ktoré pôsobili v minulom režime ako súčasť Národného frontu. Po zrušení Národného frontu bolo nevyhnutné rozhodnúť, ktoré organizácie bude štát naďalej finančne podporovať napriek tomu, že boli formálne od štátu oddelené. A tak sa organizácie, ktoré vznikli rozdelením Slovenského zväzu invalidov dostali pod gesciu MPSVR SR, Slovenský Červený kríž pod gesciu MZ SR, mládežnícke organizácie a športové zväzy pod gesciu MŠ SR. Špecifikom týchto príspevkov je, že sú viac-menej dopredu určené pre určitý okruh organizácií a nie je pre všetky občianske združenia pôsobiace v danej oblasti zabezpečený otvorený prístup k nim. V niektorých rezortoch zúžili okruh príjemcov len na občianske združenia, čo znemožňuje prístup k týmto verejným zdrojom pre tie neziskové organizácie, ktoré majú inú právnu formu. Keďže nie je reálna alternatíva nahradiť tieto príspevky zo štátneho rozpočtu príspevkami z iných zdrojov, neziskové organizácie nevyvíjajú dôrazný tlak na zmenu pravidiel ich rozdeľovania a prijímajú pravidlá určené štátom.

Dotácie zo štátnych fondov

Štátne fondy sú zriadené osobitnými zákonmi a ich účelom je financovať osobitne určené úlohy. Na poskytnutie príspevkov zo štátnych fondov nie je právny nárok. O použití prostriedkov fondu rozhoduje minister, s výnimkou Protidrogového fondu. Poradným orgánom ministra je rada fondu. Príjemcami prostriedkov zo štátnych fondov môžu byť fyzické i právnické osoby zo všetkých troch sektorov. Vzhľadom na charakter činností, neziskové organizácie majú možnosť získať prostriedky predovšetkým zo:

- Štátneho fondu telesnej kultúry
- Štátneho fondu Pro Slovakia
- Protidrogového fondu
- Štátneho fondu zdravia
- Štátneho fondu životného prostredia.

Okrem týchto fondov je zriadených päť ďalších, ktorých prostriedky rozdeľuje minister pôdohospodárstva a tri ďalšie fondy spravuje minister hospodárstva.

Ministerstvo financií vyhodnocuje účinnosť a náročnosť na správu týchto fondov a navrhuje ich redukciu. Závislosť štátnych fondov od príslušného rezortu, prípadne ministra, je príčinou toho, že ani pre mimovládne organizácie nie je viditeľný rozdiel medzi spôsobom poskytovania finančných prostriedkov z rozpočtovej kapitoly konkrétneho ministerstva a zo štátneho fondu. Čiastočnou výnimkou je Protidrogový fond, ktorý má nadrezortný charakter.

Príspevky štátu na úhradu nákladov verejnoprospešných služieb poskytovaných neštátnymi organizáciami

Mimovládne organizácie nerobia len činnosti, ktoré majú spolkový charakter pre určitú skupinu občanov. V roku 1990 sa odstránil monopol štátu vo výkone vzdelávacích, zdravotníckych, sociálnych, kultúrnych a iných verejnoprospešných aktivitách. Novelami príslušných zákonov sa umožnilo, aby okrem štátu poskytovali tieto služby aj iné fyzické a právnické osoby. Len veľmi neurčito sa však definovali pravidlá účasti štátu na financovaní nákladov, ktoré neštátnym organizáciám vzniknú pri poskytovaní týchto služieb.

Výchovné a vzdelávacie služby

Výchovné a vzdelávacie služby poskytujú okrem štátu aj cirkevné a súkromné školy a zariadenia. Školský zákon vyžaduje od zriaďovateľov neštátnych škôl a školských zariadení splnenie zákonom ustanovených podmienok, na základe čoho získajú akreditáciu a povolenie vykonávať činnosť. Zákon však nezaručuje cirkevným a súkromným školám a zariadeniam rovnaký prístup k verejným zdrojom, ako majú štátne školy a zariadenia. Na cirkevných a súkromných školách študuje cca 4 % žiakov a študentov, s výnimkou gymnázií, kde podiel študentov týchto škôl je až 14-percentný.

Zákon nevyžaduje od neštátnych škôl, aby jasne deklarovali svoju sektorovú pozíciu. Zatiaľ čo neziskovosť cirkevných škôl sa dá predpokladať, neziskový princíp fungovania väčšiny základných a stredných súkromných škôl a zariadení je len pravdepodobný. Rodič, ktorý dal svoje dieťa do súkromnej školy a platí požadované poplatky za štúdium, nevie, či škola funguje na podnikateľskom alebo neziskovom princípe.

Zdravotná starostlivosť

Základná zdravotná starostlivosť sa financuje z povinného zdravotného poistenia. Zdravotné poisťovne uzatvárajú zmluvy o poskytovaní zdravotnej starostlivosti s právnickými a fyzickými osobami, ktoré majú povolenie na výkon zdravotnej starostlivosti. Všetky zdravotné zariadenia, bez ohľadu na ich majiteľa či zriaďovateľa, majú vo vzťahu k zdravotným poisťovniam rovnaké postavenie. Aktuálnym problémom zdravotníctva na Slovensku je identifikovanie budúcej potreby zdravotnej starostlivosti a definovanie optimálnej siete poskytovateľov zdravotnej starostlivosti. Hľadá sa správny pomer medzi ambulantnou a domácou starostlivosťou na jednej strane a lôžkovými kapacitami na druhej strane pri zohľadnení potrieb jednotlivých regiónov.

Špecifikum novej štruktúry poskytovateľov zdravotnej starostlivosti po roku 1990 je jej prevažujúca dvojsektorovosť. Súkromné zdravotnícke zariadenia (ambulancie, lekárne, kúpele) majú podnikateľský charakter, štát vlastní väčšinu nemocníc a odborných ústavov. Len veľmi málo zdravotníckych zariadení má právne neziskový charakter (napr. Rehabilitačné centrum Harmony, n.o. v Bratislave či Detský klub zdravotne postihnutých detí a mládeže v Košiciach). Ministerstvo zdravotníctva SR plánuje v poslednej etape odštátňovania (privatizácie) existujúcich štátnych zariadení (predovšetkým polikliník, menších nemocníc a detských sanatórií) transformovať ich aj na neštátne neziskové organizácie.

Sociálna pomoc

Zákon č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci umožňuje, aby neštátne subjekty (čiže právnické a fyzické osoby) poskytovali občanom v sociálnej núdzi sociálne poradenstvo, sociálnu prevenciu a sociálne služby. Sociálne služby môžu poskytovať po zapísaní do registra na odbore sociálnych služieb príslušného krajského úradu, ktorý kontroluje podmienky a kvalitu poskytovaných služieb. Na poskytovanie sociálneho poradenstva a sociálnej prevencie musia neštátne organizácie získať povolenie od MPSVR SR po predložení projektu plánovaných činností.

Zákon o sociálnej pomoci definuje zásadu, že príspevok štátu na úhradu nákladov neštátneho subjektu spojených s poskytovaním sociálnej služby by nemal prevýšiť výšku nákladov, ktoré štát vynakladá na danú službu v štátnom zariadení. Neustanovuje však dolnú hranicu tohto príspevku. To umožňuje štátu meniť výšku príspevku podľa možností štátneho rozpočtu a dopredu neznámych priorít krajského úradu. V praxi to znamená vysokú nestabilitu financovania, a tým aj fungovania neštátnych neziskových organizácií pôsobiacich v oblasti sociálnej pomoci občanom v sociálnej núdzi.

Finančné vzťahy medzi štátom a neštátnym poskytovateľom verejnoprospešných služieb by mali mať podobu kontraktu na základe verejného obstarávania, v prípade vysoko špecializovaných služieb na základe objednávky štátu. Takto to funguje v krajinách, kde je prirodzeným stavom, že štát nakupuje služby, ktoré potrebuje, od súkromného sektora. Na Slovensku je v oblasti výchovy, vzdelávania a sociálnej pomoci (ale zatiaľ aj nemocničnej starostlivosti) dominantným poskytovateľom služieb štát. Existencia súkromných poskytovateľov týchto služieb je len reakciou na možnosti, ktoré vytvorila Listina základných práv a slobôd, dnes Ústava SR. Existencia trojsektorovej štruktúry poskytovateľov služieb nie je výsledkom cieľavedomej vládnej koncepcie ústupu štátu od priameho vykonávania verejnoprospešných služieb. Neštátni poskytovatelia služieb často vytvárajú nové alternatívne riešenia, zo strany štátu sú však viac trpení ako akceptovaní. To je dôvod, prečo je aj finančná účasť štátu definovaná ako príspevok a nie ako platba za poskytnuté služby.

Celkový objem príspevkov štátu na úhradu nákladov za poskytnuté služby nie je známy. Účelovo je v rozpočtoch krajských úradov vyčlenený len pre neštátne subjekty poskytujúce sociálne služby. Pre rok 2000 dosahuje výšku 126 311 000 korún. Príspevky štátu pre cirkevné a súkromné školy nie sú v rozpočte identifikovateľné, pretože sú rozpočtované spolu s príspevkami pre štátne školy a zariadenia.

Vzťah štátu a tretieho sektora vo svete

Verejnoprospešné služby poskytované neziskovými organizáciami vo svete

Poskytovanie vzdelávacích, zdravotníckych a sociálnych služieb chudobnej, ale aj strednej vrstve obyvateľstva predstavujú tradičné činnosti neziskového sektora v rozvinutých demokratických krajinách.

Údaje o zamestnanosti v neziskovom sektore 22 krajín sveta (už spomínaného prieskumu neziskového sektora, Woleková, 2000) jednoznačne dokumentujú, že dve tretiny všetkých zamestnancov pracujú v troch tradičných oblastiach starostlivosti o verejné blaho. V oblasti vzdelávania 30 %, zdravotnej starostlivosti 20 % a v sociálnych službách 18 % zamestnancov neziskových organizácií, čo dokopy v týchto krajinách predstavuje 13 miliónov osôb (pozri tabuľku v prílohe 5 na konci knihy).

V krajinách západnej Európy, ale aj v Izraeli, kde neziskové organizácie poskytujú hlavne verejnoprospešné služby, sú dominantnými zdrojmi týchto organizácií príjmy z verejného sektora. Je to model európskej sociálnej politiky, tradícia, ktorá uznáva dôležitú úlohu štátu pri financovaní sociálnej starostlivosti, ale samotný výkon týchto služieb prenecháva štát súkromným neziskovým organizáciám.

Pre budúcnosť neziskového sektora na Slovensku je dôležitý jeden zo záverov tohto výskumu: „podpora verejného sektora neziskovej oblasti je rozhodujúca pre nárast aktivity v neziskovom sektore". Aby sme tomu lepšie rozumeli, porovnajme si Slovensko s Holandskom, s krajinou, kde pracuje v neziskovom sektore najviac ľudí. Na Slovensku pracuje v neziskovom sektore 0,9 % zamestnaných, v Holandsku 12,6 %. Na Slovensku pracuje v oblasti vzdelávania, zdravotníckych a sociálnych služieb 35,6 % všetkých

zamestnaných v neziskovom sektore, v Holandsku je to 88,8 %. Na Slovensku predstavujú príjmy z verejného sektora 21,9 % všetkých príjmov, v Holandsku je to 59 %. Ak Slovensko pôjde klasickou cestou európskych tradícií v sociálnej politike, v neziskovom sektore by sa mali posilňovať verejnoprospešné služby, a tým aj príjmy z verejného sektora.

Modely vzťahov medzi štátom a tretím sektorom

Na základe porovnávania rôznych tradícií vzťahov medzi štátom a tretím sektorom v rôznych krajinách B. Gidron, R. M. Kramer a L. M. Salamon navrhli nasledujúcu typológiu vzťahov štát – neziskový sektor.

Základnými dimenziami v tejto typológii (zameranej hlavne na poskytovanie rôznych služieb) sú: (1) financovanie a autorizácia služieb a (2) priame poskytovanie týchto služieb (termín „sociálne služby" sa v ďalšom texte používa v zmysle ich širšieho chápania vo svete, t.j. vrátane výchovy, vzdelávania, zdravotnej starostlivosti, čiastočne aj bývania). Využitím týchto dvoch dimenzií vzniknú štyri odlišné modely vzťahov štát – tretí sektor.

DIMENZIA A KTO JU ZABEZPEČUJE	**Model dominujúceho štátu**	**Duálny model**	**Model spolupráce**	**Model dominujúceho tretieho sektora**
Financie	Štát	Štát/ tretí sektor	Štát	Tretí sektor
Zabezpečovanie služieb	Štát	Štát/ tretí sektor	Tretí sektor	Tretí sektor

Model dominujúceho štátu

V tomto modeli má štát dominantnú rolu pri financovaní aj pri poskytovaní sociálnych služieb, to znamená, že sociálne služby štát hradí (využívajúc daňový systém na získavanie prostriedkov) a poskytujú ich štátni zamestnanci. Príkladom dominujúceho štátu s len minimálnou, doplnkovou funkciou neziskových organizácií je Švajčiarsko. Tento systém efektívne funguje aj napriek výraznej etnickej a jazykovej rôznorodosti obyvateľov vďaka silnej decentralizácii. To umožňuje prispôsobovať sociálne služby ich užívateľom na miestnej úrovni.

Model dominujúceho tretieho sektora

Opačným extrémom je model, v ktorom dominantnú rolu majú neziskové – dobrovoľnícke organizácie v oboch funkciách – pri financovaní i poskytovaní služieb. Takýto model je typický pre krajiny, v ktorých je buď z ideologického alebo náboženského dôvodu silný odpor proti zásahom štátu do poskytovania sociálnych služieb, alebo tam, kde potrebu takýchto služieb spoločnosť ešte neakceptovala.

Duálny model

Jeden z dvoch možných hybridných modelov, v ktorých sú do zabezpečovania sociál-nych služieb zapojené obidva sektory – štátny i neziskový, je duálny alebo paralelný model. Tento model môže mať dve formy: (1) Neziskové organizácie vypĺňajú služby poskytované štátom tým, že poskytujú rovnaké služby klientom, ku ktorým sa štát nedostane. (2) Alternatívne, neziskové organizácie môžu dopĺňať – pridávať do ponuky služieb tie, ktoré štát neposkytuje. V oboch prípadoch však existujú dva rozsiahle, relatívne autonómne systémy financovania a poskytovania služieb. Taliansko môže byť príkladom duálneho systému. Aj napriek silnej tradícii cirkevne spriaznených neziskových organizácií ich silnejúci štát vytlačil z dominantnej pozície a prenechal im iba doplnkovú funkciu, sústredenú hlavne na miestnu úroveň.

Model spolupráce

V tomto modeli sa na zabezpečovaní služieb znovu spolupodieľajú štát a tretí sektor, ale na rozdiel od predchádzajúceho pritom spolupracujú. Obvykle sa táto spolupráca prejavuje tak, že štát zabezpečuje financie a neziskové organizácie poskytujú služby. (Teoreticky je možné aj opačné rozloženie funkcií.) Vnútri tohto modelu znovu existujú dve možné alternatívy spolupráce štátu a tretieho sektora v závislosti od miery samostatnosti/ nezávislosti neziskových organizácií vo vzťahu ku štátu. Ak neziskové organizácie fungujú len ako administrátor, vykonávateľ štátnych programov bez samostatnosti, alebo len s minimálnou samostatnosťou a možnosťou vyjednávania o podmienkach, tak túto formu môžeme nazvať „spolupracujúci predajca". Na druhej strane ak si neziskové organizácie zachovajú vysokú mieru samostatnosti, či už pri priamom riadení programov alebo v procese rozhodovania o programoch, ide o formu „spolupracujúceho partnerstva."

Spoluprácou medzi štátom a tretím sektorom sú notoricky známe USA a možno i Holandsko. Menej zjavný je tento model v Nemecku, ktoré sa na prvý pohľad javí ako typický štát dominujúci pri zabezpečovaní služieb. Avšak prestupujúcim princípom v poskytovaní služieb v Nemecku je princíp subsidiarity, v ktorom hlavnou úlohou štátu je pomáhať drobným miestnym subjektom pri dosahovaní ich cieľov, čo presne vyjadruje model spolupráce.

Na Slovensku v poskytovaní sociálnych služieb stále dominuje štát. Neziskové organizácie plnia iba doplnkovú funkciu; poskytujú rovnaké služby pre tých, ktorí sa nedočkali pomoci od štátu, a súčasne sa snažia o rozvíjanie nových služieb, ktoré štát neposkytuje. Prebiehajúce procesy privatizácie a decentralizácie môžu túto situáciu výrazne zmeniť. Podobne ako to je vo Veľkej Británii či Francúzku, kde práve tieto procesy spôsobujú posun od dominantného štátu ku modelu spolupráce.

Partnerstvo medzi štátom a neziskovým sektorom [5]

V spolupráci štátu a neziskového sektora existujú tri potenciálne nebezpečenstvá zásadného významu. Prvým je strata autonómie alebo nezávislosti, najmä rozplynutie roly tretieho sektora ako obhajcu práv jednotlivcov a skupín. Druhé nebezpečenstvo hrozí v narušení poslania neziskových organizácií, ktoré si zvyknú a stávajú sa závislými od garantovaného financovania zo strany štátu. Organizácie sa potom dostávajú do polohy dodávateľa služieb pre štát bez ohľadu na pôvodné poslanie. Tento jav sa niekedy nazýva „vendorizmus" (dodávateľstvo). Tretím nebezpečenstvom je byrokratizácia alebo prílišná profesionalizácia a následná strata flexibility a miestnej kontroly, ktoré sa považujú za najsilnejšie stránky tretieho sektora.

Ak pripustíme, že spolupráca medzi štátnym a neziskovým sektorom znamená dopĺňanie silných a slabých stránok oboch zúčastnených strán, primeranou normou správania bude regulovať nedostatky oboch sektorov bez toho, aby sa poškodili ich silné stránky. V praxi to znamená, že štátna potreba hospodárnosti, úspornosti a zodpovednosti musí byť obohatená potrebou neziskového sektora dosiahnuť určitý stupeň sebaurčenia a nezávislosti od vládnej kontroly, a že túžba tretieho sektora po nezávislosti musí byť zase zmiernená potrebou štátu dosiahnuť rovnosť a zabezpečiť, aby sa verejné zdroje používali s cieľom dosiahnuť zamýšľané zámery.

[5] Spracované podľa Lester M. Salomon: Partners in Public Service – Government-Nonprofit Sector in Modern Welfare State", 1995

Pohľad zo strany neziskového sektora

Nezávislosť neziskového sektora

Pravdepodobne najsilnejšou obavou tých, ktorí sa boja zapojenia neziskového sektora do verejných programov je strach, že takéto zapojenie by zbavilo neziskový sektor jeho nezávislosti. Zásadnou črtou neziskového sektora z tohto pohľadu je, že pôsobí ako rezervoár novátorských myšlienok a ako agent sociálnych a politických zmien. Argumentuje sa, že ak sa sektor stane „agentom" štátu, stratí túto schopnosť a stane sa zraniteľným voči politickým tlakom. Svoje aktivity začne navyše prispôsobovať prioritám vzdialených politických predstaviteľov, namiesto toho, aby ich prispôsoboval komunitám, ktorým slúži. Jemnejšia verzia tejto obavy je, že prílišný tlak na funkciu neziskového sektora ako poskytovateľa služieb môže zovrieť neziskové organizácie do kazajky a zmäkčiť ich rolu obhajcu práv skupín i jednotlivcov. Hoci nepochybne existujú príklady vládneho zasahovania do nezávislosti neziskových organizácií, množstvo empirických dôkazov však vrhá pochybnosti na tento smer argumentácie.

Narušenie poslania neziskových organizácií

Existuje obava, že financovanie z verejných zdrojov môže narušiť misiu organizácií tým, že ich priláka do oblastí, ktoré nebudú v súlade s tým, čo budú samotné neziskové organizácie považovať za významné alebo za to, čo by rady robili. Hrozí, že dobrovoľné správne rady by stratili efektívnu kontrolu nad organizáciami ako dôsledok toho, že profesionálni zamestnanci získajú zdroje nezávisle a mimo kontroly týchto rád. Ani tu však neexistujú empirické dôkazy, ktoré by túto myšlienku podporovali.

Vládna podpora prekonáva určitý favoritizmus neziskového sektora. K podobnému záveru prišiel aj Kramerov výskum o neziskových organizáciách slúžiacich postihnutým: „Vo všeobecnosti tieto organizácie robili to, čo vždy chceli robiť, ale na čo im predtým chýbali zdroje." (1980).

Navyše, tlaky na zmenu poslania organizácií sa môžu vynoriť aj zo súkromných mimovládnych zdrojov financovania. Tieto zdroje majú často svoje vlastné priority a záujmy, ktoré môžu a nemusia byť v súlade s prioritami dobrovoľných organizácií. Nadácie boli napríklad často obvinené z preferovania nových experimentálnych programov a oveľa ťažšie bolo získať peniaze na bežné služby. Mnohé skupiny, zamerané na obhajobu záujmov skupín a jednotlivcov podobne cítia, že sa podniky a nadácie vyhýbajú možným kontroverziám.

Riadenie a byrokratizácia neziskových organizácií

Treťou veľkou témou, týkajúcou sa verejnej podpory neziskových organizácií je obava, že zapojenie sa do vládnych programov povedie u príjemcu k vytvoreniu neželateľného stupňa byrokratizácie a profesionalizmu. Vládne agentúry sa spoliehajú na neziskový sektor, že v poskytovaní služieb vytvorí vyšší stupeň variety služieb a pružnosti, než by to mohli spraviť tieto agentúry samé. Zároveň neziskové organizácie musia garantovať, že niektoré črty programov zostanú štandardné aj v prípade, že ich bude realizovať neziskový sektor. Medzi tieto črty patrí efektívne finančné riadenie a účtovníctvo, garancia minimálnych štandardov kvality, napĺňanie základných programových cieľov a súlad s niektorými cieľmi štátnej politiky, napríklad so zásadou rovnakých príležitostí, s právami pre postihnutých a s ochranou životného prostredia. Vládne programy preto často vyžadujú viac byrokratických, ťažkopádnych požiadaviek na uplatňovanie programov a regulačnú kontrolu, než je zvykom pri iných formách finančnej podpory. Skoro polovica (53 %) respondentov výskumu neziskových organizácií súhlasilo s výrokom, že „je jednoduchšie narábať

so zdrojmi z firiem a nadácií než s vládnymi zdrojmi" a nesúhlasila s ním menej ako štvrtina respondentov. Aby sa mohli neziskové organizácie vyrovnať s požiadavkami kontroly vo vládnych programoch, často musia uplatňovať také systémy riadenia, ktoré znižujú ich flexibilitu a ohrozujú ich neformálny, dobrovoľný charakter. Niekedy verejné programy prichádzajú s takými požiadavkami, ktoré vedú k väčšiemu spoliehaniu sa na profesionálny personál než na dobrovoľníkov. Neziskové organizácie je potrebné v niektorých prípadoch certifikovať a prispôsobiť vládnym smerniciam o počte personálu a klientov, zamestnaneckým zvyklostiam, nariadeniam pre postihnutých a pod.

Zo všetkých spomenutých obáv, ktoré sa týkajú vplyvu vládneho financovania na neziskové organizácie, je táto pravdepodobne najskôr prijateľná. Tlaky na zlepšenie riadenia organizácií, prísnejšia finančná kontrola a využitie profesionálov v službe nepochádza výlučne od vlády. Zvyšujúci sa profesionalizmus je hlavným trendom uplynulých desaťročí vo všetkých oblastiach aktivít neziskových organizácií: v sociálnych službách, v zdravotnej starostlivosti, vo vzdelávaní, dokonca aj oblasti umenia a v organizáciách zameraných na miestny rozvoj. V skutočnosti pochádza tlak na profesionalizáciu čiastočne aj z dobrovoľného sektora samého a úlohou vlády bolo vždy rozvíjať profesionálne normy, ktoré vznikli v jednotlivých oblastiach. Aj mnohí súkromní donori očakávajú od organizácií, ktorým poskytujú zdroje, zmysluplný finančný manažment.

To, že neziskové organizácie môžu byť prebyrokratizované a príliš zamestnané vnútorným riadením, vedie k záveru, že môžu prisudzovať tejto dimenzii svojho fungovania nedostatočnú pozornosť. Veľmi často si za poskytovanie verejne financovaných služieb neúčtujú dosť, a preto musia siahnuť do vlastných zdrojov. Ako uzavreli autori štúdie, ktorá skúmala túto súvislosť: „Ohrozenie prežitia nepochádza zvonku, teda od vlády a štátu, ale z vlastných zvyklostí riadenia v samotných organizáciách" (Hartogs a Weber 1978, 10).

Pohľad zo strany vlády

Partnerstvo medzi štátom a neziskovým sektorom nemá na dobrovoľnícky sektor až také nepriaznivé dôsledky, ako sa mnohí obávali. Nástroje štátu na kontrolu a skladanie zodpovednosti sú často slabšie, než sa predpokladá. Ako sme už videli, veľa vládnej pomoci nadobúda formu platieb jednotlivcom alebo finančných náhrad za poskytované služby. Za takéhoto usporiadania je schopnosť štátu kontrolovať neziskové inštitúcie v oblasti nákladov a kvality služieb značne obmedzená.

Hoci v udeľovaní priamych grantov a v dohodách o nákupe služieb sa skrývajú aj efektívnejšie prostriedky kontroly, tento spôsob v praxi veľmi často nefunguje, pretože tu chýbajú zásadné predpoklady na nákladovo efektívne kontraktovanie – napríklad zmysluplná konkurencia medzi poskytovateľmi služieb, efektívne meratele výkonu a rozhodovanie, zamerané na výkony. Veľmi často sa rozhodnutia, či niekoho (a koho vlastne) na poskytovanie služieb najať, prijímajú pod tlakom nezmyselných časových limitov programu, s primalým množstvom informácií a s malou možnosťou prieskumu potenciálnych kontraktorov. Dôsledkom toho je, že štát musí často akceptovať služby, ktoré môže zabezpečiť existujúca sieť poskytovateľov služieb, namiesto toho, aby hľadal tých, ktorí reagujú na potreby cieľovej populácie. Pretože je zároveň ťažké upraviť a uplatniť výkonové kritériá, štát sa často namiesto toho zameriava skôr na účtovné kontroly a uplatňovanie a podávanie správ o postupoch, čo len zvyšuje záťaž organizácie bez toho, aby to štátu poskytlo efektívne prostriedky monitoringu a kontroly (De Hoog, 1985).

Dôsledky

Udržanie a posilnenie „neziskového federalizmu"

„Neziskový federalizmus" ponúka príležitosť skombinovať výhody poskytovania služieb neziskovými organizáciami s výhodami štátu, spočívajúcimi vo vytváraní zdrojov a demokratickom určovaní priorít. V mnohých prípadoch tento mechanizmus navyše umožňuje spojiť verejné a súkromné zdroje s cieľom poskytnúť lepšie služby, než by bola jedna alebo druhá strana schopná ponúknuť samostatne. Neznamená to však, že všetky služby by sa mali distribuovať prostredníctvom tohto mechanizmu, pretože aj tu existujú niektoré nevýhody.

Neziskový sektor ponúka pri poskytovaní sociálnych služieb mnoho výhod. Medzi ne patria nasledovné skutočnosti:

- významná úroveň flexibility, vyplývajúca z relatívnej jednoduchosti, s akou môžu neziskové organizácie vznikať a zanikať a tiež, že správnym radám je blízka oblasť činnosti ich organizácie,
- existencia inštitucionálnych štruktúr, keďže dobrovoľnícke neziskové organizácie často začínajú pracovať v konkrétnych oblastiach ešte skôr, než tam začne svoje programy vytvárať vláda,
- menší rozsah činnosti, ktorý poskytuje príležitosť na lepšie prispôsobenie služieb potrebám klientov,
- rôznorodosť v obsahu služieb, ako aj v inštitucionálnom rámci, v ktorom sa poskytujú,
- vyhýbanie sa čiastkovým prístupom a zameranie na celú škálu potrieb, ktorým čelia rodiny a jednotlivci; schopnosť zaoberať sa človekom či rodinou namiesto s izolovaným problémom,
- väčší prístup k súkromným charitatívnym zdrojom a dobrovoľníckej práci, ktorá môže zvýšiť kvalitu poskytovaných služieb a účinnosť verejných financií.

Či už sú vládne programy založené na medzinárodnej báze alebo nie, zapojenie do nich môže tieto podstatné výhody neziskových organizácií ohroziť. Takéto zapojenie napríklad často vytvára u neziskových organizácií napätie medzi ich rolou poskytovateľa služieb a obhajcu práv, medzi rolou poskytovateľa služieb financovaných vládou a rolou „kritika vlády" jednotlivých štátnych programov. Takéto zapojenie môže zároveň vyvíjať tlak na iné dôležité črty organizácií, napríklad na ich spoliehanie sa na dobrovoľníkov, ich zmysel pre nezávislosť, ich často neformálny a nebyrokratický charakter a ich riadenie podľa takých cieľov, ktoré občania považujú za primerané. Pretože mnohé tieto charakteristiky predurčujú neziskové organizácie práve za poskytovateľov služieb, bolo by iróniou, keby ich vládne programy vážne obmedzili. Štát by sa mal pozerať s určitou zhovievavosťou na niektoré aspekty vzťahu medzi dvomi sektormi. Existuje tu potreba takých štrukturálnych aspektov, ktoré by skôr posilnili ako oslabili významné prvky neziskového sektora. Medzi iným by to malo znamenať:

- také plány platieb v rámci grantov a kontraktov, ktoré by pre neziskové organizácie neznamenali nákladné problémy s finančnými tokmi,
- vyhýbať sa nevhodnému zasahovaniu do tých funkcií organizácií, ktoré sa netýkajú poskytovaných služieb,
- používať podporné granty alebo iné spôsoby financovania, ktoré by organizácie odmeňovali za využitie dobrovoľníkov alebo za vytváranie zdrojov zo súkromného sektora ako doplnku k verejným zdrojom,
- kontinuálne povzbudzovať súkromnú dobročinnosť, ktorá je životne dôležitá na ochranu nezávislosti a flexibility neziskových organizácií.

Potreba zapojiť štát do spolupráce s neziskovým sektorom a legitímnosť požiadaviek štátu na skladanie účtov

Ak partnerstvo medzi štátom a neziskovým sektorom získava silu zo zapojenia neziskového partnera, získava tiež silu zo zapojenia štátu ako partnera. Teória „zlyhania dobrovoľníctva" spočíva v tvrdení, že dobrovoľnícky sektor má aj napriek všetkým svojim výhodám niektoré ohraničenia, ktoré neumožňujú výlučne sa naň spoliehať. Pre zapojenie sa štátu v prípade, že sú zapojené dobrovoľné združenia, hovoria štyri hlavné dôvody.

Financie: Aj keď sú súkromné darcovstvo a dobrovoľné aktivity veľmi dôležité, zdá sa nerozumné očakávať, že s týmito zdrojmi bude možné počítať na vytvorenie dostatočnej úrovne podpory na udržanie určitého druhu služieb (vrátane sociálnych služieb), ktoré naša spoločnosť potrebuje na čo najefektívnejšie využitie ľudských zdrojov. Tieto poznatky získali ľudia vďaka značným nákladom koncom deväťnásteho a začiatkom dvadsiateho storočia vo väčšine rozvinutých priemyselných spoločností na svete a doteraz zostávajú v platnosti.

Rovnosť: Štát je nielenže v lepšej pozícii na financovanie potrebných služieb, ale zároveň zaujíma lepšiu pozíciu na to, aby zabezpečil rovnomerné rozdelenie týchto zdrojov medzi jednotlivé časti krajiny a časti populácie. Súkromné charitatívne zdroje môžu, ale nemusia byť dostupné tam, kde je ich potreba najväčšia. Ak chýba podobný mechanizmus ako štát, potom je veľmi ťažké spoľahlivo rozdeliť dostupné zdroje pre oblasti a pre obyvateľov, ktorí ich najviac potrebujú. Neziskové organizácie s dostatočnou skúsenosťou a schopnosťou poskytovať určité služby nemusia byť v niektorých lokalitách dostupné a tak vzniká potreba spoliehať sa na priamu verejnú pomoc.

Diverzita: Aj keď má neziskový sektor ako poskytovateľ služieb množstvo výhod, zároveň má množstvo nevýhod. Súkromné neziskové organizácie sú napríklad známe tým, že môžu viac, ako by bolo niektorým ľuďom príjemné, zasahovať do personálnych náboženských alebo morálnych preferencií. Niektoré etablované organizácie môžu podobne monopolizovať tok filantropických príjmov a obmedzovať zdroje pre menšie alebo novšie skupiny. Všetky tieto príčiny sú dôvodom, aby sa naplnila rola štátu a aby sa v systéme poskytovania služieb zabezpečila dostatočná úroveň diverzity, vrátanie financovania ziskových poskytovateľov služieb.

Verejné stanovovanie priorít: Hlavnou zásadou demokratickej spoločnosti je to, že verejnosť by mala byť prostredníctvom demokratického procesu schopná stanoviť si priority a potom navrhnúť zdroje tak, aby sa zaručilo ich napĺňanie. Úplné spoliehanie sa na aktivity súkromného sektora zbavuje verejnosť tejto príležitosti a ponecháva stanovovanie priorít v rukách tých, ktorí majú najväčšiu kontrolu nad súkromnými zdrojmi.

Potreba zlepšenia riadenia partnerstva

Hoci medzi štátom a filantropickými inštitúciami sa v oblasti humánnych služieb vynorilo dôležité finančné „partnerstvo", často ostáva len čírym slovom. Vo väčšine prípadov platí, že proces rozdeľovania zdrojov sa uskutočňuje v týchto dvoch sektoroch nezávisle a často aj bez záujmu druhej strany. Organizácie verejného sektora majú len nejasnú predstavu o účeloch, na ktoré sa prispieva v treťom sektore, a „charitatívny" sektor má veľmi často len nedokonalú informáciu o tom (a veľmi malý vplyv na to), kam a ako sa rozdeľujú verejné zdroje. V mnohých oblastiach nie sú prístupné ani základné informácie o rozsahu a štruktúre súkromného neziskového rozdeľovacieho systému, čo sťažuje prijímanie premyslených politických rozhodnutí.

Napriek problémom má partnerstvo medzi štátom a neziskovým sektorom veľa pozitív. Kombinuje vládne procesy získavania zdrojov a demokratické rozhodovanie s personalizovanými schopnosťami poskytovania služieb neziskovým sektorom.

Problémy prináša jeho zložitosť. Prítomnosť veľmi rozdielnych záujmov a perspektív medzi štátom a neziskovými partnermi situáciu iba komplikuje. Ak sme však už takéto partnerstvo „vynašli" a pozorovali jeho rozvoj, musíme dosiahnuť, aby fungovalo.

Záver

V zásade platí, že štát a občianske organizácie sú navzájom nezávislé a oddelené. Na rozdiel od deštrukcie občianskej spoločnosti totalitnými a autoritárskymi štátmi, obnova občianskej spoločnosti nemôže byť vecou štátu. Štát ju môže uľahčiť alebo sťažiť, ale rásť musí zvnútra občianskej spoločnosti, z jej potrieb a síl.

Použitá literatúra:

DeHoog,R.H.: „Human Services Contracting: Environmental, Behavioral and Organizational Conditions.", Administration and Society 16, 1985.

Frič a kol.: Strategie rozvoje neziskového sektoru, Praha, 1999.

Gidron B., Kramer, R. M. a Salamon, L. M.: Government and the Third Sector in Comparative Perspective: Allies or Adversaries – separátny výtlačok.

Hartogs, N. – Weber,J.: Impact of Government Funding on the Management of Voluntary Agencies. New York: Greater New York Fund, 1978.

Hrubala, J. – Haňdiak, P. – Machalová, V.: Právo a neziskový sektor na Slovensku, Nadácia S.P.A.C.E., Bratislava 1999.

Kramer, R.: Voluntary Agencies in the Welfare State. Berkeley: University of California Press, 1980.

Kresák, P. a kol.: Občan a demokracia, Minority Rights Group Slovakia, Bratislava 1997.

Ondrušek, D. a kol.: Čítanka pre neziskové organizácie. Centrum prevencie a riešenia konfliktov, Bratislava,1998.

Salamon, L. M.: Partners in Public Service – Government-Nonprofit Sector in Modern Welfare State", Baltimore, 1995.

Salamon. L. M.: Global Civil Society. The Johns Hopkins University, Baltimore 1999.

Slovník spoločenských vied, SPN Bratislava, 1997.

Správa majetku nadácií, Vzdelávacia nadácia Jana Husa, Bratislava 2000.

Šamalík, F.: Občanská společnost v moderním státě, Doplněk Brno, 1995.

Woleková, H. – Petrášová, A. – Toepler, S. – Salamon, L. M.: Neziskový sektor na Slovensku – ekonomická analýza. Nadácia S.P.A.C.E., Bratislava 2000.

TRETÍ SEKTOR A SAMOSPRÁVA

OBSAH: Zmena v postavení tretieho sektora a samosprávy; samospráva v systéme verejnej moci; prejavy samosprávy; štruktúra obecnej samosprávy; rozhodovacie procesy; etický kódex samosprávy; predpoklady samosprávy na spoluprácu s tretím sektorom; formy účasti občanov na činnosti samosprávy; tucet odporúčaní na dobrú spoluprácu

O treťom sektore sa mnohé dozvieme na iných miestach tejto knihy. V tejto kapitole sa budeme venovať najmä spoznaniu samosprávy a vzájomných vzťahov medzi samosprávou a tretím sektorom. Cieľ, ktorý pritom sledujeme, je podať o téme podľa možnosti ucelené informácie takým spôsobom, aby to poslúžilo praktickým potrebám ľudí v treťom sektore i v miestnej samospráve.

Zameriame sa na javy, ktoré sú v našom kontexte nové a predstavujú výraznú tendenciu k decentralizácii moci. Sú to javy, ktoré sú priestorom občianskej sebarealizácie a súčasne odrážajú v sebe stav občianskych potrieb, odzrkadľujú úroveň občianskeho sebavedomia i uplatnenie občianskeho vplyvu. Tieto vlastnosti sú určite dostatočným dôvodom na to, aby sme sa teraz pokúsili spoznať vzájomné možnosti, limity i perspektívy vzťahu tretieho sektora a samosprávy.

Postupne sa zoznámime so základnými pojmami a s postavením miestnej samosprávy v systéme verejnej moci. Priblížime si mnohotvárnosť statusu samosprávy a tomu zodpovedajúce charakteristické prejavy. Predstavíme si prvky modelovej samosprávnej štruktúry a typické rozhodovacie procesy. Spoznáme predpoklady samosprávy na spoluprácu s tretím sektorom a zoznámime sa s formami účasti občanov na činnosti samosprávy. Kapitolu napokon uzavrieme náčrtom možností na rozvíjanie vzťahov samosprávy s tretím sektorom. Na záver sme zosumarizovali tucet odporúčaní na dobrú spoluprácu, ktoré vychádzajú z našich skúseností a čakajú na ďalšie praktické použitie.

Zmena v postavení tretieho sektora a samosprávy

Oba pojmy v nadpise kapitoly – tretí sektor i samospráva – sú v našich podmienkach produktom nových spoločenských pomerov po roku 1989. Ak sa nám podarí načrtnúť kvalitatívnu zmenu, ktorá vtedy nastala, mnoho zložito vyzerajúcich javov v ďalšom texte získa priezračnosť.

Najprv k tretiemu sektoru. Aj keď za socializmu pôsobilo veľa spoločensky orientovaných občianskych zoskupení (kluby, spolky, zväzy a podobne), predsa ich sotva možno nazývať tretím sektorom v súčasnom zmysle slova. Museli totiž pôsobiť v ideologicky i organizačne pevne vymedzenom rámci (Národný front), ktorý – tak ako všetko vo vtedajšom štáte – podliehal vedúcej úlohe (v skutočnosti riadiacej činnosti) komunistickej strany. Preto je tretí sektor v pluralitnej spoločnosti niečo celkom iné ako predchádzajúce tzv. spoločenské

organizácie. Ak nás niekto presviedča, že nie, ešte nemusí byť nepriateľom tretieho sektora a spiatočníkom, len si zo svojho uhla pohľadu nevšimol, že „jeho vlastne nezmenená organizácia" je ideologicky slobodná, a pohybuje sa v rovnako slobodnom vonkajšom priestore.

Teraz pár slov k samospráve. Aj tu môže vzniknúť dojem, že počas socializmu existovala. Uvádzalo sa to dokonca aj v zákonoch: národné výbory reprezentovali súčasne miestnu štátnu správu i miestnu „samosprávu". Háčik bol v tom, že táto „samospráva" nebola samostatná (čo je niečo podobné ako vtip „o praženici bez vajec"), ba naopak, bola veľmi precízne riadená štátom a za všetkým stála vedúca úloha komunistickej strany, ktorá v konečnom dôsledku umožňovala účinne potlačiť prejavy samosprávy. Pseudosamospráva toho obdobia zanechala v postojoch ľudí zreteľné relikty. Odvykli sme si „postarať sa o seba", skôr sa vžilo pohodlné očakávanie, že naše problémy za nás vyrieši niekto iný. Samospráva, ktorá vznikla po roku 1989, má však byť skutočnou samosprávou so všetkými jej atribútmi. Predpokladá zapojenie občanov aj ich spoluzodpovednosť. Je natoľko iná, že sa ľudia (na svoju škodu) ešte ani nestihli všetky dôsledky zmien dozvedieť.

Rámček 1: Výňatky z Ústavy SR

Čl. 64

(1) Základom územnej samosprávy je obec.

(2) Obec je samostatný územný a správny celok Slovenskej republiky, združujúci osoby, ktoré majú na jej území trvalý pobyt.

(3) Samosprávu vyšších územných celkov a ich orgánov ustanoví zákon...

Čl. 65

(1) Obec je právnická osoba, ktorá za podmienok ustanovených zákonom samostatne hospodári s vlastným majetkom a so svojimi finančnými prostriedkami.

(2) ...

Čl. 67

Vo veciach územnej samosprávy rozhoduje obec samostatne; povinnosti a obmedzenia jej možno ukladať len zákonom...

Keď si uvedomíme, že samospráva za socializmu bola skôr ilúziou, a samospráva spred druhej svetovej vojny je už skôr témou pre historikov alebo aspoň pre pamätníkov, vyjde nám, že dnešný človek samosprávu vlastne nezažil. Je potom celkom prirodzené, že ju nepozná a nerozumie jej. Zvlášť ľudia, ktorí sa pohybujú v treťom sektore, majú však veľa pochopiteľných dôvodov zaujímať sa o to, ako samospráva funguje. Môžu tým poskytnúť pre ostatných príklad lepšie zorientovaného občianskeho postoja, čo považujeme za súčasť ich spoločenského poslania. (Okrem toho sú organizácie tretieho sektora často tiež samosprávami, len v inom zmysle slova – viď nasledujúce terminologické okienko).

Terminologické okienko: Čo je čo

Samospráva je samostatné spravovanie, samostatné vykonávanie správy. Zahrňuje slobodné a nezávislé spoznávanie, posudzovanie a rozhodovanie vlastných vecí. Pojem samospráva sa v tejto kapitole (i vo všeobecnosti) často používa vo význame **miestna samospráva**. Ústava používa tiež pojem **územná samospráva**, ktorý je širší a do ktorého patrí okrem miestnej samosprávy aj **samospráva vyšších územných celkov** (označovaná tiež ako regionálna samospráva). Ak sa samostatné

spravovanie vecí netýka spoločenstva na určitom území, ale spoločenstva, ktoré spája spoločný záujem, označuje sa výrazom **záujmová samospráva** (napr. komory povolaní, združenia profesií, ale aj napr. samosprávne spoločenstvá v oblasti životného prostredia, kultúry, športu a pod.)

Miestna samospráva je organizačnou formou verejnej správy. Slúži na to, aby spoločenstvo občanov, vytvorené na územnom základe, mohlo zabezpečovať určité úlohy v oblasti verejných potrieb.

Charakteristické črty miestnej samosprávy:

- Vlastné verejné potreby a záujmy miestneho spoločenstva, odlišné od celospoločenských (sú príčinou vzniku spoločenstva a tým, čo členov spoločenstva spája).
- Miestnemu spoločenstvu je zákonom (ústavou) zverené postavenie samostatnej právnickej osoby, čo je základom majetkovej a finančnej samostatnosti spoločenstva.
- Zákon vymedzuje pôsobnosť miestneho spoločenstva a spôsob jej realizácie; jadrom pôsobnosti sú úlohy smerujúce na uspokojovanie potrieb a záujmov spoločenstva. Miestne spoločenstvo plní úlohy relatívne samostatne, mieru samostatnosti stanovujú zákony.

Miestne spoločenstvo si nezávisle volí svoje orgány, ktoré sú zodpovedné občanom za dosiahnuté výsledky. Samospráva má organizujúcu, administratívnosprávnu a mocensko-ochrannú povahu s prvkami hospodárskeho riadenia a regulácie.

Samospráva v systéme verejnej moci

Nedajte sa zastrašiť týmto zložito znejúcim nadpisom. Aby sme sa ľahko dostali cez komplikovanú teóriu, pozrime si nasledujúcu schému verejnej správy na miestnej úrovni.

<table>
<tr><td colspan="3">VEREJNÁ SPRÁVA</td></tr>
<tr><td colspan="2">štátna správa
vykonávaná</td><td>samospráva</td></tr>
<tr><td>miestnymi orgánmi
štátnej správy
všeobecnej i špecializovanej</td><td>orgánmi
samosprávy
= prenesená
(delegovaná)
štátna správa</td><td>samosprávna
(originálna)
pôsobnosť</td></tr>
<tr><td>uskutočňujú
okresné a krajské úrady i úrady
špecializovaných sietí štátnej správy</td><td colspan="2">uskutočňujú
obce a mestá
(v budúcnosti aj vyššie územné celky)</td></tr>
</table>

Teraz sa to pokúsime stručne popísať v troch najpodstatnejších bodoch: 1) verejná správa zahrňuje štátnu správu i samosprávu, 2) štátnu správu sa realizujú predovšetkým orgány štátu, ale časť úloh štátnej správy možno delegovať zákonom na samosprávu, čo sa nazýva prenesená (delegovaná) štátna správa a 3) inú časť verejnej správy zveril štát ústavou a zákonmi územným samosprávam; v týchto veciach má samospráva svoju samostatnú, originálnu pôsobnosť.

Z toho môžeme teraz vyvodiť **niekoľko praktických výstupov**:

1. verejnú správu vykonávajú štátne orgány i orgány samosprávy,
2. štátnu správu vykonávajú predovšetkým štátne orgány, ale – v prípade delegovanej štátnej správy – aj obce a mestá, ktoré vtedy majú postavenie „predĺženej ruky" štátu (v budúcnosti aj vyššie územné celky),

3. obce a mestá vystupujú raz ako skutočne samosprávne orgány a sú povinné riadiť sa len ústavou a zákonmi, ale inokedy akoby v zastúpení štátu musia sa riadiť aj nariadeniami vlády a normatívnymi právnymi aktmi ministerstiev; v druhom prípade obce nedisponujú samostatnosťou a voľnosťou, ktorá je charakteristická pre ich samosprávnosť v originálnej pôsobnosti (!)

Pre **postavenie samosprávy v systéme verejnej moci** je potom charakteristické, že:

- samosprávy sú neštátnym článkom systému verejnej moci,
- samosprávy disponujú typickými mocenskými nástrojmi (vydávajú všeobecne záväzné nariadenia, rozhodnutia starostu v správnom konaní), sú teda miestnou neštátnou verejnou autoritou (týmito znakmi je zdôvodnené priraďovanie samosprávy do prvého tzv. štátneho sektora),
- postavenie samosprávy v tomto systéme je kvalitatívne dvojaké podľa toho, či vykonáva úlohy prenesenej štátnej správy (= pozícia „najnižšieho orgánu štátnej správy"), alebo či vykonáva pôvodnú samosprávnu pôsobnosť (nepodriadenú iným orgánom, v medziach ústavy a zákonov).

Cvičenie 1: Charakter delegovanej štátnej správy a samosprávy [1]

Prečítajte si pozorne nasledujúce dva odseky z čl. 2 našej ústavy:

(2) Štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy, v jej medziach a v rozsahu a spôsobom, ktorý ustanoví zákon.

(3) Každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané, a nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá.

ÚLOHA č. 1:

Pouvažujte, ktorý z citovaných odsekov ústavy platí pre:

- *výkon štátnej správy okresnými a krajskými úradmi?*
- *výkon samosprávy obcami?*
- *výkon delegovanej štátnej správy obcami?*

ÚLOHA č. 2 (pre náročnejších):

- *Ktorý z citovaných odsekov ústavy platí, ak obec pri výkone samosprávy (teda nie pri delegovanej štátnej správe) používa zákonné mocenské nástroje? Skúste odpoveď vyargumentovať a uplatniť svoje argumenty v diskusii.*

Prejavy samosprávy

Keď sa pred vznikom novodobej samosprávy použil výraz „mesto...", spravidla to bolo vo význame „ľudské osídlenie mestského typu". Samospráva priniesla iný, odlišný význam – označenie názvu samosprávy, samostatnej právnickej osoby; preto sa aj v tomto význame píše inak, napríklad Mesto Trenčín. Tento jednoduchý (aj gramaticky zreteľný) jav nám poslúži ako upozornenie, aby sme si uvedomili, že sa treba pristaviť pri nových prejavoch samosprávnej reality. Sú veľmi rôznorodé, primerane tomu, aká je pestrá škála foriem činností či podôb samosprávy. Skúsme sa teraz prizrieť na ďalšiu schému, ktorá je v istom zmysle pokračovaním tej predchádzajúcej, ale podrobnejšie skúma samosprávu.

[1] Odpovede k tomuto i k ďalším cvičeniam nájdete v rámčeku na konci kapitoly.

Obrázok 1: Čo všetko je obec?

OBEC: *podoba*	*bližšie určenie*	*prejavy*	*vecná pôsobnosť*
samostatný územný a správny celok	občania s trvalým pobytom na určitom území	sui generis (voľba orgánov, miestne referendá a pod.)	zákon o voľbách do orgánov samosprávy obcí
právnická osoba	ako každá iná	rovnocenné s inými subjektmi	všetko, čo nie je zakázané
	samostatná miestna verejná autorita	mocenské, samostatné (všeobecné záväzné nariadenie – VZN, rozhodnutia starostu v správnom konaní)	podľa čl. 67 a 68 Ústavy + § 4 zákona o obecnom zriadení
	vykonávajúca prenesené úlohy štátnej správy	mocenské, nesamostatné (VZN, rozhodnutia starostu v správnom konaní)	podľa čl. 71 Ústavy + § 5, ods.1 zákona o obecnom zriadení

Ako je vidno, samospráva je zvláštny organizmus, ktorý v sebe zahŕňa veľmi odlišné (až protikladné) prvky. Nečudo, že bežný občan bez právneho vzdelania sa v tomto „prepletenci" môže strácať. Dokonca aj ľuďom, čo v tomto systéme pôsobia profesionálne (poslanci, odborní pracovníci) môže chvíľu trvať, než sa zorientujú v zložitostiach právomocí a zodpovedností jednotlivých súčastí tohto systému. Práve preto je dôležité, aby občan mal aspoň najzákladnejšiu predstavu o tom, na koho sa treba obracať a kto za čo zodpovedá v rôznorodých problémoch každodenného života.

Začnime základným vymedzením pôsobnosti samosprávy. Samospráva vystupuje vo viacerých rolách, ktoré sa dosť podstatne odlišujú, čo vedie k tomu, že sa v rôznych situáciách môže správať odlišne. Inak sa správa v pozícii „firmy" a inak v pozícii „predĺženej ruky štátu".

Keď je v postavení „obyčajnej" právnickej osoby, môže sa správať rovnako slobodne ako každý iný subjekt (podľa čl. 2, ods.3 našej ústavy – zjednodušene – „čo nie je zakázané, je dovolené"). Starosta je vtedy skôr v postavení riaditeľa než politika, a organizmus samosprávy vtedy pracuje viac-menej ako akákoľvek iná firma. Toto postavenie je charakteristické napríklad v majetkových (alebo iných tzv. súkromnoprávnych) vzťahoch. Obec vtedy nemá nadradené postavenie autority, ale rovnocenné postavenie partnera.

Na opačnom kvalitatívnom póle je pozícia, keď samospráva koná ako už spomínaná „predĺžená ruka štátu" v delegovanej štátnej správe. Je prirodzené, že vtedy pre jej správanie platí limitovaný režim ako pre štátne orgány, čiže podľa čl. 2, ods. 2 Ústavy SR – zjednodušene „v medziach, v rozsahu a spôsobom, ktorý ustanovuje zákon". Tento režim vylučuje nielen iné ako zákonné formy, ale aj iné ako nariaďovacou právomocou vlády a ústredných orgánov štátnej správy určené formy.

Keď sa samospráva nachádza vo „svojom" samosprávnom priestore, ale narába s mocenskými nástrojmi, občas dochádza pri posudzovaní stupňa jej voľnosti k nedorozumeniam. Správnejší sa zdá názor, že by vtedy tiež mala operovať len v podobne vymedzených hraniciach, ako platia pre štátne orgány.

Mimochodom, rozlíšenie originálnej pôsobnosti samosprávy od delegovanej štátnej správy je (až na výnimky) veľmi komplikovanou právnou otázkou. Prípadných záujemcov odkazujeme na použitú literatúru uvedenú na konci kapitoly.

Cvičenie 2: Rozlišujme „kedy ako"

1. *Obec má záujem vybudovať novú cestu. Trasa vedie nielen cez obecné, ale aj cez súkromné pozemky. Aké by malo byť správne postavenie obce v rokovaní so súkromnými vlastníkmi?*
- *Pozične nadradené*
  Alebo
- *Rovnocenné.*
  Alternatívu, ktorú ste si vybrali, podporte argumentmi a prediskutujte.

2. *Na základe tlaku verejnej mienky prijme obecné zastupiteľstvo všeobecne záväzné nariadenie, ktorým upraví na svojom území pravidlá chovu zvierat, hoci ide o oblasť v pôsobnosti osobitných orgánov štátnej správy (orgánov veterinárnej starostlivosti) a v príslušnom zákone nie je daná možnosť, aby si obec tieto veci upravila vlastným všeobecne záväzným nariadením. Ako by ste posudzovali túto situáciu?*
- *Ako naplnenie vôle občanov (t. j. ak občania majú vôľu usporiadať si otázky, ktoré podľa ich názoru neuspokojivo zabezpečuje štátna správa, majú na to aj právo).*
- *Ako prekročenie vecnej pôsobnosti obce (pretože obec upravila niečo, na čo nemala podľa zákona oprávnenie).*
- *Ako vynútenú okolnosťami, s primerane nízkou dávkou účinnosti (keď sa na to príde, asi to všeobecne záväzné nariadenie zrušia, ale zatiaľ nech občania majú to, čo chceli).*
- *Ako dobrý motív s nevydareným vyústením (orgány obce sa mali sústrediť na to, aby preniesli tlak verejnej mienky na kompetentné veterinárne orgány a dosiahli tak zlepšenie ich činnosti.*
- *(inak).....*

  .....

Stavba organizmu samosprávy a funkcie jej článkov

Samospráva, ako každá právnická osoba, koná svojimi orgánmi. (Výnimku z tohto pravidla predstavuje vlastne len miestne referendum, pri ktorom výsledok hlasovania obyvateľov obce predstavuje priamy prejav vôle miestneho obyvateľstva.) Podobne ako pri iných právnických osobách, i v prípade samosprávy sú len základné otázky jej orgánov upravené zákonom a ostatné podrobnejšie úpravy sú vecou individuálnej úpravy.

Ak by sme prehliadli spomínanú voľnosť v usporiadaní vlastnej štruktúry, mohlo by sa stať, že vyjde naprázdno naša dobre mienená snaha pri porovnávaní rôznych samospráv alebo pri prenášaní skúseností z jednej samosprávy do druhej. Súčasťou samosprávnosti je totiž nepochybne aj možnosť usporiadať si svoju štruktúru podľa vlastných potrieb. Preto je možné na všeobecnej úrovni odovzdať len poznatky zásadného charakteru, ale v konkrétnej situácii sa treba orientovať podľa platnej miestnej úpravy, v otázke štruktúry menovite podľa organizačného poriadku. Nasledujúca schéma predstavuje možnú **štruktúru obecnej samosprávy.**

Obrázok 1: Štruktúra obecnej samosprávy

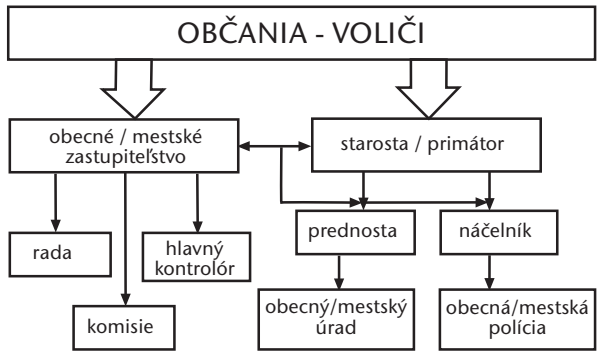

Charakteristiky prvkov a ich vzťahov

- **Zastupiteľstvo a starosta** sú orgány, ktoré volia priamo občania. Preto majú v štruktúre rozhodujúce postavenie. Pozícia ostatných orgánov je od týchto dvoch hlavných odvodená, čo sa prejavuje pri ich vytváraní a v ich podriadenosti.
- **Zastupiteľstvo** má pôsobnosť rozhodovať základné otázky života obce. Tie sú vymenované v § 11 zákona o obecnom zriadení. Zastupiteľstvo si však môže vyhradiť (v organizačnom poriadku) aj rozhodovanie o niektorých ďalších menovitých otázkach, ktoré zo zákona priamo nevyplývajú.
- **Starosta** je štatutárnym orgánom obce. Má pôsobnosť vo všetkých veciach, ktoré nie sú zákonom alebo organizačným poriadkom vyhradené zastupiteľstvu.
- **Komisie** sú poradné, iniciatívne a kontrolné orgány. Vytvára ich zastupiteľstvo, ktoré tiež určuje ich zloženie a úlohy. Členov komisií volí zastupiteľstvo z radov poslancov a obyvateľov obce. Komisie sa venujú spravidla príprave odporúčajúcich stanovísk pre rozhodnutia zastupiteľstva, predkladaniu iniciatívnych návrhov alebo konkrétnym, užšie zameraným kontrolným úlohám.
- **Rada** je iniciatívnym, výkonným a kontrolným orgánom. Súčasne je poradným orgánom starostu. Volí ju zastupiteľstvo z radov poslancov. Spravidla sa podieľa na príprave rokovaní zastupiteľstva.
- **Hlavný kontrolór** je zamestnancom obce, ktorého volí zastupiteľstvo na návrh starostu. Jeho poslaním je kontrola v komplexnom zmysle slova (plnenie úloh v oblasti pôsobnosti obce), spravidla sa osobitne zameriava na kontrolu financií a nakladania s majetkom obce. Na zasadnutiach rady a zastupiteľstva má poradný hlas. Z funkcie je možné ho odvolať len z dôvodov, ktoré sú uvedené v zákone. Za svoju činnosť zodpovedá zastupiteľstvu.
- **Prednosta** obecného úradu je zamestnanec, ktorého poslaním je viesť a organizovať prácu úradu. Prednostu vymenúva do funkcie na čas neurčitý zastupiteľstvo na návrh starostu. Na zasadnutiach rady a zastupiteľstva má poradný hlas. Za svoju činnosť zodpovedá starostovi. (Táto funkcia sa vytvára na obecných úradoch s väčším počtom zamestnancov. V ostatných obciach prácu úradu vedie a organizuje starosta.)
- **Obecný úrad** je profesionálnym výkonným orgánom. Zabezpečuje každodenný organizačný, ekonomický a administratívny chod samosprávy, pripravuje odborné podklady na rozhodnutia zastupiteľstva a starostu, vypracúva písomné vyhotovenia rozhodnutí a zabezpečuje vykonanie týchto rozhodnutí. Organizáciu obecného úradu a objem prostriedkov na jeho činnosť určuje zastupiteľstvo. Obecný úrad riadi prednosta, ak táto funkcia nie je zriadená, riadi ho starosta.

- **Obecná polícia** je poriadkový útvar obce, ktorý môže zriadiť zastupiteľstvo. Jej pôsobnosť je upravená osobitným zákonom (a je podstatne užšia, ako je pôsobnosť policajného zboru, tzv. „štátnej" polície). Organizáciu obecnej polície, a objem prostriedkov na jej činnosť určuje zastupiteľstvo. Obecnú políciu vedie jej náčelník, ktorého vymenúva do funkcie na čas neurčitý zastupiteľstvo na návrh starostu. Náčelník zodpovedá za svoju činnosť starostovi.

Nezabudnime, že štruktúra samosprávy môže byť oveľa rozvinutejšia alebo skromnejšia. Záleží na zastupiteľstve a jeho rozhodnutí.

Charakteristika organizmu samosprávy

Z uvedených základných vlastností a vzťahov v štruktúre samosprávy si môžeme zhrnúť nasledovné charakteristické črty organizmu samosprávy ako celku:

- je to politicky koncipovaná inštitúcia, jej individuálny charakter sa vytvára zvolením starostu a zastupiteľstva,
- moc je sústredená v rukách volených orgánov: zastupiteľstva a starostu, tieto orgány majú všetku rozhodovaciu právomoc, ostatné články organizmu majú odvodené postavenie, s podpornými a doplnkovými funkciami,
- bezvýhradne dominantné postavenie volených (neprofesionálnych) orgánov znamená, že v samospráve sa uplatňuje najmä politická zodpovednosť; motívy konania a používané kritériá správnosti sú podriadené predstave starostu a poslancov o verejnom záujme a verejných potrebách, (v horšom prípade ich predstave o volebnom úspechu).

Rámček 2: Ako spoznať samosprávu

Ak potrebujeme zistiť konkrétne podrobnosti o tom, ako jednotlivá samospráva funguje, môžu nám pomôcť interné normy a pravidlá. Ich zoznam môže byť rôzny, uvádzame tie, ktoré predpokladá zákon, a ktoré sú v praxi obvyklé.

Zásady hospodárenia sú základnou ekonomickou normou, vyjadrujú názor obce na nakladanie s jej majetkom a s financiami.

Organizačný poriadok upravuje štruktúru danej samosprávy, pôsobnosť jej prvkov a ich vzájomné vzťahy.

Pracovný poriadok upravuje podrobnosti pracovnoprávnych vzťahov, je vlastne bližším rozvedením Zákonníka práce na podmienky danej samosprávy a jej zamestnancov.

Rokovací poriadok obsahuje zvyčajne pravidlá o zvolávaní a priebehu rokovaní napr. zastupiteľstva, (ale môže ho mať vypracovaný aj rada alebo komisie).

Poriadok odmeňovania je vnútorný mzdový predpis, ktorý upravuje bližšie podmienky odmeňovania zamestnancov a funkcionárov obce.

Spisový poriadok upravuje pravidlá nakladania s písomnosťami, ich príjem, spôsob ich vybavovania.

Štatúty obecných fondov upravujú okruh vytvorených fondov, pravidlá ich napĺňania a používania.

Samospráva môže mať podobne vypracované mnohé ďalšie vnútorné poriadky, niektoré z nich budú prijaté vo forme všeobecne záväzných nariadení.

Najbežnejšie rozhodovacie procesy

Rozhodovanie je proces. Spravidla nie je jednoduchý a určite platí, že v zložitých a významných veciach je lepšie dobré než rýchle rozhodnutie. V praxi je však možné postretnúť iné prístupy. Radikálni „pragmatici" odmietnu každú rozumnú pripomienku

na prehĺbenie poznávania pred rozhodnutím a chcú rozhodnúť všetko „hneď teraz". Presystematizovaní teoretici takmer nikdy nie sú pripravení rozhodnúť, lebo vždy objavia ešte ďalší dôvod, aby sa rozhodovanie odložilo až po preskúmaní ďalšej čiastkovej otázky. Zastupiteľstvo, ktoré v samospráve rozhoduje o väčšine najdôležitejších vecí, je pestrou (a náhodnou) zbierkou ľudských povâh, odborností, skúseností a presvedčení. Spravidla sa v rozhodovaní pohybuje medzi naznačenými krajnosťami.

Dva príklady rozhodovacieho procesu v samospráve, ktoré zapájajú do akcie štandardné prvky samosprávnej štruktúry, sú v rámčeku 3.

Rámček 3: Príklady krokov rozhodovacieho procesu

KROK	kto	čo spraví
1	úrad	prijme podnet na rozhodnutie a predloží ho starostovi
2	starosta	sa oboznámi a dá pokyn na prerokovanie v rade
3	úrad	pripraví podklady na prerokovanie v rade
4	rada	prerokuje vec a určí, že je potrebné odporúčanie komisie
5	úrad	zabezpečí zvolanie komisie
6	komisia	zaujme k veci odporúčajúce stanovisko
7	úrad	zapracuje stanovisko komisie do podkladov rozhodnutia
8	rada	prerokuje stanovisko komisie a odporučí rozhodnutie
9	úrad	zapracuje odporúčanie rady do podkladov rozhodnutia
10	zastupiteľstvo	zoznámi sa s podkladmi a prijme rozhodnutie

KROK	kto	čo spraví
1	komisia	dá podnet na vyriešenie problému
2	zastupiteľstvo	určí procesným rozhodnutím postup prípravy rozhodnutia
3	úrad	pripravý 1. verziu podkladov rozhodnutia
4	starosta	zaujme stanovisko s odporúčaním pre radu
5	úrad	pripraví 2. verziu podkladov rozhodnutia pre radu
6	rada	zaujme stanovisko s odporúčaním pre zastupiteľstvo
7	úrad	pripraví 3. verziu podkladov rozhodnutia pre zastupiteľstvo
8	zastupiteľstvo	prijme na základe podkladov rozhodnutie

Oba uvedené príklady predstavujú relatívne jednoduchý a hladký rozhodovací postup, ktorý sa v praxi pri zložitejších rozhodnutiach vyskytuje len zriedkavo. Proces prípravy rozhodnutia často prináša nové aspekty riešeného problému, ktoré vyžadujú opätovné prehodnocovanie a doplňovanie alebo pozmeňovanie prijatých stanovísk. Ak aj vyjdete z predpokladu, že všetky prvky zapojené do procesu pracujú veľmi promptne, je vám jasné, že uvedený desaťkrokový sled v príklade z rámčeku 3 môže pokojne podľa okolností trvať cca 6 – 10 týždňov. Zdanlivá pomalosť nie je daná byrokraciou, (ako sa niekedy zjednodušene tvrdí), ale tým, že ide o zapojenie veľkého počtu názorov, ktoré si často oponujú, a medzi ktorými hľadanie optimálneho riešenia nie je ani zďaleka jednoduchou záležitosťou.

Niektoré štandardné rozhodovacie procesy

V organizme samosprávy sa uskutočňuje takmer neustále veľké množstvo rozhodovacích procesov. Niektoré rozhodnutia sa rodia operatívne a neformálne (napr. ktoré z dvoch ponúkaných podujatí si zvolí starosta ako svoj dnešný program), iné majú taký stupeň formálnosti, aký si samospráva sama zvolí (napr. prijímanie zamestnancov – od neformálneho pohovoru až po veľmi precízne štruktúrovaný proces overenia požadovaných predpokladov uchádzača). Prijímanie rozhodnutí, ktoré majú osobitne závažné dôsledky, býva zvyčajne upravené priamo v zákone. Na bližšie zoznámenie s touto problematikou uvádzame aspoň niekoľko poznámok k najfrekventovanejším rozhodovacím procesom.

Prijímanie všeobecne záväzných nariadení (VZN)

- VZN je „lokálnym zákonom", je všeobecne záväznou právnou normou (normatívnym právnym aktom), platnou pre neurčitý okruh subjektov a územie danej samosprávy,
- prijíma sa v prípadoch, ak samospráva upravuje práva a povinnosti mimo svojej vlastnej štruktúry (mimo riadiacich vzťahov vo svojom vnútri),
- prijíma ho zastupiteľstvo trojpätinovou väčšinou prítomných poslancov.

Prijímanie uznesení zastupiteľstva

- uznesenie je všeobecná forma rozhodnutia o ľubovoľnej otázke,
- formu rozhodovania uznesením uplatní zastupiteľstvo všade tam, kde nie je potrebné prijímať VZN (čiže napr. vtedy, ak sa upravujú otázky vo vnútri štruktúry samosprávy),
- uznesenia prijíma zastupiteľstvo nadpolovičnou väčšinou prítomných poslancov.

Cvičenie 3: Koľko hlasov (ako málo) stačí na...

Podľa zákona je obecné zastupiteľstvo spôsobilé rokovať a uznášať sa vtedy, ak je prítomná nadpolovičná väčšina všetkých poslancov.

1. *V zastupiteľstvo je 27 poslancov. Na rokovaní je prítomných 14 poslancov. Za návrh uznesenia hlasovalo 8.*
   Bolo uznesenie prijaté? (Oponenti tvrdia, že osem hlasov z celkového počtu dvadsaťsedem poslancov – to nie je demokraticky prijaté rozhodnutie...)
2. *Iné zastupiteľstvo ide prijímať VZN. Z celkového počtu 41 je prítomných 40 poslancov. Za návrh VZN hlasuje 23 poslancov. Stúpenci návrhu tvrdia, že to stačí, lebo najmenší potrebný počet hlasov na prijatie VZN v ich zastupiteľstve pri prítomnosti 21 poslancov by bol 16 hlasov.*
   Bolo VZN prijaté?

Rozhodnutia starostu v správnom konaní

- majú charakter individuálneho správneho (administratívneho) aktu; zakladajú sa nimi práva a povinnosti konkrétnych subjektov v konkrétnych súvislostiach,
- používajú sa, keď starostovia rozhodujú o právach, právom chránených záujmoch alebo povinnostiach právnických a fyzických osôb,
- prijímanie tohto typu rozhodnutí je upravené osobitným zákonom (o správnom konaní; postup podľa neho v niektorých črtách pripomína konanie na súde).

Rozhodnutia starostu v daňovom konaní

- sú rozhodnutiami o daňovej alebo poplatkovej povinnosti konkrétneho subjektu v konkrétnom prípade alebo období,
- používajú sa pri určení výšky miestnych poplatkov a pri vymeraní dane z nehnuteľností,

- prijímanie daňových rozhodnutí upravuje osobitný zákon (o správe daní a poplatkov).

Iné rozhodnutia starostu ako štatutárneho zástupcu právnickej osoby

- pôjde o rozhodnutia napríklad v pracovnoprávnej oblasti, v majetkových veciach, v občianskoprávnych veciach, v ktorých rozhodnutie nie je vyhradené zastupiteľstvu,
- subjektom rozhodovania je spravidla starosta; v občianskoprávnych a pracovnoprávnych veciach môže byť vnútorným organizačným predpisom upravené aj právo iných osôb vystupovať v mene obce a v rámci toho prijímať aj potrebné rozhodnutia,
- rozhodovacie postupy sú v týchto prípadoch veľmi rôzne podľa rôznorodosti prípadov alebo podľa naliehavosti riešenia; konkrétny obsah týchto postupov je vecou organizačnej kultúry každej samosprávy a štýlu riadenia, ktorý sa v nej uplatňuje.

Cvičenie 4: Príprava návrhu rozhodnutia

Predstavte si, že chcete dosiahnuť rozhodnutie zastupiteľstva o veci, o ktorej máte dostatok informácií a o ktorej ste presvedčení, že vyhovuje verejnému záujmu.

1. *Premyslite si, čo všetko by sa malo dostať k poslancom, do podkladov ich rozhodnutia, aby mali dostatok informácií pre dobré posúdenie veci. Súčasne si premyslite, v akej forme (aj v akom rozsahu) by vaše informácie poslancov najviac zaujali.*
2. *Aký obsah by malo mať podľa vás rozhodnutie, aby stručne zachytilo poznatkový základ, z ktorého vychádza, a aby vlastným znením najlepšie vystihlo sledovaný zámer. Skúste v skupinkách spracovať znenie takéhoto návrhu a výsledky si navzájom porovnajte a prediskutujte.*

Samospráva a etika

Na úvod si pomôžeme tézou, že keď ide o uplatňovanie moci, etika je vždy mimoriadne dôležitá. Občania preto s oveľa vyššou citlivosťou vnímajú nemorálne správanie verejnej inštitúcie alebo jej predstaviteľa. Treba dodať, že je to celkom odôvodnené. Veď ten, kto narába s mocou, kto má vplyv na použitie verejných prostriedkov, ten má byť pod skutočne prísnym drobnohľadom. Samospráva je nepochybne mocenská štruktúra a taktiež disponuje časťou verejných prostriedkov. Je preto namieste, ak sa zamyslíme nad etickými otázkami jej činnosti.

Prvým dôležitým prvkom etiky samosprávy je narábanie s mocou. Nositelia moci, ktorými sú v samospráve poslanci a starosta, sú zároveň v postavení verejných činiteľov a súčasne sú to „obyčajní" ľudia – rôzni, s veľmi pestrým spektrom hodnotových rebríčkov, osobných záujmov a vlastností, sklonov i návykov. Je prirodzené, že pri posudzovaní ľubovoľnej veci si uvedomujú aj to, aké rozhodnutie bude výhodné práve pre nich samých, pre im blízkych ľudí, a podobne. Výsledok prípadnej etickej dilemy (čo uprednostniť – záujem obce alebo svoj vlastný) závisí v konečnom dôsledku od osobných etických hraníc, v ktorých sa človek pohybuje a tiež od úrovne spoločenskej kontroly. Všetci však cítime, že by to nemal byť priestor pre svojvôľu, že by tu mali byť jasné pravidlá, čo taký verejný činiteľ smie a čo určite nesmie urobiť.

Etické normy sa od tých právnych odlišujú okrem iného práve tým, že morálne pravidlá sú nepísané a ich obsah sa vyvíja spontánne s vývojom spoločenskej morálky a prevládajúcich spoločenských postojov. Ak však máme uplatniť etické pravidlá na činnosť konkrétnej inštitúcie alebo osoby, potrebujeme jasne formulované a – z toho potom plynie,

že aj – písané pravidlo. Z tejto potreby vznikajú etické kódexy. Vo vyspelejšom zahraničí zvyknú byť pravidelnou súčasťou systému používaných pravidiel. U nás sú to nateraz skôr ojedinelé pokusy, ktoré vznikajú z vnútornej potreby a iniciatívy ľudí, ktorí správne chápu poslanie samosprávy. Prijať etický kódex nie je povinnosť, neukladá to žiaden zákon. Samospráva, ktorá sa ho rozhodne prijať, vstupuje do celkom slobodného a prázdneho priestoru. Či si určí etické pravidlá a aké to budú pravidlá, to závisí len od jej vlastného rozhodnutia. Ukážku takýchto pravidiel uvádzame v rámčeku 4.

Rámček 4: Ukážka niektorých pravidiel v etickom kódexe samosprávy

Uprednostnenie verejného záujmu
Zamestnanec uprednostňuje verejný záujem pred záujmom osobným alebo skupinovým. Osobný alebo skupinový záujem nesmie ovplyvniť jeho postoje a konanie.

Politická nestrannosť
Postoje a konanie zamestnanca sú politicky dôsledne nezávislé. Postoje v práci nesmú odrážať jeho prípadnú politickú príslušnosť alebo sympatiu. Postoje v súkromí nesmú spochybňovať jeho politickú nezávislosť v pracovných veciach.

Reprezentatívnosť
Zamestnanec si uvedomuje význam všetkých svojich postojov a prejavov pre verejnú mienku. Svojím správaním prispieva k vytváraniu a upevňovaniu dobrej povesti orgánov samosprávy najmä tým, že poskytuje kladný osobný príklad v postojoch k verejným veciam.

Korektné správanie
Zamestnanec sa správa zdvorilo, prejavuje ochotu a záujem o dorozumenie.

Ukážka v rámčeku 4 je z etického kódexu pre zamestnancov samosprávy. Je zrejmé, že prinajmenšom rovnako užitočné by bolo, keby aj volení predstavitelia deklarovali etické pravidlá, ktorými sa chcú a budú riadiť. Najmä v období pred voľbami (keď sa politici uchádzajú o priazeň voličov) a v období po voľbách (keď volebné sľuby ešte nevyprchali do zabudnutia) je vhodný čas na to, aby občania nastolili otázku etiky. Nie však ako výčitku, že také niečo ešte nie je prijaté, skôr ako súčasť programu, ktorým sa má samospráva v budúcnosti riadiť. Kým sa to stane samozrejmosťou, máme pred sebou ešte dosť dlhú cestu a na nej skôr poslúži trpezlivosť a získavanie ľudí než nátlak a preskakovanie povinných stupienkov prirodzeného vývoja.

Predpoklady samosprávy na spoluprácu s tretím sektorom

Samospráva má veľa dobrých dôvodov, aby si rozumela s partnermi z tretieho sektora. Asi netreba zdôrazňovať, že obdobne to platí zo strany tretieho sektora. (Ak to tak v jednotlivom prípade nie je, spravidla to nespôsobujú vlastnosti samosprávy alebo tretieho sektora, skôr zaúčinkovali danosti konkrétnych ľudí, miera ich poznania a účinnosť ich vzájomnej komunikácie.)

Skúsenosti nasvedčujú tomu, že samospráva a predovšetkým miestny tretí sektor majú predpoklady dobre kooperovať, pretože:

- pracujú v úzkom spojení s vlastným (miestnym) prostredím, obe strany majú preto eminentný záujem na hľadaní podpory v komunite,
- predstavujú decentralizačný, samosprávny prvok v organizovaní spoločenského života
- v prípade treťosektorových organizacií zameraných na verejné záujmy a verejné potreby (čo, zdá sa, prevažuje) ide na oboch stranách priam o prekrytie poslaní,

- obe strany reprezentujú aktivizovaný občiansky postoj,
- majú vysoký stupeň slobody strán pre kooperáciu a voľbu jej formy (voľný zákonný rámec – na rozdiel od limitovanej pozície štátnych orgánov),
- potreby a kapacity oboch partnerov sa môžu často veľmi významnou mierou vzájomne doplňovať,
- postoj samosprávy k aktívnym občanom miestneho tretieho sektora má mienkotvorný význam, na čom samospráve – pre jej politický status – spravidla veľmi záleží,
- tretí sektor je potenciálnou základňou osobností miestnej politiky.

Je na škodu, že tieto predpoklady bývajú vzájomne nepoznané. Vyplýva to z toho, že obaja partneri sú na spoločenskej scéne pomerne noví a nie sú dobre známi vo všeobecnosti (a preto sú neznámi aj jeden druhému). Často postačí zoznámiť sa a spoznať záujmy a potreby na oboch stranách, aby sa odhalili netušené prieniky a možnosti užitočných spojení.

Cvičenie 5: Hľadanie vzájomného osohu

1. *Zamyslite sa nad zameraním vašej neziskovej organizácie. Vyhľadajte prvky, ktoré by mohli byť v zhode so záujmami, ktoré preferuje samospráva. Vytvorte si na základe toho stratégiu prístupu k samospráve (vo všeobecnosti aj v jednotlivých rokovaniach).*
2. *Zistite, ako vníma najnaliehavejšie potreby miestneho spoločenstva samospráva. Porovnajte ich s vašimi možnosťami (aj s možnosťami organizácie ako celku aj s možnosťami jednotlivcov). Ak ste našli prienik, máte základ dobrej ponuky na spoluprácu.*
3. *Pouvažujte o tom, či má samospráva informácie o vašej organizácii. Či vie, aké máte poslanie, aké je vaše zameranie, aké sledujete ciele, ako ste pracovali dosiaľ, na akú etapu činnosti sa pripravujete. Pripravte si súhrn informácií vhodných na vašu prezentáciu a pozorne vyberte vhodný spôsob odovzdania týchto informácií samospráve (pozor, vhodný je v tomto prípade ten spôsob, ktorý vyhovuje partnerovi).*

Fungujúca samospráva má v sebe zakomponované inštitúty na zapojenie občanov do jej činnosti. Aj ony sa môžu stať dobrým nástrojom vzájomnej komunikácie a spolupráce. Nezabúdajme, že samospráva si môže formy participácie určovať prakticky bez obmedzení (prirodzene v medziach ústavy a zákona) a že ako občania sme jej súčasťou aj v otázke zvolenia týchto foriem. Stručný prehľad štandardných i neštandardných foriem účasti občanov na činnosti samosprávy ponákame v rámčeku 5. (Súčasne upozorňujeme, že ďalšie formy občianskej participácie sú rozpracované v kapitole Občania a verejné rozhodovanie.)

Rámček 5: Prehľad foriem účasti občanov na činnosti samosprávy

Štandardné formy participácie:

Verejné zasadnutia zastupiteľstva – sú vhodným prostriedkom na získavanie informácií o činnosti samosprávy a na občiansky dohľad nad spôsobom rozhodovania dôležitých vecí. Snaha o uplatnenie vplyvu na obsah rozhodnutia nemusí byť v tomto (často finálnom) štádiu rozhodovacieho procesu účinná.

Komisie – sú zložené okrem poslancov aj z iných obyvateľov obce. Komisie bývajú koncipované podľa odbornej problematiky, ktorou sa majú zaoberať. Sú vhodným fórom na systematickejší kontakt so samosprávou a oblasťou života, ktorej sa komisia venuje, sú ideálnym miestom na predkladanie a prediskutovanie nových návrhov, ktoré môžu vyústiť do odporúčajúceho stanoviska pre zastupiteľstvo. Menej známym príkladom môžu byť grantové komisie, zložené aj z občanov, ktoré rozhodujú o udeľovaní grantov od obce.

Verejné zhromaždenia – sú v niektorých prípadoch zákonnou požiadavkou (napríklad v prípade verejného prerokovania územného plánu). Inokedy treba dosiahnuť uznesenie zastupiteľstva o zvolaní verejného zhromaždenia. Táto forma participácie je vhodná na prediskutovanie konkrétnej témy. Je veľmi náročná na prípravu v otázke zabezpečenia účasti občanov. (Napríklad aj tu sa môže miestna nezisková organizácia ujať iniciatívy – jej prínos by bol nepochybne veľmi významný.)

Menej štandardné a neštandardné formy participácie:

Miestne referendum – je inštitútom priamej demokracie, kde sa hlasovaním obyvateľov rozhoduje o položenej otázke. Referendum je vhodným nástrojom len pri riešení významnejších záležitostí, pretože je organizačne i finančne pomerne náročné. Vyhlasuje ho zastupiteľstvo v prípadoch, ktoré predvída zákon a podľa vlastného zváženia v iných dôležitých otázkach originálnej pôsobnosti samosprávy (viď kapitolu Právne aspekty občianskej aktivizácie).

Prieskumy mienky občanov – slúžia na zmapovanie názorov verejnosti na danú tému. (Opäť veľmi reálny priestor pre aktivitu miestnych neziskových organizácií.)

Verejné vypočutie – participačný inštitút pochádzajúci z USA: môže slúžiť na zozbieranie námetov občanov na začiatku rozhodovacieho procesu alebo na vnesenie ich názorov a návrhov v štádiu po zozbieraní poznatkov a vytýčení alternatív možného riešenia.

Občianske poroty – inštitút participácie z Veľkej Británie: porota zložená z občanov získava názory odborníkov i laikov, potom vybavená relatívne najlepším informačným základom prijíma vo veci rozhodnutie alebo prednáša svoje odporúčanie.

Fokusová skupina – osobitne vybraná (reprezentatívna) skupina občanov, ktorá zaujíma stanovisko k nastolenej otázke; cieľom je odhadnúť pravdepodobnú reakciu väčšej skupiny.

Poradné výbory (ad hoc) – dopĺňajú zostavu komisií o poradenstvo v osobitných, menej frekventovaných oblastiach.

Špeciálne komunikačné a participačné podujatia – projekty otvorených dverí, schránky na príjem sťažností a podnetov od občanov, diskusne zamerané prenosy lokálnej televízie, a podobne.

Možnosti rozvíjania vzťahov samosprávy s tretím sektorom

Kým sa začneme zaoberať optimalizáciou rozvoja vzťahov, oplatí sa zhodnotiť si aktuálny stav a osvojiť si ho ako východisko zmien k lepšiemu.

Pre partnerov týchto vzťahov na oboch stranách platí, že sa dobre nepoznajú, často podliehajú predsudkom, že druhá strana nie je spôsobilá vzťahy rozvíjať, alebo že pozície a záujmy strán sú už z princípu protichodné. Pamätajme na to, lebo inak môžeme veľmi zbytočne vynakladať energiu na konkrétny zámer, hoci partner na druhej strane ho už vopred odsúdil do kategórie neprijateľných.

V tejto súvislosti sa zvykne tiež hovoriť o mýtoch, ktoré vytvárajú dojem nevyvrátiteľných právd a robia v možnostiach porozumenia veľa škody. Na strane samosprávy napríklad môžu poslanci podľahnúť mýtu, že „rozhodovanie je len ich vecou, že občania nepoznajú situáciu a oni sú tí povolaní". Alebo iný mýtus: „Občania nám nerozumejú, nechápu, že chceme pracovať pre nich, podozrievajú nás, nemôžeme preto s nimi spolupracovať." Bežný je aj silácky mýtus „občania si nás zvolili na štyri roky, teraz je našou úlohou ich riadiť a nemajú nám do toho hovoriť". Na strane občanov to môže byť mýtus „aj tak nič nezmeníme...", ktorým sa občan sám vzdáva akejkoľvek iniciatívy i vplyvu. Iný mýtus je „všetci úradníci sú rovnakí = mizerní", čím možno spoľahlivo znechutiť práve tých poriadnych úradníkov.

Asi bude vhodné k spomenutým aj k tým ostatným mýtom povedať, že skôr, než zaujmeme akýkoľvek postoj, overme si, či náš predpoklad alebo dojem je naozaj skutočný. Zovšeobecnenia a univerzálne negatívne súdy sú síce veľmi bežné, ale málokedy pravdivé a dokážu napáchať naozaj veľa škôd.

Treba si tiež uvedomiť, že niektorým jednotlivcom alebo skupinám v spoločenstve sa môže dokonca veľmi hodiť, ak samospráva pracuje v izolácii, a netransparentne; ak je prepojená viac s miestnymi silnými ekonomickými kruhmi než so svojím občianskym okolím. Nebolo by veľmi efektívne, keby sme sa na tento jav hnevali a útočili na jeho nositeľov. Treba ho prijať ako prirodzenú realitu, ktorá vyžaduje umný a účinný prístup, a nie neproduktívne rozhorčenie.

Svoju úlohu tiež zohrala v uplynulom období vládna mediálna stratégia, ktorá tretí sektor interpretovala ako prvok na pomedzí medzi podozrivými slobodomyseľníkmi a nepriateľmi krajiny, ktorých financujú temné zahraničné sily. Najlepším protiargumentom je fungovať transparentne a pomôcť, aby ľudia boli lepšie informovaní.

Tradície správania, to je niečo, čo sa vyvíja len pomaly a skutočnú zmenu prinášajú až výmeny generácií. Nezabúdajme na to, že všetko nové je aj zvláštne, a tým ťažšie pochopiteľné, čím viac sa to vzďaľuje od zabehnutej reality. (V jednej z obcí „treťosektorovci" opisovali, ako im ľudia nechceli uveriť. Vraj keď obec dostane finančný grant, určite to nebude „len tak" a bohviečo budú potom tí za to chcieť...)

Veľmi rozšírenou a vžitou tradíciou je hovoriť a nepočúvať. Ak aj samospráva za pomoci miestneho tretieho sektora vybuduje najprogresívnejší systém participácie občanov, ale nik sa nepostará o povznesenie kultúry ich komunikácie, mnohé snaženia budú vystavené nemilosrdnej konfrontácii s nepripravenosťou aktérov na akúkoľvek – a nie to ešte konštruktívnu – výmenu názorov.

Po týchto úvahách si pozrite zoznam námetov na rozvoj vzájomných vzťahov v rámčeku 6 a následne si skúste vyplniť dotazník v cvičení 6.

Rámček 6: Námety na rozvíjanie vzťahov medzi samosprávou a tretím sektorom:

- lepšie sa vzájomne spoznať (prostredníctvom cielených aktivít)
- identifikovať a prekonať predsudky, ktoré spolupráci prekážajú
- vzájomné akceptovať (veľmi odlišné!) formy správania
- oceniť variabilitu, nezovšeobecňovať jednorazové negatívne skúsenosti
- postúpiť od komunikácie „ad hoc" a v tiesni ku komunikácii systematickej
- podporovať participáciu občanov všeobecne (obojstranný úžitok)
- podporovať všetky formy komunikácie s občanmi a pomáhať ich rozvíjať
- zapojiť sa do činnosti samosprávy (až po činnosť v stálych orgánoch)
- efektívne sa zapájať do rozhodovacích procesov (najmä v tvorbe dôležitých rozhodnutí – príprava rozpočtov, rozhodovanie o obecných fondoch, územné plánovanie, a pod.)
- prezentovať, propagovať a rozvíjať transparentnosť
- vyhľadávať obojstranne výhodné riešenia

Cvičenie 6: Dotazník k rozvoju vzťahov samosprávy a miestneho tretieho sektora

1. Pri akých príležitostiach ste sa kontaktovali s vašou miestnou samosprávou?

.....

.....

2. Boli doterajšie príležitosti komunikácie pre rozvoj vzťahov priaznivé?

.....

.....

3. Poznáte konkrétne pozadie nepriaznivých postojov proti vašim aktivitám?

.....

.....

4. Dávate si pred stretnutím záležať na tom, aby ste poznali formy správania vášho budúceho partnera?

.....

.....

5. Dokázali by ste sa prispôsobiť formám správania, ktoré sú typické pre prostredie vášho partnera? Ak áno, vďaka čomu? Ak nie, prečo?

.....

.....

6. Získali vaši ľudia základné zručnosti v komunikácii? Ak áno, vymieňate si skúsenosti z ich uplatňovania? Ak nie, uvažujete o tom, že by to bolo užitočné?

.....

.....

7. Má záujemca o vašu činnosť prístup k informáciám o vašej organizácii, o jej poslaní, o prebiehajúcich aktivitách a o finančnom zázemí? Ak áno, sú ponúkané informácie všeobecne dostupné? Ak nie, uveďte príčiny a či ich dokážete eliminovať?

.....

.....

Pri určitom stupni zrelosti partnerov je možné pristúpiť aj k záväznejším a stabilizovanejším formám spolupráce. Jednou z nich je zmluvná úprava vzťahov, inou je činnosť v spoločných alebo v zmiešaných inštitucionalizovaných štruktúrach.

Zmluvy vyvolávajú dve protichodné reakcie: na jednej strane máme nesprávne vžité, že zmluvy nie sú potrebné, veď „sme svoji a veríme si...", na druhej strane však vyjadrenie vlastného záväzku v písomnej forme je nepochybne veľmi presvedčivý spôsob, ako možno prekonávať na strane partnera podozrievanie, neistotu a budovať dôveru. Zmluvných typov je neúrekom a v závažnejších prípadoch treba využiť odbornú pomoc právnika. Jednoduché vzťahy, kde si strany jedna druhej vzájomne niečo poskytujú (čo sú v bežnom živote asi najfrekventovanejšie prípady) môžete upravovať netypovou zmluvou podľa ukážky v rámčeku 7.

Inštitucionalizovaná spolupráca môže mať opäť veľmi veľa foriem. Jednou z rozvíjajúcich sa sú tzv. komunitné organizácie, ktoré pracujú s rôznou formou inštitucionálnej podpory miestnej samosprávy – od prípadu, keď je organizácia pod akousi spoločenskou záštitou samosprávy až po prípad, keď je samospráva napríklad jedným z členov komunitného občianskeho združenia. Samospráva môže zveriť treťosektorovej organizácii vymedzenú časť svojich úloh (napríklad spravovanie niektorého účelového fondu) alebo môže miestna

nezisková organizácia plniť pre samosprávu expertné úlohy, v niektorých prípadoch môže byť aktuálne aj zverenie úloh pri komunikácii s občanmi (vydávanie časopisu, vykonávanie prieskumov a pod.). Paleta možností je široká a vlastne nemá obmedzenie. V príprave takýchto typov spolupráce treba pamätať na to, že právnou podmienkou na strane samosprávy je spravidla súhlas zastupiteľstva.

Ešte pár konkrétnych príkladov na záver. U nás existujú viaceré komunitné nadácie s priamou účasťou samosprávy (Banská Bystrica, Prešov, Nitra). Iné majú spoluprácu v nejakej forme inštitucionalizovanú. V Čechách napríklad miestna samospráva založila alebo je spoluzakladateľom 33 nadácii (Nadácia J. Husa, 2000).

Rámček 7: Vzor zmluvy o spolupráci

Zmluva o spolupráci

(podľa ust. § 51 Občianskeho zákonníka)

1. Zmluvné strany

1.1. Obec/Mesto.....
IČO:
bankové spojenie
zast.: meno, priezvisko a funkcia podpisujúceho (spravidla starosta/primátor)
(v ďalšom texte len „Partner 1“)
1.2. Názov a sídlo, bank. Spoj., IČO, meno, priezvisko a funkcia podpisujúceho zástupcu)
(v ďalšom texte len „Partner 2“)

2. Úvodné ustanovenia (účel dohody, prípadne popis okolností, ako k zmluve došlo)
Zmluvné strany sledujú uzavretím dohody zámer.....

3. Predmet dohody

(uviesť konkrétne, čo najpresnejšie a zrozumiteľne: čo, dokedy a ako sa bude plniť)
3.1. Záväzky Partnera 1:
.....
.....
3.2. Záväzky Partnera 2:
.....
.....

4. Iné dohody (ak sú)
.....

5. Spoločné a záverečné ustanovenia

5.1. Obe zmluvné strany sú oboznámené so znením zmluvy, rozumejú mu a nemajú proti nemu námietky. Zmluva sa uzatvára slobodne, žiadna zo strán neuzatvára zmluvu v tiesni, výsledkom ktorej by bolo prijatie nevýhodných podmienok.
5.2. Zmluva vzniká jej obojstranným potvrdením.
5.3. Zmluva sa vyhotovuje v... exemplároch, z toho po...pre každého z partnerov.

V..... dňa.....
zn.:.....

.....
Partner 1

V.....dňa.....
zn.:.....

.....
Partner 2

Tucet odporúčaní na dobrú spoluprácu namiesto záveru

Pre tých, ktorí sa radšej orientujú v stručných prehľadoch, je určená rekapitulácia praktických poznatkov:

1. Spoznajme, ako vnímajú v samospráve prácu našej neziskovej organizácie.
2. Cieľavedome pracujme s prípadnou nepriazňou v postojoch voči nám.
3. Spoznajme naliehavé potreby samosprávy a očakávania pomoci.
4. Hľadajme prienik našich kapacít a potrieb samosprávy.
5. Podporme našou činnosťou participáciu občanov.
6. Buďme príkladom v transparentnosti.
7. Spoznajme organizačnú štruktúru našej samosprávy a jej základné pravidlá fungovania.
8. Rozlišujme rôzne statusy v činnosti jednotlivých orgánov samosprávy a ich možnosti, nevyžadujme nemožné.
9. Vstupujme uvážlivo, korektne a dobre pripravení do rozhodovacích procesov, využívajme existujúce formy účasti občanov na samospráve.
10. Eliminujme šírenie všeobecných poloprávd a nepodložených tvrdení, pátrajme nezaujato po pravde, buďme pripravení prijať akékoľvek výsledné poznanie.
11. Ak očakávame konkrétny výsledok, pripravme ho sami ako návrh. Pamätajme pritom, že spôsob spracovania veľmi ovplyvňuje prvý i rozhodujúci dojem.
12. Komunikujme na úrovni, zručne a účinne. Skúmajme vlastné i cudzie úspechy i neúspechy, vyvarujme sa opakovaniu chýb, vo všetkom nachádzajme nové poznanie a dajme ho do služieb zdokonaleniu.

Kľúč k cvičeniam:

Cvičenie 1

- *úloha 1:*
  Pre výkon štátnej správy okresnými a krajskými úradmi platí ods. 2, pre výkon samosprávy obcami platí ods. 3, pre výkon delegovanej štátnej správy obcami platí ods. 2
- *úloha 2:*
  Jeden z možných názorov, (že pri používaní mocenských nástrojov platí aj pri výkone samosprávy čl. 2, ods.3 ústavy) sa môže opierať o argumentáciu, že samospráva sa má vtedy (podobne ako štát, s jeho mocenskými prvkami) pohybovať v obmedzenejšom priestore, aby bola zúžená možnosť jej zásahu do práv a slobôd občanov. Opačný názor (že samospráva môže disponovať väčším priestorom pre vlastné uplatnenie moci) by mohol napr. argumentovať tým, že niekedy môže byť takýto „lokálny odklon" v záujme danej komunity, pričom ide pri samospráve o organizmus, kde sa môže uplatniť priamy dosah občanov.

Cvičenie 2

1. *Rovnocenné (ide o občianskoprávne vzťahy)*
2. *Každé z uvedených posúdení, (a zrejme aj mnohé ďalšie), majú svoje opodstatnenie. Z formálnoprávneho hľadiska ide o protiprávny stav, z hľadiska verejných záujmov sa však často pokrok dosahuje vybočením z jestvujúceho právneho stavu, (aj keď by to v právnom štáte nemalo znamenať pravidlo, skôr výnimku).*

Cvičenie 3

1. *Áno. Zastupiteľstvo je uznášaniaschopné a za návrh hlasovala nadpolovičná väčšina prítomných, čo je podmienka prijatia platného uznesenia.*
2. *Nie. Pri účasti 40 poslancov je 3/5 kvórum, potrebné na prijatie VZN, 24 hlasov.*

Cvičenie 4

1. *Zvoľme si konkrétny príklad – napr. triedenie odpadu. Porozmýšľajte, čo by ste sami potrebovali vedieť, keby ste boli na mieste poslancov (napr. ako sa to robí v iných obciach, s čím sú najčastejšie problémy a ako im predísť, akými rôznymi spôsobmi možno triediť v obci odpad a čo ktorý spôsob so sebou prináša, čo to bude znamenať pre obecný rozpočet a čo pre rozpočet v domácnostiach občanov, čo si o tom občania myslia a k akým riešeniam majú bližšie, prípadne, ktoré majú sklon odmietnuť, a pod.) Potom k potrebám informácií priraďme formy, ktoré by sme sami považovali za presvedčujúce (napr. prehľady o skúsenostiach iných obcí, o dosahoch rôznych prístupov k triedeniu, prieskumy mienky občanov a pod.). Uvedomte si, aký máte svoj vlastný postoj k materiálom na preštudovanie – podľa toho, aké sú obsiahle, akým písmom sú písané, aké sú názorné a pod.*
2. *Príklad*
   Obecné zastupiteľstvo v .....
   1. b e r i e n a v e d o m i e podnet občianskeho združenia Ekopost, informácie o skúsenostiach s triedením odpadu v iných obciach a predložené výsledky prieskumu mienky občanov,
   2. k o n š t a t u j e, že názorom občanov najviac zodpovedá vytriediť z odpadu v domácnostiach tri komponenty (papier, sklo, bioodpad) a použiť zvozový kalendár podľa priloženého materiálu,
   3. u k l a d á komisii životného prostredia pripraviť návrh VZN o triedení tuhého komunálneho odpadu tak, aby mohol byť prerokovaný na najbližšom plánovanom zasadnutí obecného zastupiteľstva.

Cvičenie 5

1. *Príklad: Sme občianske združenie so zameraním na sociálnu oblasť, prednostne deti a mládež. Samospráva má v pôsobnosti starostlivosť o rodinu a deti a pri poslednom hodnotení sociálnej oblasti si vytýčila cieľ vytvoriť pre deti viac príležitostí na kultivované využitie voľného času. Rozhodneme sa prediskutovať potreby obce (môžeme určite počítať s tým, že samospráva má na riešenie tohto problému nedostatočné kapacity). Aktivity nášho združenia poskytneme po tom, ako vyplnenie priestoru, na ktorý samospráva nestačí.*
2. *(Pokračujeme v príklade.) Samospráva inklinuje viac k riešeniu problémov starších občanov. Vaše zameranie na mládež tomu nemusí oponovať, môžete sa pokúsiť o projekt spojenia osamelých občanov s konkrétnymi aktivitami detí a mládeže, ktoré by prinášali obojstranný prospech (obstarávanie nákupov, zbieranie miestnych ľudových povestí, tradícií a zvykov a pod.)*
3. *(Pokračujeme v príklade.) Predpokladajme, že samospráva toho o vašom združení veľa nevie. Pripravíme čo najstručnejší informačný materiál (v rozsahu formátu A4), kde zhrnieme veľmi jasným jazykom všetko najdôležitejšie. Zistíme si, kto z poslancov inklinuje k téme detí a mládeže. Najprv osobne poinformujeme jeho, potom zistíme jeho názor na to, akým spôsobom dostať naše informácie k ostatným poslancom. Podobne osobne pohovoríme so starostom. Vyberieme si termín návštevy, keď bude mať na nás dostatok času, prídeme presne. Zistíme si, koľko času má na stretnutie a dodržíme tento limit. Prvé stretnutia zamerajme na to, aby sa stali známe naše ciele a aby sme našli vhodný priestor pre spoluprácu. Požiadavky nastoľujme až potom, keď máme tento zoznamovací krok úspešne za sebou.*

Použitá literatúra

Briestenský L.: Dekocúrkovizácia 2, JASPIS Bratislava 1999.

Fisher, F.: Miestna samospráva a účasť občanov na veciach verejných, LSGAC Bratislava 1998.

Macedo Ľ., Briestenský L.: Dekocúrkovizácia, ETP Slovensko Bratislava 1997.

Nadácia J. Husa: Správa majetku nadácií, Bratislava 2000.

Prusák, J.: Teória práva, učebné texty Právnickej fakulty UK v Bratislave 1999.

Prusák, J., Škultéty, P., Čapková S.: Optimalizácia uplatnenia verejnej moci v miestnych podmienkach, IROMAR EF UMB Banská Bystrica 1997.

Prusák, J., Škultéty, P.: Miestna samospráva ako verejná autorita, JASPIS Bratislava 1999.

Škultéty, J.: Samospráva a štátna správa, PEMACO Bratislava 1992.

Právne normy:

- Ústava SR (zák. č. 460/92 Zb. v znení noviel), najmä jej IV. hlava, čl. 64 – 71
- zákon o obecnom zriadení (zák. č. 369/90 Zb. v znení noviel)
- zákon o majetku obcí (zák. č. 138/91 Zb. v znení noviel)
- zákon o obecnej polícii (zák. č. 564/91 Zb. v znení noviel)
- zákon o správnom konaní (zák. č. 71/67 Zb. v znení noviel)
- zákon o správe daní a poplatkov (zák. č. 518/92 Zb. v znení noviel)

OBČANIA A VEREJNÉ ROZHODOVANIE

OBSAH: Občan, štát a verejné rozhodovanie; občianska participácia; účastníci verejného rozhodovania; občan a moc; motivácia občanov; postoje občanov; formy občianskej participácie; verejná diskusia; účasť občanov na rozhodovaní; komunitné organizovanie; program transformácie verejného rozhodovania; aktívna komunita; otvorená verejná správa; schopnosť riešiť verejné konflikty

Prečo sa venujeme miestu občanov vo verejnom rozhodovaní? Prečo sa občania majú podieľať na verejných rozhodnutiach? Čo je to vôbec verejné rozhodnutie? Čo je možné urobiť, aby sme prekonali nezáujem a ľahostajnosť našich spoluobčanov? Je v našich silách vyvážiť nerovnováhu v moci medzi nami – občanmi, a verejnými činiteľmi? Aké sú primerané formy a techniky na zapojenie občanov? Máme vôbec šancu niečo zmeniť? Naša odpoveď na poslednú otázku je jednoznačné áno. Odpovede na ostatné postupne nájdete v tejto kapitole.

Táto kapitola poskytne mozaiku konceptov, teórií, skúseností a foriem zapájania verejnosti z pohľadu **občana** a jeho možností vstupovať do verejného priestoru a vplývať na verejné rozhodovanie. Z množstva teórií a konceptov sme vybrali tie, ktorých použitie sa osvedčilo v práci občianskych iniciatív na Slovensku a v Čechách. Naším cieľom v tejto kapitole je uľahčiť orientáciu v spôsoboch verejného rozhodovania a ponúknuť primerané formy, ktorými je možné do tohto rozhodovania zapojiť občanov.

Pred tým, než sa ponoríme do samotného textu, skúsme si ešte zadefinovať pojmy.

Terminologické okienko

Verejné rozhodovanie – je rozhodovanie s verejnými dôsledkami; dôsledky takéhoto rozhodnutia ovplyvnia širšiu verejnosť. Do verejného rozhodovania patria aj všetky rozhodnutia o použití verejných prostriedkov (z daní a poplatkov od občanov).

Autorita – v tejto kapitole používame pojem autorita na označenie verejnej autority. Sú ňou všetky verejné rozhodovacie orgány v rámci štátnej správy a samosprávy.

Moc – je schopnosť jednotlivcov alebo skupín uplatniť svoje záujmy, a to aj napriek odporu druhých.

Debata – zväčša vzájomná diskusia politikov alebo expertov. Účastníci debaty sa snažia o výhru v súboji argumentovania.

Verejná diskusia – diskusia občanov v komunite, ktorá im v psychologicky bezpečnom prostredí poskytuje priestor na vyjadrenie vlastných názorov, postojov, nápadov, ale i obáv, ako aj priestor, v ktorom sú tieto názory vypočuté, ostatní o nich rozmýšľajú a možno sa niekto nimi dá aj ovplyvniť.

Silný demokratický dialóg (v anglickom origináli „strong democratic talk", Barber, 1984) – verejná diskusia občanov, ktorá umožňuje vznik verejného videnia a politického zvažovania. Vytvára priestor na premenu individualistických postojov účastníkov diskusie na postoje vyjadrujúce spoločný záujem komunity.

Komunita – skupina ľudí, ktorí sú nejakým rozpoznateľným spôsobom vzájomne previazaní. V tejto kapitole nás zaujímajú hlavne geograficky vymedzené komunity – mestá, vidiecke sídla, sídliská, mikroregióny, susedstvá atď. Ľudí v takejto komunite spája hlavne rovnaké bydlisko, niekedy aj práca.

Stakeholder (v komunite) – je každá inštitúcia, organizácia, skupina alebo jednotlivec, ktorí si vo vzťahu ku komunite môžu niečo nárokovať; majú právo spolurozhodovať o zdrojoch, využívajú alebo poskytujú služby, alebo sú priamo ovplyvnení činnosťami v rámci komunity (Bryson, 1988). Vo vzťahu k rozhodovaniu rozoznávame tri základné kategórie stakeholdrov: 1) tí, ktorí sú formálne zodpovední za rozhodnutie, 2) tí, ktorí rozhodnutím budú ovplyvnení, alebo majú nejaký záujem na rozhodnutí a 3) tí, ktorí nejakým spôsobom môžu znemožniť alebo ovplyvniť realizáciu rozhodnutia (Potapchuk, 1991).

Empowerment – posilňovanie, zvyšovanie moci občanov

Vyjednávanie – je proces, v ktorom si strany v konflikte (s konfliktnými záujmami) priamo alebo nepriamo vymieňajú názory, sľuby, hrozby alebo informácie týkajúce sa jednej alebo viacerých spoločných oblastí. Pomaly sa aj u nás ujíma rozdelenie na pozičné a na záujmoch postavené vyjednávanie. Hlavný rozdiel medzi nimi je v tom, že pri pozičnom vyjednávaní sa strany sústreďujú len na pozície, zatiaľ čo pri vyjednávaní postavenom na záujmoch sa snažia odkryť aj potreby a záujmy, z ktorých ich pozície vychádzajú (Dukes, 1996).

Mediácia – „asistované vyjednávanie" – je to pomoc neutrálnej „tretej strany" pri vyjednávaní. Mediácia je proces, prostredníctvom ktorého zúčastnení s pomocou neutrálnej osoby alebo osôb systematicky oddelia oblasti konfliktu, aby mohli navrhnúť možnosti riešenia, posúdiť alternatívy a dosiahnuť spoločnú dohodu, ktorá vyhovuje ich potrebám (Dukes, 1996). Mediátor riadi proces vyjednávania, ale nepresadzuje vlastné riešenia konfliktu. Z bohatej palety mediačných procesov téme našej kapitoly zodpovedajú hlavne komunitná mediácia, mediácia verejných konfliktov a mediácia verejného rozhodovania.

Tretia strana – je všeobecný pojem, ktorý sa používa na označenie roly niekoho, kto asistuje stranám v konflikte pri riešení ich sporu – mediátor, facilitátor i arbiter (Dukes, 1996)

Občan, štát a verejné rozhodovanie

Dlhé roky socializmu „naučili" našu spoločnosť spoliehať sa na štát a očakávať od politikov, že svojimi rozhodnutiami zabezpečia pre nás istoty a (často falošné) bezpečie. Platí to vo veľkej miere aj pre mladých ľudí, ktorí síce v ére socializmu prežili iba rané detstvo, ale hodnotové očakávania si osvojovali od svojich rodičov. Týka sa to najmä oblastí, o ktoré sa za normálnych okolností môže postarať jednotlivec sám, rodina či miestna komunita. Napríklad presunutie zodpovednosti i právomocí týkajúcich sa vzdelávania detí na štát spôsobuje, že štát získava úplnú kontrolu nielen nad financovaním, ale aj nad tým, čo sa v školách môže a čo nemôže učiť. Istota a bezpečnosť je však iba jednou stranou rovnice. Tou druhou je cena, ktorou platíme za tieto istoty. Ak aj opomenieme dane, ktoré sú potrebné na zaplatenie všetkých sociálnych istôt a administrácie celého systému, dôležitejšie je, že posilňovaním vplyvu a kompetencií štátu sa vlastne okresáva sloboda, schopnosť prijať zodpovednosť za svoje rozhodnutia, ako aj iniciatíva jednotlivca a miestnych spoločenstiev pri riešení verejných problémov.

Pre lepšie pochopenie dlhodobého vplyvu socializmu na občana si môžete urobiť nasledujúce cvičenie. Ilustruje hodnoty prevládajúce dnes na Slovensku v porovnaní so západnou Európou.

Cvičenie 1: Aké hodnoty vyznáva Slovensko a aké svet?

Množstvo rôznorodých hodnôt, ktoré ľudia vyznávajú, možno zjednodušene zhrnúť do nasledujúcich šiestich oblastí. Tieto hodnoty je možné zisťovať v ktorejkoľvek kultúre a na základe odlišnej miery ich uprednostňovania sa dajú porovnávať jednotlivé kultúry a krajiny.

Hodnoty:

1. ***Konzervativizmus*** *– zachovávanie hladkých vzťahov v rámci svojej skupiny aj navonok, nevyčnievanie, zachovávanie stavu vzájomnej zaviazanosti si ľudí*
2. ***Autonómnosť*** *– jednotlivec sa cíti povzbudzovaný k iniciatívnosti a osobitosti*
3. ***Hierarchia*** *– považovanie pridelených rolí za rozhodujúce a preferovanie zachovania existujúcej sociálnej štruktúry*
4. ***Egalitarianizmus*** *– jednotlivec berie osobnú zodpovednosť za sociálne spravodlivé správanie, zamerané na rozvoj a blahobyt celej spoločnosti*
5. ***Zvládanie sveta*** *– asertívne úsilie sa o zmenu sveta a prispôsobenie si ho tak, aby človek mohol uspokojiť svoje ciele a potreby*
6. ***Harmónia*** *– vyhýbanie sa (nie riešenie) medziľudským konfliktom a skôr zapadnutie do prostredia, než snaha zmeniť ho.*

Pozorne si teraz prečítajte 6 nasledujúcich výrokov. S každým z nich ste sa mohli stretnúť v bežných rozhovoroch s vašimi známymi. Každý z výrokov v „hovorovej" podobe vyjadruje jednu zo šiestich hodnôt charakterizovaných na začiatku cvičenia. Postupne priraďte jednotlivým hodnotám výroky, ktoré ich najpresnejšie vystihujú:

Výroky:

a) „Vždy musia byť tí, ktorí rozhodujú za iných, a tí, ktorí poslúchajú. To umožňuje pohodlný život."

b) „Čo je vo mne, je iba vo mne a druhí určite pochopia, že vidím veci po svojom. Chcem využiť svoje sily a zrealizovať vlastný talent a keby to urobili aj oni, rozumeli by mi."

c) „Viem, kto čo robí a kto mi čo môže poskytnúť a ľudia vedia, čo môžu očakávať odo mňa. Niekedy je to síce únavné a otravné prispôsobovať sa ich očakávaniam, ale je to bezpečné a výhodné."

d) „Nech je svet taký, aký ho potrebujem mať ja a ľudia, ktorí sú mi blízki. Prečo by som sa mal iba prispôsobovať tomu, ako ho vytvorili iní?"

e) „V kútiku duše by som možno chcel mať všetko, ale ak to bude na úkor druhých, tak z toho nedokážem mať skutočnú radosť. My ľudia musíme brať na seba vzájomný ohľad, vždy a všade."

f) „Svet nezávisí od našej aktivity a žiadna predstava o ideále nestojí za to, aby sme si pokazili dobré vzťahy s ľuďmi. Každý konflikt je zlý."

Tak čo, aká je vaša odpoveď?: 1...., 2...., 3...., 4...., 5...., 6.....

Teraz si skúste odpovedať ešte na otázky, ktoré smerujú k rozdielom, resp. blízkostiam slovenskej a západoeurópskej spoločnosti: V ktorých z uvedených hodnôt sú podľa Vás najväčšie rozdiely medzi slovenskou a západoeurópskou populáciou? V akom smere sú tie rozdiely? V čom sa podľa vášho odhadu neodlišujeme?

Medzikultúrny výskum (Schwartz a spol., in press, Bianchi, 1999) ukázal, že napriek výrazným zmenám na Slovensku po roku 1989 (otvorený politický systém, trhová ekonomika) udržiavajú sa výrazné rozdiely medzi hodnotami slovenskej a západoeurópskej populácie. Hodnoty majú akúsi väčšiu zotrvačnosť. Oproti západnej Európe sa na Slovensku ako výrazne menej dôležité vnímajú hodnoty „autonómia", „egalitarianizmus" a „zvládanie sveta". Oveľa vyššie sa na Slovensku oproti západoeurópskej spoločnosti uprednostňujú hodnoty „konzervativizmu" a „hierarchie". A napokon, medzi Slovenskom a západnou Európu nie je významný rozdiel iba v hodnote „harmónia".

(Správna odpoveď je: 1c), 2b), 3a), 4e),5d), 6f)

V západných krajinách sú práva, ale aj povinnosti jednotlivca (hlavne v zmysle postarania sa o seba) vnímané ako dominantné a ony určujú charakter verejnej správy. Štát má mať len tie funkcie, ktoré je úplne nevyhnutné spravovať spoločne. Prílišné „rozbujnenie štátu" vedie obyvateľov k závislosti od neho a premieňa samostatných občanov na „zákazníkov" závislých od štátu. To je situácia, v ktorej väčšina štátov so silným systémom sociálnych služieb zisťuje, že z daní nie sú schopné získať dostatok verejných prostriedkov. Tie by mali slúžiť na uspokojenie sociálnych potrieb všetkých, čo si ich nevedia alebo nechcú zabezpečiť sami. Taktiež nie je v silách štátu uspokojiť rôznorodé požiadavky a predstavy o spravodlivom prerozdeľovaní verejných prostriedkov.

Veľa ľudí, a nielen na Slovensku, podlieha zavádzajúcim predstavám o výsadnom postavení politikov vo verejnom rozhodovaní. Ak sa aj vám zdá, že takáto úvaha o úlohe jednotlivca a štátu je síce pekná, ale väčšinu obyvateľov Slovenska ani verejnú správu len tak nezmeníte, čítajte ďalej. Nasledujúce strany vás možno presvedčia, že nemusíte byť až taký bezmocní, ako si myslíte. Predtým sa však skúste otestovať, ktorým mýtom o politike a politikoch vo verejnom rozhodovaní podliehate vy sami.

Cvičenie 2: Niekoľko mýtov o politike a politikoch vo verejnom rozhodovaní

S ktorými z týchto výrokov súhlasíte?

- *Politika sa ma netýka, je to vec politikov, politických strán, médií a možno ešte niekoľkých odborníkov (či kváziodborníkov) a prípadne osobností.*
- *Jediný spôsob, ktorým môžem zasiahnuť do politiky, je voliť vo voľbách.*
- *Politici sú tu na to, aby robili správne rozhodnutia o veciach, ktorým my nerozumieme. Politikom má byť človek, ktorý toho vie viac ako iní, a preto má právo rozhodovať.*
- *Dobrého politika spoznám podľa toho, že presadí svoj názor za každú cenu.*
- *Správne rozhodnutie je to, s ktorým súhlasí najviac odborníkov, a ktoré sa dá najlepšie podložiť faktmi.*
- *Politika ako taká je špinavá – umožňuje politikom, aby sa obohacovali na úkor obyčajných ľudí a predstavuje množstvo nepríjemných konfliktov.*
- *Moc je zlá a majú ju politici a bohatí podnikatelia. My sme bezmocní.*

Nie je najpodstatnejšie, či s týmito výrokmi súhlasíte alebo nie. Dôležitejšie je uvedomiť si, že sú to mýty, ktorým máme tendenciu podliehať. V ďalšom texte ponúkame námety, ako tieto mýty prekonávať.

Ako to teda je s verejným rozhodovaním a s politikou?

Existuje množstvo rôznorodých definícií politiky, od tých, čo môžete nájsť v slovníkoch, až po definície v politologickej literatúre. Často najdôležitejším pojmom definície je moc. Nás však zaujímajú definície, ktoré sa zaoberajú dilemami verejného rozhodovania. Takýmto spôsobom definuje politiku aj americký politológ Benjamin Barber (1984): *„Politika sa začína tam, kde je nevyhnutné rozhodnutie a konanie s verejnými dôsledkami a niekto musí urobiť zmysluplné rozhodnutie, napriek existencii konfliktu a absencii nezávislých kritérií.* ***Základnou otázkou politiky teda je: Ako máme rozhodnúť v situácii, keď vieme, že dôsledky tohto rozhodnutia ovplyvnia nás všetkých, chceme urobiť dobré rozhodnutie, ale nemáme rovnaký názor na to, čo a ako by sme mali urobiť, ak navyše neexistujú nezávislé kritériá na posúdenie alternatív?"***

Táto definícia nehovorí nič o zvláštnom postavení politikov či expertov. Naopak, zdôrazňuje to, že všetky rozhodnutia a činnosti, ktoré majú verejné dôsledky, nezávisle od toho, kto ich uskutočňuje, tvoria politiku. Navyše vymedzuje politiku do roviny rozhodnutí,

v ktorých sú experti v podstate v rovnakej situácii ako ktokoľvek iný. **Politika sa totiž začína tam, kde sa ani experti medzi sebou nevedia dohodnúť na objektívnych a najdôležitejších kritériách, podľa ktorých treba rozhodnúť.**

Kľúčovým pojmom takejto definície politiky je rozhodnutie s verejnými dôsledkami. Vo väčšine prípadov je jednoduché odlíšiť verejné rozhodnutia od súkromných podľa ich dosahu na širšiu verejnosť. Avšak niektoré zjavne súkromné rozhodnutia sa môžu prejaviť či už pozitívnymi alebo negatívnymi verejnými dôsledkami. Napríklad rozhodnutie súkromného vlastníka podniku zdvojnásobiť výrobu môže spôsobiť zníženie nezamestnanosti, ale aj zhoršenie kvality životného prostredia v regióne. Iné typy činnosti, ak ich skúmame jednotlivo, sú súkromné, avšak ak sa nahromadia, tak majú verejné dôsledky. Napríklad zvyšovanie počtu automobilov v domácnostiach sa môže premietnuť do rastu produkcie automobilových podnikov a priniesť so sebou aj verejné dôsledky v znečisťovaní ovzdušia, nevyhnutnosti zväčšovania vyasfaltovaných plôch potrebných na dopravu a parkovanie, v znižovaní efektivity hromadnej prepravy, v dopravných zápchach, v raste počtu mŕtvych na cestách.

Za posledných desať rokov sa na Slovensku v súvislosti s postojom občanov k veciam verejným veľa zmenilo. Aby prebiehajúce zmeny ovplyvnili rozvoj občianskej spoločnosti, musia byť splnené naraz dve podmienky: na jednej strane je to rast záujmu občanov o veci verejné, na druhej strane potreba posilnenia individuálnej zodpovednosti. Viaceré prebiehajúce procesy naznačujú smerovanie k takémuto stavu. Napríklad zlepšuje sa prístup k informáciám prostredníctvom moderných technológií, je stále ťažšie cielene utajovať informácie, rýchlo sa šíria poznatky zo zahraničia, rapídne klesá dôvera k formálnym a inštitucionálnym autoritám, rastie nespokojnosť s prerozdeľovaním prostriedkov štátom, zvyšuje sa tlak verejnosti na znižovanie daní a pribúdajú skúsenosti s rôznorodými úspešnými aj neúspešnými kampaňami a protestnými akciami skupín občanov.

Občianska participácia

Skúste si predstaviť (a myslíme, že to vôbec nebude ťažké) nasledujúcu situáciu:

Mestské zastupiteľstvo v nemenovanom meste sa, po konzultácii s útvarom hlavného architekta, rozhodne na mestskom pozemku v tesnom susedstve obytnej štvrte zo 60. rokov postaviť polyfunkčný areál pozostávajúci z bytových domov, obchodných priestorov a kultúrno-športového centra. V konkurze vypísanom mestom zvíťazí projekt stavebnej firmy so zahraničnou účasťou. Vo výveske miestneho úradu sa na niekoľko týždňov objaví situačný náčrt stavebného zámeru s odkazom na úradníka, u ktorého je možné odovzdať svoje pripomienky. Mesto a stavebná firma podpíšu kontrakt na realizáciu areálu a firma začne pripravovať výstavbu. Až keď sa okolo dovtedajšieho parčíka objaví plechový plot a ťažké mechanizmy začnú likvidovať stromy, obyvatelia susediacej obytnej štvrte zistia, čo sa deje. Zväčša postarší obyvatelia sú pobúrení, keďže sa narušila pohoda ich bývania. Protestujú proti hluku, prachu a množstvu cudzích ľudí, ktorí pracujú na stavbe. Vôbec sa im nepáči, že jeden z mála parkov v ich štvrti sa má premeniť na rušný obchodný areál. Niekoľko najaktívnejších obyvateľov rozpúta kampaň proti výstavbe areálu, ako aj proti zahraničnej firme. Začnú sa šíriť klebety o podplatení starostu a poslancov mestskej časti zahraničnou firmou a médiá sa vzápätí chytia škandalóznej témy. Pod tlakom verejnosti a médií mestskí poslanci tesnou väčšinou napokon odhlasujú pozastavenie realizácie výstavby. Keďže mesto nie je schopné niekoľko mesiacov vyriešiť situáciu, firma sa rozhodne odstúpiť od zmluvy a súdne vymáhať od mesta náhradu. Príbeh sa končí rozhádanými obyvateľmi a samosprávou, zničeným parkom, obrovským dlhom mestskej štvrte voči zahraničnej firme. Na niekoľko ďalších rokov je zničená povesť mesta v očiach možných

investorov. Obyvatelia zdanlivo víťazia, ale v skutočnosti sa im prinajmenšom na niekoľko mesiacov podarilo zastaviť akúkoľvek rozvojovú aktivitu v ich štvrti. Veď komu by sa chcelo riskovať ďalší škandál!

Na prvý pohľad sa tento príbeh môže zdať príkladom úspešného presadenia názoru verejnosti pri rozvoji územia. A v istom zmysle to tak aj je. Ako však záver príbehu naznačuje, nepriateľstvo medzi občanmi a samosprávou môže mať pre obe strany dlhodobo nežiaduce dôsledky. Prečo vôbec toto nepriateľstvo vzniklo? Je to prirodzená situácia a inak to už nebude? Alebo je možný aj iný vzťah medzi samosprávou a občanmi? Vytvorili tento problém médiá, ktoré „chytili" stranu obyvateľom a spôsobili verejnú aféru? Alebo je problém v obyvateľoch, ktorí nepochopili, aká dobrá a výhodná by pre nich bola nová výstavba? Možno chybu urobila aj samospráva tým, že neodhadla záujem a moc obyvateľov a neinformovala ich o projekte dostatočne skoro.

Ako však predísť takýmto komplikáciám? Ako inak sa môže správať samospráva a ako občan, aby ich záujmy boli vzaté do úvahy a aby rozhodnutie uspokojilo jedných aj druhých?

Viac si o konkrétnych formách participácie občanov povieme v tejto kapitole neskôr. Najprv sa však pozrieme na stručný prehľad historických východísk zapájania občanov do verejného rozhodovania v rámčeku 1. Potom sa ešte zastavíme pri účastníkoch verejného rozhodovania a pri ich moci, motivácii a postojoch.

Rámček 1: Od viery v expertov až po profesionálne občianstvo.

Civilizovaný svet väčšiu časť 20. storočia vnímal spoločnosť ako mechanizmus, ktorý najlepšie funguje, ak je usporiadaný hierarchicky a vedený politikmi a expertmi. Západné, ako aj východné krajiny Európy mali optimistické a vysoké očakávania od vedy, ktoré majú pôvod už v osvietenstve. To ponúklo racionálny pohľad na svet ako na poznateľnú a prostredníctvom poznania a racionálneho správania meniteľnú realitu. A tak sa začali rôznorodé pokusy o usporiadanie správy krajín v racionálnom duchu. Spôsoby spravovania zodpovedali vedeckému poznaniu doby a mali umožniť väčšiu efektivitu spravovania.

Model úzko vymedzenej participácie

Od konca 19. storočia do druhej polovice 20. storočia teoretici verejnej správy verili, že správa vecí verejných nemôže efektívne fungovať, ak nie je účinne chránená pred zasahovaním verejnosti. Z tohto dôvodu teoretici rozdelili verejnú správu na dva protipóly: 1) politiku – rozhodovanie, a 2) administráciu – výkon politických rozhodnutí. Politika bola tou oblasťou, do ktorej verejnosť mohla presne vymedzeným spôsobom zasahovať. Pod presne vymedzeným spôsobom sa rozumela: účasť vo voľbách, aktivita v politických stranách alebo lobovanie záujmových skupín pri politickom rozhodovaní. Na druhej strane administrácia (výkon rozhodnutí) sa považovala za čisto profesionálnu oblasť, v ktorej majú mať priestor iba neutrálni experti uchránení od manipulácie rôznorodých záujmových skupín. Toto rozdelenie neskôr zdôvodnil Harmon (v Thomas, 1995) nasledovne: „Viera v to, že politika má byť formulovaná výlučne volenými predstaviteľmi vychádza z predpokladu, že oni sú jediní činitelia v politickom systéme, ktorí sa musia za svoje rozhodnutia, prostredníctvom demokratických volieb, zodpovedať." Celý systém potom funguje tak, že volení politici schvaľujú zákony, nariadenia a stratégie, ktorých výkon zadávajú výkonným úradom. Tie sú zaviazané plniť iba príkazy zhora, z ktorých sa zodpovedajú zvoleným politikom (vláde a parlamentu – národnému či miestnemu). Voči občanom úradníci nenesú žiadnu zodpovednosť a sú od nich formálne izolovaní. Iba politici sa, raz za 4 roky, zodpovedajú občanom vo voľbách.

Slabé miesta v modeli úzko vymedzenej participácie

Ak sa vám zdá tento model v poriadku, tak sa spoločne pozrime na jeho slabé miesta. Takýto hierarchický systém je nesmierne ťažkopádny. Politické programy sú v podstate jedinou vstupnou bránou tohto systému a je veľmi zložité do nich presadiť nové a hlavne kontroverzné témy, obzvlášť ak sa týkajú menšín. V skutočnosti tento systém ani nefunguje podľa princípov, na ktorých bol

postavený. Skúsenosť ukázala, že striktné oddelenie politickej a administratívnej oblasti vo verejnej správe je nerealistické. Skutočnosť je taká, že odborní pracovníci a zamestnanci sa spolupodieľajú na politickom rozhodovaní a často sú to práve oni, ktorí tvoria koncepcie a stratégie, ktoré majú dlhodobé a verejné dôsledky. Okrem toho sú to práve zamestnanci, ktorí sa pri výkone svojej práce dostávajú najviac do priameho styku s občanom. Na našom školstve, sociálnych službách a zdravotníctve sa dá dosť dobre ilustrovať neefektivita systému. Na naše zdravie, sociálne služby, ako aj na vzdelanie detí má štátny zamestnanec väčší a priamejší vplyv ako občan, ktorý tieto služby využíva i platí. Učiteľka sa často riadi príkazmi byrokratov namiesto toho, aby uspokojovala potreby a požiadavky detí a rodičov. Voči svojim skutočným „klientom" je hluchá. Spoločnosť, v ktorej je na riešenie drobného lokálneho problému potrebné rozhodnutie, finančné prostriedky alebo „len" odobrenie tých hore (centrálneho štátneho orgánu alebo samosprávneho orgánu) popiera princípy demokracie a je aj vysoko neefektívna.

Aby sme to zhrnuli: skúsenosť ukazuje, že väčšinu každodenných rozhodnutí, ktoré ovplyvňujú život občanov, nerobia priamo politici, ale úradníci a štátom zamestnaní experti cez aplikáciu zákonov, nariadení a štátnych či miestnych vyhlášok. Je naivné si myslieť že ich výklad a rozhodovanie je neutrálne. A ak by mal ešte niekto pochybnosť o ich moci, nech si spomenie, kde všade prichádza do styku s úradníkmi, ktorí očakávajú nejaké to všimné za urýchlenie „veci." A tak hoci pôvodným zdôvodnením izolácie verejnej administratívy od vplyvu občanov bola hrozba korupcie, efekt je presne opačný. Tam, kde občania nemajú možnosť kontrolovať, ako aj legálne a transparentne ovplyvňovať verejné rozhodovanie, korupcia kvitne.

Alternatíva profesionálnych občanov

Významný teoretik verejnej správy T. Cooper (1984, v Thomas 1995) charakterizoval požadovanú rolu úradníkov verejnej správy ako rolu „profesionálnych občanov", ktorých povinnosti voči svojim spoluobčanom rastú úmerne ich vplyvu na verejné rozhodovanie. Tieto povinnosti zahŕňajú zodpovednosť za vytvorenie, ako aj udržanie horizontálnych vzťahov verejnej autority s občanmi, pri hľadaní „spoločnej moci" a nie „moci nad" nimi. To okrem iného znamená že úradníci majú aktívne poskytovať všetky verejné informácie občanom, majú v spolupráci s obyvateľmi hľadať riešenia verejných problémov prijateľné pre komunitu, a v každej situácii majú uprednostniť verejné dobro pred osobným záujmom.

Dá sa teda povedať, že skúsenosti, ako aj tlak verejnosti presvedčili zahraničných teoretikov verejnej správy, že zapájanie občanov do plánovania, rozhodovania a neskôr aj do realizácie verejných projektov je základnou povinnosťou nielen politikov, ale aj pracovníkov verejnej správy.

Účastníci verejného rozhodovania

Keď sa rozhodujeme vstúpiť do verejného rozhodovania a ovplyvňovať jeho výsledok, je dobré si predtým uvedomiť, kto sú hlavní účastníci takéhoto procesu. V každej konkrétnej situácii sú jednotliví ľudia a funkcie iné, ale vo všeobecnosti je účastníkov možné rozdeliť do nasledujúcich piatich základných skupín: politici, úradníci, experti, verejnosť a investori.

- **Politici**

Do tejto skupiny patria všetci volení predstavitelia na národnej i miestnej úrovni (poslanci, prezident, primátori i starostovia). Politici by mali mať, z pozície voleného zástupcu občanov, prvoradý záujem vypočuť si a uspokojovať potreby a požiadavky svojich voličov – občanov. Či to tak je alebo nie, asi do veľkej miery závisí od konkrétnych ľudí – tak politikov, ako aj voličov, ktorí ich do verejnej funkcie zvolili.

- **Úradníci**

Úradníci predstavujú všetkých zamestnancov štátnej správy (od premiéra, cez členov vlády, až po referentov na okresných úradoch) a samosprávy (prednosta i pracovníci mestských a obecných úradov). Úradníci musia konať v medziach určených ústavou a zákonmi.

Aj limity zapojenia občanov do vecí verejných stanovujú politici, poväčšine spôsobom „úzko vymedzenej participácie". Úradníci sú potom aj pri tvorbe koncepcií a strategických programov, kedy je názor občanov dôležitý, málo motivovaní počúvať a rešpektovať práve záujmy občanov. Táto skupina bude musieť prejsť asi najväčšou zmenou, z uzavretosti voči verejnosti smerom k verejnej kontrole a spolupráci s občanmi.

• **Experti**

Sem patria hlavne nezávislí experti v kontraktovom vzťahu so štátnou správou či samosprávou, aj keď štátna správa a samospráva majú často aj „svojich vlastných" expertov. Expertov si, samozrejme, môžu najať aj investori alebo občania. Túto skupinu na Slovensku obostiera asi najrozšírenejší mýtus – mýtus „posvätnej pravdy" experta. Tento mýtus je jedným z dôvodov, prečo experti poväčšine ostávajú úplne izolovaní od názorov občanov.

• **Verejnosť**

V tejto skupine môžeme nájsť jednotlivých občanov, ich formálne i neformálne skupiny, neziskové organizácie zastupujúce záujmy istej skupiny občanov alebo určitý verejný záujem. Občania v tejto skupine môžu mať veľmi rôznorodé záujmy a postoje. Tieto záujmy môžu byť súkromné alebo zamerané na verejný prospech, občania môžu byť organizovaní do skupín a združení alebo aktívni ako jednotlivci.

• **Investori**

Túto skupinu predstavujú súkromní podnikatelia, ktorých investičný zámer má verejný dosah. Investori majú obvykle jasne definovaný osobný záujem a prostriedky, ktorými chcú tento svoj záujem zrealizovať. Najčastejšie vyjednávajú s prvými tromi skupinami, málokedy iniciujú vyjednánie aj s verejnosťou. Takisto zriedkavo majú aj iný ako osobný záujem.

Už pri takomto vymenovaní a stručnom popísaní účastníkov verejného rozhodovania je dosť evidentné, že keď porovnáme ich záujem o účasť občanov a vplyv (moc) na rozhodnutie, vznikne výrazný nepomer v rozložení síl. Nasledujúce cvičenie vám ponúka jednoduchý návod na zhodnotenie postojov a moci účastníkov verejného rozhodovania vo vašej konkrétnej situácii.

Cvičenie 3: Postoje a moc zainteresovaných skupín

Na vašej konkrétnej situácii (rozhodovanie o investičnom zámere v území, rozhodovanie o výstavbe diaľnice, zmena komerčného účelu zariadenia vo vlastníctve samosprávy na kultúrnu záujmovú činnosť občanov a pod.) si ohodnoťte postoje a moc jednotlivých zainteresovaných skupín. Porozmýšľajte aj o možnostiach zmeny postojov ako zvýšenia moci tých slabších. Je výhodné doplniť si do okienok pre jednotlivé zainteresované skupiny konkrétne mená a pozície účastníkov a tabuľku vyplniť pre každého individuálne.

Postoj jednotlivých strán k zapojeniu verejnosti

Zainteresovaná skupina	Aký postoj predpokladáte u tejto skupiny k účasti verejnosti? Prečo?	Čo u týchto ľudí chcete dosiahnuť? Ako to chcete dosiahnuť?
Politici		
Úradníci		
Experti		
Občania		
Investori		

Zdroje moci jednotlivých zainteresovaných strán

Zainteresovaná skupina	Akú má moc, resp. z čoho ju čerpá táto zainteresovaná skupina?	Čím si táto skupina môže zvyšovať moc?
Politici		
Úradníci		
Experti		
Občania		
Investori		

Občan a moc

Už sme naznačili, že jednou z dôležitých charakteristík účastníkov verejného rozhodovania je moc, ktorou disponujú. V tejto časti sa hlbšie zamyslíme nad tým, čo to vlastne moc je, a akým spôsobom je možné uplatňovať ju v spoločnosti. (Otázke deľby moci v štáte sa venujeme v kapitole Tretí sektor a štát.) Najskôr si však skúste urobiť nasledujúce cvičenie, ktoré vás uvedie do tejto témy z pohľadu individuálnej moci.

Cvičenie 4: Akú mám moc?

Porozmýšľajte, ktoré „roly" v živote hráte (rodič, zamestnanec, manžel/ka, sused/ka, občan, ap.) – urobte si ich zoznam a posúďte v nich svoju moc:

.....

.....

Čo konkrétne prispieva k vašej moci v niektorých rolách: vek?, majetok?, vzdelanie?

.....

.....

A čo sa podieľa na tom, že v iných rolách máte moci málo: vek?, pohlavie?.

.....

.....

Teraz, keď už vieme, ako na tom sme s našou individuálnou mocou, zamyslime sa nad tým, čo to moc vlastne je.

„Moc je schopnosť jednotlivcov alebo skupín uplatniť svoje záujmy, a to aj napriek odporu druhých. Moc niekedy zahŕňa aj priame použitie sily, takmer vždy je však sprevádzaná vznikom ideí, ktoré ospravedlňujú činy mocných" (Giddens, 1989). Moc je teda sprostredkujúcim činiteľom uskutočňovania vecí, vďaka moci sa darí realizovať projekty, zámery, vízie. Súčasne moc automaticky produkuje odpor – tých, ktorým je daná aktivita proti vôli. Moc však nielen trestá, cenzuruje, vyčleňuje, ovláda a obmedzuje, ale aj posilňuje

ľudí („empowerment"), dáva im práva a umožňuje, aby sa veci udiali. Okrem toho moc vytvára reakciu druhých, ktorá môže mať najrôznejšie podoby – od aktívneho odporu cez pasívny odpor, pasívnu podporu až po aktívnu podporu.

Rozmer moci sa uplatňuje aj v individuálnom sebaprežívaní každého človeka. Našu sociálnu identitu si uvedomujeme prostredníctvom pojmov, ktoré majú priame mocenské dôsledky („som muž", „som homosexuál", „som matka", „som riaditeľ" atď.). Moc, ktorá pramení v sociálnych vzťahoch, sa teda dostáva do jadra našej individuálnej osobnosti. Tým však ešte nie je automaticky dané, že jej nositeľ si uvedomuje svoju moc. Platí akýsi zvláštny zákon o nepriamej úmere medzi veľkosťou moci a mierou jej uvedomovania si. Čím viac moci majú ľudia, tým menej si ju uvedomujú, alebo naopak, čím majú menej moci, o to viac tým subjektívne trpia, resp. snažia sa to kompenzovať. Tento „zákon", samozrejme, nemá absolútnu platnosť, avšak v hrubých črtách funguje pomerne spoľahlivo. Vysvetľuje notorický sociálny neduh zneužívania moci osobami na rozhodujúcich pozíciách, ale aj rebelstvo, anarchiu a zdanlivú iracionálnosť správania ľudí „dole", odmietnutých, bezmenných príslušníkov más. Zneužívanie moci sa prejavuje napríklad v ich volebnom správaní, zdôrazňovaní tradičných pohlavných rolí s cieľom ich využívania, zneužívaní ich byrokratickej moci, úradnej autority atď. Moc teda nemusí, ale môže byť jednou z ciest sebareflexie človeka. Pre tých, ktorí majú moci veľa, môže uvedomenie si tohto faktu prispieť k redukcii jej zneužívania. Pre tých, ktorí majú moci málo môže rozpoznanie tejto situácie prispieť k oslabeniu iracionálneho kompenzačného správania a k hľadaniu autentickej moci. V oboch prípadoch sa výsledok prejaví psychickou pohodou a zlepšením medziľudských vzťahov.

Jeden pohľad na zdroje moci, resp. na rozdiely v moci medzi ľuďmi, je cez štrukturálne rozdiely v spoločnosti. Tradične majú väčšiu moc muži než ženy, starší než mladší, vzdelanci než nevzdelaní, atď. Premietnutie týchto štrukturálnych rozdielov do rozdielov v moci však nie je vždy automatické. Situačné faktory môžu významne zamiešať karty a výsledná konštelácia mocenských vzťahov môže byť opačná, respektíve sa môže rýchlo meniť. To ilustruje aj nasledujúce cvičenie.

Cvičenie 5: Štrukturálna a situačná moc

Predstavte si situáciu, kde neskoro večer na opustenej ulici ide mladá, asi 30-ročná žena a zrazu sa z bočnej ulice za ňou vydá skupina dvadsaťročných mladíkov, ktorí sú silne podgurážení alkoholom.

Kto má moc v tejto situácii? .....

Na čo asi myslí mladá žena, keď tak za ňou ide tá skupina mladíkov? .....

Po niekoľko sto metroch, sa všetci chlapci až na jedného odpoja, lebo prišli k cieľu svojej cesty – internátu – a posledný z nich, Róm, pokračuje ďalej, keď v svetle lampy zistí, že žena pred ním je v policajnej uniforme.

Kto má moc v tejto situácii? .....

Na čo asi myslí mladík, keď počuje, ako policajtka niečo hovorí do vysielačky? .....

Rámček 2: Teoretické východiská moci.

Najvýznamnejším teoretikom v problematike moci bol francúzsky sociológ Michel Foucault (pozri Buran, 1998), podľa ktorého však v podstate pojem moci neexistuje – existuje iba pojem mocenských vzťahov. Podľa Foucaulta totiž moc nie je substanciou, ale je vždy vzťahová, t. j. moc niekoho sa vzťahuje k nejakej inej moci, resp. moci niekoho iného a tak vzniká mocenský vzťah. Moc je vzťah medzi silami (v spoločnosti), resp. naopak, vzťahy medzi spoločenskými silami nastoľujú moc.

Foucault tvrdil, že v súčasnosti neustále narastá význam, aký majú jednotlivé **techniky moci**, používané v rôznych sociálnych kontextoch, a to na úkor oslabovania prestíže rôznych foriem ideológie. Inými slovami moc v dnešnom svete nesúvisí ani tak s tým, ktorá ideológia je ako silná, ale aké techniky používa na svoje presadenie. Tým, samozrejme, narastá aj dôležitosť zaoberania sa problematikou moci ako takou.

V čom spočíva hrôza disciplinárnej moci?

Foucault rozlišuje dva základné druhy moci: právnu (súdnu) moc a moc disciplinárnu. Práve zavedenie pojmu disciplinárnej moci pripisujeme Foucaultovi (1977), ktorý pod ňou rozumel „všetko prenikajúcu rutinnú hru moci v celom sociálnom priestore". Rozdiel medzi týmito dvoma druhmi moci je v tom, že právna moc zakazuje a trestá, zatiaľ čo disciplinárna moc ovláda a riadi. Typickými symbolmi právnej moci sú napr. súdna sieň, väzenie, šibenica, typickými symbolmi disciplinárnej moci sú napr. škola, psychiatrická ambulancia, činžiak či úrad práce.

Disciplinárna moc sa realizuje prostredníctvom štyroch základných techník:

1. *Priestor ako nástroj ovládania:* Sedieť za vrchstolom je prakticky to isté, ako byť strážami, ktoré vo väznici v tvare panoptikonu sedia v strednej veži. Kto vidí na všetkých ostatných (a prípadne ak oni navyše nevidia jeho), má nad nimi moc. V modernej spoločnosti sa očakáva, že každý má svoje miesto – či už vo väzení alebo v bežnom živote. Toto miesto je súčasne vyjadrením jeho pozície v kontinuu moci – od bezmocných po najmocnejších.
2. *Detailné ovládanie*: V každej chvíli sú aktivity osôb naplánované podľa prísneho rozvrhu – v škole, v armáde, vo väzení a pod. Ak niekto nevykonáva predpísané aktivity, nasledujú konzekvencie.
3. *Hierarchia:* Existuje štruktúra autority, pričom vyššia autorita má vždy za úlohu kontrolovať nižšie. Nikto nie je vyňatý z takejto organizácie a od všetkých sa očakáva, že budú poslúchať.
4. *Normalizácia:* Vedie sa permanentné posudzovanie, či sa jednotlivci neodlišujú od „normy". „Normu" stanovujú – na rozdiel od zákonov, ktoré vytvára legislatíva a používajú súdy – experti: najmä lekári a psychiatri, sociológovia, psychológovia, mediálni experti ap.

A obdobne, ako sme už uviedli, Foucault opäť zdôrazňoval, že nie je až také dôležité, kto a kde vykonáva discilinárnu moc, ale dôležité je najmä ako, akými technikami sa moc vykonáva. Pretože ak chceme vstúpiť do mocenských vzťahov, v prvom rade musíme poznať ich mechanizmus, resp. mechanizmus ich zneužívania.

Čo sa dá robiť na prevenciu zneužívania moci?

Foucaulta v svojej analýze problematiky moci viedlo vlastné presvedčenie o akejsi univerzálnej platnosti mocenských vzťahov. Ako keby postavil na hlavu tézu Carl von Clauzewitza, podľa ktorej je vojna pokračovaním politiky inými prostriedkami, považoval Foucault moc za generalizovanú vojnu, ktorá len v niektorých prípadoch nadobúda podobu mieru alebo fungujúceho právneho štátu. Jediné, čím môžeme podľa Foucaulta prispieť k zmierneniu negatívnych vplyvov moci, je usilovať sa zredukovať ich právnymi regulami, racionálnymi technikami vládnutia v tzv. mocenských hrách, ako aj zavedením morálky, étosu, praxe zameranej na formovanie vlastného ja a slobody do politického života. Preto Foucault venoval mimoriadnu pozornosť kritickým úvahám na tému zneužívania techník vládnutia, politickému boju za dodržiavanie práv a etickým skúmaniam, od ktorých si sľuboval, že by mohli pomôcť položiť základy individuálnej slobody. Foucault je teda skeptik čo sa týka názoru na podstatu moci a mocenských vzťahov a na druhej strane je idealista, veriaci vo vnútorné („morálne") sily jednotlivca ako hlavný zdroj prevencie zneužívania moci.

Optimistický „doplnok" k skepticizmu Foucaulta predstavuje teória komunikácie nemeckého filozofa Jurgena Habermasa (pozri Kiczko, 1991), ktorá v mene konsenzu, slobody a osobitného uplatnenia indivídua chápe všetky ľudské vzťahy (vrátane mocenských vzťahov) predovšetkým ako vzťahy

pochopenia, vzťahy dialogické, verbálne, diskurzívne. Z hľadiska prevencie zneužívania moci je potom rozhodujúce to, že celý problém moci sa vlastne redukuje na otázku úsilia o vzájomné porozumenie: buď sa usilujeme o vzájomné porozumenie alebo sa oň neusilujeme.

Ďalší dôležitý aspekt, na ktorý Foucault upozornil, je vzťah moci a poznania. Podľa neho tam, kde je poznanie (vedomosti, informácie), tam je aj moc. Navyše, poznanie a jazyk, v akom sa vyjadruje, nikdy nie sú neutrálne – poznanie aj jazyk sú vždy sociálne a historicky špecifické. Možno to ilustrovať príkladmi vývoja nazerania na rôzne problémové oblasti: environmentálne problémy (vývoj od konzumnosti cez ekologizáciu myslenia po trvalú udržateľnosť), sociálne vzťahy pohlaví (emancipácia žien, rôzne podoby feminizmu, premietnutie do legislatívnych zmien), etnické a rasové vzťahy (od diskriminácie cez rovnoprávnosť po pozitívnu diskrimináciu) a pod. Každá z uvedených zmien v chápaní a poznaní daného javu/problému mala vždy priame dôsledky na mocenské vzťahy zainteresovaných subjektov, resp. v celej spoločnosti, spoločenská reflexia negatívnych dôsledkov mocenských vzťahov teda v histórii vedie k zmierňovaniu až eliminácii násilia a nespravodlivosti.

Motivácia občanov

Druhou z dôležitých charakteristík občanov vo vzťahu k verejnému rozhodovaniu je ich motivácia k účasti na takýchto rozhodovacích procesoch. Na nasledujúcich stranách si najprv povieme o najčastejších príčinách pasivity občanov a potom o motívoch, ktoré spôsobujú našu aktivitu.

Aktivisti, lídri záujmových skupín, politici, médiá a napokon aj my všetci často žasneme nad tým, ako je možné, že stovky, tisíce, ba milióny ľudí ostávajú pasívnymi v situáciách, keď sa nejaký problém vyvíja v protiklade k ich prirodzeným potrebám, keď sa nebránia priamemu alebo nepriamemu ohrozovaniu zo strany rôznych investičných zámerov, politických rozhodnutí či legislatívnych zámerov.

Príčiny, ktoré sú v pozadí pasivity občanov vo verejných procesoch, možno zhrnúť do nasledujúcich piatich kategórií. Občania bývajú pasívni, pretože:

1. nevedia, čo sa deje okolo nich, a tak ani netušia, aké dôsledky pre nich môže mať to, čo sa chystá.
2. každý hľadá v živote niečo iné, a tak každému prekáža niečo iné. Investičný zámer či legislatívna zmena sa na životoch rôznych ľudí prejavuje selektívne, a tak snahy jednotlivcov do seba nezapadajú a sú izolované. (Nie je ľahké vidieť spoločný cieľ, keď váš osobný cieľ, ktorý pred vami leží, je pre vás „taký veľký", že preň nevidíte problém v celej šírke.)
3. sú presvedčení, že v spoločnosti existuje prirodzená deľba práce a každý sa má starať o svoju prácu. („Ja som statočný roľník. Meniť svet – to je práca niekoho iného.")
4. majú pocit, že už sa rozhodlo – mýtus fatálnosti sociálnych procesov. („To sa už nedá zmeniť.")
5. si myslia, že oni to neovplyvnia. („Asi by som mal niečo urobiť, ale ja sám aj tak nič nezmením.")

V nasledujúcom cvičení si môžete vyskúšať prípravu posolstiev, ako aj spôsobov motivovania občanov s takto rôznorodými dôvodmi nečinnosti.

Cvičenie 6: Motivovanie rôznych skupín nečinných občanov

Predstavte si napríklad situáciu, v ktorej chce komunitná organizácia presadiť úpravu a dobudovanie v súčasnosti ilegálnej skládky odpadu tak, aby vyhovovala zákonným požiadavkám. Týmto krokom sa organizácia snaží zabrániť nekontrolovateľnému ukladaniu odpadu v ich obci. Na to, aby presvedčila miestnych poslancov, aby hlasovali za vyčlenenie peňazí na úpravu skládky, potrebujú najprv vytvoriť verejný tlak zo strany občanov.

Ako by ste v takejto situácii motivovali občanov, aby prišli na verejné stretnutie a vyjadrili svoj názor? Porozmýšľajte o posolstvách a spôsoboch motivácie pre jednotlivé skupiny nečinných občanov.

PRÍČINA NEČINNOSTI	**Posolstvo pre týchto občanov je: Pre motiváciu týchto občanov urobíme:**
1. Občania nevedia, čo sa deje okolo nich, a tak ani netušia, aké dôsledky pre nich môže mať to, čo sa chystá.	
2. Každý hľadá v živote niečo iné, a tak každému prekáža niečo iné. Investičný zámer či legislatívna zmena sa na životoch rôznych ľudí prejavuje selektívne, a tak snahy jednotlivcov do seba nezapadajú a sú izolované.	
3. Občania sú presvedčení, že v spoločnosti existuje prirodzená deľba práce a každý sa má starať o svoju prácu.	
4. Občania majú pocit, že už sa rozhodlo (mýtus fatálnosti sociálnych procesov).	
5. Občania si myslia, že oni to neovplyvnia.	

Všetky tieto „kategórie" pasivity sú vlastne výbornými **výzvami na prácu s verejnosťou**. Ak si celý problém otočíme o 180 stupňov, vychádza nám, že na odstránenie pasivity je veľmi potrebné urobiť nasledujúcich päť vecí:

- Informovať občanov o verejnom dianí, umožniť im vidieť veci, ktoré by sami nepostrehli, ísť im „naproti", „vťahovať" ich do verejných problémov.
- Poskytnúť občanom vhľad do súvislostí rôznych politických, ekonomických, environmentálnych, zdravotných, kultúrnych, vzdelanostných a ďalších aspektov verejných procesov. Tým posilniť ich záujem a schopnosť vidieť za svojím konkrétnym problémom skutočné príčiny tohto problému, ktoré často pôsobia veľmi sprostredkovane a nepriamo.
- Povzbudiť občanov v záujme o veci verejné, v záujme o osud ich hlasu, ktorým delegovali svoju vlastnú politickú moc na svojich zástupcov.

- Vysvetľovať a demystifikovať sociálne a rozhodovacie procesy. Percento procesov, ktoré sú nevratné, je pomerne malé. Väčšina sociálnych, politických a ekonomických problémov a mnohé investičné aj environmentálne problémy sa dajú korigovať, spomaľovať – zrýchľovať, oddialiť a pod.
- Pomáhať občanom porozumieť, že prostredníctvom spolupráce v občianskych združeniach, vytváraním koalícií, demonštrovaním verejného záujmu, otvoreným protestom, ako aj krajným prostriedkom – prejavením občianskej neposlušnosti môžu spoločne zvyšovať svoju moc a efektívne vplývať na verejné rozhodovanie.

Aké sú však skutočné **motívy prirodzeného, spontánneho ľudského konania**? Pozrime sa teraz podrobnejšie na bežné ľudské motívy a porozmýšľajme, ako ich dokážeme zužitkovať na zapojenie občanov do vecí verejných.

Ak je naším cieľom zapojenie verejnosti do určitého programu, projektu alebo činnosti, mali by sme si pripraviť viacero posolstiev pre ľudí s rôznymi typmi motívov. Musíme totiž počítať s tým, že verejnosť je rôznorodá a skladá sa:

- z osôb, ktoré konajú preto, lebo tým dokážu získať nejakú odmenu alebo výhodu, alebo preto, že sa tým vyhnú nejakému trestu. Existujú ľudia, ktorí majú iba takéto hedonistické motívy a iné motívy u nich „nefungujú".
- z osôb, ktoré prevažne konajú preto, lebo cítia, že iní ľudia, na úrovni ktorých by radi boli, konajú podobne. Zdá sa im, že sa od nich očakáva, aby tak konali (t. j. konformné motívy).
- z osôb, ktoré robia tie veci, pri ktorých vidia, že sú na niečo dobré, a vtedy sa cítia veľmi príjemne, lebo sú užitoční a ušľachtilí. Majú potrebu pozitívneho sebaobrazu (t. j. ipsocentrické motívy), a „nižšie" motívy často prehliadajú.
- z osôb, ktoré konajú preto, lebo majú pocit, že iní ľudia potrebujú ich prácu. Ich život je riadený zameranosťou na spoločenstvo, a preto sú citliví na altruistické motívy; „nižšie" motívy potláčajú, alebo nimi pohŕdajú.
- z osôb, ktoré konajú preto, lebo majú pocit, že určité veci by sa mali urobiť, splniť. Títo ľudia cítia svoje poslanie v spoločnosti, riadia sa nejakým „vyšším" hodnotovým alebo svetonázorovým princípom (úlohové motívy) a „nižšie" motívy potláčajú, alebo nimi pohŕdajú.

Rámček 3: Príklad použitia rôznorodých motívov na presadenie určitého nového správania vo verejnosti

Predstavte si kampaň, ktorej cieľom je dosiahnuť ekologizáciu obalovej techniky – konkrétne zavedenie sklenených obalov na mlieko. Aké motívy by sa mohli použiť na oslovenie ľudí s rôznymi motívmi? Uvedieme po jednom príklade pre každý motív:¨

1. Hedonistický motív: „Ak si budete kupovať mlieko v sklených fľašiach, ušetríte na každom litri ... Sk a navyše, mlieko zo sklenej fľaše lepšie chutí.
2. Konformný motív: „Ak si budete kupovať mlieko v sklených fľašiach, spravíte iba to, čo v rozvinutých krajinách už dávno robí väčšina ľudí pre životné prostredie."
3. Ipsocentrický motív: „Chcete mať konečne dobrý pocit, že aj vy robíte niečo pre životné prostredie? Kupujte si mlieko v sklených fľašiach!"
4. Altruistický motív: „Trápi Vás, ako väčšina ľudí na našej planéte žije v hrubo znečistenom prostredí? Chcete im nejako pomôcť a neviete ako? Je to jednoduché. Kupujte si mlieko v sklených obaloch."
5. Úlohový motív: „Chcete urobiť niečo na zlepšenie všeobecne zlého stavu životného prostredia? Urobte to, čo je vám na dosah denne – rozhodnite sa pre mlieko v sklenej fľaši."

Ako môžeme rôzne ľudské motívy využiť v konkrétnych prípadoch zapájania verejnosti do verejných procesov? V prvom rade to závisí od tvorivosti. Zásada použitia odlišných posolstiev pre rôzne motívy však ostáva vždy v platnosti – či ide o prípravu verejnej prezentácie projektu, argumentáciu pri verejnom zhromaždení, mediálnu prezentáciu alebo aj o prieskum verejnej mienky o konkrétnej kauze.

Rámček 5: Teoretické východiská motivácie ľudského správania

Poľský psychológ Janusz Reykowski (1985) na základe svojich sociálno-psychologických výskumov a opierajúc sa o veľké množstvo literatúry z oblasti hodnôt a motivácie ľudského konania vypracoval hierarchiu tzv. hodnotiacich štandardov osobnosti. Tieto hodnotiace štandardy popisujú, čím môže byť jednotlivec motivovaný pre svoje správanie. Reykowski v podstate argumentuje, že v pozadí prejavenia sa nejakej motivácie človeka je vždy jeho subjektívna hierarchia hodnôt. Existuje päť druhov takýchto hodnotiacich štandardov, a tým vlastne aj päť druhov im zodpovedajúcich motívov správania sa, ktoré popísal A. Golab (1985) a ktoré pre prehľadnosť uvádzame v mierne pozmenenom poradí: hedonistický, konformný, ipsocentrický, altruistický a úlohový motív.

Ako určitá psychologická zákonitosť platí, že vo vývine si postupne osvojujeme tieto motívy. Prvé pohyby a zvuky, ktoré dieťa vydáva, sú motivované **hedonisticky** – napr. potrebou utíšiť hlad, zbaviť sa mokrej plienky, získať pozornosť rodiča a pod. Postupne sa dieťa učí konať pomocou **konformného** motívu – robiť to, čo si myslí, že od neho rodič očakáva a tým získať odmenu, pochvalu a pod. Hedonistický motív však ostáva aj naďalej k dispozícii a dieťa sa podľa situácie riadi jedným alebo druhým motívom. Ďalším rozvojom osobnosti dieťaťa, sebareflexie, vytvára sa možnosť uplatnenia iného – **ipsocentrického** motívu konania, ktorým uspokojujeme potrebu mať zo seba dobrý dojem. Tento motív sa vyvíja počas celého života a jeho uplatňovanie závisí od psychologickej zrelosti, ktorú daný človek dosiahne. Jedinci, ktorí vyrastajú v psychologicky veľmi nezdravom rodinnom a sociálnom prostredí, môžu mať tento motív vyvinutý len veľmi slabo a uplatňujú ho tiež zriedkavo. Ďalší rozvoj osobnosti v smere reflexie nie iba seba, ale aj súnáležitosti s celým sociálnym prostredím (tzv. sociálna identita), vedie k vytvoreniu tzv. **altruistického** motívu, ktorý sa uplatňuje pri správaní, ktorým sledujeme primárne uspokojenie potrieb iných ľudí. Tento typ motívu sa aj u psychologicky veľmi zrelých osobností prejavuje prevažne výberovo, t. j. iba v niektorých situáciách alebo sociálnych prostrediach. Ľudia, ktorí sú schopní takéhoto konania, často konajú aj podľa ostatných motívov, t. j. bývajú aj hedonistickí, niekedy konformní a niekedy ipsocentrickí. Ako posledný motív sa v procese psychologického zrenia jednotlivca môže vyvinúť motív **úlohový**, ktorý vyplýva z osvojenia si istého hodnotového, filozofického, svetonázorového alebo náboženského systému. Konanie týchto ľudí sa potom opiera o tento svetonázorový alebo hodnotový systém a v záujme presadenia, zachovania či obrany tohto systému sú ochotní vynakladať svoju energiu; niekedy sú však súčasne tiež hedonistickí, konformní, ipsocentrickí či altruistickí.

Už sme spomenuli, že uplatnenie „vyšších" motívov – ipsocentrického, ale najmä altruistického a úlohového – závisí od miery psychologickej zrelosti, ktorú dosiahne konkrétny jednotlivec. A cesta k psychologickej zrelosti je veľmi komplikovaná; rozhodujúcou podmienkou na jej dosiahnutie je psychologicky kvalitné rodinné a sociálne prostredie, najmä v ranom vývine dieťaťa. Keď si uvedomíme, aké obrovské množstvo detí žije v rodinách rozvrátených, neúplných, rodinách s alkoholikmi, rodinách pod hranicou biedy, potom ľahko pochopíme, prečo platí nepriama úmera: čím vyšší motív, tým zriedkavejšie sa vyskytuje. Môžeme počítať s tým, že hedonistický motív nájdeme prakticky u každého človeka, ale osôb, ktoré konajú pod úlohovým motívom, je najmenej.

Postoje občanov

Poslednou z charakteristík občanov, ktorej sa v tejto kapitole venujeme, je ich postoj k problému či otázke, ktorá je obsahom verejného rozhodovania. Rozmýšľanie o postojoch spoluobčanov, ako aj ostatných účastníkov verejného rozhodovania, je dôležité hlavne pri kontroverzných verejných témach.

Postoj je spôsob, akým človek rozmýšľa, cíti a koná v istej otázke. Teda postoj podobne ako motivácia ovplyvňuje to, či občan vstúpi do verejného rozhodovania alebo nie. Postoj navyše určuje na „ktorej strane" verejnej otázky bude občan stáť.

Podľa postoja k navrhovanému riešeniu alebo rozhodnutiu môžeme občanov rozdeliť do siedmich skupín:

1. **Vedúci aktivisti** – hlavní hovorcovia a lídri kampane za podporu navrhovaného riešenia. Ľudia, ktorí vedú iných k aktívnej podpore.
2. **Aktívni spojenci** – ľudia, ktorí aktívne podporujú navrhované riešenie. Sú to občania ochotní povedať verejne svoj názor, ako aj niečo urobiť, aby sa tento názor presadil.
3. **Pasívni spojenci** – ľudia, ktorí majú vytvorený názor (podporujú riešenie), ale nevyjadrujú ho verejne.
4. **Nedbajúci neutráli –** ľudia, ktorí z rôznych dôvodov nemajú na danú otázku vytvorený názor.
5. **Pasívni oponenti** – ľudia, ktorí nesúhlasia s navrhovaným riešením, ale svoj názor verejne nevyjadrujú.
6. **Aktívni oponenti** – ľudia aktívne protestujúci proti navrhovanému riešeniu.
7. **Vedúci oponenti** – hlavní hovorcovia a lídri kampane proti navrhovanému riešeniu. Ľudia, ktorí vedú iných k aktívnemu protestu proti navrhovanému riešeniu.

Pri pohľade na takéto rozdelenie sa priam natíska predstava, že čím sú občania bližšie ku krajným polohám, tým viac danej verejnej otázke rozumejú, alebo majú o nej viac informácií. To však nemusí byť pravda. Skôr platí, že čím bližšie ku krajnému názoru (za či proti), tým je menšia otvorenosť počúvať argumenty druhej strany. A to sa už dostávame k využitiu takéto rozdelenia.

Či sa už snažíme o rozpútanie verejnej diskusie alebo o obhajobu záujmov istej skupiny obyvateľov, potrebujeme vedieť, aké postoje zastáva verejnosť k našej otázke (téme). Rovnako potrebujeme vedieť, ako pristupovať k občanom s rôznymi postojmi.

Prehľad o názoroch verejnosti na určité témy nám najlepšie poskytnú prieskumy verejnej mienky. Tie nám pomôžu zistiť, aká časť verejnosti má už vytvorený názor a aká veľká je časť ešte nerozhodnutých občanov.

V prípade, že sa snažíme o **rozpútanie verejnej diskusie** a naším cieľom je hlavne zviditeľniť rôzne názory, ako aj pochybnosti občanov, našou úlohou je prebudiť „mlčiacu väčšinu" verejnosti. Tú tvoria pasívni spojenci, nedbajúci neutráli a pasívni oponenti. Na nich by sme mali sústrediť všetku svoju energiu, im by sme mali poskytnúť príležitosti na dialóg, aby si vytvorili a verejne prezentovali vlastný názor. Ostatné skupiny sa do verejnej diskusie zapoja spontánne.

Rozdielny prístup zvolíme, ak sa snažíme o **presadenie istého riešenia alebo záujmu skupiny občanov** (o advokáciu). V tomto prípade použijeme odlišné prístupy podľa jednotlivých skupín občanov. Individuálne prístupy sú znázornené na obrázku 1. Najväčšiu energiu by sme mali venovať získavaniu nedbajúcich neutrálov a zaktívňovaniu pasívnych spojencov. Najefektívnejšie na dosiahnutie nášho cieľa je vytvoriť spoločnú koalíciu s organizáciami a jednotlivcami, ktorí patria do všetkých troch skupín spojencov (pozri tiež kapitolu Občianska advokácia).

Na záver si ešte urobme nasledujúce cvičenie 7, v ktorom si môžeme „spočítať", s kým má význam ísť do spoločnej koalície za presadenie istého riešenia alebo záujmu a s kým nie.

Obrázok 1: Sociálny barometer [1]

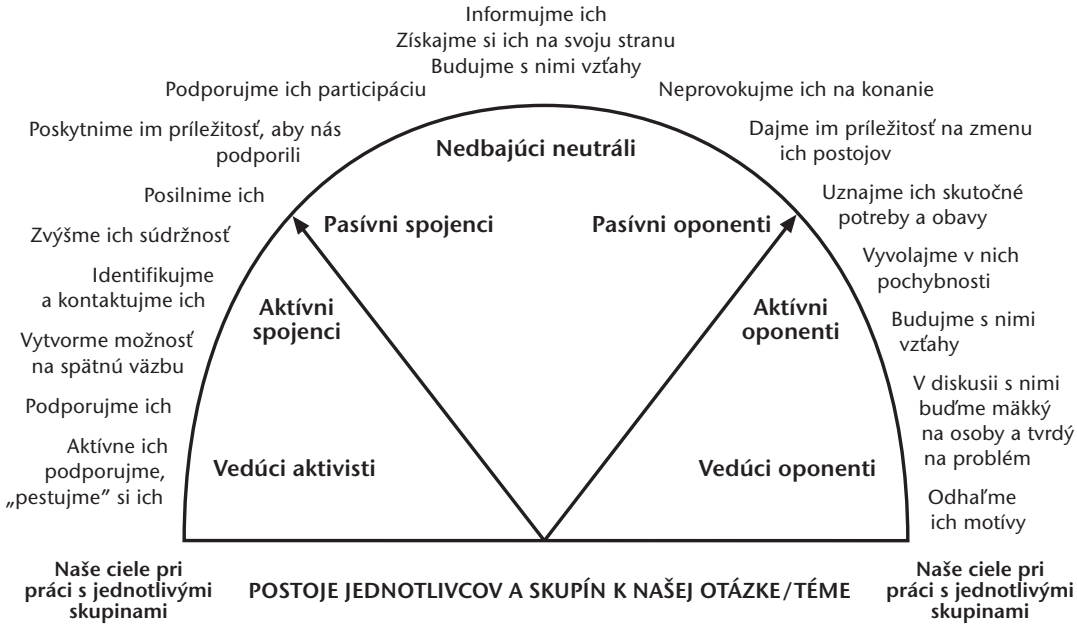

Cvičenie 7: Podľa čoho hľadáme partnera do koalície?

Skúsme si urobiť nasledujúcu rovnicu na odhadnutie, či sme si vybrali toho optimálneho partnera do koalície – napr. koalície na presadenie politického zámeru, koalície na environmentálnu kampaň, alebo koalície na podporu zdravotníckej kampane.

O každom potenciálnom partnerovi potrebujeme vedieť tri informácie:

1. *Má vôbec záujem o danú tému/problém, je táto téma pre neho významná? Ak áno, do akej miery? Škála za záujem je 0 až 5 bodov.*
2. *Aký je jeho postoj k danej téme/problému – odmietavý alebo súhlasný? A do akej miery? Škála za postoj je od -3 po +3 (okrem nuly).*
3. *Aká veľká je jeho moc? Do akej miery môže ovplyvniť presadenie zámeru? Škála za moc je 1 až 5.*

Ak si to všetko vynásobíme, možný výsledok je maximálne +75 a minimálne -75, pričom je možné, že bude aj nula. Záporný výsledok hovorí, že čelíme silnému odporcovi, nulový výsledok znamená, že tento partner nám v koalícii nepomôže a pozitívny výsledok hovorí v prospech partnera.

Ktorá z troch škál zohráva najrozhodujúcejšiu rolu?

- *Je to záujem? Vari aj áno, veď ak náhodou partner nemá vôbec záujem o danú tému/problém, jeho postoj a jeho moc sú irelevantné!*
- *Je to postoj? Vari aj áno, veď ak je postoj odmietavý, potenciálny partner sa mení na potenciálneho odporcu!*
- *Je to moc? Ani nie. Ak má potenciálny partner záujem o tému/problém a ak je jeho postoj k nemu kladný, potom každý partner je použiteľný. Aj z relatívne slabých partnerov možno vytvoriť silnú koalíciu. Moc nie je rozhodujúca. Moc je iba dôležitá!*

[1] upravené podľa David H. Albert: „People Power – Applying Non Violence Theory" New Society Publishers, Philadephia, PA, 1985

Formy občianskej participácie

Teraz, keď už vieme, ako je to s mocou, motiváciami a postojmi účastníkov verejného rozhodovania, pozrime sa bližšie na formy a techniky občianskej participácie. Postupne sa budeme venovať základným formám, ktoré občianske združenia či organizované skupiny občanov môžu použiť na vtiahnutie spoluobčanov do verejnej diskusie a rozhodovania. Okrem toho na spôsoboch rozhodovania samosprávy a štátnej správy poukážeme na ich otvorenosť či uzavretosť voči názorom a potrebám verejnosti. (Spôsoby rozhodovania samospráv a formy spoluúčasti na tomto rozhodovaní, ktoré samospráva ponúka neziskovým organizáciám a občanom, sú opísané v kapitole Tretí sektor a samospráva.) Zámerom tejto časti nie je vyčerpávajúci prehľad existujúcich techník. Zameriame sa na tie, ktoré sú podľa nášho názoru použiteľné v slovenských podmienkach, pričom časť z opísaných techník už niektoré slovenské neziskové organizácie použili.

Podľa spôsobu, akým občan môže vstúpiť do verejného priestoru a podľa vplyvu na konečné rozhodnutie, sme túto časť rozdelili nasledovne:

1. Začíname od toho najzákladnejšieho – od **verejnej diskusie**, v ktorej ešte nejde o rozhodnutie. Jej podstatou je hľadanie verejného záujmu a uvedomovanie si súvislostí medzi individuálnymi záujmami jednotlivca a spoločným záujmom komunity.
2. Prirodzeným pokračovaním je **účasť verejnosti na rozhodovaní**. Rôzne formy rozhodovania verejnej autority si zoradíme podľa miery vplyvu občanov na rozhodnutie. Táto časť nám pomôže zorientovať sa v tom, aký proces verejná autorita v konkrétnej situácii používa, ako aj uvedomiť si, aký typ procesu v tejto situácii je pre nás najprijateľnejší.
3. V ďalšej časti ponúkame **komunitné organizovanie** ako alternatívu konfrontačného prístupu v situáciách, keď verejná autorita odmieta otvorenú diskusiu a znemožňuje občanom zasahovať do verejného rozhodovania.

Verejná diskusia

Pojem **verejná diskusia** sa v poslednom období čoraz častejšie dostáva do prejavov politikov. Rovnako médiá zdôrazňujú potrebu diskusie o otázkach dôležitých pre budúcnosť našej krajiny, ako sú napríklad otázky ekonomického a sociálneho smerovania a s tým súvisiace závažné rozhodnutia politikov. Napriek popularite pojmu je v skutočnosti minimum príležitostí na verejnú diskusiu, ktorá by prenikla ďalej ako len k debate politikov a expertov navzájom alebo s novinármi v médiách. Televízne či rozhlasové diskusie profesionálov vedú však viac k agitácii politikov za vlastný názor ako ku skutočnému hľadaniu či porozumeniu problému alebo k tvorbe riešení. Odborné debaty v médiách majú na verejnosť presne opačný efekt. Namiesto toho, aby pritiahli pozornosť a vzdelávali obyčajných ľudí v témach, ktorých riešenie vážne ovplyvní ich budúcnosť, nezrozumiteľným jazykom a vyostrovaním konfliktu medzi debatujúcimi laika skôr odrádzajú.

V tejto kapitole pod pojmom verejná diskusia rozumieme diskusiu občanov v komunite, ktorá im v psychologicky bezpečnom prostredí poskytuje priestor na vyjadrenie vlastných názorov, postojov, nápadov, ale i obáv, ako aj priestor, v ktorom sú tieto názory vypočuté, ostatní o nich rozmýšľajú a možno sa niekto nimi dá aj ovplyvniť. Je to **priestor silného demokratického dialógu** (Barber, 1984), ktorý umožňuje vznik verejného videnia a politického zvažovania. Rovnako je to priestor na premenu individualistických postojov účastníkov diskusie na postoje vnímajúce spoločný záujem komunity.

Cieľom verejnej diskusie nie je spoločné rozhodnutie. Je to skôr „objaviteľský" proces, ktorý môže priniesť hlbšie porozumenie a zmenu postoja účastníkov diskusie. Priestor na verejnú diskusiu je dobré vytvoriť v situáciách, keď chceme (Dukes, 1996):

- vzdelávať zúčastnené strany a / alebo širokú verejnosť o otázke, ktorá je predmetom alebo súvisí s verejným rozhodovaním
- „objaviť" verejný záujem – dať príležitosť rozhodovateľom, ako aj verejnosti na uvedomenie si toho, čo je a čo nie je v danej otázke verejný záujem, a tiež na zistenie obáv, odlišných názorov či riešení
- pozdvihnúť úroveň vedomia a porozumenia špecifickej skupiny obyvateľov o oblasti, ktorá je dôležitá vo verejnej politike
- umožniť stranám v konflikte poznať, že aj v najväčšmi kontroverzných otázkach môžeme nájsť ľudí s opačným názorom, s ktorými je možné diskutovať
- znižovať riziko násilných konfrontácií
- budovať verejnú podporu pre neskoršie rozhodnutia

Hoci existuje množstvo techník verejnej diskusie, pre všetky z nich platí niekoľko základných pravidiel (Dukes, 1996):

- Diskusia nie je debata, účelom nie je, aby účastníci obraňovali svoj postoj a vyhľadávali slabé stránky v argumentoch spoludiskutujúcich. Je to skôr dialóg, v ktorom si vzájomne vysvetľujú svoje postoje a názory. Diskusii pomáha, ak si účastníci dávajú otázky a súčasne je v poriadku, ak niekto odmietne na otázku odpovedať, a pritom nemusí vysvetľovať, prečo odmietol.
- Účastníci hovoria sami za seba, nie ako reprezentanti skupiny. Jednotlivec nehodnotí ani nepopisuje, hodnoty alebo motivácie iných, iba ak by ho o to výslovne požiadali.
- Účastníci diskusie sú k sebe vzájomne slušní, vzájomne sa počúvajú a používajú tolerantný jazyk.

Existujú rôzne techniky verejnej diskusie. Ich najjednoduchšie delenie je na: 1) **techniky individuálnych rozhovorov zamerané na oboznamovanie sa s postojmi, vedomosťami a informovanosťou občanov** (napríklad: načúvanie – technika individuálnych rozhovorov vedených občanmi vo vlastnej komunite; individuálne interview – štruktúrované, pološtruktúrované a neštruktúrované, ktoré môžu byť zamerané reprezentatívne, na špecifickú vzorku populácie alebo na miestne autority). 2) **techniky skupinového vzdelávania sa a vťahovania verejnosti** (napríklad: vzdelávacie skupiny; dialógy; deliberačné fóra, ako cielené diskusie k danej aktuálnej téme; diskusia zameraná na hľadanie spoločných záujmov; workshopy vytvárania spoločnej vízie; workshopy zamerané na znižovanie predsudkov voči menšinám, laická (občianska) porota.

Rámček 5: Príklad použitia techniky načúvania na Slovensku

Projekt načúvania je jedným zo spôsobov komunitného prieskumu. Povzbudzuje rozprávanie a počúvanie sa medzi obyvateľmi v obci. Miestni obyvatelia – „načúvajúci", navštevujú domácnosti svojich spoluobčanov a zisťujú, čo sa obyvateľom na ich obci páči a čo nie, a čo by chceli, aby sa zmenilo.

Na Slovensku má najviac skúseností s vedením Projektov načúvania nezisková organizácia VOKA – Vidiecka organizácia pre komunitné aktivity. Od roku 1997 sa u nás Projekt načúvania uskutočnil v 28 obciach na celom Slovensku a vypočutých bolo okolo 4700 občanov.

Skúsenosti ukazujú, že cez Projekt načúvania sa ľudia stávajú súčasťou verejného diania vo svojej komunite. Načúvajúci zistili, že obyvatelia majú jasno v tom, čo je v obci potrebné a niektorí sú dokonca ochotní pomôcť pri riešení miestnych problémov. Ľudia sú pohostinní a radi prispejú k zlepšeniu života vo svojich dedinách. Zistenia načúvajúcich ovplyvňujú rozhodovanie starostov a samosprávy, pomáhajú pri vytváraní pracovného plánu obce, pomáhajú neziskovým organizáciám nájsť nových spojencov alebo identifikovať oblasti pre minigrantový program. Po ukončení Projektu sa výsledky zverejnia v miestnych časopisoch, takže všetci obyvatelia sa dozvedia o názoroch svojich spoluobčanov.

Projekt načúvania ovplyvňuje aj načúvajúcich. Okrem toho, že ich naučí počúvať spoluobčanov, mení aj ich postoj k nim a k verejným záležitostiam. Niektorí z načúvajúcich sa po bezprostrednej skúsenosti z Projektu rozhodli kandidovať do miestnej samosprávy.

Techniky verejnej diskusie sú často súčasťou dlhodobejších a komplikovanejších procesov zapájania verejnosti, ako sú napr. vytváranie vízie alebo strategické plánovanie komunity. K technikám, ktorých podstatou je verejná diskusia, ale súčasne môžu výrazne zasiahnuť do rozhodovania komunity, patrí multidimenzionálna diagnóza komunity (Francescato a spol., 1993, 2000). Tento komplexný prístup je dobrým nástrojom na mapovanie a prepájanie rôznych hľadísk komunity (teritoriálneho, demografického, ekonomického, profilu služieb, inštitucionálneho, antropologického a psychologického). Súčasne je tento prístup aj efektívnym prostriedkom aktivizácie občanov v komunite. Je možné ho použiť pri zapájaní rôznorodých skupín v komunite od detí cez dospievajúcich, nezamestnaných, menšiny až po dôchodcov. S rôznymi skupinami môžeme pracovať jednotlivo alebo spoločne. Prehľad celej techniky uvádzame v prílohe 6 na konci knihy.

Účasť občanov na rozhodovaní: rôzne stupne participácie

Ďalším spôsobom, akým občania môžu vstúpiť do verejného priestoru, je ich účasť na verejnom rozhodovaní. To, či vôbec, a akým spôsobom sa občania zapoja do verejného rozhodovania, do veľkej miery závisí od autority, ktorá má kompetenciu v danej otázke rozhodnúť. Autorita sama rozhoduje, či využije techniky zapájania verejnosti iba na to, aby vytvorila dojem otvorenosti a legitímnosti, alebo bude skutočne otvorená a názory občanov bude rešpektovať.

Zo strachu pred odporom a odlišným názorom verejnosti sa rozhodovacie autority zväčša vyhýbajú zverejneniu plnej informácie o pripravovanom rozhodnutí. Prevažne potom používajú spôsoby, ktorých cieľom je iba vytvoriť dojem zapájania verejnosti. Predpokladajú,

že sa tým vyhnú náročnej diskusii a obhajovaniu zvoleného riešenia. To však neznamená, že ho nebudú musieť obhajovať počas realizácie. Najčastejšími spôsobmi pseudozapájania verejnosti sú:

- *Informovanie verejnosti* až po urobení rozhodnutia, bez akejkoľvek možnosti sa k nemu vyjadriť. Sem patria aj rôzne formy odvádzania pozornosti verejnosti a jej aktivít od skutočne dôležitých otázok k nepodstatným.
- *Získavanie verejnosti* (taktiež až po rozhodnutí) – snaha autority o pozitívnu prezentáciu už urobeného rozhodnutia a získanie občanov na svoju stranu. Autorita niekedy používa rôzne formy manipulácie, aby občania podporili jej rozhodnutie.
- *Konzultovanie názoru verejnosti* – zorganizovanie verejného stretnutia tesne pred rozhodnutím, alebo zverejnenie plánov spôsobom v „mieste obvyklým" na minimálne oboznámenie verejnosti a získanie iba formálnej spätnej väzby od „dotknutých" občanov.

Zahraničné, a čím ďalej tým viac aj domáce skúsenosti ukazujú, že diskutovanie o alternatívach rozhodnutia s verejnosťou dostatočne skoro pred samotným rozhodnutím je omnoho efektívnejšie a v konečnom dôsledku aj lacnejšie, ako zvládanie rozhnevanej verejnosti počas realizácie.

Na to, aby občania rozhodnutie s verejnými dôsledkami prijali a považovali za svoje vlastné, je potrebné splniť „štyri základné podmienky" v nasledujúcom poradí:

1. občania vedia, sú dostatočne informovaní o celom procese rozhodovania,
2. občania sú vypočutí pred tým, ako autorita rozhodne,
3. občania majú vplyv na rozhodnutie,
4. občania súhlasia s rozhodnutím.

Existuje množstvo teórií o usporiadaní rôznych foriem a techník účasti verejnosti. Medzinárodne najznámejšou z nich je asi Sherry Arnsteinovej (1969) klasický „rebrík občianskej participácie," u nás publikovaný napríklad v príspevku Juraja Mesíka v Zborníku z konferencie Občianska participácia (LSGAC, 1999). Nám sa osvedčila **škála piatich stupňov vplyvu občanov na verejné rozhodnutie**, ktorú sme vytvorili na základe kategorizácie „úrovní spoločného rozhodovania" Williama Potapchuka (1991).

Škála, ktorú vám ponúkame, zahŕňa v sebe dve základné dimenzie:

- mieru **vplyvu občanov** na rozhodnutie (graficky je znázornená na osi „x"),
- **čas** potrebný na rozhodnutie (os „y").

Predtým, než si povieme viac o jednotlivých stupňoch vplyvu občanov na verejné rozhodnutie a o použiteľných technikách v týchto stupňoch (rámček 7), prezrime si nasledujúci obrázok, v ktorom sú graficky usporiadané.

Obr. 2: Päť stupňov vplyvu občanov na verejné rozhodnutie

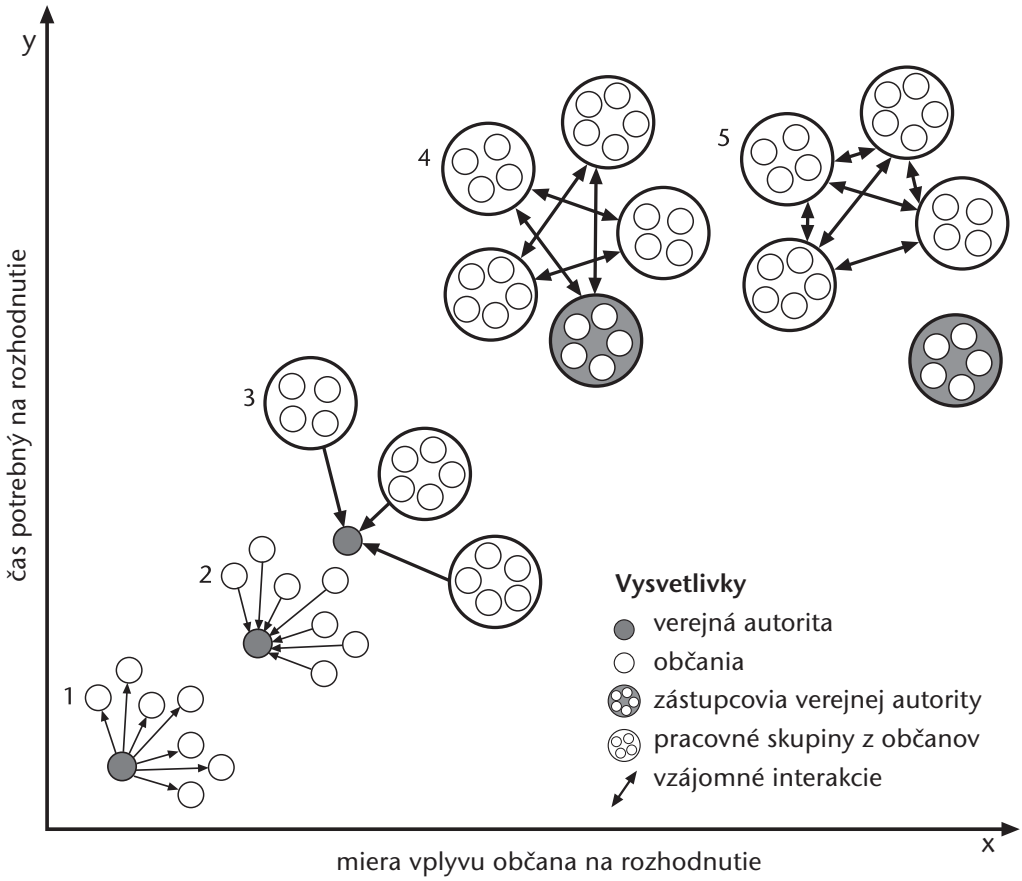

Aké sú jednotlivé stupne vplyvu občanov na verejné rozhodnutie? Čo ich charakterizuje a čím sa odlišujú?

1. Autorita rozhodne a dodatočne informuje

Najmenej času pre rozhodnutie je treba v prípade, keď autorita rozhodne samostatne a o rozhodnutí informuje verejnosť či už priamo, napríklad prostredníctvom verejného zhromaždenia, alebo nepriamo prostredníctvom médií.

Tento prístup môže byť vhodný v situácii, keď je dôležité rýchle rozhodnutie a „dotknutí" obyvatelia si to uvedomujú. Napríklad v krízovej situácii (pri všetkých druhoch živelných pohrôm). Autorita si môže dovoliť takéto rozhodnutie aj v prípade, ak má dôveru a podporu obyvateľov (napríklad aj preto, že v iných situáciách umožňuje obyvateľom zasahovať do rozhodovania), alebo ak tomuto rozhodnutiu predchádzala širšia diskusia a dohoda o prioritách, na ktorej sa obyvatelia spolupodieľali. Je dôležité, aby obyvatelia vedeli o rozhodovaní ešte predtým, ako autorita urobí konečné rozhodnutie. V takom prípade rozhodovanie spĺňa prvú podmienku prijatia rozhodnutia verejnosťou.

Obzvlášť nevhodné je takéto rozhodovanie v situácii, keď sa dá predpokladať, že názor verejnosti je opačný ako názor autority. Ak je navyše verejnosť schopná rýchlej mobilizácie, tak je takéto rozhodovanie pre autoritu veľmi riskantné.

2. Autorita rozhodne po konzultácii s jednotlivcami

O niečo viac času si vyžaduje rozhodovanie v prípade, keď autorita pred prijatím rozhodnutia konzultuje a zisťuje názory jednotlivcov či už náhodne alebo na reprezentatívnej vzorke. Sem patria všetky techniky na zisťovanie názorov verejnosti ako prieskumy verejnej mienky, individuálne rozhovory a zisťovanie názorov miestnych formálnych i neformálnych autorít, fokusové skupiny, ako aj verejné prerokovanie (niektorí autori používajú termín verejné vypočutie – „public hearing").

Tento typ rozhodovania spĺňa prvé dve zo štyroch podmienok prijatia rozhodnutia verejnosťou, čo znamená, že ide o krok ďalej ako predchádzajúci typ.

Aj v tomto prípade sa môže zbieranie názorov verejnosti vnímať len ako zastierací manéver predchádzajúceho typu rozhodovania. Zvyčajne je pre verejnosť veľmi ťažko čitateľné, či sú výsledky prieskumov získané autenticky alebo sú zmanipulované, ako aj do akej miery sa zohľadnili a akceptovali pri prijímaní rozhodnutia.

3. Autorita rozhodne po konzultácii s reprezentatívnymi skupinami

Ďalším možným spôsobom prijatia rozhodnutia je, keď autorita vytvorí komisiu na preskúmanie a vytvorenie návrhov na riešenie konkrétneho problému alebo otázky. Na to, aby sa dalo hovoriť o zapájaní verejnosti, musí táto komisia okrem expertov, úradníkov a poslancov zahŕňať aj reprezentantov zainteresovaných strán a občanov.

Odporúčame nasledovný postup: komisia analyzuje problém a navrhne riešenie, ktoré potom autorita buď bez výhrad alebo s miernymi zmenami prijme. Dôležitou podmienkou legitímnosti takéhoto procesu je reprezentatívne zloženie komisie. V prípade, že sa podarí vytvoriť komisiu zo všeobecne rešpektovaných autorít, v ktorých sa premieta široké spektrum záujmov „dotknutých" občanov, ide o proces, ktorý sprostredkovane napĺňa všetky štyri podmienky prijatia rozhodnutia verejnosťou. Aj v tomto prípade je dôležité, aby **proces** rozhodovania bol jasný a prístupný verejnosti.

Občianske komisie, ktoré obvykle vznikajú pri rozhodovaní štátnej správy či samosprávy, mávajú rozdielne úlohy a roly a nie všetky majú aj reálny dopad na rozhodnutie. Niekedy je ich úlohou iba analýza problému alebo zmapovanie postojov a autorite poskytujú iba základnú orientáciu v situácii. Inokedy komisia aj radi a navrhuje alternatívy, z ktorých si autorita vyberie tú, ktorú zrealizuje.

4. Autorita rozhodne spoločne s reprezentatívnymi skupinami občanov

O krok ďalej v napĺňaní podmienok prijatia rozhodnutia verejnosťou ide autorita, ak sa stane jedným z účastníkov, rovnocenným partnerom vyjednávania zainteresovaných strán. Takýto prístup je možný iba v situáciách, keď si štátna správa alebo samospráva, ako aj ostatné zúčastnené strany, začnú uvedomovať, že na vyriešenie spoločného problému ani jeden zainteresovaný nemá dostatočnú moc, mandát ani prostriedky.

Ak sú zúčastnené strany dosť motivované spoločný problém riešiť, tak môžu začať spoločne vyjednávať, čím môžu dospieť až k spolupráci. Na spoločnom vyjednávaní sa potom zúčastňujú okrem autority aj reprezentanti neziskových organizácií, podnikatelia i individuálni občania. Spoločnú dohodu potom obvykle zastreší autorita a dohoda je záväzná tak pre autoritu, ako aj pre ostatné zúčastnené strany. Tie sa zvyčajne nejakou formou spolupodieľajú na jej realizácii.

5. Autorita deleguje rozhodnutie na iných, občania majú kontrolu nad rozhodnutím

Posledným stupňom participatívneho rozhodovania je, ak autorita deleguje rozhodnutie (niekedy aj realizáciu) na nezávislú skupinu občanov alebo občiansku organizáciu. Kontrolu nad rozhodnutím získava buď skupina, ktorá vznikla obdobným spôsobom ako v predchádzajúcom prípade, alebo nezisková organizácia. V tomto prípade je nevyhnutné, aby

zodpovedná autorita mala k dispozícii efektívne mechanizmy na kontrolu dodržiavania tých podmienok a pravidiel, s akými bolo rozhodovanie delegované na nezávislý subjekt. Týka sa to najmä použitia verejných prostriedkov a dodržiavania všeobecne platnej legislatívy. Verejná autorita by si však stále mala udržať možnosť, v opodstatnenej (vopred definovanej) situácii zrušiť delegovanie.

Rámček 6: Techniky účasti verejnosti na rozhodovaní autority

ÚROVEŇ SPOLOČNÉHO ROZHODOVANIA	PROCES NA ÚROVNI FORMÁLNYCH A NEFORMÁLNYCH LÍDROV	PROCES NA ÚROVNI OBČANOV	PROCES ZAHŕŇAJÚCI CELÚ KOMUNITU – LÍDROV AJ OBČANOV
1. autorita rozhodne dodatočne informuje	• brífing – krátke stretnutie, v ktorom autorita stručne informuje pozvaných lídrov o rozhodnutí	• verejné zhromaždenie • informovanie prostredníctvom médií (spravodajcovia, tlačové vyhlásenie, tlačová konferencia, reklama) • brífing – krátke stretnutie so skupinou občanov	
2. autorita rozhodne po konzultácii s jednotlivcami 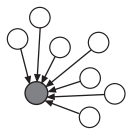	• lobovanie (pozri kapitolu Občianska advokácia) • osobné konzultácie s miestnymi odborníkmi	• ankety, načúvanie (projekt načúvania) • verejné vypočutie* • prieskumy verejnej mienky* • fokusové skupiny* • zbieranie pripomienok na úrade (osobne, telefonicky, prostredníctvom počítačov) • zorganizovanie výstavy (modelov a alternatívnych plánov) spojenej so zbieraním pripomienok k investičnému zámeru	
3. autorita rozhodne po konzultácii s reprezentatívnymi skupinami 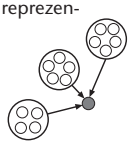	• odborné poradné skupiny • panely a okrúhle stoly, konferencie • komisie* • workshopy • neformálne diskusie	• občianske poradné skupiny* • miestne pracovné skupiny • diskusné fóra • verejné vypocutie	• miestne pracovné/poradné skupiny • kooperatívne plánovanie s poradnou funkciou • laické (občianske) poroty*
4. autorita rozhodne zorganizuje spoločne s reprezentatívnymi skupinami občanov 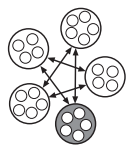	• vyjednávanie so záujmovými skupinami • mediácia so záujmovými skupinami • „šarety" (technika, pri ktorej sa stretnutie všetkých zainteresovaných, ktorí sú potrební na rozhodnutie, a oni spolu nepretržite diskutujú dovtedy, kým sa nedohodnú)		• kooperatívne plánovanie s právomocou rozhodnúť a implementovať rozhodnutie • spoločné vytváranie vízie a strategické plánovanie komunity • vyjednávanie o regulácii napr. o legislatíve regulujúcej výstavbu v istom území
5. autorita deleguje rozhodnutie na iných, občania majú kontrolu nad rozhodnutím 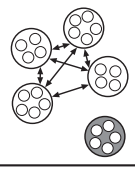	• grantové programy komunitnej nadácie	• susedské rady (rady zostavené z občanov, ktoré majú právomoc rozhodovať v drobných občianskych záležitostiach na úrovni sídliska, napr. zmierovanie susedských konfliktov)	• zmierovacie komisie (občianske komisie s kompetenciou zmiero-vať komunitné konflikty, výhodné v etnicky zmiešaných komunitách)

* techniky označené hviezdičkou sú podrobnejšie opísané v kapitole Tretí sektor a samospráva

Komunitné organizovanie

Na konfrontácii založené organizovanie komunity je podstatne odlišné od ostatných techník zapájania verejnosti spomenutých v tejto kapitole. Je to technika, ktorú môžu použiť aktivisti, formálne a neformálne skupiny občanov v prípade, ak autorita s rozhodovacou kompetenciou odmieta diskusiu s verejnosťou. Je to jediná tu popísaná technika, ktorá je postavená na vyhrotení konfliktu, čo, samozrejme, nesie so sebou isté riziká, ktoré je dobré zvážiť pred siahnutím k tejto stratégii. Na druhej strane vyostrenie pozícií a otvorený konflikt (nie však násilie) je niekedy jediným možným spôsobom, ako upozorniť na problém a dostať ho do povedomia širšej verejnosti, ako aj autorít.

Pre ľahšie pochopenie komunitného organizovania si najskôr povieme príbeh o úspešnej kampani „Balkóny" (rámček 7) a až následne zhrnieme jeho základné princípy. Zosumarizujeme aj situácie, v ktorých použiť takýto prístup a v ktorých nie (rámček 8).

Rámček 7: Príklad organizovania komunity – kampaň „Balkóny" na sídlisku Chrenová v Nitre [2]

Predstavte si sídlisko postavené približne pred dvadsiatimi rokmi s počtom približne 22 000 obyvateľov, také, akých sú na Slovensku desiatky a vidíte sídlisko Chrenová v Nitre. Pre väčšiu presnosť obrazu nezabudnite na ošarpané bytové domy, zdevastované vchody, rozbité cesty a chýbajúce detské ihriská. Obyvatelia ku svojmu sídlisku nemajú žiadny zvláštny vzťah, pred jeho bezútešnosťou unikajú za dvere svojich bytov. Asi aj preto, že už sa mnohokrát presvedčili, že individuálne na tomto stave nie sú schopní nič zmeniť.

S iniciatívou do tejto komunity prišla na jar v roku 1999 organizátorka z neziskovej organizácie Občania v akcii a začala po bytoch navštevovať obyvateľov, aby zistila, aké najvážnejšie problémy vidia na ich sídlisku. Spolu so skupinkou aktívnych obyvateľov potom zo zozbieraných problémov vybrali ten najakútnejší a najvhodnejší na zorganizovanie kampane na posilnenie moci obyvateľov sídliska.

Týmto vybraným problémom sa stalo odpadávanie zvetraných betónových kusov z balkónov niektorých výškových obytných domov. Odpadávajúce kusy betónu ohrozovali obyvateľov bytov, ako aj okoloidúcich chodcov. Výsledkom predchádzajúcich päťročných individuálnych snáh obyvateľov riešiť tento problém bolo oplotenie poškodených domov v dvojmetrovej vzdialenosti od domu správcom domov – podnikom Služby, s. r. o., čo evidentne podstatu problému neriešilo.

Kľúčovou udalosťou pre vystupňovanie hnevu obyvateľov, a pre organizátorku z neziskovej organizácie výborným prostriedkom pre agitáciu, bolo vyvesenie upozornenia nasledujúceho znenia do domov poškodených budov: „Dôrazne upozorňujeme nájomníkov bytov, aby čo najmenej používali svoje balkóny z dôvodu uvoľňovania a vypadávania zvetraných betónových častí z horných balkónov. Žiadame Vás, aby ste upozornenie rešpektovali, čím chceme predísť prípadným úrazom!" a podpis prevádzkovej vedúcej Služby. Od toho okamihu začala organizátorka realizovať agitačné rozhovory v uvedených domoch a v priebehu niekoľkých dní sformovala 10-člennú skupinu lídrov, s ktorými spoločne vypracovala plán kampane.

Prvou aktivitou v rámci kampane bolo bleskové vyzbieranie podpisov všetkých „dotknutých" nájomníkov na petíciu, ktorá požadovala od riaditeľa Služby okamžitú realizáciu expertízy a stanovenie dátumu sanácie balkónov. Na odovzdanie petície skupinou občanov prizvali všetky miestne médiá, ktorým lídri poskytli svoje stanovisko a oznámili oficiálny začiatok kampane. Od okamihu odovzdania petície začala skupina lídrov spolu s organizátorkou pripravovať verejné zhromaždenie s riaditeľom Služby, načasované presne na dátum uplynutia zákonom stanovenej lehoty pre odpoveď na petíciu. Medzičasom, predovšetkým na základe mediálneho tlaku miestnych novín, mestské zastupiteľstvo pre nečinnosť riaditeľa Služby odvolalo. Aj keď odpoveď zastupu-

[2] spracoval Bohdan Smieška z Občianskeho združenia Občania v akcii

júceho tajomníka Služby tu na petíciu nesplnila očakávania obyvateľov, tak na následnom zhromaždení pod tlakom približne stovky občanov bol nútený verejne sa zaviazať, že Služby t do konkrétneho dátumu uskutoční expertízu a požiada o dotáciu zastupiteľstva na sanáciu balkónov, keďže situáciu definoval ako skutočne havarijnú. Tento čiastočný úspech nezastavil aktivitu obyvateľov.

Vyvrcholením kampane bola priama akcia 25 aktivistov na stretnutí miestneho zastupiteľstva, ktoré malo schváliť prostriedky na sanáciu balkónov. Aktivisti priniesli na rokovanie betónové úlomky z balkónov, ktoré rozdali všetkým poslancom, a tiež si vynútili možnosť prečítať svoje stanovisko k problému. Ešte na tom zasadnutí poslanci schválili tri milióny Sk na sanáciu balkónov.

Kampaň sa skončila úspechom. Obyvatelia sa naučili, že organizovaným úsilím môžu skutočne riešiť problémy vlastnej komunity. Skupina občanov i nezisková organizácia Občania v akcii si získali rešpekt a vplyv v komunite i u „mocných" a teraz ho využívajú na ďalšie organizovanie, ako aj na posilňovanie moci miestnej komunity.

Na základe opísaného príbehu zhrnieme niekoľko **základných princípov organizovania komunity**:

- Organizovanie komunity je zamerané na empowerment -zvyšovanie moci miestnych ľudí alebo ľudí so spoločným problémom.
- Miestni ľudia sa podieľajú na výbere problému ako aj vlastného riešenia tohto problému
- Podstatnou súčasťou organizovania komunity je hľadanie a príprava miestnych lídrov.
- Miestni ľudia spoločne s organizátormi identifikujú „terče konfrontácie" – ľudí, organizácie alebo štruktúry, ktoré môžu zrealizovať preferované riešenie (v predchádzajúcom príklade boli „terčom" Služby t a jeho riaditeľ)
- Na „terč konfrontácie" sa, v prípade že nie je ochotný zrealizovať požiadavky obyvateľov, vyvíja tlak, aby s nim bolo možné o týchto požiadavkách vyjednávať.
- **Pozor!** Napriek tomu všetkému **cieľom organizovania komunity nie je iba vyriešenie problému. Je ním predovšetkým zvýšenie moci a dovzdelanie o občianskych právach diskriminovanej alebo znevýhodnenej časti populácie**. Ide o rozvíjanie zručností jednotlivcov v obhajobe vlastných záujmov (sebaadvokácii).
- Základnými aktivitami, ktorými sa organizovanie komunity prejavuje, sú: verejné zhromaždenia, bojkoty a protestné demonštrácie, na ktorých sa zúčastňuje veľké množstvo ľudí. Organizátori vyvažujú moc formálnych autorít pochádzajúcu z ich postavenia alebo peňazí, mocou ľudí, postavenou na veľkom množstve ľudí požadujúcich jednu a tú istú vec.
- Niektoré z takýchto aktivít vedú k vytvoreniu organizácie (riadenej členmi), ktorá rozvíja kapacitu na pokračujúce ovplyvňovanie problémov, a ktorá stelesňuje moc a vôľu jej členov. Na takomto princípe fungujú, alebo by mali fungovať napr. odbory.

Rámček 8: Kedy použiť a kedy nie prístup organizovania komunity

Prístup organizovania komunity je potrebný, keď:	**Prístup organizovania komunity je nevhodný, keď:**
• autorita, zodpovedná za riešenie problému, správa sa autoritársky a odmieta o probléme diskutovať	• autorita zodpovedná za riešenie problému ponúka spoluprácu pri riešení problému a vytvára priestor na verejnú diskusiu o probléme
• medzi „dotknutými" občanmi prevláda apatia a pocit bezmocnosti	• v komunite je aktívna občianska spoločnosť, v ktorej existujú zavedené a fungujúce mechanizmy na riešenie problémov
• dlhodobo sa nám prostredníctvom vyjednávania s kompetentnými nedarí problém vyriešiť, ani otvoriť verejnú diskusiu na našu tému	• zúčastnené strany sú vo vyjednávaní a smerujú k dohode
• v spoločnosti alebo komunite existuje latentný konflikt, ktorý si kompetentní alebo verejnosť nechcú pripustiť	• v „dotknutej" komunite žije dostatočný počet odborníkov, ktorí by okrem protestnej, konfrontačnej aktivity dokázali predložiť aj spolupracujúce stratégie na riešenie problému

Dnes už existuje široká škála možností použitia princípu organizovania ľudí a komunít. Otcom stratégie organizovania komunity je Saul Alinsky, ktorý už v roku 1940 v USA založil organizáciu (Industrial Areas Foundation), ktorá dodnes pomáha organizovať komunity po celých Spojených štátoch. V bestselleri Rules For Radicals Saul Alinsky popísal základné kamene organizovania chudobných za ich občianske práva. Odvtedy sa už vyskúšali rôzne prístupy. Pozrime sa teraz na niekoľko základných typov organizovania komunity podľa toho, na akom princípe sú ľudia či organizácie organizované:

Organizovanie organizácií – organizátor sa zameriava na zapojenie existujúcich miestnych organizácií do boja za spoločnú vec, spája organizácie do koalície alebo „organizácie organizácií" okolo vybraného problému, z jednotlivcov sú mobilizovaní hlavne rebeli a dôležité sú šikovné taktiky publicity.

Organizovanie miestnych ľudí je zamerané na organizovanie jednotlivcov, ktorí bývajú v rovnakej komunite, k spoločnej akcii. Zvyčajne ide aj o sociálne definovaný boj zameraný na obyvateľov rovnakej štvrte s porovnateľnými príjmovými charakteristikami. Tento model je postavený na podomových stretnutiach – organizovaní malých skupín, v ktorých postupne u jednotlivcov vzniká schopnosť viesť komunitu.

Organizovanie zamerané na spotrebiteľské problémy je organizovanie nasmerované na spotrebiteľské problémy napr. spotrebiteľské práva, problémy nájomníkov. Tento prístup zvyčajne vychádza z momentálneho, krátkodobého problému a zriedkavo vedie k väčším ideologickým zmenám.

Organizovanie založené na identite – tento prístup je založený na rasovej, etnickej, sexuálnej alebo skupinovej príslušnosti (napr. Rómovia, ženy, homosexuáli) na základe ktorej sa komunita organizuje a ktorá predostiera otázku rovnoprávnosti a sociálnej spravodlivosti.

Organizovanie odborov a kolektívne vyjednávanie zvyčajne predstavuje organizovanie zamestnancov ako východisko vyjednávania o platoch a pracovných podmienkach, môže tiež viesť k obhajobe záujmov (advokácii) v politickej oblasti za práva členov odborov.

Program transformácie verejného rozhodovania

Účasť občanov na verejných rozhodnutiach sa môže chápať dvomi odlišnými spôsobmi: utilitárne a hodnotovo. Ak ju vnímame **utilitárne**, je účasť občanov pre nás iba formálny akt naplnenia požiadaviek práva a prostriedok na utlmenie sociálnych, environmentálnych alebo iných nepokojov. Avšak pri **hodnotovom** prístupe účasť občanov je neoddeliteľnou súčasťou občianskej spoločnosti v demokratickej krajine, kde svojprávni občania majú vytvorený priestor na vstup do verejnej politiky.

V prvom prípade, keď sa účasť verejnosti chápe len ako súbor techník a formálnych postupov, je jej efekt mininálny – obmedzený len na jednotlivé rozhodnutia, na niektoré orgány verejnej správy a na zopár občanov. Druhý prípad vyžaduje transformáciu verejného rozhodovania a hodnotovú zmenu v postojoch všetkých zainteresovaných; úradníkov, volených predstaviteľov a občanov, ako aj v kvalifikácii expertov, ktorí ovplyvňujú verejné rozhodovanie.

Filozofická a hodnotová transformácia verejného rozhodovania by mala byť zameraná na tri základné oblasti: komunitu, verejnú správu a na spôsoby riešenia verejných konfliktov. Navrhol ju známy expert v tejto oblasti Franklin Dukes (1996), ktorý vychádza z analýzy riešenia verejných konfliktov v USA. Zmenu, ktorá je potrebná na posilnenie demokracie v každej z troch základných oblastí formuluje nasledovne:

- mestá, sídliská, ako aj obce sa musia stať **aktívnymi komunitami**, v ktorých občanov vedú a povzbudzujú (najmä miestni lídri a neziskové organizácie) k iniciatíve vo verejných otázkach
- **verejná správa** sa musí naučiť **otvorenejšie reagovať** na názory a potreby občanov
- čoraz viac ľudí zo všetkých troch sektorov by malo rozumieť **princípom riešenia konfliktov** a ovládať **spôsoby riešenia problémov**

Takto postavený program transformácie verejného rozhodovania sa nám zdá inšpirujúci a v mnohom veľmi potrebný aj na Slovensku. Podrobnejšie sa teraz pozrime na jeho základné oblasti.

Aktívna komunita

Základnou podmienkou účasti verejnosti na rozhodovaní je občan, ktorý vyžaduje, aby jeho názor vypočuli a súčasne je ochotný prebrať spoluzodpovednosť za „veci verejné“. To si však vyžaduje zmenu postoja obyvateľov od reptajúcej pasivity, s ktorou sa môžeme denne stretnúť v mestách či na vidieku, na aktívnu účasť na dianí v ich najbližšom okolí – v ich komunite. Aktívne komunity či spoločenstvá občanov mnohí autori (Boyte, Evans, Barber, Etzioni v Dukes, 1996) považujú za základ demokratickej spoločnosti. Komunity a spoločenstvá vytvárajú „slobodný priestor” pre verejnú diskusiu, dosahovanie dohody, zmenu vlastného postoja, vzdávanie sa časti vlastných záujmov v prospech celku a spoločného záujmu a pre prispievanie dobrovoľnou prácou alebo financiami. Pri priamom zasahovaní do verejného života občan (či už ako dobro-voľník alebo filantrop) vidí bezprostredný dosah svojho príspevku na spoluobčanov, a tým sa učí spolupatričnosti, ktorá vychádza zo spoločných záujmov a nie z formálnej povinnosti.

Významným konceptom v tejto oblasti je **sociálny kapitál**, ktorý spopularizoval harvardský politológ Robert Putnam. Sociálny kapitál komunity tvoria normy (nepísané pravidlá, ktoré jednotlivci a organizácie spontánne dodržiavajú) a sociálne vzťahy, ktoré budujú dôveru a vzájomnú reciprocitu medzi jej obyvateľmi a organizáciami.

Siete sociálnych vzťahov pomáhajú spolupráci a šíria reputáciu (či už dobrú alebo zlú) organizácií i jednotlivcov. Tým pomáhajú pri rozhodovaní a riešení problémov v komunite. Ak niekto nesplní obchodnú dohodu, či naopak je spoľahlivým obchodným partnerom, jeho povesť sa veľmi rýchlo rozšíri po celej obci. Spôsobené je to hlavne tým, že obyvatelia sa spolu stretávajú a rozprávajú v najrôznejších sociálnych kontextoch (pričom je jedno, či v cirkevnom zbore, pri futbalovom zápase ap.). Výsledkom napríklad je, že nespoľahlivý obchodník určite nezíska kontrakt od mesta.

Vďaka bohatej občianskej aktivite sa jednotlivci i organizácie na vlastnej skúsenosti presviedčajú o vzájomnej výhodnosti spolupráce. Jednoduchý príklad: dnes pomôžem ja susedovi pri oprave strechy a zajtra susedia pomôžu mne pri pečení koláčov na svadbu dcéry. Súčasne je dôležité oceňovať a uchovávať predchádzajúce úspechy spolupráce, ktoré potom vytvárajú tradíciu spolupráce v komunite.

Z Putnamovho výskumu vyplýva, že v komunitách so silným sociálnym kapitálom sa občania spontánne zapájajú do vecí verejných, konajú férovo a rešpektujú zákon. Autority v týchto komunitách sú relatívne čestné a rovnako pristupujú ku všetkým občanom nezávisle od ich politickej, etnickej alebo náboženskej príslušnosti. Sociálne a politické vzťahy a siete sú organizované horizontálne nie hierarchicky.

Sociálny kapitál však sám osebe ešte nie je zárukou napredovania a pozitívneho prínosu pre celú miestnu komunitu. Kľúčovým zostáva to, ako sa definuje spoločenstvo či komunita, v rámci ktorej dochádza k posilňovaniu vzájomnej reciprocity. Či je toto spoločenstvo okolím i jeho členmi vnímané elitársky, a tým diskriminačne, alebo je otvorené a výhody spolupráce môže využívať hocikto. Rovnako dôležité sú hodnoty, na ktorých je spolupráca a vzájomná výhodnosť postavená. Za pozitívny sociálny kapitál určite nemôžeme považovať to, ak si priazeň a „drobné služby" politikov a významných úradníkov kupujeme úplatkami, aj keď tým určite posilňujeme vzájomnú zaviazanosť. (K problematike takejto vzájomnej zaviazanosti, ako hodnoty typickej pre postsocialistickú spoločnosť, pozri cvičenie 1 v časti Občan, štát a verejné rozhodovanie v tejto kapitole.)

Okrem takzvaného **spájajúceho** sociálneho kapitálu, (ktorý posilňuje vzťahy vo vnútri medzi členmi komunity) je veľmi dôležitý aj **premosťujúci** sociálny kapitál. Ten napomáha budovať vzťahy, dôveru a spoluprácu medzi komunitami navzájom. Je výborné, ak na našom sídlisku máme dobré medzisusedské vzťahy a rovnako dobre vychádzame aj s miestnymi podnikateľmi. No rovnako dôležitá je pre nás aj komunikácia, dobré vzťahy a porozumenie so susednými komunitami. Aj tu platí, že keď sa nášmu susedovi darí, tak to pomáha aj nám a ak nie, určite nás to skôr či neskôr ovplyvní.

Na to, aby bolo možné v komunite komunikovať a vplývať na rozhodnutia verejnej správy pri riešení miestnych problémov, sú potrební občianski partneri na diskusiu i vyjednávanie. Takýmito partnermi v niektorých prípadoch môžu byť neformálni komunitní lídri (nemáme na mysli politických lídrov). Základnými atribútmi, ktoré by mal mať komunitný líder, sú: schopnosť verejne sa vyjadrovať k miestnym otázkam, byť rešpektovaný komunitou pre svoje postoje vo verejných otázkach a súčasne schopnosť vyvolať v komunite diskusiu o dôležitých témach. Názory spoluobčanov po takejto diskusii by mal vedieť tlmočiť formálnym autoritám.

Ďalšími prirodzenými partnermi vo verejnej diskusii môžu byť miestne neziskové organizácie, ktoré rovnako môžu vstupovať do vyjednávania a navyše môžu ponúknuť svoju kapacitu pri realizácii a výkone niektorých úloh verejnej správy.

Otvorená verejná správa

Druhou základnou podmienkou efektívnej účasti občanov na verejnom rozhodovaní je verejná správa počúvajúca a reagujúca na podnety komunity – občanov. Zvolení politici a verejná správa majú často tendenciu vyhnúť sa komunikácii s občanmi a spadnúť do niektorej z pascí vnímania svojej roly vo verejnom rozhodovaní. Niektoré z nich nájdete v nasledujúcom rámčeku. Pre väčšiu zrozumiteľnosť sme pre označenie typov politikov lapených v jednotlivých pasciach použili zjednodušujúce nálepky.

Rámček 9: Pasce pre politikov a verejnú správu

1) **„Lenoni" – vládnuca verejná správa** – vo voľbách občania odovzdávajú svoju moc politikom, ktorí tým získavajú právo na rozhodovanie podľa vlastného uváženia. Občan by mal verejnú správu nechať nerušene pracovať, aby politici v nej mohli uplatniť svoje predstavy. A súčasne by politikom občania mali prejavovať patričnú úctu a dôveru, keďže si ich zvolili kvôli ich osobnosti a múdrosti.

2) **„Všadeboli" – expertná verejná správa –** vo verejne správe (volenej alebo medzi úradníkmi) má byť čím viac odborníkov, ktorí majú patričné vzdelanie a skúsenosti, takže najlepšie vedia, ako riešiť problémy v spoločnosti. Keďže vedia viac ako obyčajný občan, majú právo robiť rozhodnutia za laickú verejnosť.

3) **„Licitátori" – populistická verejná správa –** politici vo voľbách predávajú svoj program a tí, čo získajú najviac hlasov, majú právo tento program realizovať. Zákony, stratégie, regulácia, daňové úľavy, dotácie, koncepcie atď. sú tovar, ktorý politici a verejná správa predáva daňovým poplatníkom. Pravidlá pre tento tovar sú rovnaké, ako pre ktorýkoľvek iný tovar na trhu.

Vzťah medzi verejnou správou a občanmi (firmami i neziskovými organizáciami) je vlastne vzťah medzi obchodníkom a zákazníkom a politický proces je len o tom „kto dostane čo, kedy a ako".

4) **„Mesiáši" – zachraňujúca verejná správa** – politici vo voľbách ponúkajú záchranu krajiny pred vnútornými či vonkajšími nepriateľmi. Jedine oni sú schopní vyviesť krajinu zo všetkých jej problémov a vytvoriť bohatú a prosperujúcu krajinu – stredoeurópske Švajčiarsko, ktoré nám všetci ostatní budú závidieť. Voliči, ktorí ich vo voľbách zvolili, si myslia, že len oni sú schopní spasiť krajinu.

5) **„Podfúzmedomazači" – verejná správa národného porozumenia** – politici utvrdzujú občanov v presvedčení, že všetky konflikty sú zlé a nebezpečné a že dohoda by bola možná, keby ostatní politici, rovnako ako oni, mysleli v prvom rade na blaho krajiny a nie na svoje vlastné záujmy. Veria, že je potrebné zbaviť sa za každú cenu konfliktov vo verejnej správe a že, hocijaký kompromis je lepší ako otvorený konflikt.

Tento zoznam pascí nie je konečný. Možno poznáte ďalšie, prípadne ich kombinácie.

K transformácii na otvorenú verejnú správu je nevyhnutná zmena prístupu všetkých pracovníkov verejnej správy – volených politikov, štátnych a samosprávnych úradníkov ako aj expertov a pracovníkov vo verejných službách.

Vari najväčšou zmenou, ku ktorej musí dôjsť, je zmena chápania úlohy verejnej správy. Verejná správa musí zmeniť svoj postoj **výlučnej autority** verejného rozhodovania na postoj **spoločného spravovania**. Znamená to deliť sa o rozhodovanie so stakeholdrami z ostatných sektorov a tiež nerozhodovať za občanov, ale spolu s nimi. Takýto prístup prirodzene vedie k posilňovaniu schopností a moci miestnych ľudí.

Ďalším konceptom súvisiacim s rozhodovaním v komunite a s rolou jednotlivých sektorov pri riešení miestnych problémov je **občianska infraštruktúra** (NCL, 1998), ktorý nadväzuje na koncept sociálneho kapitálu.

Občianska infraštruktúra predstavuje formálne a neformálne procesy rozhodovania, zapájania verejnosti, vťahovania a aktivizácie občanov v komunite. Občianska infraštruktúra

sa vytvára formalizovanými mechanizmami vzťahov a rozhodovania medzi občanmi, miestnymi inštitúciami a organizáciami, ako sú napríklad susedské rady, rodičovské združenia, ekumenické dialógy, biznis fóra a vyjednávanie medzi podnikateľmi, medzisektorové fóra, miestne voľby, okrúhle stoly atď. Efektívna občianska infraštruktúra umožňuje silné prepojenia medzi rodinami, susedmi a celou komunitou a poskytuje členom komunity široké možnosti aktívnej účasti na živote komunity. Niekoľko otázok, ktoré vám pomôžu zmapovať občiansku infraštruktúru vo vašej komunite, nájdete v prílohe 7 na konci knihy pod názvom Občiansky index.

Schopnosť riešiť verejné konflikty

Pri uplatňovaní princípov participatívnej demokracie bude množstvo verejných konfliktov narastať. Čiastočne aj preto, že do procesov rozhodovania sa zapojí viac účastníkov, a teda aj viac rôznych názorov, ktorých legitimitu už nebude jednoduché spochybniť. Vznikne nový priestor na verejné otváranie a pomenovanie rozdielnych postojov a hodnôt, ako aj na zverejnenie konfliktov už teraz existujúcich v spoločnosti.

Prečo je verejný konflikt dôležitý? Rôzne názory na túto otázku zosumarizoval známy odborník na sociálne konflikty Franklin Dukes (1996, str. 164 – 165), ktorý píše: *„...Napriek tomu, že väčšina z nás sa v konfliktných situáciách cíti nepohodlne a ohrozene, a teda sa im zväčša snaží vyhnúť, verejný konflikt je nielen nevyhnutným, ale je aj úplne adekvátnym znakom politického života. Zdravá demokracia prijíma konflikt ako centrálny jav politického procesu. Na rozdiel od tradičnej predstavy, ktorá predpokladá, že konflikt je neovládateľný, a teda že sa mu treba prispôsobiť alebo vyhnúť, silná demokracia využíva konflikt ako prostriedok na participáciu, informovanú diskusiu, vzdelávanie občanov a napokon na spoluprácu. V demokratickej spoločnosti je konflikt základom sociálnej zmeny. Ak smerujeme k spravodlivým vzťahom a má dôjsť k nejakej zmene, tak sa latentné konflikty musia pre všetkých jasne zviditeľniť. Potreby sa jasnejšie preukážu najmä prostredníctvom konfrontácie a advokácie. Aj vďaka konfrontácii je možné posúdiť potreby a niektoré z nich tým získajú legitímnosť. V mnohých situáciách je to práve konfrontácia, ktorá umožní uznanie vzájomnej závislosti strán v konflikte, ktoré je nevyhnutné na vyjednávanie. Napokon podľa Alinského konflikt je podstatou slobodnej a otvorenej spoločnosti..."*

So vzrastajúcim množstvom verejných konfliktov bude narastať aj potreba mechanizmov na ich riešenie. Rovnako účastníci verejného rozhodovania si budú musieť osvojiť zručnosti v zvládaní a riešení konfliktov.

Z možných faktorov ovplyvňujúcich úspešnosť riešenia verejných konfliktov spomenieme iba jeden, ktorý sa nám zdá v tomto kontexte najdôležitejší. Riešeniu konfliktu výrazne napomáha vedenie procesu treťou nezávislou stranou (facilitátorom, mediátorom). Potvrdzuje to aj skúsenosť z riešenia verejných konfliktov v západných krajinách. Takýto asistovaný proces vyjednávania medzi stranami v konflikte sa nazýva **mediácia**. Prostredníctvom mediácie zúčastnení s pomocou neutrálnej osoby alebo osôb, systematicky preskúmajú oblasti konfliktu, aby mohli navrhnúť možnosti riešenia, posúdiť alternatívy a dosiahnuť spoločnú dohodu, ktorá vyhovuje ich potrebám (Ondrušek, Shapiro, 1999). Mediátor riadi proces vyjednávania, ale nepresadzuje vlastné riešenia konfliktu.

Záver

Princípy účasti občanov na verejnom rozhodovaní sa u nás postupne udomácňujú. Názory na to, ako v tejto oblasti postupovať v našich podmienkach, sú a ešte dlho budú veľmi pestrofarebné. V tejto kapitole sme prezentovali vlastný názor na význam účasti občanov na verejnom rozhodovaní. Snažili sme sa zdôrazniť, že ku skutočne demokratickému spravo-

vaniu vecí verejných, sú filozofia a hodnoty verejného rozhodovania prinajmenšom tak dôležité ako jednotlivé techniky účasti verejnosti. Ak neveríme, že občan má právo a dostatočné schopnosti vyjadrovať sa k veciam verejným, ani tie najlepšie techniky nám v konečnom dôsledku nepomôžu. Aj preto sa tešíme z každého občana, novej občianskej iniciatívy či neziskovej organizácie, ktorí sa rozhodnú vstúpiť do verejného rozhodovania a hľadať, čo je verejným záujmom. Našťastie ich počet na Slovensku každý deň rastie.

Použitá literatúra:

Alinsky, A. D.: Rules for Radicals – A Pragmatic Primer for Realistic Radicals. New York, Vintage books, 1989.

Arnstein, S. R.: A Ladder of Citizens Participation, AIP Journal, July 1969.

Barber, B.: Strong Democracy – Participatory Politics for a New Age. Berkeley, University of California Press, 1984.

Beckwith, D., Lopez, C.: Community Organizing: People Power from the Grassroots, manuál Center for Community Change

Bianchi, G.: Zmeny hodnôt učiteľov základnej školy v období rýchlej sociálnej zmeny. In: A. Wiegerová (Ed.): Cesty demokracie vo výchove a vzdelávaní. Bratislava, V4, 1999, str.19-28.

Bryson, John M. (1988). „Strategic Planning for Public and Nonprofit Organization, A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement," Jossey-Bass Publishers, San Francisco

Buran, I.: Foucaultova analýza pojmu moci a mocenských vzťahov. Filozofia, 53, 1998, 2, str. 71-81.

Creighton, J. L., Creighton & Creighton, Inc., Alto, P.: Involving Citizens in Community Decisions Making: A Guidebook, Program for Community Problem Solving, Washington, DC,

Dukes, E. F.: Resolving Public Conflicts – Transforming Community and Governance. Manchester, Manchester University Press, 1996.

Foucault, M.: Discipline and Punish. London, Allen Lane, 1977.

Francescato, D., Leone, L., Traversi, M. (Eds.): Oltre la psicoterapia. Roma, Carocci, 1993.

Francescato, D., Ghirelli, C.: Fondamenti di psicologia di comunitá. Roma, Carocci, 2000.

Giddens, A.: Sociology. Cambridge, Polity Press, 1989.

Golab, A.: Badania nad rozwojem standardow ewaluatywnych. In: Golab, A., Reykowski, J.: Studia nad rozwojem standardow ewaluatywnych. Wroclaw, Ossolineum, 1985, str. 50-121.

LSGAC: Občianska participácia: Zborník z konferencie, 1999, J. Mesík: Občianska participácia – Nevyhnutný prvý krok k historickej úspešnosti miest, obcí a regiónov na Slovensku, str. 9 – 11.

NCL – National Civic League: The Civic Index, 1998.

Ondrušek D., Shapiro I.: Demokracie a alternativní přístupy k řešení konfliktů v Kunc. J.: Demokracie a ústavnost. Nakladatelství Karolinum, Praha, 1999

Potapchuk, W. R.: New Approaches to Citizens Participation: Building Consent. National Civic Review, Spring 1991, str. 158 – 168.

Putnam, R. D.: The Prosperous Community: Social Capital and Public Life, The American Prospect, Spring 1993, http://epn.org/prospect/13/13putn.html

Reykowski, J.: Standardy ewaluatywne: Geneza, zasady funkcjonowania, rozwój (zarys modelu teoreticznego). In: Golab, A., Reykowski, J.: Studia nad rozwojem standardow ewaluatywnych. Wroclaw, Ossolineum, 1985, str. 12-49.

Schwartz, S. H., Bardi, A., Bianchi, G.: Value Adaptation to the Imposition and Collapse of Communist Regimes in Eastern Europe. In: S.A. Renshon, J. Duckitt (Eds.): Political Psychology: Cultural and Cross Cultural Perspectives. London, Macmillan, in press.

Thomas, J. C.: Public Participation in Public Decisions – New Skills and Strategies for Public Managers. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1995.

OBČIANSKA ADVOKÁCIA

OBSAH: definícia občianskej advokácie; kedy a kde sa rodí občianska advokácia; zrod a rozvoj občianskej advokácie na Slovensku; päť základných oblastí pohľadu na občiansku advokáciu, príprava a plánovanie advokačnej akcie; zostavenie prípadovej stúdie z advokačnej akcie

Občianska advokácia, občianski aktivisti – to sú v našej spoločnosti nielen nové pojmy, ale predovšetkým ide o novú oblasť spoločenského života, nový druh aktivít. Ich zrod súvisí s rozvojom pluralitnej demokracie po novembri 1989. Občianska advokácia je taká nová a ešte nezažitá činnosť, že dokonca ani jej úspešní aktéri z radov mimovládnych organizácií ju jednoznačne nepomenovávajú. Čitateľ tejto kapitoly zistí, že sa už veľakrát na Slovensku stretol s občianskou advokáciou a jej pozitívnymi výsledkami.

Na rozdiel od dobre oblečených a dobre platených advokátov, s náležitým právnym vzdelaním a certifikátom oprávňujúcim ich otvoriť si advokátsku kanceláriu, úspešní občianski „advokáti" či aktivisti nemusia mať ukončené ani vysokoškolské a dokonca ani stredoškolské vzdelanie. Musia mať však túžbu meniť veci okolo seba, pomáhať odstraňovať nespravodlivosť a krivdy, mať odvahu popasovať sa s mocnými hráčmi zo sveta politiky či podnikania. Nájdeme medzi nimi ľudí, čo veria, že systém, pravidlá, zákony a normy sa dajú meniť a zdokonaľovať. Títo ľudia sú schopní nachádzať spôsoby a prostriedky na dosahovanie spoločenských zmien.

Existuje viacero teórií občianskej advokácie. Táto kapitola sa opiera o koncepcie, ktoré vypracovali dve americké organizácie – OMB Watch a Advocacy Institute so sídlom vo Washingtone, ale aj o zovšeobecnenia z mnohých pozoruhodných príkladov občianskej advokácie na Slovensku, ktoré realizujú neziskové organizácie. Písali sme ju s cieľom stimulovať záujem a zvýšiť porozumenie pre občiansku advokáciu.

V prvej časti kapitoly si zadefinujeme pojmy a význam občianskej advokácie. Povieme si o tom, kedy a kde sa rodí občianska advokácia a aké sú fázy rozvoja občianskej advokácie na Slovensku. Zosumarizujeme si tiež päť základných oblastí uvažovania o advokácii. Príprava na vlastnú advokačnú akciu je rozpracovaná v druhej časti kapitoly, kde poukážeme na základné nástroje občianskej advokácie. Viac si povieme o kampaniach a možných problémoch v riadení kampane.

Definícia občianskej advokácie

Definovať oblasť činnosti, ktorá sa nazýva občianskou advokáciou, je pomerne zložité. Neštuduje sa v školách ako odbor a nedá sa pestovať ako teoretická disciplína. Je o akciách v reálnom živote, o ovplyvňovaní spoločenských inštitúcií, smerovaní k pozitívnym spoločenským zmenám. Občiansky „advokát" či aktivista môže byť takmer ktokoľvek, bez ohľadu na vzdelanie, profesiu, vek. Nejde o zamestnanie či titul, ale skôr o životný postoj, schopnosti pomenovať veci, dosahovať zmeny v spoločnosti.

Pred niekoľkými rokmi sme mali pomerne veľké problémy pri preklade slov ako manažment, fundraising a marketing mimovládnych neziskových organizácií. Postupne sa udomácnili takmer v nezmenenej podobe. Aj pri písaní tejto kapitoly sme narazili na bolesti s vhodnou slovenskou terminológiou. Výraz „advocacy" používaný v anglicky písanej literatúre jednoducho u nás nemá vhodný ekvivalent. Rozhodli sme sa pre preklad „občianska advokácia" s tým, že život a prax ukážu, či sa uchytí, alebo naši aktivisti vymyslia vhodnejší termín. U nás sa zatiaľ v ojedinelej literatúre i praxi stretávame s nie veľmi presnými širšími či zúženými opismi: občianska participácia, obhajoba verejného alebo občianskeho záujmu, účasť občanov na správe vecí verejných, účasť na verejnej politike alebo tiež pojmami lobizmus či „advocacy".

Aj napriek týmto skutočnostiam už dnes existuje množstvo skúseností a literatúry, ktorá popisuje občiansku advokáciu a zachytáva úspechy jej aktérov.

Významná autorita v občianskej advokácii v USA David Cohen napríklad ponúka nasledujúcu definíciu občianskej advokácie, ktorú uvádzame v upravenej a zostručnenej forme:

„Občianska advokácia pozostáva z organizovaného úsilia a akcií občanov a ich organizácií, ktorí využívajú nástroje demokracie, aby pripravili a do života uviedli normy a zákony, ktoré smerujú k vytvoreniu spravodlivej a rovnoprávnej spoločnosti. Nástroje advokácie zahrňujú rôzne občianske akcie (informovanie a vzdelávanie občanov, petície, kampane, občiansku nespokojnosť ai.), voľby, masovú občiansku mobilizáciu, lobovanie, vyjednávanie či súdne akcie.

Občianski aktivisti smerujú svoje úsilie a akcie k presadeniu a ovplyvneniu tých, ktorí sú nositeľmi vládnej, politickej a ekonomickej moci. Toto úsilie má za cieľ prijatie a uplatnenie takej politiky, ktorá by zlepšila život tých, ktorí majú menšiu politickú moc a menej ekonomických prostriedkov.

Tým, že občania participujú na organizovaných akciách, ktoré zahŕňajú neziskové organizácie, médiá a verejné inštitúcie (vláda, parlament, miestna samospráva ap.), demokratické procesy sa upevňujú."

Z definície občianskej advokácie vyplýva, že sa budeme dotýkať aj pomerne zložitého sveta politiky a médií. Občianski aktivisti sa vo svojom úsilí zákonite dostávajú do konfliktov s nositeľmi politickej a ekonomickej moci a pritom im je samozrejmé, že politika presahuje rámec politických strán a štátnych inštitúcií. Musia využívať mnohoraké stratégie na ovplyvnenie mocenských inštitúcií a ich konania želaným smerom.

V našej realite ide o zložitú a v rámci rozvíjajúcej sa demokratickej politickej kultúry nezažitú oblasť. Všeobecne ešte stále prevláda názor, že bežný občan sa nemá miešať do politiky. Môže svojich zástupcov do miestnych a celoštátnych orgánov voliť a potom by ich už mal nechať vykonávať svoju prácu. V prípade, že sa chce zaoberať politikou, mal by vstúpiť do strany, alebo sa zamestnať v nejakej verejnej inštitúcií. Inou príčinou je častá skepsa voči možnosti ovplyvniť správanie „vrchnosti". Často počúvame: „V zásade sa nič nezmenilo, a občan aj tak nemá šancu nič ovplyvniť"; „Nestrkaj nos do politiky, doplatíš na to. Tí hore majú moc nie ty"; „Treba sa venovať svojej robote" ; alebo „O všetkom rozhodujú aj tak peniaze".

Občianska advokácia jednoducho s takýmto „zastaraným" mentálnym nastavením nepočíta, a preto môže dosahovať vynikajúce výsledky a pozitívne vplývať na hodnotový svet svojich spoluobčanov. Naši občianski advokáti presadili alebo ovplyvnili viacero legislatívnych noriem a skvalitnili životy ľudí, zvierat, ochránili svojím nadšením a nasadením prírodné a životné prostredie.

Terminologické okienko: Zadefinovanie nových pojmov

Občianska advokácia – „Advocacy" pozostáva z organizovaného úsilia a akcií občanov a ich organizácií, ktorí využívajú nástroje demokracie, aby pripravili a do života uviedli normy a zákony, ktoré smerujú k vytvoreniu spravodlivej a rovnoprávnej spoločnosti. Nástroje advokácie zahrňujú rôzne občianske akcie (informovanie a vzdelávanie občanov, petície, kampane, občiansku nespokojnosť ai.), voľby, masovú občiansku mobilizáciu, lobovanie, vyjednávanie či súdne akcie.

Lobovanie je špecifický typ obhajoby verejného záujmu, ktorého cieľom je zmena (presadenie, zrušenie) konkrétneho zákona, jeho časti, prípadne podzákonnej normy.

Kedy a kde sa rodí občianska advokácia

Písať o občianskej advokácii v totalitnom režime, ktorý na základe ústavy a zákonov kontroloval politický, ekonomický a spoločenský život, nemalo veľký zmysel. Občianska advokácia sa v pravom zmysle slova dá totiž uplatňovať a rozvíjať len v demokratickom systéme, ktorý zabezpečuje základné ľudské práva, ako sú sloboda združovania, prejavu, získavania a šírenia informácií a podobne. V demokratickom štáte si občania môžu zakladať vlastné organizácie – občianske združenia, kluby, spolky, nadácie, ktoré vykonávajú svoju činnosť nezávisle od vládnej moci. Prostredníctvom pôsobenia neziskových organizácií narastajú občianske zručnosti nielen pri realizovaní rôznych projektov a služieb, ale občania sa učia efektívne vstupovať do rozhodovacích procesov na miestnej, regionálnej, celoštátnej či medzinárodnej úrovni a ovplyvňovať ich.

Aj keď sa to možno niekedy nezdá, ale nikdy doteraz nemali občania na Slovensku toľko možností, ale aj zručností, zasahovať do politického systému na jeho všetkých úrovniach. Dnes je už úplne prirodzenou spoločenskou ambíciou participácia občanov na politickom a ekonomickom rozhodovaní. Predtým, než sa zahĺbime do rozvoja občianskej advokácie na Slovensku, si ešte niečo povedzme o rozdielnych motívoch pre politickú a verejnoprospešnú aktivitu na príklade výskumu z Indie.

Rámček 1: Vzťah politickej a verejnoprospešnej aktivity

Veľmi zaujímavý výskum v tomto smere pochádza z Indie. [1] Výskumníci si položili otázku – aký je život žien, čo svoju mladosť zasvätili politickej či spoločenskej aktivite? Ako tieto líderky-aktivistky vyzerajú po 20-30 rokoch? Vydrží im záujem o druhých, alebo prúd času odplaví ich verejnú angažovanosť podobne ako ich mladosť?

Po interview s vyše 800 ženami sa ukázal mimoriadne zaujímavý rozdiel. Ženy, čo sa angažovali v politike a v štyridsiatych i päťdesiatych rokoch presadzovali v tom čase aj v Indii populárne marxistické idey a komunizmus, sa v deväťdesiatych rokoch spravidla nezaujímajú o politiku, o verejný život. Starajú sa o seba a svoju politickú aktivitu považujú za pochabé výstrelky mladosti. Ženy, čo sa neangažovali politicky, ale v priamej službe ľuďom – pracovali v neziskových organizáciách, v rámci „satjágraha" (hnutie presadzujúce nenásilie v politickom boji), v ženských nepolitických organizáciách a podobne, nestratili záujem o dianie v spoločnosti a pomoc druhým. Tieto ženy boli v deväťdesiatych rokoch spravidla usadenejšie, vzdelanejšie, s vlastnými deťmi, ale väčšina z nich sa ešte stále angažovala v nejakej verejnoprospešnej aktivite. Napriek zrelému či „babičkovskému" veku boli ešte stále aktívne. Viedli svojpomocnú materskú školu, vzdelávacie kurzy, založili nejakú neziskovú organizáciu. Tí, čo v sebe už v mladosti mali „nutkanie" pomáhať druhým, sa toho nevzdali ani v staršom veku. To je rozdiel medzi politickou aktivitou a konkrétnou službou ľuďom v núdzi. To je rozdiel v motivácii. Rozdiel medzi mocenskými a hodnotovými motívmi.

[1] osobná výpoveď Indky Srílatha Batliwala, ktorá pracuje pre Fordovu nadáciu v USA

Zrod a rozvoj občianskej advokácie na Slovensku

V minulosti sme sa s aktívnym vstupovaním občanov do sféry verejnej politiky nestretávali. Štátostrana na základe ústavy takmer polstoročie kontrolovala všetky sféry spoločenského života.

Ak by sme mali načrieť do prednovembrovej histórie, mohli by sme pripomenúť dokument Bratislava/nahlas z roku 1987 z dielne 23 ochranárov, výskumníkov a novinárov. Táto správa zhrnula fakty o devastácii životného prostredia, prerozprávala neúspešné i úspešné príbehy ochranárskeho úsilia o zmenu. Dokument vyzýval na dialóg, svojou systémovou kritikou environmentálnych pomerov nadobudol politický rozmer a stal sa predmetom útokov vtedajšej vládnej moci.

V ponovembrovom období sme svedkami nebývalého nárastu účasti občanov na správe vecí verejných. Na Slovensku dochádza k prudkému rozvoju mimovládnych organizácií a dobrovoľníctva. Popri štátnom a podnikateľskom sektore vzniká tzv. tretí sektor zložený z tisícov občianskych združení, nadácií, profesijných a charitatívnych organizácií. Tie umožňujú občanom poskytovať najrôznejšie služby (sociálne, vzdelávacie a ďalšie), ochraňovať ľudské práva, životné prostredie a kultúrne dedičstvo, rozvíjať pestrý komunitný život a nadväzovať vzťahy so zahraničím. Okrem toho pôsobenie v neziskových organizáciách učí ich členov a spolupracovníkov nové zručnosti spadajúce do sféry občianskej advokácie. Slovenský tretí sektor je doma a vo svete známy najmä vďaka svojim „advokátskym svalom" (pozri hodnotenie slovenského tretieho sektora v prílohe 2). Dnes je zachytených mnoho úspešných podujatí, počas ktorých občianski aktivisti zo široko rozvetvenej rodiny tretieho sektora dokázali úspešne obhajovať a presadiť verejné záujmy.

V uplynulom desaťročí možno na Slovensku vypozorovať štyri fázy rozvoja občianskej advokácie, to, ako prebiehali, si povieme v nasledujúcom rámčeku.

Rámček 2: Fázy rozvoja občianskej advokácie na Slovensku

1. Fáza sporadických advokačných akcií (1990-93). Príkladmi môžu byť aktivity našich environmentalistov pri kampaniach proti výstavbe vodných priehrad, jadrových reaktorov či kampaniach za záchranu prírodných lokalít. Jednou z najvýznamnejších advokačných akcií z tohto obdobia je kampaň proti zimným olympijským hrám v národnom parku Tatry. Kampane environmentalistov sa vyznačovali a dodnes vyznačujú odbornosťou, osobným nasadením a profesionalitou pri práci s verejnosťou.

2. Fáza rozmachu občianskej advokácie v rokoch 1993-97. Najlepšie ju stelesňuje kampaň Tretí sektor SOS, vyhlásená Grémiom tretieho sektora v roku 1996 na protest proti spôsobu, akým vtedajšia vládna koalícia spočiatku pripravovala a neskôr aj presadila svoj návrh zákona o nadáciách. V tomto spore išlo o stretnutie dvoch princípov: princípu samosprávnosti a nezávislosti, najvýznamnejšieho dieťaťa novembra 1989, a princípu centralizácie a etatizmu, potomkov predchádzajúceho režimu. Kampaň ovplyvnila vnútorný vývoj sektora a ponímanie jeho advokačných funkcií. Mala aj nezanedbateľný spoločenský presah. Zapojením sa do kampane boli viaceré organizácie nútené vystúpiť z tieňa, verejne sa deklarovali, identifikovali s ostatnými. Pôsobila inšpiračne na mnohých ďalších občanov, ktorí sa rozhodli vystúpiť na obhajobu svojich záujmov. Pomáhala utvárať tradíciu občianskeho odporu, kde Slovensko vykazovalo určité deficity, a smerom do zahraničia vyslala signál o vitalite občianskej spoločnosti.

Okrem sporu o nadačný zákon má občianska spoločnosť na svojom konte v tomto období aj ďalšie akcie: úspešnú verejnú kampaň Zachráňme slovenské lesy (koordinovanú Lesoochranárskym zoskupením Vlk) proti prijatiu nevýhodnej pôžičky zo Svetovej banky, či kampaň environmentalistov za verejnú diskusiu o dostavbe jadrovej elektrárne v Mochovciach. Mladí aktivisti zo Slobody zvierat presadili zákaz používania zvierat na experimentovanie v školách. Príslušníci maďarskej národnostnej menšiny sa úspešne mobilizovali vo svojom odmietnutí vrchnostensky nariadeného tzv. alternatívneho

vyučovania. Široká plejáda občianskych organizácií sa postavila proti tzv. zákonu na ochranu republiky, čo nepochybne prispelo k tomu, že parlament napokon tento zákon neschválil. Veľký ohlas – hoci iba čiastočný úspech – zaznamenali protestné akcie divadelníkov a otvoreného fóra Zachráňme kultúru. Ochranári z košickej organizácie Ľudia a voda aj vďaka svojej húževnatosti a advokačným zručnostiam zápas o Tichý Potok vyhrali: ministerstvo životného prostredia napokon navzdory mimoriadne silnej betonárskej loby neodporučilo vybudovať v tejto oblasti Levočských vrchov priehradu. Klasickým príkladom úspešnej občianskej advokácie z roku 1997 je zavŕšenie dlhšie trvajúceho úsilia Centra na podporu miestneho aktivizmu z Ponickej huty v právnej pomoci občanom Ďubákova. Tí v decembri 1997 vyhrali spor so štátnou byrokraciou pred Ústavným súdom SR a dosiahli zrušenie zákazu ďalšej výstavby v obci. Iným príkladom bola úspešná kampaň organizácií novinárov a vydavateľov proti chystanému návrhu novely zákona o DPH, ktorým by sa posunula 6-percentná sadzba za vydávanie periodík na 23 percent pri všetkých tituloch, kde je podiel inzercie z rozsahu väčší ako 10 percent.

3. Fáza dozrievania občianskej advokácie (1997-99) vďačí paradoxne tiež konfliktu občianskej spoločnosti s autoritárskym režimom, ktorý v tomto období ešte viac prehĺbil deficit demokracie a nasmeroval krajinu do medzinárodnej izolácie. Mimovládne organizácie, využijúc skúsenosti z predchádzajúcich kampaní v tomto období, zvládli náročnú skúšku z nestraníckeho politického aktivizmu a obohatili svoj advokačný arzenál. Sociologické výskumy ukázali, že spomínané, vo veľkej miere protestné, aktivity mali vo verejnosti živý ohlas. Pomerne široká podpora občianskych protestov svedčila o tom, že značná časť občanov neschvaľovala úsilie vládnej moci koncentrovať moc a likvidovať samosprávne mechanizmy v spoločnosti. Advokačné akcie boli dôkazom toho, že potenciál politickej aktivity občanov je vyšší, ako by sa mohlo zdať z ich prevažne pasívnej adaptácie na politiku vládnej koalície. Ako píše Zora Bútorová (1999), v rokoch 1995-1997 ľudia na Slovensku sa pod tlakom nepriaznivého politického vývoja postupne vymaňovali z občianskeho bezvedomia a začali citlivejšie vnímať problémy demokracie a prejavovať o ne starosť. V roku 1997 v období zmareného referenda za vstup Slovenska do NATO a priamu voľbu prezidenta vystúpili viaceré neziskové organizácie. Toto obdobie bolo pre ne veľkou výzvou a hľadaním svojho miesta v rozporuplnej spoločensko-politickej atmosfére. Hlavná otázka, ktorá stála pred tretím sektorom: Majú sa neziskové organizácie zapojiť do výsostne politickej oblasti – predvolebného a volebného procesu? Prelom roku 1997-98 a volebný rok 1998 prispel k dozrievaniu nestraníckej, občianskej politickej kultúry na Slovensku. Vytvoril základ na bezprecedentnú občiansku erupciu – Občiansku kampaň '98 za spravodlivé a čestné voľby, známu pod skratkou OK '98. Práve schopnosť tvorby širokých koalícií a koordinované aktivity početných neziskových organizácií v rámci celého Slovenska zapojených do kampane OK '98, prispeli k prekonaniu apatie, vysokej účasti občanov na voľbách a k zásadnej politickej zmene. Prípadové štúdie o nestraníckej volebnej kampani tretieho sektora OK '98 sú významným príkladom občianskej politickej advokácie, ktorá sa stala inšpiráciou aj pre viaceré krajiny strednej a východnej Európy.

V tomto období však vystupujú do popredia aj viaceré sociálne neziskové organizácie s obhajobou práv občanov s mentálnym a telesným postihnutím, či deti z detských domovov. Občianske združenie Návrat dosahuje systémové zmeny v oblasti náhradnej rodinnej starostlivosti, vďaka čomu sa začína meniť koncepcia detských domovov. Organizácia muskulárnych dystrofikov v spolupráci s ďalšími neziskovými organizáciami dosahuje presadenie úplne nového nástroja sociálnej pomoci pre občanov s ťažkým zdravotným postihnutím tzv. osobnú asistenciu. Sekcia humanity a charity Grémia tretieho sektora za podpory vyše 70 neziskových organizácií v novele zákona o zamestnanosti zabránila výraznému zníženiu povinnosti zamestnávať určité percento osôb so zdravotným postihnutím. Iným príkladom môže byt i presadenie zákona o posunkovej reči.

4. Fáza udomácňovania občianskej advokácie (od roku 1999 dodnes). Po politických zmenách nastolených septembrovými parlamentnými voľbami sme svedkami rozšírenia a udomácnenia občianskej advokácie v rôznych sférach života na miestnej i celoštátnej úrovni. Dochádza k poklesu protestných občianskych akcií a konfliktov s nositeľmi moci a občianska advokácia naberá pestré formy charakterizované presadzovaním a obhajovaním verejných záujmov v relatívne štandardných podmienkach typickej tranzitívnej krajiny. Viacerí významní predstavitelia tretieho sektora odchádzajú do štátnych služieb. Toto obdobie však vzhľadom na komplikujúci sa vnútropolitický, ekonomický a sociálny vývoj testuje a ďalej rozvíja advokačné zručnosti neziskových organizácií. Tie sústreďujú

svoju pozornosť na presadzovanie skutočných partnerstiev s predstaviteľmi štátnej moci pri riešení nástojčivých problémov, pričom kladú dôraz na decentralizáciu moci a transparentnosť pri jej výkone. Popri partnerstve sa neziskové organizácie stávajú v mnohých prípadoch kvalifikovanými oponentmi a v niektorých prípadoch kritikmi verejných inštitúcií a ich predstaviteľov. Úspešným príkladom tohto úsilia je celoslovenská kampaň Občianskej iniciatívy za dobrý zákon o informáciách, ktorú realizovala pomerne veľká skupina neziskových organizácií, v ktorej nechýbali ani viacerí „veteráni" z OK '98. Poslanci Národnej rady SR, za výrazného prispenia a tlaku zo strany občianskych aktivistov, napokon v máji 2000 schválili zákon o slobodnom prístupe k informáciám, ktorý nadobúda účinnosť od 1. januára 2001. Tento zákon zabezpečuje právo verejnosti na informácie, ktoré majú k dispozícii štátne orgány, orgány územnej samosprávy, ako i ďalšie subjekty (podrobnejšie sa mu venujeme v kapitole Právne aspekty občianskej aktivizácie). Očakáva sa, že realizácia tohto zákona v každodennej praxi nebude samozrejmosťou, podobne ako ďalšie právne normy a deklarácie predstaviteľov verejného života, a vyžiada si ďalšie advokačné úsilie. Kultúra partnerskej komunikácie s verejnosťou a akceptácia občianskej oponentúry sa u nás totiž udomácňuje len postupne. Pre túto fázu sú typické i advokačné akcie za presadzovanie legislatívnych zmien v oblasti postavenia mládeže, civilnej vojenskej služby, zdravotne postihnutých občanov, alebo hľadania riešení rómskej problematiky. Významný je tlak tretieho sektora na vládu, ktorý súvisí s dosiahnutím zmien v energetickej politike, v hospodárení s odpadmi, či v odlesňovaní a vysúšaní pôdy, čo má dosah na klimatické zmeny. Občianski aktivisti sa zapojili i do procesu integrácie SR do Európskej únie, s ambíciou presadzovať princíp partnerstva do tvorby a realizácie plánov regionálneho rozvoja i strategických dokumentov na celoštátnej úrovni.

Najmä v čase veľkých spoločenských zmien, spojených s nejasnosťami, nespravodlivosťou, sociálnou tiesňou majú občania aktívnejší záujem vstupovať do arény verejného života a politiky. Tento záujem je často sprevádzaný s nespokojnosťou a protestmi. Ide však o oveľa viac. Podobne ako aj v iných krajinách sveta na sklonku nášho storočia občania jednoducho túžia v oveľa väčšej miere hovoriť do toho, čo ovplyvňuje ich životy, sú stále menej pasívnymi subjektmi, o ktorých má rozhodovať niekto iný. Nový štýl občianskej participácie je sprievodným znakom demokratického procesu, ktorý sa aj u nás postupne udomácňuje.

Občania sa vyjadrujú k najrôznejším problémovým oblastiam – sociálnej nerovnosti, nezamestnanosti, porušovaniu ľudských práv, zvýšenej kriminalite, korupcii, požívaniu drog, ničeniu životného prostredia, či zanedbávaniu ochrany kultúrneho dedičstva. A nielen to. Často prichádzajú s alternatívnymi námetmi a riešeniami problémov. Občianske iniciatívy sú orientované predovšetkým na problém a jeho riešenie. Nie sú vťahované, ako politické strany, do mocenských, veľakrát so samotným problémom nesúvisiacich hier.

Stranícka politika prechádza dnes na Slovensku, a nielen u nás, vážnou organizačnou i hodnotovou krízou. Sprevádza ju roztrieštenosť, polarizácia a neschopnosť hľadať uspokojivé východiská. Preto sa šíri nedôvera v stranícku politiku, čo vytvára priestor v oveľa väčšej miere pre nestraníckych politických aktérov, medzi nimi i občianskych aktivistov z radov neziskových organizácií. Možno by sa mohlo zdať, že ide o krízu demokracie. Iný pohľad však naznačuje, že zvýšená občianska participácia na rozhodovaní demokratické procesy zdokonaľuje. Stále viac občanov využíva nástroje demokracie na skvalitnenie života vo svojom okolí, vo svojej krajine, ale aj v medzinárodnom rozmere.

Prispôsobenie sa tomuto trendu „vyhnaniu do slobody" a učeniu sa novým zručnostiam je pre naše neziskové organizácie veľkou výzvou. Čím ďalej tým viac predstaviteľov tretieho sektora chápe, že charita a dobročinnosť niekedy nepostačujú a potrebné je ovplyvniť aj politické rozhodnutia a tvorbu zákonov, ak chceme účinne vykonávať svoju verejnoprospešnú prácu. Občianska advokácia ponúka viaceré praktické možnosti, ktoré vťahujú občanov do arény verejnej politiky, v mene skvalitnenia ich života a života ich spoluobčanov.

Rámček 3: Existuje vôbec verejný záujem? [2]

Na samotný pojem **verejný záujem** existujú rôzne pohľady. Konzervatívny popiera, že existuje niečo ako verejný záujem. Existuje len suma individuálnych alebo skupinových, ale konkrétnych záujmov, ktoré navzájom zápasia. Z tohto pohľadu je argumentovanie o verejnom záujme nezmyselné a bolo vymyslené liberálnym či ľavicovým myslením, aby si vnútorne legitimizovalo vlastné predstavy o tom, čo ľudia „naozaj" potrebujú. Tento extrémny pohľad nie je, našťastie, plne prijímaný. Zdravý rozum hovorí, že zdravé životné prostredie, neznečistená voda, zdravé deti alebo málo zlodejov je verejným záujmom, ktorého naplnenie zvyšuje všeobecné blaho. Preto s týmto pojmom sa dá, i keď opatrne, narábať.

Aké sú potom dôvody, pre ktoré má zmysel podporovať neziskové organizácie, ktoré sa snažia pôsobiť vo verejnom záujme?

1. **Dopĺňajú formálny politický systém** (voľby, politické strany). Posilňujú priamu účasť občanov na politickom procese tak, že politický systém nie je obyčajný objekt politického procesu politických strán. Počas štyroch medzivolebných rokov býva kontakt poslancov a voličov minimálny a o vplyv na nich zápasia rôzne skryté či otvorené lobistické skupiny. Ak sa neziskové organizácie snažia formou kampaní, letákov, mediálnych vystúpení motivovať občanov vyjadrovať svoje názory, je to len a len dobre. O plnení volebných sľubov ani nehovoriac, ich dôveryhodnosť je naozaj nízka.
2. Neziskové organizácie zamerané na občiansku advokáciu majú možnosť v záujme verejnosti vidieť do „kuchyne" zvoleným zástupcom a vláde, alebo sledovať ich, či nezneužívajú moc. Organizácie, ktoré aktivizujú verejnosť, upozorňujú na zneužívanie moci a plnia **rolu „strážneho psa" demokracie**. To je obzvlášť dôležité pri znevýhodnených skupinách a menšinách, ktoré najčastejšie bývajú obeťami nekontrolovanej moci.
3. Takéto neziskové organizácie pomáhajú aj pri **tvorbe politickej kultúry** a zvyšovaní záujmu o politiku. Aj keď u nás je účasť voličov na voľbách pomerne vysoká, záujem o politické dianie medzi voľbami je nízke. Mimovládne organizácie, ktoré trápia všeobecné otázky blaha spoločnosti sa takto môžu (povedľa neformálneho občianskeho vzdelávania praxou) stať aj liahňou politicky aktívnych lídrov. Tí majú potenciál priniesť do veľkej politiky aj iné myšlienky a pohľady ako úradníci a stranícki aparátčici. Svojou kritikou pomáhajú korigovať prešľapy politikov, čo je obzvlášť potrebné v prechodnom období, keď sa stanovujú hlavné pravidlá na verejný život a politiku.
4. **Nastoľovanie nových tém** a scitlivovanie verejnosti na nové problémy. Prostriedky takýchto organizácií sú niekedy provokujúce a šokujúce (spomeňme napríklad len horolezecký výstup Greenpeace na komíny Mochoviec a následný zásah strážnej služby alebo obsadenie hrádzí pri Gabčíkove alebo priväzovanie sa reťazami o stromy na Poľane). Vždy však (okrem prvku zábavy) sledujú aj cieľ pritiahnuť pozornosť širšej verejnosti a médií na nový problém, ktorý spočiatku nie je masovo vnímaný a neznamená to, že neexistuje. Tým posilňujú tieto organizácie rôznorodosť spoločenského diskurzu a ak majú výdrž, snažia sa aj o návrhy alternatívnych riešení.
5. **Presadzovanie hodnôt do politického dialógu.** Občianski aktivisti zriedkakedy konajú s nízkymi pohnútkami. Skôr sú motivovaní snahou zlepšiť spoločnosť, v ktorej žijú. Akokoľvek môžeme nesúhlasiť s metódami ich práce, nedá sa im uprieť úprimná snaha zlepšiť svet. Aj keď platí, že cesta do pekla je dláždená dobrými úmyslami, cynizmus tu nie je namieste a rola neziskových organizácií ako „jedného zo svedomí" spoločnosti má svoje opodstatnenie.

[2] text v rámčeku spracoval Boris Strečanský

Päť základných oblastí pohľadu na občiansku advokáciu

Niekomu by sa mohlo zdať, že advokácia je veľmi rôznorodá činnosť neziskových organizácií, ktorá je zameraná na pomoc ľuďom. Nie je to úplne tak. Aj napriek pomerne širokej definícii je potrebné si vymedziť základné oblasti dôležité na pochopenie a hlavne aktívne využitie občianskej advokácie v dosahovaní cieľov neziskových organizácií.

Základné charakteristiky občianskej advokácie

- žiada niečo od iných – od jednotlivcov, skupín, inštitúcií
- vstupuje do politického alebo rozhodovacieho procesu
- angažuje ľudí, ktorí majú na výsledku politického rozhodnutia záujem
- zaoberá sa vecami, ktoré sú často kontroverzné alebo i konfliktné
- vytvára novú problémovú oblasť a novú politickú skúsenosť

Advokácia – miesto pre verejnú argumentáciu

Občianska advokácia vytvára priestor pre verejnú argumentáciu. Aby argumentácia bola efektívna, občianski aktivisti musia byť nápadití a svoje akcie starostlivo pripraviť. Verejný argument je postavený na čo najpresnejšom a najpresvedčivejšom zdokumentovaní a analýze problému a na spracovaní príťažlivého príbehu pre verejnosť. Jeho cieľom je ovplyvniť verejnú mienku. Verejnosť by mala zaujať aspoň neutrálny postoj; ideálom je participácia verejnosti na akcii.

Sociálne skupiny a inštitúcie

Občianski aktivisti sa pri svojom úsilí o zmenu pomerov v spoločnosti stretávajú s rôznorodými skupinami ľudí, musia zvládať mnohé komunikačné techniky a získavať zdroje. Napriek veľkej pestrosti sú súčasťou typickej advokačnej akcie nasledovné skupiny ľudí a inštitúcií:

- *Občianske skupiny* – vytvárajú sa úplne na začiatku z niekoľkých iniciatívnych ľudí, ktorých spája spoločný záujem a ochota čosi pre vec urobiť.
- *Koalície* – tie sa vytvárajú následne a skladajú sa z rôznorodých jednotlivcov a zoskupení občianskej spoločnosti. Určujú si spoločné ciele a spôsob koordinácie
- *Náhodní spojenci* – ľudia či organizácie, ktorých sa problém dotýka a sú ochotní krátkodobo na akcii spolupracovať.
- *Médiá* – sú nevyhnutnou súčasťou pri ovplyvňovaní verejnej mienky, politikov a dosahovaní požadovaných zmien v legislatívnom procese.
- *Vládny sektor* – sem patria všetci zástupcovia verejných inštitúcii, v rukách ktorých sú rozhodovacie a mocenské páky. Sú vystavovaní tlakom rôznych záujmových skupín a bez náležitej kontroly im často podľahnú.
- *Donori* – domáci či zahraniční, súkromní či štátni. Na jednej strane sú nevyhnutnou súčasťou procesu občianskej advokácie, no aj oni musia byť predmetom verejnej kontroly.

Ak majú byť aktivisti vo svojom úsilí úspešní, musia poznať štruktúru, funkciu a charakter inštitúcií, s ktorými prichádzajú do styku. Musia poznať formálne a neformálne zdroje moci a spôsoby ich ovplyvnenia. Venovať sa im budeme v ďalšej časti tejto kapitoly.

Moc občianskych aktivistov pri budovaní vzťahov s verejnosťou

Občianska advokácia je o ovplyvňovaní moci, a preto jej aktéri musia zákonite využívať vlastné zdroje moci, ktoré sú niekedy zrejmé, inokedy skryté (pozri tiež kapitolu Občan a verejné rozhodovanie).

Predstavme si nejaký veľmi nástojčivý problém, napr. odstránenie následkov povodní, rasovo motivované útoky, zneužívanie drog na sídliskách, prípravu legislatívnej normy v sociálnej oblasti, prípravu regionálneho rozvojového plánu, získanie financií zo štrukturálnych fondov Európskej únie ap. Advokácia si vyžiada ovplyvnenie verejných vzťahov na miestnej, regionálnej, celoštátnej úrovni alebo na úrovni miestnej štátnej správy, samosprávy, na príslušnom ministerstve, vo vládnom výbore či v parlamente.

Pre občianskeho aktivistu bude výzvou nájsť vhodný záchytný bod v rámci politického systému, cez ktorý problém uchopí. Nájdenie a pomenovanie problému je jedným zo zdrojov moci neziskových organizácií. Veľmi dôležitou zložkou je presnosť informácií, ktoré neziskové organizácie poskytnú médiám, inštitúciám a verejnosti.

Ďalšie zdroje moci občianskych aktivistov sú v ohrození alebo vyzdvihnutí politikov, alebo úradníkov pred verejnosťou. To sa môže dosahovať napr. verejným pýtaním sa, vyžadovaním verejných odpovedí na otázky dôležité pre občanov. Aktivisti môžu ďalej verejne odkrývať a nastolovať nové, alebo nepovšimnuté, či zanedbané problémy. V každej spoločnosti je veľmi citlivou oblasťou transparentné rozdeľovanie verejných prostriedkov. Tu môžu neziskové organizácie zohrávať veľmi významnú úlohu pri monitorovaní verejných činiteľov. Podobne aj pri dožadovaní sa prístupu k informáciám.

Neziskové organizácie v tejto „mocenskej hre" nemusia vždy jednoznačne zvíťaziť. Často buď vyostria názor verejnosti, alebo dosiahnu kompromis. Niekedy dokonca aj neúspech môže slúžiť k neskoršiemu víťazstvu. Dôležité je nestratiť zo zreteľa cieľ a uvedomiť si, že výsledky pri ovplyvňovaní nositeľov moci takmer nikdy nie sú priamočiare a ľahko predvídateľné. Spolupôsobenie mnohých účastníkov a využitie rôznych techník výrazne zvyšuje šance na úspech pri vytváraní tlaku na verejných činiteľov a inštitúcie, ktoré reprezentujú.

Prínos advokácie pre jej aktérov

Občianska advokácia má popri zákonitých frustráciách blahodarný účinok na tých jednotlivcov i organizácie, ktoré sa jej venujú. Pomáhajú im rásť a rozvíjať sa. Advokácia:

- rozvíja sebadôveru ľudí,
- zbavuje ľudí obáv vstupovať do vecí verejných,
- dokazuje, že každý je v demokratickom systéme dôležitý a potrebný a že zmena sa dosahuje súčinnosťou mnohých aktérov,
- umožňuje jej účastníkom osloviť a spolupracovať s rôznymi skupinami ľudí,
- učí zvládať moderné formy komunikácie, vrátane audiovizuálnej techniky a počítačov,
- dokazuje, akú hodnotu má „byť súčasťou celku" a pomáha prekonávať izolovanosť.

Zúčastňovať sa na správe vecí verejných je prejavom politického názoru ľudí. Rozvoj vzťahov s verejnosťou umožňuje občanom a ich organizáciám rozumieť a využívať vlastné zdroje moci.

Príprava a plánovanie advokačnej akcie

Z doterajšieho textu vyplýva, že ľahké návody a šibanie čarovnými prútikmi pri občianskej advokácii nefungujú. Z úsilia mnohých úspešných občianskych advokátov na celom svete však vyplýva niekoľko takmer poučiek:

- Občianskej advokácii sa dá učiť a zdokonaľovať sa v nej. Čím viac sa jej budete prakticky venovať, tým budete lepší a efektívnejší pri dosahovaní vašich cieľov.
- Čokoľvek, čo zahŕňa väčšiu zmenu, má nároky na financie, alebo kontroverzne si bude vyžadovať väčšie úsilie a bude celkovo náročnejšie dosiahnuť cieľ.
- Advokačnú akciu treba starostlivo plánovať a aj z prípadného neúspechu vedieť vyťažiť pozitíva pre ďalšiu akciu.
- Mimoriadne dôležitá je vidina cieľa, étos a nie profit, článok či kapitola vo výročnej správe.

Teraz už môžeme prejsť k „anatómii" advokačnej akcie a základným krokom pri jej plánovaní. Pôjde o istú mieru zovšeobecnenia, majúc na zreteli unikátnosť každej situácie.

Zostavenie skupiny ľudí, s ktorými chceme akciu realizovať

Ide o malú skupinku veci oddaných a zapálených ľudí, približne 5-9 ľudí, ktorí budú akciu realizovať i viesť (koordinačný výbor, riadiacu skupinu a pod.). Títo ľudia nemusia byť nevyhnutne blízki priatelia, môžu mať rôzne povahové vlastnosti a predchádzajúcu skúsenosť. Spájať by ich mal spoločný cieľ, ochota pre vec čosi urobiť a podriadiť sa v rámci spoločnej akcie dohodnutým pravidlám hry. Dôležité je mať na pamäti regionálne zastúpenie, v prípade že akcia sa týka širšieho geografického celku.

Úspech akcie záleží na stupni politickej zručnosti členov tejto základnej skupiny. Musí im byť zrejmé rozloženie a fungovanie moci, musia sa vyznať v základoch fungovania legislatívneho procesu a práci s verejnou mienkou.

Dobre je, ak sa výbor dohodne hneď na začiatku na:

- kontaktnom mieste, sekretariáte a jednej hlavnej adrese,
- vzhľadom na operatívnosť pri rozhodovaní na menšom, napr. trojčlennom výkonnom výbore, ktorý sa pripadne môže obmieňať,
- hovorcovi akcie, ktorý poskytuje verejnosti a najmä médiám informácie a vytvára imidž advokačnej akcie,
- spôsobe vnútornej komunikácie, prijímaní rozhodnutí, stretávaní sa a spôsobe komunikácie navonok,
- približnom rozdelení úloh členov skupiny na základe ich schopnosti a časových možností (v priebehu akcie sa to môže meniť).

Identifikácia problému a stanovenie cieľov

Hoci sa to môže na prvý pohľad zdať jednoduché a na základe danej reality jasné, obyčajne ide o náročnú časť advokačnej akcie. Stručne a zrozumiteľne pomenovať problém a stanoviť ciele tak, aby sa s nimi stotožnili iní, vyžaduje premýšľanie a istú zručnosť. Je potrebné:

- Zostaviť názov akcie – čo najstručnejší, najzrozumiteľnejší a najpríťažlivejší pre veľký počet ľudí.
- Jasne a stručne popísať problém, ktorý viedol k začatiu akcie.
- Pomenovať skupinu, ktorá sa rozhodla pre riešenie problému čosi urobiť. Kto je v nej.

- Uviesť ciele, ktoré si táto skupina vytýčila na riešenie problému. Je dôležité, aby boli ciele formulované v bodoch – veľmi jasne, stručne a realisticky. Nemali by byť viac ako tri hlavné ciele, vzhľadom na ľahké zapamätanie pre všetkých členov akcie, médiá a verejnosť, o ktorú pôjde.
- Uviesť, ako sa možno k akcii pridať. Dobré je zosumarizovať konkrétne menu – „čo môžete urobiť vy".
- Uviesť kontaktnú osobu a adresu pre verejnosť a záujemcov o akciu.

Z týchto bodov je možné zostaviť jednoduchý leták alebo brožúrku, ktorá slúži pre všetkých členov skupiny ako základný komunikačný materiál a môže byť i na web stránke. Ak ide o rozsiahlejšiu a dlhodobejšiu akciu, veľmi účinné je logo advokačnej akcie, ktoré má mnohoraké využitie. Tu odporúčame obrátiť sa na profesionála a neimprovizovať.

Získanie hodnoverných údajov

Advokačný plán sa nesmie opierať o senzačné správy alebo správy typu „jedna pani povedala". Začínať advokačnú akciu bez dostatočných a hodnoverných informácií o problémovej oblasti by nás veľmi pravdepodobne mohlo priviesť k neúspechu.

Je dôležité hneď na začiatku spoľahlivo zistiť, čo spôsobuje problém a kde treba zasiahnuť, aby sa odstránil. Treba poznať úroveň rozhodovania o danom probléme (miestna štátna správa, samospráva, vláda, parlament ap.).

Zber dát a získavanie informácií musí byť systematické. Dajú sa pri tom využiť dobrovoľníci, ktorých treba vhodne osloviť a zadať im, čo potrebujeme. Najlepšie je začať s prieskumom od organizácií a inštitúcií, ktoré sa problémovou oblasťou zaoberajú. Môže ísť o rôzne štátne, výskumné, vzdelávacie organizácie, knižnice, ale aj o špecializované médiá a mimovládne organizácie. Dobre je preskúmať zdroje dostupné cez internet. Možno budete prekvapení, aké veľké množstvo údajov o „neznámom" probléme po takomto prieskume získate. Na zostavenie úspešnej stratégie budú mať cenu zlata.

Vypracovanie stratégie

Keď sme si už jasne definovali problém a získali dostatočné a spoľahlivé informácie, je čas na vypracovanie strategického plánu. Ten má podobné prvky ako akékoľvek iné strategické plánovanie, s ktorým ste sa už určite stretli. Ak nie, existuje u nás vhodná literatúra, vrátane kapitoly Strategické plánovanie neziskových organizácií v Čítanke pre neziskové organizácie (Zelenáková, 1998).

V stručnosti len zopár základných námetov. Plán treba mať na papieri, nenosiť ho v hlave. Aj keď si advokačná akcia vyžaduje mnohé neočakávané reakcie a adaptácie krokov, je potrebné mať zostavený rámcový časový plán a rozdelenie zodpovednosti. Musí byť jasné, aké budú asi finančné nároky na akciu a odkiaľ budeme financie získavať. Tu je treba vedieť, čo sme schopní zvládnuť sami, čo v spolupráci s inými, čo môžu robiť dobrovoľníci a za čo bude treba platiť. Triezvosť a realizmus, kombinovaný so zápalom skupiny pre vec, sú dôležité v tejto fáze advokácie.

Nesmieme zabudnúť, že každá advokačná akcia sa bude realizovať v istom ovzduší a atmosfére a bude odrážať aj psychologické danosti skupiny. To tiež treba zohľadniť pri plánovaní stratégie a neopierať sa o idealizované schémy.

Zoznámenie sa s tými, čo rozhodujú

Občianski aktivisti musia poznať systém moci, legislatívny proces a spôsoby prijímania rozhodnutí. Je potrebné, aby poznali:

- Štruktúru systému – ako je zložená vláda, ministerstvo, krajský a okresný úrad, miestna samospráva.
- Funkcie systému – kto má aké právomoci a povinnosti. Ako sa prijímajú rozhodnutia.
- Charakter systému – okrem formálnej stránky existujú aj rôzne neformálne prvky, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie v rámci jednotlivých stupňov mocenských inštitúcií. Je dobré vedieť, kto má aký vplyv a záujmy.

Znalosti systému sú dôležité na jeho efektívne ovplyvnenie. Nie je potrebné študovať detaily politického a právneho systému, na to môžeme spolupracovať so špecialistami, no istá dávka politickej gramotnosti pri ambícií vstúpiť do arény verejnej politiky a zastupovaní záujmov iných ľudí, je jednoducho nevyhnutná.

Dôležité je tiež osobné poznanie ľudí zo sféry rozhodovania, ich povahové vlastnosti, právomoci, formálne a neformálne väzby. Efektívni občianski aktivisti sa snažia pestovať vzťahy s ľuďmi v rozhodovacích pozíciách a ich personálom. Je vždy výhodou, ak sú tieto vzťahy nekonfrontačné a partneri sa snažia chápať svoje limity a možnosti. V advokácii sa však veľakrát nedá vyhnúť aj nepríjemným konfliktom s nositeľmi moci.

Ľudia z neziskových organizácií majú často značné predsudky pri komunikácii s politikmi. Pritom zásady komunikácie s politikmi sú dosť podobné bežnej komunikácii a dajú sa učiť. Veľmi dôležitým pravidlom je – kedykoľvek je to len možné, komunikácia má byť pre zúčastnené strany ľahko zvládnuteľná a prijemná.

Politici sú väčšinou veľmi vyťažení ľudia a do ich pozornosti sa dostáva množstvo problémov a tém. Preto sa na stretnutie s nimi treba starostlivo pripraviť a je vhodné byť zaujímavý, presvedčivý a inšpiratívny; vo svojich argumentoch a informáciách jasný a presný a stručný. Tiež je dôležité politikovi nechať písomnú informáciu o organizácii, stanovisku spolu s kontaktom. Prípadne je možné dohodnúť sa na ďalšej forme komunikácie.

Úspech pri kontaktovaní a spolupráci s politikmi bude do veľkej miery záležať na tom, či politika presvedčíme o našej kompetentnosti a najmä vplyve na verejnú mienku, prípadne mienku voličov, ak ide o volených zástupcov. Tu je do značnej miery zakódovaná sila občianskych aktivistov.

Tvorba spojenectiev a koalícií

V aréne verejnej politiky úspech väčšinou záleží na tom, akú veľkú podporu získame pre naše úsilie. Spojencami sa môže stať ktokoľvek (bežní či vplyvní jednotlivci, skupiny občanov, organizácie najrôznejších typov), komu tiež viac alebo menej záleží na riešení alebo odstránení daného problému. Vyhľadávanie spojencov a sympatizantov má veľký vplyv na úspech advokačnej akcie (pozri tiež cvičenie 7 v kapitole Občania a verejné rozhodovanie).

Skúsenosť však učí, že kdekoľvek na svete väčšina advokačných úsilí je a zostáva vecou malej, zapálenej skupinky ľudí, ktorá slúži ako katalyzátor. Táto skupinka, ktorá si vzala riešenie problému za svoju bytostnú vec, systematicky a detailne sa mu venuje, postupne infikuje iných ľudí. Nikdy však nie sú situácie, že väčšina ľudí je aktivistami.

Tvorba koalícií neziskových organizácií pri advokačnej akcii je jednou z najdôležitejších, ale aj najzložitejších vecí. V postkomunistických krajinách, nielen predstavitelia politických strán, ale aj občianski aktivisti sa učia žiť v pluralitnom prostredí, vyjednávať a dosahovať vzájomne výhodný konsenzus. V decentralizovanom treťom sektore, zloženom z množstva nezávislých organizácií sa koaličné zoskupenia a partnerstva rodia pomerne zložito. Zdá sa, že jednoduchšie sa im darí v krízových situáciách.

Hoci najdôležitejší dôvod na vytváranie koalícií neziskových organizácií je zväčšiť silu a schopnosť pri dosahovaní cieľov, dobrá práca v koalícii ma viaceré ďalšie výhody. Koalície neziskových organizácií:

- ponúkajú fórum pre spoločné premýšľanie nad problémami,
- kombinujú finančné, materiálne a ľudské zdroje,
- znižujú súťaž o zdroje,
- mobilizujú záujem ďalších ľudí a skupín,
- priťahujú pozornosť médií a ľudí v rozhodovacích pozíciách,
- posilňujú solidaritu a spolupatričnosť v treťom sektore,
- budujú imidž a vážnosť tretieho sektora vo verejnosti.

Koalície môžu byť miestne, regionálne alebo i celoštátne. V závislosti od charakteru advokačnej akcie môžu byť tvorené podobným typom neziskových organizácií (napr. mládežnícke, sociálne, environmentálne ap.) alebo rôznorodými organizáciami.

Napriek mnohým nesporným výhodám má práca v koalíciách aj druhú stranu mince. Medzi problémy predovšetkým patri: komplikovanejšia organizácia a logistika, získavanie zhody pre delenie úloh a postup akcie a tiež možná rivalita aktérov.

Pri zostavovaní koalície má zmysel uvedomiť si a neustále si opakovať, prečo sa vlastne usilujeme o vytvorenie a udržanie koalície. V zásade ide o tri hlavné dôvody:

- **Sila koalície spočíva v množstve.** Čím je pri advokácii a lobovaní vo verejných veciach viac subjektov, tým je efekt silnejší. Tu nie je miesto na žabomyšie spory, sebazáhubné je pri sporoch si urazene hovoriť „však my si vystačíme".
- **Sila koalície je v rozmanitosti jej členov**. Rôzne typy organizácií majú rôzne skupiny prirodzených podporovateľov, a teda aj rôzne východiská pre verejnú a politickú podporu. Koalícia je oveľa silnejšia ak združuje skupiny, ktoré obvykle nie sú partnermi.
- **Sila koalície umožňuje rozmach spôsobilostí**, schopností a odbornosti. Rôzne skupiny majú rôzne vedomosti, schopnosti a talent, ktorý môžu poskytnúť pre spoločný projekt. Know-how, kontakty a skúsenosti hociktorého z členov koalície (v práci s médiami, v organizovaní, vytváraní stratégií a taktík) môže obohatiť koalíciu ako celok.

Existujú odskúšané pravidlá na zostavovanie a udržanie funkčných koalícií. Ak sa chcete inšpirovať skúsenosťou iných, pozrite si pravidlá, akúsi etiketu koalície v nasledujúcom rámčeku. Slovenský tretí sektor dosiahol mnohé cenné úspechy, spoločenskú vážnosť a medzinárodné uznanie, najmä vďaka zvýšenej schopnosti neziskových organizácií pracovať v koalíciách. Najvýraznejšie sa to prejavilo v celoslovenskej občianskej kampani OK '98.

Rámček 4: Etiketa koalície: Základné pravidlá na budovanie jednoty [3]

Porozumenie

1. Každý člen koalície by mal rozumieť nielen tomu, akým spôsobom ostatní členovia rozhodujú vo vlastných organizáciách, ale aj tomu, aké dôsledky to má na procedúry a život koalície.
2. Členova koalície by si mali vyjasniť čo, sú oblasti, v ktorých majú podobné záujmy, t. j. na ktorých chcú a môžu spolupracovať, ako aj tie, v ktorých sa nestretávajú a v ktorých majú opačné záujmy.

Normy

1. Prijmite rôznorodosť a rozdelenie práce. Koalícia nemôže od členov očakávať rovnakosť v činoch a viere, ale musí rešpektovať ich rozmanitosť a naučiť sa ju využívať.
2. Pred tým, ako urobíte rozruch, získajte/ preverte si informácie. Nebuďte závislí od jediného zdroja informácií. Vypočujte si rôzne pohľady predtým, ako sa rozhodnete. Záležitosti sú málokedy jednoduché a nekontroverzné.
3. Naučte sa slušne nesúhlasiť. Ak máte spolu existovať, tak sa musíte naučiť nesúhlasiť tak, aby ste spolu mohli naďalej vychádzať.
4. Striktne oddeľte to, čo robíte ako člen organizácie, od toho, čo robíte ako člen koalície. Obzvlášť dôležité je vyvarovať sa hovoreniu v mene koalície (ako aj vyzneniu toho, že hovoríte v mene koalície) ak ste ako jednotlivec alebo organizácia neboli takouto úlohou koalíciou poverený.
5. Nepoužívajte médiá na vyjadrenie nesúhlasu s koalíciou. Ak nesúhlasíte, riešte to v rámci koalície.
6. Deľte sa o zásluhy a úspech. Tam, kde ľudia a organizácie usilovne pracujú, mali by sa dočkať aj ocenenia. Lepšie je oceňovať priveľa ako primálo.

Postupy

1. Dohodnite sa skoro o spôsobe rozhodovania v koalícii. Každý člen by mal poznať procedúru rozhodovania, mala by byť jasná, všetci by ju mali akceptovať a dôsledne praktizovať.
2. Dohodnite sa na spôsobe vedenia stretnutí riadiaceho výboru koalície (dĺžke stretnutí, pravidelnosti, základných pravidlách, minimálnom počte účastníkov atď.). Procedurálne záležitosti tohto typu môžu viesť k veľkým konfliktom aj napriek dobrej vôli členov. Preto je dobré im predchádzať jasnými a spoločne odsúhlasenými pravidlami.
3. Dopredu si vyjasnite oblasti a mieru slobody v rozhodovaní pre výkonnú zložku koalície. Oddeľte podľa typu rozhodnutia to, o čom musí rozhodovať riadiaci výbor, od toho, čo môže rozhodnúť výkonná zložka.
4. Dohodnite sa na postupe rozhodnutia v situácii, ak vznikne alebo pretrváva silný rozpor medzi členmi. Ak ide o dôležité rozdiely medzi členmi, ktoré nedokážete sami zvládnuť, môžete využiť nezávislého mediátora, arbitra alebo panel. Je dobré mať dohodu o postupe ešte predtým, ako takýto problém vznikne.
5. Dohodnite sa na podmienkach, za ktorých je možné znovu otvoriť už urobené rozhodnutie. Pre efektívne fungovanie koalície je veľmi dôležité efektívne rozhodovanie a k tomu patrí aj spoločné vedomie toho, kedy je pre nás lepšie sa vrátiť už k urobenému rozhodnutiu a kedy nie.

Práca s médiami

Médiá a práca s nimi sú nesmierne dôležitou súčasťou advokačných akcií, pretože prostredníctvom nich pritiahneme pozornosť verejnosti, získame podporu a najmä dostaneme sa do pozornosti tých, čo rozhodujú – najmä ich sa budeme snažiť ovplyvniť. Médiá – denníky, týždenníky, rozhlas, televízia (miestne, regionálne či celoštátne) – chŕlia denne obrovské množstvo informácií. Dostať sa do nich práve s našou informáciou, a najmä do mienkotvorných relácií alebo rubrík, nie je vždy jednoduché. Dá sa to však dosiahnuť

[3] Adaptované z Miller, S. M. Coalition Etiquette: Ground Rules for Building Unity. Social Policy, 17 Fall 1983

a najmä dá sa to učiť, ak sme to ešte neskúsili. Existuje viacero príručiek a užitočných materiálov vypracovaných pre neziskové organizácie, ktoré obsahujú návod a úspešné techniky pre prácu s médiami.

Mediálni špecialisti môžu byť dôležitými poradcami pri našej konkrétnej práci s médiami, ktorá v stručnosti zahŕňa: písanie tlačovej správy, zorganizovanie tlačovej konferencie, vytváranie a udržiavanie vzťahov s novinármi, spôsob prípravy materiálov a informácií pre rôzne typy médií a v neposlednom rade i monitorovanie médií.

Novinári vždy pátrajú po zaujímavých a poučných príbehoch. Potrebujú hodnoverné, čerstvé a presné informácie. Podobne ako občianski aktivisti aj oni radi prispievajú k odhaľovaniu a riešeniu problémov, ktoré trápia ľudí. No a napokon, médiá sú aj o kontrole nositeľov moci. Záleží teda na našej šikovnosti, ako ich využijeme v advokačnom úsilí.

Cvičenie 1: Niekoľko otázok pre tých, čo sa už rozhodli. (Ako by ste postupovali pri problémoch v riadení kampane?)

Nie je vylúčené, že aj vy sa raz ocitnete v pozícii poradcu pri nejakej menšej či dlhodobejšej kampani. Ako by ste si poradili v nasledujúcich situáciách?

1. *Informáciu o iniciátoroch kampane máš len od ich lídra. Ten má k tebe profesionálne a ľudsky veľkú dôveru a tak si ťa pozval na stretnutie inicátorov ako pravdepodobného konzultanta pre túto kampaň. Ostatní aktivisti – iniciátori kampane ťa sčasti vítajú, sčasti nie. Vidíš, že zhruba polovica z nich (4 ľudia) ti nie sú naklonení a majú výhrady proti možnosti, že by si pôsobil ako konzultant.....Čo s tým?*
2. *Nedočkavá, spontánnejšia časť organizátorov kampane sa chce okamžite vrhnúť do ostrejších postupov. Chcú hneď zvolávať demonštrácie, písať apely na vládu a parlament. Je ti jasné, že je na to príliš skoro a bez dostatočnej podpory verejnosti sa to skončí „hlasitým plesnutím do vody" bez efektu. Vidíš, že tvoje výhrady a námety na postupné krokovanie kampane neprijímajú.....Čo s tým?*
3. *Dvaja najsilnejší lídri kampane sa neustále ocitajú v konfliktoch. Hrozí, že ich budú ventilovať cez médiá.....Čo s tým?*
4. *Štátne inštitúcie zachytili informáciu o rozbiehajúcej sa kampani. Zistil(a) si (existujú prvé signály), že asi chystajú rozsiahlu mediálnu diskreditáciu organizátorov kampane.....Čo s tým?*
5. *Napriek pôvodnej dohode, že o všetkých závažných krokoch sa organizátori kampane budú s tebou radiť, v poslednom období sa to nedeje. Bez toho, že by ťa informovali, urobili niekoľko závažných krokov. V zásade zatiaľ neurobili chybu, ale nedá sa to vylúčiť.....Čo s tým?*
6. *V neskoršej fáze kampane sa podarilo získať na ňu väčšie finančné prostriedky. S prílevom financií sa však v kampani objavilo i niekoľko schopných (profesionálnych) nových ľudí, ktorí neboli do kampane zapojení od začiatku. Nárokujú si dosť veľký podiel na financiách v rámci kampane. Hrozia konflikty.....Čo s tým?*
7. *Po prvých fázach kampane sa nepodarilo dosiahnuť zamýšľané ciele. Všetci sú rozčarovaní, unavení, frustrovaní a všetky tieto pocity smerujú aj na teba – konzultanta.....Čo s tým?*
8. *Jeden z členov koalície organizácií pre túto kampaň s veľkým cirkusom vystúpil z koalície a vyhlásil, že sa ďalej nechce podieľať na kampani, alebo chce založiť novú kampaň, čo bude lepšie organizovaná a splní svoj cieľ.....Čo s tým?*
9. *Na konci úspešnej kampane si zrazu všetci pripisujú zásluhy. Dokonca aj tí, ktorí z tvojho konzultantského pohľadu nepomohli, ba priam škodili kampani.....Čo s tým?*

Zostavenie prípadovej štúdie z advokačnej akcie

Skutočnou bodkou za dobrou advokačnou akciou je prípadová štúdia, ktorá umožňuje jej aktérom zhodnotiť priebeh a výsledky ich úsilia. Veľký význam má i pre poučenie a inšpiráciu ďalších aktivistov.

Prípadová štúdia nie je akademický, ale výsostne praktický dokument. Existuje viacero spôsobov, ako prípadovú štúdiu stručne a prehľadne napísať. Spoločné však majú základné okruhy otázok, na ktoré treba pri zostavovaní prípadovej štúdie myslieť:

- Kto alebo aké skupiny sú iniciátormi akcie?
- Kedy sa iniciatíva začala? Je ukončená alebo ešte stále pokračuje?
- Čo je jej cieľom, resp. aké sú očakávania iniciatívy?
- Aká situácia alebo potreba prinútila jednotlivé skupiny začať vyvíjať aktivity?
- Kto iniciatívu financuje?
- Kto sú kľúčoví hráči?
- Kto má na starosti rozhodovanie o iniciatíve a aké boli prijaté rozhodovacie mechanizmy (procesy)?
- Na koho je iniciatíva v prvom rade zameraná?
- Ktoré sú najdôležitejšie aktivity?
- Ktoré výsledky sa doteraz dosiahli? Alebo ako boli zadefinované kritériá úspešnosti?
- Aké sú ďalšie kroky (ak nejaké nasledujú)?
- Koľko iniciatíva stála?
- Ktoré boli (sú) najväčšie prekážky pri dosahovaní úspechu?
- Čo sme sa počas realizácie naučili? Môžeme zovšeobecniť nejaké ponaučenia?
- Existujú materiály (ako vzory), ktoré sa s iniciatívou spájajú (brožúry, reklamy, špeciálne reportáže, atď.) a kde sa nachádzajú?

Slovo na záver

Na občianskej advokácii je fascinujúce, že ide o „prenosnú horúčku“. Príklady posilňujú a inšpirujú aj ďalších ľudí. Občania sa budú opätovne púšťať do zápasov v mene hodnôt spravodlivosti a slobody.

Ponúkli sme niekoľko príkladov o možnostiach občanov dosahovať pozitívne zmeny v spoločnosti a načrtli aj nevyhnutné spôsobilosti pre občiansku advokáciu. Dúfame, že aj vďaka vám, čitateľom tejto čítanky v budúcnosti vznikne, a bude možné zaznamenať, množstvo ďalších úspešných inšpirujúcich príkladov v záujme nás všetkých.

Použitá literatúra:

Amidei, N.: So you Want to Make a Difference, Advocacy is the Key. Washington, OMB Watch 1991.

Bútora, M. – Demeš, P.: Tretí sektor, dobrovoľníctvo a mimovládne neziskové organizácie. In: Bútora, M. (ed.): Slovensko 1996. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1997.

Bútora, M. – Demeš, P.: Občianske organizácie vo voľbách 1998. In: Bútora, M. – Mesežnikov, G. – Bútorová, Z.: Slovenské voľby ’98. Kto? Prečo? Ako? Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1999, s.129-140.

Bútora, M. – Kosťálová, K. – Demeš, P. – Bútorová, Z.: Tretí sektor a dobrovoľníctvo na Slovensku. In: Bútora, M. – Hunčík, P.(ed.): Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti, analýzy z roku 1995 a trendy z roku 1996. Bratislava, Vydavateľstvo Sándor Márai, 1997.

Cohen, D.: Elements of Advocacy. Washington, Advocacy Institute, 1995. Separátny výtlačok.

Demeš, P.: Tretí sektor a dobrovoľníctvo. In: Mesežnikov, G. – Ivantyšyn, M.(ed.): Slovensko 1998-1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1999.

Demeš, P. – Bútora, M.: Tretí sektor a dobrovoľníctvo. In: Bútora, M. – Ivantyšyn, M. (ed.): Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1998.

Chrislip, David D.: Defining Civil Society: The Dimension of Engagement, 1997. Separátny výtlačok.

Zamkovský, J.: Ako organizovať efektívne. Bratislava, CEPA – Centrum pre podporu miestneho aktivizmu, 1996.

Zelenáková, M.: Strategické plánovanie organizácií, kapitola v Ondrušek, D. a kol.: Čítanka pre neziskové organizácie, Bratislava PDCS – Centrum prevencie a riešenia konfliktov 1998.

PRÁVNE ASPEKTY OBČIANSKEJ AKTIVIZÁCIE

OBSAH: minikurz práva – čo je to právo, kde právo hľadať, kto právo chráni; niektoré právne inštitúty občianskej aktivizácie – referendum, petície, pripomienky, stanoviská, námietky, ako sa dozvedieť dôležité informácie, sťažnosti, verejné zhromaždenia, protestné mítingy, blokády a živé reťaze; „obrana" občianskej aktivizácie

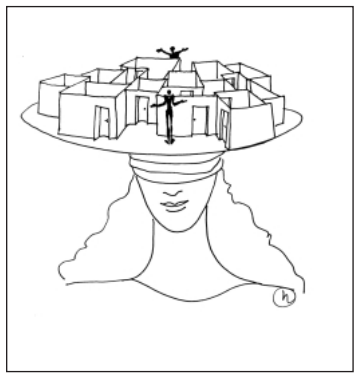

Demokratický a právny štát umožňuje svojim občanom ovplyvňovať chod vecí verejných nielen v čase volieb. Náš štát je „vec verejná" v každom okamihu jeho existencie a „vládu ľudu" môžeme uplatňovať nielen prostredníctvom politiky v zmysle jej straníckeho chápania. Moc v štáte, ako organizovanej forme spoločnosti, je rozdelená medzi moc zákonodarnú (parlament, miestne samosprávy), výkonnú (vláda, štátna správa) a súdnu (všeobecné a Ústavný súd).

Občania môžu výrazne ovplyvňovať najmä moc výkonnú. Jednou z ciest je využitie práva združovať sa, založenie rôznych formálnych či neformálnych spolkov a združení. Ich pôsobenie môže nielen uspokojovať záujmy jej členov, ale aj ovplyvňovať a dopĺňať činnosť orgánov štátu. Takémuto spôsobu občianskej aktivizácie sa viac venovala kapitola Neziskové právo vo svete a u nás prvej Čítanky pre neziskové organizácie. Popri takýchto formách však existujú aj mnohé ďalšie, ktorým teraz budeme venovať viac pozornosti. Táto kapitola chce byť akousi rukoväťou, ktorej sa môžeme chytiť pri organizovaní takýchto aktivít a právnym poradcom v prípade problémov alebo komplikácií. Po jej prečítaní by sme mali vedieť nielen to, čo treba urobiť pred zorganizovaním protestnej demonštrácie, ale aj to, ako treba reagovať na nesprávny postup štátneho orgánu, polície, ako nám v tomto môže pomôcť advokát, prokurátor či súd.

V Minikurze práva na začiatku tejto kapitoly si povieme, čo to vlastne právo je, kde ho hľadať, ktoré orgány ho chránia a ako nám môže pomôcť. Nájdeme tu aj informácie o tom, ako sa píšu podania na súd, ako taký súd vyzerá a ako nám v ňom môže pomôcť advokát alebo komerčný právnik. V ďalšej časti sa venujeme právnym aspektom možností občianskej aktivizácie. Povieme si tiež, čo je to referendum, miestne referendum, na čo sú dobré petície, kedy môžu pomôcť, kedy je vhodnejšie uplatniť iné prostriedky nátlaku alebo obrany. V tejto časti kapitoly sú aj informácie o tom, ako je možné zo strany občanov vstupovať do stavebného a investičného rozvoja lokalít, v ktorých žijú, čo je to územný plán, ako do neho zasahovať, čo sa deje pri povoľovaní väčších stavieb, ako možno zasiahnuť do zhodnocovania ich vplyvu na životné prostredie a pod. Dozvieme sa viac aj o práve na prístup k informáciám a o tom, ako sa príslušných informácií dožadovať.

Na úradoch však nie vždy pochodíme, a preto sme do tejto kapitoly zaradili aj informácie o tom, čo robiť v takýchto prípadoch. Povieme si, ako a kde sa môžeme sťažovať a aké povinnosti má štátny orgán pri vybavovaní našej sťažnosti. Mysleli sme aj na tých, ktorí sa

rozhodli zvoliť iný spôsob obrany svojich záujmov. Preto sú v kapitole informácie aj o tom, ako usporiadať verejné zhromaždenia občanov a aké sú povinnosti úradov, usporiadateľov a polície. Napokon sa zamyslíme aj nad rizikami takýchto akcií (najmä blokád, živých reťazí a iných protestných mítingov).

Keďže sa občianske aktivity nie vždy stretajú s pochopením štátu, politikov, prípadne médií, v poslednej časti kapitoly sa venujeme ich obrane z hľadiska možných náprav pri neoprávnených útokoch na treťosektorové organizácie, prípadne ich predstaviteľov. Zaradili sme sem aj základné odporúčania z hľadiska práva pri medializácii problémov a povieme si viac o tom, čo je to ochrana osobnosti a ochrana dobrej povesti právnickej osoby.

Minikurz práva

Čo je to právo?

Človek sa rodí do prostredia, ktoré je v rôznych formách a v rôznej intenzite obmedzované rôznymi pravidlami. Už ako dieťa každý z nás počúva, čo je dobré, čo zlé, čo sa smie, čo nie. Neskôr nám hovoria, čo je morálne, čo nemorálne, čo pekné, čo menej. Rodičia a neskôr škola, priatelia a kolegovia nám predstavujú svoj systém hodnôt. Časť tohto systému nemusíme prebrať (ak sa vášmu priateľovi páči rocková hudba, nikde nie je napísané, že sa musí páčiť aj vám), ale postupne zistíme, že časť pravidiel, názorov, odporúčaní i zákazov má v civilizovanej spoločnosti všeobecnú platnosť. Tieto normy totiž pramenia zo všeobecne uznávaných spoločenských hodnôt, ktoré preveril čas.

Spoločenské normy nachádzajú svoj obraz v jednotlivých **normatívnych systémoch**, akým sú najmä morálka, náboženstvo a právo. Tieto systémy sa prelínajú, navzájom inšpirujú, avšak nie všetko, čo nájdeme napríklad v morálke, musí byť obsiahnuté aj v práve a naopak. Všetky tieto systémy sú však **súhrnom pravidiel správania sa**. Pokiaľ ide o právo, jeho špecifikum je v tom, že ide o súhrn pravidiel vydaný **v špecifickej, štátom uznanej forme a plnenie týchto pravidiel je vynútiteľné štátnou mocou**.

V praxi to znamená tri veci:

1. Právo musí byť vydané na základe vopred stanoveného procesu (u nás prerokovaním a schválením návrhov pravidiel Národnou radou Slovenskej republiky, miestnymi samosprávnymi orgánmi, vládou, ministerstvami alebo inými ústrednými orgánmi štátnej správy)
2. Právo musí mať svoju štátom uznanú formu (ústava, ústavný zákon alebo zákon Národnej rady Slovenskej republiky, nariadenie vlády Slovenskej republiky, vyhláška alebo oznámenie ministerstva alebo všeobecne záväzné nariadenie obce, mesta ako tzv. miestne právo)
3. Ak niekto podľa práva nepostupuje, nemá nárok na splnenie svojej požiadavky, prípadne ak niekto poruší právom stanovený zákaz, môže byť za to potrestaný.

Právo existuje v štáte len jedno, je späté so štátom (môžu ho vydávať len orgány verejnej moci), je súhrnom pravidiel pre všetkých bez rozdielu a všetci máme nárok si vynucovať jeho plnenie. Súčasťou práva môžu byť i medzinárodné zmluvy.

Kde právo hľadať?

Už sme povedali, že právo musí mať svoju osobitnú, štátom uznanú formu. Aby sa uľahčila orientácia v ňom, ústavné zákony, zákony i niektoré vyhlášky, nariadenia a rozhodnutia ústavného súdu sú uverejňované v **Zbierke zákonov**. Jednotlivé jej čiastky (ročne vychádza okolo 300 až 600 právnych predpisov) je možné zakúpiť v predajniach ŠEVT, požičať si v knižniciach, alebo si ich môžete vypýtať na nahliadnutie na vašom obecnom (mestskom) úrade. Obce a mestá totiž jeden výtlačok zbierky dostávajú práve na to, aby sa s ním mohli

občania oboznámiť (informácie o prístupe k právnym predpisom sú aj na adrese www.zbierka.sk). Okrem toho dnes je možné si kúpiť aj rôzne softvérové programy s kompletným obsahom všetkých právnych predpisov, vrátane rôznych odborných článkov a najdôležitejších súdnych rozhodnutí (tie inak vychádzajú aj v publikácii Zbierka súdnych rozhodnutí).

Pozor: Zákony a ich jednotlivé paragrafy sa zvyknú často rušiť alebo meniť. Preto najmä v prípade starších zákonov odporúčame vždy zistiť, či sa iným zákonom daný paragraf nezrušil alebo nezmenil. Takúto kontrolu najjednoduchším spôsobom umožňujú už spomínané softvérové programy, prípadne odporúčame pracovať s najnovšími tzv. úplnými zneniami zákonov.

Občania v právnom štáte môžu nielen vyžadovať dodržiavanie práva zo strany štátu, rôznych organizácií a ostatných občanov, ale môžu aktívne zasahovať aj do procesu jeho tvorby (rôzne formy lobovania, legislatívne námety, organizovanie referenda, petície a i.) **i kontroly** (podnety, stanoviská, sťažnosti...) a tak presadzovať svoje záujmy. Ak chceme niečo zmeniť, napraviť, skontrolovať a pod., nie je vždy jednoduché sa rozhodnúť, aký postup zvolíme a na koho sa obrátime. Veľmi často bude okrem verejnosti adresátom našich snažení orgán verejnej správy (obec, okresný alebo krajský úrad, ministerstvo, vláda, parlament) alebo orgán zodpovedný za ochranu práva (polícia, prokuratúra, súdy). Výkon práva by sme teda mali hľadať práve u nich.

Kto právo chráni?

Parlamenty zákony tvoria, vláda a orgány štátnej správy ho vykonávajú a medzi najdôležitejšie orgány, ktoré právo vynucujú, kontrolujú a zabezpečujú jeho plnenie, patria polícia, prokuratúra a súdy.

Polícia (Policajný zbor Slovenskej republiky) je ozbrojeným bezpečnostným zborom, ktorý zabezpečuje vnútorný poriadok, bezpečnosť občanov a štátu. Pri zabezpečovaní svojich úloh môže polícia konať len v medziach vymedzených zákonom. V takýchto prípadoch sú občania povinní poskytovať polícii súčinnosť, rešpektovať ich pokyny, prípadne strpieť ich zákroky. Naopak, policajtov prípadný zásah do práv a slobôd občana nesmie prekročiť mieru nevyhnutnú na dosiahnutie účelu sledovaného jeho služobnou činnosťou.

Prokuratúra je orgán ochrany zákonnosti. Dozerá na dodržiavanie zákonov vo verejnom živote a podniká kroky k náprave. Ak máte podozrenie z nezákonného rozhodnutia alebo z protiprávneho postupu štátnych orgánov, obecných a mestských orgánov alebo polície, môžete podať na prokuratúru podnet, na základe ktorého prokurátor preskúma, či je postup týchto orgánov v súlade s právnymi predpismi. Prokurátor môže v danej veci urobiť niekoľko opatrení:

- Ak príslušné orgány porušili právne predpisy pri vydaní určitého rozhodnutia alebo pri vydaní právneho predpisu, všeobecne záväzného nariadenia obce, pri vydaní smernice či uznesenia, prokurátor podá tomuto orgánu **protest**. Protest sa musí vybaviť do 30 dní, a príslušný orgán mu buď vyhovie, alebo predloží vec nadriadenému orgánu. V prípade, ak prokurátor napadne uznesenie zastupiteľstva obce alebo mesta a tie mu nevyhovejú, môže sa prokurátor domáhať zrušenia takéhoto uznesenia na súde.
- Ak došlo k porušeniu zákonov v postupe orgánov verejnej správy (čiže sa nenamieta rozhodnutie, ale postup orgánu) alebo ak nezákonnosť spočíva v nečinnosti niektorého orgánu, prokurátor môže tomuto orgánu navrhnúť, aby odstránil porušenie zákonov. Príslušné orgány sú povinné prokurátora informovať, aké opatrenia na základe jeho návrhu vykonali.

- V prípade, že prokurátor pri prešetrení podnetu zistí spáchanie trestného činu, začne trestné stíhanie a vykonáva dozor nad vyšetrovaním. Jedine prokurátor je oprávnený podať trestnoprávnu **obžalobu** na súd.

Ak prokurátor konal na podnet fyzickej alebo právnickej osoby, **vyrozumie pisateľa podnetu o jeho vybavení.**

Súdy sú nezávislé a nestranné orgány, ktoré na základe obžaloby prokurátora rozhodujú o vine či nevine obžalovaných osôb a v prípade potreby ukladajú tresty. Rozhodujú aj v občianskoprávnych, rodinnoprávnych, obchodnoprávnych a pracovnoprávnych veciach. Môžu tiež preskúmavať zákonnosť rozhodnutí správnych orgánov. V praxi to znamená, že vo veľkej väčšine sporov medzi občanmi navzájom, firmami a pod. je možné požiadať o vyriešenie sporu súd. Treba to však urobiť zákonom zodpovedajúcim spôsobom. Súd potom v rámci občianskoprávneho konania vykoná dokazovanie a rozhodne vo veci.

Teda ak chcete od niekoho niečo **„vysúdiť"**, rozviesť sa alebo dosiahnuť zrušenie právoplatného rozhodnutia správneho orgánu, je potrebné podať na príslušný súd písomný **návrh na začatie konania (žalobu)** a vo veľkej väčšine prípadov i zaplatiť súdny poplatok (ak je predmet sporu finančne vyčísliteľný, je tento poplatok 4 percentá z hodnoty sporu). Bez takéhoto kroku súd vo veci v zásade nezačne konať. (Výnimkou je len niekoľko špecifických konaní, napríklad konania súvisiace so starostlivosťou o maloletých, kde možno začať konanie aj bez návrhu.) Návrh na súd musí obsahovať :

- označenie súdu, ktorému je určený
- presné označenie toho, kto ho podáva (navrhovateľa)
- presné označenie všetkých účastníkov konania (odporcov)
- pravdivé opísanie rozhodujúcich skutočností
- označenie dôkazov na preukázanie svojich tvrdení
- dátum podania a podpis navrhovateľa.

Z návrhu musí byť tiež zrejmé, **čo sa ním sleduje**. Teda musí byť čo najpresnejšie opísané, aký výsledok si navrhovateľ želá a aký navrhuje vyniesť rozsudok. K návrhu je navrhovateľ povinný pripojiť všetky listinné dôkazy, na ktoré sa odvoláva, a ak je zastúpený právnym zástupcom, aj jeho poverenie formou tzv. plnej moci. Vo veľkej väčšine prípadov je potrebné podať ho na **okresnom súde**, v obvode ktorého má bydlisko odporca.

Súd je vždy povinný návrh na začatie konania doručiť všetkým ostatným účastníkom konania na vyjadrenie. Môže si tiež vyžiadať rôzne materiály, listiny alebo iné dôkazy. Ak sú v návrhu účastníkov nedostatky alebo neúplnosti, dbá o ich odstránenie a v tomto smere poučí navrhovateľa. Až po vykonaní týchto opatrení súd vo veci obvykle nariadi **pojednávanie.**

Na pojednávanie sa predvolajú účastníci konania a všetci, ktorých prítomnosť a výsluch považuje súd za nevyhnutnú. Účastníci by mali byť upovedomení o pojednávaní päť dní pred dňom, kedy sa má konať. V prípade, že účastník alebo predvolaný svedok sa z akýchkoľvek dôvodov nemôže na pojednávaní zúčastniť, je potrebné sa vopred súdu ospravedlniť a vysvetliť dôvod neúčasti. V opačnom prípade môže súd uložiť poriadkovú pokutu, čo platí aj pre prípad, ak dôvod neúčasti nebude považovať za ospravedlniteľný.

Samotné pojednávanie riadi **predseda senátu** alebo **samosudca**, všetci prítomní sú povinní rešpektovať jeho pokyny. Pojednávania sú verejné, v niektorých zákonom špecifikovaných prípadoch je však možné verejnosť vylúčiť. Najdôležitejšou časťou pojednávania je **dokazovanie**, v rámci ktorého musia mať všetky strany priestor na prezentovanie svojich stanovísk, predkladanie dôkazov a pod.. Súd by sa mal vždy pokúsiť o vyriešenie veci zmierom.

Navrhovateľ môže vziať kedykoľvek v priebehu konania svoj návrh späť, na základe čoho súd konanie zastaví. Neurobí tak jedine v tom prípade, ak odporca z vážnych dôvodov so späťvzatím návrhu nesúhlasí.

Ak konanie nebolo zastavené, skončí sa rozhodnutím súdu v spornej veci. Takéto rozhodnutie sa nazýva **rozsudok**, výnimočne možno rozhodnúť o podstate sporu aj **uznesením** (napríklad uznesenie o schválení zmieru, ak sa účastníci pred súdom dohodnú a táto dohoda neodporuje zákonu). Osobitným prípadom rozhodnutia súdu v jednoduchých veciach je vydanie **platobného rozkazu** bez vykonania pojednávania a ústneho prerokovania veci. Ak však hociktorá zo strán nesúhlasí s takýmto vybavením veci a jeho výsledkom, možno proti takémuto rozkazu podať **odpor** a súd automaticky musí vo veci nariadiť ústne pojednávanie.

Rozsudok sa vyhlasuje vždy verejne, v mene Slovenskej republiky a to spravidla po skončení dokazovania. Rozsudok sa vyhotovuje aj písomne, jeho súčasťou býva i výrok o tom, kto je povinný zaplatiť trovy konania (v zásade je to ten, kto súd prehral). Musí obsahovať výrok (spôsob vyriešenia sporu) i jeho odôvodnenie. **Proti každému rozsudku súdu je možné sa odvolať, a to v občianskoprávnych veciach do pätnástich dní od jeho doručenia. Lehota na podanie odvolania v trestných veciach je osem dní.** Odvolanie sa podáva na tom súde, ktorý vo veci rozhodoval v prvom stupni, a ktorý vec postúpi svojmu nadriadenému súdu.

Rôzne listy, podnety, návrhy a sťažnosti adresované úradom nevyžadujú osobitnú formu. Podania na súd však musia spĺňať všetky vymenované kritériá a formálne pochybenia v nich môžu byť dôvodom na ich odmietnutie. Preto je vhodné pri riešení zložitejšieho právneho problému, do ktorého je potrebné zaangažovať súd, požiadať o pomoc **advokáta** alebo **komerčného právnika**, ktorý môže pomôcť nielen pri písaní návrhu a zastupovaní pred súdom, ale aj pri konzultovaní rizík podania a šancí na výhru. Advokáti i komerční právnici sú v slobodnom povolaní (podnikatelia v poskytovaní právnych služieb) a za ich služby sa platí. Je možné dohodnúť odmenu za úkon právnej pomoci, hodinovú odmenu, ale i „odmenu za výsledok" (napr. 15 % z vysúdenej sumy).

Popri sústave takzvaných všeobecných súdov máme u nás i Ústavný súd, ktorý dozerá na dodržiavanie ústavy v činnosti rôznych orgánov. Občania ako jednotlivci i ich organizácie majú prístup k nemu (môžu podať ústavnú sťažnosť alebo tzv. podnet) len v špecifických prípadoch. O možnostiach a podrobnostiach takéhoto prístupu je vhodné poradiť sa s právnikom.

Niektoré právne inštitúty občianskej aktivizácie

Referendum

Referendum je všeľudové hlasovanie o dôležitých otázkach verejného záujmu, na ktorom sa môže zúčastniť každý, kto má volebné právo. Podľa Ústavy SR sa ním potvrdzuje (alebo nepotvrdzuje) vstup do štátneho zväzku s inými štátmi, alebo vystúpenie z takého zväzku. Jeho výsledky sa stávajú zákonom a najmenej tri roky od účinnosti takéhoto zákona ich nikto nesmie meniť. Referendum je však platné len vtedy, ak sa na ňom zúčastní nadpolovičná väčšina oprávnených voličov a návrh je prijatý, len ak zaň hlasuje nadpolovičná väčšina zúčastnených voličov. Predmetom referenda nesmú byť základné práva a slobody, dane, odvody a štátny rozpočet. Otázky postavené v referende musia byť jasné a položené tak, aby sa na ne dalo odpovedať len áno alebo nie. Otázky nesmú byť vzájomne podmienené. Ak sa napríklad obyvateľov v lokálnom referende opýtame, či chcú mať skládku nebezpečného odpadu v katastri ich obce, nemôžeme sa ich v druhej otázke spýtať na to, ako má byť vývoz na túto skládku spoplatnený.

Referendum vyhlasuje prezident Slovenskej republiky, ak ho o to petíciou požiada aspoň 350 000 občanov, alebo ak sa na tom uznesie Národná rada Slovenskej republiky. Musí tak urobiť do 30 dní od prijatia petície občanov alebo uznesenia Národnej rady Slovenskej republiky. Návrh na prijatie uznesenia NR SR o vyhlásení referenda môžu podávať poslanci zákonodarného zboru alebo vláda Slovenskej republiky. Ak petícia žiadajúca vypísanie referenda odporuje ústave a zákonu (napr. položená otázka žiada znovuobnoviť trest smrti, obmedziť slobodu pohybu Rómov a pod., čo sú otázky týkajúce sa základných práv a slobôd), prezident republiky vyhlásenie referenda odmietne. O svojom rozhodnutí informuje zástupcu petičného výboru.

Čiže ak chceme vyvolať vypísanie referenda o nejakej otázke verejného záujmu (ak sa chceme právne záväzným spôsobom opýtať občanov, či niečo chcú alebo nechcú), máme v zásade dve možnosti. Prvou je usporiadať petičnú akciu za vypísanie referenda s konkrétnou už v petícii položenou otázkou a zozbierať 350 000 podpisov podporujúcich vypísanie referenda. Druhou možnosťou je lobovať a zabezpečiť si dostatočnú podporu či už v parlamente alebo vo vláde a tak dosiahnuť, aby Národná rada Slovenskej republiky prijala uznesenie o vyhlásení referenda. Referendum môže byť spojené s voľbami do NR SR, nesmie sa však konať v období kratšom ako 90 dní pred týmito voľbami.

Okrem celoštátneho inštitútu referenda náš právny poriadok pozná i tzv. miestne referendum (hlasovanie obyvateľov obce). Vyhlasuje ho obecné (mestské) zastupiteľstvo a môže sa týkať rôznych dôležitých vecí samosprávy. Miestne referendum sa musí vyhlásiť vždy, ak ide o návrh na zlúčenie, rozdelenie alebo zrušenie obce, alebo ak o to petíciou požiadalo najmenej 20 % obyvateľov obce, prípadne 20 % obyvateľov časti obce, ktorá sa chce odčleniť. Ak o tom rozhodlo miestne zastupiteľstvo, musí sa referendum vypísať aj o zavedení alebo zrušení miestnej dane, poplatku alebo verejnej dávky.

Základnú právnu úpravu referenda obsahuje naša ústava (čl. 93 až 100), podrobnosti o celoštátnom referende sú uvedené v zákone č. 564/1992 Zb.o spôsobe vykonania referenda a podrobnosti o miestnom referende nájdete v zákone č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení jeho noviel.

Petície

Podanie petície využívajú občania na podporu svojich návrhov či žiadostí, prípadne na vyjadrenie názoru či nespokojnosti s postupom kompetentných orgánov. Podstatu petičného práva vyjadruje čl. 27 Ústavy SR nasledovne: „Každý má právo obracať sa vo veciach verejného alebo iného spoločenského záujmu na štátne orgány a orgány územnej samosprávy so žiadosťami, návrhmi a sťažnosťami." Petičnou listinou možno žiadať či navrhovať množstvo vecí (od zavedenia autobusovej linky až po zmenu zákona). Okruh vecí, v ktorých možno podávať petície je teda veľmi široký a je iba niekoľko oblastí, v ktorých sa petičné právo nemôže uplatniť. Petíciou sa nesmie zasahovať do nezávislosti súdu (napríklad petíciou nemožno žiadať, ako má súd rozhodnúť v určitej konkrétnej veci). Ďalej petícia nesmie vyzývať na porušovanie ústavy a zákonov, na násilie, na obmedzovanie práv občanov pre ich národnosť, pohlavie, rasu, pôvod, zmýšľanie, náboženské vyznanie či sociálne postavenie. Nesmie tiež vyzývať na roznecovanie nenávisti a neznášanlivosti z týchto dôvodov.

Z petičného práva občanov vyplývajú následne povinnosti štátnych orgánov, ako aj orgánov miest a obcí. Ide najmä o povinnosť prijať petíciu a v lehote 30 dní zaujať stanovisko k jej obsahu. Vo výkone petičného práva sa nesmie nikomu brániť a jeho výkon nesmie byť nikomu na ujmu. Na podporu petície možno vyzývať občanov akýmkoľvek spôsobom, ktorý neodporuje zákonu (vylepovanie plagátov na určených miestach, prenosná plagátová

výzdoba, slovné výzvy, televízne a rozhlasové šoty a pod.). Na podpis nemožno občanov žiadnym spôsobom nútiť.

Ako podať a podporiť petíciu?

Petície môžu zostavovať a podávať fyzické osoby (tak občania SR, ako aj iných krajín), ako aj právnické osoby. Tie môžu toto právo vykonávať vtedy, ak je to v súlade s cieľmi ich činnosti. Po jej spísaní je treba pripraviť podpisové hárky a môžu sa zbierať podpisy.

Podpisujúci občania musia mať možnosť zoznámiť sa s obsahom petície. To možno dosiahnuť dvoma spôsobmi: Buď budú podpisové hárky označené tak, aby bolo zrejmé, aká petícia má byť podpismi podporená, alebo môžu podpisové hárky obsahovať priamo celý text petície. Občan, ktorý chce petíciu podporiť, napíše svoje meno, priezvisko, bydlisko a podpíše sa. To sú zároveň aj nevyhnutné náležitosti petície. Petícia teda nemusí obsahovať rodné číslo, ani číslo občianskeho preukazu a pod. (s jednou výnimkou – na tzv. volebných petíciách a petíciách požadujúcich vznik politickej strany občan uvedie aj rodné číslo). Na podpisových hárkoch musí byť ďalej uvedené meno, priezvisko a bydlisko toho, kto petíciu zostavil. Ak občania vytvorili na podanie petície petičný výbor, musí petícia obsahovať meno, priezvisko, a bydlisko toho, kto zastupuje členov petičného výboru v styku so štátnymi orgánmi. Zástupca musí mať najmenej 18 rokov. Podpisové hárky musia byť priebežne číslované.

Petície a podpisové hárky sa môžu vystaviť aj na miestach prístupných verejnosti. Nie je na to potrebné žiadne povolenie štátneho orgánu (nesmie však pritom dôjsť k obmedzeniu premávky motorových vozidiel a k rušeniu verejného poriadku.) Podpisy na mieste prístupnom verejnosti môže zhromažďovať každý občan starší ako 16 rokov.

Čo bude ďalej?

Orgán, ktorý petíciu prijal, je povinný posúdiť jej obsah a do 30 dní písomne odpovedať tomu, kto ju podal (ak bol založený petičný výbor, odpoveď dostane zástupca petičného výboru uvedený v petícii). V komplikovanejších prípadoch možno lehotu na vybavenie petície predĺžiť o ďalších 30 dní. V odpovedi **musí byť uvedené stanovisko k obsahu petície (či ju úrad považuje za oprávnenú alebo nie) a spôsob jej vybavenia (aké kroky úrad podnikne, čo iniciuje a pod.)**. Ak bola petícia adresovaná orgánu, ktorý nie je príslušný na jej vybavenie, tento ju postúpi do 10 dní tomu orgánu, ktorý má vec v kompetencii.

Vo všeobecnosti nie je rozhodujúce, koľko občanov petíciu podporilo. Petícia musí byť vybavená uvedeným spôsobom, nech je počet podpísaných občanov akýkoľvek. Je však niekoľko prípadov, keď počet podpisov pod petíciou hrá dôležitú úlohu. Už vieme, že na vypísanie referenda o určitej závažnej otázke je potrebná petícia, ktorú podporí 350 000 občanov. Pri petícii požadujúcej účasť toho ktorého kandidáta na voľbe prezidenta treba 15 000 podpisov. Pri petícii obyvateľov obce za vyhlásenie hlasovania obyvateľov (miestne referendum o určitej otázke) je potrebných aspoň 20 percent obyvateľov – oprávnených voličov. Pri petícii požadujúcej vznik politickej strany je potrebných minimálne 1000 podpisov a pri petícii požadujúcej účasť strany vo voľbách (ak nie je táto strana v parlamente) treba toľko podpisov, koľko strane chýba do počtu 10 000 jej členov. Pri petícii adresovanej Národnej rade SR je zaujímavé, že ak je počet podpisov vyšší ako 100 000, prerokuje petíciu plénum Národnej rady SR. Inak o petícii rokuje príslušný výbor národnej rady (prerokovanie petície v pléne NR SR je, pochopiteľne, sledované pozornejšie, petícia má väčšiu publicitu v masmédiách a pod). Ďalšie podrobnosti obsahuje zákon č. 85/1990 Zb. o petičnom práve.

Rámček 1: Vzor petície

Okresný úrad Kujnov
Odbor školstva
Odbor financií

V Šuhajanoch 15. 7 2000

Petícia za zachovanie malotriednej školy v Šuhajanoch

My podpísaní obyvatelia obce Šuhajany žiadame Okresný úrad v Kujnove, aby nedopustil zatvorenie Základnej školy 1. až 4. v Šuhajanoch a premiestnenie jej žiakov do základných škôl v meste Kujnov.

Rozhodnutím o ukončení činnosti školy najviac uškodíte našim deťom, ktoré budú musieť dochádzať do 7 až 9 kilometrov vzdialených škôl v meste Kujnov. Argument úspory financií nemôže mať prednosť pred bezpečnosťou šesť- až desaťročných detí, ktoré budú nútené cestovať do školy autobusovým spojom a v meste prechádzať cez niekoľko nebezpečných križovatiek.

Petíciu podávajú:
Anna Hámorníková, Dolný Val č. 7, 876 54 Šuhajany – osoba poverená na zastupovanie v styku s orgánom povereným na prešetrenie a vybavenie petície
Ján Chabadaj, Horná ul. č. 12, 876 54 Šuhajany

Počet priložených podpisových hárkov : 9

Rámček 2: Vzor podpisového hárku, ak petícia nie je jeho súčasťou

Podpisový hárok č.....

Podpora petície
za zachovanie malotriednej školy v Šuhajanoch

Petíciu zostavili:
Anna Hámorníková, Dolný Val č. 7, 876 54 Šuhajany
Ján Chabadaj, Horná ul. č. 12, 876 54 Šuhajany

Podporu petícii vyjadrujú : (čitateľne)

Č.	Meno	Priezvisko	Ulica, č.d.	Mesto	Podpis
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					
20.					

Pripomienky, stanoviská, námietky

Popri všeobecnom práve občanov vyjadriť sa k dôležitým problémom, ktoré nie je takmer vôbec obmedzené, majú občania v niektorých prípadoch vymedzený osobitný priestor na vyjadrenie svojho názoru pred prijatím určitého konkrétneho rozhodnutia. Uvedieme niekoľko príkladov:

1) Rozvoj miest a obcí, ich výstavba i kvalita života v nich sa v značnej miere odvíjajú od **územného plánu**. Územný plán napríklad určuje, aké aktivity alebo stavby sa budú na danom území v budúcnosti realizovať, stanoví podmienky, ktoré sa musia dodržať pri využívaní určitého územia a pod. Občania majú právo zapojiť sa do prípravy a schvaľovania územného plánu. Príslušný orgán musí vždy oznámiť, že sa územný plán prerokúva (zvyčajne sa o tom vyvesí oznam na úradnej tabuli). Návrh územného plánu musí byť 30 dní vystavený na verejné nahliadanie a občania môžu k návrhu dávať počas ďalších 30 dní svoje pripomienky. Ak sa navrhovaný územný plán dotkne napr. vlastníckych práv k pozemkom alebo stavbám niektorých občanov, majú títo občania právo podať námietky (príslušný orgán im musí oznámiť, či sa námietkam vyhovelo, a ak nie, z akých dôvodov).

2) Pred povolením väčších stavieb (napríklad skládok či spaľovní odpadov, diaľnic, priehrad a pod.) sa musia dopredu zhodnotiť všetky vplyvy týchto stavieb na životné prostredie a na obyvateľov. Aj v tomto procese sa občania môžu vyjadriť, či s navrhovanou činnosťou súhlasia, ktorý variant činnosti im najviac vyhovuje a pod. Občania majú zaručený prístup ku všetkým dokumentom a môžu posielať svoje stanoviská k navrhovanej stavbe. Tie sa musia zohľadniť v záverečnom stanovisku ministerstva životného prostredia, ktoré navrhovanú stavbu buď odporučí, alebo neodporučí. Občania môžu v priebehu posudzovania vplyvov na životné prostredie založiť aj združenie občanov, ktoré sa potom stáva účastníkom ďalšieho konania – zúčastňuje sa na všetkých rokovaniach pri povoľovaní stavby s pomerne širokými právami (má prístup ku všetkým informáciám, môže podávať návrhy a vyjadrenia, môže podať odvolanie proti rozhodnutiu a pod.)

3) Na samotnom rozhodovaní o využití územia a **povoľovania jednotlivých stavieb** sa môžu zúčastniť najmä tí občania, ktorí vlastnia pozemky alebo stavby na území, kde sa plánovaná činnosť navrhuje, prípadne tí, ktorí vlastnia susedné pozemky alebo stavby. Títo účastníci môžu v konaní uplatniť svoje námietky a stavebný úrad rozhodne o tom, či ich akceptuje alebo nie. Účastníci konania môžu v prípade nespokojnosti podať proti rozhodnutiu odvolanie, prípadne žalobu na súd.

Ako sa dozvedieť dôležité informácie

Bez potrebných informácií sa podnety či petície občanov často nesú iba v rovine dohadov. Hoci je právo na informácie zakotvené v čl. 26 Ústavy SR, niektoré dôležité zákony, potrebné na to, aby sa občania k dôležitým informáciám dostali, boli prijaté len tesne pred vydaním tejto publikácie.

Dôležitým zdrojom informácií na miestnej úrovni je pre občanov obecné (mestské) zastupiteľstvo a volení zástupcovia občanov – poslanci. Schôdze obecného zastupiteľstva, podobne ako schôdze Národnej rady Slovenskej republiky a jej výborov, sú podľa zákona **verejné** a na ich rokovaní možno udeliť slovo ktorémukoľvek obyvateľovi obce. O udelení či neudelení slova hlasujú poslanci.

Okrem toho je každý poslanec obecného zastupiteľstva povinný informovať na požiadanie voličov o svojej činnosti a o činnosti zastupiteľstva. Aby mohol poslanec kvalifikovane plniť svoje úlohy, má právo požadovať informácie a vysvetlenia od fyzických a právnických osôb o dôsledkoch ich podnikania v obci. Poslanec môže tiež

požadovať vysvetlenia aj od štátnych orgánov, môže sa zúčastňovať na previerkach, kontrolách a na vybavovaní sťažností a oznámení.

Špecifická je situácia pri informáciách o životnom prostredí. Tu bol prijatý zákon č. 171/1998 Z. z. o prístupe k informáciám o životnom prostredí, na ktorého základe je zaručený prístup ku všetkým rozhodnutiam, plánom a iným dôležitým informáciám o ochrane prírody, jej stave a činnostiach a opatreniach, ktoré ju ohrozujú alebo poškodzujú. Občania majú právo aj na všetky informácie a dokumenty z procesu posudzovania vplyvov stavby na životné prostredie. Dokumentácia tohto procesu sa nachádza priamo v obci, ktorá bude pripravovanou činnosťou „dotknutá", prípadne na Ministerstve životného prostredia SR.

Sprístupňovať informácie o životnom prostredí sú podľa zákona povinné:

- orgány štátnej správy (okresné a krajské úrady, ministerstvá, Slovenská inšpekcia životného prostredia, Štatistický úrad SR...)
- obce a mestá
- právnické osoby zriadené zákonom (napr. Štátny fond životného prostredia, Železnice SR...)
- právnické osoby zriadené alebo založené orgánom štátnej správy alebo obcou, ak plnia úlohy na úseku starostlivosti o životné prostredie (Slovenský vodohospodársky podnik, Slovenská agentúra životného prostredia, Slovenský hydrometeorologický ústav a iné výskumné ústavy, mestské podniky služieb zabezpečujúce nakladanie s komunálnym odpadom...)
- fyzické osoby oprávnené na podnikanie a právnické osoby, ktoré na základe zmluvy s orgánom štátnej správy alebo s obcou plnia úlohy na úseku starostlivosti o životné prostredie (napr. firma, ktorá zabezpečuje zber, skládkovanie alebo spaľovanie odpadov pre mesto).

Okrem toho sú podnikatelia, ak im to ukladá osobitný predpis alebo rozhodnutie prijaté na jeho základe, povinní merať množstvo určeného druhu vypúšťanej látky do ovzdušia alebo do vôd a zverejňovať výsledky týchto meraní a sledovaní vo všeobecne zrozumiteľnej forme a na všeobecne ľahko prístupnom mieste.

Právo na sprístupnenie informácie má každý. Žiadosť môže podať fyzická osoba (občan), ako aj právnická osoba (organizácia, združenie), pričom nemusí uviesť dôvod, na čo informáciu potrebuje. Žiadosť o sprístupnenie informácie možno podať ústne, telefonicky, písomne, ako aj telegraficky alebo faxom. V žiadosti musí byť jasne uvedené, kto ju podáva a aký je obsah a rozsah požadovanej informácie. Informácia sa sprístupní „bez zbytočného odkladu", najneskôr v lehote dvoch mesiacov od doručenia žiadosti. Ak nemožno dvojmesačnú lehotu dodržať, môže ju úrad predĺžiť – musí však o tom upovedomiť žiadateľa, uviesť dôvody predĺženia lehoty a stanoviť náhradnú lehotu. Pod sprístupnením informácie sa rozumie umožnenie prístupu k nej, jej poskytnutie na základe žiadosti, umožnenie nahliadnuť do materiálov a robiť z nich kópie a odpisy. V zásade sa za poskytnutie informácie platí (napr. 2 Sk za jednu stranu kópie, 60 Sk za jednu hodinu práce zodpovedného pracovníka potrebnej na sprístupnenie informácie, poštovné). Úrad však nemusí požadovať zaplatenie úhrady, ak nepresahuje 100 Sk.

Vyššie popísaný stav platí len do 31. 12. 2000. Od 1. 1. 2001 nadobúda účinnosť nový „všeobecný" informačný zákon, ktorý okrem iného ruší aj zákon o prístupe k informáciám o životnom prostredí. Tento zákon zabezpečuje široký prístup k informáciám na základe jednak povinného zverejňovania informácií (spôsob zriadenia úradu, prehľad predpisov, pokynov a inštrukcií, podľa ktorých úrad koná a pod.) a jednak sprístupňovania informácií na žiadosť.

Povinnosť poskytovať informácie majú (povinné osoby):

a) štátne orgány (Národná rada SR, vláda SR, prezident republiky, ministerstvá, okresné úrady, krajské úrady, Štatistický úrad SR, Úrad jadrového dozoru SR...),

b) orgány územnej samosprávy (obce, perspektívne vyššie územné celky, zastupiteľstvá, starostovia, mestské a obecné rady....),

c) rozpočtové a príspevkové organizácie zriadené štátom alebo obcou (pohrebné služby, školy, v niektorých mestách dopravné podniky, likvidácie odpadu.....),

d) právnické osoby zriadené zákonom (STV, SRo, Železnice Slovenskej republiky, Fond národného majetku, Fond Pro Slovakia, Sociálna poisťovňa, Všeobecná zdravotná poisťovňa....),

e) akciové spoločnosti, spoločnosti s ručením obmedzeným a iné obchodné spoločnosti alebo družstvá založené štátnym orgánom alebo obcou, ak hospodária s verejnými prostriedkami t. j. napríklad ak dostávajú štátne alebo obecné dotácie (Dopravný podnik mesta Bratislavy, a. s. ap.).

V prípadoch a) až d) majú občania právo na všetky informácie, ktoré majú povinné osoby k dispozícii a nie sú označené ako tajné (pozri nižšie). V prípade podľa písm. e) sa sprístupnia iba informácie o hospodárení s verejnými prostriedkami (napr. dotáciami) alebo nakladaním majetku štátu alebo obce (napr. o správe budov, o prenajímaní budov a priestorov patriacich štátu alebo obci).

Žiadosť o informácie možno podať písomne, ústne, faxom, elektronickou poštou alebo iným technicky vykonateľným spôsobom. Zo žiadosti musí byť zjavné, ktorej povinnej osobe je určená, kto ju podáva, aké informácie žiada a akým spôsobom majú byť informácie sprístupnené. Akým spôsobom bude informácia sprístupnená, závisí od vôle žiadateľa. Iba v prípade, že z objektívnych príčin nemožno informácie sprístupniť vyžiadaným spôsobom, dohodne sa povinná osoba so žiadateľom na inom spôsobe sprístupnenia. Informácia môže byť sprístupnená najmä ústne, nahliadnutím do spisu, skopírovaním informácie na disketu, telefonicky, faxom, poštou alebo elektronickou poštou.

Žiadosť o informáciu sa musí vybaviť najneskôr do 10 dní, iba výnimočne v ustanovených prípadoch môže byť táto lehota predĺžená o ďalších 10 dní.

Ak je žiadosť o sprístupnenie informácií odmietnutá, povinná osoba musí vydať písomné rozhodnutie, kde odôvodní, prečo informáciu nesprístupnila. Proti takémuto rozhodnutiu je možné do 15 dní podať odvolanie na nadriadený orgán povinnej osoby. Ak ten ani v odvolacom konaní žiadateľovi nevyhovie, žiadateľ môže požiadať súd, aby preskúmal zákonnosť rozhodnutia o odmietnutie prístupu k informáciám.

Informácie nebudú sprístupnené, ak sú predmetom štátneho tajomstva, služobného tajomstva, daňového tajomstva, bankového tajomstva alebo šifrovej ochrany informácie. Rovnako informácie nebudú sprístupnené, ak ide o informácie dotýkajúce sa osobnosti alebo súkromia inej osoby (písomnosti osobnej povahy, podobizne, obrazové snímky, obrazové a zvukovo-obrazové záznamy.....). Ochranu pred sprístupnením majú taktiež informácie, chránené ako obchodné tajomstvo.

Povinné osoby musia zverejňovať niektoré informácie aj bez žiadosti. Ide najmä o návody, ako získavať prístup k informáciám, ako podať na danom orgáne žiadosť alebo iné podanie, organizačné štruktúry úradov, návrhy zákonov, o ktorých rokuje NR SR, resp. ktoré boli schválené v treťom čítaní, materiály, o ktorých rokuje vláda SR a mnoho iných. Tieto informácie sa zverejňujú na miestach verejne prístupných (úradné tabule, nástenky v sídle povinných osôb...) a na voľne prístupných internetových stránkach.

Sťažnosti

Podávanie sťažností sa využíva najmä na vyjadrenie nespokojnosti s postupom kompetentných orgánov a na zabezpečenie nápravy. Na podávanie sťažností nestanovujú právne predpisy žiadne formálne náležitosti – sťažnosti sa posudzujú podľa ich obsahu. Upravuje ich zákon č. 152/1998 Zb. o sťažnostiach.

Komu, ako a kedy podať sťažnosť

Sťažnosti je vhodné podávať priamo vedúcemu orgánu verejnej správy, ktorého konanie sa v sťažnosti namieta. Ak sťažnosť smeruje priamo proti vedúcemu tohto orgánu, vybavuje ju najbližší nadriadený orgán. Na prešetrenie sťažnosti proti činnosti poslanca obecného zastupiteľstva, starostu obce a hlavného kontrolóra obce je príslušná komisia zriadená obecným zastupiteľstvom. Zákon nepripúšťa, aby sťažnosť vybavovali oddelenia alebo pracovníci, proti ktorým sťažnosť smeruje. Ak im bude adresovaná, postúpia ju na vybavenie nadriadenému orgánu. Sťažnosť možno podať poštou (v tom prípade je vhodné podať ju doporučenou zásielkou) alebo osobne. Sťažnosť podaná osobne môže byť zasa pripravená písomne (vtedy je potrebné vyžiadať si potvrdenie jej prijatia) alebo môže byť podaná ústne. O ústnych sťažnostiach, ktoré nemožno vybaviť ihneď pri ich podaní, sa spíše záznam, ktorý sa predkladá sťažovateľovi na podpis. Ak o to sťažovateľ požiada, musí sa záznam spísať aj vtedy, ak vybavenie sťažnosti patrí do pôsobnosti iného orgánu. Úrady sú povinné vybavovať aj anonymné sťažnosti, ak obsahujú konkrétne údaje, ktoré nasvedčujú, že bol porušený právny predpis.

Lehoty na vybavenie

Sťažnosti sa musia vybaviť najneskoršie **do 30 dní** od doručenia. Túto lehotu možno prekročiť len vo výnimočných prípadoch (o 30, prípadne 60 dní) a sťažovateľ musí byť upovedomený o dôvodoch takéhoto postupu. Rovnako musí byť sťažovateľ upovedomený o tom, že vybavenie sťažnosti patrí do pôsobnosti inej organizácie, pričom samotné postúpenie sťažnosti kompetentnému orgánu je úlohou toho orgánu, ktorý sťažnosť dostal. V uvedených lehotách musí byť sťažovateľ informovaný aj v tom prípade, ak sa zistilo, že sťažnosť nie je oprávnená.

Spôsob vybavenie sťažnosti

Prešetrovanie sťažností sa musí vykonávať bez prieťahu a hospodárne a musia sa prešetriť všetky body sťažnosti. Ak to správne vybavenie sťažnosti vyžaduje, musia sa pri prešetrení vypočuť sťažovateľ, ako aj osoby, proti ktorým sťažnosť smeruje (za účasti sťažovateľov sa prešetrujú najmä sťažnosti týkajúce sa záujmov väčšieho počtu osôb). Ak sťažovateľ bez vážneho dôvodu do desiatich dní od doručenia požiadania o spoluprácu alebo v inom určenom termíne neposkytne požadovanú spoluprácu, orgán verejnej správy nie je povinný vybaviť sťažnosť, o čom sťažovateľa musí poučiť v žiadosti o spoluprácu. Pracovník, ktorý sťažnosť prešetruje, spíše o ústnych konaniach pri prešetrovaní sťažností zápisnicu, ktorá obsahuje mená prítomných a opis priebehu a výsledku konania. Zápisnicu podpíšu všetci účastníci rokovania. Ak niektorý účastník odmietne podpísať zápisnicu, alebo nesúhlasí s jej obsahom, poznamená sa to spolu s uvedením dôvodov.

Sťažnosť sa považuje za vybavenú vtedy, ak bol sťažovateľ písomne informovaný o výsledku prešetrenia sťažnosti a ak sa urobili opatrenia potrebné na odstránenie zistených nedostatkov. Vedúci príslušných orgánov sú povinní bez meškania vykonať opatrenia potrebné na odstránenie zistených nedostatkov, a zabezpečiť, aby sa neopakovali. Organizácia, ktorá sťažnosť vybavovala, musí sledovať, či sa opatrenia uložené na dosiahnutie nápravy plnia, a ak nie, je povinná vyvodiť dôsledky proti osobám, ktoré sú zodpovedné za ich nesplnenie.

Ak sťažovateľ sťažnosť opakuje, preskúma sa správnosť vybavenia pôvodnej sťažnosti a o výsledku sa sťažovateľ upovedomí. Ak jeho ďalšie sťažnosti v tej istej veci neobsahujú nové skutočnosti, nebudú sa tieto sťažnosti prešetrovať, ani potvrdzovať ich prijatie.

Voči sťažovateľom sa nesmú robiť priame ani nepriame zákroky preto, že podali sťažnosť. Ak sťažovateľ požiada, aby sa jeho meno neuvádzalo, alebo ak je to v záujme správneho vybavenia sťažnosti, postúpi sa na prešetrenie len odpis sťažnosti bez uvedenia mena sťažovateľa.

Ak sa sťažnosť týka konania, v ktorom sťažovateľ mohol podať opravný prostriedok (napr. odvolanie) a lehota na podanie odvolania ešte nevypršala, sťažnosť sa postupuje nadriadenému orgánu ako odvolanie a nadriadený orgán o nej rozhodne v odvolacom konaní. Osobitne sú upravené sťažnosti v konaní pred súdom. Platí zásada, že nápravu rozhodnutia súdu možno zabezpečiť len riadne a včas podaným odvolaním a sťažnosti proti sudcom a iným súdnym orgánom sa môžu týkať len ich správania (napr. arogantné vedenie pojednávania) alebo prieťahov v konaní. Sťažnosti na súdne orgány vybavuje predseda súdu, ak sa sťažnosť týka jeho, vybavuje ju nadriadený predseda súdu.

Verejné zhromaždenia

Občianske zhromaždenia a demonštrácie sú jednou z foriem účasti na rozhodovaní o verejných veciach. Na zhromaždení možno verejne prezentovať stanoviská a prístupy k problémom, šíriť informácie a názory, upozorniť na vážny problém a vytvárať tlak na jeho riešenie. Ide teda o dôležité politické právo, ktoré patrí medzi základné práva a slobody a ktoré je chránené ústavou, zákonmi aj medzinárodnými dohovormi. Výkon zhromažďovacieho práva upravuje zákon č. 84/1990 Zb. o zhromažďovacom práve.

Základné princípy výkonu zhromažďovacieho práva možno zhrnúť do nasledovných bodov:

- Občania majú právo pokojne sa zhromažďovať a toto právo možno obmedziť, len ak je to v demokratickej spoločnosti nevyhnutné na ochranu práv a slobôd iných, na ochranu verejného poriadku, zdravia a mravnosti, majetku alebo na bezpečnosť štátu (čl. 28 ústavy).
- Zhromaždenie sa **nesmie podmieňovať povolením** orgánov verejnej správy. Konanie zhromaždenia treba iba vopred **oznámiť**.
- Zhromaždenie môže zvolať každý občan (starší ako 18 rokov, štátne občianstvo SR nie je podmienkou), každá slovenská právnická osoba alebo skupina osôb.
- Obec (mesto) môže výnimočne zakázať zhromaždenie alebo nariadiť jeho rozpustenie. Zvolávateľ sa môže účinne brániť na súde. Súd rozhodne o oprávnenosti takéhoto kroku do troch dní.
- Zhromaždenia sa nesmú konať v okruhu 100 m od Národnej rady SR a/alebo od miest, kde parlament rokuje v pléne alebo vo svojich výboroch. Podobné obmedzenie platí pre zhromaždenia v okruhu 100 m od budovy Ústavného súdu alebo miesta, kde tento súd pojednáva.

Oznámenie zhromaždenia

Zvolávateľ je povinný vopred písomne oznámiť konanie zhromaždenia **príslušnému obecnému alebo mestskému úradu**. V mestách, ktoré sa členia na mestské časti, sa oznámenie doručuje miestnemu úradu príslušnej mestskej časti. Oznámenie treba doručiť tak, aby ho úrad dostal najmenej **päť dní pred** konaním zhromaždenia. Môže sa stať, že zvolávateľ chce zhromaždením reagovať aktuálne na určitú udalosť a päťdňová lehota sa nedá dodržať. V takom prípade sa môže pokúsiť doručiť oznámenie aj v kratšej lehote. Úrad takéto oznámenie môže (nemusí) prijať. Ak úrad oznámenie neprijme, a zvolávateľ by aj

tak zvolal zhromaždenie, išlo by o neoznámené zhromaždenie a zvolávateľ by sa dopustil priestupku proti zhromažďovaciemu právu.

Oznámenie treba poslať buď ako doporučenú zásielku, alebo ho podať osobne v podateľni úradu. V takomto prípade pracovník úradu, napríklad na kópii oznámenia, písomne potvrdí deň a hodinu splnenia oznamovacej povinnosti.

Oznámenie o konaní zhromaždenia **musí obsahovať nasledovné údaje:**

- účel zhromaždenia, deň a miesto jeho konania, hodinu začiatku a predpokladaný čas jeho ukončenia,
- predpokladaný počet účastníkov zhromaždenia,
- opatrenia, ktoré zvolávateľ urobí, aby sa zhromaždenie konalo v súlade so zákonom (najmä počet usporiadateľov, spôsob ich označenia),
- ak má ísť o pouličný sprievod, východiskové miesto, cestu a miesto ukončenia,
- meno, priezvisko, rodné číslo a bydlisko zvolávateľa, u právnickej osoby jej názov, sídlo a meno, priezvisko a bydlisko toho, kto je splnomocnený v tejto veci konať v jej mene,
- meno, priezvisko a bydlisko toho, kto je splnomocnený konať v zastúpení zvolávateľa,
- ak sa má zhromaždenie konať pod šírym nebom mimo verejných priestranstiev, je zvolávateľ povinný k oznámeniu priložiť súhlas toho, kto je vlastníkom, prípadne užívateľom pozemku. Za verejné priestranstvá sa považujú verejné pozemné komunikácie, námestia, ulice, ako aj ďalšie priestory pod šírym nebom prístupné každému bez obmedzenia.

Rámček 3: Vzor oznámenia o konaní zhromaždenia

Združenie na záchranu prirodzených lesov, Hraničná 5, Bratislava

Titl. Miestny úrad Bratislava, Staré Mesto

Vec: Oznámenie o konaní zhromaždenia občanov

Oznamujeme týmto zvolanie zhromaždenia občanov na deň 28. 5. 1999 od 14.30 do 17.00 pred budovou Ministerstva pôdohospodárstva SR na Dobrovičovej ul. 12 v Bratislave.

Účelom zhromaždenia je prednesenie požiadaviek smerujúcich k zmene lesného hospodárenia, k záchrane prirodzených lesov a na transparentnosť v rozhodovaní ministerstva.

Predpokladaný počet účastníkov je 50-70 osôb.

Organizáciu a pokojný priebeh zhromaždenia zabezpečí 10 usporiadateľov označených zelenými stužkami na vrchnej časti odevu.

Zvolávateľom zhromaždenia je Združenie na záchranu prirodzených lesov, Hraničná 5, Bratislava.

V mene zvolávateľa je oprávnený konať Pavol Hôrka, Hraničná 6, Bratislava.

V zastúpení zvolávateľa je oprávnený konať Juraj Jedlík, Púpavová 8, Bratislava.

V Bratislave 20.5.1999 Pavol Hôrka

Zvolávateľ môže informovať o konaní zhromaždenia rôznymi spôsobmi (napr. aj vylepovaním plagátov na miestach, ktoré určila obec). Má tiež právo na to, aby pozvanie na zhromaždenie vo vhodnom čase vyhlásil miestny rozhlas. Ak hrozí, že by niekto rušil zhromaždenie, zvolávateľ môže požiadať obecný alebo mestský úrad alebo políciu aj

o **poskytnutie ochrany zhromaždenia**. Rozsah ochrany posúdia tieto orgány, pričom ochranu obvykle zabezpečuje polícia alebo mestská (obecná) polícia.

Priebeh zhromaždenia

Zvolávateľ riadi priebeh zhromaždenia tak, aby sa konalo v súlade s oznámeným účelom. Musí zabezpečiť dostatok usporiadateľov a ak sa naruší pokojný priebeh zhromaždenia, musí spolu s nimi urobiť všetko pre to, aby sa vykonala náprava (opäť môže požiadať o pomoc aj políciu).

Je samozrejmé, že účastníci môžu v rámci zhromaždenia prejavovať názory a postoje, rovnako samozrejmé však je, že zvolávateľ ani účastníci nesmú poškodzovať česť a vážnosť iných osôb (napr. kritizovaných verejných činiteľov). Na zhromaždení nie je dovolené mať zbrane, výbušniny, ani iné predmety, ktorými možno ublížiť na zdraví a účastníci sú povinní rešpektovať pokyny usporiadateľov.

Ukončenie zhromaždenia je povinnosťou zvolávateľa (čas skončenia by sa nemal výrazne odchýliť od času, ktorý bol uvedený v oznámení). Skončenie zhromaždenia sa účastníkom musí primeraným spôsobom oznámiť. Ak sa účastníci zhromaždenia po jeho skončení odmietajú rozísť, môže zvolávateľ opäť požiadať o pomoc políciu.

Zákaz zhromaždenia

Zákaz zhromaždenia je veľmi vážnym obmedzením zhromažďovacieho práva, a preto je takýto postup možný len výnimočne, ak sú na to závažné dôvody. Úrad zakáže zhromaždenie vtedy, ak

- účel zhromaždenia, ktorý je uvedený v oznámení, smeruje k výzve popierať alebo obmedzovať osobné, politické alebo iné práva občanov pre ich národnosť, pohlavie, rasu, pôvod, politické alebo iné zmýšľanie, náboženské vyznanie alebo sociálne postavenie alebo na roznecovanie nenávisti a neznášanlivosti z týchto dôvodov,
- účel smeruje k výzve dopúšťať sa násilia alebo hrubej neslušnosti, prípadne inak porušovať ústavu a zákony
- sa zhromaždenie má konať na mieste, kde by účastníkom hrozilo závažné nebezpečie ich zdravia
- na rovnakom mieste a v rovnaký čas sa má podľa skôr doručeného oznámenia konať iné zhromaždenie a zvolávatelia sa nedohodli na úprave času konania zhromaždení (ak sa nedá určiť, ktoré oznámenie bolo doručené skôr, rozhodne sa za účasti zvolávateľov žrebovaním)

Úrad môže zakázať zhromaždenie aj vtedy, ak sa má konať v mieste, kde by potrebné obmedzenie dopravy a zásobovania bolo v závažnom rozpore so záujmom obyvateľstva (tento dôvod zákazu však môže úrad využiť len vtedy, ak sa zhromaždenie môže bez neprimeraných ťažkostí konať aj inde, bez toho, aby by sa tým maril účel zhromaždenia).

Dôležité je, že úrad musí o zákaze zhromaždenia rozhodnúť do troch dní od jeho oznámenia. Rozhodnutie o zákaze zhromaždenia sa **nedoručuje oznamovateľovi**, ale vyvesí sa na úradnej tabuli úradu, prípadne sa vyhlási rozhlasom alebo iným obdobným spôsobom. Vyvesením na úradnej tabuli sa rozhodnutie považuje za doručené zvolávateľovi. Zvolávateľ teda musí sledovať, či sa do troch dní od doručenia oznámenia na obecný úrad neobjavilo na úradnej tabuli rozhodnutie o zákaze zhromaždenia. Ak bolo zhromaždenie zakázané, môže zvolávateľ do 15 dní od jeho doručenia podať opravný prostriedok na súde. K návrhu priloží aj písomné vyhotovenie rozhodnutia o zákaze zhromaždenia (úrad je povinný poskytnúť ho zvolávateľovi na požiadanie).

Rámček 4: Vzor návrhu na súd

Združenie na záchranu prirodzených lesov, Hraničná 5, Bratislava

Titl. Krajský súd Bratislava

Žalobca: Združenie na záchranu prirodzených lesov, Hraničná 5, Bratislava
Zastúpený štatutárnym zástupom Pavlom Hôrkom nar. 23. 11. 1968, RČ 681123/6136, bytom Hraničná 6, Bratislava

Žalovaný: Mestská časť Bratislava, Staré Mesto...

Vec: Opravný prostriedok proti rozhodnutiu o zákaze zhromaždenia

V zmysle § 250l Občianskeho súdneho poriadku a § 11 ods. 3) zákona č. 84/1990 Zb. o zhromažďovacom práve podávame týmto opravný prostriedok proti rozhodnutiu Mestskej časti Bratislava, Staré Mesto o zákaze zhromaždenia občanov zvolaného Združením na záchranu prirodzených lesov. Naše Združenie oznámilo dňa 20.5.1999 zhromaždenie občanov na deň 28. 5. 1999 od 14.30 do 17.00 pred budovou Ministerstva pôdohospodárstva SR na Dobrovičovej ulici v Bratislave. Účelom zhromaždenia bolo prednesenie požiadaviek smerujúcich k zmene lesného hospodárenia, k záchrane prirodzených lesov a k transparentnosti v rozhodovaní ministerstva.

Dôkaz: Kópia oznámenia potvrdená podateľňou Miestneho úradu mestskej časti Bratislava, Staré Mesto

Dňa 22.5.1999 bolo na úradnej tabuli miestneho úradu vyvesené rozhodnutie o zákaze nášho zhromaždenia. Dôvodom zákazu je podľa rozhodnutia to, že potrebné obmedzenie dopravy a zásobovania v mieste konania zhromaždenia by bolo v rozpore s verejným záujmom, pretože by spôsobilo obyvateľom Bratislavy závažné problémy.

Dôkaz: Kópia rozhodnutia o zákaze zhromaždenia

Uvedené rozhodnutie nezákonne obmedzilo slobodu zhromažďovania, a tým vážne zasiahlo do práv zvolávateľa a účastníkov zhromaždenia. Dôvod zákazu zhromaždenia uvedený v rozhodnutí neobstojí nielen preto, že v mieste konania zhromaždenia vôbec nie je taká frekventovaná doprava a potreba zásobovania, že by zhromaždenie mohlo spôsobiť vážne problémy. Rozhodnutie je nezákonné najmä preto, lebo zakázať zhromaždenie z uvedeného dôvodu môže obec len vtedy, ak sa zhromaždenie môže bez neprimeraných ťažkostí konať aj inde, bez toho, aby sa tým maril účel zhromaždenia. V prípade nášho zhromaždenia nie je možné tento dôvod zákazu použiť. Zmyslom zhromaždenia je otvorená prezentácia názorov občanov k práci predstaviteľov ministerstva pôdohospodárstva. Už roky sa márne snažíme o zmenu v lesnom hospodárení na Slovensku. Ani mnohé diskusie, návrhy, ani vedecké štúdie však neviedli k prehodnoteniu zlého lesného hospodárenia u nás, a preto sme sa v rámci účasti na správe verejných vecí rozhodli využiť slobodu zhromažďovacieho práva priamo pred ústredným orgánom štátnej správy zodpovedným za lesné hospodárenie na Slovensku. Ak by sa zhromaždenie konalo inde, jeho účel by vôbec nemohol byť naplnený a rozhodnutie o jeho zákaze je preto v rozpore so zákonom č. 84/1990 Zb. o zhromažďovacom práve.

Na základe uvedeného navrhujeme, aby súd vydal tento r o z s u d o k:

Rozhodnutie Mestskej časti Bratislava, Staré Mesto č.... zo dňa 22. 5. 1999 o zákaze zhromaždenia, podpísané starostom Jánom Púčikom, ktoré zvolalo Združenie na záchranu prirodzených lesov na deň 28.5 1999 pred budovou Ministerstva pôdohospodárstva v Bratislave sa ruší, pretože neboli dané zákonné dôvody na zákaz zhromaždenia.

V Bratislave 23.5.1999 Pavol Hôrka

Súd rozhodne o návrhu do troch dní. Ak dôvody zákazu zhromaždenia neexistovali, súd zruší rozhodnutie úradu a zvolávateľ môže zhromaždenie usporiadať. Môže to urobiť buď v pôvodnom termíne, alebo – ak sa to už nepodarí – neskôr, pričom ak zvolá zhromaždenie do 30 dní od rozhodnutia súdu, nemusí už úradu zasielať nové oznámenie. Ak sa má konať neskôr, stačí krátko upovedomiť úrad deň pred konaním zhromaždenia.

Rozpustenie zhromaždenia

Rozpustenie zhromaždenia v prípade dodržania všetkých predchádzajúcich zákonom požadovaných krokov je veľmi vážnym zásahom do zhromažďovacieho práva. Ak riadne oznámené zhromaždenie nebolo zakázané, existujú len dva dôvody na rozpustenie takéhoto zhromaždenia:

- ak sa zhromaždenie tak odchýli od ohláseného účelu, že smeruje k výzve popierať alebo obmedzovať osobné, politické alebo iné práva občanov pre ich národnosť, pohlavie, rasu, pôvod, politické alebo iné zmýšľanie, náboženské vyznanie alebo sociálne postavenie alebo na roznecovanie nenávisti a neznášanlivosti z týchto dôvodov, alebo ak smeruje k výzve dopúšťať sa násilia alebo hrubej neslušnosti, prípadne inak porušovať ústavu a zákony.
- ak účastníci zhromaždenia páchajú trestné činy a nápravu sa nepodarí zabezpečiť opatreniami proti jednotlivcom.

Iná je situácia pri rozpustení neoznámeného zhromaždenia, zakázaného zhromaždenia alebo zhromaždenia nezvolaného (spontánneho zhromaždenia ľudí pri hektických udalostiach). Zhromaždenie, ktoré bolo zakázané, a napriek tomu sa koná, bude rozpustené vždy (či už pracovníkom obce alebo policajtom). Zhromaždenie, ktoré nebolo zvolané alebo oznámené, možno rozpustiť, ak zhromaždenie smeruje k výzve popierať alebo obmedzovať osobné, politické alebo iné práva občanov pre ich národnosť, pohlavie, rasu, pôvod, politické alebo iné zmýšľanie, náboženské vyznanie alebo sociálne postavenie alebo na roznecovanie nenávisti a neznášanlivosti z týchto dôvodov, alebo ak účel smeruje k výzve dopúšťať sa násilia alebo hrubej neslušnosti, prípadne inak porušovať ústavu a zákony. Možno ho tiež rozpustiť, ak sa koná na mieste, kde účastníkom hrozí závažné nebezpečie ich zdravia, alebo na rovnakom mieste a v rovnaký čas sa podľa doručeného oznámenia koná iné zhromaždenie a zvolávatelia sa nedohodli na úprave času konania zhromaždení. Ďalším dôvodom na rozpustenie zhromaždenia je, ak sa koná v mieste, kde potrebné obmedzenie dopravy a zásobovania je v závažnom rozpore so záujmom obyvateľstva, prípadne ak účastníci zhromaždenia páchajú trestné činy a nápravu sa nepodarí zabezpečiť opatreniami proti jednotlivým páchateľom.

Protestné mítingy, blokády a živé reťaze

Protestné mítingy, živé reťaze, blokády a iné radikálnejšie formy vyjadrenia názoru a účasti na rozhodovaní sú často reakciou na dôležité, dlho neriešené problémy. Spravidla sa k nim pristupuje, až keď zlyhali všetky ostatné možnosti. Priebeh takejto akcie sa niekedy dostane na hranicu medzi legálnym a protiprávnym konaním. Preto sa pokúsime sumarizovať, aké konanie už možno považovať za protiprávne a aké práva a povinnosti majú policajt a účastník akcie.

Za hranicou zákona

Protiprávne konanie má u nás podobu priestupku alebo trestného činu. Za priestupok i trestný čin môže byť označené len také konanie, ktoré je „nebezpečné pre spoločnosť a ktorého znaky sú uvedené v zákone“. Spoločenská nebezpečnosť je charakteristickým znakom aj priestupkov aj trestných činov. Ostatné charakteristiky (dosah na páchateľa zvlášť) sú už podstatne odlišné.

Priestupky preverujú a objasňujú orgány policajného zboru (PZ). Po objasnení ich postúpia okresnému úradu, ktorý začne konanie o priestupku: Nariadi ústne pojednávanie, vykoná dokazovanie (výsluchy svedkov a pod.) a vydá rozhodnutie. Proti tomuto rozhodnutiu je možné odvolanie, prípadne žaloba na súd. Príklady priestupkov:

- Neoznámenie zhromaždenia – ide o porušenie povinnosti zvolávateľa zhromaždenia oznámiť konanie zhromaždenia obecnému úradu najmenej 5 dní vopred. Sankciou je pokuta vo výške 1000 Sk.
- Neuposlúchnutie výzvy verejného činiteľa – ide napr. o ignorovanie policajtovej výzvy na opustenie určitého miesta. Sankciou je opäť pokuta 1000 Sk.
- Priestupky na úseku verejného poriadku zahŕňajú napr. znečistenie verejnoprospešných zariadení plagátovou výzdobou (pokuta do 1000 Sk), ako aj poškodenie alebo neoprávnené zabratie verejného priestranstva alebo verejnoprospešného zariadenie (pokuta do 3000 Sk).

Trestný čin je protiprávne konanie s vyššou spoločenskou nebezpečnosťou. Pri spáchaní trestného činu nastane tzv. trestné stíhanie obvinených. O vine a treste môže rozhodnúť len súd. Trestnoprávny postih by pri priamych akciách nemal prichádzať do úvahy. Pre informáciu však uvedieme niekoľko typov trestných činov:

- Trestný čin poškodzovania a ohrozovania prevádzky verejnoprospešného zariadenia: Dopúšťa sa ho ten, kto úmyselne ohrozí prevádzku napríklad energetického alebo vodárenského zariadenia alebo iného verejnoprospešného zariadenia. Trestné je teda akékoľvek poškodenie napr. prístrojového zariadenia elektrárne, priehrady alebo iné ohrozenie ich obvyklej prevádzky. Vyjadrenie odmietavého názoru (ak nesmeruje k ohrozeniu alebo poškodeniu verejnoprospešného zariadenia) nemôže byť stíhané ako trestný čin.
- Útok na verejného činiteľa: Dopúšťa sa ho ten, kto „použije násilie v úmysle pôsobiť na výkon právomoci verejného činiteľa“. Neprípustné je tak strkanie, chytenie policajta za klopy kabáta, ako aj výkriky, urážky a nadávanie.
- Poškodzovanie cudzej veci: „Kto zničí, poškodí alebo urobí neupotrebiteľnou cudziu vec a spôsobí tak na cudzom majetku škodu nie nepatrnú” (dvojnásobok minimálnej mzdy, ktorá je dnes 4000 Sk), dopúšťa sa trestného činu poškodzovania cudzej veci. Platí, že čím vyššia je škoda, tým vyššia je trestná sadzba – pri škode veľkého rozsahu (päťstonásobok minimálnej mzdy) môže byť dĺžka trestu odňatia slobody dva až osem rokov.
- Krivá výpoveď: Ak občan v pozícii svedka v trestnom konaní nehovorí pravdu, prípadne zamlčí dôležité okolnosti, pácha trestný čin krivej výpovede.

Ak je trestný čin spáchaný organizovanou skupinou, považuje sa to za tzv. všeobecnú priťažujúcu okolnosť. Sudca v rámci sadzby pre ten ktorý trestný čin bude uvažovať o treste bližšie k hornej hranici. (Spolčenie je už dohoda dvoch osôb.)

Rámček 5: Čo môže policajt a čo môže občan

Policajt	Občan
Môže **požadovať preukázanie totožnosti** (OP, pas, iný doklad preukazujúci totožnosť). Hodnovernosť i dôveryhodnosť preukázania totožnosti posudzuje policajt. Môže **predviesť** na útvar PZ osobu, ktorá odmietne preukázať svoju totožnosť, alebo ju nemôže hodnoverne preukázať. Rôzne merania, fotografie, snímanie odtlačkov prstov a pod. môže policajt urobiť, len ak sa totožnosť nedá overiť obvyklým spôsobom (napr. v evidencii obyvateľstva).	Môže požadovať preukázanie príslušnosti k PZ. Tá sa preukazuje služobnou rovnošatou a identifikačným číslom, služobným preukazom, služobným odznakom alebo ústnym vyhlásením „polícia“. Ústnym vyhlásením sa príslušnosť môže preukazovať len výnimočne. V prípade predvedenia na útvar PZ môže žiadať bezodkladné spísanie úradného záznamu o tomto kroku, spísanie zápisnice a po ňom prepustenie. Policajt je povinný buď odovzdať občana orgánom činným v trestnom konaní, alebo ihneď prepustiť.
Môže požadovať **vysvetlenie** od osoby, ktorá môže prispieť k objasneniu trestného činu alebo priestupku, nájdeniu hľadaných vecí a osôb. Môže tiež vyzvať osobu, aby sa ihneď alebo v určenom čase dostavila na útvar PZ na spísanie zápisnice o podaní vysvetlenia. Ak táto osoba bez závažného dôvodu nevyhovie, môže ju policajt na útvar predviesť. O predvedení sa musí spísať úradný záznam	Môže požadovať, aby zápisnica o podaní vysvetlenia bola spísaná ihneď po predvedení na útvar PZ. Môže tiež odmietnuť podať vysvetlenie, ak by tým sebe alebo blízkej osobe spôsobil nebezpečenstvo trestného stíhania alebo nebezpečenstvo postihu za priestupok. Opäť platí, že policajt buď odovzdá občana orgánom činným v trestnom konaní, alebo ihneď prepustí.
Môže **zaistiť** osobu pristihnutú pri páchaní priestupku, osobu, ktorá svojím konaním bezprostredne ohrozuje svoj život alebo zdravie, ako aj život a zdravie iných osôb alebo majetok. Zaistiť môže aj osobu, ktorá sa nachádza na mieste trestného činu bezprostredne po jeho spáchaní „a je tu súvislosť s trestným činom“. Zaistené osoby je možné fotografovať, vziať im odtlačky prstov a pod.	Občan môže žiadať vyrozumenie niektorej z blízkych osôb alebo vyrozumenie advokáta [1]. Zaistenie (aj akékoľvek iné obmedzenie osobnej slobody policajtom alebo vyšetrovateľom) môže trvať najviac 24 hodín. Ak sú na to dôvody, odovzdá policajt občana orgánom činným v trestnom konaní, inak ho ihneď prepustí. Len súd má právo rozhodnúť o predĺžení obmedzenia osobnej slobody
Môže použiť v prípade potreby **donucovacie prostriedky** (hmaty, chvaty a údery sebaobrany, prostriedky na prekonanie odporu a odvrátenie útoku ako napr. tyče, štíty, slzáky, paralyzátory, putá, služobný pes, vytláčanie motorovými vozidlami a koňmi, „papuče” na autá, zastavovací pás a iné prostriedky na násilné zastavenia áut, vodná striekačka, zásahová výbuška, úder strelnou zbraňou, hrozba zbraňou, varovný výstrel do vzduchu, použitie strelnej zbrane).	Policajt je pri zákroku povinný dbať na česť, vážnosť a dôstojnosť osoby a nepripustiť, aby občanovi vznikla bezdôvodná ujma a aby zásah do jeho práv prekročil mieru nevyhnutnú na dosiahnutie účelu. Každý z menovaných donucovacích prostriedkov má stanovené podmienky, za ktorých ho možno použiť.

[1] Existujú rôzne názory na to, či má advokát právo byť prítomný už pri podávaní vysvetlenia alebo pri zaistení. Podľa nášho názoru je účasť advokáta na týchto úkonoch v súlade s čl. 47 ods. 2 Ústavy SR, podľa ktorého má každý právo na právnu pomoc v konaní pred súdmi, inými štátnymi orgánmi alebo orgánmi verejnej správy od začiatku konania. Ak by podobný problém nastal a občan by sa cítil ukrátený na právach, môže sa obrátiť na Ústavný súd SR, ktorý dá na túto otázku konečnú odpoveď.

Niekoľko ďalších informácií:

O tom, aký prostriedok policajt použije, rozhoduje on sám podľa konkrétnej situácie. Pred použitím donucovacích prostriedkov je však povinný vyzvať na skončenie protiprávneho konania. Túto výzvu nemusí urobiť len vtedy, ak je ohrozený život alebo zdravie jeho, prípadne inej osoby. Pokiaľ ide o použitie zbrane, bez výstrahy ju môže použiť, ak zadržiava nebezpečného páchateľa na úteku, koná v nevyhnutnej obrane, alebo si chráni vlastný život alebo život iných. Vo všetkých ostatných prípadoch musí pred použitím zbrane zachovať tento postup: Vyzvať na upustenie od protiprávneho konania; pohroziť použitím zbrane; varovne vystreliť do vzduchu; a až potom je oprávnený použiť zbraň proti osobe, aj to len v špecifických prípadoch. Nemôže napr. strieľať do osoby utekajúcej pred ním, ktorá len porušila zákaz vstupu. Zbraňou môže priamo zasiahnuť, len ak ide o „nebezpečný útok, ktorý ohrozuje strážený objekt", ak zaisťuje bezpečnosť svojej alebo inej osoby a pod.

Osobnú prehliadku (prehľadávanie vrecák a pod.) môže nariadiť len sudca alebo prokurátor. Ak by chcel robiť osobnú prehliadku policajt, musí mať na to súhlas prokurátora alebo sudcu. Výnimkou je situácia, keď ide o zadržanie osoby páchajúcej trestný čin a osobná prehliadka neznesie odklad, prípadne osoba bola zadržaná pri páchaní trestného činu. Vtedy možno vykonať takúto prehliadku i bez predchádzajúceho súhlasu sudcu alebo prokurátora.

Ako vyzerá návšteva policajného útvaru

V prípade aktívnej účasti na priamej akcii pripadá do úvahy najčastejšie zaistenie alebo predvedenie s cieľom podať vysvetlenia. Opakujeme, **že zaistenie** je možné, len ak zaisťovaná osoba ohrozuje svoj život, prípadne život, zdravie alebo majetok iných, ak bola pristihnutá pri páchaní priestupku, alebo ak sa nachádza na mieste trestného činu bezprostredne po jeho spáchaní a je tu súvislosť s trestným činom. Podanie **vysvetlenia** možno požadovať od kohokoľvek, kto môže prispieť k objasneniu trestného činu alebo priestupku.

Občan by mal vždy vedieť, či je vypočúvaný kvôli podaniu vysvetlenia, alebo s ním policajt vedie iba nezáväznú konverzáciu. V prípade výsluchu musí byť občan poučený o svojich právach (napr. o možnosti nevypovedať). O podaní vysvetlenia v obidvoch prípadoch musí byť spísaná zápisnica.

Samotný výsluch vyzerá nasledovne:

- zistia sa osobné údaje občana (dátum, miesto narodenia, bydlisko, povolanie, adresa zamestnávateľa)
- policajt poučí občana o možnosti nevypovedať, ak by vypočúvaná osoba sama sebe alebo príbuzným spôsobila nebezpečenstvo trestného stíhania alebo postihu za priestupok, mal by ho poučiť i o následkoch krivého obvinenia
- policajt vyzve občana, aby vypovedal a kladie otázky. Na začiatku by mal mať občan možnosť vypovedať spontánne, v rámci tejto časti výsluchu môže hovoriť aj o pohnútkach konania (napr. že išlo o apel na verejnosť, jeho cieľom nebolo nijaké spoločensky nebezpečné konanie, ale o podnet na riešenie vážneho problému a pod.).

Dôležitý je tiež spôsob zápisu. Stáva sa, že policajt pri písaní zápisnice sám formuluje vety predvedeného (napríklad „vkročil som tam s úmyslom...".). Ak by takýto zápis nezodpovedal skutočnosti, treba trvať na tom, aby policajt danú pasáž opravil. Ak už bolo zapísané niečo, čo občan nepovedal, alebo s čím nesúhlasí, môže trvať na tom, aby policajt do zápisnice napísal: „Vypočúvaný vznáša námietku protokolácie, nesúhlasí s predchádzajúcou vetou zápisu a žiada miesto nej zaprotokolovať nasledovné...".

Po skončení výsluchu nasleduje podpis zápisnice a prepustenie. Zápisnicu podpisuje i vypočúvaný, môže ju však odmietnuť podpísať, napr. ak nesúhlasí s jej obsahom, spôsobom výsluchu a pod. Dôvody odmietnutia podpisu sa v zápisnici zaznamenajú, vypočúvaný má právo na tom trvať.

Fotokópie zápisníc z výsluchu policajný orgán v zásade nie je povinný poskytovať. Iná situácia je v prípade konania o priestupku na okresnom úrade. V priebehu tohto konania majú dotknuté osoby (účastníci konania) právo nahliadať do spisu a robiť si z neho výpisky. Pre úplnosť dodávame, že v konaní o trestnom čine je právo i na zhotovenie fotokópií (na náklady žiadateľa).

Ak v priebehu objasňovania priestupku policajt zistí, že k priestupku došlo, vec postúpi okresnému úradu. Ten začne **konanie o priestupku**, nariadi ústne pojednávanie a vykoná dokazovanie (výsluchy a pod., obvinený z priestupku má právo nevypovedať). Nakoniec vydá rozhodnutie (v ktorom môže rozhodnúť o vine a sankcii za priestupok, alebo rozhodne o nevine obvineného). Proti rozhodnutiu je možné odvolanie, prípadne žaloba na súde.

„Obrana" občianskej aktivizácie

Demokraciu si časť politikov i verejnosti vysvetľuje len ako účasť na voľbách do zastupiteľských zborov a ich následnú činnosť. „Vláda ľudu" má však nielen svoje nepriame formy (zastupovanie občanov volenými zástupcami), ale aj formy priame. V tejto kapitole sme sa pokúsili zhrnúť práve tieto formy účasti na štátnej moci a jej ovplyvňovania. Z podstaty priamych foriem uplatňovania demokracie vyplýva, že nie vždy sa stretne s pochopením štátu a jeho reprezentantmi. Aj história Slovenska už preukázala, že štát (jeho zákonodarné, výkonné, represívne i podnikateľské zložky) a niekedy aj médiá a súkromné firmy sa často snažia nielen bagatelizovať priamu účasť verejnosti na správe vecí verejných, ale nie sú zriedkavé ani prípady hádzania polien pod nohy aktívnym skupinám občanov a ich očierňovanie.

Ústava Slovenskej republiky zaručuje slobodu prejavu. Tak ako rôzne občianske iniciatívy majú právo na kritiku štátu, rôznych investičných aktivít a pod., aj predstavitelia štátu a podnikateľského sektora majú právo na kritiku tretieho sektora. Táto sloboda a z nej vyplývajúce práva však nie sú absolútne. Nesmie sa totiž zasahovať do cti a povesti kritizovaných osôb uvádzaním nepravdivých údajov o nich. Každý občan má tiež právo na ochranu súkromného života, a preto nie je povolené zverejňovať podrobnosti zo súkromia kritizovaných osôb. Toto obmedzenie platí aj u verejne činných osôb, u ktorých inak miera kontroly ich činnosti a miera ich kritizovateľnosti je vyššia než u „obyčajných" smrteľníkov.

Okrem ústavy česť, meno, vážnosť a dobrú povesť fyzických osôb chránia aj ustanovenia občianskeho zákonníka (§§ 11 a 13). Ak vás teda slovne ktokoľvek napadne a uvedie o vás alebo vašich aktivitách nepravdivé údaje, ktoré vám môžu poškodiť v súkromnom či pracovnom živote, alebo zverejní informácie o vašom výsostne súkromnom živote, môžete ho žiadať o ospravedlnenie, prípadne iné odstránenie protiprávneho stavu alebo aj o finančnú satisfakciu. Rovnako aj právnické osoby majú právo na podobný postup, ak sa neoprávnene napáda ich dobrá povesť. Pokiaľ nepochodíte pri vyjednávaní s narušiteľom práva, môžete podať žalobu na súd. Ten s konečnou platnosťou rozhodne, či sú vaše nároky oprávnené. V prípade, že útok sa udeje prostredníctvom tlače alebo iného média, ďalšou možnosťou nápravy je žiadosť o tlačovú opravu podľa tlačového zákona.

Pretože v posledných rokoch boli útoky rôzneho charakteru i rôznej intenzity na predstaviteľov tretieho sektora pomerne časté, v prílohe 8 na konci knihy uvádzame vzor žaloby na ochranu dobrej povesti právnickej osoby a vzor tlačovej opravy.

Záver

V tejto kapitole sme sa pokúsili zosumarizovať najzákladnejšie informácie o **práve**, ktoré vám pomôžu vyhnúť sa možným problémom s úradmi, inými inštitúciami či súkromnými osobami pri rôznych formách občianskej aktivizácie. Sú nej aj informácie o možnostiach obrany proti nesprávnym postupom a niekedy aj schválnostiam, s ktorými sa občianski aktivisti najčastejšie stretávajú.

Dúfame, že po jej prečítaní si v mnohých situáciách vyžadujúcich zvládnutie základných právnych noriem, budete vedieť poradiť sami. Niekedy si však bez pomoci odborníka neporadíte ani po akokoľvek podrobnom naštudovaní si danej problematiky. Tak je to aj s právom a jeho správnym používaním. Preto v prípade zložitejších situácií alebo komplikácií neváhajte požiadať o odbornú pomoc právnika (advokáta alebo komerčného právnika). Jeho dobrá rada, odporúčanie a aj vaša investícia do konzultácie sa vám môže niekoľkonásobne vrátiť. Takže veľa šťastia.

PRÍLOHA 1
Budovanie občianskej spoločnosti

Inštitút politických vied a Centrum pre občiansku spoločnosť Na Univerzite Johnsa Hopkinsa v Baltimore pod vedením Lestera M. Salamona sa považujú za jedny z najväčšmi renomovaných inštitúcií pre výskum a mapovanie stavu tretieho sektora vo svete. Popri výskumných a vzdelávacích programov sa okolo týchto pracovísk podarilo vytvoriť celosvetovú sieť lídrov, výskumníkov a aktivistov tretieho sektora, ktorých hlas nemožno nebrať do úvahy, ak chceme rozumieť, kam sa uberá tretí sektor vo svete. Okrem iných aktivít sa tejto sieti darí prichádzať s novými myšlienkami, ktoré sa často vnímajú ako akési neformálne prognostické ukazovatele trendov, ktorými sa vyvíja tretí sektor. Základom správ, ktoré sa stávajú takýmito publikačnými „míľnikmi", je diskusia stoviek lídrov tretieho sektora z celého sveta, ktorá sa odohráva na každoročných konferenciách už vyše desiatky rokov. Výstupom konferencií sú všeobecné závery – deklarácie k problematike etiky, profesionalizácie a analýzy tretieho sektora.

Posledná publikovaná deklarácia sa týka zatiaľ veľmi netradičného prístupu. Hovorí o občianskej spoločnosti inak, než sme doteraz boli zvyknutí. Pod skutočnou občianskou spoločnosťou nerozumie izolované neziskové či komunitné organizácie, ale (zjednodušene povedané) taký typ spoločnosti, do ktorej patrí rovnako štátny sektor, ako aj privátny podnikateľský sektor a sektor neziskových organizácií. Všetky tri spoločne vytvárajú **skutočnú občiansku spoločnosť** za predpokladu, že spolupracujú a komplementárne vyvažujú svoje slabé stránky svojimi prednosťami. Pre informáciu uvádzame plný text tejto deklarácie.

Budovanie občianskej spoločnosti
(Návod na činnosť)

Preambula

V uplynulých dvadsiatich rokoch sledujeme mimoriadny vzostup občianskeho aktivizmu a rozvoja miestnych organizácií v krajinách celého sveta. Neziskové organizácie, ktoré vznikli ako odpoveď na tento občiansky aktivizmus, si väčšmi začínajú uvedomovať svoje spoločné záujmy i potreby a upevňovať vzájomné prepojenie.

Nech je vývoj neziskových organizácií akokoľvek dôležitý, stále je to len prvý krok k vytvoreniu takých sociálnych dohôd, ktoré budú nevyhnutné pri riešení vážnych sociálnych, ekonomických a environmentálnych problémov, ktorým svet čelí. Dôvod je prostý. Napriek svojej dôležitosti nie sú inštitúcie občianskej spoločnosti schopné zvládnuť tieto obrovské problémy samy. Navyše, tvrdá skúsenosť z posledného polstoročia dokazuje, že ani jeden z ďalších dvoch hlavných sektorov súčasného života – štát a trh – nie je sám schopný riešiť tieto problémy.

Posolstvo je preto jasné: ak sa má dosiahnuť markantný pokrok v zredukovaní chudoby, zvýšení sebestačnosti, zabezpečení rovnosti životných šancí, znížení znečistenia a zlepšení kvality života všetkých ľudí, tak sa musia nájsť spôsoby, ako posilniť spoluprácu medzi

občianskym sektorom a ostatnými hlavnými sektormi. Inými slovami, nastala nová etapa v rozvoji občianskeho sektora. A keďže on si už našiel svoju identitu je potrebné, aby si teraz našiel partnerov v ostatných sektoroch.

Takáto spolupráca si určite žiada podstúpiť riziko na oboch stranách. Neziskové organizácie sa oprávnene obávajú, že spolupráca so štátom a s podnikateľským sektorom nahlodá ich nezávislosť, vkliní sa medzi lídrov a občanov a otupí ich opozíciu proti štruktúram, ktoré škodia ich voličom. Politici sa na druhej strane obávajú straty svojej politickej podpory a vzniku konkurencie v náklonnosti občanov, ak sa pozícia neziskových organizácií upevní. Podnikateľský sektor sa zase obáva, že partneri z neziskových organizácií nepodajú dohodnutý výkon a dobre mienené gestá otočia na prízemné egoistické záujmy.

Napriek týmto rizikám je však potreba spolupracovať nevyhnutná. Veľkou výzvou budúcnosti je uskutočňovať takúto spoluprácu a budovať **skutočnú občiansku spoločnosť**, v ktorej by občiansky, podnikateľský a štátny sektor nielen vedľa seba existovali, ale hlavne spolupracovali na riešení doliehajúcich problémov.

Toto vyhlásenie je pokusom identifikovať niektoré kroky, ktoré sú potrebné pri budovaní spomínanej skutočnej občianskej spoločnosti. Nasledujúce vyhlásenie odráža prácu vyše 100 lídrov v neziskovej, nadačnej, filantropickej, štátnej a podnikateľskej sfére z viac ako 22 krajín, ktorí sa zúčastnili na 11. výročnej konferencii Johns Hopkins International Fellows in Philanthrophy, konanej v dňoch 3.-9. júla 1999 v Bangalore, India. Zúčastnili sa na nej účastníci Filantropického programu na Univerzite Johns Hopkins zo západnej a strednej Európy, Afriky, Severnej a Južnej Ameriky (lídri z indického neziskového, štátneho a podnikateľského sektora a iní lídri v oblasti filantropie a neziskovej činnosti z celého sveta. Toto vyhlásenie ponúkame vo viere, že môže ponúknuť užitočné pohľady všetkým, čo sa snažia budovať občianske spoločnosti vo svojich krajinách.

I. Príbuznosť

Partnerstvá môžu fungovať len vtedy, keď sa účastníci zhodujú v záujmoch a majú zlučiteľné perspektívy. Zhoda však môže nastať, len keď je prienik v cieľoch, možnostiach a obmedzeniach potenciálnych partnerov dostatočný.

Našťastie, takejto príbuznosti je v neziskových, štátnych a podnikateľských organizáciách dostatok. Prirodzene sa podstatne rôzni v možnostiach a rozsahu v tej ktorej krajine. Dokonca i v konkrétnom čase a na konkrétnom mieste môže existovať veľký rozdiel medzi inštitúciami v rámci konkrétneho sektora. Napriek týmto úskaliam však môžeme urobiť zopár širších zovšeobecnení.

Neziskové organizácie

Silné stránky

Neziskové organizácie sú veľmi silné ako nástroje posilňovania občanov a propagácie ekonomickej sebestačnosti, čiže v dvoch oblastiach, kde je skvalitnenie efektívneho partnerstva asi najdôležitejšie, ale aj najproblematickejšie.

Medzi silné stránky patria:

1) Vierohodnosť. Neziskové organizácie sa tešia veľkej dôvere a„morálnej autorite" ako legitímny hlas znevýhodnených a vylúčených skupín. V mnohých krajinách sú neziskové organizácie jediným nástrojom dosahovania účinnej politickej pozornosti pre znevýhodnenú verejnosť a prehliadané problémy. Navyše, neziskové organizácie majú reputáciu ako relatívne nesebecké a čestné, čo tiež pridáva na dôvere, ktorú do nich ľudia vkladajú.

2) **Vnímavosť.** Neziskové organizácie majú vo všeobecnosti bližšie k potrebám spoločnosti, sú na ne citlivejšie, a preto sú mimoriadne schopné identifikovať priority v ponuke služieb a pomoc prispôsobiť skutočným miestnym potrebám.
3) **Inovatívnosť.** Pre svoj rozsah a zameranie môžu byť neziskové organizácie vysoko flexibilné a inovatívne vo svojom prístupe k riešeniu problémov a menej byrokratické vo svojej činnosti. Takisto nemajú problém vystupovať ako agenti zmeny, napádať zaužívané spôsoby robenia vecí a verejnosti predstavovať nové návrhy.
4) **Podpora.** Neziskové organizácie sú vhodné na posilňovanie občianskeho povedomia a schopností ľudí a popritom rozvíjať miestnu kapacitu lídrov. Využívajú energiu občanov, propagujú účasť a mobilizujú nevyužitú silu. To všetko môže zvýšiť možnosť úspechu politickej a ekonomickej iniciatívy.
5) **Transparentnosť.** Neziskové organizácie sa vo všeobecnosti považujú za transparentné vo svojej činnosti a ústretové voči svojim aktérom a širokej verejnosti. Dôsledkom je časté ponúkanie modelov demokratickej praxe, ktoré sa potom dajú ľahšie preniesť do politického života, a podpora vlád, aby samé zvýšili svoju transparentnosť a dôveryhodnosť.
6) **Vedomosti a skúsenosť.** Neziskové organizácie majú značnú skúsenosť s advokáciou, sociálnymi aktivitami a množstvom sociálnych problémov, ktorým spoločnosti čelia. Tiež majú technické vedomosti v kľúčových oblastiach rozvoja, sociálnej starostlivosti a príbuzných oblastiach. Môžu preto poskytnúť rozsiahle odborné vedomosti, ako aj nové skúsenosti a pohľady na návrh programov a na ich úspešnú implementáciu.
7) **Prístup.** Svojou výnimočnou pozíciou súkromných agentúr s čisto verejnoprospešným poslaním, majú často neziskové organizácie špeciálny prístup k miestnym komunitám, k vonkajším podporným zdrojom. Do týchto zdrojov patria zdroje finančné aj ľudské, zastúpené zanieteným personálom a dobrovoľníkmi oslovenými sociálnym poslaním tej ktorej organizácie.
8) **Rôznorodosť.** Neziskové organizácie poskytujú priestor na stretávanie pre rôznorodé skupiny a záujmy, ktoré sa zaoberajú problémami verejnosti a hľadajú na ne riešenia. Udržiavajú tak priestor verejného života otvorený novým perspektívam a vylúčeným skupinám.

Obmedzenia

Neziskové organizácie majú však okrem svojich silných stránok aj neopomenuteľné slabosti, ktoré obmedzujú možný prínos. Medzi najdôležitejšie patria:

1) **Nedostatočné zdroje.** Neziskové organizácie majú často nedostatok zdrojov – ľudských aj materiálnych – na zvládnutie začatých programov. Pravidelne sa nachádzajú v situácii, keď sú závislé od darcov, a teda aj od ich priorít. Často im chýbajú možnosti na implementáciu svojich predstáv do takej miery, ktorá by znamenala zmenu.
2) **Vnímaná neefektívnosť.** Čiastočne aj pre svoj obmedzený rozsah aktivít sú neziskové organizácie často vnímané ako také, ktoré to myslia dobre, ale nie sú efektívne ani profesionálne a bez manažérskych schopností postupujú tvrdo za svojím cieľom. Neziskové organizácie vzhľadom na takýto imidž a relatívne nízku mzdu, majú často ťažkosti získať „kvalitných" pracovníkov.
3) **Neviditeľnosť.** Rola a funkcia neziskových organizácií sa vo všeobecnosti nechápe správne. Nie je dostatok informácií o neziskových organizáciách, tie nerozmýšľajú „marketingovo" a dostatočne nevysvetľujú svoje poslanie, zámery a ciele. To potom vytvára nejasnosti, čo neziskové organizácie v skutočnosti robia a ako sa môžu zapojiť do medzisektorových partnerstiev.

4) **Kompetitívnosť.** Neziskový sektor často trpí vnútornou rivalitou a kompetitívnosťou, hlavne v prípade ohraničených zdrojov. Výsledkom je potom v niektorých prípadoch zadržiavanie informácií a neuskutočnené spoločné aktivity.
5) **Naivita.** Neziskové organizácie často nie sú dostatočne oboznámené s vládnymi postupmi a s tým, ako funguje moc. Často majú tiež stereotypné pohľady tak na vládu, ako na podnikateľský sektor, a to im potom sťažuje vidieť možnosti spolupráce.
6) **Provinčnosť** a osobné záujmy. Aj keď všeobecne konajú verejné dobro, neziskové organizácie sa môžu stať osobnými svätyňami jednotlivých vodcov. Navyše, charizmatickí lídri niekedy nezvládnu pripraviť svojich nasledovníkov a po svojom odchode tak nechávajú organizáciu napospas osudu. Tým sa spoľahlivosť neziskových organizácií v očiach potenciálnych partnerov znižuje.

Vláda a štátny sektor

Silné stránky

Našťastie, obmedzenia neziskového sektora sú pekne vyrovnávané silnými stránkami ostatných sektorov. V prípade vlády môžeme počítať s týmito silnými stránkami:

1) **Zdroje.** Asi najväčšou prednosťou štátneho sektora je jeho prístup k ľudským a finančným zdrojom. Svojou mocou zdaňovať majú vlády schopnosť zväčšovať a kontrolovať verejné fondy. Taktiež pre ne pracuje veľký počet pracovníkov, ktorí majú stabilnejšiu prácu, než akú často možno mať v neziskovom sektore. Hoci tieto zdroje nie sú zďaleka neohraničené, sú značné.
2) **Autorita.** Vlády majú autoritu určiť širšie nasmerovanie spoločností, rozpracovať a zabezpečiť implementáciu politiky a usmerňovať pozornosť. Plus ich autorita je širšia v geografickom meradle a pokračuje na národnej alebo regionálnej úrovni.
3) **Prístup.** Vlády majú svoju špeciálnu formu prístupu – do medzinárodných pôžičkových inštitúcií, do iných vlád a do dôležitých podnikov. Preto sa často nachádzajú v pozícii sprostredkovateľa partnerstiev a spolupráce.

Obmedzenia

Okrem svojich silných stránok má aj štát dôležité obmedzenia. Vyberáme tieto:

1) **Byrokracia.** Vlády sa často správajú veľmi hierarchicky a byrokraticky vo svojej činnosti, čo ich vedie k nesprávnemu odhadu miestnych potrieb, k tomu, že sa odcudzujú občanom a strácajú príležitosť mobilizovať miestnu energiu. Tiež majú tendenciu pôsobiť v programoch so širokým záberom, ktoré však často bývajú neúspešné.
2) **Nechuť riskovať.** Vzhľadom na svoju byrokraciu majú vlády tendenciu nepodstupovať riziko. Z toho potom vyplýva, že sa vyhýbajú inovácii a odmietajú dohody, v ktorých by mohli stratiť kontrolu, ktorú by získal občiansky sektor alebo niekto iný.
3) **Osamotenosť.** Vlády často nevedia zabezpečiť transparentnosť, ktorá zvyšuje skutočnú dôveru. Veľmi často sa štátni predstavitelia nedokázali rozdeliť o moc. Na konzultáciu si vybrali len takých ľudí „ako sú oni sami" a tak sa stali „väzňami" vzájomne sa podporujúcich názorov. Ako dôsledok musia čeliť veľkému podozrievaniu zo strany tých, ktorým sa snažia pomôcť.
4) **Rozdrobenosť.** Napriek možnostiam postupovať vo veľkom rozsahu a postupne, vlády často nemajú víziu, smer alebo jasno vo svojej politike. Štátna politika a programy sú preto zadelené do rôznych oddelení a často sa vzájomne rôznia. Vyvoláva to zmätok a znižuje účinnosť.

Podnikateľský sektor

Silné stránky

Vláda a štátne agentúry nie sú jediným potenciálnym partnerom neziskových organizácií pri riešení problémov verejnosti. Čoraz častejšie sa do tohto úsilia zapája aj podnikateľský sektor. Podnikateľská sféra do hry tiež prináša svoje jedinečné silné stránky. Napríklad:

1) **Zdroje.** Biznis má dosah na výnimočné zdroje, ktoré by mohli pomôcť k riešeniu problémov verejnosti. Aby sme sa nemýlili, tieto zdroje tiež nie sú neohraničené a ich využitie na sociálne účely musí byť vyvážené ich ekonomickou investovateľnosťou a ziskom pre podnikateľa. Napriek tomu však finančné a iné zdroje, ktoré podnikateľský sektor ponúka na riešenie sociálnych problémov, sú veľké.
2) **Organizačné schopnosti a možnosti.** Podnikateľský sektor má tiež manažérske schopnosti, ktoré by veľmi pomohli úsiliu riešiť sociálne problémy a dosiahnuť efektívne výsledky. Navyše ich organizačná štruktúra je stabilná a mohla by slúžiť ako inštitucionálna základňa na prípadnú spoločnú činnosť.
3) **Prístup.** Zatiaľ čo neziskové organizácie vedia získať energiu zdola, podnikateľská sféra má dosah k štátnym a ekonomickým elitám, ktoré môžu byť dôležité pri generovaní dodatočných časových a finančných zdrojov potrebných na spoločné aktivity.
4) **Technické vedomosti.** Podnikateľský sektor často prináša dôležité technické zabezpečenie spoločných aktivít. Zahŕňa to finančné vedomosti, poznanie komunikačných technológií, marketingové spôsobilosti a podobné predpoklady.

Obmedzenia

Napriek svojim evidentným silným stránkam má však aj podnikateľská sféra svoje nedostatky, ktoré sa dajú použiť ako príklad nevyhnutnej potreby spolupracovať s neziskovými organizáciami a so štátom, a tak napĺňať potreby verejnosti. Obmedzenia sú nasledovné:

1) **Zlý imidž vo verejnosti.** Vo veľa krajinách stále pretrváva negatívny imidž podnikateľov. Dokonca aj keď konajú pozitívne v prospech verejnosti, podnikateľské motívy sú predmetom podozrenia. Takto je ohrozená dlhodobá životaschopnosť podnikateľských organizácií a ich schopnosť pritiahnuť najschopnejších a najkvalitnejších pracovníkov.
2) **Trhové obmedzenia.** Podnikanie je obmedzované trhovým systémom, v ktorom funguje. Zaväzuje ho to správať sa podľa základného zákona biznisu, ktorým je zisk, aby sa pokryli náklady, naplnili očakávania akcionárov a urovnali dlhy.
3) **Obmedzené porozumenie problémom komunity.** Podniky sú často izolované od problémov, s ktorými komunity zápasia. Takisto majú obmedzený mechanizmus interakcie s komunitnými lídrami.
4) **Vnútorná rôznorodosť.** Podniky sú vnútorne rozdielne, presne tak ako aj neziskový sektor. Niektoré podnikateľské subjekty sa môžu správať sociálne zodpovedne a predsa trpieť kvôli dojmu, ktorý vytvorili firmy správajúce sa úplne opačne. Je preto náročné presadzovať zjednotený prístup podnikov alebo zabezpečiť, že pozitívne aktivity budú povšimnuté a ocenené.

Zhrnutie

Na základe uvedených silných stránok a obmedzení je jasné, že príbuznosti medzi vládou, podnikateľskými subjektmi a neziskovým sektorom existujú. Obmedzenia jednotlivých sektorov sú pekne vyvážené silnými stránkami ostatných. Preto je dôležité využiť ponúkajúce sa príležitosti na spoluprácu medzi štátnym, podnikateľským a neziskovým sektorom

a propagovať občiansku angažovanosť, podporovať ekonomickú sebestačnosť a spolupracovať ešte na mnohých iných projektoch. Nasledujú príklady takýchto príležitostí typu „win-win" (výhra-výhra):

1) Podnikateľská sféra môže takto profitovať zo spolupráce s neziskovými organizáciami:

- Zlepší sa podnikateľský imidž vo verejnosti tým, že sa podnikateľské subjekty budú zapájať do viditeľných, sociálne zodpovedných projektov.
- Pomôžu sa vytvoriť stabilné a„zdravé" komunity, ktoré podnikateľský sektor potrebuje na pritiahnutie a udržanie si kvalitných pracovníkov.
- Presadzuje sa dôvera, bezpečnosť a sociálny pokoj, čo sú nevyhnutné atribúty podnikateľského úspechu.
- Podporuje sa otvorená a čestná vláda a pomáhajú sa zachovať „voľné miesta" na osobné aktivity, ktoré zabezpečia spravodlivé zaobchádzanie pre podnikateľskú, ako aj neziskovú sféru.
- Zlepšuje sa vzdelávanie a starostlivosť o pracujúcich, čo prispieva ku kvalite pracovnej sily.

2) Spolupráca s neziskovými organizáciami môže pomôcť aj vláde, napríklad tak, že sa:

- zabezpečí efektívnejší a citlivejší systém poskytovania štátom financovaných služieb,
- zväčší politická popularita a zlepší imidž vlády na verejnosti,
- zabezpečí prístup k charitatívnym a dobrovoľníckym zdrojom a energiám a tiež k odborným vedomostiam o miestnych problémoch, potrebách a činiteľoch,
- naplnia podmienky medzinárodných grantových organizácií, hovoriace o potrebe občianskej účasti a zabezpečí sa rozvoj občianskej spoločnosti,
- ponúknu kontakty na miestne spoločenstvá.

3) Neziskové organizácie tiež môžu profitovať zo spolupráce s podnikateľským a štátnym sektorom. Takáto spolupráca im pomôže:

- získať doplnkové zdroje a schopnosť replikovať skúsobné projekty, takže budú mať celonárodný dosah.
- mať spolu s finančnou pomocou aj inú podporu, napr.: priestory, vybavenie, technickú podporu, marketingovú pomoc – ako aj prístup k podnikovému a manažmentu štátnych inštitúcií.
- zlepšiť manažérske a marketingové aktivity neziskových organizácií.

II. Prekážky

Napriek tomu, že existuje veľká príbuznosť medzi neziskovým, podnikateľským a štátnym sektorom a stále rastú možnosti na vzájomnú spoluprácu, je ohraničená oveľa viac, než by mala byť. Dôvodom je množstvo prekážok, ktoré jej stoja v ceste. Najdôležitejšie sú:

1) Nedôvera

Značná nedôvera stále charakterizuje vzťahy medzi neziskovým, podnikateľským a štátnym sektorom. Nedostatok pracovných vzťahov vedie všetky strany k stereotypným názorom na ostatných. Neziskové organizácie vnímajú napríklad podnikateľské subjekty bez rozdielu ako prekážky sociálneho pokroku a podnikatelia stereotypne vidia neziskové organizácie ako neefektívnych konateľov dobra. Podobne majú zase vlády tendenciu posudzovať neziskové organizácie ako konkurenciu, ktorá narúša sociálny pokoj a neziskové organizácie niekedy vnímajú vládu ako vykorisťovateľov zneužívajúcich lacnú pracovnú silu zabezpečovanú službami neziskových organizácií. Všetky strany sa teda boja, že spolupráca by viac vyhovovala partnerom než im samým, a preto sa stále vyhýbajú príležitosti to skúsiť.

2) Nejasné ciele

Keď staviame na pretrvávajúcich stereotypoch, je ťažké zbadať podobnosti v cieľoch rôznych potenciálnych partnerov. Ani samotný neziskový sektor nemá často jasno vo svojich cieľoch pri partnerských dohodách.

3) Slabá komunikácia

Existuje len málo pravidelných komunikačných kanálov medzi podnikateľskou a neziskovou sférou a často aj medzi neziskovou a štátnou sférou. Komplikuje to pokusy o nabúranie stereotypov a sťažuje rozhodovanie o vhodných partneroch. Stereotypy tak pretrvávajú a úloha dosiahnuť vzájomné pochopenie sa ďalej komplikuje.

4) Konflikt záujmov

Medzi sektormi existujú aj reálne konflikty záujmov. Napríklad neziskové organizácie často bojujú za kontrolu znečistenia, a tak ohrozujú zisk biznisu. Podobne mobilizácia miestnych spoločenstiev neziskových organizácií často ohrozuje zakorenené politické režimy. Ak však aj takéto konflikty existujú, nie sú svojím dosahom univerzálne. Spolupráca je napriek tomu možná v oblastiach mimo sfér konfliktu.

5) Nedostatok partnerskej skúsenosti

Často existuje príliš málo príležitostí pre podnikateľský, štátny a neziskový sektor na to, aby sa spoznali a naučili spolupracovať. Navyše v súčasnosti existuje nedostatok modelov spolupráce, ktoré by sa dali preskúmať.

III. Stratégie

Na prekonanie týchto prekážok a na využitie existujúcich príbuzností sa dá uplatniť niekoľko stratégií. Doterajšia skúsenosť hovorí, že najsľubnejšie sú nasledujúce:

1) Začať s dialógom

Dobré partnerstvá sa začínajú na dobrej komunikácii. Keď vezmeme do úvahy nedôveru a nedostatok pochopenia, ktoré v súčasnosti vládnu medzi predstaviteľmi vlád, neziskových organizácií a podnikateľského sektora v mnohých krajinách sveta, dobrá komunikácia je v tejto sfére prioritou. Na jej dosiahnutie sa musia vytvoriť špeciálne mechanizmy, ktoré dovolia potenciálnym partnerom bližšie sa spoznať a objaviť spoločné záujmy. Existujú v rôznych formách:

- Pravidelné bilaterálne fóra medzi neziskovými organizáciami a ich potenciálnymi partnermi z podnikateľskej alebo štátnej sféry, resp. informovať sa navzájom a identifikovať možné oblasti spolupráce.
- Špecializované pracovné skupiny, ktoré preskúmajú najkritickejšie problémy a navrhnú spoločné plány postupu.
- Konferencie s cieľom vzdelávať podnikateľských a štátnych predstaviteľov o práci neziskových organizácií v rôznych oblastiach.
- Usilovať sa získať podnikateľských lídrov a iných vplyvných ľudí do správnych rád neziskových organizácií, aby tak mohli facilitovať možnú spoluprácu.

Za všetkým týmto úsilím však musí byť úprimná snaha zmeniť postoj na všetkých stranách, vrátane neziskového sektora, ktorý je často nepriateľský voči spolupráci so štátom a podnikateľským sektorom.

2) Identifikovať vhodných partnerov

Partnerstvá sú najsilnejšie, keď sú založené na spoločných záujmoch. Identifikovať spoločné záujmy však vyžaduje serióznu prípravu. Neziskové organizácie si nemôžu dovoliť očakávať, že „podniky" alebo „vláda" vo všeobecnosti je vhodným partnerom pre ich úsilie. Je potrebný dôkladný prieskum, aby sa dalo identifikovať, ktorí podnikatelia alebo štátne

agentúry sa najpravdepodobnejšie stotožňujú s cieľmi a záujmami neziskových organizácií. Vyžaduje si to prácu na viacerých úrovniach – národnej, regionálnej, miestnej – a pripraviť priamy osobný kontakt s podnikateľskými lídrami a štátnymi predstaviteľmi, ktorí budú sympatizovať s myšlienkou spolupráce.

3) Nájsť spoločnú pôdu

Po identifikovaní vhodných partnerov je potrebné nájsť vhodnú spoločnú pôdu na spoluprácu. Toto vyžaduje identifikovať konkrétne témy, na ktorých sa dá spolupracovať. Takéto témy musia ponúkať príležitosť obojstrannej výhry („win-win") pre všetkých partnerov – t.j. všetky strany musia byť schopné pre seba identifikovať výhody takejto spolupráce. Navyše by všetky spolupracujúce strany mali mať svoje silné stránky, ktoré môžu do spolupráce priniesť.

4) Vyjasniť si ciele a roly

Keď už je spoločná pôda identifikovaná, je ďalej potrebné si vyjasniť ciele spolupráce a to, ako môže každý z perspektívnych partnerov prispieť. Najlepšie sa to robí v predstihu a detailne. Vhodné je, aby sa všetci partneri zapojili do spolupráce od úplného začiatku, len tak môžu cítiť, že zmysluplne prispievajú pri stratégii. Dbať treba aj na to, aby sa do definície partnerovej roly vniesla dostatočná kreativita a dalo sa tak efektívne budovať na vzájomných silných stránkach partnerov.

Napríklad ***podnikateľská sféra*** môže projektom neziskových organizácií pomôcť nielen finančne, ale aj iným spôsobom:

- Ponúknuť asistenciu vo forme priestorov, zariadenia, technickej pomoci, marketingu a produktov (napr. počítačov, stravy, oblečenia);
- Podporovať zamestnancov, aby prispievali na dobročinnosť, venovali dobrovoľnú prácu a vstupovali do správnych rád;
- Zabezpečovať prístup do médií, k politickým lídrom a k verejne známym ľuďom.

Aj ***vlády*** môžu pomôcť inak ako len finančne:

- Prepožičiavať neziskovým organizáciám svoj kredit, dôveryhodnosť;
- Zlepšovať legislatívne prostredie, v ktorom neziskové organizácie fungujú;
- Informovať a poskytovať odbornú pomoc.

Napokon ***neziskové organizácie*** môžu rôznymi spôsobmi pomôcť aj vláde, aj podnikateľskému sektoru:

- Využívať svoje skúsenosti v rozvojovej práci;
- Mobilizovať svoje znalosti o konkrétnych komunitách;
- Využívať kontakty s mienkotvornými lídrami a predstaviteľmi komunity;
- Prepožičiavať svoje dobré meno spoločným aktivitám;
- Využívať svoje extenzívne systémy, tým, že budú poskytovať služby na miestnej úrovni.

5) Zabezpečiť pozitívnu spätnú väzbu

Partnerstvo prekvitá na efektívnej spätnej väzbe medzi partnermi a na vzájomnom oceňovaní práce, ktorú odvádzajú. Neziskové organizácie zapojené do partnerstva by preto mali verejne oceňovať dobré skutky svojich partnerov a nachádzať aj iné spôsoby, ako „pobádať" na ďalšiu spoluprácu. Môžu to robiť viacerými spôsobmi:

- Mobilizovať médiá, aby zviditeľňovali rolu, ktorú podnikateľský a štátny sektor zohráva pri spoločných projektoch;
- Ponúkať ocenenie občiansky zodpovedného správania firiem (good coorporate citizenship) pre podniky zapojené do spolupráce;

- Podporovať hlavných donorov, aby poskytovali „iniciačné granty" podmieňujúce spoluúčasť štátu;
- Informovať medzinárodné darcovské inštitúcie o úlohe, ktorú vykonávajú štátne inštitúcie;
- Zabezpečovať verejné uznanie jednotlivcom zapojeným do spolupráce;
- Zviditeľňovať podporu zo strany univerzít a výskumných ústavov, a tak dodávať vierohodnosť spoločným projektom.

6) Spoločne hodnotiť výsledky

Výsledky partnerských projektov by sa mali seriózne vyhodnotiť a oceniť. Najlepšie sa to uskutočňuje spoločne. Je potrebné navrhovať spoločné monitorovacie a hodnotiace systémy partnerstva, ktoré by mali byť spoločne implementované v čo najväčšej miere.

7) Stavať základy na budúcu spoluprácu

Partnerstvá musia byť konkrétne a so zreteľným cieľom. Súčasne sa musia založiť so zreteľom na prípadnú budúcu spoluprácu. Môže sa to diať viacerými spôsobmi, napríklad:

- Inštitucionalizovať podporu pre neziskové organizácie v pravidelných štátnych a podnikateľských programoch;
- Zviditeľňovať partnerov, zabezpečiť ich verejné uznanie a poskytnúť priaznivé právne prostredie pre neziskovú činnosť;
- Generovať podporu pre základnú infraštruktúru neziskového sektora, vrátane tréningu, základných informačných zdrojov a strešných inštitúcií;
- Uplatňovať vhodné štandardy na vnútornú činnosť neziskových organizácií.

Záver

S blížiacim sa novým tisícročím stoja neziskové organizácie celého sveta na kľúčovej križovatke: môžu pokračovať v práci, ktorú vykonávali doteraz viac-menej osamelo, alebo môžu agresívne vykročiť a spojiť sily s kompatibilnými partnermi zo sveta podnikania a štátnych agentúr a tak posunúť ďalej svoje ciele a spoločne pomáhať tým, ktorí to potrebujú.

Neexistuje jediná odpoveď na to, ktorá cesta je najvhodnejšia vždy a v každej krajine. Spolupráca znamená riziká, ako aj príležitosti a pomer rizík a príležitostí sa bude v každej krajine a v rôznom čase odlišný.

Napriek všetkému sme presvedčení, že cesta spolupráce je najsľubnejšia a práve po nej by sa neziskové organizácie mali vybrať do budúcna. Problémy, ktorými sa chcú neziskové organizácie zaoberať, sú príliš rozsiahle a zdroje im prístupné sú príliš obmedzené, aby sa dala zvoliť iná cesta. Je to pravda hlavne vo svetle faktov, nie všeobecne známych, že ostatné hlavné sektory čelia podobnej dileme.

Dosiahnuť vážny pokrok v riešení sociálnych a ekonomických problémov si stále viac vyžaduje spolupracovať. Neziskové organizácie by preto urobili dobre, keby na seba prevzali úlohu vodcov a takúto spoluprácu začali presadzovať. Veríme, že toto je spôsob, ktorý povedie k budovaniu skutočných občianskych spoločností.

Prijaté 9. júla 1999 v Bangalore, India.

PRÍLOHA 2

Hodnotenie udržateľnosti tretieho sektora v postkomunistických krajinách

Americká agentúra pre medzinárodný rozvoj uskutočnila medzinárodné porovnanie udržateľnosti tretieho sektora v postkomunistických krajinách. Posudzovacie kritériá sa týkali niekoľkých oblastí. Keďže je zaujímavé uvedomiť si parametre, na základe ktorých možno posudzovať udržteľnosť, uvádzame ich prehľad v skrátenej podobe. Tiež uvádzame porovnávaciu tabuľku s niektorými ukazovateľmi udržateľnosti v 22 postkomunistických krajinách.

Posudzovacia schéma výskumu

Právny status: Posudzovalo sa, či je ľahké začať činnosť neziskovej organizácie (ďalej len NO), do akej miery môže štát svojvoľne zasahovať do činnosti NO, či sa NO môžu slobodne vyjadrovať k verejným záležitostiam a kritizovať ich. Posudzovala sa aj právna kapacita – či existujú právnici neziskového práva a dostupné právne poradenstvo pre NO. Ako je to s daňami a daňovými úľavami pre NO.

Organizačná a manažérska kapacita: Ako jasne majú NO definovanú misiu, na akej úrovni je ich vnútorné riadenie, je jasné rozdelenie zodpovedností a právomocí medzi správnou radou a výkonnými zložkami? Ďalej sa hodnotilo aj to, či význačné NO majú trvalých, platených zamestnancov a či sú schopné aktívne hľadať si podporu vo verejnosti pre svoje aktivity.

Finančná životaschopnosť: Získavajú NO významné percento financií z miestnych zdrojov? Majú NO typicky mnohoraké/diverzifikované zdroje príjmov? Má väčšina NO dostatok zdrojov aby zostala nažive v dohľadnej, krátkej budúcnosti? Ako vyzerajú možnosti získavať príjem napr. z členských príspevkov, poskytovania služieb, výrobkov alebo prenájmov, ap.?

Obhajoba záujmov a verejná kontrola: Sú NO schopné ovplyvňovať verejnú politiku na lokálnej a centrálnej úrovni? Prijímajú neziskové organizácie myšlienku lobovania a občianskej advokácie a vyskytli sa prípady úspešného lobovania na politickej úrovni? Existujú pokusy zaviesť legislatívne reformy, ktoré by boli priaznivé pre neziskové organizácie, miestnu filantropiu, a pod.?

Poskytovanie služieb: Aký je rozsah produktov a služieb, poskytovaných prostredníctvom NO, ako odrážajú potreby a priority miestnych donorov a komunity, rovnako ako záujmy zahraničných donorov a vlády? Poskytujú NO služby a produkty aj širšej komunite? Umožňuje to pre NO získavať časť svojho príjmu týmto spôsobom? Oceňuje centrálna a miestna vláda hodnotu, ktorú môžu NO pridať pri poskytovaní základných sociálnych služieb? Poskytujú inštitúcie verejnej správy granty alebo uzatvárajú kontrakty, aby neziskovým organizáciám umožnili poskytovanie týchto služieb?

Infraštruktúra: Aká je rozvinutosť a úroveň informačných a servisných centier? Získavajú časť svojich prevádzkových nákladov z vlastných príjmov a miestnych zdrojov? Ako fungujú sprostredkujúce podporné organizácie? Sú NO schopné uzatvárať funkčné koalície? Existuje

sieť, ktorá facilituje takúto výmenu informácií? Existujú príklady neziskových organizácií, ktoré pracujú v partnerstve, či už formálnom alebo neformálnom, s miestnymi podnikateľmi, vládou/samosprávou a médiami, aby dosiahli spoločné ciele?

Obraz NO v médiách a na verejnosti: Aké je mediálne pokrytie NO, poskytujú médiá primeranú analýzu úlohy NO v občianskej spoločnosti? Rozumie verejnosť princípom občianskej spoločnosti a úlohe tretieho sektora? Stará sa tretí sektor o svoj obraz na verejnosti, ide mu o transparentnosť? Vytvorili si NO etický kódex alebo príklady dobrej praxe?

Posúdenie udržateľnosti z roku 1998

Škála je od 7 = zhoršenie od komunistickej éry, po 1 = takmer dokončené reformy umožňujúce fungovanie tretieho sektora.

	Právny status	Organizačná kapacita	Finančná udržateľnosť	Občianska advokácia	Obraz na verejnosti	Celkové hodnotenie
Maďarsko	1.0	2.0	2.0	2.0	1.0	1.6
Poľsko	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0
Slovensko	3.5	3.0	4.0	1.5	2.0	2.8
Litva, Estónsko, Česká republika	4.0	3.0	3.0	3.0	2.0	3.0
Rusko	3.0	3.0	4.0	4.0	3.0	3.4
Bulharsko	4.5	3.0	5.0	2.8	2.8	3.6
Gruzínsko	3.0	4.0	4.0	2.0	4.0	3.6
Kirgizsko	3.9	3.9	4.2	3.5	3.5	3.8
Rumunsko	3.5	3.5	4.5	3.5	3.5	3.8
Albánsko	4.0	4.0	5.0	4.0	4.0	4.2
Kazachstan	4.9	4.0	4.4	4.0	4.5	4.2
Lotyšsko	4.0	4.0	5.0	4.0	4.0	4.2
Ukrajina	4.6	3.7	4.6	3.9	4.4	4.2
Chorvátsko	6.0	3.0	5.0	4.0	4.0	4.4
Macedónsko	3.0	4.0	5.0	5.0	5.0	4.4
Uzbekistan	5.6	4.2	4.4	4.8	4.6	4.9
Srbsko/ Čierna Hora	5.0	5.0	6.0	5.0	6.0	5.4
Arménsko	5.0	5.0	6.0	5.5	6.0	5.5
Bosna a Hercegovina	5.0	5.0	6.0	6.0	6.0	5.6
Azerbajdžan	7.0	6.0	6.0	6.5	6.5	6.3

PRÍLOHA 3

Listina práv darcu prijatá Fórom donorov na Slovensku

S cieľom zabezpečiť, aby sa dobročinné konanie darcu odzrkadlilo v úcte a dôvere verejnosti a darcovia či perspektívni darcovia mohli dôverovať organizáciám, ktoré ich požiadajú o podporu, vyhlasujeme, že všetci darcovia majú nasledovné práva:

Profesionálny prístup

- Právo dostať informácie o poslaní prijímajúcej organizácie, spôsoboch a možnostiach prijímajúcej organizácie nakladať s poskytnutým darom a v súlade s dohodnutým zamýšľaným použitím daru tak, aby v danom časovom rámci sa efektívne využil.
- Právo dostať informácie o členoch správnej rady prijímajúcej organizácie a právo očakávať zodpovedný prístup správnej rady k plneniu si svojich povinností.
- Právo na ubezpečenie sa, že s informáciami o darcovstve sa zaobchádza s maximálnou úctou a dôverou v súlade s platnými právnymi predpismi a normami.
- Právo na vynechanie informácií o sebe zo zoznamov adresátov prijímajúcej organizácie, pokiaľ ho distribuuje aj iným organizáciám.
- Právo klásť pri poskytovaní daru otázky a očakávať pravdivú, okamžitú a otvorenú odpoveď.
- Právo dostať dokumenty o tom, že prijímajúca organizácia je registrovaná ako nezisková organizácia.
- Právo na profesionálny prístup a pochopenie trhového prostredia, v ktorom darca pôsobí, zo strany prijímajúcej organizácie.

Podávanie správ

- Právo mať prístup k aktuálnym finančným správam prijímajúcej organizácie.
- Právo dostávať správy o použití a spravovaní darov v dohodnutých časových intervaloch.
- Právo dostať presné a úplné informácie vychádzajúce z platných metód účtovníctva o výsledkoch a stave získavania finančných a nefinančných prostriedkov.
- Právo očakávať, že všetky informácie o daroch poskytované prijímajúcou organizáciou sú presné a správne odzrkadľujú spravovanie a použitie darov.
- Právo predpokladať, že činnosť prijímajúcej organizácie je v súlade s relevantnými slovenskými právnymi normami, predpismi a všeobecnými miestnymi nariadeniami.

Uznanie

- Právo dostať patričné uznanie, zviditeľnenie a potvrdenie o prevzatí každého prijatého daru.
- Právo vyjadriť súhlas pred tým, ako dôjde k zmene dohodnutého použitia daru.
- Právo ubezpečiť sa, že dary budú použité na dohodnuté účely.

PRÍLOHA 4

Etický kódex samofinancovania neziskových organizácií

Mnoho neziskových organizácií vníma vstup do trhového prostredia ako vstup na nepoznané teritórium. Vstupom do „sveta zisku" sme zodpovední nielen za opatrné manažovanie rizika, ktoré podstupujú naše finančné aktíva. Rovnako sme zodpovední za uchovanie a ochranu dobrého mena organizácie. Preto je veľmi dôležité pochopiť etické dimenzie účasti neziskových organizácií na komerčných aktivitách. Keďže sme organizácie fungujúce na základe hodnôt a smerujúce k napĺňaniu poslania, musíme si pri manažovaní komerčných aktivít dávať pozor, aby zostali čo najprehľadnejšie a spravodlivé, do popredia vždy dávať neziskové poslanie a hodnoty. Musíme mať na zreteli dôveru, ktorú do nás vložili ľudia, ktorých zastupujeme a široká verejnosť. Nielen pre naše vlastné organizácie, ale aj pre celý tretí sektor je prvoradé udržať si dôveru. To by malo ovplyvňovať všetky naše rozhodnutia a konanie, ktoré v trhovom priestore uskutočníme.

Etický kódex pre neziskové organizácie v trhovom prostredí tvorí sada princípov a štandardov, ktoré majú pomôcť lídrom neziskových organizácií pri manažovaní podnikateľských aktivít. Ako pri všetkých neziskových štandardoch, etický kódex si regulujú neziskové organizácie sami a môže pomôcť iba v takom rozsahu, v akom ho organizácia prijme a rešpektuje. Nasledujúce princípy sú vypracované preto, aby pomohli neziskovým oprganizáciám uvedomiť si a lepšie sa pripraviť na etické dimenzie podnikateľskej činnosti a pomohli im ubezpečiť sa, že ich profesionálne štandardy sa odrážajú v každom štádiu podnikateľského plánovania a rozvoja. Vypracované boli v rámci medzinárodného projektu SNFP (The Sustainable NGO Financing Project) a diskusia o nich prebieha nielen na Slovensku, ale aj v Českej republike, Maďarsku a Slovinsku.

Záväzok voči poslaniu a hodnotám

- Nedistribuovať príjmy: Neziskové organizácie musia myslieť na svoje poslanie viac ako na čokoľvek iné. Príjmy získané z podnikania by sa mali použiť len na uskutočňovanie aktivít spojených s poslaním. Príjmy sa nikdy nesmú prerozdeliť členom správnej rady alebo zamestnancom neziskovej organizácie.
- Neziskové organizácie by mali vo svojom podnikaní prejavovať sociálnu a environmentálnu zodpovednosť. Nemali by preto predávať služby alebo produkty, ktoré škodia ľuďom alebo prostrediu. Tiež by nemali spolupracovať s organizáciami, ktoré sa takýchto činností dopúšťajú.
- Neziskové organizácie by mali manažovať svoje podnikanie tak, aby súčasne vyrovnávali svoj konečný výsledok so svojím hospodárskym výsledkom. To môže znamenať podnikanie v menšom rozsahu, aby sa tak naplnili ciele zodpovedajúce poslaniu, alebo to môže tiež znamenať zamestnanie menšieho počtu ľudí v čase, keď sa podniku nedarí a je potrebné udržať podnik v chode. Nech už je to akokoľvek, rozhodnutia by mali vždy posilňovať integritu poslania neziskovej organizácie.

- Neziskové organizácie musia štruktúrovať svoje podnikateľské aktivity tak, že zdroje, ktoré by inak mohli ísť na sociálne alebo programové ciele – či už finančné alebo nefinančné – nie sú nespravodlivo odčerpané z aktivít organizácie napĺňajúcich poslanie. V niektorých prípadoch to môže znamenať vytvorenie samostatného zdroja na podnikateľskú aktivitu.
- Neziskové organizácie by nikdy nemali zneužívať ľudí, ktorých záujmy zastupujú, na získavanie príjmov pre organizáciu. Vo všetkých pracovných, reklamných alebo verejných aktivitách by sa mala upevňovať vážnosť a hodnota ľudí, ktorí organizáciu podporujú.
- Nezisková organizácia by sa mala vo svojom podnikaní snažiť dodržiavať štandardy najvyššej kvality a propagovať tak silu tej časti organizácie, ktorej činnosť je zameraná na napĺňanie poslania.

Záväzok voči transparentnosti

- Podnikajúca nezisková organizácia by si mala viesť jasné finančné záznamy a predkladať úplné a čiastkové finančné správy a výkazy na vnútorný aj vonkajší monitoring. Informácia o platoch vrcholového manažmentu by mala byť tiež verejne dostupná.
- Podnikateľské aktivity neziskovej organizácie by sa mali zdokumentovať a zverejniť vo výročnej správe. Správy by mali jasne zdôvodňovať racionálnosť podnikateľských aktivít, ich podstatu a mali by uviesť, ako konkrétne boli príjmy z podnikania použité.
- Neziskové organizácie by mali viesť oddelené účtovníctvo podnikateľskej aktivity a programových aktivít, a tak zabezpečiť priehľadnosť a diferencovanosť vo finančnom manažmente.
- Neziskové organizácie by mali platiť všetky dane a poplatky viazané na príjmy z ich podnikateľskej činnosti a dodržiavať všetky zákony a vyhlášky, ktoré sa na takéto aktivity vzťahujú. Za žiadnych okolností by neziskové organizácie nemali konať ilegálne, alebo sa angažovať v korupčných praktikách akéhokoľvek druhu.

Záväzok voči spravodlivosti

- Neziskové organizácie by mali konať vždy spravodlivo, a to aj pri najímaní ľudí pre svoje podnikanie a prísne sa vyhýbať diskriminácii podľa pohlavia, rasy, národnosti, mentálneho alebo fyzického postihnutia, sexuálnej orientácie, politického alebo náboženského presvedčenia alebo príslušnosti.
- Pri najímaní ľudí by neziskové organizácie mali vypísať otvorený konkurz na všetky pozície v rámci podnikateľskej činnosti. Zamestnanci by mali byť zamestnávaní na základe svojich schopností a kvality odvádzanej práce. Akákoľvek protekcia by sa mala vylúčiť.
- Neziskové organizácie by sa mali snažiť poskytnúť svojim zamestnancom čo najkvalitnejšie podmienky na prácu v danej podnikateľskej činnosť. Zamestnanci by mali mať zabezpečený primeraný plat a zdravé a dôstojné pracovné prostredie.
- Neziskové organizácie by sa mali eticky rozhodovať vo vzťahu dodávateľ – odberateľ. Pri všetkých veľkých kontraktoch a nákupoch by mali vziať do úvahy ponuky viacerých dodávateľov. Je potrebné vyhnúť sa konfliktom záujmov pri kontraktovaní služieb.
- Neziskové organizácie by nikdy nemali zneužívať poskytované daňové úľavy a získavať tak nespravodlivé výhody nad konkurenčnými podnikateľskými subjektmi. Neziskové organizácie by mali stanoviť sociálne a finančné náklady svojej podnikateľskej činnosti a podľa nich oceniť svoje služby a produkty.

Záväzok voči dobrému vedeniu

- Nezisková organizácia by mala mať nad svojimi podnikateľskými aktivitami väčšinovú kontrolu a pracovníci vykonávajúci tieto činnosti by mali zostať právne a eticky zodpovední.
- Správna rada neziskovej organizácie by mala schváliť a podporovať jej podnikanie. Každodenný manažment podnikateľskej činnosti by sa mal zveriť kvalifikovanému manažérovi, ktorý by mal v pravidelných intervaloch informovať správnu radu.
- Neziskové organizácie by si mali uvedomiť výhody vzájomnej spolupráce s ostatnými neziskovými organizáciami a mali by byť ochotné sa o svoje podnikateľské skúsenosti podeliť s inými neziskovými organizáciami, ak to neohrozí integritu ich práce. Takáto výmena informácií sa môže finančne ohodnotiť.
- Nezisková organizácia by mala svojim zamestnancom zabezpečiť možnosť spolurozhodovať pri podnikaní v prípadoch, keď to má podstatný vplyv na aktivity spojené s poslaním organizácie.
- Podnikateľské aktivity by mali správnej rade, zamestnancom a dobrovoľníkom poskytnúť možnosť učiť sa a pracovať v tíme. Všetci by mali poznať ideály, ktoré sú základom etickej podnikateľskej praxe.

PRÍLOHA 5

Zamestnanosť v neziskovom sektore[1]

v prepočte na plnú zamestnanosť, podľa štátu a oblasti aktivity, v roku 1995

Región	Štát	Kultúra a šport	Vzdelávanie a výskum	Zdravotná starostlivosť	Sociálne služby	Životné prostredie	Rozvoj a bývanie	Ochrana práv	Dobročinnosť	Medzinárodné organizácie	Profesionálne združenia, odbory	Iné	Celková nezisková zamestnanosť	Podiel neziskovej zamestnanosti k celkovej zamestnanosti
Západná Európa	Rakúsko	8,4 %	8,9 %	11,6 %	64,0 %	0,4 %	0,0 %	4,5 %	–	0,8 %	1,4 %		143,637	4,5 %
	Belgicko	4,9 %	38,8 %	30,4 %	13,8 %	0,5 %	9,9 %	0,4 %	0,2 %	0,2 %	0,9 %		357,802	10,5 %
	Fínsko	14,2 %	25,0 %	23,0 %	17,8 %	1,0 %	2,4 %	8,7 %	0,0 %	0,3 %	7,2 %	0,3 %	62,848	3,0 %
	Francúzsko	12,1 %	20,7 %	15,5 %	39,7 %	1,0 %	5,5 %	1,9 %	0,0 %	1,8 %	1,8 %	–	959,821	4,9 %
	Nemecko	5,4 %	11,7 %	30,6 %	38,8 %	0,8 %	6,1 %	1,6 %	0,4 %	0,7 %	3,9 %		1,440,850	4,9 %
	Írsko	6,0 %	53,7 %	27,6 %	4,5 %	0,9 %	4,3 %	0,4 %	0,1 %	0,3 %	2,2 %	–	118,664	11,5 %
	Holandsko	4,1 %	27,8 %	41,8 %	19,2 %	1,0 %	2,6 %	0,6 %	0,4 %	0,6 %	2,0 %	–	652,829	12,6 %
	Španielsko	11,8 %	25,1 %	12,2 %	31,8 %	0,3 %	11,2 %	3,4 %	0,1 %	2,0 %	1,8 %	0,3 %	475,179	4,5 %
	Veľká Británia	24,5 %	41,5 %	4,3 %	13,1 %	1,3 %	7,6 %	0,7 %	0,7 %	3,8 %	2,6 %	–	1,415,743	6,2 %
	Spolu	10,1 %	28,1 %	21,9 %	27,0 %	0,8 %	5,5 %	2,5 %	0,2 %	1,2 %	2,6 %	0,1 %	5,627,372	7,0 %
Ostatné rozvinuté krajiny	Austrália	16,4 %	23,3 %	18,6 %	20,1 %	0,5 %	10,8 %	3,2 %	0,1 %	0,2 %	4,3 %	2,6 %	402,574	7,2 %
	Izrael	5,9 %	50,3 %	27,0 %	10,9 %	0,8 %	1,0 %	0,4 %	2,0 %	0,1 %	1,8 %	–	145,396	9,2 %
	Japonsko	3,1 %	22,5 %	47,1 %	16,6 %	0,4 %	0,3 %	0,2 %	0,2 %	0,4 %	5,0 %	4,3 %	2,140,079	3,5 %
	USA	7,3 %	21,5 %	46,3 %	13,5 %	0,0 %	6,3 %	1,8 %	0,3 %	–	2,9 %	–	8,554,900	7,8 %
	Spolu	8,2 %	29,4 %	34,8 %	15,3 %	0,4 %	4,6 %	1,4 %	0,6 %	0,2 %	3,5 %	1,7 %	11,242,949	6,9 %
Stredná Európa	Česká rep.	31,0 %	14,6 %	13,6 %	11,2 %	3,7 %	7,4 %	3,1 %	2,0 %	1,1 %	12,3 %	–	74,196	1,7 %
	Maďarsko	38,1 %	10,0 %	4,5 %	11,1 %	2,0 %	13,2 %	1,0 %	3,3 %	0,8 %	16,1 %	–	44,93	1,3 %
	Rumunsko	34,0 %	17,9 %	13,1 %	20,7 %	0,7 %	3,6 %	4,4 %	0,8 %	1,3 %	3,6 %	–	37,353	0,6 %
	Slovensko	36,7 %	28,5 %	1,9 %	5,2 %	6,8 %	1,1 %	2,9 %	4,9 %	0,9 %	10,4 %	0,8 %	16,196	0,9 %
	Spolu	34,9 %	17,7 %	8,3 %	12,0 %	3,3 %	6,3 %	2,8 %	2,8 %	1,0 %	10,6 %	0,2 %	172,683	1,1 %
Latinská Amerika	Argentína	15,1 %	41,2 %	13,4 %	10,7 %	0,3 %	5,7 %	0,4 %	0,2 %	1,3 %	6,8 %	4,9 %	395,315	3,7 %
	Brazília	17,0 %	36,9 %	17,8 %	16,4 %	0,2 %	1,1 %	0,6 %	–	0,4 %	9,6 %	–	1,034,550	2,2 %
	Columbia	9,4 %	26,1 %	17,5 %	14,6 %	0,8 %	13,1 %	1,3 %	0,9 %	0,1 %	15,1 %	1,2 %	286,861	2,4 %
	Mexiko	7,7 %	43,2 %	8,1 %	8,7 %	0,7 %	0,5 %	0,3 %	0,3 %	–	30,5 %	–	93,809	0,4 %
	Peru	4,0 %	74,5 %	4,2 %	1,2 %	0,6 %	14,5 %	0,8 %	0,1 %	0,0 %	–	–	126,988	2,4 %
	Spolu	10,6 %	44,4 %	12,2 %	10,3 %	0,5 %	7,0 %	0,7 %	0,3 %	0,4 %	12,4 %	1,2 %	1,937,524	2,2 %
Priemer za 22 krajín		**14,4 %**	**30,2 %**	**19,6 %**	**18,3 %**	**1,1 %**	**5,8 %**	**1,9 %**	**0,8 %**	**0,8 %**	**6,5 %**	**0,7 %**	**18,980,528**	**4,8 %**

[1] Woleková, H. – Petrášová, A. – Toepler, S. – Salamon L. M.: Neziskový sektor na Slovensku – ekonomická analýza. Nadácia S.P.A.C.E., Bratislava 2000

PRÍLOHA 6
Diagnóza komunity

Diagnóza komunity je nástroj na komplexné (multidimenzionálne) mapovanie komunity. Mapuje a spája sedem profilov komunity: teritoriálny, demografický, ekonomický, profil služieb, inšitucionálny, antropologický a psychologický profil. Metodika vznikla na pôde organizačnej a komunitnej psychológie a jeho autorkou je Talianka Donata Francescato [1]. Tento komplexný prístup je využiteľný na mapovanie komunity a súčasne na aktivizáciu občanov a zlepšenie rozhodovacích procesov pri rozvoji komunít. Je možné použiť ho pri zapájaní a vzdelávaní rôznorodých skupín v komunite: detí, nezamestnaných, menšiny a pod.

Je zrejmé, že univerzálne návody pri riešení problémov komunít nefungujú. To si uvedomovala aj autorka Donata Francescato, keď vytvárala metodiku diagnózy komunity. Preto jej hlavnými znakmi sú: rešpektovanie miestnych osobitostí a využitie miestnych zdrojov (materiálnych, kultúrnych a sociálnych) pre intervencie a aktivity smerujúce k zvyšovaniu kvality života v komunite.

Na prvý pohľad je diagnóza komunity veľmi „vedeckým" prístupom. Jej použitie pre rozvoj komunity však závisí od toho, čo je cieľom konkrétneho projektu.

Diagnózu komunity môžeme prispôsobiť konkrétnym osobám, ktoré do nej zapojíme. Môžu pracovať v jednej skupine alebo vo viacerých (podobných alebo rôznorodých) skupinách paralelne (a následne sa vzájomne konfrontovať s rôznymi výsledkami), komplementárne (napr. laici vytvoria profil služieb, predstavitelia samosprávy ho následne rozpracujú, laici ho opätovne okomentujú, atď.), jednorázovo alebo dlhodobo. Diagnóza sa môže spracovávať v kreslenej podobe, alebo sa môže písať ako text. Pri jej realizácii treba využiť celú škálu možností práce so skupinou. Diagnóza komunity má však aj viaceré alternatívne použitia, na ktoré chceme osobitne upozorniť: Napríklad môžeme dovzdelávať miestnych aktivistov, laických expertov či deti; pripravovať dobrovoľníkov pre prácu na komunitných projektoch; scitlivovať účastníkov procesu na jednotlivé (aj skryté) aspekty komunitného života; resocializovať väzňov; integrovať dlhodobo nezamestnaných či minority (etnické a iné). Tiež je možné diagnózu komunity tvorivo použiť s cieľom podporiť komunitnú identitu, spolupatričnosť prostredníctvom verejných workshopov, ich kombináciou s umeleckou produkciou, alebo skupinovým vytváraním scenára fiktívneho alebo reálneho filmu o komunite.

Použitie diagnózy komunity v konkrétnej situácii pozitívne vplýva na dve základné oblasti: na **dlhodobý rozvoj komunity** a na **posilňovanie (empowerment) obyvateľov** komunity.

Diagnóza komunity môže prispieť k dlhodobej udržateľnosti prostredníctvom:

- aktívnej účasti občanov na jej procese, čím sa posilňuje sociálny kapitál komunity
- odhaľovania vzťahov medzi jednotlivými oblasťami profilu komunity – napr. silných aspektov prostredia, o ktoré sa možno oprieť, a slabých aspektov prostredia, ktoré je potrebné rozvinúť
- definovania priorít zmeny a rozhodovania o možnostiach ich implementácie
- rozhodovania o možnostiach implementácie želaných zmien
- predvídania dôsledkov možných zmien

[1] Francescato, D., Leone, L., Traversi, M. (Eds.): Oltre la psicoterapia. Roma, Carocci, 1993.
Francescato, D., Ghirelli, C.: Fondamenti di psicologia di comunitá. Roma, Carocci, 2000.

Proces posilňovania (empowermetu) ľudí umožňuje:
- zbaviť sa pocitov bezmocnosti a posilniť vieru vo vlastné sily
- osvojiť si kritickejšie porozumenie politických a sociálnych síl, ktoré ovplyvňujú náš každodenný život
- vytvoriť a osvojiť si funkčné stratégie v živote, hľadať zdroje na dosiahnutie osobných aj komunitných cieľov

Posilňovanie ľudí možeme uskutočňovať individuálne, skupinovo alebo v sociálnom systéme. Jednotlivcov posilňuje najmä to, ak sa môžu naučiť nové zručnosti, malé skupiny môžeme posilňovať podporovaním tímovej spolupráce a celú komunitu môžeme posilniť podporovaním medzisektorovej spolupráce a zosieťovaním organizácií.

Tabuľka: Z čoho sa skladá metodika diagnózy komunity?

PROFIL	ZLOŽKY	ZDROJE INFORMÁCIÍ	KOMENTÁR
1. Teritoriálny profil	• hranice, vrchy, rieky • klimatické podmienky • prírodné zdroje • dostupnosť/cesty/iné • historické/pamiatkové oblasti • zelené obalsti, parky, chránené oblasti • znečistené a zdevastované oblasti	mapy, príručky, letáky, turistické kalendáre, mestský úrad, environmentálne agentúry, vlastné pozorovanie	napr. je užitočné zisťovať, „kde" rozliční respondenti, cieľové skupiny alebo experti subjektívne odlišne „vnímajú" ohraničenie sídla a pod.
2. Demografický profil	• počet obyvateľov vzhľadom na pomer pohlaví, vekové zloženie, vzdelanostné rozloženie, socioekonomický status • počet obyvateľov na jedného mestského úradníka • veľkosť rodiny • počet imigrantov (odkiaľ, z toho ilegálnych) • počet emigrantov (kam) • sezónni a denní imigranti	sčítanie ľudu, štatistické publikácie, podklady miestnych úradov, cudzinecký úrad/polícia, dobrovoľné spolky	dôležité môže byť napr. zisťovať, čo ľudia považujú za „rodinu" (všetci pokrvní príbuzní, ktorí so mnou bývajú, alebo všetci, ktorí sú mi pokrvní, alebo všetci, s ktorými som vo vzťahu – napr. aj krstní rodičia)
3. Ekonomický profil	• SEKTOR POĽNOHOSPODÁRSTVA: rastlinná výroba, živočíšna výroba, poľovníctvo a lesníctvo, rybárstvo (počet ľudí zamestnaných, pomer pohlaví, veku, vzdelania, príjmu) • SEKTOR PRIEMYSLU: oblasti výroby, budovy, voda, plyn,elektrina, ...(počet ľudí...) • TERCIÁRNY SEKTOR: obchod, doprava,komunikácie, bankové a poisťovacie služby, verejná správa, ...(počet ľudí...) • nezamestnanoť – podľa pohlavia, veku • čierna práca (bez sociálnych istôt a platenia daní) • ilegálna práca (cudzinci) – aký typ práce a koľko osôb • bezpečnosť práce – počet pracovných úrazov, typy úrazov, choroby z povolania	úrady práce, agentúry práce, ministerstvo hospodárstva a poľnohospodárstva, regionálne úrady, radnica, obchodná komora, odbory,	

4. Profil služieb	• ZDRAVOTNÍCTVO: štátne, súkromné, typy ponúkaných služieb • SOCIÁLNE SLUŽBY: štátne, súkromné, typy ponúkaných služieb • EKOLOGICKÉ SLUŽBY • VZDELÁVACIE SLUŽBY: jasle, materské, základné, stredné, vysoké školy – všetko v delení štátne – súkromné, • REKREAČNÉ A KULTÚRNE SLUŽBY: športové strediská, knižnice, múzeá, divadlá, kiná, diskotéky, kultúrne organizácie a spolky	telefónne zoznamy, ministerstvo zdravotníctva, mestský úrad, zdravotnícki a sociálny pracovníci, riaditelia škôl, športové zväzy a iné spolky	je užitočné zisťovať rozdiely medzi existujúcimi službami a potrebami služieb
5. Inštitucionálny profil	• kto je primátor / starosta a kto sú miestni poslanci • polícia – veliteľstvo a miestne stanice • súdy a iné právnické inštitúcie • náboženské inštitúcie, typy cirkví, kostoly, kláštory • volebné správanie občanov	radnica, regionálne úrady	
6. Antropologický profil	• história miestnej komunity • osobitné / významné udalosti • miestne hodnoty, zvyky, rituály, postoje, hlavné problémy • pravidelné slávnosti / oslavy • rôzne minority a vzťahy medzi nimi	knihy, turistické informácie, kroniky, rozhovory so starousadlíkmi, pozorovanie, interview s očitými svedkami, diskusné skupiny s rôznymi občanmi, sociálnymi pracovníkmi, zdravotníkmi, políciou, dotazníky, analýza starých novín, analýza súkromných telefónnych zoznamov ľudí – zisťovanie ich sociálnych sietí	
7. Psychologický profil	• pocit spolupatričnosti s komunitou • spokojnosť s kvalitou života v komunite • štýly zvládania problémov • úrovne empowermentu/ posilňovania ľudí	interview, skupinové diskusie, projektívnetechniky, kreslenie, rozprávanie, žarty	užitočné môže byť oslovenie nielen aktuálne bývajúcich občanov, ale aj exobyvateľov, potencionálnych obyvateľov, nezainteresovaných osôb z úplne iných lokalít, ktoré privedieme do komunity
8. Syntéza diagnózy a formulovanie priorít pre intervencie a akcie v komunite	Možná štruktúra záverečnej syntézy môže kopírovať nasledujúce oblasti: • historické aspekty: geológia, rieky, urbanistický vývoj, anekdoty – príbehy • ľudia: experti v daných oblastiach (môžu byť aj deti), ľudia v komunikačných polohách • za a proti: vzťah veľko-mestskosti vs. vidieckosti, ekonomické zdroje, zamestnanosť, ... • ekonomická situácia: sľuby a záväzky, verejné inštitúcie, nákupy, komutujúca populácia • otvorené priestranstvá: zeleň, polia, športoviská • doprava: hromadná vs. individuálna, dostupnosť, dosah, frekvencia, komfort, ...		

PRÍLOHA 7
Občiansky index

Občiansky index je nástroj na mapovanie a posilňovanie občianskej infraštruktúry v komunite; čiže na zisťovanie a zlepšovanie toho, akým spôsobom sa v komunite riešia verejné problémy a ako sa rozhoduje vo verejných záležitostiach. Občiansky index tvorí súbor otázok, ktoré sú určené na vyvolanie a vedenie diskusie o týchto dôležitých oblastiach verejného života v komunite. Otázky sa zameriavajú na výmenu informácií, spôsoby rozhodovania, plánovania a riešenia konfliktov v komunite, ako aj na priebežné budovanie zručností a kapacity na riešenie miestnych problémov. Otázky nemajú slúžiť až tak na zistenie presných odpovedí, ale hlavne na diskutovanie a vzájomnú výmenu názorov medzi občanmi v komunite a na hľadanie možností zlepšenia. Otázky z občianskeho indexu môže použiť samospráva, neziskové organizácie, občania, alebo zmiešaná skupina, ktorá sa snaží o rozpútanie diskusie o týchto témach v komunite.

Občiansky index vytvorila americká nezisková organizácia National Civic League a veľmi úspešne ho používa pri procesoch medzisektorového plánovania a vytvárania vízie komunity.

Občiansky index [1]

Má naša komunita víziu?

Vízia komunity

- Máme v našej komunite spoločnú (samospráva, neziskové organizácie, podnikatelia a občania) predstavu o budúcnosti (vízii) komunity?
- Existujú u nás mechanizmy na spoločné vytváranie vízie komunity?
- Prešla naša komunita už niekedy spoločným (spolu s obyvateľmi) strategickým plánovaním?
- Kto sa stará v našej komunite o dlhodobé plánovanie? Deje sa plánovanie jednorazovo, alebo je to priebežná aktivita?
- Vnímajú obyvatelia svoju komunitu pozitívne?
- Akým spôsobom sa prejavuje hrdosť obyvateľov na svoju komunitu?
- Vedia obyvatelia, čím je naša komunita jedinečná a zvláštna?
- Riešia sa problémy v komunite pred tým, ako vedú ku kríze, alebo až keď sú akútne?

Kto a ako riadi našu komunitu?

Občania

- Zúčastňujú sa občania na dianí a rozhodovaní v komunite? Zapájajú sa obyvatelia v konfrontačnom alebo spolupracujúcom duchu?
- Majú obyvatelia príležitosti zapájať sa? Aké? Sú tieto príležitosti rovnaké pre všetkých obyvateľov?
- Vnímajú občania potrebu rozhodnúť (zúčastniť sa na rozhodnutí) v základných otázkach týkajúcich sa komunity?

[1] upravené z National Civic League: Civic Index, 1998

- Do akej miery závisí riešenie problémov a uspokojovanie potrieb komunity (miestnych ľudí) od štátu – štátnej správy, od podnikateľov, od neziskových organizácií a od samotných miestnych ľudí?
- Aká je účasť voličov na voľbách? Ako sa mení účasť na voľbách za posledných 5 rokov?
- Koľko ľudí dobrovoľne pracuje v správnych radách a výboroch neziskových organizácií a v komisiách samosprávy? Do akej miery reprezentujú rôzne skupiny (vekovo, vzdelanostne, etnicky) žijúce v komunite?
- Koľko nových ľudí má záujem kandidovať do miestnej samosprávy?
- Má komunita silné organizované skupiny a neformálne združenia, ktoré by poskytovali obyvateľom príležitosti na spoluvytváranie verejného života komunity?

Samospráva

- Má samospráva víziu komunity, s ktorou by sa stotožňovali (prípadne ju spoluvytvárali) obyvatelia?
- Má samospráva vytvorený systém na meranie, kontrolu a informovanie o výsledkoch svojej práce?
- Akým spôsobom samospráva poskytuje obyvateľom príležitosti na zapájanie sa do verejného rozhodovania?
- Zaoberá sa samospráva viac politikou alebo spravovaním miestnej komunity?
- Do akej miery samospráva spolupracuje na riešení miestnych problémov s podnikateľmi, neziskovými organizáciami a s občanmi?
- Je samospráva rovnako prístupná pre všetky skupiny obyvateľov?
- Do akej miery samospráva rozhoduje s ohľadom na záujem širšej komunity?
- Spolupracuje samospráva s inými samosprávami v regióne a so štátnou správou?

Podnikatelia

- Poskytujú podnikatelia dary organizáciám a združeniam občanov na verejnoprospešný účel?
- Do akej miery spolupracujú podnikatelia so samosprávou a neziskovými organizáciami na riešení miestnych problémov?
- Povzbudzujú firmy svojich zamestnancov k dobrovoľníckym aktivitám?
- Správajú sa firmy zodpovedne vzhľadom na komunitu?
- Prejavujú firmy svoju lojalitu voči komunite? Ako?

Neziskové organizácie

- Do akej miery neziskové organizácie navzájom spolupracujú? Na čom spolupracujú?
- Existuje fórum, na ktorom sa neziskové organizácie stretávajú a vymieňajú si informácie?
- Podieľajú sa neziskové organizácie na riešení problémov v komunite?
- Ako sa k sebe správajú neziskové organizácie v situáciách, keď sa snažia o tie isté zdroje?
- Spolupracujú neziskové organizácie so samosprávou, so štátnou správou a s podnikateľmi? Akým spôsobom?
- Zapájajú neziskové organizácie poskytujúce služby svojich klientov do rozhodovacieho procesu o službách?
- Merajú neziskové organizácie efektivitu svojej práce v komunite?
- Existujú v neziskových organizáciách lídri, ktorí sú dôveryhodní a féroví v očiach rôznych verejných inštitúcií?

Ako fungujeme ako komunita?

Prekračovanie svojho tieňa

- Aký názor majú obyvatelia komunity na rasovú, náboženskú, názorovú rozdielnosť? Vnímajú ju s napätím, toleranciou alebo akceptujúco? Podľa čoho tak súdite?
- Existujú v komunite programy a aktivity na povzbudenie komunikácie medzi rozdielnymi skupinami obyvateľov?
- Cítia sa etnické menšiny hodnotnou súčasťou komunity?
- Sú kultúrne a etnické menšiny zapojené do celokomunitných aktivít?
- Čo sa učia deti v školách a prostredníctvom iných vzdelávacích aktivít o menšinách? Reagujú školy v komunite na rôznorodosť populácie? Ako?
- Ako reaguje komunita na prejavy rasizmu a etnickej nevraživosti?
- Ako sa uchováva história a rozširuje povedomie o tradíciách v komunite?
- Zachováva sa v histórii komunity aj história menšín?

Dosahovanie dohody

- Existujú v komunite medzisektorové partnerstvá? Sú efektívne?
- Existujú v komunite spôsoby efektívneho (mimosúdneho) riešenia konfliktov?
- Existujú v komunite miestne autority, ktoré sú schopné urovnávať spory? Existujú procesy neformálneho riešenia konfliktov?
- Využívajú obyvatelia, formálni i neformálni lídri, dobré i zlé skúsenosti na to, aby sa z nich do budúcnosti poučili?

Výmena informácií

- Komunikujeme a vymieňame si informácie v komunite? Ako?
- Stretávajú sa lídri a občania, aby si vymieňali názory?
- Majú komunitní lídri možnosť pravidelne sa stretávať a vymieňať si názory?
- Sú pri dôležitých rozhodnutiach zastúpené všetky hlavné záujmy v komunite?
- Robia miestni lídri spoločné rozhodnutia? Realizujú ich?
- Akú úlohu zohrávajú médiá? Ako ovplyvňujú komunitu?
- Akým spôsobom sa prezentujú témy v médiách? Prezentujú sa cez konflikty? Ponúka sa len jedno riešenie alebo viaceré možnosti? Spôsob, akým médiá prezentujú situáciu, uľahčuje alebo sťažuje riešenie problému?
- Hovorí sa v médiách o pozitívnych stránkach a aktivitách v komunite?
- Majú volení lídri možnosť vzdelávania a rozširovania si svojich schopností?
- Aký majú ľudia v prípade mimoriadnej situácie prístup k informáciám?

Prekračovanie miestnych hraníc

- Podporujú sa vzájomne (hlavne v prípade nadmiestnych tém) samosprávy susediacich obcí? Ako?
- Do akej miery úspešne spolupracujú komunity/ obce v regióne?
- Existuje regionálna koordinácia aktivít a plánovania? Je plánovanie pravidelné?
- Sú v regióne takí lídri, ktorí sú schopní presadzovať širšie záujmy regiónu?
- Sú dostupné zdroje využívané spoločne viacerými inštitúciami?
- Existujú fóra pre regionálnu spoluprácu?
- Poskytujú sa niektoré služby regionálne? Ak áno, tak aké?
- Hodnotí sa ekonomický rozvoj regionálne?

Budujeme kapacitu komunity priebežne?

Vzdelávanie občanov

- Majú ľudia každého veku príležitosť učiť sa občianskej účasti? Kde a ako?
- Kde môžu občania použiť získané vedomosti? Používajú ich?
- Do akej miery podporujú vplyvné organizácie takéto vzdelávanie občanov?
- Propagujú alebo vyžadujú školy účasť na dianí v komunite?
- Máte dostatočné možnosti zapojiť sa do komunitnej činnosti?
- Ponúkajú školy, cirkvi a mládežnícke organizácie občianske vzdelávanie?

Budovanie komunitného líderstva

- Je dostatok lídrov v komunite (v akomkoľvek význame slova líder)?
- Ako by ste opísali vzťahy medzi lídrami? Ako konfrontačné či spolupracujúce?
- Aký je vzťah medzi lídrami a tými, ktorých vedú alebo zastupujú?
- Akú úlohu majú lídri v komunite? Rozhodujú o tom, kto môže uskutočňovať nové projekty? Spájajú ľudí a organizácie?
- Zameriavajú sa lídri na dosahovanie výsledkov alebo na to, aby ich práca „dobre vyzerala“?
- Sú lídri ochotní čeliť odporu a stále presadzovať správnu vec?
- Zameriavajú sa lídri skôr na dlhodobé ciele alebo na okamžité výsledky?
- Je samospráva ochotná deliť sa o vedenie komunity?
- Existujú tréningové programy, ktoré vychovávajú nových lídrov? Sú tréningové programy spojené s praktickým využitím zručností vo vašej komunite?

PRÍLOHA 8

Vzor žaloby na ochranu dobrej povesti a Vzor tlačovej opravy

Združenie Betónka, Francisciho 11, 960 01 Zvolen

Titl.: O K R E S N Ý S Ú D vo Z V O L E N E

Vec: **Návrh na ochranu dobrej povesti právnickej osoby (§ 13 a 19b OZ)**

Navrhovateľ:

Združenie Betónka, Francisciho 11, 960 01 Zvolen, zastúpené: JUDr. Jozef Bala, advokát, Severná 16, Banská Bystrica na základe plnej moci zo dňa....

Odporca:

1. Michal Snaživý, Kráľová 1, 962 01 Karpatské Betónovce
2. Aurel Opatrný, redaktor týždenníka
   autor článku Kolotoč okolo VD Betónka
   redakcia týždenníka Nový Horizont, Sabinovská 4, 810 00 Bratislava
3. NOVÝ HORIZONT – PRINT, spol. s r.o., vydavateľ týždenníka Nový horizont, Sabinovská 4, 810 00 Bratislava

I.

V týždenníku Nový horizont č. 337 zo dňa 12. júna 1996 bol uverejnený článok redaktora tohto časopisu Aurela Opatrného pod titulkom Kolotoč okolo VD Betónka s podtitulkom Starosta Karpatských Betónoviec bol veľmi prekvapený, keď navštívil „ekológov" vo Zvolene. Tento článok prezentuje názory starostu obce Karpatské Betónovce Michala Snaživého (žalovaný v prvom rade), formou rôznych podtitulkov i redaktora Aurela Opatrného (žalovaný v druhom rade) a v konečnom rade i vydavateľa periodika „Nový Horizont"(žalovaný v treťom rade), ktorý aj inak v zmysle par. 10 zákona č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači v znení neskorších predpisov zodpovedá za periodickú tlač. (Jemu za obsah jednotlivého vydania zodpovedá šéfredaktor).

Dôkaz: Fotokópia článku Kolotoč okolo VD Betónka.

II.

V časti redaktorom a autorom článku nazvanej podtitulkom Špina v záhrade, sfetovaný na schodoch je uvedených niekoľko nepravdivých tvrdení, ktoré spolu s celkovou štylizáciou článku výraznou mierou zasahujú do dobrej povesti našej organizácie a poškodzujú naše práva.

Nenapádame slobodu oprávnenej kritiky ako takej, dokonca bokom ponechávame i názor pána Snaživého na poriadok na našom dvore (kde si zrejme zmýlil vrecká so slamou – surovinou na spracovanie v dielni ľudovej kultúry v Banskej Bystrici – s „malými smetiskami", prípadne za smetiská považuje jamu na kompost v záhrade za domom). Ani k názoru autora článku a pána Snaživého na naše dotácie netreba uviesť viac než toľko, že v tomto bode článku ide iba o pokus o vykreslenie nášho združenia ako tajomne financovanej organizácie, ktorá si musí dávať pozor, aby sa nikto nedozvedel, „z čoho žije". Tento prístup je nezmyselný, naše financovanie je v súlade s právnymi predpismi, úradne skontrolovateľné a jeho zverejnenie v dennej tlači vonkoncom nie je „neopatrné", ale úplne bežné a normálne.

Článok je v nadpise, úvode i prvej časti s podnadpisom Špina v záhrade, sfetovaný na schodoch zameraný na popis a charakteristiku našej organizácie (cit.: „ekológovia" vo Zvolene, „kto sú, ako žijú a hlavne z čoho žijú aktivisti občianskeho združenia Betónka sídliaceho vo Zvolene", a pod). Popisuje sa činnosť nášho združenia, jeho ciele i návšteva jeho sídla. (Podotýkame, že pán starosta nás pri jeho návšteve neoslovil, a o jeho návšteve u nás ani nič nevieme.). Táto časť článku hovorí aj o údajnej „demonštrácii" proti vodnému dielu Betónka, čím sa zrejme myslí verejné prerokovanie správy o hodnotení vplyvov stavby na životné prostredie dňa 26. 6. 1995, ktoré zvolala obec Karpatské Betónovce na vyjadrenie názorov verejnosti. Na túto „demonštráciu" sme mali „doraziť", pričom „20 percent ľudí" bolo „pod parou, niekoľko jednotlivcov nebolo schopných komunikácie a pohybu s podozrivo rozšírenými zreničkami očí". Pritom nahovárame obyvateľov Betónky, aby odporovali návrhom na presťahovanie. (viď znenie článku, dôkaz č. 1).

Správne bolo v článku uvedené, že cieľom našej organizácie je o. i. aj environmentálna výchova. Jej súčasťou je i zdravý štýl a spôsob života a jednoznačne zastávame názor, že ani drogy ani alkohol, ktoré páni Snaživý a Opatrný bez akýchkoľvek pochýb mali na mysli, k nim nepatria. Obsah článku sa však nedá vyložiť inak, ako tak, že časť účastníkov „demonštrácie" (pričom z článku vyplýva, že sa hovorí o Združení Betónka), bolo opitých, nadrogovaných, niektorí dokonca tak, že neboli schopní pohybu a komunikácie.

Tvrdíme, že tieto výroky poškodzujú našu organizáciu ako celok, zasahujú do práv združenia i do práv jednotlivých členov. Nepravdivosť týchto tvrdení môžeme doložiť.

Dôkaz: Výpovede svedkov: Ing. Vladimír Repík, Nevädzová 2, 917 00 Trnava

Videokazeta s nahrávkou „demonštrácie" – Verejného prerokovania správy o hodnotení vplyvov stavby na životné prostredie podľa zákona o posudzovaní vplyvov stavby na životné prostredie

III.

Ako sme už uviedli, sme si vedomí rozdielu medzi kritikou a neoprávneným zásahom do dobrej povesti organizácie. Rozdiel medzi nimi spočíva v pravdivosti, objektívnosti prejavu a v cieli, ktorý sa ním sleduje. V tejto súvislosti tvrdíme, že zásah žalovaných bol a je objektívne spôsobilý narušiť i ohroziť naše práva chránené ustanovením par. 11 Občianskeho zákonníka. Sme presvedčení, že uvedený článok bol uverejnený s úmyslom zdiskreditovať našu organizáciu, najmä v súvislosti s približujúcim sa procesom rozhodovania o vodnom diele Betónka. Tvrdenia faktov i celková koncepcia a štylistika článku (spôsob prezentovania hodnotiacich súdov, irónia, úvodzovky, zvolené medzititulky) sa cielene snažia vytvoriť u čitateľa dojem, že naše združenie sa z nekalých pohnútok snaží o zastavenie výstavby vodného diela a že v skutočnosti ide o organizáciu, ktorej členovia sú schopní „sfetovať sa", demonštrovať v stave „pod parou", a to dokonca tak, že nie sú schopní komunikácie a pohybu.

Pán Snaživý, pán Opatrný i vydavateľ periodika by si mali uvedomiť, že takto prezentované názory nespadajú pod ústavou garantovanú slobodu prejavu, pretože tá nechráni a nemôže chrániť podobné protiprávne útoky poškodzujúce česť a dobrú povesť, znižujúce vážnosť, a dôstojnosť iného. V našom prípade je potrebné dodať, že predmetom ochrany dobrej povesti je i povesť v odborných kruhoch, v ktorých je organizácia známa svojou činnosťou. Činnosť našej organizácie je do značnej miery závislá od spolupráce s orgánmi mesta, poslancami mestského zastupiteľstva, ako i odbornými organizáciami. Vzhľadom na to netreba zvlášť zdôrazňovať, že potenciálni priaznivci nebudú spolupracovať s organizáciou, o ktorej oficiálny a registrovaný týždenník v rozhovore so starostom obce prezentuje uvedené výroky. Okrem toho, ako väčšina občianskych združení, aj my verejne deklarujeme záujem na získavaní legálnej finančnej podpory, ktorej získanie je takýmito útokmi ohrozené.

Dôkaz: Výpovede svedkov:

Ing. Teodor Zelený, Ul. SNP 2, 974 00 Banská Bystrica

Michal Zemitý, Ponická 21, 974 00 Banská Bystrica

Ing. Ján Bojovník, zástupca primátora mesta Zvolen, Štefánika 2, 960 01 Zvolen

IV.

Forma žurnalistiky prezentovaná v predmetnom článku a klamstvá o našom združení sú hrubou bezočivosťou voči našej organizácii. Naša dôstojnosť, dobrá povesť a vážnosť v odborných i laických kruhoch bola v závažnej miere znížená, a preto sa domáhame nielen upustenia od neoprávnených zásahov do našich práv, odstránenia následkov zásahov a primeraného zadosťučinenia /§ 19b a 13 ods. 1 OZ/, ale satisfakčnou žalobou i náhrady nemajetkovej újmy v peniazoch.

Preto navrhujeme, aby súd vydal tento

r o z s u d o k

Odporcovia v bodoch 1 až 3 sú povinní zdržať sa nepravdivých výrokov v súvislosti s účasťou členov a priaznivcov Združenia Betónka na verejnom zhromaždení zo dňa 26. 6. 1995.

Odporca v prvom rade je povinný redakcii týždenníka Nový horizont a Združeniu Betónka do ôsmich dní od právoplatnosti tohto rozsudku zaslať „Ospravedlnenie Združeniu Betónka" v tomto znení:

„Dňa 12. 6. 1996 v týždenníku Nový Horizont vyšiel článok Aurela Opatrného pod titulkom Kolotoč okolo VD Betónka. Autorovi tohto článku Aurelovi Opatrnému som pri jeho návšteve v júni 1996 uviedol, že minimálne 20 percent účastníkov protestnej demonštrácie proti VD Betónka bolo „pod parou" a zopár jednotlivcov bolo neschopných komunikácie a pohybu. Z kontextu článku vyznelo, že ide o členov Združenia Betónka. Uvádzam, že k predmetnému tvrdeniu nemám žiadne dôkazy, nezakladá sa na pravde a týmto sa všetkým členom Združenia Betónka ospravedlňujem."

Odporca v druhom rade je povinný redakcii týždenníka Nový Horizont a Združeniu Betónka do ôsmich dní od právoplatnosti tohto rozsudku zaslať „Ospravedlnenie Združeniu Betónka" v tomto znení:

„Dňa 12. 6. 1996 bol v týždenníku Nový Horizont uverejnený môj článok s titulom Kolotoč okolo VD Betónka. V ňom som okrem iného reprodukoval názory starostu obce Karpatské Betónovce pána Michala Snaživého ohľadne Združenia Betónka. Jeden z odsekov tohto článku bol nazvaný Špina v záhrade, sfetovaný na schodoch. Uvádzam, že k uverejneniu takéhoto titulku som nemal žiadny relevantný podklad a týmto sa členom Občianskeho združenia Betónka ospravedlňujem."

Odporca v treťom rade je povinný ospravedlnenia odporcu v prvom a druhom rade uverejniť v týždenníku Nový Horizont do 14 dní od právoplatnosti rozsudku.

Odporcovia 1 až 3 sú povinní z titulu nemajetkovej újmy za značné zníženie vážnosti a dobrej povesti organizácie zaplatiť spoločne a nerozdielne Združeniu Betónka náhradu v celkovej výške 250 000 Sk a trovy konania, všetko do ôsmich dní od právoplatnosti tohto rozsudku.

V Banskej Bystrici dňa 20. 2. 1997

Združenie Betónka, v zastúpení
JUDr. Jozefom Balom

VZOR TLAČOVEJ OPRAVY

<u>Združenie Záchrana lesa, Rooseveltova 14, 765 87 Rokytov</u>

Titl. šéfredaktor denníka DNES

p. Vincent Tvarožník

vydavateľstvo Media Press, Polevoja 13, Bratislava

Vec: **Návrh na opravu nepravdivých údajov v zmysle § 19 zák. č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch**

Vážený pán šéfredaktor,

Dňa 15. 6. 1999 ste uverejnili vo Vašom periodiku článok Osvalda Púčika Dva diely soulskej detektívky: dnes prezentácia, zajtra víťaz. V závere tohto článku autor uvádza, že „podľa neoficiálnych a nepotvrdených informácií" malo do Soulu na prezentáciu priletieť 30 členov nášho združenia a táto skupina tu mala vyjadrovať protest proti organizovaniu ZOH 2006 v regióne Poprad -Tatry. Autor sa tiež tajomne pýta, „kto financoval výlet 30 ochranárov do Soulu?".

Oznamujem Vám, že údaje sa nezakladajú na pravde a týmto využívame právo dané § 19 zákona o periodickej tlači a ostatných informačných prostriedkoch (ďalej tlačový zákon) na uverejnenie tlačovej opravy. V zmysle znenia tohto ustanovenia môže občan alebo organizácia najneskôr do dvoch mesiacov po uverejnení predmetného materiálu písomne žiadať šéfredaktora o bezplatné uverejnenie opravy a navrhnúť jej znenie (§ 19 ods. 1 tlačového zákona). Šéfredaktor odmietne uverejnenie opravy, len ak môže dokázať pravdivosť údaja, o opravu ktorého je požiadaný (§ 19 ods. 2 tlačového zákona). Z odsekov 3 a 4 citovaného ustanovenia tlačového zákona potom vyplýva, že znenie opravy i spôsob jej uverejnenia musia byť dohodnuté so žiadateľom o opravu.

Na tomto mieste bude vhodné, ak si prečítate nami navrhovaný text tlačovej opravy, z ktorej obsahu vyplýva i to, prečo je pre nás jej uverejnenie dôležité. Zdvorile žiadame uverejniť opravu bezprostredne po doručení tohto návrhu, najneskôr v lehote ôsmich dní. V zmysle § 19 ods. 3) tlačového zákona tiež žiadame, aby oprava bola uverejnená na tom istom mieste ako inkriminovaný článok, aby jej bol venovaný ten istý priestor (zhruba pol strany), aby ste zachovali plné znenie listu, vrátane zvýraznení a aby ste ju neuvádzali žiadnym vlastným komentárom.

Napádané nepravdivé tvrdenia jednoznačne škodia dobrej povesti našej organizácie. Napriek tomu sme sa však rozhodli najprv využiť postup podľa tlačového zákona uverejnením tlačovej opravy a zatiaľ nepodávame žalobu na ochranu dobrej povesti

právnickej osoby (vrátane finančnej satisfakcie) podľa § 19b Občianskeho zákonníka. Ak však vaša redakcia odmietne náš návrh, prípadne oprava nebude uverejnená spôsobom, ako o ňu žiadame, pristúpime priamo k podaniu takejto žaloby. Za tejto situácie totiž nebudeme vidieť zmysel v ďalšej ústretovosti postupom podľa § 20 tlačového zákona (žaloba o povinnosti uverejniť tlačovú opravu), pričom judikatúra i prax slovenských súdov jasne hovorí o možnosti voľby či kombinovateľnosti oboch postupov.

Za pochopenie a ústretovosť vopred ďakujem

Ing. Jozef Lukačovič, náčelník združenia

Príloha: Text tlačovej opravy

TLAČOVÁ OPRAVA

Vážený pán šéfredaktor

Dňa 15. 6. 1999 ste uverejnili vo Vašom periodiku článok Osvalda Púčika Dva diely soulskej detektívky: dnes prezentácia, zajtra víťaz. V závere tohto článku autor uvádza, že „podľa neoficiálnych a nepotvrdených informácií" malo do Soulu na prezentáciu priletieť 30 členov združenia „Záchrana lesa", ktoré vediem, a táto skupina tu mala vyjadrovať protest proti organizovaniu ZOH 2006 v regióne Poprad-Tatry. Autor sa tiež tajomne pýta, „kto financoval výlet 30 ochranárov do Soulu?".

Je pravdou, že naše združenie aktívne vystupovalo proti usporiadaniu olympiády v národných parkoch na Slovensku. Je pravdou i to, že sa za tieto naše aktivity nehanbíme a sme i naďalej pripravení obhajovať naše stanoviská a vysvetľovať obyvateľom Slovenska nielen rozsah (kvôli olympiáde) hroziacich škôd na životnom prostredí, ale i rafinovanosť (opäť kvôli olympiáde) spôsobu vyťahovania peňazí od daňových poplatníkov (nás) na komerčné ciele úzkej skupiny ľudí. **Nie je však pravdou, že by ktokoľvek z nás letel do Soulu a tam protestoval proti olympiáde.** Preto sa pán redaktor nemusí pýtať, kto financoval naše letenky.

Členovia nášho združenia sú radi, že žijú v štáte, ktorého ústava a zákony garantujú slobodu prejavu. Aj vďaka tomuto faktu môžeme vysvetľovať, prečo ďalšie vyrubovanie stromov, neúmerné zaťaženie parkov návštevníkmi a olympiádu v národných parkoch nechceme. Vďaka tomuto faktu môžu slobodne šíriť svoje názory aj podporovatelia olympiády a tí, ktorí z jej usporiadania chcú ťažiť. Teda všetci máme právo vidieť veci zo svojho zorného uhla, máme právo prejaviť svoje názory a presadzovať ich, **nemáme však právo klamať.** Okrem toho nemáme právo ani na to, aby sme bez overenia faktov, o ktoré opierame svoje hodnotiace súdy, útočili na osobnosť iných ľudí alebo na dobrú povesť právnických osôb. Česť a dôstojnosť ľudí, ako aj dobrú povesť právnických osôb chránia totiž nielen príslušné stanovenia tlačového zákona a Občianskeho zákonníka, ale aj Ústava Slovenskej republiky.

V tomto prípade Vaše noviny uviedli klamstvo. Predkladáme to vašim čitateľom ako fakt, hoci si netrúfame hodnotiť, čo pána redaktora posmelilo uveriť „neoficiálnym a nepotvrdeným informáciám" a uverejniť ich. Ako novinár musí totiž vedieť, že podľa § 10 tlačového zákona jeho vydavateľ i šéfredaktor **zodpovedá** za obsah periodika a odvolávka na neoficiálne a nepotvrdené zdroje nie je vyvinením sa (zbavením sa zodpovednosti), ak ide o klamstvo.

Naše združenie je riadne zaregistrovaným občianskym združením aktívnych občanov, ktorých hlavným cieľom je záchrana prirodzeného lesa na Zemi. Ide o legálny, legitímny a legalizovaný cieľ. Naša činnosť je transparentná a kontrolovateľná. Ak pán redaktor chcel

o nás vedieť viac, mohol zavolať, informáciu si overiť a vysvetlili by sme mu i to, prečo sme proti olympiáde. Aj on, aj čitatelia by potom možno uverili, že v Soule na výlete sme boli nie my za tajomné peniaze tajomných sponzorov, ale členovia slovenského Výboru kandidatúry ZOH 2006 za naše peniaze.

O zmysluplnosti či rizikách olympiády na Slovensku sme s chladnou hlavou ochotní diskutovať vždy. Budeme principiálne obhajovať naše stanoviská, ale nebudeme nikoho urážať, ani šíriť nepravdy o našich oponentoch. Váš článok, vrátane narážok na naše financovanie takouto nepravdou bol. Paragraf 19b Občianskeho zákonníka nám dáva možnosť žalovať vydavateľa denníka i redaktora za zásah do dobrej povesti právnickej osoby, pretože tento druh žurnalistiky je spôsobilý privodiť nám ujmu vyčísliteľnú i v peniazoch. Čitateľ je totiž obeťou novinára, v zásade nemá dôvod mu neveriť. Ak v tomto prípade uverí, že sme boli schopní a ochotní „vyhodiť do vzduchu" niekoľkostotisíc korún a financovať „výlet do Soulu" pre 30 ľudí, už nikdy nebude ochotný uveriť úprimnosti nášho pracného snaženia sa o život vo väčšej harmónii s prírodou a vo väčšej úcte k nej.

Chceme však od vás len dve veci – uverejnenie tohto listu v jeho plnom znení ako formu tlačovej opravy podľa § 19 zákona č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch (tlačový zákon) a uverejnenie ospravedlnenia v znení, ktoré je prílohou tohto listu.

Ing. Jozef Lukačovič, náčelník združenia

O S P R A V E D L N E N I E

Dňa 15. 6. 1999 denník DNES uverejnil článok Osvalda Púčika Dva diely Soulskej detektívky: dnes prezentácia, zajtra víťaz. Článok sa končí nasledovným odsekom:

„Podľa neoficiálnych a nepotvrdených informácií priletela do Soulu asi 30-členná skupina združenia Záchrana lesa, ktorá počas celého kandidátskeho procesu vyjadrovala protest proti organizovaniu ZOH 2006 v regióne Poprad-Tatry. Do blízkosti hotela Shilla, kde ich vo vestibule čakal primátor Liptovského Mikuláša Alexander Slafkovský, sa vraj s protestnými transparentmi nedostali. Otázkou ostáva, kto financoval výlet 30 ochranárov do Soulu."

Uvádzam, že tieto tvrdenia nie sú pravdivé a všetkým členom združenia „Záchrana lesa" sa týmto ospravedlňujem.

šéfredaktor

REGISTER

(Podčiarknuté je číslo strany, na ktorej sa pojem vysvetľuje prvýkrát alebo kde sa o ňom rozpráva podrobnejšie. Viac čísiel za pojmom znamená, že sa o ňom hovorí obšírnejšie na viacerých stranách.)

Advokácia 247
– občianska 226
Aliancia 110
Autorita 193, 214
„Accountability" 117

Betánia 78
Bieda 33
Biznis 127
Blokáda 259

„**C**ause-related marketing" 149
CIC – Kódex kánonického práva 73
Cirkev 14, 38, 68

Členské príspevky 129

Dar 31, 127
Darcovstvo 31
– individuálne 29, 130
– podnikové 147
– po internete 134
– štruktúra darcovstva 45
Decentralizácia 90, 154
Deetatizácia 154
Dekoncentrácia 154
Delegovanie 154
Deľba moci 155
Deregulácia 154
Diagnóza komunity 212, 285
Diakonia
– apoštolskej cirkvi 78
– evanjelická 76
Dobročinnosť 31
Dobrovoľníci 123
Dotácie 165

EIA – posudzovanie vplyvu stavby na životné prostredie 251
Ekumenizmus 80
„Empowerment" 15, 194, 285
Encyklika 71
Etika 31, 116, 183
Etické štandardy 116
Etické zlýhania 118
Etický kódex 120
– listina práv darcu 277
– samofinancovania 279
– samosprávy 184
Expanzia tretieho sektora 13
Expert 200

Federácia 111
Filantropia 28, 31
– filantropické štýly 45
– moderná filantropia 36
– pravoslávnej cirkvi 79
– strategická filantropia 29
Fundraising 127
– po internete 134
Fúzia (merger) 111

Grant 127

Hodnoty 195

Charita 28, 31, 72
– katolícka charita 74
Charitatívna činnosť 71
Charitatívne organizácie 68
– a ich legislatívne formy 72
Chudoba 33

Informácie 251
– prístup k informáciám 252
Internet
– ako médium pre fundrasing 134
Investor 200
Investovanie 140

Joint powers 111

Kampaň 228
Koalícia 110, 236
– etiketa koalície 238
– partneri koalície 197
Kolaborácia 111
Komisie 179
Komunita 194
– aktívna komunita 220
Komunitné organizovanie 217
Konfederácia 111
Konsolidácia 111
Kontrakt 165
Kontraktovanie služieb štátom 154, 172
Kooperácia 111
Koordinácia 111
Kríza 17
– rozvoja 17
– socializmu 19
– sociálneho štátu 17
– životného prostredia 18
Kuratórium 55

Licencia – predaj 147
Lobovanie 227

Mecénstvo 29, 31
Mediácia 194, 223
Médiá
– a individuálne darcovstvo 131
– a občianska advokácia 238
Misijno – podnikateľský mix 147
Míting 259
Modus vivendi medzi tretím sektorom a vládou 24
Moc 193, 201
– súdna 155, 157
– techniky moci 203
– výkonná 155, 158
– zákonodárna 155, 159
Modely systémov sociálneho štátu 89
Motivácia 204
Motívy správania 207
– altruistický 28, 207
– hedonistický 207
– ipsocentrický 207
– komformný 207
– úlohový 207
Mýty tretieho sektora 20

Nadácie
– komunitné nadácie 47
– Nadačný investičný fond – NIF 47, 141
Národný front 60
Národný výbor 60

Občan 194, 261
– postoje občanov 208
Občianska advokácia 96, 226
Občianska spoločnosť 69, 86
– skutočná občianska spoločnosť 87, 265
Občiansky aktivizmus 12
Občiansky index 223, 289
Obec 177
Obrana občianskej aktivizácie 263
– osobnosti, cti a mena 263, 293
– dobrej povesti právnickej osoby 263, 293
Odvolanie 247
Organizácie
– servisné 99
– strešné 100
– verejnoprospešné 99
– vzájomne prospešné 99
Orgány
– verejnej moci 155
– samosprávne 179
– štátne 155

Participácia 197
– formy participácie 185
– formy občianskej participácie 210
– stupne občianskej participácie 212
Partnerstvo 90
– podnikov a neziskových organizácií 146
– samosprávy a tretieho sektora 184
– štátu a tretieho sektora 167
Petícia 248
Podnikanie 137
– sociálne 145
– zákonná úprava pre neziskové organizácie 139
Podnikateľský subjekt 137
Podnikateľský zámer 127
Podpisové hárky 250
Podpora štátu tretiemu sektoru 159
– nepriama finančná 159
– priama finančná 161
Polícia 245
– obecná polícia 180

Policajt 261
Politik 197
– pasce politikov 222
Politika 196
Právo 244
– miestne právo 244
– tlačové právo 296
– zhromažďovacie právo 255
Prednosta 179
Priestupok 259
Príspevky 162
Profil komunity 285
– antropologický 287
– demografický 286
– ekonomický 286
– inštitucionálny 287
– psychologický 287
– služieb 287
– teritoriálny 286
Prokuratúra 245

Reciprocita 31
Referendum 247
– miestne referendum 186, 248
Revolúcia 17
– globálna v združovaní 13, 24
– komunikačná 19
– ekonomického rastu 20
Rezervný fond 127, 142
Riziko spojené so správou základiny 140
Rovnosť – nerovnosť 35
Rozsudok 267, 295

Samofinancovanie 127, 136
– etika samofinancovania 137
Samospráva 174
– miestna 174
– územná 174
– vyšších územných celkov 174
– záujmová 175
Sektory spoločnosti
– podnikateľský 87, 269
– tretí – neziskový, dobrovoľný 87, 266
– verejný – štátny a samosprávny 87, 268
Sieť (network) 111
Silný demokratický dialóg 193
Sloboda prejavu 263
Služby
– sociálne 164, 172
– verejnoprospešné 165
Sociálne učenie cirkvi 70
Sociálny barometer 209
Sociálny kapitál 220
– premosťujúci 221
– spájajúci 221
Solidarita 71
Spolčovacie právo 52
Spolky 38, 51
– členovia spolkov 52
– majetok spolkov 54
– politizácia spolkov 60
– zakladatelia spolkov 52
– ženské spolky 61
Spoločenská zmluva 153
Spolupráca 87
– ako proces 91
– ako vzťah 90
– formy spolupráce 110
– inštitucionálna 111
– medzisektorová 90, 269
– prekážky spolupráce 270
– stratégie posilnenia spolupráce 271
– typu „win – win" (výhra – výhra) 270
Sponzorstvo 30, 31
Svojpomoc 52
Správa treťou stranou 21
Spravodlivosť 33
– nespravodlivosť 34
„Stakeholder" 91, 194
Starosta 179
Stavebné povolenie 251
Sťažnosť 254
Subsidiarita 71
Súd 246
Súťaž 110

Štát 154, 194
– funkcie štátu 156
– silný štát 36, 38, 156
– slabý štát 36, 38
– sociálny štát 36
– štát 19. storočia 36
Štátna moc 56, 154
Štátna správa 156, 175
– delegovaná / prenesená 175
Štátny rozpočet 162

Tlačová oprava 263, 297
Trestný čin 259
Trh 38

Trojsektorová optika 85
Typológia neziskových organizácií 96

Udržateľnosť dlhodobá 285
– tretieho sektora 114, 275
Úradník 199
Územný plán 251

Vatikánsky koncil 72
Verejná autorita 210
Verejná diskusia 193, 210
Verejná správa 155, 179
– otvorená verejná správa 222
Verejné konflikty 223
Verejné rozhodovanie 193
– techniky účasti verejnosti
– transformácia 220
Verejné zhromaždenie 186, 255
Verejnoprospešnosť 97
Verejnosť 200
Verejný záujem 231
Virilisti 53
Vízia komunity 289
Vyjednávanie 194

„**W**atch – dog" 123
„Welfare systems" 88

Zamestnanosť
v neziskovom sektore 165, 283
Zastupiteľstvo 179
– mestské 179
– miestne 179
– obecné 179
Základina 54, 127, 140
– cirkevná zakladina 55
Zákon 244
– cirkevný 72
– o 1% dani 47
Zbierka 55
Zbierka zákonov 244
Zelené hnutie 12
Zisk 138
Zlučovanie organizácií 111

Žaloba 246
Žaloba – na ochranu dobrej povesti 293
Židovské náboženské obce 80
Živá reťaz 259

O autoroch

Juraj Barát, generálny sekretár Slovenskej katolíckej charity

Vyštudoval Elektrotechnickú fakultu Slovenskej technickej univerzity, kurzy manažmentu na City University Bratislava, Teologický inštitút Nitra pri CMBF Univerzity Komenského Bratislava. Pracoval 7 rokov ako výskumný pracovník v chemickom priemysle.

Pomáhal pri obnovení činnosti charity na Slovensku, od roku 1991 pôsobí v Nitre ako riaditeľ Diecéznej charity, od roku 1997 je tiež generálnym sekretárom SKCH.

Absolvoval niekoľko študijných ciest v oblasti charity, sociálnej práce a fungovania neziskovych organizácií v Rakúsku, Francúzsku, Škótsku, Nemecku a v USA.

V súčasnosti sa venuje aj vzdelávaniu dobrovoľníkov v oblasti manažmentu a písania projektov, externe tiež pôsobí ako lektor na odbore charitatívnej a misijnej práce na Trnavskej univerzite.

Kontakt: charita.nr@ba.telecom.sk

Gabriel Bianchi, riaditeľ kabinetu výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV

Absolvoval štúdium psychológie na FFUK (1978), CSc. zo sociálnej psychológie (1990). Spoluzakladal environmentálno-psychologický výskum a psychologickú koncepciu environmentálnej výchovy na Slovensku, podieľal sa na realizácii projektu práce s verejnosťou v rámci zavádzanej legislatívy posudzovania vplyvov na životné prostredie (1994). Dlhodobo participuje v porovnávacom medzikultúrnom výskume hodnôt (od r. 1990), od roku 1993 vedie tím zameraný na nemedicínsky výskum sexuálneho zdravia a túto problematiku prednáša aj na FFUK. Od začiatku 90. rokov pôsobí ako tréner, konzultant a facilitátor (externý spolupracovník PDCS) v neziskovej mimovládnej oblasti a zameriava sa najmä na problematiku komunikácie, účasť verejnosti v rozhodovacích procesoch, strategický a organizačný rozvoj.

Kontakt: bianchi@savba.sk

Ladislav Briestenský, riaditeľ občianskeho združenia EQ KLUB Pezinok

Vyštudoval Právnickú fakultu UK v Bratislave. Po ukončení štúdia pôsobil 12 rokov ako podnikový právnik. Po nežnej revolúcii prešiel pracovať do novokoncipovanej miestnej samosprávy, v rokoch 1990-1998 bol prednostom Mestského úradu v Pezinku. Od r. 1998 pracuje na vlastných neziskových projektoch so zameraním na rozvoj miestnej demokracie. Pôsobí ako tréner, facilitátor, vyjednávač alebo poradca so zameraním na činnosť miestnych samospráv alebo v oblasti efektívnej spolupráce rôznych prvkov miestnej komunity. Viaceré jeho projekty vyústili do publikácií zameraných na podporu rozvoja otvorenej občianskej spoločnosti na lokálnej úrovni.

Kontakt: ladislav@eqklub.sk

Pavol Demeš, riaditeľ nadácie German Marshal Fund of the United States (GMF) pre strednú a východnú Európu

Pôsobí v oblasti rozvoja občianskej spoločnosti. Je členom správnej rady Nadácie pre podporu občianskych aktivít, Spoločnosti pre zahraničnú politiku, Európskeho nadačného centra (Brusel), SAIA-SCTS a ďalších domácich a medzinárodných organizácií. Viac rokov bol hovorcom Grémia tretieho sektora a bol jedným z lídrov kampaní Tretí sektor SOS a OK '98.

Za svoju prácu bol viackrát ocenený na medzinárodných fórach. Do roku 1990 pracoval v biomedicínskom výskume na Univerzite Komenského. Po nežnej revolúcii vstúpil do verejného života a pôsobil v oblasti rozvoja medzinárodných vzťahov (riaditeľ odboru zahraničných vzťahov na Ministerstve školstva SR – 1990-91, minister medzinárodných vzťahov SR – 1992-93, riaditeľ odboru zahraničnej politiky v Kancelárii prezidenta SR – 1993-97). V rokoch 1992-93 a 1997-99 viedol SAIA-SCTS, ktorej je aj spoluzakladateľom. Od januára 2000 zastáva funkciu riaditeľa German Marshal Fund pre strednú a východnú Európu v Bratislave. Je absolventom Prírodovedeckej fakulty Karlovej univerzity. Zúčastnil sa na viacerých zahraničných pobytoch a publikoval mnohé články o občianskej spoločnosti doma i v zahraničí.

Kontakt: Pavol_Demes@gmfus.org

Peter Guštafík, projektový manažér a konzultant Partners for Democratic Change – Slovakia

Ukončil bakalárske štúdium matematiky na Cornell University, Ithaca, NY, USA. Od roku 1995 pracuje v neziskovom sektore. V Nadácii pre občiansku spoločnosť sa v rokoch 1998-99 podieľal na grantovom programe Democracy Network a koordinoval Prieskum darcovstva podnikov. Od roku 2000 pracuje ako konzulant a projektový manažér v PDCS. Špecializuje sa na rôzne formy financovania neziskových organizácií, s dôrazom na samofinancovanie a darcovstvo.

Kontakt: gustafik@mail.com

Ján Hrubala, advokát, venuje sa predovšetkým problematike ochrany menšín, ľudských práv, práv životného prostredia a problematike výchovy k ústavnosti

Absolvoval Právnickú fakultu UPJŠ v Košiciach a niekoľko stáží a študijných pobytov zameraných na štúdium súdnych systémov, možností mimosúdneho riešenia sporov a oblasť používania práva ako nástroja verejného záujmu v SRN a USA. V rokoch 1991 až 1993 bol podpredsedom Okresného súdu v Banskej Bystrici a v rokoch 1993 až do začiatku roku 1995 podpredsedom Krajského súdu v Banskej Bystrici. V roku 1995 bol zvolený za predsedu stredoslovenskej sekcie stavovskej organizácie sudcov – Združenia sudcov Slovenska. Bol členom niekoľkých legislatívnych komisií zameraných na novelizáciu trestného práva. Publikoval v rôznych odborných časopisoch a je spoluautorom niekoľkých odborných publikácií najmä z oblasti ľudských práv, participácie občanov na správe vecí verejných a interaktívnych prístupov vo výučbe práva. V súčasnosti pracuje pre rôzne mimovládne organizácie, okrem iného pre združenie Partners for Democratic Change Slovakia so sídlom v Bratislave a najmä Centrum pre podporu miestneho aktivizmu so sídlom v Ponickej Hute, kde je odborným garantom projektu „Právo vo verejnom záujme".

Kontakt: mediacia@pdcs.sk, hrubala@changenet.sk

Natália Kušnieriková, projektová manažérka a trénerka Partners for Democratic Change – Slovakia

Vyštudovala národopis na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Pracovala v Historickom múzeu Slovenského národného múzea ako odborný pracovník a kustód zbierok (divadlo a literatúra). V treťom sektore pracuje od 1996 ako projektová manažérka a trénerka v oblastiach výchova k občianstvu, podpora spolužitia menšiny a väčšiny, podpora etnickej tolerancie.

Kontakt: pdcs@pdcs.sk

Gustav Matijek, projektový poradca Agentúry Spojených štátov amerických pre medzinárodný rozvoj (USAID)

Vyštudoval psychológiu na FFUK Bratislava. Osemnásť rokov pracoval ako poradenský psychológ v detských a manželských poradniach v Bratislave, neskôr externe spolupracoval s PDCS. Od roku 1993 pracuje v USAID ako poradca pre projekty v oblasti politických a sociálnych procesov.

Kontakt: gmrwct@internet.sk

Karolína Miková, trénerka a konzultantka Partners for Democratic Change – Slovakia

Vyštudovala územné plánovanie na Fakulte architektúry STU v Bratislave. Absolvovala ročný študijný pobyt na Inštitúte pre verejné štúdie na Univerzite Johnsa Hopkinsa v Baltimore, USA v 1998-99. Venovala sa tam postgraduálnemu štúdiu rozvoja komunít a občianskej participácii.

Od roku 1994 pracuje v PDCS, v súčasnosti pôsobí v tejto organizácii ako trénerka, konzultanka, facilitátorka a projektová manažérka. Okrem domácich skúseností má za sebou niekoľko tréningov v zahraničí (napr. v Poľsku, Kosove, Maďarsku).

Kontakt: projekty@pdcs.sk

Dušan Ondrušek riaditeľ organizácie Partners for Democratic Change – Slovakia

Absolvent štúdia psychológie Univerzity Komenského v Bratislave, kde neskôr pracoval 15 rokov vo výskume altruizmu a účinnosti rôznych typov tréningov. V roku 1997 absolvoval semestrálny postdoktorandský pobyt na Univerzite Johnsa Hopkinsa v Baltimore, USA, kde sa venoval výskumu organizačného rozvoja neziskových organizácií. Od roku 1982 pôsobil ako lektor a tréner hlavne v oblasti tréningov zameraných na osobnostný rozvoj, od roku 1990 sa trénersky zameriava prevažne na oblasť organizačného rozvoja, riadenia ľudských zdrojov a alternatívnych spôsobov riešenia konfliktov. Lektorsky a konzultačne pôsobí prevažne v oblasti mimovládnych organizácií, ale pracuje aj v komerčnej oblasti a vo sfére štátnych inštitúcií. Má rozsiahlu medzinárodnú skúsenosť, ako tréner a facilitátor doteraz pracoval v 22 krajinách (USA, Holandsko, Rusko, Thajsko atď.) a pôsobil tiež ako konzultant pre United Way International a pre Ford Foundation.

Je autorom a spoluautorom 3 kníh a vyše 30 odborných článkov publikovaných doma a v zahraničí, má bohaté skúsenosti s prípravou, realizáciou a hodnotením tréningových projektov k problematike rozvoja ľudských zdrojov a s prípravou, realizáciou a hodnotením koncepcií organizačných a systémových zmien.

Kontakt: pdcs@pdcs.sk

Lester M. Salamon, riaditeľ Centra pre štúdium občianskej spoločnosti Johnsa Hopkinsa, – Johns Hopkins Center for Civil Society Studies

Titul B.A. získal na Princeton University v odbore ekonómia a politické štúdie (economy and policy studies), titul PhD. na Harvard University. Po absolvovaní učil na Duke University, Vanderbilt University a Tougaloo College. Pôsobil ako zástupca riaditeľa U.S. Office of Management and Budget (Úrad pre riadenie a rozpočet) Výkonného úradu prezidenta USA a ako riaditeľ Center for Governance and Management Research (Centrum výskumu vládnutia a riadenia) na Urban Institute vo Washington, D.C. Bol zakladajúcim riaditeľom Johns Hopkins Institute for Policy Studies (Inštitút politických štúdií Johnsa Hopkinsa). Pôsobí ako profesor na Johns Hopkins University. Je priekopníkom v oblasti empirických štúdií neziskového sektora v Spojených štátoch i vo svete. Je autorom a editorom početných

kníh a článkov. Medzi najnovšie práce, na ktorých sa podieľal ako riaditeľ projektu, patrí rozsiahly komparatívny výskum neziskového sektora v západnej a strednej Európe, Ázii, Latinskej a Severnej Amerike. Prvé závery z neho sú publikované v knihe Global Civil Society – Dimensions of the Nonprofit Sector.

Kontakt: lsalamon@jhunix.hcf.jhu.edu

Boris Strečanský, riaditeľ nadácie ETP Slovensko – Centra pre filantropiu a neziskové aktivity

Absolvent štúdia filozofie a histórie na Filozofickej fakulte UK. V r. 1990 absolvoval 4 mesačnú stáž v USA. Po ukončení štúdia pracoval ako tlmočník a prekladateľ z anglického jazyka a zastupoval zahraničné obchodné spoločnosti. V r. 1993 – 1998 pracoval pre University of Minnesota, USA ako koordinátor vzdelávacieho programu ETP (Environmental Training Project) v manažmente životného prostredia na Slovensku. V r. 1995 spoluzaložil Nadáciu ETP Slovensko, v ktorej je činný dodnes. Ako tréner a konzultant v oblasti rozvoja inštitucionálnej kapacity, hodnotenia grantových a rozvojových programov, strategického plánovania, tvorby a riadenia projektov spolupracoval s viacerými zahraničnými inštitúciami zaoberajúcimi sa problémami demokracie, otvorenej spoločnosti a trvalo udržateľného rozvoja (World Resources Institute, Open Society Institute, National Democratic Institute a i.). Ako konzultant v oblasti mimovládnych organizácií, pôsobil v Bulharsku, Maďarsku, Poľsku, Moldavsku, na Ukrajine, v Macedónsku, Gruzínsku, Azerbajdžane a Českej republike. Je členom globálnej siete programu LEAD (Leadership for Environment and Development). V súčasnosti je riaditeľom programu Tvoja Zem financovaného USAID, zameraného na zvýšenie účasti občanov na aktivitách neziskových organizácií a udržateľnosti tretieho sektora, ktorý administruje ETP Slovensko a Nadácia Ekopolis. Je členom správnej rady Nadácie Ekopolis.

Kontakt: strecansky@changenet.sk

Filip Vagač, prvý tajomník Veľvyslanectva SR v USA

Absolvoval Prírodovedeckú fakultu UK v Bratislave a ročné štúdium manažmentu neziskových organizácií v USA. Od roku 1989 pracuje v neziskovom sektore. V rokoch 1989 -1991 bol člen predsedníctva Vysokoškolskej únie Slovenska. V rokoch 1991 – 94 bol predsedom Rady mládeže Slovenska, v roku 1995 konzultantom pre International Youth Foundation na Slovensku a v rokoch 1996 – 2000 pôsobil ako výkonný riaditeľ Nadácie pre deti Slovenska. Aktívne pôsobí v treťom sektore v oblasti problematiky detí a mladých ľudí. Člen Grémia tretieho sektora, Rady vlády pre mimovládne organizácie, Rady vlády pre európsku integráciu, Výkonného výboru Grant maker East Group, poradného výboru International Youth Foundation Network a je člen Rady ministerstva školstva pre deti a mládež SR.

Kontakt: fvagac@yahoo.com

Helena Woleková, riaditeľka Centra pre analýzu sociálnej politiky

Je absolventkou FFUK v Bratislave. Pracovala v rezortnom i podnikovom výskume sociológie práce a podniku. V rokoch 1990 – 1994 pôsobila vo verejných funkciách, z toho 14 mesiacov vo funkcii ministerky práce a sociálnych vecí SR. Od roku 1995 pracuje v treťom sektore, konkrétne v Centre pre analýzu sociálnej politiky, ktoré má štatút nadácie. Venuje sa reforme sociálneho systému, s osobitným dôrazom na presadenie rovnocenného postavenia neštátnych organizácií pri poskytovaní sociálnej pomoci občanom v núdzi. Spolupracuje s UNICEF na národnej i medzinárodnej úrovni. Je národnou koordinátorkou

medzinárodného porovnávacieho výskumu neziskového sektora Univerzity Johnsa Hopkinsa v Baltimore. Pôsobí ako externá lektorka pre tretí sektor na Pedagogickej a Filozofickej fakulte UK. Je spoluautorkou viacerých kníh a autorkou početných štúdií, pravidelne komentuje otázky sociálnej politiky a tretieho sektora v médiách.

Kontakt: space@nspace.sk

Mária Zelenáková, trénerka a konzultantka Partners for Democratic Change – Slovakia

Po absolvovaní Stavebnej fakulty Slovenskej technickej univerzity študovala postgraduálny odbor environmentalistika na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave, kde dva roky pôsobila ako vysokoškolská učiteľka na katedre ekosozológie a fyziotaktiky.

Skúsenosti s prácou v neziskovom sektore získala už pred nežnou revolúciou v Slovenskom zväze ochrancov prírody a krajiny. Počas pôsobenia na univerzite viedla Centrum environmentálnej výchovy SOFRON a pôsobila ako lektorka environmentálnej výchovy. Zároveň pracovala pre Slovenskú riečnu sieť, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život – STUŽ a v Mestskom výbore SZOPK v Bratislave. Od roku 1995 pracuje ako trénerka, facilitátorka, konzultantka a manažérka projektov v PDCS, zameraných hlavne na medzisektorovú spoluprácu a riešenie komunitných problémov.

Kontakt: zelenakm@pdcs.sk

Hana Zemanová, finančná manažérka a konzultantka Partners for Democratic Change – Slovakia

Absolvovala Stavebnú fakultu Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave a Pedagogickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, odbor sociálna práca. V roku 1990 absolvovala Kurz podnikového hospodárstva a manažmentu organizovanú spoločnosťou TRANSFER v Bratislave a v roku 1996 špecializačný kurz účtovníctva pre podnikateľov na Ekonomickej univerzite v Bratislave.

Pracovala ako samostatná projektantka v URBION Bratislava a tajomníčka poslaneckého klubu v SNR. V neziskových organizáciách pôsobila od roku 1987 ako tajomníčka mestského výboru Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny v Bratislave, výkonná riaditeľka Nadácie Trnavskej univerzity, finančná manažérka PDCS. Bola spoluzakladateľkou Nadácie Partners for Democratic Change – Slovakia a Nadácie Štúdio zážitku. Venovala sa organizácii pobytových aktivít pre mladých ľudí v organizáciách Strom života, Prázdninová škola Lipnice a Štúdio zážitku. Pôsobila ako členka správnej rady Nadácie ETP a Nadácie Štúdio zážitku. Je spoluautorkou a editorkou viacerých publikácií.

Kontakt: zemanh@pdcs.sk

Pavol Žilinčík, právnik

V Centre pre podporu miestneho aktivizmu v Ponickej Hute vedie program „Právo vo verejnom záujme“. V rámci tohto programu sa venuje právnej pomoci občanom, občianskym iniciatívam a mimovládnym organizáciám v oblasti ochrany ľudských práv, životného prostredia a skutočnej účasti občanov na rozhodovaní. Podieľal sa na príprave viacerých manuálov, ktoré pomáhajú občanom poznať a využívať svoje práva.

Kontakt: zilincik@changenet.sk

CENTRUM PREVENCIE A RIEŠENIA KONFLIKTOV PARTNERS FOR DEMOCRATIC CHANGE SLOVAKIA

Je nezávislým občianskym združením, ktoré v rámci medzinárodnej siete Partners for Democratic Change pôsobí ako nestranícka, mimovládna, pomáhajúca a vzdelávacia inštitúcia.

- poskytuje vzdelávacie, tréningové a konzultačné služby pre domáce i zahraničné organizácie, zamerané hlavne na efektívne vyjednávanie, mediáciu, kooperatívne plánovanie, efektívne rozhodovanie a riešenie problémov
- pomáha zvládaniu sociálnych konfliktov v rôznych oblastiach (menšiny, environmentálna problematika, samosprávy, školstvo apod.)
- poradensky a facilitačne pomáha pri akútnych spoločenských konfliktoch a na požiadanie zúčastnených strán vstupuje do riešenia konfliktov ako nezávislý pomáhajúci a mediačný subjekt
- vyhľadáva a facilituje zárodky spolupráce rôznych skupín občanov, ale aj vládnych, samosprávnych a mimovládnych organizácií navzájom
- podporuje účasť občanov na rozhodovaní o veciach verejných

Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie

Globálna revolúcia v združovaní	Lester M. Salamon
Filantropia vo svete a na Slovensku	Boris Strečanský
Tradícia spolkovej činnosti na Slovensku	Natália Kušnieriková
Tretí sektor a charitatívne organizácie na Slovensku	Juraj Barát, Mária Zelenáková
Tri sektory spoločnosti: konkurenciači spolupráca	Dušan Ondrušek, Helena Woleková, Mária Zelenáková, Karolína Miková
Tretí sektor a tretí sektor	Dušan Ondrušek, Gustav Matijek
Tretí sektor a biznis	Peter Guštafík, Hana Zemanová, Filip Vagač, Dušan Ondrušek
Tretí sektor a štát	Helena Woleková
Tretí sektor a samospráva	Ladislav Briestenský
Občania a verejné rozhodovanie	Karolína Miková, Gabriel Bianchi
Občianska advokácia	Pavol Demeš
Právne aspekty občianskej aktivizácie	Ján Hrubala, Pavol Žilinčík

Vydalo Centrum prevencie a riešenia konfliktov, Partners for Democratic Change – Slovakia s finančnou podporou Nadácie otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation.

Kolektív autorov: © 2000 Juraj Barát, Gabriel Bianchi, Ladislav Briestenský, Pavol Demeš, Peter Guštafík, Ján Hrubala, Natália Kušnieriková, Gustav Matijek, Karolína Miková, Dušan Ondrušek, Lester M. Salamon, Boris Strečanský, Filip Vagač, Helena Woleková, Mária Zelenáková, Hana Zemanová, Pavol Žilinčík

Vedúci autorského kolektívu: Dušan Ondrušek
Editorka: Mária Zelenáková
Jazykové korektúry: Zuzana Tokošová
Slangové výrazy a novotvary: kolektív autorov
Obálka a grafický dizajn: **Calder** – design community
Tlač: Peter Prekop Print Production

Vydanie prvé 2000. Všetky práva vyhradené.

Objednávky a kontakt na autorov: PDCS, Centrum prevencie a riešenia konfliktov, Štúrova 13, 811 01 Bratislava, tel.: (00421) 07/54 41 80 73 -74, fax: 07/54 41 41 30, pdcs@pdcs.sk; www.pdcs.sk